

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13705

Bohrka Memorial Book

Le-zekher Kehilat Boberka u-venoteha

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY - NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Kal'ai, Sheraga Fayvl.
TITLE	Le-zekher Kehilat Boberka u-venoteha / [Iha-'orekh, Sheraga Fayvl. Kal'ai ; ha-tsiyurim, Aryeh Alu'il].
IMPRINT	880-02 [Yerushalayim] : Irgun yots'e Boberka yeha-sevivah, Yisra'el-Artsot ha-Berit, [1964]
DESCRIPT	218, 38 p. : ill., facsims., ports. ; 35 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Bobrka. Bobrka (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Bobrka.
ADD'L TITLE	Boiberke memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

לזכר קהילת בוברקא ובנותיה

לזכרה קהילת ז'ז'רזקא אנלזנהא

הוצאת ארגון יוצאי בוברקא והסביבה
ישראל - ארצות הברית

חברי ועד הספר

בישראל

משה וינד חיים זוהרי מיכאל זוהרי אורי כרובי צפורה פרלשטיין זאב שילה

בארצות הברית

שמאי ברגוורק יוליוס האבר שמעון מארקוס אברהם פישר

העורך:

שרגא פייבל קלעי

הציורים: אריה אלואיל

PL 480

©

סודר ונדפס בדפוס סיון בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

דבר הוועד

אנו מציינים מתוך קורת רוח וסיפוק כי גברנו על המשימה שהטלנו על עצמנו, אף-על-פי שהאמצעים שעמדו לרשותנו היו דלים ביותר.

למותר להסביר כי לא היו בידנו תעודות שאובות מתוך בית גזים של קהילה מסודרת. ומה שקשה ביותר ניגשנו לפעולה כעשרים שנה אחרי שעלה הכורת על העיירה. ליקטנו מפה ומשם קטעי זכרונות ותיאורים מפי בעלי זכרון מבני העיירה והסביבה. טבעי הדבר, כי הכותבים והמספרים לא יכלו להימנע מאי-דיוקים בדבריהם ובמאמריהם, וממילא מובן כי לא כל צורות החיים בעיירה באו על ביטויין.

החלטנו להדפיס את הדברים כפי שנכתבו וכפי שנאמרו מפי המספרים, מתוך ידיעה ברורה כי אלה אין בהם כדי לפגוע בעובדות ובמעשים כשלעצמם. ונדמה לנו כי בדרך כלל מתקבלת תמונה נאמנה (לא שלימה אמנם) של אורח חיים והווי של העיירה.

ועדת הספר מביעה תודה לכל אלה שנתנו יד והשתתפו בהצבת מצבת-זכרון לקדושי קהילת בוקרקא והסביבה. יעמדו על הברכה כל אלה שכתבו מאמרים ותיאורי הווי, שמסרו זכרונות בעל-פה, תעודות, תמונות ותצלומים.

ראשונה יעמדו על הברכה שלושת החברים היקרים מארצות הברית הלא המה: יוליוס האבר, אברהם פיישר ושמעון מארקוס שהיו בין המעוררים והמדרבנים, בין העושים והמעשים העיקריים, ובלי פעולותיהם הברוכות לא היה מעשה-הספר יוצא לפועל.

תודה להיסטוריון נ. מ. גלבר על מאמרו הנאה לתולדות העיירה.

ויעמוד על הברכה בן עירנו ידידנו הצייר אריה אלוואיל, שהקדיש מזמנו ותרם מיצירותיו לקישוט הספר.

כן ראוי לתודה ידידנו בן עירנו הפרופ' מיכאל זוהרי שהנחה אותנו בעצתו הנבונה.

ולבסוף, "יישר-כוח" מיוחד לבן עירנו וידידנו העורך דר' שרגא פיבל קלעי, שלא חסך עמלוטורת, ובכוח זכרונות הטוב עליו ליקט ואסף דברים בכתב ובעל-פה, שקל ואיזן וצירף את כל החומר הגלמי שהובא לפניו (והזמין אם לא הובא לפניו), הביאו לדפוס, ניפה והגיה אותו עד שעיצב דמותו בצורת הספר המונח לפניכם.

הוועד

חברי הוועד

אריה צוקרמאנדל

צביה בר

שרגא פיבל קדעי

אורי כרובי

אברמצי פישר

צפורה פרלשטין

דבורה ברייטפלד

שמואל שריאר

צפורה הוכברג

בשער הספר

בוברקא היהודית איננה עוד. היא נמחתה מעל פני האדמה ללא עקבות. מאות שנים היתה קיימת עיירה יהודית שוקקת חיים. כשהיא לעצמה עיירה קטנה אך כל-כולה גאלריה עשירה של אישים, דמויות וטיפוסים של למדנים ותלמידי חכמים, של רבנים ודיינים, של רביים וחסידים, של סוחרים ובעלי מלאכה, של מחגים וחוכרים, של חנוונים, קצבים ואופים.

צדקה עשה הקב"ה עם האומה שפזר, לפני השואה, את בניה בארצות השונות בין האומות השונות, וצדקה גדולה עמנו שנתן חלקנו עם תנועת התחייה ונטע אותנו בתנועת ההגשמה החלוצית והותיר שארית לפליטתנו בארץ אבותינו.

חובה קדושה היא להנציח את זכר יקירנו שניספו בשואה שהמיט הצורר (שר"י) על יהדות אירופה. אך חובה כפולה ומכופלת שבעתיים מוטלת עלינו לשנן את הדבר לעצמנו ולספר – השכם וספר – לבנינו אחרינו מה עוללו לנו הצוררים הנאצים, ימ"ש, ומה עוללו לנו שכנינו האוקראינים, הלאטבים והפולנים, עמים שחיינו איתם מאות בשנים וגדלנו איתם יחד ובכוחותינו ובאוננו פיתחנו יחד איתם את ארצותיהם. עלינו לספר לבנינו אחרינו איך עמדנו חסרי ישע בפני עולם אטום ומרושע שמילא פיו מים ושתק, עולם שעמד דמנו, החשה ולא נקף אצבע. נידונים למוות ולכליון ברחו מפני הרוצח, וארצות נאורות סגרו את שעריהם בפני השרידים המוצלים מאש.

בנינו חייבים לדעת זאת ועליהם לזכור כי אסור שדבר כזה יקרה עוד בשום מקום בעולם. עליהם לחרוט על לוח לבם: "זכור את אשר עשה לך עמלק".

ונזכור בכאב וביגון את נשמות אחינו ואחיותנו הקדושים והטהורים שנפלו בידי מרצחים טמאים נטולי צלם-אלוקים.

נזכור את תפארת הבחורים ועטרת הזקנים, את היהודים הפשוטים אוהבי הבריות, בעלי הצדקה וגומלי-החסדים.

נזכור את בתי הכנסת ובתי המדרשות, את מוסדות הצדקה והחסד, את בתי הספר ותלמודי התורה, שנחרבו בידי זדים.

נזכור את בתי הקברות שחוללו בידי מטורפים וטמאי-נפש.

שמע ישראל, זכור, לא תשכח!

העורך

תוכן הענינים

פולקלור	5	דבר הוועד . . . . .
ד"ר ש. פ. קלעי — "מדרש שמות" 63	7	בשער הספר . . . . .
אברהם פישר — רסיסי פולקלור משם 66	9	אורי צבי גרינברג — אל גבעת הגויות בשלג .
ד"ר ש. פ. קלעי — מפי העם בבוברקא 68		
אברהם פישר — שמש וש"בים בבוברקא 70		
הכשרה ועלייה	11	העיר ויושביה
אורי פרובי — הכשרה ועלייה 71	11	ד"ר נ. מ. גלבר — תולדות יהודי בוברקא . . . . .
זאב שילה — מחיי הנוער בעיירה בשנות ה-30 73	24	מ. ז. — איה ביום זעם היית (שיר) . . . . .
ד"ר ש. פ. קלעי — ראשית התנועה החלוצית בבוברקא 75	25	ד"ר ש. פ. קלעי — עולם שהיה ואיננו עוד . . . . .
חיים קמחי (מל) — העלייה לארץ ישראל 77	31	ש. פ. ק. — השבת השחורה . . . . .
שמואל שרייאר — החלוצים שיצאו מבית המד-רש של בוברקא 79		
שנפלו בדרך	33	אישים ודמויות
דב סדן — ממשמשי הרבים (יוסף אפנר) 82	33	הרב י. ח. וייסבלום — רבני בוברקא וסוויז' . . . . .
מ. ז. — בוברקא (שיר) 84	37	מלכה שטיין — שמואל קארטן . . . . .
ד"ר ש. פ. קלעי — ראשונים 86	38	מרדכי גאלר — על הזכרונות משם . . . . .
ד"ר ש. פ. קלעי — זכר לנופלים 87	41	אברהם פישר — פייבל מלמד . . . . .
בניא צלמוות	43	אריה צוקראנדל — אגודות ציוניות בבוברקא . . . . .
עמנואל פרובי — זכרונות מן הסוף 91	44	דב בקר — פטרי פוליצי (פטרי השוטר) . . . . .
צפורה פרלשטין לוטרינגר — לזכר אחי מיכאל וגיסתי מאניה 94	45	מרדכי גאלר — מייסד תנועת השומר הצעיר בעיר
יונה נמט לוטרינגר — זכרונות 95		
יצחק פוקס — עשרים שנה לחיסול היישוב בבוברקא 96		
מ. ז. — לקבר ישראל (שיר) 98		
אל מלא רחמים 99		
נזכור — רשימת השמות של הקרבנות 100		
זכור — הנצחת שמות בני משפחה 106		
אורות מאופל		
		זכרונות
		אריה אלואיל — הערות אוטוביוגרפיות 46
		הלה המנחם — קטעי זכרונות מן התקופה החלוצית בעיירה 49
		דב בקר — מאורע אצל הרבי מסטרטין בחג השבועות 51
		ש. פ. קלעי — אפיית מצות 53
		מ. ז. — בערבי שבתות (שיר) 54
		אלכסנדר קארטין — ליל-הסליחות 55
		דב בקר — בזכות תינוקות של בית רבן 57
		צפורה פרלשטין — זכרונות ילדות משם 59
		נעמי ברגר — בית אבא בכפר 60
		פנינה מאנטל — קורות משפחה אחת 60
		אירועים
		דב בקר — אזרחים בני העיירה כבני ערובה בשבי רוסיה 61

אל גבעת הגויות בשלג

וכשהוציאו את אבי אל גבעת הגויות בשלג השדה הנכחי הצטוט הסרדיוט הגרמני: אוסציאן! והבין אבי את הדין. פשט אבי את מעילו ואת מכנסיו כמי שמתפשט מנשימות זה העולם, חליץ את מנעליו כבערב תשעה-באב ונשאר לעמד בלבניו ובפזמקאות... מה עירם מן העירם הזה תחת כפת הרקיע ובשלג שדה בעצם היום בעולם?

מימי לא עמד כך במערמים לבנים תחת כפת הרקיע והכפה השחורה על קדקד מלבד בעמדו לפני מטתו בלילות ומלבד בבית המרחץ ברגע לפני רדתו לטבילה... כי רק אז פשט גם את לבניו ופזמקיו והסיר פתחו ולא הביט על ערית בשרו עד אשר המים כסוהו מזה ומזה: כיורד להשתחוות במעמקים. אף משראה הסרדיוט שאבי עדין עומד בלבניו וכפה שחורה לראשו, הכהו הרשע הלז מכה בין כתפיו בכלי-זינו הקר, השתעל אבי ונפל ארצה על פניו, כלפני אלהים: השתחויה עמקה עד תחתית החיים ולא יסף עוד לקום. נח גניחה כסיום תפלה אחרונה, שלאחריה אין תפלה עוד, רק שמים מעננים וגבעת גויות וסרדיוט חי ומהביל במרחקי שלגים. ולשני צדי הפנים של אבא-קדש הפשיר השלג, האדים, מחמת הדם שיצא מן הפה, מן הראה המבקעת.

ומשראה הסרדיוט שאבי אינו קם על רגליו, תחב את חרטום מגפו השחור אל מתחת בטנו של אבא-קדש ובעט בו והפכו על גב - והיו פני אבי: כאלו אדמת הגויות בעטה כם גם היא. ועם רדת הלילה נצוצו כוכבים והיתה גבעת גויות בשדה ושלג לילי ירד, ירד בשפע אכזר רך... כך רצה אלהים. הנה מרגש-ביש אלהים - והוא של גויות. יש אלהים בעולם אבל אין אלהים לישראל. זה השלג-לבדו היה עד. ירד בשפע אכזר.

איכלע תאי סבא להאי אתרא: רבי אורי מסטרליסק השרף ולא היה קול לצעדיו במקום ולא היתה אדנת נשימת נחירים באויר... והוא פתח את פיו ואמר בלחישתו:

רבי חיים ברבי יצחק אליעזר נכדי
גוף שהיה כנור לתפלות ישראל
פה מסיק נחם לנדפא לב ישראל
איך יכסף שלג בשדה גויות ללא גבול
להיכן הלכו תפלותיך נכדי
להיכן הלכו תפלותי
לאיזה תהום בעולם -

זע ונחל מגבעת הגויות בן אחותי הקטן ששמו שמואל וקראו לו שמואלטשי בחבה - זע ונחל אל רגליו של סבא רבי אורי מסטרליסק השרף - והתיפח כנער ולא פתח את עיניו כי לא יכל, ומשש בכפות ידיו תקטנות את מנעליו של סבא. גחן אליו סבא ונשקו במצחו ואמר לו: תינוקי, תינוקי הקדוש!

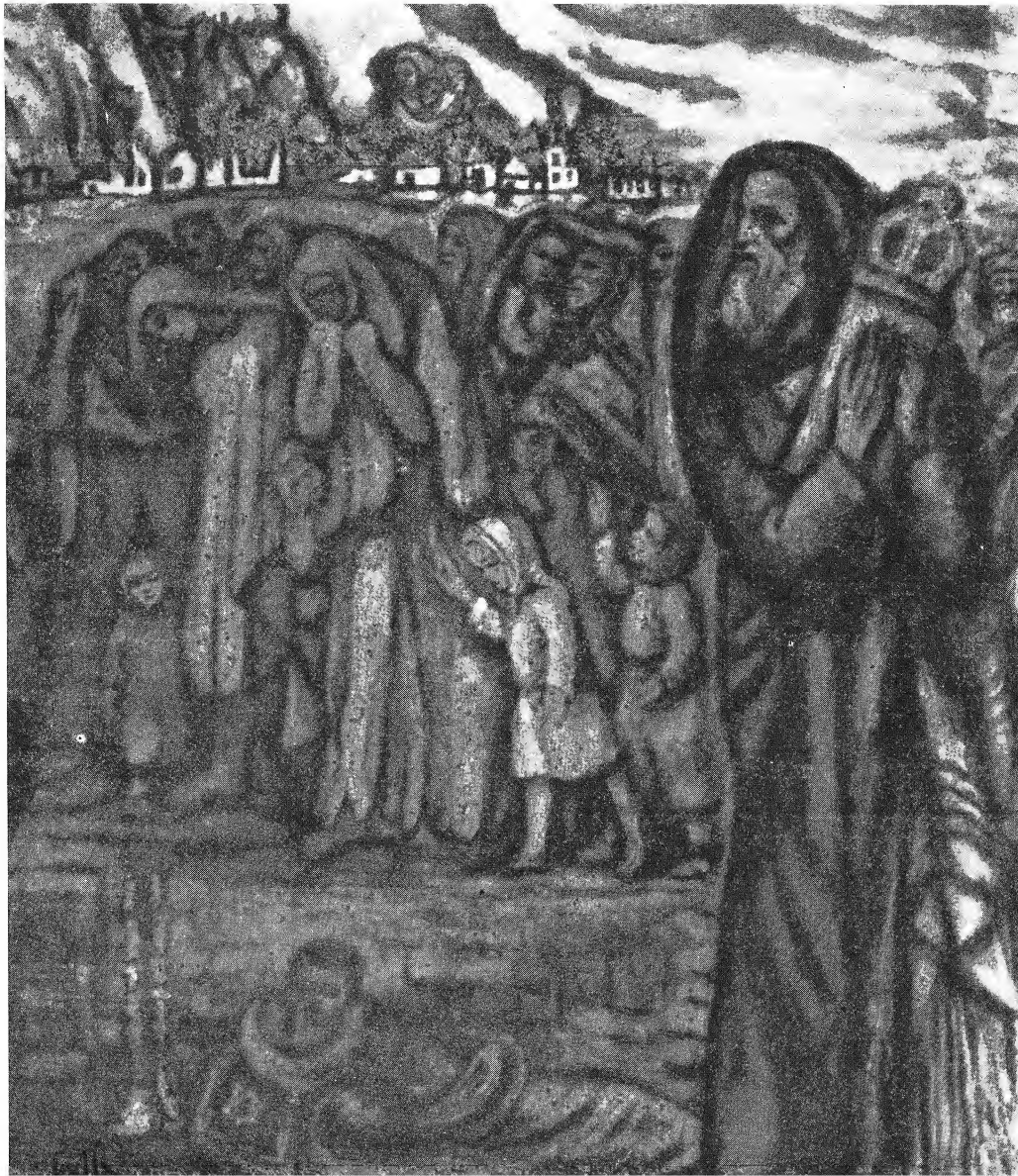
ענה בן אחותי הקדושה, הנער הקטן ששמו שמואל וקראו לו שמואלטשי בחבה: סבא סבא למה לא באת קדם אלינו עם המון מלאכים ושרפים?

סבא סבא, איפה אלהים של היהודים?

ונשתתק הנער ונשאר שוכב לרגליו של סבא רבי אורי שאחר לבוא בלפידיו.

שלא הביא המון מלאכים לביתנו - - למנו.

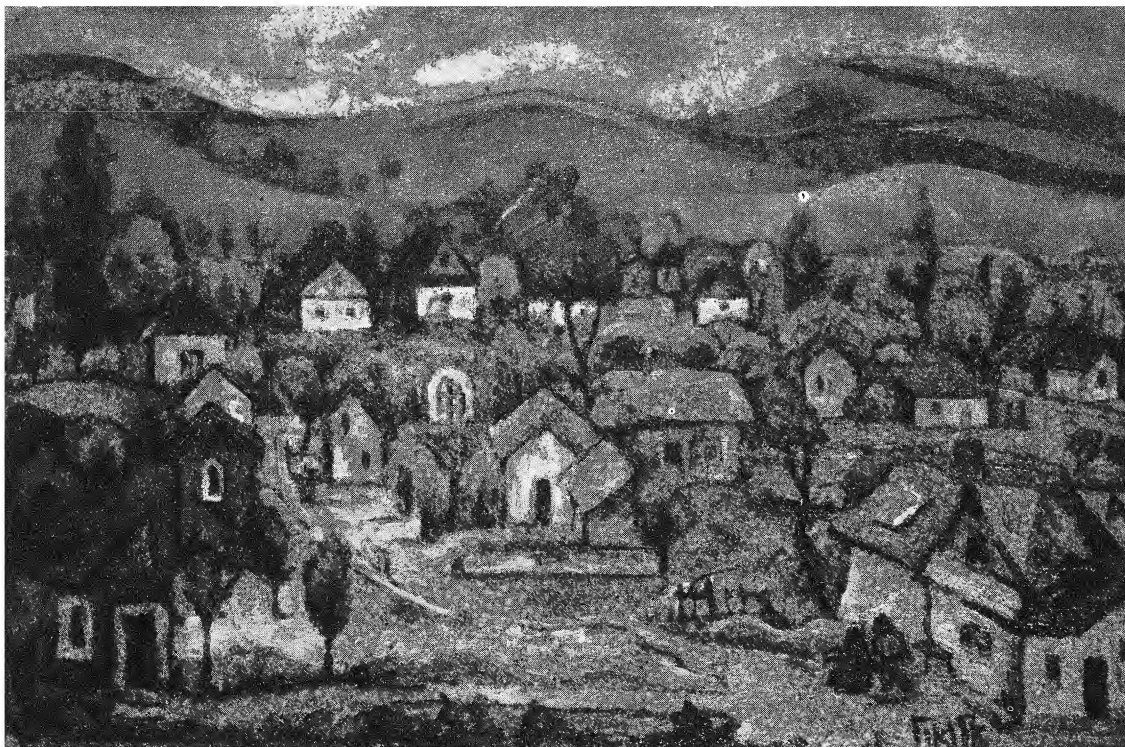
ורבי אורי מסטרליסק השרף עומד על ברכיו קופא בשדה הנכרי והשלג יורד ויורד.

הנודדים

אלואיל

(דברי הסבר לתמונה — ראה עמוד 23)

אלואיל

עיבורה של העיר, ברקע יערות וולובה (1926)

תולדות יהודי בוברקא

דר. נ. מ. גלבר

א. ראשיתה של העיר

הכנסות המוכתר היו מצטרפות מהתחייבויות הנתינים, מתוצרת האדמה של משקי העיר והן מסתכמות ל-1324 זהובים ו-15 גרוש לשנה. המוכתרות עוברת בירושה לבנים ואף לבנות. כך ירשה את המוכתרות האשה אגנה בתו של המוכתר הינצא, ותוארה היה "heres advocaciae Bobrecensis"⁴.

מוכתרות לכל ימי החיים עם סמכות השיפוט היא בפולין דבר נדיר מאוד. פרט לבוברקא היתה מוכתרות כזו עוד בברודי, מיקולאיוב, גליניאני (גלינה), גרודק, (גרידינג) ושצ'ז'ץ (שצ'ריץ); ומעניין שמוכתרות זו היתה עוד בשנת 1765. בתעודות בתי-המשפט מצוין המוכתר בשמות הלאטיניים advocatus – או praeposuit או consul⁵. כתב-הקיום – przywilej lokacyjny – הוענק לעיר רק בשנת 1489⁶. הודות לירידים התפתחה העיר במהירות ולמעשה עברו גם כן את ההיקף של ירידים מקומיים⁷ – דבר שעורר התנגדותה של לבוב, שראתה בזה קיפוח מעמדה כעיר גדולה. בוברקא הוחכרה בשנים 1474 – 1490 לאציל אנדריאס

וברקא היא אחת הערים העתיקות ביותר בגאליציה המזרחית. עד 1469 היתה כפר עם מוכתר (Advocatus, soltys) בראש.

מתוך רצונו לשפר את מצב העיר החדשה שהשתייכה לאחוזותיו, העביר המלך קאז'ימיר היאגלוני ב-17 מאי 1469 את

בוברקא מן החוק הרוטני והפולני (שלא ידעו את ארגון הערים, שהיו יצור המערב), אל החוק המאגדבורגי, וכך הפכה בוברקא להיות עיר¹. באותה שנה נהפכו לערים גם קומארנו, אולסקו (א'לסק), פומוז'אני (פומורן), גולוגורי (גולוגי).

בכתב-הקיום מאותה שנה מדובר כבר על העיר בוברקא², שהיא עיר מלכותית בחבל לבוב, והוענקו לה 2 ירידים, יום-שוק שבועי ביום ג' ומספר פריבילגיות. את השיפוט מסר לידי המוכתר (wójt) גם במקרים פליליים. תושבי העיר חויבו לתת לכומר הכנסייה הקתולית המקומית תשלום עבור טכסי-התפילות סאה (Kłoda) חיטה (meszuc)³ ושיבולת-שועל וגם יינות פשוטים.

ונוצק⁸ אח"כ לאציל רוזבוז' (Rozborz) ויורשיו מכרו את זכות-החכירה לאציל מתיאס בוברז'צקו.

בשנים 1485 – 1494 התנהל משפט שלו עם יורש-רוזבוז' עקב אי-תשלום הסכומים שהיו מגיעים להם וכן סכום שהיה מגיע עוד לאחותו של אנדריאס ונוצק, גב' דורותיא⁹ זופיה, נדוניה בסך 200 מארק תמורת מחצית עירו בוברקא¹⁰, ז.א., שערך העיר כולה היה 400 מארק.

העיר סבלה בתקופה זו מפלישות שונות וכן מדליקות. עד כדי-כך, שתושביה לא היו יכולים לשלם את המסים וההיטלים הקשורים בכתב-הקיום.

בשנת 1474 שיחרר המלך קאז'ימיר את העיר ותושביה, עקב הדליקה, מכל המסים וההיטלים ל-3 שנים ואח"כ למשך 10 שנים¹¹.

בשנת 1502 החנפלו על העיר תורפים וטאטארים והציטו את כל העיר. ושוב היה צורך¹² לשחרר את התושבים מכל המסים וההיטלים לעשר שנים. המלך אלכסנדר שיחרר את העיר שהיתה הרוסה לחלוטין, מכל תשלומים, מסים, ארנוניות והגשת שירותים.

והוא הדין גם בשנים 1518, 1519 – משחררים את העיר מתשלום לחוכר החדש וממס משקאות למשך 8 שנים.

“Oppido Bobrka districtus Leopoliensis ob damna a Tartaris libertas 8 annorum ab exactionibus novo telonco et czopowe exceptis donatur”¹³

במחצית השנייה של המאה ה-15 חזר את העיר סטאניסלאב ונגלנסקי (Węglenski) וגם בתקופה זו סובלת העיר, והמלך זיגמונט אוגוסט מוכרח בשנת 1554 להעניק לעיר שיחרור מכל המסים¹⁴. בשנת 1569 הוסיף המלך עוד יריד שנתי אחד והעביר את יום-השוק מיום ג' ליום השבת.

בשנת 1578 נכללה בוברקא בחבל לבוב – Ziemia Lwowska ומשלמת Szos (מס ממלכתי מערים), 12 פלורין 24 גרושים, דמי משקאות (czopowe) שנתי 228 פלורין. באותו הזמן נתפרסמה העיר כעיר אורגים ובעלת-בריכה עשירה בדגים. הבריכה היא בבעלותו של המארשאלק סטאניסלאב מחודץ' (z Chodcza) והוא מחכיר אותה לעירוני לבובי בשם אלברט, תמורת 30 גו'יבני לשנה¹⁵. בשנת 1620 שוב הוחרבה העיר על-ידי פלישת הטאטארים. בסקר משנת 1621 נאמר: “בוברקא, שמחציתה בחכירתו של גראטוס טארנובסקי, הקאשטלאן מז'ארנובוב, נשרפה כולה לאחר פלישת הטאטארים ואין ממנה שום הכנסה, המכס¹⁶ ודמי הגשר הופחתו ל-30 פלורין. גם בזמן מלחמת השוודים היה גורל העיר עצוב”.

המלך ולאדיסלאב ה-IV העניק ב-1643 את מחצית העיר בוברקא יחד עם הכפרים לאציל סטאניסלאב קובאלסקי לכל ימי חייו¹⁷. ובשנת 1649, אחרי פלישות הקוזאקים, משחרר יאן קאז'ימיר את התושבים מכל מסים והיטלים למשך 10 שנים.

בתנאים כאלה לא התקדמה התפתחות העיר. רוב התושבים בעיר עסק גם בחקלאות, כדי למצוא את מחייתם. בעיר היו חנויות של אריגים, של הלבשה, של נעלים, של נחתומים, של קצבים ושל נפחים, שלפי כתב הקיום היו בבעלותו של המוכתר והוא היה מחכירם לסוחרים ולבעלי-המלאכה תמורת דמי-

חכירה. גם חכירת בתי-מזיגה ובית-בישול בירה השתייכה למוכרת. כל זה הביא לו הכנסות לא קטנות.

לפי הסקר בשנת 1765 עלה סכום הכנסות של המוכתרות ל-1324 זהובים ו-14¹/₂ גרושים. ההוצאות, מסים והיטלים, שהמוכרת היה משלם, עלו ל-346 זהובים כך, שנשארה לו הכנסה נקייה בסך 978 זהובים. מלבד זה קיבל בעד חכירת בית-בישול בירה 150 זהובים, בתי-מרוח ב-10 כפרים של בוברקא, הכניסו לו בממוצע 234 – 270 זהובים לשנה¹⁸. סבל רב עבר על העיר במאה ה-17, החל משנת 1628 עד פלישת הטאטארים להאליץ', ולבז'אני (ברז'אן), אח"כ במלחמת הקוזאקים, 1648 – 1655. אין לדעת אם בוברקא סבלה גם כאשר השוודים כבשו בשנת 1655, בפיקודו של הגנרל יוברט דוגלאס, את איזור בז'אני את מצב העיר מתאר הסקר (lustracya) בשנת 1661 כדלהלן: –

“לא היה שום ארמון בבוברקא וזה מזמנים הקדומים וגם עכשיו אין. לפני המלחמה היו 150 בתים ועכשיו רק 26. קצבים היו 5 ועכשיו אחד. בישול בירה תמיד חפשי. העירוניים התלוננו, שמוציאים מהם באי-צדק דמי-שירותים, הואיל והם מגיעים שירותים לצירים הטאטאריים, הקוזאקים ולאחרים”¹⁹.

אולם בכל תקופה זו היו תושבי בוברקא חיים בפחד ואי-שקט, ביחוד בשנים 1672 – 1692, כאשר הטאטארים הציטו כליל את זבורוב, ולוצ'וב, ז'יאָרנה, בוצ'אץ', יזופול, פומוז'אני (פומורן), פודהייצה (פ'דיאייץ), זאלושצה – ערים לא רחוקות מבוברקא.

מלבד לפלישות פרצו מומן לומן דליקות שהרסו את מרבית העיר.

בשנת 1687 הוכרז הסיימיק (Sejmik) לתת לציריו הוראה מפורשת, שידרשו לשחרר לארבע שנים את העיר יאנוב ובוברקא ממסים ומתשלומי-משקאות, כי שתי הערים חוסלו כליל עקב הדליקה²⁰.

לא אחר היה המצב במאה ה-18. בשנת 1752 פרצה שוב דליקה עצומה, שהרסה את כל העיר עד כדי-כך, שהסיימיק החליט, כי בשם-לב למצב העיר בוברקא שנתדלדלה על-ידי הדליקה ובגלל מקרים שונים, יש צורך לשחררה מתשלום כל מסים ודמי-משקאות, כדי לאפשר לה להתאושש ובאופן כזה לאפשר לה בשנים לאחר מכן למלא את התחייבויותיה לגבי אוצר הממלכה. אולם בשנת 1754 טרם שופר מצב העיר והיה צורך להאריך את השיחרור מתשלום מסים לעוד ג' שנים. למעשה, השתפר בשנות הששים מצבה במידה כזאת, שבשנת 1767 שילמה בוברקא²¹ דמי-משקאות בסך 230 זהובים²² “Szeleżnie” 153 זהובים 10 גרושים. לשם שיפור המצב הכלכלי התיר המלך אוגוסט ה-III ב-1762 לקיים בבוברקא ארבעה ירידים שנתיים, שכ"א נמשך ימים מספר. זכות זו תרמה תרומה ניכרת לייצובה הכלכלי של העיר²³.

במחצית המאה ה-18 היה הסטארוסטבו בבעלותה של הוויבדודית מאזוביה ואלז'ביאָטה רוח'יאָנסקה מבית פוטוצקי. היא שילמה בשנת 1772 לאוצר “kwarta” (מס ששולם לאוצר המלוכה על-ידי חוכרי אחוזות מלכותיות) בסך 3266 זהובים 8 גרושים ו-1 דנארים.

בשנת 1773 סופחה בוברקא עם גאליציה לאוסטריה.

בראשיתה נכללה במחוז זלוצ'וב ואחר-כך במחוז בז'אני (ברז'אן).

בשנת 1780 כאשר הממשלה האוסטרית חיסלה, על-ידי מכירות את האחוות והערים המלכותיות, אז קנה קאז'ימ' קראשינסקי את בוברקא עם אחוזותיה.

במאה ה-18 היה קיים כבר בית-ספר יסודי. בעיר פעלו כבר בתי-חרושת לאריגים. המצב הכלכלי השתפר במאה ה-19 וביחוד במחצית השנייה, לאחר שבבוברקא היה מושב הסטארוסטבו, ובית-משפט שהיה כפוף לבית-המשפט המחוזי, בזלוצ'וב.

בבחירות לפארלמנט הוינאי היתה בבוברקא כלולה באזור העירוני של הבחירות חודורוב – בוליחוב – קאלוש – רוזניאטוב – דולינא – בוברקא ובבחירות לסיים הגאליצאי יחד עם הכפרים וחודורוב. מאזורים אלה נבחרו מכל אחד ציר אחד.

בשנת 1860 גדלה האוכלוסיה בעיר ל-3000 נפש. בשנת 1878 עלו הכנסות העיר ל-1336 גולדן ו-85 קרייצר.

ביוזמתו של בעל האחוה היפוליסט צ'איקובסקי, הוקמו במחצית השנייה של המאה ה-19 בתי-אריגה, שהיוו את עיקר המסחר, שהיה ברובו גם סחר ייצוא.

למחוז בוברקא השתייכו 95 ישובים (ossady), 81 כפרים ו-3 עיירות: בז'ודובצה (ברודוביץ), שצ'ליסקא (סטרליסק). וחודורוב.²⁴

לפי חוק הערים החדש משנת 1868 נקבעה מועצת העיר בת 24 חברים (10 קאטולים (פולנים) 6 גרקו-קאטולים (רותנים) ו-8 יהודים). הרכב זה נשאר בכל תקופת השלטון האוסטרי.

בשנת 1880 נמנו בעיר 673 בתים ו-4338 תושבים, בשנת 1890: 704 בתים ו-4939 תושבים; בשנת 1900: 5315 תושבים, ב-1910: 5628 תושבים ובשנת 1921, במיפקד הראשון בפולין העצמאית – 4391 תושבים.

ב. היישוב היהודי

אין לנו ידיעות מדויקות אימתי החלו יהודים להתיישב בבוברקא.

בראשיתה של העיר לא היו בה יהודים וכהוכחה לכך משמשת העובדה, שבתעודות בתי-המשפט בשנים 1468 – 1506 אינם מוזכרים יהודים.²⁵ אמנם, יהודים היו באים לירידים בבוברקא שנתפרסמו ברחבי-פולין כבר במאה ה-16 בעסקי מסחרם, אולם אין לנו מיסמך שיציין קיומו של יישוב יהודי במאות ט"ו – ט"ז.²⁶

קהילה יחידה בת מספר ניכר של יהודים היתה ברייסן במאות הט"ז וי"ז, הלא היא קהילת לבוב, ולה היו מסונפים היהודים בכל השטח של חבל לבוב.

במאה הט"ז אנו מוצאים כבר יישוב יהודי בבוברקא, ובניגוד לסניפי קהילת לבוב – אולסקו (אולסק), פומוז'אני (פומורן), סאסוב – בהן התגוררו יהודים מעטים, היה בבוברקא מספר ניכר של יהודים, כך שהקימו קהילה משלהם, שהיתה כפופה לשיפוט של לבוב יחד עם העיירות קוליקוב (קיליקוב), גולווגרי (גלינה), נאוואריא, ברוכנאל,

קוז'יקוב, פודקאמין, מאליובצה, בז'אני, בוסק, טאדאניה, קניהניצ'ה, סיאניבה, נאראיוב, רוהאטין, פוהורילצה, יאבורוב, קאמיונקא, שבירו' וגליניאנו (גלינה). תושבי העיירות האלה וגם של בוברקה, היו כפופים למרותה של קהילת לבוב במישרין, אם מספרם היה כה קטן שלא הקימו קהילה משלהם, או בעקיפין באמצעות הקהילות המקומיות שלהם.

אין גם ידיעה על כתב-הקיום שהוענק להם. הידיעה הראשונה במיסמך תעודתי בו מוזכרים יהודי בבוברקא, היא ההוראה של הסיימק בסנדובה-וישניא מ-17 בדצמבר 1625 לצירים שלו לסיים בוארשה ובו נאמר:

”יש לשחרר את הערים בוויבנדוט רייסן, שחוסלו על-ידי דליקות והן: יארוסלאב, ראדימני, לז'אניסק, בוברקה, קשיבצה (קריבץ'), ניו'אנקובצה, מכל קונטריווציות במשך 5 שנים; ובסעיף מיוחד (46) קובעים, שלהגנת העיר יש למשוך את היהודים בשווה עם הנוצרים.”²⁷

עוד במושב מיום 29 בספט' 1624 קבע הסיימק, שנוכח המצב של העיר ושל תושביה על הצירים לבקש שהסיים יאריך את שיחורם מהמסים וההטילים.

אחרי מאורעות ת"ח – ת"ט, כאשר קהילת לבוב נמצאה במצב כלכלי וכספי ירוד, התחילו הקהילות המסונפות לה: ז'ולקבה, בוצ'אץ', רוהאטין – להתמרד, ואליהן הצטרפה גם קהילת בוברקא. בלחץ הקהילות המסונפות, הוכרחה לבוב להתייעץ אתן בענייני כספים, מסיים ויתר הבעיות הכלכליות, שעמדו בפני יהודי פולין.

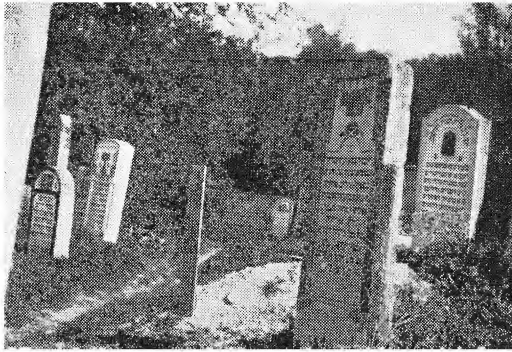
במרוצת הזמן הצליחו הקהילות להשתלט על ועד הגליל רייסן.

הירידים והקשרים המסחריים תרמו בראשית המאה ה-18 לגידול היישוב היהודי בבוברקא וגם לשיפור מצבו הכלכלי. בשנת 1717 שילמו יהודי בוברקא 473 זהובים מס גלגולת.²⁸ כאשר הגיעו תלונות על חלוקה זדונית של מס הגולגולת על הקהילות היחידות על-ידי מספר אישים המטפלים במס-הגולגולת, החליט הסיימק בסנדובה-וישניא ב-15 במרס 1717, שהיהודים מן הערים והחוכרים מן הכפרים יתכנסו בעונה אחת במקום מסוים ויחלקו את מס-הגולגולת ביחס שווה בלי להטיל על מי שהוא יותר ממה שמגיע, כדי שלא תהיה סיבה לתלונה כל שהיא.²⁹

לצערנו, אין בנמצא כתב-הקיום של קהילת בוברקא, אולם יש להניח, שמבחינה ארגונית ותחוקתית היתה בבוברקא דומה לשאר קהילות ברייסן.

בראשה עמדו פרנסים שנבחרו על-ידי הקהילה. בבוברקא השתייכה לחבל לבוב והיתה כפופה לקהילת לבוב. לקהילה היו כפופים היהודים בכפרים הסמוכים לעיר והם שילמו לקהילת בוברקא את מס-הגולגולת, וכל שאר התשלומים שהיו חלים על היהודים.

בסמכות הפרנסים להקציב את תקציב הקהילה, לנהל את ענייני הכספים והם מייצגים את הקהילה בפני השלטונות העירוניים. הם מכריעים על זכות החזקה, שהיתה דרושה ליהודי ברצותו לעסוק בפרנסה מסוימת. הם היו בוחרים את הרב או ממנים את הרב, את הדיינים, השמשים והמגננות הפקידות של הקהילה. הם בוחרים גם מבין עצמם מועמדים למסדות האוטונומיה היהודיים ולועד הגליל.

בית העלמין

שפרנס הגליל רייסין ונאמן דדא ר' יצחק יששכר בעריש רבינוביץ' (באב"ד) הזמין את הועד לברודי ב-9 ביוני 1750 לשם התייעצות בדבר סילוק חובות הגליל בסך 150,000 זהובים, ונציגי זולקבה, לבוב, וטישמיניץ לא באו לאותו הכינוס. מתוך התמרמרות של הנאספים הצהיר ר' בעריש, כי יחלק את מסי-הגלגולת גם בלי השתתפותם של הנציגים המחרימים את הוועד; וכן עשה!

הסכסוך גרם לתלונות הקהילות בפני סגן שר האוצר והצטרפו להם גם אדוני ערים אחרות בטענה, שתושביהן היהודים ניווקו בשל ההגדלה של סכום מסי-הגלגולת, שהוטל עליהן.

ב-24 ביולי 1755 התכנס ועד הגליל שוב בפוברקא.³² בשנת 1674 התקיים בפוברקא המושב האחרון של ועד הגליל רייסין.³³ במיפקד בשנת 1765 נמנו בפוברקא עם היישובים המסונפים לקהילתה 840 יהודים מבוגרים ו-68 ילדים מתחת לגיל שנה אחת. בעיר גופא נמנו 658 מבוגרים ו-53 ילדים, וב-17 יישובים מסונפים נמנו 182 מבוגרים ו-15 ילדים.³⁴ ששילמו מס גלגולת שנתי 1680 זהובים עם תושבי היישובים המסונפים. ליהודים היו בעיר 79 בתים ולקאתולים עם האכרים 219.

אין לנו פרטים על ההרכב המקצועי וסוגי הפרנסה של היישוב היהודי. ידוע רק, שהיה צורף יהודי אחד שנתפרסם גם מחוץ לפוברקא.³⁵ אולם לא מן הנמנע, שההרכב המקצועי לא היה שונה מזה שבשאר הקהילות השכנות יאנוב, גליניאני (גלינה) ובז'אני. לפי רשימות המיפקד עסקו יהודי פוברקא והיישובים המסונפים עפ"י רוב במזיגת יי"ש, ובבישול-בירה; בעיר עסקו במסחר קמעוני; מספר יהודים עסקו בסחר יבוא ויצוא, ומספר די ניכר במלאכות.³⁶ בשנים אלו (1760 - 1762) ניתנו לצירים שנבחרו לסיים בוארשה הוראות לאסור על היהודים כל מסחר בסוסים, בשוורים, בעורות, ביינות; ובשנת 1764 ניתנו הוראות לאסור החזקתן וחכירתן של אחוזות פרטיות, ארציות, כנסייתיות ומלכותיות ואף לא להעסיק יהודים כחוכרים, ממונים או כפקידים בתחנות-מכס ולאסור לאצילים להעניק ליהודים את חסותם.

רבנים

מן הרבנים ידוע לנו הרב ר' שמחה בן ר' יעקב, שישב על כיסא הרבנות בפוברקא במחצית השנייה של המאה ה-18.

בהנהלת הקהילה ישבו מלבד הפרנסים גם 3-5 מפני העיר, "טובים". מלבד זה ישגם גוף של נציגי הקהילה, מועצה ומכונים "קראי עדה" "קהל" או גבאים במספר 4-5. משרת הפרנס עוברת מאחד לרעהו מדי חודש בחדשו ולכן נקרא בשם "פרנס החודש".

מלבד הפרנסים היו גם הגבאים, שהם חברי הועדות לתפקידים מיוחדים.

בחירות התקיימו בכל שנה בנוכחות של הרב לפי שיטה מיוחדת. השמש היה מכניס אל תוך הקלפי פתקאות עם השמות של כל משלמי-המסים ומוציא משם פתקאות. שמהם מגרילים הבוחרים הראשונים, והם היו קובעים 5 בוררים, ואלה היו ממנים את הפרנסים, הטובים, השמאים - הדיינים וכל הגבאים והממונים של הקהילה.

בקהילה היו חברות-צדקה, חברות לעניי הדת, לימוד תורה, תלמוד-תורה, חברות-משניות וכו' גם אגודות בעלי-המלאכה, וכולן עמדו תחת פיקוח הקהילה.

מקורות ההכנסות היו מסי-הקהילה, מסים בעקיפין "קורבא", מבשר כשר, מין, מתמד, משמרים, מצרכי-אוכל, מכל סחורות ומלאכה, תשלומים בעד זכות "חזקה". הקהילה החזיקה בית-כנסת, בית-עלמין, בית-מרחץ, הקדש, בית-חולים ואטליזים.

כמובן, שמומן לזמן פרצו מריבות מצד קבוצות שהתנגדו לשלטון הקהילה והיו בעצמם להוטים לתפוס את הגה השלטון הקהילתי.

בקשר עם זה לא היו חסרות מסירות, הלשנות ותלונות בפני השלטונות. הקהילה התפתחה במידה כזו, שמעמדה בועד הגליל הגיע לידי ייצוג מדיני מוכר עד פדי כך, שנת-שר האוצר יאן ז'י פשנדובסקי קבע, בחוור (מ-24.XI.1722), שעל נציגי הקהילות לבוא ב-10 ביוני 1723, למושב ועד הגליל (sejmik zydowski), שיתכנס בפוברקא לשם סידור ענייני המסים. מלבד זה נמסר בחוור, שהכנס נקרא גם כדי לשים קץ להתנהגות הבלתי מכובדת של ראשי-הוועד.

ראשי הוועד - נאמר שם - שלא יופיעו לכנס בפוברקא ייענשו בקנס של 200 זהובים.³⁰ כנראה, שבכינוס זה, אליו לא הופיעו פרנסי הועד וסופר הועד, לא נתקבלה חלוקת מסים, כי ב-13 באוקטובר 1723 פנה תת-השר של האוצר אל פרנס הועד, ר' חיים רייצס, במכתב בו הוא מתלונן על אי-סדר ומריבות בין לבוב וראשי הקהילות בגליל. לשם הסרת חילוקי דעות, יש לפי הוראתו לכנס את ועד הגליל ב-30 באוקטובר בביאלוקאמין כדי לנסח את חלוקת המסים ולהעבירה לאוצר ב-8 באוקטובר. אם לא יעשו כך, לאתקבל החלוקה של הכינוס בפוברקא והאוצר יוציא בעצמו את ההמחאות לתשלום מסי-הגלגולת.

בשנת 1734, כאשר התלוננו יהודי החבל, ובכללם גם יהודי פוברקא, בפני המארשאלק של החבל, שהחלוקה נערכה באופן בלתי-צודק, התכנסו נציגי היהודים ב-28 באפריל 1734 לפי הוראת השלטונות בטארנופול ובנוכחות הסופר הכללי של ועד דדא ונאמן בית ישראל ר' מרדכי (מארק) רבינוביץ', הקציבו באופן שווה את מס הגלגולת שיש להטיל על יהודי הערים והעיירות.³¹

כינוס ועד הגליל התקיים שוב בפוברקא ב-20 ביולי 1753 בו השתתפו 19 פרנסים וגבאים. מושב זה התכנס לאחר

ג. תחת השלטון האוסטרי

בראשית הכיבוש האוסטרי נכללה בופרקא במחוז לבוב, אולם משנת 1780 השתייכה בופרקא למחוז בוז'אני (ברז'אן). עד 1776 נשארו בקהילה הסדרים כבימי פולין.

עם מתן התקנות (Judenordnung) של הקיסרית מריה תרזיה באו שינויים מרחיקי לכת במיבנה הקהילה.

בראשה עמד ועד (קהל) מורכב מ-6 ראשים נבחרים בעלי סמכויות מוגבלות מאוד, הואיל והיה עליהם להישמע ולהיכנע בכל עניין לכל דרישה של השלטון המחוזי.

קהילה היתה אחראית לכל המסים שהוטלו על היהודים מטעם הממשלה, והיתה אחראית להעמדת טירונים לצבא, וכן אחראית לפיקוח על הנישואים וכדומה.

בהרכב הנהלת הקהילה בערים קטנות ועיירות בא שינוי בתקנון היהודים של יוסף ה-II, שהוקטן מ-6 ל-3 חברים, שנבחרו לשלוש שנים.

אחרי שהוטל מס-נרות-השבת, נקשרה זכות הבחירה האקטיבית והפאסיבית בתשלום המס.

זכות בחירה אקטיבית ניתנה לראשי-המשפחות ששילמו שנה שלמה לפני הבחירות מס-נרות-שבת מ-7 נרות, והפאסיבית ניתנה לראשי משפחות בבופרקא, בעלי שם טוב, יודעי קראו וכתוב גרמנית ומשלמים מס-נרות מ-10 נרות, שנה שלמה לפני הבחירות. מלבד ראשי הקהילה נבחרו גם ראשי חברה קדישא, ממונים על בתי-הכנסת, בית-החולים ורואי-חשבונות. בקהילה היה גם צוות-פקידים, שמש הקהילה, לבלר כלי-קודש, רב, שנבחר גם כן על-ידי בוחרי הקהילה ל-3 שנים, דינים, חזנים, שמשי בתי-כנסת, שוחטים, קברנים, שומרים.

בשנת 1785 בוטלה משרת רב הקהילה ובמקומו נתמנה מורה-הוראה (Religionsweiser). רבנים היו רק בכל מחוז אחד (Kreisrabbiner). בבופרקא היה מורה-דת שקיבל משכורת שנתיים בסך 117 פלוורין ודירה חפשיית.⁴⁴ בקהילות המסונפות לבופרקא: בסטרטין קיבל מורה-דת רק דירה חפשיית ובפודקאמין לא היה מורה-דת. לפי הוראות הממשלה בוטלו בשנת 1783 הסמכויות השיפוטיות של הרבנים ומורי-הדת עם ביטול היריסדיקציה היהודית. לפי תקנון זה, בניגוד למצב שהיה קיים לפני התיקונים שהנהיג יוסף ה-II, קיבלו ראשי הקהילות משכורת מקופת הקהילה, דבר שגרם לתחרות ולהתרועצות להיבחר לראש הקהילה התרועצות וזוהיביאה, לאמיתו של דבר, למעשי-הלשנה, לתלונות ולקיום מתנגדים בבחירות ואף להתנגשויות גופניות.

עול המסים

הסבל הקשה ביותר שהעיק על היהודים היו המסים. בשנת 1774 העלו השלטונות את מס-הגלגולה, שהיה קיים עוד מימי פולין.⁴⁵ בסך 30 קרייצר; מס זה ניתן לו שם חדש מס-סובלנות (Toleranzsteuer) והועלה ל-4 פלוורין למשפחה. נוסף למס זה הוטל מס-הכנסה בסך 4 גולדן למשפחה. מס זה היה קשור בסכום ההכנסות ובוטל ע"י הקיסר יוסף ה-II, שקבע במקומו מס חדש: מס-בתים ארצי – Laudes Domestico Beitrag – בסך גולדן אחד למשפחה, וכן דמי-נשואין לפי הרכוש של המבקש, החל מ-3 דוקטאים עד 12 דוקטאים לבעל הכנסה שנתית

אביו ר' יעקב היה בנו של אב"ד וריש מתיבתא בלבוב ר' דוב פער (בעריש) (נפטר בלבוב בג' אייר תקל"ו)³⁷, בנו של הרב בזאמושץ', ר' אריה-ליב.

ר' יעקב³⁸ היה דיין בלבוב ומובא בשו"ח של הרב הלבובי ר' חיים כהן ראפאפורט וחיידושו בסוף "ספר פורת יוסף" לר' יוסף תאומים, הידוע בכינויו בעל "פרי-מגדים".

ר' שמחה, הנקרא ר' שמחה מבופרקא, היה תלמידו של בעל "פרי-מגדים" (1726–1792), שהיה מגיד משרים בלבוב ואח"כ רב בפראנקפורט דאודר. ר' שמחה היה הולך אל בעל "פרי-מגדים" בכל יום אחר עלות השחר ולמד אצלו שנים מספר. ר' שמחה היה למדן גדול ומוכר בדורו, הוא היה חסיד. בחסידות היה תלמידו של הצדיק ר' משולם זושא מאניפולי, אחיו של הרבי ר' אלימלך מליזאנסק³⁹ ותלמידו של המגיד ממזריץ.

ר' שמחה לקח לו לאשה את בתו של ר' חיים מנכבדי זילקבא וחתנו של הרב אריה ליב אויערבאך אבד"ק סטאניסלאבוב (סטאניסלוב)⁴⁰.

מתי נבחר לרב של בופרקא – לא ידוע.

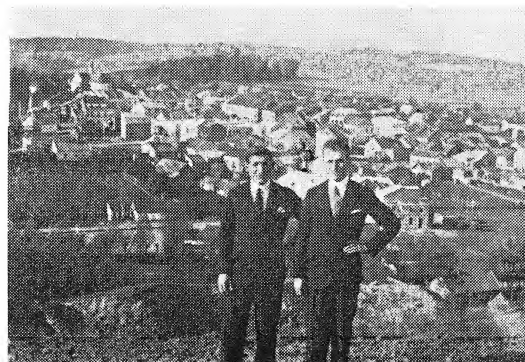
הוא מובא בספרו של ר' יוסף תאומים "משבצות זהב" על הטו"ט⁴¹ ו"שפתי-דעת" על הש"ך⁴² (זילקבא תקנ"ו). הוא עשה הגהות על ס' "מבוא שערים" והסכים בח' בתמוז תקס"ט (1808) לספר "אור פני משה" לר' משה בר אברהם מגיד משרים בפלאנטש⁴³ הכולל דרושים ותוכחות מוסר, מזריץ (תקס"ט). מהסכמתו אנו למדים, שכיהן כרב בבופרקא עוד בשנת תקס"ט. מועד פטירתו אינו ידוע.

כידוע, השתררו בחלק המזרחי-הדרומי של רייסין השפעות ניכרות של השבתאות ובעריה הסתובב שליחה המקובל חיים מלאך. לא ידוע אם היו ביישוב היהודי בבופרקא אוהדי התנועה השבתאית.

יש להניח שתועמלניה משה קאמינקר מזילקבא, אלישע שור מרוהאטין ופישל מזולצ'וב, שהיו מבקרים מעיר לעיר, הגיעו גם לבופרקא.

אולם אין לנו ידיעות על ביקורים כאלה, כמו שאין לנו גם ידיעות אם בבופרקא גופא היו אוהדי התנועה הפראנקיסטית.

ברשימת הפראנקיסטים, שהתנצרו אחרי הויכוח בלבוב בשנת 1759 לא נמצא אף אחד מבופרקא, הוכחה, שיהודי בופרקא לא הושפעו מתנועתו של פראנק.

מראה העיר מן ההר ליד הקאפליצ'קה

של 100 גולדין ויותר, וסוחרים ובעלי-הכנסה שנתית של 400 דוקאטים ויותר – מ-20 עד 80 דוקאטים.

עובדים בשירות ציבורי שילמו מ-12 עד 24 דוקאטים. חקלאים יהודים היו פטורים ממס-נשואין ומשנת 1789 גם ממס-סובלנות. מס מכביד על האוכלוסיה היה גם מס-בשר-כשר, לפי סוגי הבשר.

נוסף למסים אלה הוטלו על היהודים, בתקנון היהודים של יוסף השני משנת 1789, המסים הבאים: דמי-בניין בית-כנסת חדש והקמת בית-עלמין חדש, מס חד-פעמי בסך 200 גולדן ותשלום שנתי בסך 100 גולדן. דמי-מנינים בסך 50 גולדן לשנה. משנת 1797 בוטל מס דומסטיקאי ובמקומו קבעו מס-נרות-שבת ונוסף מס השלמה – (Ergänzungssteuer); במקרה שהכנסות ממס בשר ונרות לא היו מספיקות, פוסה הסכום החסר על-ידי מס זה. כל יהודי ויהודיה היו חייבים לשלם מס-נרות. שוחררו ממס זה: העוסקים בחקלאות, אנשי צבא, אלמנות של אנשי-צבא ואלמנות סתם, רווקים, ורווקות הסמוכים על שולחן הוריהם, אפטרופסיהם, קרוביהם או ידידיהם, עוזרים מסחריים, שוליות, שכירי-בית, רווקים או אלמנים שהיו פטורים מתשלום מס-נרות. כתחליף למס-הכנסה של הנוצרים שילמו היהודים מס מיוחד (Extrasteuer). מלבד המסים שחלו רק על יהודים היה עליהם לשלם גם מס-דירות, מס-מגרשים, מס-העיר והמסים של קהילת בופרקא.

יותר מתשלומי המסים סבלו היהודים מרדיפות חוכרי-המסים וגוביהם שהתייחסו בקשיחות-לב, בצייקנות ואף באכזריות גופנית כלפי חייבי המס.

כמובן שמקרים כאלה הגבירו בקרב היישוב היהודי התמרמרות ורגשות שנאה כלפי הגוים והחוכרים השונים למיניהם, שהיו ברובם פרנסי הקהילה ועוזריהם וביניהם כל מיני מלשינים וסתם בריונים.

לפי חישובים, שנעשו בשנת 1806 שילמה משפחה יהודית בכל שנה – וזה מתייחס גם לבופרקא – בממוצע, רק על חשבון המסים היהודים העיקריים בלבד:

מס בשר	עד 15 פלורין
מס-נרות	" 6 "
מס-סובלנות	" 2 "
מס מיוחד	" 5 "
בסך-הכל	28 פלורין ⁴⁶ .

בענין דמי-נשואין היה בבופרקא ביולי 1773 מקרה נדיר, שעורר השתמומותם של הפקידים.

החוכר של מסבאה של י"ש (יין-שרף) בעיר בופרקא השיא לבנו, בן 14 שנה, נערה בת 12. הואיל והחתן והכלה היו קטינים ולא היו בני-עונשין לפי החוק, הטילו השלטונות עונשים גדולים על הוריהם.

מקרה זה שימש לשלטונות אמתלא להחמיר עוד יותר את שמירת החוק ולהגביר את השמירה על קיומו הקפדני⁴⁷, אף על פי כן, חזרו ונשנו מקרים דומים. בשנת 1778 הלשין הפקיד סימון סוקולסקי כי בבופרקא נערכו 12 חתונות חשאיות שאותן העלים ראש הקהילה; כמו כן מסר המלשין כי ראש הקהילה העלים גם מספר משפחות יהודיות בעת המיפקד. לא הועילו טענותיה של הקהילה כי סוקולסקי הלשין מתוך נקמה ודרשה את העונש⁴⁸. סוקולסקי שלח

דו"חות של מסירותיו ישר לווינה. הממשלה פנתה אל הנציבות בגאליציה בצו (דקרט) מיוחד מ-16 ביאנואר 1783 ודרשה דו"ח מפורט על מסירותיו של סוקולסקי בענין הנישואין החשאיים בבופרקא⁴⁹.

הנציבות העבירה את העניין למשרד המחוז בבז'אני (ברז'אן) לחקירה. במאי 1783 דיווח משרד המחוז כי חקר את המקרים, עליהם מסר סוקולסקי, ומצא כי העובדות נכונות והעבריינים היהודים נענשו⁵⁰.

בינתיים מסר סוקולסקי בשנת 1783 ידיעות נוספות על מעילות בחכירות אטליות בבופרקא; סוקולסקי נסתייע בלבליר של המינהל היהודי, האסמן (נוצרי).

הנציבות מינתה שנית ועדת-חקירה בראשותו של פקיד האוצר דוטוי (Dutoy) והחקירה נמשכה עד סוף 1784. החקירה שהתנהלה בנוכחותו של סוקולסקי ביטלה את מסירותו⁵¹ בקשר עם הנישואין החשאיים וכמו כן גם את תלונתו של סוקולסקי על זיופים ומעילות בבופרקא. על יסוד החקירה פוטר הלבליר של המינהל היהודי, וולפאנג שליסל (נוצרי), והוא הגיש לווינה כתב-תלונה על משרד המחוז ועל פקידים מסוימים במשרד זה. ווינה העבירה את תלונתו אל הנציבות בלבוב עם ההוראה לחקור את העניין⁵². מתוך המיסמכים בארכיון הווינאי אין לדעת כיצד נגמר העניין. מכל מקום מתוך פרשה זו אנו למדים עד כמה היו יהודי בופרקא נתונים לפיקוח השלטונות, שהתבסס כמעט בכל המקרים על הלשנות ומסירות כוזבות.

המינהל היהודי – Judendirektion – העמיד לעזרת הקהילות בבלרים נוצרים בעלי התואר Judischer Amtsschreiber. בקהילת בופרקא מילא תפקיד זה אחד בשם ארנסט וות (Wuth) תמורת משכורת שנתית בסך 200 פלורין. משנת 1779 עד חיסול המינהל היהודי בשנת 1784. לאחר פטוריו הועבר לפי המלצת משרד המחוז בז'אני למשרד הכלכלה של המחוז במשכורתו הקודמת⁵³.

חיסול חובות

בשנות השמונים חויבו קהילות גאליציה ובכללן גם בבופרקא לסלק את חובותיהן מתקופת פולין העתיקה. כידוע הוטל על הקהילות היהודיות, עוד בתקופת פולין, לסלק את החובות שנשארו חייבות אחרי חיסול ועד-ארבע-הארצות וגופים אוטונומיים אחרים (ועדי הגלילות)⁵⁴.

בשנת 1764 הוחלט כי ועדה מטעם משרד האוצר של ממשלת פולין תטפל בחיסול החובות של המוסדות היהודיים. ב-22 באפריל 1765 קבעה ועדת הפירוק בחזר מיוחד, שיש לגבות מהיהודים 3 זהובים לגולגולת לשם סילוק החובות של הוועדים. כאשר היהודים לא נענו לדרישה זו חזרה ועדת הפירוק במודעה מיום 21 במארס 1767 על דרישתיה, שכן בינתיים הלכו וגדלו החובות בתוספת רבית וקנסות, בגלל דיחוי סילוקן.

במודעה זו הוזהרו הקהילות ברייסיין, שלא הכניסו תשלומים, שיטילו עליהן עונשין. בינתיים באה חלוקת פולין ברייסיין חוסלו כל המוסדות האוטונומיים עם המון חובות שנשארו חבים לכנסיות-הנוצרים, למוסדות יהודיים ואף לאנשים פרטיים.

אחרי חלוקת פולין נקבע בהסכמים שבין המעצמות

מלשינים וגם פקידים הלשינו כדי לזכות בדמי-מסירות (Denutiationsgelder).

השלטונות היו משלמים עבור כי ידיעה וידיעה – ומצד שני, תבעו המלשינים מידי יהודי שוחד דמי לא-יחרץ כדי למנוע הלשנות.

המצב הגיע לידי כך, שבשנ 1789 פקד משרד המחו בבוז'אני לגרש 1050 משפחות נ גריו וביניהן גם מבוברקא. גירוש כזה נראה מסוכן גם ל משלה בוניה והם שלחו ב-9 במארס 1789 הוראה ללבוב כי כל הגירויים בעקבות פיגורים בתשלומי מסים יבו ולו בתקנון היהודים, שעמד אז בדיון הממשלה המרכזית

ברם, תחת זאת בא גיר ש אחר. בשנת 1782 נתנה וינה, ביוזמת הצעתו של ועד נציגות המעמדות בגאליציה – (Wydział Stanowy) – הוראה להרחיק את היהודים מחכירות וממוגות.⁵⁷

במחו בוז'אני הורח ון היהודים ממספר רב של כפרים וגם מסביבות בוברקא.

באותה תקופה נז זר – בפקודת וינה – על היהודים כמעט כל החכירות, ובר שפוע קשה גם ביהודי בוברקא, שמהם היו לא מעט עסוקים במישרין או בעקיפין בענפי החכירות.

גזירות אלו גרמו להתרוצצות בפני השלטונות והשתדלויות שונות ואף לסכסוך שונים.

בשנת 1791 נז יך מיפקד יהודים, אולם ידועים לנו רק הסיכומים לפי מחוזות וכך נמנו במחו בוז'אני בסך-הכל 11,766 נפשות.

פרנסה וחינוך

מאותה ח ופה ידוע לנו כי בשנת 1780 היה מספר היהודים בבוברקא עסקו במסחר (Jüdische-Handelsleute) 486.⁵⁸ גם במ אכה היו היהודים עוסקים, ביוחד בחייטות, בפרונוות באפייה ובקצבות.

עוד בראשית המאה הי"ח נעשו בבוברקא מטעם הממשל וביזמתה, עבודות ציבוריות לפילוס (Nivellierung) הנהר ניאסטר לשם יעול השיט בו. בעבודות אלו הועסקו גם מזר יהודים. נוסף למלאכה התפתח בעיר במאה הי"ח ובהז לחה, ענף-מלאכה חדש, מלאכת-האריגה, שהעסיקה יותר ממאה אורגים, ביניהם גם מספר ניכר של יהודים. כל הר צרת נמכרה על-ידי היהודים גם בחול, בפרט בדאנציג. עי הממונה האוסטרי הראשון, הרוזן אנטון פון פרק, ציין ו יוחד בדו"ח שלו על המצב בגאליציה שהגיש ב-3 באוגוסט 1791 לממשלה בוניה, כי מבוברקא מיצאים אריגה לדאנציג.⁵⁹ התייר רורר, שביקר בשנת 1804 בבוברקא וסביבותיה רושם, כי בבוברקא עשתה עליו רושם של עיירה יהודית שמלבד יהודים עשירים ואמידים מצויים בה גם עירוניים עניים. בהיותו באכסניה בבוברקא קיבל מבעלה שבא מדאנציג ידיעה מוסמכת, שהוא עצמו מכר שם 2000 חתיכות בד לשקים, שיוצרו בבוברקא. לפי רורר הרויח הלה בכל חתיכה 1 זהוב ו-30 קרייצר.

מלאכה זו העמידה לא יהודי אחד על רגליו ועזרה לו לעלות מבחינה חברתית-כלכלית.⁶⁰ במרוצת-הזמן נמצאה מלאכת האריגה רק בידי היהודים, כגון תוצרת

המחלקות. כי עליהן לסדר את החובות החלים על שטחיהם. בגאליציה מינו השלטונות האוסטריים ועדת פירוק מיוחדת – Liquidationskommission – בהרכב של יועץ הגוברניום ארנסט פון קורטום, יוסף באום פון אפלסהופן, יועץ הנהלת החשבונות יוסף מילבאואר. על הוועדה הוטל לקבוע את סכומי החובות ושמות בעלי-החוב לסדר רשימות מפורטות ולהציע את אופן גבייתן מן הקהילות על-ידי המנהל היהודי הארצי.

בעלי-החוב הארציים נדרשו להודיע למשרדי-המחוזות במשך 4 חדשים את ההלוואות שנתנו למוסדות יהודיים לפני 6 בדצמבר 1772 ובעלי-חוב מחול נדרשו לעשות זאת במשך 6 חדשים. לבעלי-חוב הוטח החל מ-1 באוגוסט 1785 תשלום כל סכום-החוב בתוספת של 5% רבית.⁵⁵

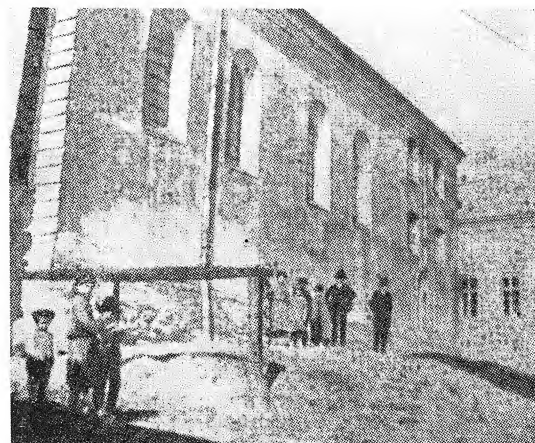
בישיבה מיום 26 ביולי 1786, הגישה הנהלת החשבונות לוועדת הפירוק רשימה שלימה של חובות היהודים עם המיסמכים ורשימת בעלי-החובות.

החובות הגיעו ל-602,285 פלורין. כדי להקל על התשלומים קבעו השלטונות, שעל הקהילות להעמיד לרשות קרן החובות את הקרופקה, ז. א. את הקרייצר, שהיו גובים מן הבשר הכשר.

לפי רשימה זו היתה קהילת בוברקא חייבת 1520 גולדין אוסטריים, ז. א. 7,600 זהובים פולניים.

מלבד סילוק החוב הזה חויבה בוברקא להשתתף גם בסילוק החוב של קהילות רייסין ליעקב וליקוביץ ולצדוק מאירוביץ בסך 34,654 זהובים פול. אחרי משא-ומתן ממושך ביניהם ולבין מנהל היהודים בגאליציה (Judendirektion) הגיעו ב-28 בינואר 1781 באמצעות השלטונות לפשרה, שיש לשלם 14,580 פלורין, שחולקו על הקהילות בתשלומים בשיעורים עד 1787.

ע"ח סכום זה שילמה קהילת בוברקא 126 פלורין 20 קרייצר.⁵⁶ מלבד תשלומים אלה – מסים, היטלים, סילוק חובות – חויבו היהודים בשנות המלחמות 1794–1799 לרכוש גיירות מלווה-מלחמה. כשפורסמה הוראה, שכל יהודי המפגר בתשלומי מסים במשך שלושת רבעי שנה צפוי לו מעמד של Betteljude – (ארחי-פרחי), הנתון בכל רגע לגירוש מתחומי עירו ומגאליציה כולה.

בית הכנסת ובית המדרש

שטיחים מצמר בידי יהודי ב'ז'אני, זלוצ'וב וסקאלאט.⁶¹ החל משנת 1782 נפתחו לפני ילדי ישראל בתי-הספר הכלליים. כאשר השלטונות נוכחו, שהיהודים חוששים לשלוח את ילדיהם לבתי-הספר נדרשו הקהילות ב-27 במאי 1786 לייסד בתי-ספר כלליים; אך לשוא, היהודים לא נענו, ואז הוצאו פקודות חמורות שהטילו על הקהילות את האחריות, שהנוער עד גיל 13 מחוייב ללמוד בבית-הספר הכללי. כל קהילה – גם בוברקא – חויבה להקים בית-ספר כללי לחינוך הנוער. כל שפת ההוראה היא השפה הגרמנית, והדגש במפורש ששום יהודי לא יוכל להתחתן בלי שיוכיח בתעודה רשמית שלמד גרמנית, בבית או בבית-הספר. בשנת 1787 הועמד כמנהל כל רשת החינוך היהודי תלמידו של משה מנדלסון, הרץ הומברג (1749–1841). בבוברקא הוקם בשנת 1788 בית-ספר לנערים עם המורה אהרן שרף, במשכורת שנתי של 150 זהובים.⁶² בית-הספר התקיים עד חיסול כל רשות החינוך היהודי בגאליציה (96 בתי-ספר) בשנת 1806, חיסול שבא בעקבות היחס השלילי של היהודים והתנגדותם לשלוח את ילדיהם לבית-הספר מתוך החשש שיביאום לשמד. במסגרת התיקונים שתיכנן הקיסר יוסף ה-11, למען שינוי אורח-החיים של היהודים בגאליציה, היתה תוכנית להעבירם לחקלאות. בשנת 1785 התחילו בביצוע התוכנית; באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה דומברובקא על-יד גובי-סונץ, עם קרוב לעשרים משפחות.⁶³ אח"כ נוסדה המושבה "בבל החדשה" (New-Babylon) ליד בוליחוב. בשנת 1789 הפסיקו בייסוד מושבות יהודיות עצמאיות, ועל הקהילות הוטל, בתקנה מיוחדת, להתחיל ביישוב החקלאי של 1400 משפחות יהודיות מכל גאליציה. בתוכנית זו הוטל על המחוז ב'ז'אני להמציא 69 משפחות ובכללן 8 משפחות מבוברקא. עד סוף 1793 מיילאו הקהילות את המיכסה שהוטלה עליהן. מב'ז'אני התגייסו 10 משפחות, מקוזובה 5, מפודהיצה 9, מבורשטין 7, מחודורוב 3, מרוזדול 5, משצ'ליסקה 4, מפשמישלאני 6, מרוהאטין 12 ומבוברקא 8. עד סוף 1803 הקימו משפחות אלו משקים חקלאיים על 49 חלקות אדמה, והרכבן היה: 98 גברים, 83 נשים; ילדים מתחת לגיל 18: 91 נערים, 80 נערות. המתיישבים קיבלו 66 בתים, 66 רפתות וגרנות, 124 סוסים, 88 שוורים, 147 פרות, 66 מכשירים חקלאיים. מבוברקא גופא התיישבו 8 משפחות ב-4 חלקות אדמה והרכבן: 11 גברים, 11 נשים; ילדים מתחת לגיל 18: 7 נערים, 12 נערות. הם קיבלו 8 בתים, 8 רפתות וגרנות, 8 מכשירים חקלאיים, 17 סוסים, 16 פרות.⁶⁴ מכל המיבצע ההתיישבותי הזה של 69 המשפחות נתפקדו בשנת 1822 בחקלאות בכל מחוז ב'ז'אן רק 4; מהן התיישבו 24 על חשבון הקהילות ו-16 על חשבון הן. בשנת 1798 הצטרפה קהילת בוברקא לתלונות, שהגישו הקהילות במחוז ב'ז'אני על מעשי האכזריות של חוכרי מס-נרות-שבת. תלונה קיבוצית זו נדחתה ע"י הממשלה, שהענישה את הבלר הנוצרי במשרד המחוז היינריך הפ

(Hepp), על שהוא היה המחבר של כתב-התלונה.⁶⁵ גם בראשית המאה ה-19 היתה המצוקה הכלכלית של היהודים קשה מאוד, בגלל ריבוי המסים. מצד אחד דוכאו על-ידי חוכרי המסים ומצד שני רבץ עליהם לחץ השלטונות לקיים את התשלומים בתאריכים קבועים ולחסל את הפיגורים, כפי שקבעה ועדת הפירוק. נוסף למסים הנוכרים לעיל חויבו היהודים לשלם מסים ישירים למדינה כגון מס-מגרשים ובניינים, מס אישי ומס-הכנסה, שגבו מנובמבר 1824 לפי העקרונות הכלליים, מנוצרים לחוד ומיהודים לחוד. גם מס-השלמה לכיסוי ההכנסות הפחותות ממס-בשר ונרות הכביד לא מעט על האוכלוסיה היהודית; מס זה בוטל בשנת 1829. לפי חישוב מוסמך של אחד הפקידים, היו קיימים אז 52 מינים של מסים והיטלים.

גמילות חסדים

בשנת 1818 הקים היהודי אליהו בן שלמה מבורשטין, שישב בעת ההיא בסטאניסלאבוב, "חברה גמילת-חסדים של הלוואות והכנסת-אורחים", והיא יסדה בהון של 600 פלורין קופת-מלווה. אליהו בן שלמה הטיף לייסד חברות כאלו גם מחוץ לסטאניסלאבוב. היה מבקר בעיירות ועורך מגביות לשם הקמת מוסדות הלוואה, שהיו לאמיתו של דבר מיוסדים על העיקרון הקואופרטיבי. קופות אלו נתנו הלוואות לצרכי גמילות-חסדים ולא של צדקה ואפילו לא לצרכי הכנסת כלות עניות או פדיון אסירים ושבוים, אלא על משכנתאות או על שטרות בלי רבית על סך 30 עד 100 פלורין, שהיו צריכים לסלק בתשלומים שבועיים במשך שנה אחת. עניים שלא היה באפשרותם לתת משכון, קיבלו הלוואות עד 3 פלורין נגד ערבות של שני בעלי-בתים. אם היו משלמים בדייקנות, הגדילו להם את האשראי עד 18 פלורין. אליהו בן שלמה ביקר גם בבוברקא, הטיף באסיפות-עם לרעיון זה וניסה להקים גם כאן, דוגמת סטאניסלאבוב, את החברה וקופת-מלווה. לא ידוע עד כמה הצליח במשימתו זו. במחצית הראשונה של המאה ה-19 היו היהודים במחוז ב'ז'אן נתונים להשפעת התנועה החסידית וביחוד התפשטה החסידות מחצריהם של הצדיקים ר' יצחק מאיר מפרמישלאן, בראנדווין מסטרטין, שרכשו גם בבוברקא חסידים. אין לנו ידיעות על השפעתה של תנועת ההשכלה; להיפך, יהודי בוברקא היו גם רחוקים מכל צורך לייסד בתי-ספר. קהילתה לא השתתפה גם בכנס נציגי הקהילות שהתקיים בשנת 1847 בהשפעת קהילת לבוב, שבראשה עמדו כבר נציגים בעלי-השכלה אקדמאית, לשם התייעצות על המצב ובו הוחלט לשלוח פטיציה לממשלה בווינה. כן אין לדעת באיזו מידה השפיעו המאורעות בשנת 1848 על יהודי בוברקא. בעתונות של אותו הזמן אין שום כתבה או רשימה מבוברקא, שהיתה יכולה להצביע. עד כמה נתרשמו מהמתרחש בזירה הפוליטית הכללית והיהודית בשנת 1848, בה עברה סערה רוחנית על רוב היהודים בגאליציה ואף בחלקה הלא רחוק מבוברקא. החוקה משנת 1848 לא הביאה את שיווי-הזכויות המצופה

בית המדרש

אלואיל

חיים אהרן האפנר נולד בפוברקא ב-28 בספטמבר 1864. קיבל חינוך מסורתי אולם הושפע כבר בנעוריו מסיסמאות ההשכלה ואף מן הרעיונות של הלאומיות היהודית. אחרי שנשא אשה ניסה להתפרנס מן ההוראה אך לא הצליח. ואז, בהשפעת הבדחן החסידי הלמדן הנודע בגאליציה, ר' משה פריזאמענט, הידוע גם בכינויו "דער הינעבער בדחן" (הבדחן מהיבנוב), התחיל חיים אהרן להופיע בפוברקא כבדחן בחתונות כדי לשמח חתן וכלה והאורחים. מפריזאמענט, שהיה מבדח את הקהל בחתונות ובשמחות בשירים ובחרוזים קלים על חצרות האדמו"רים, ובהווי חסידי, קצת בנימה רצינית וקצת באירוניה ובלעג, למד האפנר את הקלות שבמחרוז (Versbau) ואת שילובו לניגון החסידי העממי.

האפנר, שהיה כבר דבוק רעיונות לאומיים שהחלו לחולל מהפכה נפשית בקרב הנוער היהודי בגאליציה של אז, פירסם גם מאמרים ושירים ב"העברי" וב"עברי אנוכי" של ורבר בכבודו ובעצמו. הוא הוציא לאור קובץ שירים (בעברית) "כינור ציון" עם תווים שהיו נפוצים בשנות השמונים בחוגים של בחורי בית המדרש. בשנת 1888 יצאו בפברודי שירים (בעברית) "עבד יי", ובשנת 1900 יצאו בפוברקא שירים בשם "מנגינות". מלבד חיבורים אלה פרסם גם קובץ שירים בשם "זבח פסח" (ניו-יורק 1905). כמו כן כתב שירים ביידיש. בשנת 1902 היגר עם משפחתו לאמריקה, שם השתתף ב"טעליכער העראלד" (1902), אח"כ כתב ביידישע וועלט" (1903). בשנים לפני מלחמת העולם הראשונה השתתף ב"יידישע פרעסע" וב"יידישע טאגעבלאט", בשנים 1914–1915 ערך את ה"יידישע פרעסע" ו"דער איד". ב-1916–1917 ערך את ה"פראַגרעס" בפברנוויל.

בשנותיו האחרונות חלה הרבה; נפטר ב-13 בספטמבר 1923 בפברוינס רוד איילנד.

אינטליגנציה יהודית בפוברקא

פוברקא גופא היה מספר זעיר של אינטליגנציה יהודית; משנת השבעים היה רק חירורג אחד וילהלם רוט. בסוף שנות התשעים השתקע חירורג יהודי שני – שלמה אוריך. רופא,

ולא פתרה את הבעיה היהודית כפי שקיוו וחשבו דברי האינטליגנציה היהודית.

גם חיסול שני המסים השנואים – מס-בשר-כשר ומס-נרות-שבת – בושש לבוא.

העובדה, שבסעיף 25 דובר על היחס השווה של כל התושבים בעניין חובת-הצבא והמסים, נתפרש סעיף זה על-ידי היהודים לטובתם, אולם השלטונות חשבו אחרת. מפקד מחוז בוז'אני פרסם אף הודעה פומבית בה הכחיש את השמועות, כאילו חוסלו מס-בשר-כשר ומס-הנרות, ועל הקהילות לגבות גם להבא את המסים ולהעבירם לידי השלטונות.

למרות האזהרה סירבו היהודים במחוז בוז'אני, וגם בשאר המחוזות, לשלם את המסים, דבר שהביא להתנגשויות עם גוביי-המסים, המצב נתבהר לאחר שהפארלאמנט החליט ב-5 באוקטובר 1848, ב-243 קולות נגד 207, לבטל את כל מסי-היהודים וכך הושוו היהודים כאזרחים בכל זכויותיהם לשאר האוכלוסיה. שינויים בחיים הקהילתיים-החברתיים נתחוללו אך עם התעוררות התנועה הלאומית-הציונית, שיצאה נגד ההתנוונות בחיי-היהודים.

כס פי "חלוקה" לארץ ישראל

בשנת 1849 בא לגאליציה שליח "קהילות-ישראל בארץ ישראל" (אשכנזים) ישראל אברהמוביץ', לשם איסוף כספים למען ה"חלוקה".

הואיל ושליחים אחדים שביקרו בשעתם בגאליציה עברו על תקנות המדינה, סירב נציג גאליציה, אנגור גולוחובסקי, לתת את הסכמתו לפרסום כרוזים וגם לאיסוף כספים, והצהיר, שיסכים רק בתנאי מפורש שהדבר ייעשה לפי תוכנית אחידה שתתוכנן ותוצע לו על-ידי אישים ותאושר על-ידי השלטונות. לפי הוראתו נתמנו נאמנים (גבאים) בכל 8 מחוזות גאליציה ובוקובינה. כגבאי במחוז בוז'אני נתמנה דוד לייטר מבוברקא.

לפי הוראות הנציב חיבבו הגבאים למנות בכל קהילה יהודים מהימנים שיחלקו בבתים קופסאות חתומות ורק הם יהיו רשאים לפותחן. הכספים שנאספו נשלחו לגבאי הראשי בלבוב ולגבאי שולר מפוטוק, שהעבירם ישר לביירות. היהודים בגאליציה היו רשאים לאסוף ולשלוח בכל שנה רק עד 3000 פלורין⁶⁶.

בעקבות התסיסה הרוחנית-התרבותית בשנת 1848 חדרו הסיסמאות החדשות אל ליבותיהם של מעטים בעיירות, שהיוו שכבה דקה מאוד ביישוב היהודי. אותו תהליך היה גם בפוברקא, ורק במרוצת הזמן נתהוו תנאים פוליטיים שהצמידו את מנהגי הקהילות – אף לא-משכילים, מחוגים חרדים וחסידיים, למדיניות הממשלה הוינאית ואח"כ לשרותם של הפולנים, ולעזור להם בבחירות לחוק בקולות היהודים את מעמדם הלאומי-הפוליטי בגאליציה.

במדיניות זו שיתפו במיוחד חצרות האדמו"רים, עם הרבי מבבלו בראש, יחד עם המתבוללים הפולניים והחישו את השעבוד הפוליטי של המוני ישראל למדיניות הפולנית, שהסתמן בכל קהילות גאליציה ובכלל זה גם בפוברקא. בתקופה זו חי והיה פעיל בעיר טיפוס מעניין משרדי המשכילים בני האסכולה הישנה, מקצועו היה: בדחן.

ד"ר לרפואה נמצא אך מראשית המאה העשרים – ד"ר וולף לחוביץ.

עורכי-דין יהודים ראשונים היו ד"ר כהנא, ד"ר איזידור דיאמאנט ד"ר יואכים רוזנטאל ואח"כ נוספו ד"ר אברהם שרנצל ולפני מלחמת העולם הראשונה ד"ר דוד רוטפלד וד"ר יעקב שרנצל.⁶⁷

עוד לפני התנועה הציונית ההרצלאית היו בבוקרקא פעילים ציונים יחידים, שהצטרפו להסתדרות הציונית הארצית בגאליציה, שהוקמה עוד לפני הופעת "מדינת היהודים" לד"ר תיאודור הרצל.

בראשותם עמדו מיכל מאטיזעס (1862 – 1934) ושמואל שליידר.⁶⁸ בבוקרקא טרם נוסדה אגודה, הפעילים היו חברי חברה "אהבת ציון" בטארנוב, שהטיפה ברוחה של חיבת ציון להתיישבות יהודי גאליציה בארץ-ישראל. מיכל מאטיזעס היה בא כוחה ונאמנה. הוא אסף את התרומות, הפיץ את הכרוזים והעלונים של "אהבת ציון" וזמן לזמן היה בא העירה מרצה או מטיף לשם תעמולה ורכישת נפשות ל"חיבת-ציון".

אולם עם הופעתו של ד"ר הרצל בזירה הציונית נוסדה האגודה הציונית הראשונה "אהבת ציון" וליד נבחר שמואל שליידר; הוא ייצג את האגודה בועידות הציוניות הארציות, שהתכנסו בשנים 1895 – 1905.

בשנת 1908 נוסדה אגדת "פועלי-ציון", שהיתה פעילה בכל שטחי העבודה הלאומית, ביחוד בשנות 1911 – 1913, בקשר עם הרפורמה של חוק הבחירות אל הסיים; באותה תקופה ביקרו בבוקרקא ד"ר יצחק שיפר, ברל לוקר, יצחק קאנדל ואליהו ואטנברג מראשי פועלי-ציון בגאליציה וניצלו את האסיפות להרחבת אירגונם.

* *

עד החלטת חוק הקהילות באוסטריה על-ידי הפארלאמנט הווינאי בשנת 1890 (21.III) ⁶⁹ היתה הקהילה מתנהלת לפי שיטות קודמות על-ידי פרנסים (רעגירער), שלא קיימו בחירות וניהלו על דעת עצמם שנים רבות את ענייני הקהילה והאוכלוסיה היהודית כולה.

מבחינה כלכלית חלו שינויים קלים עם ההיתר בשנת 1859 לגור בכפרים ולקנות (1860) קרקעות ואחוזות; אז התחילו היהודים להתיישב בכפרים בסביבות בוקרקא – כמוזנים, כחוכרי אחוזות ועוסקים בסחר התוצרת החקלאית; השקיעו גם כספים ברכישת אחוזות ובעקבות שינויים אלה נוצר טיפוס של מנהל-משק יהודים.

בעיר גופא היו סוחרים עפי' רוב קמעונים, בעלי-מלאכה, מהם עסקו חלק ניכר בחרושת אריגים, שעברו לידי סוחרים יהודים במקום.⁷⁰

בשנת 1868 קיבלו היהודים שוויון-זכויות ובוהו הוענקה להם השתתפות במועצות העיר.

מבין 24 חברי מועצת-העיר בבוקרקא, 8 היו יהודים. על יסוד חוק הקהילות משנת 1890 קיימו בחירות לקהילה. לידי הקהילה נבחר אברהם לווינון.

על כיסא הרבנות ישב הרב חיים שמחה וויטלס.

במחוז בוקרקא היו 5 קהילות: בוקרקא, בז'ודובצה, חודורוב, מיקולאייב, שצ'ליסקא-גובא.⁷¹

בראשית המאה העשרים נבחרה הנהלה חדשה. בקהילה היו 1200 משלמים את מס-הקהילה (Simpelsteuer).

הנהלת הקהילה היתה מורכבת – לפי החוק – מהנהלה מצומצמת (Kultusvorstand) ומועצת-הקהילה (Kultusrat).⁷² בראש הקהילה עמדה ההנהלה המצומצמת. בשנים 1901 – 1914 היה יו"ר הקהילה דויד הולנדר, סגנו היה מאיר צוך (Zuch)⁷³ (נפטר בארץ), חברים היו: משה יאנד, יצחק (איציקל) לנדאו, שמואל טאובש, יהודה הירש וינד, אברהם לווינון.

בשנת 1914 נבחרו רק הרש שואדרון, יצחק (איציקל) לנדאו ויהודה הרש וינד. למועצת הקהילה נבחרו במושב 1901 – 1910: יהושע אהרה, אברהם יצחק בלר, (הניך) חנוך פרופסט, לייב אאוסטר, מרקוס (מרדכי) וינד, דוד לייב מאנטל, יצחק (איציקל) לוצר, שמחה לוטרנינגר.

במושב 1910 – 1914 נבחרו: יהושע אהרה, לייזר פוקס, חנוך (הניך) פרופסט, לייב אאוסטר, מארקוס (מרדכי) וינד, יצחק (איציקל) אלווייל,⁷⁴ מיכל מאטיזעס, שמחה לוטרנינגר. כמוכירי הקהילה שימש בשנים שלפני 1914 יצחק האבר, כמורה דת בבתי-הספר הכלליים כיהן מוריס דיאמאנד; כחן – יהודה האבר.

אחרי הרב וויטלס נבחר לרב-העיר ר' בנימין גאלר (שהיה רב בקרייבץ) (שלושה מבניו עלו ארצה עם העלייה השלישית, בשנת 1920)

תקציב הקהילה בשנת 1906 היה 8000 כתרם, וגדל בשנים 1911–1914 ל-11,000 כתרם.

מלבד בית הכנסת הגדול היו בבוקרקא 7 בתי-מדרש ומספר בתי-תפלה פרטיים קלויין ושיטבלעך, תלמוד-תורה בראשותו של לייב גולד, וגם מספר חברות: "ביקור חולים", "חסד ואמת" "נר-תמיד", "אגודת ריעים", "אגודת נשים", "חסד-ורחמים"; כולן עסקו בפעולות צדקה וסיוע.⁷⁵ במחוז בוקרקא היו בשנים 1894 – 1902 חמישה בתי-ספר יהודים עם 5 מורים וקרוב ל-90 תלמידים. בשנת 1905 היו 10 "חדרים" עם 11 מלמדים ו-189 תלמידים.⁷⁶

* *

מבחינה מספרית גדל היישוב היהודי במחצית השנייה של המאה הי"ט.

בשנת 1880 נמנו במפקד הרשמי על 4338 תושבים – 2097⁷⁷ יהודים שהיוו 48.4% מכל האוכלוסיה. בשנת 1890 – מ-4939 תושבים היו יהודים (48.5%)⁷⁸. בשנת 1900–מ-5315 תושבים היו – 2500 יהודים, (47%)⁷⁹; בשנת 1910 (המפקד האחרון בימי השלטון האוסטרי), על 5628 תושבים היו יהודים (44.5%)⁸⁰. במפקד הראשון של פולין העצמאית בשנת 1921 נמנו על 4391 תושבים 1480 יהודים (33.7%)⁸¹.

במחוז בוקרקא נמנו בשנת 1880: 52,216 נוצרים, מהם בערים ובעיירות 6,904 (13.2%), יהודים 8393 – מהם בערים ועיירות 5,865 (69.9%).

בשנת 1890: 59,443 נוצרים, מהם בערים ועיירות 7,587 (12.8%). יהודים 9685 – מהם בערים ובעיירות 6,715 (69.3%).

* שנים מנכדיו, מאיר ועדה קאליש, חיים בישראל, בירושלים

אלוהים

נוסעים ליריד

בשנת 1900 – 69,185 נוצרים, מהם 8,980 בערים ועיירות (13%) – יהודים 9,725 – מהם בערים ועיירות 6,782 (69.7%)⁸². מספר היהודים ב-84 כפרים שבמחוז בוברקא עלה:

שנת	1880	ל-1916	נפש	(%)
בשנת	1880	ל-1916	נפש	(22.8%)
"	1890	ל-2329	"	(24.1%)
"	1900	ל-1911	"	(22.6%) ⁸³

בעיר בוברקא גופא גדל מספר היהודים מ-2097 בשנת 1880 ל-2502 בשנת 1910.

אולם נוכח העלייה של האוכלוסיה הפולנית והרותנית באותה תקופה, ירד אחוז היהודים מ-48.4% ל-44.5% של כל האוכלוסין. למעשה, נשארו היהודים במעמד סטאטיסטי יציב. בעקבות מלחמת העולם הראשונה ירד מספר היהודים בשנת 1921 ל-1480; 33% מכל האוכלוסיה, שגם היא ירדה מ-5628 בשנת 1910 ל-4391.

אחר לגמרי הוא תהליך המספרי של היהודים בכפרים. מ-1916 נפש (22.8%) בשנת 1880, גדל פה היישוב היהודי ל-2329 נפש (24.1%) בשנת 1890 ובמשך 10 שנים ירד. בשנת 1900 ירד ל-1191 נפש (22.6%), ו.א. פחות 1138 נפש.

במחוז בוברקא היו בשנת 1889 בידי יהודים נכסי דלא-ניידי בסך 302 הקטר ובשנת 1902 ירדו ל-239 הקטר. מכל שטח יערות היו בידי יהודים בשנת 1889 55.9% ובשנת 1902 רק 35.9%⁸⁴.

בשנת 1907, בבחירות אל הפארלאמנט האוסטרי לפי חוק הבחירות החדש משנת 1906, היתה בוברקא כלולה באיזור הבחירות 34 (רוזדול, ז'ידאצ'וב, בוברקא, רודא, הוציסקו, פורשטין, פולשובצה). מטעם התנועה הלאומית-היהודית היה המועמד ד"ר דוד מאלץ (מלבוב) ממנהיגי התנועה הציונית בגאליציה. הוא קיבל 1260 קולות – אולם לא נבחר. בבוברקא עוררו הבחירות תלהבות רבה לרעיון הלאומי-הציוני ולמרות הרדיפות מטעם השלטונות בידי הפולנים, לא נרתעו היהודים והצביעו על המועמד הציוני ד"ר דוד מאלץ.

זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה תסכו בבוברקא חיים יהודיים-לאומיים.

בשנים 1914–1918 הביאה המלחמה הרס גמור על העיר ועל תושביה היהודים בכלל.

מספר רב מן היהודים נמלט מן העיר וחלק ניכר מהם בילה את שנות המלחמה במחנות פליטים בבוהמיה, במוראביה ובאוסטריה. מספר קטן הצליח להגיע לווינה. בתום המלחמה חזר חלק מיהודי בוברקא לעירם, אולם לא ניתן להם לחזור למסלול החיים הרגועים והמסודרים. בסוף אוקטובר 1918, אחרי התמוטטות הנונארכיה ההאבסבורגית, הוכרזה בגאליציה המזרחית הרפובליקה של אוקראינה המערבית.

בכל הערים המאוכלסות יהודים בוטלו הקהילות ונוסדו "ועדים לאומיים-יהודיים". (יידישע נאציאנאל רעטע).

בראש הוועד הלאומי היהודי בבוברקא עמד ד"ר צבי מרגליות (מת בארץ-ישראל).

תקיפי הקהילה בימי אוסטריה לא התפשרו עם המצב החדש ועם רוח הזמן שהיה שונה מרוח-זמנם, והפריעו בכל האמצעים במטרה להכשיל את הוועד הלאומי. ב-30 ביאנואר 1919 פנה ד"ר מרגליות אל הוועד הלאומי בגאליציה המזרחית, בסטאניסלאבוב, ובקש לנקוט צעדים נגד חתירות התקיפים⁸⁵.

בימי השלטון האוקראיני סבלו יהודי בוברקא ממצב כלכלי קשה ומרפיונו של השלטון המרכזי באוקראינה המערבית, שהיה אין אונים לרסן את האנטישמיות והשתוללות המנגנון והצבא נגד היהודים.

עד כמה גדלה מצוקה קשה ביישוב היהודי בבוברקא אנו למדים מהמספרים הבאים:

מספר היהודים בבוברקא העיר היה 2,500 – מהם היו לפי המפקד של הוועד הלאומי 1250 יהודים (ו.א. 50%) זקוקים לתמיכות, לעומת 150 יהודים (6%), שקיבלו סיוע לפני מלחמת העולם הראשונה.

875 יהודים (35%), היו מחוסרי פרנסה⁸⁶.

תמונה זו מוכיחה עד כמה צימצמו והגבילו האוקראינים את תחומי פרנסתם של היהודים במסחר, במלאכה ובחרושת בלי ליצור בשבילם אפשרויות-פרנסה אחרות. למעשה היתה שאיפתם להוציא את היהודים ממעגל החיים הכלכליים בבוברקא ובכל יתר ערי גאליציה המזרחית.

נוסף לזה נתגברה השחיתות בחוגי הפקידות והצבא; בעד כל דבר הוכרח היהודי לשלם דמי-שוחד.

המסחר והמלאכות סבלו והיו ממש משותקים, עקב המדיניות האנטי-יהודית של השלטונות האוקראינים; היה מחסור במזונות ובמיצרים חיוניים. המצב המלחמתי, רדיפות, התנפלויות פרועות של חיילים, שוד וגזל – אלה הן האירועים בחיי היהודים בגאליציה המזרחית.

אולם עם כיבוש גאליציה בידי הפולנים, היו היהודים נתונים לפרשה חדשה של מצוקות, רדיפות ודיכויים שנמשכו עוד שנים מספר, עד הסוף המר.

הערות

1. Rzyszczewski i Muczowski, Codex diplom. Poloniae (1847), I, 190. Ł. "oppidi nostri Bóbrka in terra Leo-poliensi"
2. "de iure Polonico seu Ruthenico et quovis in ius Theutonicum removens omnia iura Polonica, Ruthenica et quaevis alia"
3. כידוע, היה ברייטין בתוקף החוק הרוטני; אחרי כיבוש פולין בוטל החוק הרוטני ובשנת 1435 הנהיגו סופית את החוק הפולני. כתב-היד באוסלוניאום 3890, ע' 319.
4. ליבוריוש נאקער (Naker), המוזכר הראשון של שר הראש של הצלבנים יאן טיפער (Tiefen) עבר עם חיל הצלבנים בשנת 1497 בפולין ורשם ביומנו:
5. "ביום ג', 18 ביולי, לנה הפלוגה בבוברקא, 2 מילים רחוק מדאודוב"
6. meszuc — קשור במלה — missalia, messe.
7. Archiwum Sanguszków, I, 42 —
8. Archiwum grodzkie i ziemskie t. XIV p. 833, 1159 —
9. p. 219. 1160, 1240 t. XV.
10. Matriculúm summarium t. I, No. 2083
11. M. Hruszewsky: Istorja Ukrainy, t. 6, p. 101
12. A. gr. z. t. XIX, No. 529
13. A. gr. i. z. t. XIX, No. 279, 503, 517, 568, 596, 602
14. A. gr. i. z. t. XIX, p. 161, No. 792 (803)
15. הצהרתו מ-21 בדצמבר 1505, את הסך שילם ביום 13 ביאנואר 1506 Casimir rex oppidanus de Bobrka ratione incendii ab omnibus exactionibus et oneribus ad 10 annos libertat. Tad. Wierzbowski: Matriculárium regni Poloniiae. Sumaria pars I. Warszawa 1905, p. 59, No. 1162, p. 62, No. 1201
16. Matriculárium pars III, Warszawa 1908, p. 5, No. 66
17. בשנת 1509
18. Matriculárium p. IV, 2, No. 9182, No. 11694, 11.881 (1518).
19. Spis oblat w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego
20. A. gr. i. z. t. X, p. 69, No. 1031, Lwów 1881
21. A. gr. i. z. t. X, p. 15, No. 233
22. "Tenuta Bobrka, ktorej połowicę trzyma W. Gratus Tarnowski Castellan Zarnowski. Teraz przez incursią tatarską ysz wszystko miasto spalone iest, zaczym się provent żadeń nie naiduie, myto jednak y mostowe kładzie się accidentaliter na fl. 30 (Baliński Lipiński. Starożytna Polska, t. 1, p. 730-731.
23. A. gr. t. X, p. 252, Nr. 4121, t. X, p. 263, Nr. 4326
24. Sochaniewicz: Wojtostwa i soltystwa, p. 352, 362, 388
25. Baliński-Lipiński I, c. t. I, p. 371
26. A. gr. i. z. t. 22, Lauda Wiszenskie 1673—1732. Lwów 1914. p. 200, No. 76; "miasteczka Janów i Bóbrka z dopuszczenia Bożego ogniem są zniszcone"
27. Arch. gr. i. ziem. t. XXIII, p. 576, Nr. 243
28. czopowe מט מלכותי ממשקאות הדומה למס-משקאות
29. Ar. gr. i. ziem. t. X, p. 430, Nr. 7288
30. Słownik geograficzny t. I, p. 259, t. XV, I, p. 169
31. Arch. gr. i. z. t. XVIII
32. מעניין לציין, כי בברודאן היו בשנת 1570 קרוב ל-264 תושבים וכנייהם רק 4 משפחות יהודיות, שעסקו במסחר קמעוני ובמזינת משקאות.
33. Dr. Maurycy Meciszewski: Brzeżany w czasach Rzplitej Polskiej. Brody 1910, p. 18.
34. "miasta w województwie ruskiem przez fortunitas casus ogniem zniszone mianowicie Jarosław, Radymno, Leżajsk, Bóbrka, Krzywczę, Niżankowce uwolnić na lat pięć od wszelkich kontrybucyi".

- Verfassung der israelitischen Religionsgesellschaft, Re-
gierung verordnungsblatt 1890, Nr. 57.
- א. מ. מאהר: "שבילי עולם" חלק ב', לבוב 1865, עמ' קנ"ו.
- Verordnung des Ministeriums für Cultur und Unter-
richt, 2 April 1891. LCB 42 § 1 (Feststellung und
Abgrenzung der Culturgemeinde regel).
- I Abschnitt §§ 5
- עלה ארצה עם אשתו. שניהם נפטרו בארץ ונקברו בירושלים.
- אביו זקנו של הצייר אריה אלווייל, ת"א, ישראל.
- Kalender der Jsraeliten. Herausgegeben von der Os-
terreichisch-Jsraelitischen Union 1914—1891
- Dr. Stanislaw Gruinski: Materiały do kwestyi ży-
dowskiej w Galicyi, Lwów 1910, p. 44. XXV, לח
- מלבד היהודים היו 929 קאטולים (פולנים) (21.4%); 1260 (29%)
גרקן-ואלקתים (רותנים-אוקראינים); 52 בני דתות אחרות (1.2%).
- 1,065 פולנים (21.2%), 1427 רותנים (28.9%), 52 בנידת אחרת (1%)
- פולנים 1350 (25.4%); רותנים 1432 (27%), בני דת אחרת 33 (0.6%)
- פולנים 1330 (23.6%); רותנים 1779 (31.6%), בני דת אחרת 17 (3%)
- (Special-Orts-Repetitorium der im österreichischen Reichs-
rate vertretenen Königreiche und Länder herausge-
geben von der K. K. Statistischen Zentralen Kom-
mission. Wien 1893, t. 12 Galizien. Wien 1907, t. 12
Galizien. Dr. St. Gruinski l. c. p. 11).
- Bohdan Wasiutynski: Lodność żydowska w Polsce w
wiekach 19, i 20. Warszawa 1930, p. 114
- Dr. St. Gruński l. c. p. 21
- Dr. St. Gruński l. c. p. 28
- Dr. St. Gruński: l. c. XVI — לח
- ראובן פאהן: געשיכטע פון דער אידישער נאציאנאל אוטונומיע אינם
פערטאד פון דער מערב — אוקראינישער רעפובליק. לעמבערג 1933,
ע' 170—171.
- ראובן פאהן, ע' 186.
- W. Tokarz: Galicya w początkach ery Józefińskiej w
świetle ankiety urzędowej z r. 1783, p. 338. Kraków
1909.
- בכל מחוז בוז'אני (ברז'אן) היו קיימים בתי-ספר בעיר בוז'אני:
המורה וולף רייכנבאך (200 גולדן); ברוהאטין: שלמה קורנפלד (200
גולדן); ברוהודל: שמעון בלאנד (150 ג''); בשנת 1790 עלו תשלומי
משכורות המורים לסך 483 גולדן 20 קרייצר. בשנת 1790 נוסדו עוד
בתי-ספר אחדים, כך שבשנת 1802 שולמו במחוז בוז'אני משכורת
מורים בסך 900 גולדן לשנה. (ארכיון משרד הפנים בווינה
IVT 11 Carton 2658)
- היא התקיימה עד 1815.
- Summarischer Ausweis über den Fortgang der Jüd-
ischen Ansiedlung in den Königreichen Galizien und
Lodomerien bis letzten Oktober 1803 (Von 4/XI
1804), IV, 11, 201, e.a. 1805
- Protokolle Galizien 1798, Februar 1798
- Dr. N. M. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten, Wien
1924, p. 103—104.
- שנתונים של "אידישער פאלקסלענדער", בעריכתו של גרשום באדער,
לבוב 1, משנים 1895 — 1912
- שמואל שליידער עמד בראש התנועה הציונית בבוקרא עד פרוץ
מלחמת העולם הראשונה. הוא גויס לצבא, שירת בשנים 1914—1917
בצבא האוסטרי ונפל בחזית (במלחמה לא לו) בהתקפה ליד הנהר פיאבה
(איטליה). ארבעת הילדים של שמואל שליידר ניצלו והועברו עם פרוץ
מלחמת העולם השנייה מוינה ללונדון. שני הבנים (לייביש והיינריך)
ובת אחת (לוליה) חיים בניו-יורק. הבת השנייה (וויק) חיה במלבורן.
בני דודו של שמואל — בני מיכל ופרידה שליידר — פייבל שליידר, (כיום
דר. ש. פ. קלעי), שרה פרידמן, נמצאים בירושלים ושואל שליידר (שואל
קלעי) חי במלבורן (אוסטרליה).
- ממשפחת שליידר היו עוד פעילים — משה-ליב ומאיר שליידר אחיו
של שמואל. כולם נרצחו על ידי הגויים.

(דברי הסבר לתמונה שבעמוד 10)

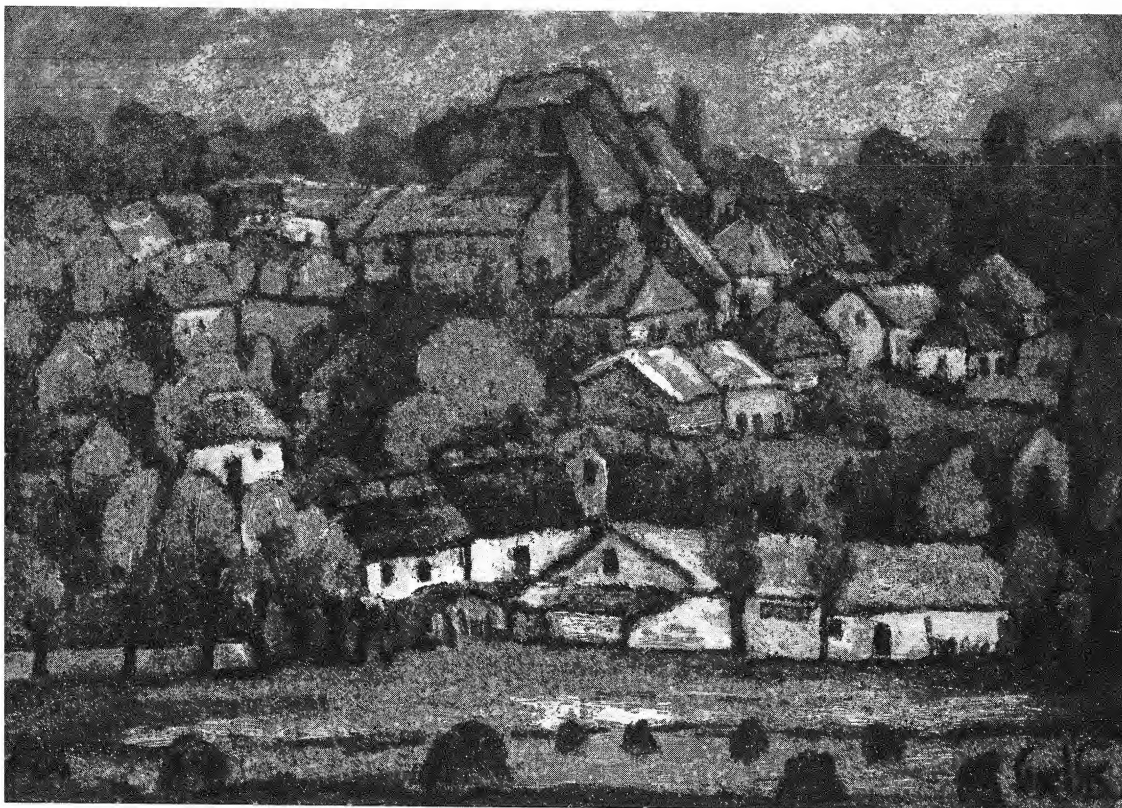
העם היהודי נע וגד — זהו סיפור ידוע מדורי-דורות, סיפור עצוב הוא, שאין אנו רוצים כי יזכירוהו. אכן,
אפשר לומר על סיפור זה, שהוא גדוש — לגויים וליהודים כאחד, עד שבא היום והגורל נופל על שבט חדש
מישראל לקחת מקל-גדודים ביד ולצאת לדרך. ואז חוזרת הפרשה של יסורים וגנישות. ושוב — אלה אשר
כוס היסורים לא עברה עליהם, מתייחסים אל הדבר כאל מקרה חסר-ענין...
כשבא אלואיל לתאר את הנסיונות החוזרים ונישנים בכל דור ודור לכלות את ישראל, הוא חש כי עליו
לצייר את הדמויות שהיטיב להכיר בעיירת מולדתו. יהודי אותה העיירה גורשו והניחו מאחוריהם את בתיהם
כשהם אחוזי להבות. אך ר' משה הש"ץ צעד בראשם, כשם שבכל הדורות הלך אחד כמותו בראש העדה
וספר התורה בורעותיו. אביו של הצייר עצמו נשא על כפיו את אחד הנכדים, אמו הוליקה נכד אחר
בהחזיקה בידו. את מתייהם עזבו אחריהם בצידי הדרך כפי שאירע בכל תקופות הגלות.
ובכל זאת — הוא שואל אותנו ושואל את עצמו — מדוע, מדוע היה עליו לצייר את ילדיו הוא בתמונה
הזאת?

היש מקום לשאלה זו? כל אחד חייב להשיב בעצמו, לאמור: "בכל דור ודור..."

אֵיִה בְּיוֹם וַעַם הַיִּיתָ?

לִגְס כִּי יִתְחַלֵּל
לְמַעַן שִׁמְךָ – הָאֵל
וְאַתָּה זֶה הָאוֹת לֹא נָתַתָּ!
וְהִמָּה בְּאִמּוֹנָה בָּהֶם נִטְעָתָ
צָעְדוּ עָרוּמִים וּנְכִי-רוּחַ
אֶל-הַקֶּבֶר הַפְתּוּחַ
וְהִמָּה לֹא נִטְשׁוּךְ אֶף בְּרַגְעִים הָהֵם
וּבְטָרֵם יֵצְאָה הַנִּשְׁמָה
קִדְשׁוֹ אֶת הַשֵּׁם
בִּ"קְרִיאַת שְׁמַע".
אִי חִילֶךָ, אֵל קָנָא וְנוֹקֵם?
אִי רַחֲמֶיךָ מֵאֵז, מִן הַיָּמִים הָהֵם –
אֲשֶׁר יָדַעְתָּ עַל בָּנִים לְרַחֵם
וְלֹא לְמוֹתָתָם עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם?
אִי נִסִּים וְנִפְלְאוֹת
בַּיָּמִי קֶדֶם הַרְבֵּיתָ עֲשׂוֹת?
לָמָּה אוֹת לֹא הִרְאִיתָ?
הַגִּלְאִיתָ?
הַכְּלוּ כּוֹחוֹתֶיךָ אֲדוֹן –
וְאֵין עוֹד הָאוֹן
גּוֹיִים לְהַכְנִיעַ וּבָנִים לְחוֹן
בְּיוֹם הָאֶסְכּוֹן?

אֵיִה בְּיוֹם וַעַם הַיִּיתָ אֵל,
בְּיוֹם הַשּׁוֹאָה לְשֹׂאֲרֵית יִשְׂרָאֵל?
לָמָּה מִמְּקוֹמְךָ לֹא הוֹפְעָתָ
וְהוֹשָׁעָתָ?
וְלָמָּה לֹא זָעוּ הַשָּׁמַיִם
כְּאֲשֶׁר רַבְּבוּת הָעֵינִים
אֲלֶיךָ נִשְׁאוּ כִּי תַחֲנוּן אוֹתָם
לְפָנֶי מוֹתָם?
וְלָמָּה זֶה גַּם לֹא חוֹלְלָתָ
וְהַצִּלְתָּ?
וְזָרְעָתָ עַל גּוֹיִים לֹא הִרְמָתָ
וְנִקְמָתָ?
כִּי רִיב לִי עִמָּךְ אֲדוֹן הָעוֹלָם
אֲשֶׁר הִסְגַּרְתָּ שְׁלֶךְ זֶה הָעָם
בְּיַדִּי שְׁפַל הָאָדָם
וְעַמְדָתָ עַל הָדָם
אֲשֶׁר הִסְתַּר הִסְתַּרְתָּ פְּנִיךָ
עַתָּה הוֹצִיבֵנו שְׁלוֹמִי אֲמוּנִיךָ
אִישׁ וְאִשָּׁה, חֲשׂוּפֵי-גִּו
אֶל מוֹל הָאוֹיֵב
וְהִמָּה יִחְלוּ אֲזַל לָאוֹת
כִּי יִתֵּן, בְּטָרֵם מוֹת;

השכונה שמעבר לטחנה (זאמליניה)

אלואיל

שרגא פיבל קלעי (ירושלים)

עולם שהיה ואיננו עוד

שיהיה מליץ-יושע וישתדל בפני בית דין של מעלה שיבטלו את הגזירה הרעה, שמר השליט הרשע ראש העיר גאברישבסקי שהכריז על ביתנו כמפולת וחורבה ואסורה למגורים; (משום שכן דודי שמואל שליידר צעד עם הדגל בתהלוכה ציונית); ואפילו כך, לא הייתי מעז לעבור שם יחידי בלילה. ובעזובי את הגשר, צועד לקראת תחומה של העיר, מסתעפת לימיני דרך-עפר צרה המובילה לרובע שהיה נקרא פעם רחוב היהודים, "זידיבסקה וויליצה", ומשמאל לאורך חומת "בית העלמין" היהודי מוליך שביל אל בית המטבחים, עובר דרך שוק הבהמות (טארגוביצה) ונמשך הרחק אל החורש שמאחורי החווה של צ'איקובסקי, זו החווה שנקראה בפי תבריות החצר הלבנה ("דאָס ווייסע הויף"). וכשממשיך אני בכביש הראשי, אני מגיע אל עיצומה של העירייה אל בינות הבתים הצפופים, בית-המגורים של הדיין ר' יוסף קליגר, של ר' פייביש קריס, של ר' אברהם ברייטפלד, ליד הממזנה של יענקל פרייטאג, הבית של וואָלף מכל'יס, ואחריו בית הבד של ר' יעקב וואָלף ווייזר. שם, מול בית האכסניה של שמחה לוטרינגר, שוב

יש שעוצם אני את עיני ועורך טיול במחוז הילדות, זו עיירתנו הקטנה והצנועה, הגם שיצאתי משם לפני למעלה מארבעים ושלש שנים, עוד בטרם מלאו לי 19 שנה. בעיני רוחי עובר אני את העיר החל מן הקצה האחד בעיבורה של העיר, ליד חורש האורנים שעל פרשת הדרכים לכפרים לאנקי וצ'אלקי, מול הבית היהודי האחרון של העירייה, בית ש'אל קאטר.

צועד אני לאורך הכביש-לא-כביש, עובר ליד בניין בית-המשפט, שהוא גם משכן בית הסוהר, יורד מן ה"זאטרה" במורד, לאורך החומה הסוגרת על "בית החיים", עד הגיעי אל הגשר המתוח על הפלג "דער פאָטעק", המשתרע כאן בצורת אגם (די ריעקע), ובשנים גשומות היו מימיו גואים – ועולים ומכסים את הגשר. בילדותנו אהבנו לרחוץ במקום זה במקוה-המים שממין לגשר.

ועדיין אני בעיבורה של העיר מול שער "בית הקברות", זה שער ה"אוהל" שרברתי בו תמיד בחיל ורעדה. ואף על פי שליויתי במשך 40 יום רצופים את הסבתא חיה-רחל, שהלכה להשתטח על קבר הסבא משה-ליב, בעל-נעוריה,

פרנסה

ותן לכל איש ואיש די פרנסתו
ולכל גוייה וגוייה די מחסורה, ולא
יצטרכו עמך בית ישראל זה לזה
ולא לעם אחר.

העיירה מצטיירת לפני עיני כפי שהיתה בתחילת המאה הזאת בעשור הראשון ובחלקו הגדול של העשור השני. אני יודע מה היה מספר היהודים בבוברקא באותה תקופה. אפשר שנשתכח הדבר מלבי על שום ריחוק הזמן ואפשר שלא ידעתי את הדבר גם בהיותי שם. אך מן המיפקדים בשנים 1900–1910 אפשר לערוך אומדן מסוים. בשנת 1910 היו בבוברקא 2500 יהודים (47% מן האוכלוסיה הכללית של 5310 נפש) וב-1920 חיו בה 2502 יהודים (44.5% מ-5628 נפש) המשפחות היו, בדרך כלל, מרובות ילדים, ולא לחינם היתה מתנוססת תמיד על שפתי-כול התחינה הבוקעת מעומק הלב: "ותיתן לי ולכל נפשות ביתי מזונותינו ופרנסתנו ברוח ולא בצמצום, בהיתר ולא באיסור בנחת ולא בצער, מתחת ידך הרחבה, כשם שנתת פיסת לחם לאכול ובגד ללבוש ליעקב אבינו הנקרא איש תם..."

בתי חרושת לא היו בעיירתנו, כשם שלא היו כאלה בעיירות גאליציה האחרות, גם לעבודות פקידות לא היו בני עמנו מוכנים; ואפילו היו מוכנים לכך, לא היו מקבלים אותם. אין איפוא כל תימה כי הבעייה העיקרית היתה: מה נאכל מעתה? – פרנסה!

יהודי העיר עסקו בעיקר במסחר זעיר; קנו את היבול מאת האיכרים ומכרו להם מיצרכים אחרים שהביאו מן הכרך הסמוך – למברג, היא לבוב. אנשי "המסחר הגדול" היו מעטים בתקופה ההיא. מעט מסחר ביערות, סוחרי בהמות, מייצאים, חוכרי-חוות, או חלק מהן, אצל האצילים שישבו בבירה או בחוץ-לארץ. פרט לאלה היה אחוז קטן מאוד שהתפרנס בשפע, בעיקר אלה שעסקו בטובין שהיה עליהם מונופול, כגון: טאבאק, נפט, מלח ובעיקר משקאות; כל השאר היו מן היד אל הפה. רבים התפרנסו מן המלאכה: חייטים, סנדלרים, אופים, נגרים, צבעים, פרוזנים, עגלונים, חבתנים, עגלנים, ספרים, קצבים וכו'. פרנסתם היתה פחות או יותר בטוחה, אך בצמצום, משום שהפרנסה לא היתה מצויה, לא אצל החנוני ולא אצל הסוחר הזעיר, רוב-רובו של היישוב היהודי. היו שניים שלושה רופאים ועורכי דין יהודים. את הרופא היו מזמינים שעה "שכלו כל הקיצין". כשנפל אדם למשכב הזמינו קודם את החובש שקראו לו "רופא". תפקיד זה מילאו הגלבים. אלה ידעו להקזי דם, להצמיד כוסות רוח, להדביק עלוקות, ולמדוד את החום. עורק דק של הגירה לחוץ לארץ החל להסתמן כבר בתחילת המאה הזאת, בעיקר לאמריקה. אך באותה תקופה לא נסעו לאמריקה, או... "ברחו" לאמריקה. יכולת לקום בבוקר בהיר אחד ולשמוע שהבריות מסתודדים מפה לפה, השמעת? – פלוני ברח לאמריקה!

רבים נסעו, שהו שם כמה שנים, צברו כמה מאות דולארים וחזרו. עם שובם ביססו את מעמדם, גם רכשו נסיון חדש וגם הביאו הון מספיק לביסוס העסק שלהם. קרו גם מקרים שלא עברו ימים מרובים וההון שהובא מאמריקה ירד עד מהרה

מסתעפת סימטה צרה אל רחוב היהודים. כאן, בפינה, היה ביתו של יהושע (שוע) דרייער. כאן התנשא הכביש במעלה קל והוביל אל טבור העיירה (rynek). מימין עמד ביתו של ר' איציקל לאנדאו. ליד בית זה הובילה סימטה אל בית הכנסת הגדול ואל בית המדרש. מול הסימטה נסתעף סעיף אחד של הכביש הראשי והוביל דרך השוק אל בית בז'וכובסקי, אל בית היראה של הרתנים מזה ואל הרחוב הראשי (Batorego) של "בית המרחץ" מזה.

המשכו הישר של הכביש הראשי עבר את בית המסחר לטאבאק של איתמר עהרע, בית יונה שרייער מזה ובית ר' שעה (ישעיה) שור מזה.

וכך הגענו אל טבור העיר עם החנויות והדוכנים של היהודים ומשאבת המים במרכזה.

בימים רגילים, שלא בימי שוק, מלבד החנויות הקבועות היו מפוזרים בשוק דוכנים ארעיים של מוכרי פירות וירקות, דברי מאפה וממתקים, מיני סידקות וכיוצא באלה מיני טובין. ואילו בימי השוק אי-אפשר היה לעבור בין הדוכנים המרובים, בין העגלות ובעלי החיים, אדם ובהמה.

הכביש הישר ברחוב הראשי הוביל אל הדואר לאורך חצרות בית היראה הקאתולי. שם נסתעף הכביש בירידה גדולה ימינה, דרך-חמלך שהוליכה לעיבורה של העיר בואך לבובה. בהמשכו הישר, כמעט, הוביל כביש לעיבורה של עיר שנקראה "קוזינה" ומשמאל ירד הכביש לקראת הרובע שנקרא "זאמליניה" ("מאחורי הטחנה").

בפינה שליד בית היראה הרתוני היה אחד המרכזים של "החדרים". שם, לא רחוק מן הקלויז דבלו, שכנו כבוד "החדרים" של יוסל מלמד (יוסל "באָרשט"), של יהודה מלמד, של ברל מלמד הדרדקי, שהיה שרוי ממש ליד בית-היראה הרתוני. משם הוביל כביש מקביל לכביש הקודם ועבר ליד בית החרושת לגאוז, בית נחמן קול ומשם עברת ליד בית-המרחץ, ליד הקלויז מצ'ורטקוב, להבדיל, וכך הגעת שוב ליד בית הספר, במורד מצד זה, והמשכת אל "הזאמליניה", לאמור: אל מאחורי הטחנה.

העיירה לא היתה איפוא קטנה כל-כך, ושקר ענו בה הליצנים שהעידו עליה כי גודלה כפיהוק, לאמור: הנכנס לעיירה בפיהוק על פיו יוצא ממנו ועדיין לא הגיע הפיהוק לסיומו; ובודאי שהגזימו ליצני-הדור אשר הוציאו דיבה עליה כי קטנה העיירה עד כדי כך שבליה מכניסים אותה "על מריצה" אל בית המועצה, שלא תצטנן חלילה. בעינינו, הנערים, היתה זו עיר גדולה לאלהים, כנינה בשעתה, עיר מחוז שחלשה על 99 כפרים ויישובים, ביניהם גם כמה ערים כגון סצ'ליסקה (סטריליסק), ויבראניבקה (פראניבקה), חודורוב, בז'ודובצה (ברודוביץ); העיר בוברקא שימשה מקום מושב הסטארוסטבה (ראש המחוז) ובית המשפט; כל יום ה' בשבוע היה יום-השוק בו היו מתאספים איכרים מכל כפרי המחוז; מלבד זאת היו כמה ימים בשנה מיועדים לימי יריד גדולים. באותם ימים היו מתכנסים בעיירתנו סוחרים ורוכלים מכל הסביבה, מבחינה זאת רק בפרך לבוב (המטרופולין של גאליציה) היה נראה לנו כיישוב גדול יותר.

לטמיון בעסק רע, ואז נסעו שנית לאמריקה. אני עצמי הכרת כמה משפחות כאלה.

ההיאחזות באמריקה היתה קשה בימים ההם, גם משום העבודה הקשה וגם משום קשי הקליטה בסביבה הזרה החדשה, ששומר-שבת לא יכול היה למצוא בה נוקל את פרנסתו. וזאת לדעת, בעת ההיא היו כל בני עיירתנו שומרי-מצוה. מרבית המבוגרים היו מתפללים בציבור גם בימות החול. מעטים מאוד התחמקו מלבוא לבית התפילה בשבת; בימים נוראים לא נעדר אף אחד!

בזמננו נחשבה לעיירה יהודית טיפוסית, עם המלחמות הקטנות על הגבאות בבית המדרש, על ראשות הקהילה ובוודאי ובוודאי היתה המלחמה גדולה בין הזמנים, כשנסתלק הרב משום שנקרא לישיבה של מעלה והיה צורך למנות רב חדש.

עד למלחמת העולם הראשונה אפשר לומר לא חדר לשם אור ההשכלה. היה שם בית ספר ממשלתי אחד בן שש כיתות והיהודים השתדלו להתחמק מלשלוח את בניהם ואת בנותיהם לבית הספר, ולא עשו זאת אלא אם כן בא השוטר מוועד-הקהילה והודיע כי קיים חוק חינוך חובה, ואם לא ישלחו את הילדים לבית הספר ייענשו.

מעטים מאוד שלחו את בניהם להמשיך לימודיהם בבית ספר תיכון בכרך הסמוך לבוב. סטודנט, גימנאזיסט, בתלבושת המיוחדת, החזיר לביתו בימי הפגרא, היתה תופעה בלתי רגילה.

בשנת 1910 התיישב בעירנו הרבי מסטרטין, ר' יצחק אייזיק לאנגר. בשבתות ובחגים, בעיקר בימים הנוראים שקקה העיר חסידים מכל ערי גאליציה וגם מאונגארן ומבוקובינה. בעיר היתה רק אכסניה אחת ולכן היו הבתים מלאים חסידים. בני הבית השכירו את המיטות שלהם והם עצמם היו ישנים על הרצפה, על עליית הגג.

בואו של הרבי חיזקה את התנועה החסידית. חסידים של רבנים אחרים היו באים גם הם לשמוע תפילתו של הרב והשתתפו ב"שולחן" שערך הרבי אחרי התפילה. רק בשבתות כשהרבי מסטרטין נסע לבקר אצל חסידיו בעיר אחרת, "התגנבו" חסידיו צ'ורטקוב, בלו, דולינה, פורשטין וכו', התחמקו ונסעו אל הרבי שלהם.

בית המדרש היה מלא לומדים מלפני אור הבוקר ועוד בטרם יכירו בין תכלת ללבן, עד מאוחר בלילה. ביום החמישי אור ליום ו', היתה יושבת חבורה של מתמידים שלמדו פרשת השבוע עם פירוש "אור החיים" ופייביש קריס היה שולח בחצות "בולבעניקעס" חמים וטריים להחיות את הנפש. אף על פי כן היה פה ושם פורץ אחד הצעירים את "טבעת החנק" ובורח מן הבית. מהם שהגיעו רק עד הכרך הסמוך לבוב ויש שהרחיקו נודד ועד וינה העיר הגיעו, ושם התכוננו לבחינות בגרות כאקסטרינים.

רב העיר היה באותה תקופה ר' בנימין גאלר (שכיהן לפני זה כרב בקריביץ' שלושה מבניו, אהרן גאלר ז"ל, ויבדלו לחיים דוד ומרדכי עלו ארצה בשנת 1920). יחד אתו כיהן דיין העיר ר' יוסף קליגר. כן היה מורה הוראה אלי-שמואל וין (שעלה בסוף ימיו ארצה עם אשתו ונפטר בירושלים בעיר העתיקה ונקברו על הר הזיתים).

החיים התנהלו לאטם ללא מהפיכות. בימי גוסיא היינו

שרים "הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים" לכבוד פראנץ יוסף הראשון, והיו "תמימים" שהאמינו שהוא אוהב ישראל ואין לבו נתון אלא לדבר אחד: איך להיטיב לנתיניו מאחינו בני ישראל, ובסתר הוא מניח תפילין בכל יום. ואמנם בדבר אחד הונח להם ליהודי גאליציה – הרשות לא רדפה אותם ולא ערכה בהם שחיטות ופוגרומים ולכן הסתפקו היהודים במועט והיו שמחים בחלקם. היתה נפוצה האמירה, "אין רוסלאנד עסט מען גוט און אין גאליציען שלאפט מען גוט", לאמור - ברוסיה מטיבים לאכול ובגאליציה מטיבים לישון, כלומר בלא פחד. מה חשבו ההורים על עתיד בניהם ומה חשבו הבנים עצמם על כך, אין איש יודע. כל מי שעניינם לו, יכול היה לראות כי אין כל עתיד ליהודי בגאליציה. הבנים גדלו, נשאו להם נשים כמנהג הימים ההם לפי שידוך, מתוך העיר עצמה או מן הסביבה הקרובה. וכך נפתחה חנות חדשה, ופרנסה הרי היא תמיד בידי שמים. בעיר לבוב הסמוכה היו בתי ספר תיכוניים, לבנים ולבנות, בתי מדרש למורים ובתי אולפא אחרים. אני זוכר מקרים בודדים בלבד שנסעו בנים ללמוד בבי"ס תיכון. היו מקרים שהרשות רצתה לשלוח על חשבונה בנים מוכשרים מאחינו בני ישראל שימשיכו לימודיהם בלבוב, ולא נמצא יהודי אחד בבוקראק שיסכים לכך, מחשש של חילול שבת.

כבר נאמר כי העם התפרנס ממסחר ועיר. היו כאלה שלא חיכו שהגויים יביאו סחורתם העירה. הם היו יוצאים לקראתם אל מחוץ לעיר, מעכבים את העגלות ושואלים: מה יש למכירה? לא פעם סולקו על ידי הגוי בחרפה ובבושה. היו גם כאלה שהיו משוטטים בכפרים, מבקרים בבתייהם של הגויים וקונים מהם חמאה, גבינה למכירה בלבוב (יהודי בוקראק לא אכלו תוצרת חלב, ולא כל שכן תוצרת בשר של הגויים, והמהדרין לא אכלו שחיטת חזיר בכלל), עופות, תרנגולים ותרנגולות, אווזים וברווזים. חצי שק תפוחי אדמה מעט חיטה ומיני דגן אחרים – הביאו את הסחורה העירה ומכרו ליהודים.

על הרופאים ועורכי-הדין יש להוסיף את מורה-הדת מוריס דיאמאנד שניהן במשרתו כחמשים שנה (בנו, רופא, היגר ליוגוסלאביה – ולא נודע גורלו). קשה לומר כי מורי הדת נטעו אהבה וכבוד לדת ישראל, אך מר מוריס דיאמאנד היה בא בכל שבת להתפלל בבית הכנסת. מן המורים היה לנו רק מורה אחד (לא בן עיר) יהודי, מר מאיר דינגוט. בימי מלחמת העולם הראשונה נפל מר דינגוט בשבי הרוסים, נדד דרך בירוביג'אן לסין ועלה לארץ. למד אנגלית וכיהן כמורה לאנגלית בבית הספר הריאלי משך הרבה שנים. מר דינגוט נפטר לא מזמן (בשנת 1959) בחיפה; בנו רופא מפורסם בחיפה.

עד מלחמת העולם הראשונה לא היה בבוקראק בית ספר עברי. אך היו בחורים שדיברו עברית. פה ושם היה משהו שחתם על "הצפירה", על "המצפה".

ואם ישאל השואל – עברית מניין? אין תימה! בבתי המדרשות ובקלויזין ישבו בחורים ולמדו גמרא עם תוספות, ש"ס ופוסקים. היו משכימים קום ומאחרים בנשף. היו גם מקרים שמתחת לגמרא החזיקו ספר מן "החיצוניים".

יזכר לטובה הבחור שמעון קלארר בנו של סאני (נתנאל)

הבאר בשוק

מלמד. בחור זה היה בן תורה, עילוי, חריף ובקי, מענוי-עולם ואלמי-נפש, שהחיים התאכזרו להם.

נוסף על העוני והמחסור שליווהו משחר ילדותו, גייס לצבא, השתתף בקרבות (לא לו) במלחמת העולם הראשונה, נפצע ונעשה בעל מום. כל ימיו שאף לעלות ארצה וכשהגיעה השעה שיכול היה להצטרף לחלוצים הראשונים הרגיש שהיא נכה ודאג שיצטרך ליפול למעמסה על אחרים. נשא אשה מבורשטין ופתח לו חנות. גורלו היה כגורל כל יהודי פולין, השם יקום דמם!

שמעון זה, בן העניים, "תלמיד-חכם" היה וידע הרבה. הוא היה קורא עתונים עבריים ועודד אחרים ללמוד עברית. בעצתו וביחמתו הוזמנו בשעתו (בעצם המלחמה הראשונה) מכתבי ואלקובסקי, שמתוכם למדנו את המבטא העברי המדויק, למדנו דקדוק; בעצתו חתמנו על השבועון "על המצפה". יצרנו חבורה קטנה שלמדה "תנ"ך" עם פירושים והעיקר שלמדנו את כל הפרקים בעל-פה.

מלמדים

פרק מיוחד קובעים לעצמם המלמדים בעיירה. המלמדים נתחלקו לפי שלבי החינוך השונים. היו מלמדי דרדקי, מלמדי חומש ורש"י ומלמדי גמרא עם תוספות. איני יודע אם אזכור את כולם ואם אוכל למיין את כולם לפי דרגותיהם. בדבר אחד היו כולם שווים: הם היו עניים מרודים, ידועי סבל וחולי.

אני למדתי אצל שלושה מלמדים. בן שלוש התחלתי ללמוד אצל ברל מלמד, בן חמש התחלתי חומש ומאו כיהנתי בסירוגין באחד משני התפקידים השונים: אן אֶפֶרעגער און א בענטשער כלומר, "שואל ומברך". כל עיקרו של ה"אֶפֶרעגער" היה; כשהגיע בחור ללמוד חומש, ערכו הוריו סעודה גדולה בביתם בשבת.

הנער היה מקושט בגדי יום-טוב שלו וכולו מכוסה בשעונים ועדיים של זהב וכסף. והאֶפֶרעגער, שהיה מקושט אף הוא בשעונים היה קם ושואל אותו:

קום אתער דו אינגעלע, כלומר: בוא נא הנה נערי, והלה עונה לו:

– איך בין שוין נישט קיין אינגעלע, כלומר: אינני עוד ילד. – וואָס דען ביסטו – כלומר: ומה אתה?

– א פיין וויל אינגעלע צו מזל – לאמר, נער רך וטוב במזל טוב.

– ומה אתה לומד נער?

– חומש במזל.

– מה פירוש חומש?

– פינף.

– וואָס פינף?

פינף ספרים, ראשון "בראשית", שני "שמות", שלישי "ויקרא", רביעי "במדבר", דברים, – הוא הספר החמישי.

– ומה אתה לומד נער?

– ספר "ויקרא".

– מה פירוש ויקרא?

– ער האָט גערופן.

– מי קרא? כלום התרגול קרא?

– ה' קרא למשה לאמור...

ואז קם המברך ואמר יברכך השם, ושמרך יאר ד'... עוד תפקיד אחד מילאתי אצל בריל מלמד הוא היה מביא אותי בשבתות לבלי-בתים "זיך פארהערן". כלומר היה מביא אותי בפני בעל-הבתים שהיו להם ילדים שהגיעו ל"עת ללמוד" ואני הייתי משמיע בפני בני הבית את פרשת השבוע; כך היה משטח בפניהם את ה"תוצרת" שלו.

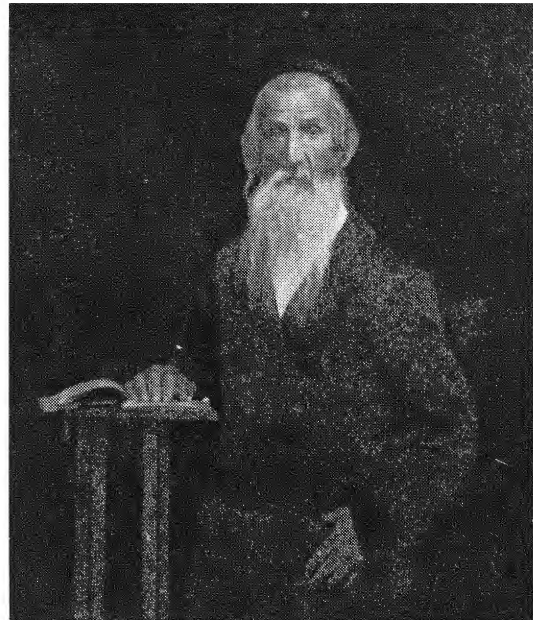
הייתי כבר בן שבע וחשקה נפש אבי שאתחיל ללמוד גמרא אך המלמד ברל לא רצה שאעזוב אותו – ובעיקר חושש היה כנראה שיחד אתי יעזוב אותו מן הסתם גם חברי מאטיס מול, בנו של הבאנקאי נטע מול. מה עשה ברל מלמד? נתן הוראה שאביא גמרא מסכת "בבא מציעא". ואנו, שלושה בחורים בני שבע, התחלנו ללמוד גמרא. שם הבחור (בן השבע) השלישי היה איתמר, בן הכפר וולקוב, שישב בעיר אצל קרובים כדי ללמוד בחדר, אין יודע מה היה גורלו. "זמן" אחד למדתי גמרא אצל ברל מלמד, סוף סוף לא יכול עוד "הצפיני" ועברתי ליהודה מלמד. אצלו למדתי עד בן עשר.

בחדר היו מתחילים בגיל שלוש וכל המקדים הרי זה משוכח. עד גיל הביקור בבית הספר "שלחם" היינו מבילים בחדר כל היום, מן הבוקר עד הערב. בימי החורף הקצרים היינו לומדים גם חלק ניכר מן הלילה.

הביקור בבית הספר של הגויים היה ביקור "דרך אנב" בשביל ההתעמלות, בשביל המישחקים בבית "הסוקול" שלהם ובשביל הטיולים לחורשות שבסביבה. בבוקר השכם

בדרך כלל, היו מאחרים שם לפתוח בתפילה (מנהג חסידים) ומאריכים בתפילה. לתפילת "טל" ו"גשם" היו באים מכל בתי הכנסת לשמוע תפילתו של פייבל מלמד. עשיר "גדול" לא היה, הוא חי כל ימיו בדוחק, ונסתלק ומת ללא עת; אבי ז"ל שהיה רק כמה שנים צעיר ממנו מת 23 שנים אחריו (בתרצ"ד). הם היו שלושה אחים: יואל מפומורן, פייבל מלמד ומיכל שמיר, הוא אבי מורי ע"ה, שלושתם נכדיו של הרב פייבל ממונקאץ' ששמו נקרא גם עלי. שלשתם היו בעלי תפילה, בעלי-קריאה ויודעי נגן. והיה שגור בפי הבריות, כאשר שלושת האחים מזדמנים לחתונה אין צורך ב"כלי-זמר". כאמור, לא זכיתי ללמוד אצל דודי פייבל (שמי כשמו ויאהבני אהבה עזה). לאחר שנסתלק בא לעירנו גיסו (אחי אשתו) סאני (נתנאל) שהיה מלמד גמרא.

יהודי ממורמר היה, קשה-יום, וידוע חולי. לא היה לנו מקום בדירתו לנהל את ה"חדר" ולכן שכר לו פינה בפרוודור אצל אלמנה ענייה שעיסוקה היה מריטת-נו. ות. את ארוחותיה היתה מבשלת על חרצובה והבית נתמלא עשן כבית-מרחץ. אפילו ביום חורף היה הרבי פותח את החלון, וכשהיו שואלים אותו מה ראה על ככה, היה משיב: "מוטב למות מקור מאשר למות מחניקה". אין תימה איפוא, כי כאשר עזבתי את החדר והתחלתי ללמוד על דעת עצמי בבית המדרש, בירכתי ברכת הגומל "וברוך שפטרני" גם יחד.

החסיד ר' מיכאל שמיר

הלכנו לחדר, שם למדנו עד שעת התפילה, אחר כך הלכנו לבית הספר. מיד עם שובנו מבית הספר הלכנו שוב אל בית הספר (אימתי הכינונו שיעורים? – איני יודע).

עוד היום אני נזכר לא בלי התרגשות בהליכה לחדר בלילה. מצוייד בשתי פרוסות לחם עם זנב של דג מלוח באמצע, או מרוחות בריבת-שזיפים (פובידלע בלעז) שהוכנה בבית, וטעמה היה כצפיחית בדבש, אף על פי שלא ידענו פירושה של המלה צפיחית.

בשנה מבורכת, כשהחורף היה עז והכפור עמד זמן רב, והאווזים נתפטמו כהלכה והשומן היה בשפע, היו פרוסות הלחם מרוחות בשכבה לא מבוטלת של שומן אווזים שכמה שביסקים נתגבשו לתוכה. ואם עוד הוספת עליהם כמה "שיני" שום, הרי טעמת אחד משישים מטעם קי-עדן. כך, בכל אופן, היו סבורים אלה שלא זכו לפת מרוחה בשומן אווזים והיו נאלצים להסתפק ב"זכר" זנב של דג מלוח.

* *

פרק מיוחד צריך להקדיש לפייבל מלמד, הוא דודי אחי-אבי. אצלו למדו רק בחורים גדולים ביניהם גם אברכים נשואים שהיו סמוכים לשולחן חותניהם. לא זכיתי ללמוד אצלו, ה"זמן" שהייתי צריך להתקבל אצלו (משאת נפש אבי ז"ל) נסתלק דודי לעולם האמת (בשנת תרע"א). פייבל מלמד היה לא רק מורה פדגוג; הוא היה גם מדרך ומחנך, הוא דאג שתלמידיו ילמדו "דרך ארץ". תלמיד שראה את הרב ממרחוק היה מכפתר כפתורי מעילו ומתנהג בחסידות.

אף הוא היה אומר מי שלמד אצלי אינו יכול להיות "עם-הארץ". פייבל מלמד היה בעל תפילה מפורסם. הוא היה עובר בפני התיבה בבית-הכנסת הקטן (אין שולח'ל).

ראוי להזכיר את המלמד שנקרא חנא מאיר בונץ הוא היה בעל שאר רוח וכשראה כי חניכיו עייפים היה מספר להם אנדה משעשעת ומעוררת. אביא שתיים אנדות כאלה כאן. הרבי חנא-מאיר ראה כנראה כי צאן מרעיתו עומדים להירדם ועמד עליהם בסיפור הבא:

1. "יום חם היה והנה אני רוחץ בנהר המוליך אל הסכר שלפני הטחנה, בחלקתה של רייזעלע וינד. הרביתי לשחות אותו יום, תמיד אהבתי לשחות עד שעיפתי, יצאתי מן המים לפוש קצת. התפוחים האדומים בצמרות העצים היו נחמדים למראה וטובים למאכל. אני מטפס על העץ קוטרף לי תפוח ותוקע שיני בו. והנה מה עיני רואות? סטפאן השומר, גוי גדול ונורא בא לקראתי. פחד גדול נפל עלי קפצתי מן העץ ונתקעתי עד כאן, עד החזה בשלג. וכך נולד הסיפור על הקיסר פראנץ יוזף הראשון.

2. את הקיסר שלנו פראנץ יוזף אני מכיר פנים אל פנים. ומעשה שהיה כך היה. יום אחד – ערב שבת היה – והנה אני רוחץ בפאטק. כבר אני עושה טבילות אחרונות ומתכוון לצאת, והנה אני רואה מרכבת זהב, רתומה אל ארבעה סוסים, מתקרבת אלינו. אני נושא את עיני ורואה כי הקיסר פראנץ יוזף יורד מן המרכבה והולך לרוחץ בפוטיק שלנו. אני יוצא והוא נכנס, הקיסר דרך לי על הרגל, ועד היום הזה יש לי יבלת על הרגל.

* *

כמו בכל ערי ישראל היו גם אצלנו שלושה סוגי מלמדים: מלמדי דרדקי, מלמדי חומש ורש"י ומלמדי גמרא. גי' לא לימדו אצלנו. "פסוק", כפי שקראו לגי' אצלנו, היו לומדים בשעות שהן לא יום ולא לילה – כמאמר הבריות. על פי רוב לא היו המלמדים ראויים לתפקיד שקיבל

היא לבוב, ומשם הביאו העירה תוצרת תעשיתית: אריגים, כלים, צעצועים, ספרים, כלי כתיבה וכדומה.

כפי שנמסר לנו חרצו בני העיר עצמם את גורלם. מסופר כי בשעה שעמדו לבנות את מסילת הברזל שהיתה עתידה לחבר את העיר סטאניסלוב לעיר לבוב, היתה מסילה זו צריכה לעבור דרך העיר. אלא שבני העיר התקוממו והגישו מחאות, ועד המלך הגיעו... שמא תפריע להם הרכבת חלילה את תנומת השבת שלאחר החמין. נלחמו במחאות ובטלגרמות – נלחמו והצליחו, והתחנה נבנתה במרחק שבעה קילומטרים מן העיר, והפרנסה נתרקה מהם מאה קלומטרים.

המיבנה החברתי והכלכלי של האוכלוסיה היהודית בפוברקא היה דומה מאוד לזה של מרבית העיריות היהודיות בפולין וגאליציה אחר מלחמת העולם הראשונה. מרבית האוכלוסיה היהודית התפרנסה ממסחר זעיר – קניית יבול הגן, השדה, הרפת והלול אצל איכרי הכפרים מסביב, ומכירתו לאורחי העיר או לאורחי הכרך הסמוך לבוב – ומחנות, הבאת סחורה מלבוב ומכירתה לאורחי העיר ולאיכרי הכפרים.

היו בעיר כמה סוחרים שניהלו עסקים כגון יבוא סחורה בקנה-מידה גדול לא רק מלבוב הסמוכה אלא גם מווינה מבודאפשט ומפראג. כן היו כמה סוחרים תבואה, סוחרים בהמות וסוחרים עצים, וכיוצא באלה סחורות ששיווקן סחורתם לחוץ לארץ. היו גם יהודים עשירים בעלי אחוזות משלהם או שחכרו אחוזות אצל הפריצים. בכלל, כל אלה שניהלו עסקים עם הפריצים באחוזות, ביערות בבתי מיבשל לבריה, במישרפות יי"ש חיו חיי רווחה; היו ביניהם אמידים וגם גבירים ומשום כך נחשבו למיוחסים ולתקיפים של העיריה. היה עוד סוג אחד שנמנה עם האמידים והוא – חוג שקיבל רשות לסחור במיצרכים של מונופול כגון טאבאק, יי"ש, מלח ונפט.

היה גם מספר ניכר של יהודים שעסקו במלאכה, באותן מלאכות שירשו מאבותיהם, כגון חייטות, סנדלרות, נגרות, תפרות, כובענות, פרווונות, ספרות, דפסות וכריכת ספרים. לימים נוספוגם בעלי מקצועות חדשים כמו בנאים, פחחים, חבתנים, מסגרים, שענים, אופים, צבעים וכו'. היה בעיריה בית מלאכה לנרות (ליכט ציער), ומין בית חרושת לגאווז שהכין מלאי של קרח מן האגם המלאכותי שחפר בחלקה שלו, ו"חצב" קרח כמה פעמים בשנה. מרתף הקרח שלו שימש מקרר לכל העיריה לכל השנה. כן היה בית חרושת ללבנים שרופות. בסביבה היה בית חרושת לסיד בידי יהודי אך הפועלים היו גויים. בכל חצרות הפריצים שבסביבה (והיו מרובות) היה בית מיבשל ליי"ש, שהמנהלים שלהם היו יהודים.

ענף פרנסה מיוחד נתפתח עם העגלונות. מרכבות עם רכבים יהודים שהובילו נוסעים לתחנת הרכבת וחזרה העירה. עיקר התחבורה עם הכרך הסמוך לבוב היה באמצעות עגלות. אמנם היו יהודים שעסקו בעגלונות באמצעות הסוסים והעגלות של גויים ועשו מזה פרנסה, אך היו גם כמה וכמה עגלונים יהודים שהיו להם סוסים משלהם והפיקו פרנסה מן העגלונות.

אך עיקר פרנסתם של יהודי העיריה היה כאמור על המסחר הקמעוני על התיווך ועל החנוונות והרוכלות.

קבר אבות (אל החוף)

אלואיל

על עצמם מאונס. שכן בתקופות משבר ושפל צצו מלמדים ככמהין וכפטריות. יהודי שירד מנכסיו וכל שערי הפרנסה נעלו בפניו, נתן עניו למלמדות. אברך בבית חמיו שהפסיד את כל הגדוניה שלו עד הפרוטה האחרונה. חנווני שחנותו עלתה כולה באש, ולא נשאר בידו מאומה להחיות את נפשו; או סתם יהודי בעל-בית שנהפך עליו הגלגל והפסיד כספו בעסק רע ויצא נקי מנכסיו וקצרה ידו לפתוח מחדש במשא ומתן במסחר ובקניין.

כל מי שנטרפה ספינתו הקטנה או הגדולה בים החיים – כל דל אישים, כל מר נפש, פרש את ידיו לעוגן ההצלה אחרון ויחיד זה – למלמדות. כך יכולת למצוא בעיריה שלנו מלמד שהייתה לו מאפיה לאפיית דובשנים (צבועים בצבע מלאכותי) שנמכרו בעיקר לגויי הסביבה שבאו לימי השוק. בשבתות היה מוכר, בהקפה כמובן, שיכר וקופסות סרדינים לאברכי המשי ולנוער הזהב. מלמד אחר עסק בעיקר במכירת עטרן לשימון המגפיים, חופת ושמן סיכה לצירי העגלות. את העסק ניהלה אמנם אשתו אך ביומא דפגרא היה מסייע לה בעסק ובימי השוק היו התלמידים בטלים מתורה.

ייוכר לטובה יידלי (יהודה'לי) מלמד, מורה לגדולים, מלמד גמרא. אשתו עסקה באפיית לחם ולחמניות מקמח שחור. מלמדות מזה ומאפיה מזה והפרנסה לא היתה מצויה בשפע.

* *

רוב היישוב היהודי התפרנס כאמור ממסחר קמעוני. את התוצרת החקלאית קנו (בחצי חינום) אצל הגויים שבסביבה והובילו אותה בעגלות לכרך הסמוך למברג

בימים ההם טרם ידעו על תחבורת אוטובוסים. בדרכים שלטו הסוסים הרתומים לעגלות בעלות ארבעה אופנים, מודרכים על-ידי השוט של עגלון מנוסה. כמעט כל לילה יצאו עגלות מבוברקא ללבוב. בדרך כלל היו יוצאים באפולולית הלילה קרוב לחצות. היו עוצרים באכסניה של דאוידוב, אמצע הדרך, מרחק 15 ק"מ מלבוב. האכסניה היתה גדולה ורחבת ידיים שיכלה להכיל כמה עגלות על סחורותיהן. שם היו מאכילים את הסוסים. העגלון והנוסעים היו מנמנמים תנומה קצרה אחר שתיית כוסית יי"ש ויוצאים לדרך לפני הנץ החמה.

וזאת לדעת, כבישים טרם היו בימים ההם. הדרכים היו דרכי עפר כבושים למחצה. בקיץ היו שוקעים בבוץ ובחורף היו שוקעים בשלג פעמים עד כדי צורך להשאיר את העגלה משך כל הלילה מתחת לשלג.

ללבוב היו מגיעים בדרך כלל בבוקר. את כל היום מבלים בעיר ולפנות ערב היו אוסרים את הסוסים ונוסעים הביתה. בלילות סגריר וסופה היו מגיעים לבוברקא רק לפנות בוקר. הסוחרים הגדולים היו נוסעים בדרך כלל ברכבת; הם היו קונים את הסחורה ומוסרים לעגלון שיביא אותה הביתה. והיו בין העגלונים שהיו ידועים ביושרם ואפשר היה לסמוך עליהם שיעשו באמונה, ישמרו על הסחורה מפני גניבה, מפני ליסטים ומפני קלקול מחמת הגשם והשלג.

ש. פ. ק. (ירושלים)

השבת השחורה של שנת 1914

מבניהן, כלות מחתניהן ונשים מבעליהן. ויש למהר ולהזדרז "פיקוח נפש דוחה שבת". כברת דרך ליוו את המגויסים עד לעיבורה של העיירה בדרך לתחנת הרכבת. העיירה נתרוקנה פתאום.

הכל נתגלגל חיש מהרה. התהלכו אגדות כי הצבא הרוסי – בעיקר הקוזאקים – שורצים ביערות מסביב. יום-יום נעשו מאסרים חדשים. הנה אסרו את הכומר הפראווסלאווי, למחרתו אסרו גם את השמש של בית-היראה שלהם. רושם עצום עשה הסיפור שאסרו פלוני פקיד העיריה והוציאו אותו בעל-כורחו בכתפיותיו, בלא מעיל. רק אז נודע לנו כמה היינו אפופים מרגלים "מוסקאלופילים" אוהדי-רוסיה.

לא עברו ימים מרובים והחלה תנועת-צבא. יום ולילה צעדו רגלים, פרשים, סוסים רתומים לתותחים. כל התחבורה התנהלה בסוסים. הרשות עיקלה סוסים אצל הגויים והשאירה בידיהם פיסות נייר.

העיירה שקקה חיילים. הקיסר שלח את מיטב צבאו, את הנאמנים ביותר משטיירמארק, מטירול, נוצר עליו ושמח ובטוח בנצחונו. "אנו נביא את ראשו של ה'רוס', אמרו, "בקרב נשוב אליכם".

השפע היה גדול. הם קנו מכל הבא ליד ושילמו ביד רחבה. כל החנויות נתרוקנו חיש מהרה ויהודים פדו קצת מזמנים להוצאות הדרך כדי לברוח מפני האויב הצר.

לא עברו ימים מרובים ומן הצבא הרב חזרו מעטים וגם הם שבורים ורצוצים, בלי ידיים ובלי-רגליים. הרכבות היו

השנה 1914 שטפה לה כדרכה ויהודי בוברקא חיו את חייהם המונוטוניים כמימים ימימה. יהודים הלכו בבוקר מי לבית הכנסת ומי לבית המדרש עם תיק התפילין (או טלית ותפילין) תחת בית השחי. הילדים הלכו בבוקר לבית הספר של הגויים ואחר הצהריים הלכו לחדר. העגלונים הובילו קמח ללבוב והביאו משם כל שאר המיצרכים של העיירה. כל הבשורות הרעות, כל המאורעות העצובים מתחוללים מאז ומעולם בתשעה-באב. תשעה באב חל אותה שנה בשבת ונדחתה ליום א'. אך השלטונות לא יכלו לדחות את המלחמה ליום נוסף ולכן הזדרזו והודיע עליה עוד ביום ו' לפני כניסת השבת.

מלבד הכרוזותיו של "הוסער פוליציי" (השוטר העירוני הוסר) בתוף בחוצות העיר, הודבקו מודעות בשם הקיסר פראנץ יוחף הראשון אל אורחיו האהובים, שלא היתה לו ברירה אלא להכריז מלחמה על הרוצחים שרצחו בסאראייבו את יורש העצר האהוב, פראנץ פרדנאנד. ולכן הוא מוצא לנכון לגייס את כל אורחיו הצעירים שילכו להגן על המולדת, מפני הצר האויב.

קטנים היינו ולא הבינו הרבה בפוליטיקה אך מה שנשאר בזכרוננו הוא כי שבת זו היתה שבת שחורה, ולא זכרנו יום תשעה באב שנשפכו בו כל-כך הרבה דמעות כמו בתשעה באב זה. ואין פלא! לא היה בית שלא היה בו חייב-גיוס והיו בתים ששניים וגם שלושה נתחייבו להתייצב, בנים, חתנים, גיסים, דודים, ובני דודים.

כרעם ביום בהיר באה הבשורה הרעה. אמהות נפרדו

שבוע לפני כן יצאנו מן הבית והשאירו בית-חומה בן שלוש קומות מלא כל-טוב. חזרנו ומצאנו בית חרב, שרוף והרוס מן המסד. עמדנו בפניו המומים מעורטלים ורעבים ולבנו עלינו דווי.

יותר ממחצית העיר ברחה. מהם הגיעו להונגאריה, מהם לבהמיה, מוראביה, אף לווינה הגיעו. הממשלה תמכה בפליטים, דאגה לחינוך ילדיהם ורובם נשארו כפליטים עד סוף המלחמה. היו כאלה שהשתקעו במקומותיהם החדשים ולא חזרו עוד לעיר. מעטים מצאו דרך להגר לארצות הברית לפני 1917, שנת כניסתן של ארצות הברית למלחמה. מצב היהודים שנשארו בעירה היה בכל רע, הרוסים העלילו עליהם שהם הרעילו את המים, והעמידו אותם לקיר על מנת לירות בהם. את בתי היהודים שרפו לאחר שנתנו אותם לבו בפני הגויים שכנו, הקרובים והרחוקים. הרבי ר' יצחק אייזיק לאנגר (דער סטרעטנר) אסף את הקהל סביבו ואמר אתם וידוי. האגדה מספרת כי הוא הציל את השרידים, בהמצאתו להציע לרוסים שהם, השרידים, ישתו מן המים, וכך עשו.

ויזכרו לטובה חיילים רוסים מבני עמנו שחירפו נפשם להציל ספרי-תורה מבית המדרש ומבית-הכנסת אחרי שנשרפו כולם (פרט לבית הכנסת הגדול).

הרוסים התייחסו אל היהודים כאל אוכלוסיה עוינת. הצירו צעדיהם, אסרו עליהם את התנועה מעיר לעיר, גייסו אותם לעבודות כפייה (לא תמיד הכרחיות) פעמים שרירותיות מתוך רוע-לב.

הסוחרים התרגלו לנהל עסקיהם בשותפות עם גויים שהיו בני-חורין לנוע. החנוונים פתחו דוכנים, בעלי מלאכה פתחו סנדותיהם בחורבות או בבתים המעטים שנשארו לפליטה. שנה שלימה עמדו הרוסים ליד המבצר פשמישל והקיזו שם דם רב. בקיץ שנת 1916 החלה ההתקפה הנגדית. הרוסים נאלצו לסגת. כל תקופת הנסיגה היתה תקופה קשה מאוד ליהודים. עם בוא הקוזאקים או הצ'רקסים התחבאו היהודים במרתפים ובחורבות, הפקירו את רכושם ובלבד להציל את הנפש.

והגדילו הרשעים לעשות ברגע האחרון. וכמה שאני חושב על הדבר הזה, נשגב הדבר מבינתי. אין זאת אלא כי העם הזה היה מלא חטא עוון ורישעה. ברגע האחרון חטפו יהודים מכל הבא ליד לא חסו על ישישים, הוציאו ממחבואים וממקומות סתר, וסחבו אותם עמהם ברגל עד הגבול פודוולוצ'יסק ומשם הטעינו אותם על רכבות והובילו אותם עד קיוב, ועד פנוה העיר הגיעו.

מה סכנה היתה צפויה למלכות רוסיה מיהודים אלה? ומה תועלת הביאו להם יהודים אלה כשהובאו לרוסיה – לא נבין.

החזית התנהלה בעיר. תותחי הרוסים עמדו על ההר בעיבורה של העיר מזה והצבא האוסטרי "מאחורי הטחנה" זאמליניה מזה. בשבת לפני מנחה נכנס המשמר האוסטרי הראשון לבוברקא. היהודים עם השטריימליך יצאו ממחבואיהם ולקול שריקות הכדורים התנשקו עם החיילים האוסטרים. ולא ידעו היהודים כי מלחמתם האמיתית רק מתחילה.

קלים היו רודפנו (איכה)

אלואיל

מלאות צבא חדש אל החזית – וחזרה פצועים מן החזית. בתי-הספר בעירה נקבעו כבתי חולים לחיילים. יום-יום תפסו קבוצות-משמר רוסיות ביערות. החזית נתקרבה אלינו שמענו הדי יריות התותחים. והשמועות גברו: הקוזאקים איננו. הם שודדים, אונסים, רוצחים, שורפים. והיהודים חפצי-חיים החלו לברוח.

וחייב אני להזכיר מידת חכמתם של יהודי עיר. אספו כל רכושם למרתפים סגרו את הבתים "חתמו" את החלונות בקרשים (משל, שמירה בפני חתולים), ארוו חבילה קטנה טלית – ותפילין כתונת אחת והלכו – לאן?

גם אנו עשינו כך. ביום ה' בשבוע אחר הצהריים ארנו חבילה לכל אחד נשאנו רגלנו והלכנו לתחנת הרכבת על מנת לנסוע – לברוח!

בתחנת-הרכבת פגשו אותנו הפקידים בצחוק – "איך תסעו? כל הקרונות מיועדים לצבא, למתגייסים, אין מקום לאזרחים". לא התביישנו חזרנו הביתה.

גם מן הכפרים ברחו היהודים. (לימים כשבגרתי שאלתי את עצמי למה ומדוע ברחו היהודים – אלמלא ברחו שמא היו ניצלים, לא היו שורפים את בתיהם לא היו בוזים את רכושם. מאוחר יותר נודע לי שלא צדקתי. הרוסים פלשו כמו ואנדאלים גם כשיצאו לקראתם עם לחם ומלח כוהוג – לא ריחמו ולא חסו – שרפו, שדדו ואנסו. אחד הכפריים נודמן העירה עם סוסים רתומים לעגלה וסר אל ביתו. ביום ב' נסעו יחד אתו.

לא הרחקנו הרבה, שבתנו בכפר הגידצי'וב לא רחוק מן העיר סטרי. החצר של הפריץ היתה פרוצה ושדודה. ביום א' הרחקנו משם רק כמה קילומטרים והרוסים השיגו אותנו – לא נשאר לנו איפוא אלא לחזור.

רבני בوبرקא

לא תמוט, אוהל שם

מהרש"ק מברוד זצ"ל) אדם נוח לבריות וענותן ואהוד על הכל.

אחרון הרבנים ששימש כאבד"ק בוברקא הי' גיסי הגה"צ מו"ה אורי הלוי אייזן זצ"ל (בנו של הגה"צ מו"ה חיים זצ"ל האבד"ק סווירז') היה מקודם אבד"ק סווירז', סטרעטין ומשם עבר לגור בברעז'אן ושם נתפרסם כגדול בתורה ודרשן נפלא. כל תלמידי החכמים שבעיר רצו בו שימלא מקום הג' מהרש"ם זצ"ל, אלא שלא אסתייע מילתא ועזב את המקום ועבר לבוברקא. שם נשא ברמה את האדמו"רות, ורוב חסידי סטרעטין וכן ת"ח שלא היו בכלל חסידים נסעו אליו לשמוע ממנו דברי אלוקים חיים שהיתה מזיגה של חריפות עמוקה ובקיאות נפלאה וכן לשמוע תפילותיו נוסח סטרעטין מקורי. בהתלהבות ובחמימות רבה, היה מדגיש כל אות ואות ומאריך קולו לכל אורך נשימתו, בכל פרק ופרק מפסוקי דומרא. התעוררות מיוחדת חש הקהל כשהתחיל לומר "נשמת". געועים עמוקים התעוררו בלב כל אחד כאשר דובר בהטעמה מיוחדת "ואילו פינו מלא שירה כים ולשוננו, רינה כהמון גליו... עד הנה עזרונו

חד המיוחד ברבני בוברקא שנמשכה אחריו שלשלת ארוכה של צאצאים ששימשו אחריו כרבני המקום היה הגה"צ מו"ה שמחה (בה"ג מו"ה חיים זצ"ל) תלמידו המובהק של הרב הגדול בוצינא קדישא מו"ה משולם זוסיא מהאניפולי וחבר מובהק להגאון בעל "פרי מגדים". יש ממנו השגה על פמ"ג יו"ד (משבצות זהב סי' ט"ו על גליון הפמ"ג) משנת תקנ"ו בזה"ל: "הגה. להיותי כעת נמצא בק"ק ז'אלקווא בעת הדפסת דף זה אמרתי לבל למנוע הטוב היות הרב המחבר הי' אלופי ומיודעי וריע אבי הגאון המנוח ז"ל להרים מכשול להיות מצרף לכסף וכור לזהב מה שפלטת הקולמוס של הרב המחבר דברי שגה וצויתי לדפוס דין זה בין שני חצאי עיגול וכו' וכו'". בסוף ספר קונטרס השמות לאאז"ק הגה"ק "עטרת צבי" מז'ידיטשוב זצ"ל כתב אליו בשנת "חסד ורחמים בני חיי ומזוני" (תקפ"ז) טעם שמברכין לולב בסוכה: "אל כבוד הרב הגאון הגדול המפורסם סיני ועוקר הרים החסיד העניו בוצינא דנהורא שלשלת היוחסין ג"י ע"ה פה"ח כבוד שמו מפואר ומהולל מ' שמחה ג"י ויזרח למעלה אחוי קידה קמ' דמר, והנה מחמת עי"ט לא יכלתי להאריך בשבחו דמר כראוי לו, ובפרט מה אני ומה ביתי שאכתוב אל כבודו הרמה, רק מחמת שאני יודע ענוותנותו דמר, ע"כ כתבתי ב"ה למה מברכין ברכת לולב בסוכה".

אחרון השושלת הזאת היה הה"ג ר' שמחה ויטלש ז"ל. בנו ר' יעקב ויטלש שהיה בעל אחוזה ליד לבוב ומנכבדי עיר לבוב ומראשי אגודת ישראל בגאליציה; נספה בשואה הי"ד.

לפני כתשעים שנה שימש כדומ"ץ הה"ג ר' משה פוקס ויש אליו תשובה בס' שרית "שואל ומשיב" מהד' תליתאה תשובה ש"ט. כן לבנו הרב ר' אהרן פוקס יש תשובה מעניינת בשו"ת מהרש"ם ח"ב סי' ט"ו משנת תרל"ד ע"ד רב שנתקבל לא לקבל שכר רק לשם כבוד...

כמה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה נתקבל לאבד"ק בוברקא הה"ג מו"ה בנימין זאב גאלר (בה"ג מו"ה דוד גאלר האבד"ק ניואנקוביץ שיש אליו, אגב, תשובה בשו"ת בית יצחק יו"ד ח"א סי' קמ"ז מהג' ר' יצחק שמעלקיש האבד"ק לבוב ז"ל). הג' ר' בנימין זאב הי' מקודם אבד"ק קריפטש ויש אליו תשובה בשו"ת אמרי-יושר ח"א למורי הגה"צ מהר"ם אריק זצ"ל האבד"ק טארנוב. סי' צ"ב. בנו, ה' ליפא גאלר, שהי' מנכבדי ועשירי פשעמישל, וכן חתנו הה"ג מו"ה שמעון הולך שמילא מקום אביו הה"ג מו"ה זלקא ז"ל כראבד"ק דולינא. ניספו עם כל משפחתם בשואה, הי"ד.

באותה תקופה שימש בבוברקא כדומ"ץ הה"ג מו"ה ר' יוסף קלוגר ז"ל. ת"ח גדול ובעל הוראה (ממשפחת הג'

רחמיך ולא עזבונו חסדיך... ואל תשנו...
לנצח...

הרגשה נעימה מיוחדת הרגיש הקהל באמירת "נשמת" בזמן הסעודה השלישית וכן בזמר "בני היכלא דכסיפין למחזיון דזעיר אנפין, יהון הכא בהאי תפא... דביה מלכא בגילופין..." וכן ב"מזמור לדוד... בנאות דשא ירביצני... על מי מנוחות ינהלני... תערוך לפני שלחן נגד צוררי..."

כאשר הימים הנוראים הגיעו, התחילו להופיע חסידים מקרוב ומרחוק אשר חלק מהם זכה עוד לנסוע לסבו של סבו הה"ק ר' אברהם צ"י זצ"ל מסטרעטין. ביהכ"נ שבו עבר לפני התיבה וכל סביבתו היה מלא זקנים וצעירים, יראים ומשכילים כולם, באו לשמוע. כי "מיט"ן סווירז' רב דאוונט זיך גאָר אנדערש". מי יכול לתאר ה"לדוד מזמור" בליל ר"ה... או "הנני העני ממעש" (אעפ"י שבסטרעטין לא אמרו) בניגונו של הזאסלאווער חזן, תלמידו של הבעש"ט. כולם עמדו צפופים ולחוצים דחוקים ולחוצים, בעוצר נשימה, באימה ביראה ובהכנעה... הושלך הס ובכל מלה שיצאה מפיו הייתה חש אנקת דורות הרובצת עליו והיא רוויה כאב של עמוסי סבל. תכונה מיוחדת בגיל ורעדה יחד הורגשה בעיר כאשר שמעו שהסווירז' רב כבר הולך לערוך את ההקפות פעם שניה באותו ערב בבית הכנסת הגדול. רקד ושר כשספר תורה בידו, אנשים נשים וטף באו לחזות בשמחה זו, מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו. כל שהיה נוכח ב"סדרים" שלו לא ישכחם לעולם, היתה זו הרגשת "מעין עולם הבא" ממש. פעם שאלתיו משום מה לא שרים "אל" אדון" בסטרעטין השיב לי בבדיחותא הלא כל משך התפילה לוחמים מלחמת תנופה, ולפתע להכריז שביתת נשק?... בשטח רבנותו היה אהוב על כל אדם. מיושב בדעתו לאין ערוך לו. גדולי הסוחרים ועורכי הדין מכל הסביבה הביאו בפניו את תעצומותיהם. נפטר בדמי ימיו בכ"ב טבת תרצ"ו זצ"ל. תנצב"ה. השאיר אחריו כתי' בהלכה ואגדה בשם "יאיר חיים" שאבד בשואה. אשתו הצדקת פרומא (בת דודו הגה"צ מו"ה מיכל הורדנר זצ"ל האבד"ק סטרעטין שיש אליו תשובה בשו"ת אמרי יושר ח"א סי' קס"ג מהג' מהר"מ אריק זצ"ל) לפי עדות תלמידו, מר חיים קארטן נ"י, הובלה יחד עם ב"ב לכבשני האש שבבליז'ק, הי"ד.

ר בני סווירז'

כאשר בימים עברו העלינו זכרונות מערים ועיירות ישראל בארצות נכר חשיבות הדברים היתה מבחינה היסטורית גרידא. היום אם באנו להעלות זכרונות, הריהם משמשים כהספד על ערים קדושות רוויי יצועמל יהודי. שוקקי חיים יהודיים, שספו תמו מן העולם. כיום בדברנו על ערים יהודיות עתיקות יש כבר בכך משום העלאת נר זכרון לערים שהיו ואינן. אחת מערים עתיקות אלה היתה גם סווירז'. מתוך כאב לב, בהיותי אחד האחרונים מרבני סווירז', עלי להזכיר נשכחות למען יעמדו לעד לדורות יבואו. כאמור, היתה עיירה זו עיירה יהודית בת מאות רבות של שנים. בבית הקברות היהודי העתיק נשתמרה עוד מצבה משנת קס"ד.

סחו בפני יהודים נאמנים שראו שערי ספרים עתיקים "נדפס - בלבוב הסמוכה לסווירז'", דבר המוכיח איזו עמדה תפשה עיירה זו בימים עברו. ספרו לי זקני סווירז' ששמעו עובדא זו שנמסרה איש מפי איש, שכאשר הופיע בעיירה זו הגאון ר' ארי' ליב (שיסופר עליו להלן) בנו חורגו של הט"ז בלווית אביו הט"ז שביקש את בני המקום שיקבלו את בנו כרב בסווירז' התייחסו למועמדות זו בביטול, מאחר וברבנות זו שימשו כבר גדולי ישראל מפורסמים שעמהם לפידעת בעה"ב סווירז' - לא יכול להתמודד. בית הכנסת הישן בסווירז' הי' בנין עץ, מאחר שלפי החוק ששרר בתקופת בניית ביהכ"נ אסור היה ליהודים לבנות בתי כנסת עשויים אבן וכד'. לדברי ידידי המנוח ר' שלום שו"ב הרמן ז"ל, ראה תאריך לבנין בית הכנסת הישן מלפני שש מאות שנה. בבית הכנסת זה התפללו עד לבניית ביהכ"נ החדש ע"י ר' שלמה ז"ל. בביהכ"נ הישן היתה תלויה עוד המנוחה של שלוש קומות. לפי מה שמסופר מצאווה בשעתו בשדות סווירז' ונאבקו על בעלותה היהודים והנכרים. הם הבינו שמנוחה זו צריכה להיות שייכת למקום מקודש, אלא שכל צד שאף שהמנוחה תהא בחלקו. לבסוף התפשרו להעמיס את המנוחה על עגלה רתומה לשורים, לא נהוגה בידי אנשים, להיכן שהשורים יוליכוה ויעצרו, לאותו מקום תהא שייכת; והשורים עצרו ליד ביהכ"נ. כאשר הסוחרים היו צריכים לנסוע לאינויב, ליריד המפורסם, היו מתעכבים במיוחד בסווירז' ע"מ לחזות במנוחה העתיקה. החומר ממנו היתה עשויה המנוחה היה ממתכת לא ידועה. לא מנוחשת ולא מברונזה. בזמני, כאשר צריך הי' לתקן כמה חלקים והחזמן לשם כך האומן, מסאסוב, סיפר לי שכדי להתאים את החומר הנוסף לקיים, צריך היה ליצור תרכובת מחומרים שונים, כדי לשוות במקצת למתכת הנוספת את הצליל הממושך, שארך זמן לא יסוער, שהשימעה המנוחה בעת שהקישו עליה. לדברי ר' הירש גבאי ז"ל בא מויתנה לפני המלחמה הקודמת סוחר עתיקות שרצה לשקול עבור המנוחה זהב לאחר שהוריד חתיכה קטנה מהמנוחה ונסה את תכונותיה. מובן שאנשי המקום סירבו לשמוע על איזו שהיא תמורה עבור מנוחתם.

הרבנים שניהנו פאר בעיירה זו, מהידועים לי היו: הגאון מו"ה ארי' יהודה ליב בר' שמואל צבי הירש, הגאון מו"ה משה פנחס בהה"ג מו"ה אברהם גבאי מלובלין, הג"מ מרדכי בהה"ג טוביה מיכל היילפרין אבד"ק ברעז'אן, הג"מ שלמה זלמן הורביץ, הג"מ שמחה יואל הכהן, הג"מ דוד מאיר פערד, חמי הג"מ מו"ה חיים הלוי אייזן, חתנו הג"מ משה בהה"ג מו"ה יעקב שלום באבד, בנו הג"מ אורי הלוי הובא לעיל בין רבני בוברקא, והאחרון שמילא מקומי, עם עזיבתי את סווירז' כדי לעלות לאה"ק הי' הה"ג מו"ה מרדכי צבי רדליך, הי"ד.

הגאון מו"ה ארי' יהודה ליב בר' שמואל צבי הירש, נכדו של ר' יואל (הב"ח) ובנו החורג של ר' דוד הלוי, בעל "טורי זהב" (הט"ז) נולד סמוך לשנת ת'. ראשית תורתו קיבל מפי אביו חורגו הט"ז, וכן למד אצל הרבי ר' השיל מקראקא. בעודו צעיר לימים נתמנה לרב בקהל סווירז' ומשם עמד בקשרי שאלות ותשובות עם אביו חורגו הט"ז. בשנת תכ"ו שלח הט"ז אותו ואת אחיו חורגו, ר' ישעי' הלוי לתהות על קנקנו של שבתי צבי (שר"י); הלה קיבלם בכבוד רב ושלח

על ידיהם בגד משי לכבוד אביהם הגאון. במשך קרוב לששים שנה שימש ר' ארי' ליב ברבנות בקהילות חשובות בפולין וליטא: בסווירז, בקורמנא, בסטופניץ, בזאמושטש, בטיקטין, בקראקא. לאחרונה נקרא לבריסק דליטא, ושם נפטר בשנת תע"ח. חלק מתשובותיו נדפסו ע"י נכדו בשם "שגת ארי", עם הוספות המו"ל בשם "קול שח"ל" (ניאויט, תצ"ו, ומהדורה מושלמת בשאלוניקי תק"ו) ועוד ועוד (תולדות הפוסקים). הגאון מו"ה משה פנחס בן הה"ג המפורסם שהיו"ח מו"ה אברהם גבאי, ראש ומנהיג ומחזיק ישיבה בלובלין. בפנקס הח"ק משנת תס"ז כ' ר' אברהם, ר"ח, ר"ז, ר"א, ר"ל (ר"ת: ר' חיים, ר' זאב, ר' אברהם ר' ליפמן ש'). הוא היה הפרנס האחרון לוועד ד' ארצות כי אח"כ נחלקה מלכות פולין ובטל הוועד (קהילת יעקב מכ"ע המליץ דף פ"ב). בשנת תק"א הסכים על ס' "פורת יוסף" להג' בעל פמ"ג ("פרי מגדים"). בשנת תק"ו על ס' ברכת יוסף להג' ר' מאיר תאומים (אבי הפמ"ג) ועוד ועוד. בשנת תק"א מופיעה חתימתו בין רבני ז'אנקווי לסייע להג"מ יונתן אייבשיץ (ס' לוחות עדות) ובשנת תק"ז ע"ס "מצנפת בד" וחותם: משה פנחס בר"א ר"ח מלובלין אבד"ק סווירז ונאמן ב"ד ד' ארצות ופרנס הועד דגליל לבוב. והיו לו ב' בנים: א. הגאון הצדיק מו"ה יוסף אבד"ק פוזן (חבר ס' שארית יוסף על הש"ס) והיה חתנו של הגאון ר' יחזקאל לגדוי בעל ה"נודע ביהודה" האבד"ק פראג. ובתשובותיו מרומם ומהלל את חתנו ר' יוסף כגאון וצדיק וכו'. ב. הגאון מו"ה שמואל אבד"ק בילוגריא, פשעווארסק, טארנופול; ואחרי מות אחיו הג"ל נתקבל לאבד"ק פוזן. חיבר שו"ת בית שמואל אחרון ובהקדמת הס' מזכיר את אביו "הרב המאה"ג המנוח המפורסם שה" אבד"ק סווירז פרנס דגליל לבוב ונאמן ד' ארצות, והיה תורה וגדולה במקום אחד" דמויות מבע"ב בסווירז באותה תקופה כדאי לציין: הה"ק ר' משה מסווירז שנהג על קידוש השם אבי הה"ק ר' יוסף "ספראוואדליוו" אבי הגה"ק ר' יצחק מדרוהוביטש (שהבעש"ט הק' בא אליו להתברך מפיו). הק' ר' משה הו"ל היה נכדו של הגה"ק ר' יצחק חיות אבד"ק פראג בעה"מ אפי רברבא מגזע חסידי פרובינצא (הקדמת ס' תולדות יצחק על מס' ברכות להגה"צ מסקאליא). הה"ג מו"ה יוסף מסווירז אבי הג' מאיר תאומים בעה"מ ברכת יוסף (הקדמת ס' נטריקן לבעל פמ"ג).

הג"מ מרדכי אבד"ק סווירז בהג"מ טוביה מיכל היילפרין אבד"ק ברעז'אן נפטר תקל"ה (ס' היחש לבעל בית יעקב). חתנו מו"ה אברהם יהודה ליב מאיר הופר בעל בית הדפוס הידוע "מאיר הופר" בז'אנקווי, ה"ל למדן ומנכבדי עיר ז'אנקווי (בהקדמת ס' חמדה גנוזה להג"מ משה צבי הירש מייזליש האבד"ק ז'אנקווי וכן על שער הס' זוהר חדש שנדפס בז'אנקווי תקס"ד).

הג"מ שלמה זלמן הורוביץ יש אליו תשובה משנת תר"ה בספר שאלות ותשובות מהרי"א ענויל האבד"ק סטרי, ס' ע"ו. בהיותו כבר אבד"ק גלינא כתב אליו: "אדמהו אכנהו ולא ידעיהו" אולם מבין שורותיו יצאירו זהרי חכמה וקרניים מידו לו בתבונה ובדעת, לכן טרם אסירה נא מעלי תלונות כבוד תורתו אשר לא השיבותיו על שני מכתביו בעוד משכן כבודו בק' סווירז. וכן מופיע בשו"ת שו"מ (שואל ומשיב).

הג"מ שמחה יואל הכהן אבד"ק סווירז חיבר ס' מי שלוח הל' מקואות עם פי' גדול בשם מקור נפתח (לבוב תקפ"ט), וגם ס' חלת-לחם ומביאו הג' ר' יוסף שאול בשו"ת שו"מ מהד"ת (מהדורה תניינא) ס' מ"ג באמצע התשובה. היה תלמיד מובהק להגאון מהר"י מליסא בעל חו"ד (חוות דעת) ונתיבות. בנו הגאון מו"ה משלם נפ' בלבוב תק"ע.

הג"מ דוד מאיר פערד, גאון גדול ומפורסם בספריו שו"ת רד"ם ושו"ת אמרי דוד חא"ע (לבוב 1886). הגה"ק בעל דברי חיים מצאנז, הגה"ק מקורמנא וכן הגה"ג בעל "מנחת חינוך" מטארנופול והגה"ק המהרש"ק מברוד משבחים ומפארים את רוב גאונות. הגאון ר' יצחק שמעלקיש בהיותו אז אבד"ק פרעמישלא כ' ז"ה היום קיוותיו להכיר את כבוד ידידו עמיתו גאון ישראל חריף ובקי בכל חדרי תורה המפורסם מו"ה דוד מאיר פערד אבד"ק סווירז וכו'. ידידי המנוח ר' משה קארטן הי"ד (ראש הקהל האחרון בסווירז) שהכיר אותו היטב, סיפר לי על תמימותו הנפלאה ועם זאת פקחותו ותקיפותו. כאשר עבר לגור לפרעמישלאן לעת זקנותו ונסע מזמן לזמן להפיץ את ספריו, ישבה אשתו הרבנית על ידו להשיח עליו כי היה חלש מטבעו, ירא שלא יחשדוהו שיושב על יד אשה זרה, ע"כ בכניסתו לעיר עמד בעגלה והודיע בקול רם: רבותי, דעו שזאת אשתי... מחו"ה הגה"צ מו"ה יצחק וועליטשקער זצ"ל הי"ד, חתנו של הה"צ שהיו"ח מו"ה אשר אנטשיל אשכנזי זצ"ל מסטניסלוב סיפר לי בשם ר' אשר אנטשיל שבהיות הרד"ם אצל חמיו הגה"ק בעל לב שמח מאלעסק זצ"ל, שאל אותו ר' אשר אנטשיל: איך ומה אומר כ"ת על התנהגות מורי וחמי הגה"ק? ענה לו: יפה מאד, אבל, משום מה מתפלל כ"כ מאוחר? ענה ר' אנטשיל: קשה לו להכין את עצמו לתפילה יותר מוקדם. שאל הרד"מ: ואיך מכין את עצמו כ' חמיו בשבת ערב פסח? ... פעם רצה הפריץ של העיר, בעל שדות רבים בעיר ובסביבתה, להקים ביח"ר לאטריות בעיר, והיות ואוכלי האטריות באותו הזמן היו רק יהודים, ע"כ רצה להבטיח לעצמו קודם הכשר על האטריות. הרב לא רצה לתת לו הכשר כזה. יעצו לפריץ להביא את הג' ר' יוסף שאול נאטנון בעל שו"מ רבה של לבוב להשפיע עליו. כאשר בא הגאון ר' יוסף שאול העירה הלך תיכף לבקר את המרא דאתרא הרד"מ, ושאל אותו לסיבת סירובו לתת הכשר לפריץ. ענה הרד"מ: "טעמי ונמוקי עמי. אני המרא דאתרא, וחסל". הגאון מלבוב עזב את העיר מבלי הועיל. בהקדמת ספרו שו"ת "אמרי-דוד" הוא מביא שכמה פעמים זכה להסתופף בצ"ק הה"ק מו"ה אורי זצ"ל השרף מסטרעליסק. נפטר בפרעמישלאן, תנצב"ה. חמי הגה"צ שהיו"ח מו"ה חיים הלוי (בן הגה"צ מו"ה אביגדור הלוי אבד"ק וואריש. אמו היתה בתו של הגה"צ מו"ה יצחק לאנגר האבד"ק טשורטקיב). צדיק מפורסם, גאון ובקי נפלא. השאיר אחריו כתי"ב בה' גיטין "שמות אנשים" (היה בידי גיט' הג' ר' משה באבד האבד"ק ברוזוביץ, ואבד בשואה). ה' חתנו של בן דודו אדמו"ר הגה"ק מו"ה יהודה צבי מסטרעטין זצ"ל והיו לו ג' בנים: א. הבכור הגה"צ מו"ה אברהם הלוי ראבד"ק פידאייץ, בקי עצום ונפלא וכל הש"ס על תוספותיו ידע ע"פ. השאיר הרבה כתבים בהלכה שאבדו בחורבן האחרון (רק מה שרשם על גליון "שולחן ערוך" שלי נשאר. יש אליו תשובה בס' אמרי-יושר ח"א ס' קפ"ד

לבוב ממשפחת הצדיק הקדוש הר' יהושע רייצעס שנהרג על קידוש השם בלבוב, אחי הצדיק הקדוש ר' חיים אבד"ק לבוב שנהרג אז ג"כ על קידוש השם, וממשפחת הצדיק ר' יחיאל מוויניק (מנ"כ בביה"ק הישן בסווירז) שהיה מחותנו של הצדיק המגיד ר' מיכל מולוטשוב וממשפחת ר' חנוך העניך מאלעסקא זצלה"ה ואמי מורתי הצדקה הצנועה מרת קריינצ'ה, זלה"ה נכדת הרה"צ הק' ר' מאיר מפרמישליאן שהוא מכונה ר' מאיר הזקן שהעיד עליו הבעש"ט הק' זצלה"ה שטוב דורות מלפניו היו להם גילוי אלי' ז"ל ולמעלה מיוחסים דורי דורות.

כותב השורות האלה נתקבל לאבד"ק סווירז בשנת תרפ"ט ושימש כרב המקום עד זמן עלותו ארצה ברוב רחמי שמים, בשנת תרצ"ה.

ש"ב הה"ג שהיו"ח מו"ה מרדכי צבי רדליך בהגה"צ מו"ה אהרן מאיר זצ"ל האדמו"ר ממיקולאיוב, נכדו של אא"ק החסיד האלקי "נועם אלימלך" מליזענסק, והה"ק מו"ה מאיר מפרעמישליאן היה חריף ובקי נפלא. יש אליו תשובה בס' "אמרי-דוד" (ס' ק"ב) להג' מו"ה דוד הלוי איש הורוביץ האבד"ק סטאניסלוב. אהוב וחביב על כל ועובד ה' במסירות נפש. סיפר לי ידידי ר' ישעי' פפר שבזמן הנאצים ימ"ש הוציאו אותו האוקראינים ימ"ש מביתו במוצאי"כ כאשר סידר מנין בביתו (מאחר ובביה"כ אסור ה' להתאסף) והיכו אותו כמעט עד צאת נפשו. בחנוכה אותה שנה הועבר עם שנים מילדיו לגיטו פרעמישליאן וגיסו של ר' ישעיה שכר גוי עם עולה שהעביר אח"כ את זוגרו הרבנית וילדיו הנותרים לקחלו. אתו נסתם הגולל על רבני עיר סווירז והקהילה המפוארה. הי"ד.

האדמו"ר מקוֹוֹבֶה
ר' משה'לי לאנגער, אחיו של ר' יצחק אייזיק, הרבי מסטרטין
שישב כמה שנים בפוברקא

למו"ר הגה"צ מהר"מ אראק זצ"ל אבד"ק טארווא, וכן בספרים אחרים. כמו כן ראיתי תשובה שנכתבה אליו לפני השואה בס' "קול מבשר" ח"ב סי' כ"ז. שנדפס כעת מהג' ר' משלם ראטה זצ"ל האבד"ק טשערנאָוויץ. חתנו הגה"צ שהיו"ח מו"ה נפתלי הורוביץ וכב"ב וכן בנו הב' החובב ממציני ישיבת חכמי לובלין, בעריש איזון, נשרפו בביה"כ בפידאייץ ביום כיפור תש"ג ביחד עם עוד אלפים מאחינו בית ישראל, הי"ד.

ב. הגה"צ מו"ה אורי הלוי, הובא לעיל בין רבני פוברקא. ג. הגה"צ מו"ה משה פנחס הלוי. הי' בקי נפלא וצדיק. כשהי' בן י"ב זכר כמה מסכתות בע"פ. מילא מקום חמו דוד"ז הה"ק מו"ה ישראל לאנגער האדמו"ר זצ"ל מרוהאטין בבראד. היה מפורסם, נכבד ונערץ על כל הסביבה. הוא וב"ב נספו בברוד בזמן השואה, הי"ד.

הג' ר' משה באבד הנ"ל בהה"ג שהיו"ח מו"ה יעקב שלום באבד מבוסק. שימש כמה שנים כמורה הוראה בסווירז ואח"כ נתקבל לאבד"ק ברודוביץ. היה צדיק תמים ועבד ה' במסירות נפש. הובל עם זוגתו הרבנית הצ' אסתר ובתו היחידה פרומא לחודורוב ושם נקברו חיים עם שאר יהודי חודורוב והסביבה. הי"ד.

בתקופת חמי זצ"ל (זכר צדיק לברכה) נתקבל אחד מילידי סווירז, הה"ג מו"ה שמואל ישכר שטארק כדומ"ץ, בפוטשאטש, בעמח"ס "יקרא דאורייתא", ס' מ"ע על חו"מ, מנחת-שי על הפתיחה או"ה אשר באו"ח, וכן ס' פתח התיבה פי' על ס' תיבת גמ"א להפמ"ג. ובהקדמת פתח התיבה (שלא להניח הנייר ריקם) חתם "אני הק' שמואל ישכר שטארק בן לא"א הרב מו"ה יחיאל שטארק מק"ק סווירז הסמוך לק'

ר' אורי הלוי איזון זצ"ל
אבד"ק סווירז
יאח"כ אדמו"ר בפוברקא

אלמוני הפילוסוף וכל זה בסודי סודות, שעניו של ה"שמש" או של באי בית המדרש האחרים לא יגלוהו. בכוח התמדתו התגבר על כל הקשיים.

אברכים מסוג זה בעיירה הקטנה לא יכלו, באותה תקופה, למצוא להם בנקל פרנסה מתאימה. ושמואל קארטן לא רק שלא יכול היה למצוא פרנסה הוא לא חשב על "תכלית" בכלל. העיקר ללמוד, לקרוא, להתפלסף, להשיג כל ספר חדש שרק הופיע. ולאמיתו של דבר לא הרחיק יותר מזה הוא נשאר קורא מובהק, חסידם של סופרי מופת ושל יצירות פילוסופיות. קאנט ושפינוזה, שופנהאואר והגל היו ספריו ההגות שלו והוא ידע לצטט דבריהם בעל פה, כשם שידע לצטט בעל-פה את כל הקלאסיקנים.

רק אחרי החתונה (הוא התאהב בדודתו, אחות אבי) ראה שצריך לדאוג לתכלית, לפרנסה. המשפחה עזרה לו ללמוד מקצוע הסדרות בדפוס. קנו לו מכונת יד קטנה שהעמיד אותה בדירה שלו בקצה העיר (על ה"זאגורה") ומהדפסת אגרות "חתונה" וכרטיסי ברכות "לשנה טובה" עשה פרנסה*.

אך אורח חייו לא נשתנה במאומה. ביתו היה בית וועד לחכמים צעירים שואפי דעת. כשהיו באים לדוד שמואל מצאו אצלו תמיד חבורה של אברכים עוסקים בוויכוחים פילוסופיים סוערים: "קיים או לא קיים" והוויכוח על סופרים ויצירותיהם לא נסתיים לעולם. הצעירים האברכים היו גם הם מבתים כאלה שמדע והשכלה היו בחזקת אסור גמור. ואמנם היתה שגורה האימרה: מי שנחשב לבין באי ביתו של שמואל קארטן אבוד הוא לעולם, ולוואי שלא יצא לשמד. אך הבחורים לא עזבוהו, הם שתו מפיו של ה"בטלן" הזה, "קאנט" כפי שהיו רגילים לקרוא לו, ממעיני הדעת והחכמה. עודני זוכרת כמה משמות הצעירים האברכים שהיו מתכנסים בביתו: פישר, לייטר, לווינון, שפיגל. לכמה מהם נתן דבר זה אמנם דחיפה להתקדמות נוספת בהשכלה ולצאת מתוך ד' אמות של הסביבה. כמה אברכים מן החוג הזה מילאו תפקיד נכבד בתנועה הציונית בעיירה.

למרות המצב הכלכלי הקשה בבית נשאר שמואל קארטן המתמיד הנצחי אשר בשבילו תורה ודעת הן העיקר בחיים. בשנים 1918-1919 אחרי מלחמת העולם הראשונה כאשר בנותיו פרידה ודורה גדלו, והמצב בבית נעשה קשה יותר, ונדמה היה כי "בעולם החדש" יש סיכויים טובים יותר לבני הנוער, קם והיגר לארצות הברית עם כל המשפחה. גם שם לא היו לו חיים קלים יותר מאשר בפופרקא. היה מתגורר בדירה ישנה בעליית גג ועבד קשה עד סוף ימיו. בגיל למעלה משמונים נסתלק (לפני כמה שנים) לעולמו. היה אדם ישר-דרך, "תמהוני" אך טיפוס יפה בלתי רגיל. יהא זכרו ברוך.

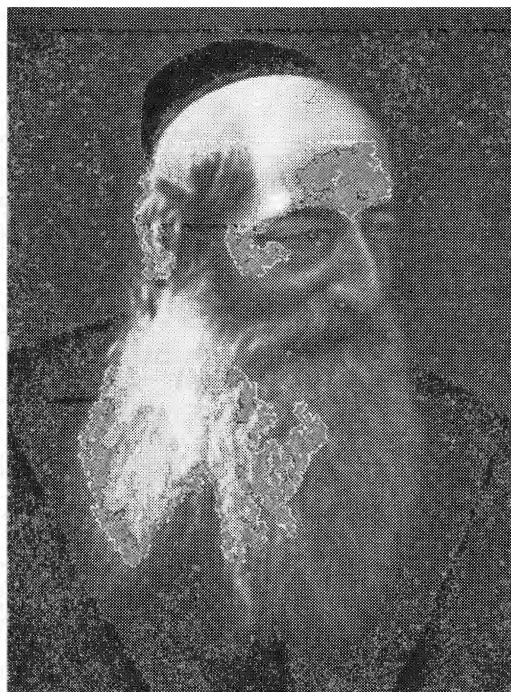
(*) בתקופת ההכשרה כשהתכוננו לעלות ארצה, היה כל אחד מן החלוצים חייב ללמוד מקצוע. אני למדתי מקצוע הדפסות אצל שמואל קארטן ועזרתי לו להדפיס את כרטיסי הברכה וההזמנות לחתונות. למדתי להעריכו ולהוקירו. (העורך).

שמואל קארטן

לא נצא ידי חובה אם בשעה זו לא נעלה את זכרו של אחד בן עירנו. תלמיד חכם עניו צנוע תמהוני מקצת שהשפעתו היתה מכרעת על חוגי המשכילים בעירנו ודרכי מציית דרכם של כמה משכילים מן התקופה ההיא, הלא הוא שמואל קארטן. בשל דעותיו המוזרות לא היה מקובל כל כך אצל בני הדור הישן, אך כל מי שבא אתו בדברים והכירו מקרוב, לא יכול היה שלא להתייחס אליו בכבוד ובדרך ארץ, והיו גם רבים שאהבוהו. אמרנו "תמהוני" ואין פלא. אף אלה שהכירוהו והעריכו אותו כאדם בעל שאר רוח, היה לו לכל אחד מהם להוסיף תמיד איזה מין "אבל" ... "כן" ... "ואמנם"; "אבל" ... "כן", אמנם ספוג הוא תורה וחכמה – אבל ציני במקצת; כן, אמנם ידען גדול הוא ומבין ב"אותיות הזעירות" – אך הוא כופר בעיקר; הוא אמנם חכם-החיים ואולי היחידי המבין את משמעותם – ואף על פי כן "בטלן" גדול הוא. כך התחיל כל אחד בפסוק מן ההלל הגדול ומיד מסיים בשובר של "אבל" בצדו. ואמנם כזה היה שמואל קארטן.

הוא נולד בבית הורים חרדים, לא עשירים כלל וכלל. כבכור בין ילדי המשפחה, חייב היה כבר בילדותו לשאת על כתפיו את עול הפרנסה. את חינוכו קיבל תחילה – ככל שאר בני תקופתו – בחדר אצל מלמד דרדקי, מאוחר יותר – אצל מלמדים חומש ורש"י ואולי גם קצת מן הנביאים, אחר כך למד גמרא ותוספות אצל מלמדים לגדולים עד שהגיע למדרגה של לומד בפני עצמו בבית המדרש – זאת האוניברסיטה של בחורי ישראל בימים ההם. בגיל 15-16 רכש בעצמו את הידיעות הראשונות – יסודות הקריאה והכתיבה של הלשון הגרמנית. כל זה נעשה, כמובן, בסודי-סודות למען לא ייודע הדבר חלילה להורים, שהיו אדוקים ביותר.

עזרתו לפרנסה התבטאה בכך שבכל בוקר היה עובר כמה רובעים בעיר עם שני כדי חלב ומחלק חלב לבתים. דבר זה נתן לו הזדמנות להשכים קום לפנות בוקר להתנגב חרש. יחף – למען לא יעורר את בני הבית – כדי לעסוק כמה שעות ב"טריפה פסול", עוד לפני צאתו לתפקיד לחלוקת החלב, מקום הלימוד היה כמובן בבית המדרש והמורה היה חבר, כמעט בן גילו, שידע לשמור סוד כמוהו והלימוד היה לימוד שפת אשכנז, שפת המשכילים מבני ישראל בממלכת אוסטריה הונגריה בימים ההם. לימוד הלשון והקריאה בספרי מופת של סופרי אשכנז לאו מלתא זוטרתא היא, אך מוח חריף כמו שלו התגבר מיד על כל הקשיים. תשוקתו לדעת לא ידעה שבעה. הוא היה בולע ספרים "מכל הבא ליד" וכמובן, ככל אוטודידאקט, ללא כל סדר בחירה, בלא מוקדם ומאוחר. בין דפי הגמרא בבית המדרש היה מחזיק את הספר "טריפה פסול" של פלוני הקלאסיקן, של

ר' בנימין זאב גאלר ז"ל, הרב דמתא

מרדכי גאלר (כפר הס)

על הזכרונות משם

של שכנו הנוכרי; ולמען השם בסודי סודות שלא יודע הדבר חלילה לשאר בני הבית. ביום מותה שתייתי כוס החלב האחרונה ברפתו של השכן; כוס זו נחרתה בזכרוני עד היום, שכן מן היום ההוא החלה יתמות.

באותם ימי אבילות החלו לדבר נכבדות באבי ז"ל, שימיר את כיסא הרבנות בקריפטש, עיירת מולדתי, בכיסא הרבנות בעיר גדולה ממנה – בבוברקא. זוכרני את המכתבים שהגיעו תכופים מבוברקא. אמנם את תוכנם לא ידעתי אך את שמות שולחיהם זכרתי עד היום: דויד הולנדר, יענק'לה אקהולץ ואהרן דויד קאמינקר.

לימים, כשבאתי לאחר מכן לבוברקא, נתחוויר לי תפקידו של כול אחד מהם בכל אותה פרשה הנקראת רבנות. הראשון היה ראש הקהל (קולטוס פרוידנט), השני ידיד שנקשרה נפשו אל אבי לאהבה אותו מאז שמע דרשתו הראשונה בבית הכנסת, השלישי היה סתם יהודי, מתוך שקיבל מאבי דמי תיווך עבור עסקת הרבנות.

נסיעתי לבוברקא ארוכה היתה, ולא אזכור כמה זמן נמשכה. תחילתה היתה בעגלת סוסים, אח"כ ברכבת

פ. יקירי,

זה עידן ועידנים שלא שמעתי ממך ולא ראיתך. כשהביא הדוור לידי את גלוייתך, נשארתי עומד בפח פער. האומנם? גלויה מק? מה ראה לעשות כן? ולמה בעצם לא הקדמתי אנוכי? מבול של זכרונות וקטעי חיים הציפוני: תנועות הנוער בעיר, חוות ההכשרה (קאלינקא), העלייה ארצה, ההיאחזות הראשונה...

מה אכתוב? זכרונותי מבוברקא נוגים הם; נעקרתי מעיירת מולדתי בגיל עשר. עקירה זו נתמוגה בזכרוני עם מות אמי שהשאירה אחריה י"ב יתומים. את אחי ואחיותי הגדולים לא הכרתי כמעט; כשהגעתי לידי הכרת הדברים הסובבים אותי, הם נטשו כבר בית ההורים, עטפו עצמם בטלית ובשטריימל, היו לאבות לילדים ותפסו "מקום" בבית הכנסת בכותל המזרח. נער חלוש הייתי ואמי ז"ל חיבבה אותי במיוחד משום (כפי שסיפרו בני המשפחה והשכנות שלנו) שהייתי אני היחיד בין אחי ואחיותי שאמי ז"ל היניקה אותי בעצמה, ולא משדי מיניקות נוכריות ינקתי, כשאר ילדיה. בימיה האחרונים דאגה שאשתה כוס חלב מדי יום ביומו ישר מעטיני הפרה

תמימה היתה אמונתו, יפה ושלמה, ואמונתו התמה דבקה גם בי, הנער התם בן ה"ג, והיתה תקופה קצרה זו היחידה בחיי שקצירתי באמונה שלמה תפילות ותשבחות לאדון העולם על כל הטוב שנתן לי, ופרשתי כפי אליו וקראתי לעזרתו בצר לי. וגם נענית.

מעשה בבחור בהיר-שיער שהגיע לבוברקא וקבע משכנו באחד הבתים בשכונת לבית אבי. איש לא ידע מקום מוצאו, איש לא ידע מטרת בואו. גלף היה, גולף היה בעץ, זה היה משלח-ידו ואמונת הגילוף שלו כבשה את לבי. הייתי שוהה בבית מלאכתו כל שעה שפוני הייתי משיעוריו של ר' יחזקאל. היתה חביבה עלי תבונת-הכפיים שלו והתחבב עלי האיש בכל דרכיו. פשוט-עם היה "עם הארץ" ומיהדות ידע מעט מאוד. כיון שהיה מן הדרים בשכונתנו, החל לבוא בשבת עם חשכה לשעת "שלוש סעודות" בה נתכנסו שניים שלושה מניינים יהודים בבית אבי מורי ז"ל, טעמו "כזית" ושרו מזמורי שבת. הפזמון שנפל בחלקי מדי-שבת-בשבתו היה "שבת היום לד'". לא יצאו ימים מרובים והבחור הגלף דבק בביתו ובדת ישראל ובמנהגיו, ולא היה עוד בחור בגילו בכל בוברקא לאדיקותו. הוא אהבני אהבת-נפש וגם נפשי דבקה בנפשו. מדי ליל-שבת בשבתו הייתי "עובר" אתו על פרשת השבוע, שניים מקרא ואחד תרגום עם פירוש המלות, שכן לא למד האיש תורה מימיו.

ויהי היום, ונתבשרתי באמצע השיעור כי הגלף, ידיד נפשי, נאסר, ובמחית יד אחת נפתרה לי חידת בואו לבוברקא בעילום שם; אין זאת אלא כי נתחמק האיש מהתייצב לשירות צבא הוד מלכותו הקיסר פראנץ יוסף יר"ה, ועתה נשלח הבחור כבול באזיקים ללשכת הגיוס.

פרשתי משיעורי, נכנסתי לבית הכנסת הגדול, קשרתי תפילין "של-יד" ו"של-ראש" (שחודשים היו) ועמדתי בתפילה יחידי בבית הכנסת במשך שעות מרובות, ולא הרפיתי מכנפי הפרוכת של ארון הקודש עד שהגיעה הבשורה שגולף העצים שוחרר; הוא נפסל בבדיקת הרופאים.

היה זה בזכות תפילתי הזכה, בזכותה בלבד, שכן בריא וחסון היה הבחור. לא סיפרתי לידידי הטוב בזכות מה שוחרר, הוא עצמו לא הבין פשר הנס, ומאו הגביר אמונתו ודבק בה, עד שלמחרת היום החל לגדל זקן ופיאות והחליף בגדיו הקצרים בבגדים שחורים וארוכים. הולכי-רכיל אמרו כי רוצה הוא לזכות באחותי בת הרב לאשה, ובשל כך שינה טעמו ובגלל כך הליכותיו המשוונות. אני שידעתי מקרוב, יותר מכול שאר האנשים, ראיתי את הדברים באור אחר לגמרי, שכן היתה זאת תקופת האמונה הגדולה והתמה בחיי שהוקרנה מאמונתו של ר' יחזקאל רבי.

אלא שתקופה זו לא ארכה ופורענות באה עלולם. מלחמת העולם הראשונה פרצה בקול תרועה ובתופים. ברחובותנו עברו חיילי אוסטריה מחנות-מחנות כבדים מאוד. ביום ובלילה הם נעו לעבר הגבול הרוסי, ואנו הנערים צהלנו מרוב אושר וסקרנות. בטוחים היינו כי חיילינו יכו את חיילי "פוני" שוק על ירך. אך הגורל רצה אחרת. בבוקר לא עבות אחד קמה בהלה: קוזאקים מתקרבים לעיר והם שודדים, רוצחים איש ואשה זקן וטף. קמנו כול אנשי-העיר ונמלטנו, איש איש וצוררו על גבו, איש איש במקלו ותרמילו. היתה זה מחזה נורא, וכנער בעל אמונה טהורה, כפטריוט של מלך

ונסתיימה בקרון רתום לסוסים. נפשי התקוממה ולא חפצה לילך מעיירתי. לא לבי הלך; לב נער יהודי קטן ניבא ולא ידע מה שניבא. נפילתי לתוך עולם חדש. סגנון הדיבור בעיר בוברקא אחר היה מסגנון הדיבור בעיירת מולדתי. נערי בוברקא צחקו ולענו ללשוני ולניגון כפי שהתנגנה בפי. גם טעמי התפילה בבית המדרש אחרים היו, גם הלבוש שונה היה, כול סגנון החיים היה שונה מזה שהסכנתי לו בחיי הקצרים. התפילה בבוברקא יבשה היתה, ללא זמר וללא לחלוחית של שיר, ואילו אנו רגילים היינו בתפילה מלווה זימרה. כשעבר אבי לפני התיבה והיה פותח בזימרה, כמנהגנו, ואנו בניו ליוונו אותו בפסוקי דזמרה, נתכנסו רבים ממתפללי בתי מדרש השכנים לשמוע אל הרינה ואל התפילה, מי מתוך סקרנות ומי מתוך חיבה, והיו גם כאלה שהביעו סלידה לחידוש שלא הספינו לו. לעתים נתפסתי בידיהם של בחורי בית המדרש והקליו המבוגרים והללו הכריחוני לזמר פרק מן התפילות שהשמענו. ולא עמדו לי תחנונים ולא הועילו תחנוני, וגם דמעות לא עזרו לי; סוף סוף נאלצתי לפתוח בזימרות השבת והמועדים בסגנון שהיה זר להם עד כה.

אם שונה היה סגנון החיים של בוברקא, הרי ה"חדר" בו הוכנסתי ללמוד תורה לא היה שונה מזה של עיירת מולדתי. אותו "רבי", אותו "חדר" אותה שיטת לימוד, אותן אפילויות בין תלמיד בן-עניים לבין בן-עשירים, ובן הרב לא כל-שכן. אחד מרבותי אותו אוכור בכבוד ובהערצה, הרי הוא ר' יחזקאל המלמד שנתן שיעוריו בשיטת שליד בית הכנסת הגדול והקר, זה המכונה שול'כיל, בית תפילתם של החסידים. הוא ר' יחזקאל בעל שיער חום בהיר, בן תורה היה, דרגת הלימודים אצלו היתה גבוהה: גמרא עם תוספות ופוסקים. דרכו בחינוך היתה לא בצעקות ולא באיומים ובעונשים כדרך שאר המלמדים; במקל נועם נהג בנו ולא במקל חובלים. היתה זאת שנת ה"בר-מצוה" שלי, והיתה זאת גם שנותי האחרונה בלימודי הקודש. ואם נשאר לי ובי משהו מדברי הקדמונים, הרי באותה שנה ינקתם.

בשיעוריו של ר' יחזקאל, הייתי הצעיר בתלמידיו. רובם בחורים בני 16-17 היו, מהם אחד עם שרשרת ושעון זהב, מתנת אירושין מאבות הכלה, ואני ביניהם כנער שעשועים. בהפסקת הלימודים היו מקניטים אותי בשאלות שהיו מעלים סומק על פני, מרוב מבוכה. יחסי גומלין שררו בין ר' יחזקאל ותלמידיו. מעולם לא הטריד תלמיד את רבו כפי שנהגו התלמידים ב"חדר" כלפי רבותיהם. ואין תימה! מי שראה את ר' יחזקאל בתפילתו לא יכול היה שלא לראות בקדושתו ובגדולתו. מעולם לא ראיתי מתפלל בציבור. תפילתו תפילת יחיד היתה. בהכנותיו לתפילה ראתה כול עין כי פורש הוא מעולם של חולין, מטפס ועולה מעלה-מעלה לעולמות העליונים שאין בינם לבין העולם הגשמי שלמטה ולא כלום. איש ידוע חולי היה ר' יחזקאל, לבו דאב עליו כל ימיו. ובעת התפילה קרנו פניו ולא ראיתי פנים קורנים אצל שום ילוד אשה לא לפניו ולא אחרי. דבקה נפשו בתפילתו כדבוק עלם באהובתו. פסוקים בתפילה שהיו חביבים עליו הית ואמר ושונה וחוזר ואומר, לוחש ומשך בתפילתו וחוזר ולוחש ומתרפק עוד ועוד על אותן מלים חביבות עליו, משל אינו יכול להיפרד מאהובת נפשו, כביכול.

ראיתי את העיר בחורבנה. הנוער שבה תסס וחיפש דרכים לחיים חדשים. הצטרפתי לתנועת השומר הצעיר דאז שאריה אלואיל היה יוצרה ומנהיגה. יצאנו להכשרות, עד שבשנת 1920 הגענו לארץ ישראל.

הנה כי כן, ידידי, ישבתי כדי להשיב לך תשובה שלילית, וברור היה לי שיש עמדו ק"ן טעמים ונימוקים על שום מה איני יכול לכתוב על עירנו, והנה מצאתי עצמי אחר שעה ארוכה שאני עדיין ממשיך לכתוב. עתה כשסימתי, אני מפקיד דברי אלה בידך, אם תרצה – והיה זה מכתב פרטי ביני וביניך, ואם תרצה תדפיס כול חלק שנראה לך ולו רק לזכר ר' יחזקאל מלמד ונולף העצים שלי, זכרונם לברכה.

החסד פראנץ יוסף הראשון, התאכזבתי מרות; הפיצד? – הטחתי במרי לבי כלפי מעלה – הפקרת את צבאותינו, ואת אנשי עירנו, את ר' יחזקאלי, את הגלף שלי.

לבי היה נתון אל אנשי העיר שהפכו בן יום לאבק אדם, עדר בלא רועה, אנשים אבודים שצורתם נשתבשה תוך יממה אחת. נתתי עיני בצרורותיהם ובמה שיש בהם והצד השוה שבכולן היה: פמוטי השבת היו צרורים בהם. רבון העולמים לאן נעלמו כול אותם פמוטי שבת?

באותו ערב ראשון באחד היערות האפלים, בראשית נדודינו נתגנבו אל לבי חיידקי הספק הראשונים ובמשך שלוש שנים ומחצית השנה עד גמר המלחמה התיא נשברה אמונתי התמה כליל. חזרתי לבוברקא בגיל י"ח אפיקורס גמור וגם הפעם לא ארכה שהותי בעיר זו.

אגודת "צעירי־מורחי" בבוברקא

בית ספר עברי "תרבות" בבוקרקה

אברהם פישר – (ניו־יורק־רעננה)

פייבל מלמד (זכרונות מימי ה"חדר")

הראשונים לספוג את המכות שכן אילו רצו היו יודעים ואם אינם יודעים סימן שאינם רוצים. ומי שאינו רוצה דינו קשה קשה מזה שאינו יכול, ולכן חייבים הם מלקות. ואמנם היה פונה לתלמידים ואומר "בואו, בנים, וניווכחה, מי צודק אתם או אני?".

נמצאו ב"חדר" אצלו גם תלמידים שלא תפסו כלל. להם היה אומר: "ברכה לבטלה. אתה גזל מקומו של טוב ממך" אבא שלך משלם שכר לימוד חנם. על אלה לא היה מרים יד. התלמידים הטובים והמוכשרים היו מתקנאים בהם. הרבי אינו פוגע בהם. הם אינם יודעים משום שמהוריהם הוא אינו לוקח שכר לימוד אלא שכר שמירה שלא יתרוצצו ברחובות. ועוד, כשהיה צריך להטיף מוסר לנער היה אומר: מה אענה בעולם האמת, כשישאלו אותו מדוע לקחתי מאביך כסף שעמל עליו כל כך קשה. אביך חסר נפשו מטובה ובלבד שיוכל לשלם שכר לימוד בעד ה"תכשיט" שלו למען ידע משהו; ואתה מעסיק את מוחך בעניינים אחרים, בכל דבר, רק לא בדברי תורה. שכן אילו למדת היית יודע. וכך משלם אבא שלך חנם ואני אוי לי שאני שותף לדבר עבירה. אמור אתה בעצמך, מדוע זה מגיע לי? וכשהיה ר' פייבל מלמד אומר דברים אלה ראו בחוש כי אלה דברים היוצאים מן הלב ולכן נכנסו אל הלב. וכל ילדי החדר ישבו והקשיבו וראו את עצמם אשמים והם מביאים את הרבי שלהם לידי עבירה. היו אלה דברי כיבושין שהיתה להם השפעה עצומה על

אצל ר' פייבל מלמד למדו כבר בחורים גדולים. מה גדולים? למעלה מבני עשר. תחילה למדו אצל מלמדים אחרים וכשהגיעו לכלל מדרגה נתקבלו אצל ר' פייבל מלמד. ר' פייבל היה מלמד מיוחד במינו. אצלו היה מורא הרב על התלמידים. כוחו היה לא רק בפה הוא לא חשך שבטו מתלמידיו. בשעה חמש וחצי בבוקר, בין בקיץ ובין בחורף צריך היה התלמיד להימצא כבר בחדר. הוא היה אומר: בבוקר האויר צח ורך והמוח צלול ותפיסתו תפוסה. הנערים שלמדו בבית הספר של הגוים הלכו לבית הספר ישר מן החדר. בבית הספר ישבו משעה שמונה בבוקר עד שעה אחת אחר הצהריים. משם צריך היה מיד לרוץ ל"חדר" כדי שתצא טומאת בית-הספר מן הראש. אז ישבו שעה, שעה וחצי ב"חדר" ורק אחר כך הלכו הביתה לאכול ארוחת צהריים.

אצל ר' פייבל מלמד חייב היה כל תלמיד לדעת ל"עבור" על הפרשה, לאמור, לדעת קריאה בתורה עם טעמי המקרא. שכן ר' פייבל עצמו היה בעל קורא מעולה וקרא כל ימיו בתורה בשולכ'ל.

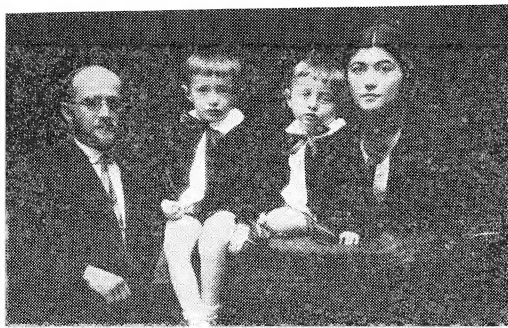
אף הוא היה אומר: מי שלמד אצלי אינו יכול להיות "עם הארץ". שיטה מיוחדת היתה לו לר' פייבל מלמד למיין מיד את התלמידים לפי כשרונותיהם. היו כאלה שידעו את השיעור אחרי קריאה ראשונה. היו כאלה שידעו את השיעור אחרי שמיעה של פעמיים או שלושה פעמים. אלה היו

אחים... בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי...
 אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, עד שהגענו למי מנוחות
 אל: "זבולון לחוף ימים ישכון... יששכר חמור גרם רובץ
 בין המשפתיים, וירא מנוחה כי טוב..."
 הרבי שכח את עצמו ואנו ראינו כי השעון מראה כבר
 שמונה וחצי בלילה. היינו עייפים מיום לימודים מלא, גם
 רעבים היינו. אז אמר לנו הרבי: כשלומדים יש זכות לאכול,
 אך כשאין לומדים איזו זכות יש לאדם לתבוע אוכל?
 אדם כזה היה ר' פייבל מלמד, ישר דרך, מסור למלמדות
 שלו ומסור לילדים בכל נשמתו, וגם את ההורים לא שכח;
 לפני זמנו הלך לעולמו. יהי זכרו ברוך!

התלמידים. היו הרבה נערים ששינו את טעמם, נעשו רציניים
 יותר והתחילו ללמוד, והטיבו להבין גם את החומש עם
 הרשי" וגם את הגמרא.

כשהגענו לפרשת משפטים אורו עיני הרבי משום שיכול
 היה לעמוד על כוח הבנתם וכוח הסברתם של התלמידים,
 שכן חייבים היינו ללוות את פסוקי התורה עם כל ההסברים
 הארוכים של רש"י לפסוקים. "ואני... אף על פי שאני מטריח
 אותך בקבורתי שתעלני ממצריים לארץ ישראל, אך אני
 לא נהגתי כך עם אמן רחל, אלא מאי? בבואי מפדן מתה עלי
 רחל..."

שיא המתח בא עלינו כשהגענו אל הפסוקים "שמעון ולוי

בן אחותו של פייבל מלמד, אורי קארטן ומשפחתו. מורה לדת
 יהודית בבית ספר ממשלתי

בית בבוברקא

חותמת "פועלי ציון" בבוברקא

אגודת "פועלי ציון"

אגודות ציוניות בבוברקא

מנהל ה"פאריין" היה ר. רובינשטיין
האיחוד "יד חרוצים" ייסד קופת גמ'ח ומאוחר יותר ייסד
את הבאנק העממי (Bank Ludovy). מנהל קופת הגמ'ח היה
ר. רובינשטיין. שני המוסדות הכספיים מילאו תפקיד חשוב
בחיים הכלכליים של העיירה.
בוועד של קופת הגמ'ח היו: יוסף גרוס, לוי-יצחק באומ-
גארטן, אריה צוקרקאנדל, עקיבא וואסער (פחח), ואחרים.
בין מנהלי הבאנק היו: יוסף גרוס, א. צוקרקאנדל, בניה
לרר, יונה שרייאר, ואחרים.

בשנת 1933 נוסדה התאחדות "פועלי ציון" ו"העובד".

המייסדים:

- (1) פסח לב (לימים ראש העיר לוד)
- (2) מאיר קאליש
- (3) א. צוקרקאנדל
- (4) א. שפירא

בתחילת המאה הזאת, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה,
נוסד האיגוד "פועלי ציון" (פועלי ציון פאריין). המייסדים
היו:

- (1) יעקב בוכבינדער (פועל בכריכיה של לייב אאוסטר),
יו"ר.

- (2) משה גימפל, מזכיר.

- (3) א. צוקרקאנדל (פאנצער), גובר.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גוייסו החברים
והאיגוד נתבטל. באותה תקופה (בעשור הראשון של המאה
העשרים) הציגו בפעם הראשונה את המחזה מכירת יוסף,
בבימוי של עזריאל הולצמאן (הנגר). מהיכן הביא ר' עזריאל
את המחזה הזה והיכן למד את חכמת הבימוי – לא ידענו.

בשנת 1923 נוסד "יד חרוצים פאריין". המייסדים היו:

- (1) יוסף (יאסל) גרוס, יו"ר.

- (2) לוי יצחק באומגארטן (פחח), מזכיר.

- (3) אריה צוקרקאנדל (כיום בארץ), גובר.

פטריו פוליצי (פטריו השוטר)

מתקרבת היה רץ להודיע: הנה הלה, שאינו ראוי שייזכר שמו, נמצא בסביבה, היהירו, בשם אלהים, היהירו! הפחד מפני הו'אנדארם היה גדול. ועל זאת היה מתפלל כל חסיד אל יושב מרום שיצילנו היום ובכל יום מפני פגע רע זה, שלא יפגשנו, שלא יראנו כלל! ואם נודמן לבית יהודי בדרך אגב, ולו רק לרגל ענין פשוט, דבר של מה בכך, כיוון שהטריח עצמו ובא, מיד היה בולש ומחפש עוונות. מגלה היה פתאום כי השלט מעל פתח החנות דהה צבעו; ודרך אגב היה בודק ובולש מצב ההיגיינה בחנות, והנה המאזניים והמשקלות אינם מוצאים חן בעיניו – אין מתום, הכול לא כשורה, ולך נהל משפט עם ו'אנדארם. במיוחד, מה שהטיל פחד ומורא בלב היהודי היה ענין ההתייצבות בפני "הקומיסיה", היא הועדה לבחינת כושרם הגופני של הצעירים, שהגיע שעתם לשרת בצבא. מענין לענין, מנושא לנושא היה תמיד מתגלגל לנושא חשוב זה. והיכן ליב'לה, היה חוקר ודורש וזוכר נעכחות. והרי היו תמיד בנים, קרובים ושאריו בשר שהתחמקו ועקרו לפני שנים רבות לאמריקה. ואפילו נתקל באדם זר ושם משפחתו כשם אחד מאלה שהסתלקו, היה הוא, בא כוחו של הוד מלכותו הקיסר, מותח ביראת כבוד את גופו בעת מילוי תפקידו הנעלה, כאילו עומד לפניו לחקירה עריק חלילה, מין מורד במלכות ר"ל. מלכויות התחלפו בזו אחר זו, הלכו האוסטרים ובאו הרוסים, נסתלקו להם הרוסים וחזרו ובאו האוסטרים, נתמוטטו האוסטרים ובאו האוקראינים ואחריהם באו הפולנים, מלכות הולכת ומלכות באה ופטריו פוליצי נשאר על כנו, לפחות גוי טוב אחד למשמרת. ליצני הדור היו אומרים אין זה גוי, זהו מין גלגול בדמות פטריו, ושמא אליהו הנביא בעצמו, זכותו יגן עלינו?

פטריו פרושאנסקי היה שמו. הוא היה שוטר העיר. את העסקים ניהלה אשתו. היה לה דוכן למכירת בשר-חזיר בשוק. היא היתה מרשעת גדולה, אוכפי שקראו לה היהודים כלב'תא גדולה, והוא היה התיפך הגמור ממנה. לב רחמן היה לו לפטריו פוליצי ולכן מצוה היא להזכירו לטובה.

הקיסר פראנץ יוזף לא הסתפק בשוטרים בלבד לשמירת הסדר בממלכתו; היו לו שוטרים והיו לו ו'אנדארמים. היו כמה וכמה שוטרים ואיני יודע, מבין כל שוטרי העיריה על שום מה ומדוע היה דווקא פטריו מלווה את הו'אנדארם או את גובה המסים לבתי היהודים. היתה בכך אולי יד ההשגחה העליונה, כדי שיוכל פטריו להיות מליץ טוב ליהודים. את המסים השונים היה כל יהודי חייב להביא בעצמו אל משרד האוצר. ואם איחרו להביא (ומי לא איחר?), מיד היה בא גובה המסים, וכרגיל בלוייתו של פטריו. ראשון היה פטריו נכנס לבית היהודים, מסתכל לכאן ולכאן, פושט את ידיו ביאוש כאומר: הרי הנך רואה, מה שיש בבית הזה? רחמנות! פטריו היה מתייבב מול גובה המסים נאלם דום, ניטל הדיבר מפיו, פניו מביעים צער ועיניו כמו דומעות – עיניים טרוטות היו לו לפטריו, ובשעה שהיה מתחנן בפני הפקיד על נפשו של היהודי, נדמה היה שעניו זולגות דמעות – והיה די בכך שייכמרו רחמיו של הפקיד וצו הגבייה נדחה. ביום א' בשבוע, שלפי החוק שלהם היתה חלה בו חובת סגירת החנויות ובתי העסק, היו היהודים מכניסים לקוחות לחנות בדרך האחורית, או דרך פתח צר בדלת הראשית. ואם נתפס יהודי במיקח וממכר בחנותו ביום א' היה נתבע לערכאות שלהם ומשלם טבין ותקילין בצורת קנס למלכות. פטריו שלנו היה דורש טוב ליהודים; כשראה שהסכנה

בוגרי "השומר הצעיר" בחצרו של אריה אלואיל (גם הוריו בתמונה)

מרדכי גאלר

מייסד תנועת הנוער

פ. יקירי,

הרבית לשאול, רוצה אתה שאוסיף רשימה על רשימתי. עדיין נפעם אני מדברי השבח שלך על רשימתי הראשונה, למה איפוא אסתכן בשנית? שמא איפשל חלילה בדברי ונמצאת אחריתי פוגמת ראשיתי. אלא שאין מסרבין לעוסק בצורכי ציבור באמונה, ואם לכלל עוסקין בציבור כף, לך לא-כל-שכן. אתה, שנותן אתה מכוחך ומאונך להציב נר תמיד לקהילת קדושה ששקקה חיים, שמחה ויוגן, היתה ואיננה עוד.

שורותי הבאות תהיינה מוקדשות לאחד בן עירנו החי עמנו כאן כיום, ואיחוליני הטובים לו הם שיזכה עוד לשנות-חיים ארוכות וטובות, הלא הוא ידידנו ומורנו הצייר אריה אלואיל. יש ויעמוד אדם נרעש ונפעם מחזון היקום, ירכין ראשו בהכנעה ובהודיה בפני המופלא ממנו. ויש שעדה שלמה תעמוד פעורת-פה צופה לאחד שיצא מתוכה, כנפיים צמחו לו והרקיע אל על, את פשרו לא תבין ומקור כוחו לא תידע. כאילו מתוך עב ענן הופיע. עלם חסון בעל פנים עגולים, בעל עיניים ירוקות וערות המביטות נכחן מבעד למשקפיים, בעל בלורית, לבוש מעיל מכופתר עד צוואר, מדבר בלשון-הקודש ובמבטא שלא הסכנו לו, הוא המבטא הספרדי, מכנס נערים ונערות סביבו והם נוהים אחריו כאחרי אחד נביא ומנהיג, ומסתופפים בצלו.

והימים ימי תוהו ובוהו, ימים שאחר מלחמת העולם הראשונה. העיר חרבה עד היסוד. לא רק בתי העיר היו לתל-חרבות גם לב אנשיה, רוחם, מסורתם ומנהגיהם; הכול הגה נכאים.

התהלכו בעיירה נערים ונערות שנתפזרו בשנות המלחמה לקצות תבל ועם שוך זועותיה חזרו לעיר החרבה כשנפשם משתוחחת עליהם למראה העזובה הגדולה סביבם. לומדי בית המדרש מאז, לא עמדה בהם נפשם לחזור אליו, שכן גם הוא בין תלי החרבות היה. בני הסוחרים לא ידעו במה

יתחילו והימים ימי מהפכות, ימי חזון לגאולת האדם מזה ימי פוגרומים מזה... והנוער עומד ותוהה – לאן?

והעלם לא מתוך "פני העיר" בא, ולא מבין חובשי בית המדרש. בן-נפחים שנתגלגל בשנות המלחמה לוינה הפירה וחזר משם משכמו ומעלה גבוה מכל בני-העיר. הוא היה בחינת כוכב שדרך בשמי חייהם של הצעירים בעירנו. עיני כולנו נשואות היו למוצא פיו. היה לנו למורה, מדריך מחנך ופוסק הלכות. ממנו למדנו אנחנו חובשי בית המדרש לדבר עברית, ממנו למדנו להתכנס נערים ונערות יחדיו ללא חייץ. ממנו למדנו יצירת חיי חברה בריאים ויחסים טהורים בין נערים ונערות. למדנו שיחת-רעים עניינית ותרבותית. למדנו לחשוב על עתיד ותכלית חיינו.

הדוגמה האישית שימשה לו נר לרגליו והיא שהביאה לו הישגים חינוכיים מופלאים מלוא-חופניים. מעולם לא שמענו מלה לועזית יוצאת מפיו. עברית היתה שפתו ועברית בלבד ואנו בנואש הלכנו בעקבותיו. היינו לחוטבי עצים בעיירה שההכנסה היתה קודש לקרנות פנימיות, והוא בראש החוטבים. ביטול עישון הטאבק היה לחוק, איש לא הפר אותו בעצתו ובהדרכתו יצאנו לכפרים כדי להכשיר עצמנו לעבודת אדמה. וכך הינחה אותנו ביד אמונה עד לסף-המטרה. בעיצומן של הכנותינו לדרך למחוז חפצנו נעלם מעינינו המנהיג, המחנך והמדריך. הוא הקדים אותנו בחודשיים ועלה לפנינו. כביכול נרמז לנו בלא אומר: – מכאן ואילך ראויים וכשרים אתם לילך בכוח עצמכם ואינכם זקוקים עוד למנחה – ועלינו.

בבוא אריה אלואיל לארץ עלה לביתניה עילית ששימשה בימים ההם מקום משכן לבחירי הסתדרות השומר הצעיר ולהוגי דעות שלה.

לימים שמענו כי הסתגר בעולם הצבעים, עולם אמנות הציור בו הוא חי עד היום הזה.

זכה אריה שלא רבים זוכים לו. תלמידיו חיים רופם בארץ, הקימו דור בנים ובני בנים ולא פיישו במעשיהם את משנת רבם, יישר כוחו.

ביושר מלאכתם ובהקרבתם העצמית... אבא עמד ברשות עצמו מגיל 12 והגיע לעמדה ואמידות בעיירה בבורקא. כשהייתי ילד היו לנו שדות, פרות, וסוס – ובאהבה שלא פגה עד היום שמעתי צלילי פטישים המכים על סדן נחושת וברזל מלוכלך בסדנא של אבא. ביתנו עמד מעבר לטחנת הקמח לא הרחק מנהר, בלב שדות וגנים, ובאופק סגרו עלינו גבעות מיוערות. נוף עיירתי דומה היה לעמק המבורך אשר בין שפיה וזכרון.

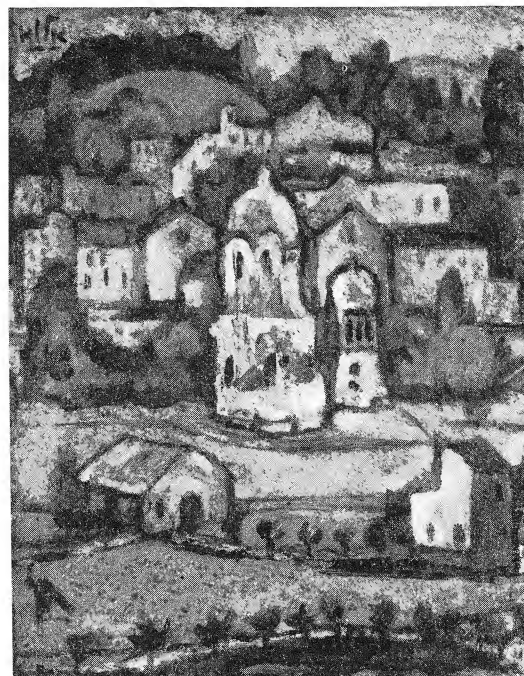
מי שמכיר את חיי העיירה בגאליציה המזרחית מאז, יודע את השלווה והביטחון היחסיים של היהדות שם. אינני זוכר פחד גויים "מסורתי" מימי ילדותי. אינני זוכר יהודים מנוונים בעיירה, פרט לאחד או שנים ממשוגעי העיירה התמימים. עליונות ובידוח-דעת שררו בבית שהיה הומה מעבודה למן צאת השמש. הייתי משוטט בשדות ויערות. זמזום דבורים עלה באוזני. ב"חדר" ביקרתי זמן קצר. "ריש" הדוכנא" זה המכונה "פלפר" היה בא למשוך אותנו לשם ואחי היה מעמיד בשער את הכלב, את "מופס", כדי שריש-הדוכנא יפחד להיכנס. אבא השכיל יותר מאחי וממני לקלוז גוש אדמה בכובעו של שכנו זלמן השחור, עת ארבענו לו מפינת הבית.

לא היה רע כלל לגור בין האיכרים הגויים. אמנות ראשונה ראיתי בציורי הקיר ובמנורת הנחושת הענקית בבית הכנסת, במצבות בבית העלמין ובזכוכית המצוירת מלאך ענק בבית הנתיבות אשר בלבוב. בבית הספר הפולני קסמה לנו רוח החירות שהיתה מנשבת בספרותם, אך ערכי עצמו היו רחוקים מאתנו. בפיו של אותו פרופסור שלנו לא היתה גבורה בהיסטוריה היהודית, כי כל נצחונותיהם באו להם בניסים מן השמיים – הקשבתי לדבריו ברגש של בושה ואלם, והצליב המזור היה תלוי בכיתה מעל ראשו במשך כל שנות הלימודים. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נתמוטט העולם הישן של "האידיליה האוסטרית". "האלים צמאו לדם". עם כניסת הרוסים לגאליציה קנה אבא עגלה וזוג סוסים, העמסנו את הניתן להעמיס ויצאנו לדרך. עברנו את הקרפאטים להונגריה ועד וינה הגענו. האיכרים לא עזבו את אדמתם. המוני חיילים נהרו לחזית. ניגשתי לפרד שנשא מכונת ירייה ושמתי את ידי בין החגור ובין גופו החם והמוזע, להקל על המשא, והבטתי בעיניה הגדולות של הבהמה.

הגבעות והשמש העולה והשוקעת לא שלי היו. קיבלתי שיעור ראשון בהיסטוריה. שנים רבות אחרי כן כשעמדתי בפני שער טיטוס העמקתי את ידיעותי בהיסטוריה. עם בואי לווינה, הכרך האירופי, ראיתי עוד את אורותיה האחרונים של קיסרות שוקעת: ספריות, מוזיאונים, תיאטרון, קונצרטים.

הצטרפתי לתנועת נוער (השומר הצעיר) החזירה אותי אל עמי ומכאן היתה רק דרך אחת – לארץ ישראל. עם תום המלחמה החזרתי עוד את הורי לעיירה, טעמתי את טעם החיים בתוך נוער בני-עמי בסמטאות ובבית המדרש – הכשרנו עצמנו לעלייה ועלינו.

בויה שלחו אותי פעם חברי מ"הקונסטאב" (שהייתי, נדמה לי, היהודי היחיד ביניהם) להביא מתמונותי לקונה אמיד. האיש ובני ביתו ישבו ושנו ולא הציצו לי לשבת. ציורי

ליד בית היראה

אלואיל

אריה אלואיל (תל-אביב)

הערות אוטוביוגרפיות

החלטתי להיות צייר עת ישבתי בקבוצת חלוצים בהר בגליל. הכשרנו קרקע וחפרנו בורות לנטיעת גפנים ועצי זית. אנו על ההר ולמטה מהכנרת יוצא הירדן המיאנדרי, והרי הגולן והבשן סוגרים עלינו. חברי הטוב דוב עופר הלך במקומו לטבריה ולא חזר עוד; מצאנו אותו שותת דם מכדור של שודר. (ציירתי לו ולחבר אחר מצבה בבית העלמין בכינרת). בלילה היינו שומרים לפי התור. אדם בודד ורובה בידו בלילה נמצא עם עצמו יותר מאשר בכל מצב אחר של התבודדות. הלב סוער. הכינרת והירדן מבריקים מכסף הירח, והכול דומה לתמונה של רמבראנד מתוך הספר השמור אתי.

עם בוקר מתבהר הנוף. רגבים חומים של חריש, ובתלמים מבצבץ ירק צעיר. מכל הוואדיות עולים ערפלים צעיפים-צעיפים לבנים, אפור, כחול, סגול. לעננים מעל הגולן מגע של ורוד וכתום והכול שזור בגווי-כחול רבים מאד. בלילות אלה ראיתי את עתידי כצייר, והלכתי "לחפש את צילי". ירדתי שוב לגולה. הורי הטובים קיבלו את הבן החוזר ועזרו לו. הם היו אנשים חסונים ושניהם יצאו מחלבנים כפריים, ומי אני על יד אבא ואמא החרוצים, ואיני יכול להידמות להם

העיירה בוברקא, וזכרונות הילדות שלי בה, הם הקרקע ממנה ינקתי כל ימי כצייר, בכול שנגעה ידי: בית אבא, בית סבא, החגים והמועדים בבית ובבית הכנסת, מלחמת העולם הראשונה והבריחה בעגלה מפלישת הרוסים, שובנו לעיר ההרוסה, ימים ולילות של הכשרה לעלייה בקרב אחי בני עמי. מלחמת הפולנים והאוקראינים, ועונשם של הפולנים אשר הכו אותנו עבור עזרה מדומה או ממשיה שנתנו אנחנו, כביכול, לאוקראינים. ההאלרצ'יקים, חיילים פולנים שחתכו את זקנו של שמואל כץ לעיני. את אבי סחבו לבית סוהר "בריגטקי" בלבוב מפני שכן דודי, נתן אלואיל, היה מפקד העיר בזמן האוקראינים, ובכלל פלא הוא שאבא חזר חי משם. נסיונות ההגנה העצמית בעת שהאיכרים האוקראינים חדרו לעיר מזוינים באלות, לחוג את חירותם המדינית בפרעות ביהודים. מכל הדמויות המופלאות אזכיר לפחות אחת. את עגלון הכרפורה פרויים הונאיקי, (איני יודע על שום מה קראו לו כך). והנה אחדים ממעשיו. הוא הציל קצין יהודי אוקראיני מכדור. הוא הרג חייל אוקראיני על אשר ניסה לשדוד ולפגוע באשה יהודיה; את החייל קבר בן מאחורי לבית. בהיותו ילד זכורני איך הוביל פעם פרויים פריץ פולני "בפיאקר" שלו. בוויכוח על תשלום הפליט הפריץ אנב, "ז"ד פארך". פרויים ירד מדוכן העגולנים שלו, והעניק לפריץ סטירת לחי "עדינה" עד שהלו השתטח בשלולית הבוץ באמצע השוק, ליד החזירים. התרגולות נתעופפו וברחו. כובע "המלך" השחור של הפריץ התגלגל לעבר השני של הכביש ונעמד הפוך בבוץ. הפריץ קם, שילם את המבוקש הרים את הכובע והסתלק; מבגדיו טפסף הבוץ. פרויים ניגב ידיו, עלה על הדוכן ונסע. בימי הראשון בשבוע, עת חזרו הגויים מבית היראה שלהם ומבתי המרוח יש ונהיה "חם" ברחוב. עיניהם "מעשנות" לקראת בנות ישראל, ופה ושם

בביתניה עילית

עשו רושם-מה, אך אמרו לשלם לי מחיר התמונה כמחיר המסגרת כמעט. זה היה קצת יותר מדי לגאוותו של בן-נפח הנחושת מעיר שדה. אמרתי לתת להם את התמונה חנם ולא הסכימו. מאותו יום חדלתי, מאז לא חזרתי עוד לעולם על פתחי הקונים עם תמונותי; הייתי למורה, וטוב לי בכך עד היום הזה.

אבא אמר לי פעם "אתה תהיה קבצן" ולעולם תהיה שטוף בעבודה יותר מדי, ושניהם לא התקיימו. אך אמי האמינה בי. ילדי, רות, נאוה והלל על שהם מחוטבים יפה הפיחו בי אמונה בעבודתה. ב-1926 אני חוזר דרך פאריס ואיטליה ושוב אני באנייה. ריח הזפת ומי הים מעלים באוני את שירי החלוצים מימי עלייתי הראשונה, כשם שריח שמן הפשתן החביב של הצבעים מעלה בזכרוני את צילי הסימפוזיה התשיעית אשר שמעתייה לראשונה עת באתי לאקדמיה. עובד אדמה בקבוצה לא נשארתי. האמלא בשווי לארץ את אשר חלמתי בביתניה? עד היום לא ציירתי את הנוף הזה – אך הצייר נוסבויס מפראנקפורט, הוא אשר בנה בית בהר ההוא, צייר והלך שם לעולמו. הוא קיים אשר רציתי אני.

כל חפצי הוא לצייר את האדמה למן צאת השמש עד בואה – ורק הלילה מפריעני מלהמשיך – ולהיות עוד אחד בשרשרת הציירים היהודים הכותב אותיות ודמויות התנ"ך בימינו.

אך אני שואף בכל לבי אל המציאות ואל מעט הבעה נפשית – כי כל שאר הדברים הם משחק מכאני בלבד, פחות או יותר נעים, ולעין בלבד. חביבה עלי האות העברית אך טוב הדבר אם מוכרחים לעבוד מהר; אין פנאי לעשות שגיאות והדברים יוצאים אחידים. לפעמים אני מצייר בשמים את ענפי העץ אשר בצלו אני יושב. ומה אני רואה שם? אבי ואמי מבאים למשרפות. יום יום.

או חלום אחר. אני כורע ברך ומחזיק בזרועותי את אבי כתינוק. הוא נועל מגפיים שלו ומעיל עבודה מעור. זקנו מגודל, ופתאום התפוצצות אדומה בקול, ושלדי בנין-ענק שחור וברקע האש. פני בשלולית; טאנק גולש אלי; בדלת מתדפקים קלנסים – האפשר לצייר זאת כפי שצייר היא רונימוס בוש?

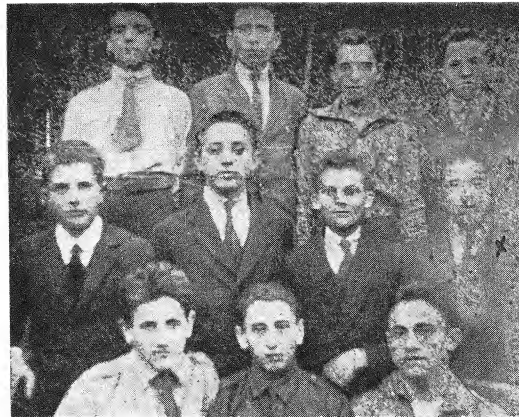
"הנביא דיבר אל כל הדורות ואל דורנו, וברוח זו צייר הצייר את תמונותיו" מלים אלה יעץ לי לכתוב אחד הסופרים בשער ציורי לספר "עמוס". את הפרקים העתקתי בכתב אישי והעמדתי מול כל עמוד כתוב ציור חתוך בליגול. בדומה לזה עשיתי בשלוש המגילות "רות", "אסתר" ו"איכה". הדמויות הושבתי במעוננו, והאנשים הם אחינו, הורינו, בנינו. "אם יתקע שופר בעיר" הרי זה צופר של אועקה. וביום סיום הספר "עמוס" נפלו פצצות ראשונות מאוירונים איטלקיים על ביתנו – וניצלנו. "ואם יעלו השמים משם אורידם" הרי המדובר באוירונים. ו"חרוצות ברזל" אני יודע, – אלה טאנקים.

מרדכי היהודי הוא מנהיג ומצביא אשר הציל את עמו בכוח הזרוע. ספר "איכה" הוא בן זמננו. עשיתי ספר ציורי ליגול "אל החוף", בו ניתנו חיי חלוץ; ובספר "מתור הארץ" משהו מרשומי מעל פני אדמתנו.

עם קום המדינה אני חושב על תמונות קיר אשר התחלתי במחנות צבא, ועל תבליטים.

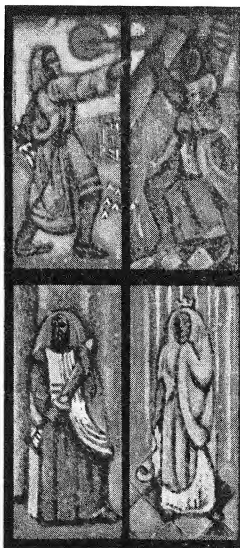
הזה. על פרויים חשבתי בשעה שציירתי גבורה יהודית. הוא היה פאנדרה הגיבור מבוברקא. תנועת הנוער בבוברקא היתה בלב העם ממש שכן הקן של "השומר הצעיר" שלנו שכן כבוד בבית-המדרש. נעורי בבוברקא היו מעיין לא-אכזב, כולל עבודתי כצייר. במגילות "אסתר", ב"איכה", ב"עמוס", דמויות הגולה הן צורות מבוברקא. בהגדות פסח שציירתי בשביל ההגנה, בשביל צה"ל, ולבסוף, הגדולה הצבעונית, מקורם לילות הסדר בבית אבא, סדר אחרון, שביליתי בבית, עצוב היה מכול. כי למחרת נאלץ הייתי לברוח בפאספורט מזויף אל מעבר לגבול, במקום להתייצב בצבא הפולני למלחמה נגד הבולשביקים. אילו נתפסתי אז בגבול, הייתי נרקב בבתי סוהר שלהם. עברתי בהצלחה – עוד עתה נעצרת נשימתי. שלחתי מברק להורי שחיכו בבית. אחרי שנים הספידו אותי פעם בבית הכנסת עת שהודיעו בטעות שנהרגתי בפרעות מידי הערבים בארץ ישראל. אך אני חי כאן, ולהם נתתי למות ביד היטלר, שם. בספר שלי, "אל החוף", נתתי שלשים ושנים ציורים וחתוכי לינול על חיי חלוץ אלמוני מבוברקא. הוא הלך ל"חדר", חלם על גדולת ישראל, ראה נושני ישראל, עבר הכשרה, נדד, עלה לארץ ישראל, עבד, לחם ונפל שם.

למדתי כמובן בערי אירופה את מלאכת הציור, אך אלה הוסיפו לי רק נופך, לימוד הערכים הצורניים, קו, צבע, צורה, להמחיש את ימי ילדותי. יש אומרים כי אלה מן הדברים האמיתיים ברגש והטובים בצורה אשר העליתי בידי.

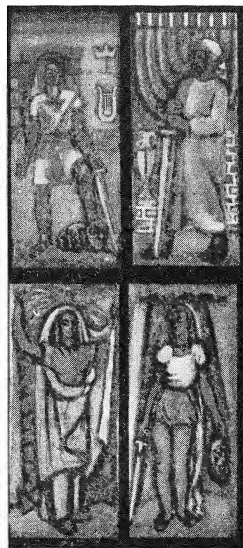

מימין לשמאל, למעלה: שמעון ברייטפלד, דוד כ"ץ, אהרן גאלר, פייבל שליידר, אהרן קרויטהמר, משה ליב צוך, נטע וולמאן, לייביש יאנט, שמאל פדר, מרדכי גאלר.

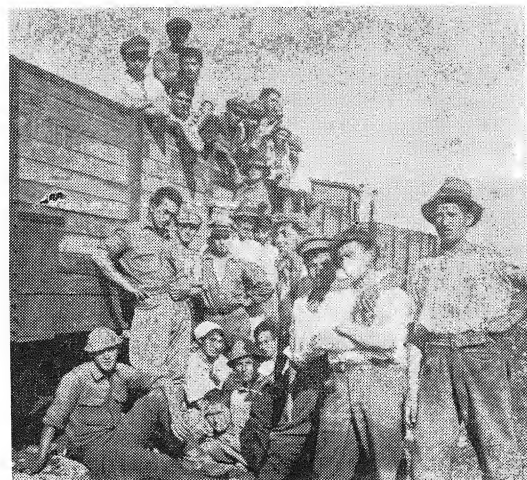
פגעו ודחפו יהודי. אז היו קוראים מהר את פרויים, והוא הופיע. במקל טיול ביד, עובר בנחת ברחוב אשר טואטא מיד מן הגויים "הגיבורים". אפילו שמאלנברג, אותו סוחר חזירים בריון גברתן ושיכור, היה "מוריד זנבו" ככלב מוכה ונעלם. פרויים חיבב אותנו החלוצים. בשעה שצריך היה להציל אותו קצין יהודי מבית הסוהר האוקראיני, לפני הוצאת פסק דין מות נגדו, פנה אלינו הצעירים לעזרה. היססנו, וייתכן שהראינו סימני ספקות או פחד. "סמארקטשים אתם" הפטיר כלפי והלך לו. כיצד הציל את הקצין, לא ידוע לי עד היום.

שמעון יהושע-אסתר, מרדכי.

יהודה דוד-יהודית, דבורה

חלוצים בונים מסילת ברזל (בית שאן, 1920)

הלה המנחם (ירושלים)

קטעי זכרונות מן התקופה החלוצית בעיירה

ההיגיינה שהיו רווחים באותה תקופה – בשימוש בקערת המים עם הליזול לשם שטיפת הידים וכו'. הנהגנו ביננו תורנות פנימית ללון בבתיהם של החולים. נמצאו אז אתנו "חובש" אחד בשם איכל ויהודי אחר מבני הדור הישן בשם מרדכי קורמאן (בנו, משה, ניצל מן השואה וחי במלבוך באוסטרליה. בנו של משה עוסק שם ברפואה). יהודי יקר, תלמיד חכם, וירא שמים. אותו מרדכי היה מקובל כמומחה גדול ברפואה. היכן למד זאת – איש לא ידע. אפשר ברוסיה (הוא הובל יחד עם יהודים אחרים כבן ערובה שבוי לרוסיה). אפשר שהשפעתו היתה בעיקרה פסיכולוגית כי עצם נוכחותו השפיעה לטובה על החולים. לדאבוננו נמצאו בתוכנו אלמנטים שלילים שהביאו דיבתו רעה באזני השלטונות ואותו "רופא חולים" עממי ובלתי מוסמך הועמד לדין על התעסקותו זו.

נמצאו ביננו הרבה תושבים רעבים, חלקם ביודעין, שידענו עליהם, וחלקם גועזו בסתר בלא יודעין. תנועת הנוער יזמה פעולה מיידית ופתחה מטבח עממי ששוכן "בעזרת נשים" שבבית הכנסת, שכן, לא נמצא מקום ציבורי אחר הולם למטרה זו. במטבח בישלו מרק שחולק (עם לחם) חינם אין כסף לכל נצרך ודורש. פעולתם נערכה כראוי ולא חסרו

השנה שנת 1914, שנת פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עיירתנו נפגעה קשה, שכן שכנה בלב החזית, ועברו עליה כל מוראות התקופה. כשתמה המלחמה, ובחורינו טרם חזרו מן הצבא ורבים לא חזרו עוד לעולם, המצב הכלכלי היה בכל רע. אף האמידים מבין תושביה נשארו בעירום ובחוסר כול, חסרי קורת גג ומשוללים כל מקור מחיה, ופרנסה. רבים מבני-הנוער החלו לחפש להם כל מיני דרכים כדי ליצור לעצמם מסגרת חדשה לחיים, מבלי שנמצאה להם כל יד מכוונת ומדריכה. בתוקף מצב מביך ועגום זה התעוררו כמה חברות חדורות השראתן הברוכה של אמותיהן ונטלו על עצמן את הפעולות הסוציאליות לשיקום חיי העיירה. המלחמה השאירה אחריה נשים וילדים נטולי כל עזרה; המצב הסניטארי היה מזוהזז וכתוצאה מכך התפשטו מגיפות טיפוס וחולירע. תחילה ניגשנו לבער את ההזנחה והעזובה הרבה. החלטנו בארגון ביקורים בבתיהם של החולים; טיפלנו בילדיהם ובעת הצורך התקשרנו עם רופא והבאנו אותו לבתיהם של הנזקקים לו. זוכרת אני כיצד הודרכנו, אנו החברות, ע"י הרופא היהודי בשם ד"ר בליי, שהיה מנהלו של בית החולים העירוני של הממשלה; הוא שלימדנו כיצד לטפל בחולים והדריכנו לנהוג לפי כללי

גילויי אחווה ומסירות יהודית מצד נשים יהודיות שאירעו פעולות עזרה אחרות בצורת "מתן בסתר", בתכלית היתה לעזור לנזקקים ויחד עם זאת להימנע מלפגוע ברגשותיהם של מקבלי העזרה. כל אותן נשים עזרו ופעלו מתוך מניעים פנימיים ותודעה סוציאלית מפותחת מבלי שיעברו כל קורס של עבודה סוציאלית, כמקובל בימינו אלו. כתוצאה מפעולתם הברוכה של כל הגורמים שהתנערו לפעולת שיקום של חיי העיירה, התעוררו שרידי תושביה ואט-אט מצאו להם מקורות פרנסה; רבים החלו לבנות את בתיהם ההרוסים והגברים פליטי התרבות החלו לחזור הביתה – אל העיירה.

הנוער לא הסתפק בכך; תוסס וצמא לצורת-חיים אחרת, חדשה, קינה בו שאיפה להפיח תוכן רוחני בחלל הריק שנפער על ידי המלחמה. יסדו איפוא להקה דרמטית שבין משתתפיה היו: ד"ר כץ, ששימש כבמאי שלנו, ג' רוטפלד, אשתו של אחד מעורכי הדין בעיירה, יסקה גוטליב, שרק קראטר, רחל מאייס, יעקב (יענקל) מסר, זלמן גירה (בנו של אלתר האופה) וכותבת שורות אלה. פעולת הלהקה הפיחה קצת רוח חיים בעיירה. ההצגות נערכו ב"סוקול", ועמדנו במלחמת תמיד עם האדוקים הקנאים, שכן חזרות הלהקה נערכו על פי רוב בשבתות – בחורים ובחורות בצוותא – וגדול היה החשד שמא נלחץ חלילה על כפתור החשמל בטרם צאת השבת, לפני צאת הכוכבים. תזכרנה לטובה האמהות, נשי ישראל כשרות, "ידישע מאמעס", שהטיבו להבין לרוחנו יותר מאשר האבות הנוקשים.

הנוער המתקדם, נתן ליבו ודעתו גם לחיים הפוליטיים של העיירה והיה ער בענייני בחירות של נציגים למוסדות העיר ולמוסדות כלל ארציים. אנו, בני הנוער היינו מעוניינים שייכנסו מועמדים שלנו לפארלמנט; אך גם כאן התנגשונו, כמובן, ברצון הורינו, שכן, בתוקף היותם קשורים קשרי מסחר עם האזרחים הלא יהודים, היו להם משאלות אחרות לגבי טיב המועמדים. ואפילו חשבו אחרת, הרי נתנו תמיכתם כדי להשביע את רצונם של אותם הנוצרים, בניגוד לצרכי הדרישות הלאומיות שלנו.

פני הדברים נשתנו תכלית שינוי לאחר הצהרת בלפור. עם התגברות הפעילות הציונית, החלו להיווסד בכל ערי גאליציה תנועות נוער חלוציות. התנועה החלוצית הראשונה בעירנתו היתה תנועת "השומר". יסד וקיים אותה לונק אלואל – כיום הצייר אריה אלואל. את הפעולות – השיחות – קיים במרתף ביתו. אני לא נמנית אמנם עם ראשוני ה"שומרים", אך הייתי עדה למהפכה שנתחוללה בנוער ולבהלה שקמה בעיירה לאחר שיצא קולן של אותן "פעולות-סתר" ראשונות. ההורים החלו לטכס עצה כדת מה לעשות כדי לקדם פני ה"רעה" שאותו "לונק" זומם להביא על בניהם ובנותיהם; הוא עלול חלילה להוציאם ל"שמד". היו גם תופעות של התנפלויות על הוריו של אותו "חוטא ומחטיא" אריה אלואל, אך בו עצמו לא העיזו לנגוע לרעה. וטבעי הדבר, שכן הפעילות בתנועה גררה אחריה בהכרח פגיעה במשמעתן כלפי ההורים. לפני קום התנועה עזרו

הבנים להורים בעסקיהם, ועתה התמכרו במסירות ובהתלהבות לפעילות בתנועה, דבר שגול אותם מאת ההורים משך שעות ארוכות ביום ולעיתים קרובות ללא נטילת רשות מאת ההורים, ואף בניגוד לרצונם.

בתנועה חולקו החברים לקבוצות (ראש הקבוצה לה נשתייכתי אני היה בוני (אברהם) צוק, כיום עובד בספריה העירונית "שערי-ציון" בתל-אביב). לא ארכו הימים והתנועה החלה לחשוב על "הגשמה" על עלייה לארץ. הבינונו כמובן שעלינו להכשיר את עצמנו תחילה לכך. יצאנו להכשרה לאחוזתו של לדר, בעל האחוזה בכפר שצ'אלקי, לא רחוק מן העיר. חברי הקבוצה עסקו בכל העבודות בשדה ולא נרתעו מלעסוק בכל מיני עבודות שחורות אחרות באחוזה. חיינו בקומנה וצברנו כסף למימון העליה הנכספת. נזכרת אני איך כמה בנות, ואני בתוכן, עבדו לפני חג-הפסח באפיית מצות.

זאת לדעת, בעיירה היו הרבה עקרות בית אדוקות ומחמירות שלא הסכימו לקנות מצות מבלי להיות בטוחות בכשרות אפייתן על ידי עצם נוכחותן במקום. אותן "נשים צדקניות" היו נוהגות לחלק "באקשיש" לנערות המגולגלות את הבצק, שהיו על פי רוב מבנות דלת-העם, ואף אנו לא היססנו לקחת את ה"באקשיש" על מנת לתרמו לקופה המשותפת. בהכשרה זו עבדו הבחורים בעבודות חוץ והבנות עבדו במטבח. תכליתנו העיקרית בעבודתנו במטבח היתה לשקוד ולהכין אוכל מוין לאותם הבחורים שעבדו עבודה פיסית קשה. נמצאו בינותינו גם בחורות מחוץ לעירנתו; מהן זכורה לי היטב סאבינה (סאבקה) אייזנשטיין ז"ל, שהיתה בת יחידה להורים עשירים שבאו לשצ'אלקי כדי להחזיר בכוח את הבת האובדת.

הפעילות בתנועה היתה עירנית ועניפה. ערכנו טיולים, ניהלנו שיחות על נושאים שונים בהדרכתם של כל הכוחות האינטלקטואליים שבינו; למדנו עברית, למדנו מקצועות שנוכל להתפרנס מהם בארץ, רקדנו ושרנו, שאפנו וחלמנו. ועתה אנו כאן, במדינת ישראל. צעירי עירנתו שליוו את "המדינה בדרך" נשתלבו בחיי המדינה וממלאים תפקידים נכבדים בכל ענפי החיים.

אנשינו מצויים ופועלים בשטח החינוך והתרבות, ניכרו מקומם בין אנשי המדע והמחקר, מקומם לא נפקד בחיי המעצה בשדה ובחרושת ורבים תורמים תרומה נכבדה בחיים הציבוריים. בניהם של אותם "צעירים מאז", בני בניהם וצאצאיהם של אותם אבות העיירה שניהלו מלחמת-מצוה בדור "המורד והמתקומם" פעילים ועושים למען בטחון המדינה ושוקדים על פיתוחה.

החיים היהודיים בעיירה פסו ואינם. ודואב הלב! הורינו וקרובינו היקרים נכחדו על ידי פריצת-חיות בצורת בני אדם. הורינו וקרובינו השלימו ביתיים עם "המרד" שלנו והיו גאים על כל סימן של ניצחון והתקדמות – אך לא זכו לראות ניצחון הגאולה.

לזכרם אנו מרכינים ראשנו ביראת כבוד.

מאורע אצל הרבי מסטרטין בחג השבועות

באותה שנה היו שני ימי החג אחוזים ודבוקים אל השבת שלאחריהם, או אולי אל השבת שלפניהם שהיתה ערב חג. על כל פנים, ימי החג היו אז סמוכים לשבת, בבית הרבי היתה רבה התכונה בחג זה. אורחים רבים מחסידי סטרטין מעיירות אחרות באו אל הרבי לחג. הבקאים בענייני רביים וחסידיהם טוענים כי חג השבועות הוא החג שבו מרבית החסידים לבוא אל הרבי שלהם; וטעמים ונימוקים עמם: מי זה יעזוב את ביתו ואת משפחתו לקראת ליל הסדר ויסע לרבי? ולמההדרין במצווה "פסח לפסח" היתה סיבה ווספת להיות מרותקים בחג הפסח לבית. חסידים בודדים היו נוסעים אל הרבי לימים אחרונים של פסח. ו"בימים הנוראים" הרי חובה היא להיות ליד הבנים בשעת התפילה, ואיך יהיו אדם לעזובם לנפשם בשעה גורלית זו? אף על פי כן היו חסידים מעטים שנסעו לרבי גם לראש השנה. היו אלה יחידי סגולה, קשישים יותר, שהשיאו את בניהם וכבר היו פטורים מעול חינוך בנים; היו אי-אלה חסידים שבחרו לבקר אצל הרבי בחג הסוכות, ביחוד בשבת חול המועד של סוכות. אולם בחג השבועות בחג "מתן תורה" בעצם ימי הקיץ, שהדרכים לא היו עוד בחזקת סכנה, יכול היה איש יהודי להרשות לעצמו לנסוע לרבי, להסתופף במחיצתו ולהתחמם לאורו.

ועם בואם של החסידים לרבי היתה מורגשת התעוררות רבה בעיר. נראו פנים חדשות, הנה מצפים לבעל תפילה שיש לו חזקה להתפלל אצל הרבי בחג "מתן תורה"; ובעל תפילה זה מצטיין במיוחד בנוסח סטרטין ששמע מפי הזקן ר' יהודה הירש בעצמו. או שמתכוננים לשמוע וללמוד ניגון חסידי חדש שהביא אתו אחד מחסידי הרבי.

אחד המפורסמים, ידוע בנועם תפילותיו וזמרותיו, בעל קול עצום היה ר' יואל מפומורין. שני אחים היו לו לר' יואל מפומורין בבוברקא, החסידים ר' פייבל מלמד ור' מיכל שמיר, שלושתם בעלי תפילה ויודעי נגן. כחסידים רבים אחרים זכר גם ר' יואל להסתופף בבית הרבי יותר מפעם אחת בשנה. ואם נודמן ר' יואל לרבי לשבת חנוכה, הרי היה אחרי ההבדלה מנעים בקולו האדיר את המווצ'יר (מעוז צור), שכן נוהגים היו החסידים לומר מזמורים אחרי הדלקת נרות החנוכה. אחר הדלקת הנרות היו מתאספים בבית התפילה של הרבי (אין דאונשטוב) לאמירת מזמורים בשמחה גדולה ובהתלהבות והיו מסיימים בזמר מוצ'יר.

מלונות או בתי אירוח כמעט שלא היו בעירנו, וכן טרם היה נהוג בעירנו מנהג העיר בלז, מקום שם היה כל בית שני משמש אכסניה לחסידים הרבים שהיו באים אל הרבי מבלז. מכל מקום, אם היו בתי אירוח כאלה, היו מעטים מאוד, מן הסמוכים ביותר לבית הרבי. חסידי הרבי מסטרטין היו נוהגים להתארח בבתי קרוביהם ומכריהם ואפילו הם קרובים רחוקים-רחוקים, ואולי רק בכוח היכרות כלשהי בלבד, כגון קשרי מסחר. חסידים שלא מצאו להם מקום בבתי ידידיהם נשארו אורחי של בית הרבי, ומצאו להם איך שהוא מקום להניח אי-שם את הראש ללינת לילה ולהידחק בין

הקהל כדי ליהנות מפירור שיריים מידי הרבי, או שגהנו משיירי הסירים במטבח של בית הרבי.

מנהג הוא בליל שבועות ומצווה גדולה הוא ללמוד תורה כל הלילה ולומר "תיקון ליל שבועות", והנה, בעת שהרבי וחסידי-מקורביו היו עסוקים בקלויז באמירת "תיקון", נגבנו מדירתו של הרבי כלי הכסף וכלי הזהב והתכשיטים. השמועה נתפשטה חיש מהרה בעיר והיה למאורע שהכול דיברו בו. אמנם את נזק הגניבה הניחו לדאגתם של החסידים האמידים והעשירים, שבודאי לא ישאירו את בית הרבי בלא תכשיטים וכלי כסף. אך השאלה העיקרית שהיתה מנקרת במוחם של הסקרנים למיניהם היתה: מי הם הגנבים? והחלו הניחושים: שמא זה? ושמא זה? ומ"שמא" עברו ללא ספק ומלא ספק עברו לוודאי, ומוודאי עברו לברור כשמש ולוודאי שבודאי. ומי הוא הגנב? וודאי לא גוי! סתם גנב אצל הרבי ישראל הוא. ואם יהודי הוא הרי הוא מן הסתם מאותם ארזי-פרחי, עניים החוזרים על הפתחים. ודווקא מאלה המראים פני תם המעמידים פני "צדיק'ל" מאותם התמימים הבולשים בעיניהם בכל פינת סתר והיוצעים בדיקן היכן מונח כל דבר. ובשעת בין השמשות, כשהוסרה העין הפקוחה ניצלו את השעה הכשרה בליל תיקון השבועות ועשו מעשה. הוא-הוא, זה שראוהו עובר ומחזר על הפתחים בערב החג, רק הוא הגנב ולא אחר, יש כאלה שהיו מוכנים ומזומנים להעיד כי ראוהו במו עיניהם...

והיכן הוא הגנב? הוא הסתלק עם הגניבה ונעלם, ואם לא נמצא הגנב בעיירה שלנו הרי הזדרזו ה'אנדארמים ומצאוהו בעיירה אחרת.

באותה שבת הסמוכה לימי חג השבועות, אם לפנייהם או לאחריהם, תפסו את הגנב והביאוהו בעצם יום השבת העירה. השמועה נפוצה חיש מהרה בכל העיר והיא שיחה בפי כול, בפרוודורי בתי התפילה, בחוץ, ברחבות שליד בתי התפילה. הזרזים מקצרים בתפילתם ומוכנים בעוד מועד לעמוד לאורך הרחוב בו יעבירו את הגנב בדרכו מן תחנת הרכבת אל בית הסוהר. ידעו ה'אנדארמים את נפש היהודים וכיוונו לשעה הנכונה, עת צאת היהודים מבתי התפילה. המחזה היה קורע לב. על עגלה מובל יהודי בין שני 'אנדארמים מכודנים, אחד מימין ואחד משמאל, וידיו של היהודי כבולות בשלשלאות. פניו צנומים וחיוורים ובלטים במיוחד בלבוש ה"בקשה" השחורה; כובע אין לו ורק ירמולקה של סאמט על ראשו. ראשו מסופר למשעי כדרך יראים ושלמים: פיאותיו, שני תלתלים ארוכים מסולסלים קמעה, משתלשלים לתוך זקן השיבה שלו; פניו חיוורים ולבנים כסיד. הוא יושב מבוש ונדמה לך כי הוא חף מפשע. ה'אנדארם המפורסם לשמצה, מוצ'קי, בעל השפם הטרזני בצורת "קדמא ואולא", ישוב לימינו של היהודי המעונה ועל פני הגוי הרשע משתפך חיך לעגני נוכח ההמונים שבאו לחזות במחזה.

מונצ'קי זה רשע גדול היה. וזאת לדעת, בימיו של קיסר החסד פראנץ יוזף הראשון, גם חשוד בגניבה או חשוד בפשע היה נחשב בחזקת זכאי, כל עוד לא הוכחה אשמתו בבית הדין, והיו חייבים לפנות גם אליו בתואר כבוד כגון: "מר" או "אדון". אך הרשע הזה מונצ'קי התעלל ביהודים והיה נוהג לפנות לכל יהודי בכונת זדון וביזיון בשם "מרישה",

פנייה שהיתה בה מעין דקירה כדקירת מחט בבשר החי. אני, שהייתי עד למחזה מביש זה, הייתי מזועזע עד עומק הנפש מבלי יכולת הבחנה נכונה ובלי כושר שיפוט על המתרחש סביבי, העמדתי פני גיבור והבאתי את הבשורה לאבי ז"ל. "היודע אתה" – אמרתי לו – "הביאו את העב". אבא הפסיקני מיד ופתח ואמר: "אומרים כי הרבי יושב ובוכה בדמעות שליש, מה עוללתם לי חסידי מקורבי – הוא מקונן – חילול השם כזה". הרבי בוכה מרה, למה בכלל היו צריכים להביא את כל העניין הזה בפני הרשות. חילול השם וחילול שבת; בשבת מובילים יהודים לבית סוהר.

בית הסוהר בעיר היה שוכן כבוד בקומה התחתונה של בית המשפט, בבניין המפואר שעמד בפרבר העיר "זאגורה". מול בית המשפט, חבוי בין העצים, בינות לבתי הגויים עמד לו ביתו הצנוע של ר' יונה הלפר. ר' יונה הלפר היה אהוב על הבריות ומכובד בעיני הגויים שכיניו. "שכן טוב והגון הוא ר' יונה הלפר" – כך אמרו הגויים. ליחס טוב והערכה זכתה משפחת ר' יונה הלפר גם מצד הפקידים והלבלרים של בית המשפט, ובמיוחד העריץ אותו המפקח על בית הסוהר שהיה בן בית אצל ר' יונה. כשנמסר אסיר יהודי בידי המפקח, מיד היה מודיע עליו לביתו של ר' יונה. מהבית הזה כבר דאגו לכלכלתו של האסיר היהודי, שלא יתגאל חלילה בפתפגם ושלא ייכשל חלילה במאכלות אסורות מפנקת האסירים.

ר' יונה הלפר בעל בית מכובד היה. פרנסתו היתה מצויה בביתו. הוא לא היה בין "המתקבלים" ולא בין "הקופצים בראש", את חובותיו לקונו מילא באמונה; מקומו לא היה אמנם בכותל המזרח ולא התיימר להימנות עם יחסני העיר. צנוע בהליכותיו היה ר' יונה הלפר ולא היה מרבה שיחה בקול. אפילו שיחו עם זוגתו קיילה – דממה דקה היתה, משל כאילו מתלחשים הם ביניהם. כהתנהגותם ואורח חייהם כן מנהג כלכלת האסירים היהודים בידיהם, ללא תרועה גדולה וללא פרסום רב. הם החזיקו את הדבר כאילו בסודי-סודות, שלא יסיגו אחרים חלילה את גבולם על ידי הוצאת המצווה הזאת מידיהם.

וכי מי מבעלי הבתים היהודים בעיירה לא היה מוכן לטרוח קמעה ולהביא מעט נזיד גריסים, או תבשיל חם מבולבסים עם פתיית קמח, ספל ציקוריה עם פרוסת חלה

שנתורה מן השבת, או סתם לחם מרוח ממרח כלשהו כדי להחיות נפשו של אסיר יהודי?

לאמיתו של דבר, לא היו מרובים האסירים מבני עמנו. יהודי היה מבזבוז את כל ממונו, כופר נפש, ובלבד שלא ילך "לישב". ואם בכל זאת וזדמן קורבן שגה שהוכנס לכמה ימים לחדר-גדיא בעיירה שלנו, הרי היה זה אחד מן הארחי-פרחי המחזורים על הפתחים שבאו מעיירות אחרות מבלי שיהיה רישיון בידם לקבץ נדבות. אומללים אלה נרדפו על צווארם מצד ה'אנדארמים'. זוכר אני "קבצן" אחד שהיה מצוייד ברישיון משלהם. בצעירותו היה פועל במכרות נפט בבוריסלאב, ולעת זקנה, כשכלו כוחותיו, קיבל רשות לקבץ נדבות. על דביקותו של ר' יונה הלפר במצוות כלכלת אסירים נודע לי מפי אבי ז"ל בקשר עם האסיר שהוא כאן מרכז עניינו.

אבי ז"ל היה מזדמן לעתים קרובות לביתו של ר' יונה. שמעתי מפיו סיפורם של ר' יונה ואשתו על המקרה של האסיר המזרחי והמופלג.

"אנו מביאים לו אוכל, כפי שאנו עושים זאת לכל האסירים היהודים המזדמנים, אך היהודי הזה אינו מקבל ואינו אוכל, לא את האוכל המוגש לו מטעם בית הסוהר ולא האוכל שאנו מביאים לפניו. הוא אינו אוכל ואינו מדבר הוא צם ושותק ואין להוציא דיבור מפיו".

ועוד סיפר לי אבי, כשנודמתי יום אחד לבית הנתיבות ראיתי שמובילים את היהודי שלנו בלוויית ז'אנדארם, כפי הנראה על מנת להחזירו למקום משם הביאוהו לכאן, או לשם גביית עדות במקום מגוריו. היהודי ממשיך בצומו ושותק. בסופו של דבר, גם ה'אנדארם מלווהו נכמרו רחמיו על היהודי הזה, הוא משדלו, מגיש לו משהו לאכול מן המזון של בית הנתיבות – אך ללא הועיל. אף אני ניסיתי כוחי, שמא יקח מידי. אני לוקח לחמניה וכוס בירה ופונה אליו: "ר' יהודי, אל תעשה דבר שטות, אנא, קח, זה כשר". אך הוא כאילו איננו רואה אותי, כאילו איננו קיים והוא כאילו חי בעולמות אחרים, אפילו איננו עונה לי.

היהודי המעונה נשכח, שקע בתהום הנשייה; זקני הדור עדיין זוכרים את המאורע אך איש אינו יודע מה היה בסופו של אותו אומלל, כן אין יודעים מי היה העגב האמיתי, הדבר נשאר תעלומה עד היום הזה.

סבא גרשון וסבתא חיה רחל, בשביס-השבת.
בית חרושת למצות

אפיית מצות

ההכנות לחג הפסח התחילו זמן רב לפני בוא החג. עוד בקיץ בעונת הפירות היו מתקנים ריבות ומשקאות, "ווישניק" בלעז, לכבוד חג הפסח. בחנוכה היו שוחטים את האווזים שנתפסו במשך החורף, והיו ממיסים את השומן בכוונה מיוחדת "שומן לכבוד חג הפסח". מיד לאחר טי-ו בשבט החלו לדאוג להכשרת טחנת הקמח ולהכנת הכלים לאפיית מצות לפסח. וזאת לדעת, כיום ישנם בתי חרושת למצות. אך בימים ההם, אם כי היו כבר בתי חרושת למצות בערים הגדולות, היהודים בעיירות הקטנות היו מקפידים שלא לאכול מן המצות שנאפו בבתי חרושת. אדרבה, גם בין היהודים בעיר הגדולה היו כאלה שהקפידו לאכול מן המצות שנאפו במאפייה שהוכשרה במיוחד לפסח. ולכן היו כמה משפחות בעיירתנו שהיו מתפרנסים מאפיית מצות לא רק בשביל אנשי העיירה אלא גם ליצוא לכרך, לעיר הגדולה, בשביל אותם יהודים שהיו מהדרים במצוה ונוהרו שלא לאכול מצות אפיות במכונה. במיוחד היו מקפידים לקנות את המצות מאת יהודי בן-תורה כשר למהדרין.

אך אפיית המצות גם בשיטה הפרימיטיבית הזאת, היה בה משום בית חרושת ממש, לפי שיטת טיילור. קודם היה צריך להכין את המים המסוננים מבעוד יום, שכן בשביל המצות נחוצים מים "שלנו" בבית כל הלילה. ולכן היה שואב-מים מיוחד שדאג לספק מים מן הבאר יום קודם. השליח הראשון במלאכת האפייה היה מודד הקמח. הוא היה ממונה על מילוי הכלי-קמח במידה הנכונה וברגע שהממונה על לישת הבצק היה נותן לו את האות (על ידי דפיקה בקערה) היה יוצק את הקמח אל תוך הקערה. מיד עמד על משמרתו יוצק המים במשורה ומלאכת הלישה החלה. טיפה מים אפשר היה להוסיף אל הבצק אך חס-וחלילה-וחס שיעיזו חלילה להוסיף קמחון קמח אל הבצק, מיד היה הכול נתחמץ. משגמרה הלישה היה הלש מכריז "קחו את הבצק" מיד היתה ניושת אחת המגלגלות נוטלת את העיסא, מחלקת אותה לחלקים לפי מספר המגלגלות שעמדו מוכנות לכך משך כל היום, מלפני הנץ החמה עד רדת הערב, ומלאכת הגלגול החלה.

היכן גלגלו? היו מתקנים שני קרשים רחבים ועבים, היו מקציעים אותם ומשייפים אותם עד שהיו נקיים להפליא. זוג קרשים כאלה היו משעינים על כנים פרימיטיביים והיה מתקבל שולחן. ליד "שולחן" זה משני צדדיו עמדו 15-20 נשים ומגלגלות את הבצק. היו נשים שעשו מלאכתן מעשה ידי אמן והיו מוציאות מתחת ידיהן מצה עגולה כאילו נחתכה באמצעות מחוגה, ועוביה של המצב היה שווה בכל מקום. אך היו כאלה שהוציאו מתחת ידיהן מצה משונה, משולשת, מעין אוון-המן, ונוסף לכך היתה גם מצויידת בחור באמצע. מובן כי מצה כזאת היתה נשרפת מיד בתנור.

לא כל הפועלות (המגלגלות) קיבלו שכר שווה, "לפום צערא אגרא", לפי צורת המצה היה התשלום של הפועלת. המצה המגולגלת הוגשה אל שולחן ה"מנקב" (דער רעדלער) שהיה עובר על המצה בגלגל משונן (של שצון) ומנקב אותה לעשותה חורים חורים שלא תתנפח בתנור כמו

פיתה. המנקב היה מעביר את המצה אל הרודה אל התנור. בתנור היתה יוקדת באחת הפיות אש תמיד לא תכבה. מרדה מיוחד גדול ועגול שימש להכנסת המצות לתנור ומרדה אחר, קל יותר, צר יותר, שימש להוצאת המצות האפיות. איש מיוחד היה ממונה לעמוד ליד התנור כדי למיין את המצות שיצאו מן התנור, לערום אותן לערימות ולאכסן אותן בתוך סל קלוע מקש, טיפוס ומיוחד למטרה זו.

רק העניים היו "קונים" מצות מוכנות לפי משקל. האמידים והעשירים היו אופים מצות - כיצד?

רצה אדם לאפות לעצמו מצות היה מזמין את התנור (על העובדים) לשעה מסויימת, נאמר ביום א' בבוקר, ומביא אתו את הקמח שלו. אם עשיר היה האיש ומן המהדרין (ורבו המהדרין) היו מקציעין מחדש לכבודו את השולחן, מגעילין את הכלים ואף את התנור.

נסתיימה אפיית המצות שלו, כפי שתואר לעיל, היה אוסף את המצות אל תוך סל מיוחד לכך, עניים יותר היו אוספים את המצות לתוך ציפית.

מלבד התשלום לבעל המאפייה לפי משקל הקמח, היה "בעל-בית" שבא לאפות מצות מחלק מתנות לעובדים. העשירים היו נותנים לכל אחד לחוד, מרבים לזה וממעטים לזה, הכול לפי מעמדו ותפקידו של העובד בסרט הנע של אפיית המצות. אמידים היו נותנים כך-וכך בשביל כל העובדים ואלה היו מתחלקים ביניהם. ב"ד-רחבה" נתנו אנשי הכפר האמידים שבאו העירה לאפות המצות שלהם. השעות שלא היו מושכרות לאפייה בשביל בעלי-בתים, שימשו לאפיית מצות למכירה, ל"עסק", או ליצוא לעיר הגדולה בשביל יהודים שהקפידו לאכול מצות שנאפו "לשם מצוה". מסורת של אפיית מצות היתה בעיירה שלנו אצל חיה-רחל ואחר כך אצל מיכל חיה רחל'ס. מיכל חיה-רחל'ס היה יהודי בר אוריין חסיד גדול ונוהר בקלה כבחמורה. בעד המצות של ר' מיכל היו משלמים בלבוב חמישים אחוזים יותר מאשר בעד מצה אפויה במקור בלתי ידוע.

ברכת הנרות

אלואיל

מ. ז. (ירושלים)

בְּעֶרְבֵי שַׁבָּתוֹת

מָה רַבּוּ חַגּוֹתֶיךָ, הָאֵם
וְאֲנוּכִי לֹא כָלֵם אֲזַכָּרֶם,
אֲךָ אֵת זֶה בִּרְכָתְךָ עַל גֵּרוֹת הַשַּׁבָּת
לֹא אֲשַׁכְחֶנָּה לְעַד.

כִּי הִיְתָה בִּרְכָתְךָ מְהוּלָּה בְּדַמְעוֹת
הַזּוֹלָגוֹת מֵעֵינֵי אֲמָהוֹת
רַק לְאוֹרֶם הָעֲגוּם, הַמְּיוּחָד
שֶׁל גֵּרוֹת הַשַּׁבָּת.

כִּי הִיְתָה בִּרְכָתְךָ שׁוֹפֶעֶת תְּחִינּוֹת
הַבּוֹקְעוֹת מִלֵּב אֵם – לְפִרְנֶסָה בְּכָבוֹד
לְהוֹלִיךְ הַבָּנִים בְּדַרְכֵּי הַטּוֹבוֹת
וּלְשְׁלוֹחַ לִבָּת בֶּן-זִוְגָה הַנָּאוֹת

זְכַרְתִּיךָ, אֲמִי, בְּעֶרְבֵי שַׁבָּתוֹת
בָּהֶם כֹּה הִרְבִּית עֲשׂוֹת
לְמַעַן בֵּיתְךָ מִסָּבִיב
כִּי יִיף.

זְכַרְתִּי דְמוּתְךָ בְּעֶרְבֵי שַׁבָּתוֹת
בָּהֶם הָדָר לְבִשְׁתָּ וְהוֹד
וּלְמַלְכַת שַׁבָּת דְּמִיתָ
בְּעֵינֵי-תְמִיד.

רָאִיתִי לְבוּשְׁךָ שֶׁבָּהֶק מְטוֹהֵר
וּפְנִיךָ שֶׁקָּנְנוּ מְזוּהָר
שֶׁל שְׁבִי-הַשַּׁבָּת
שֶׁעֲנִידָתָּ.

וּלְעַם יִשְׂרָאֵל – יְשׁוּעוֹת וְנַחֲמוֹת בְּזִכּוֹת הַגֵּרוֹת שֶׁל עֶרְבֵי שַׁבָּתוֹת.

ליל הסליחות מאגרא רמה לבירא עמיקתא

כלום חלילה גיים אנו? הזדרו ובואו. תוך פיהוקים וגניחות החלו גם הם להתלבש.

בחוץ עמדה צינה רטובה. הקרקע היתה זרועה שלוליות מים, ובדל-ירח פוזו השתקף בתוך השלולית. בשבילי היתה זו הפעם הראשונה בחיי שיצאתי באמצע הלילה מחדר דחוס ומחניק אל אוויר צח שצרב את הריאות עם כל נשימה וגרם לשיעול. אמי הוסיפה לעטוף אותי גם בצעיפה, שלא אצטנן חלילה. מן הסמטאות נהרו צלליות מצויידות בפנסים קטנים דולקים וכולן נוהרות אל טבור העיר. עם כל פתיחת דלת יכולת לראות כתם אור מלווה צלצול פעמון צרוד שהיה קשור אל דלת בית-החנות, אשר עם כל כניסה של אדם ועם כל יציאתו היה הפעמון משמיע צליל. כולם נוהרים אל בית הכנסת הגדול שהיה מואר שלל נרות ושדלתותיו נפתחות לשני הכיוונים קדימה ואחורה, ובהיכנס אדם נרתעת הדלת ומתנדנדת הלך וחזור.

אמא פנתה לכניסה צדדית אל "עזרת-נשים" ואנו הגברים נכנסנו בכניסה הראשית. במסדרון עמדו נערים מבוגרים ליד שולחן עם "קערות" לאוסף כספים. הנערים הכריזו כל אחד על סחורתו, מי ל"ר" מאיר בעל הנס" מי ל"תיקון ספרים" ומי ל"קרן הקיימת לישראל". היו שנתבעו ונתנו לזה ולזה והיו כאלה שנכנסו בחשאי והתחמקו.

בבית הכנסת המואר עמד ריח הטאבאק של המתעששים בקול גדול להנאתם, וגבאי בית הכנסת הגיש בגאוה את קופסת הכסף המלאה טאבאק וכל הקודם זוכה ותוקע בה זוג אצבעות, אצבע ובוהן, מעלה מן הריחני-הריחני הזה וממלא את נחיריו. אבי סיפר בגאוה לא מעטה על גבורת בן הזקונים שלו ואני זכיתי בשפע של ליטופים והחלקות על הראש ובצביטות בלחי.

לא עברו רגעים מעטים והרב דמתא הגיע כשהוא אף-רץ וכל הפמליא שלו אחריו. הרב, נמוך-הקומה, כולו עטוף במעיל פרווה עם צווארון-שועלים. גבוה, ובין המצנפת שעל ראשו ובין הצווארון הציץ אף מחודד עטוף כמעט בזקן סבך ששמש קדימה והתכופף מלעיל.

הרב התקדם ישר לקיר המזרח והתיישב על כורסא ליד ארון-הקודש ובעל-התפילה ניגש אל התיבה ופתח ב"אשרי". בקול ענוג, בכיני ומלא רגש אמר את ה"קדיש", ולשיא ההשתפכות הגיע בפיוט "במוצאי מנוחה". אנוכי התאמצתי לא לפגור אחרי המתפללים ולהגיע ביחד עם המבוגרים לפסוק האחרון של מזמורי הסליחות, פסוק שקסם לי מאוד: "ויקרא בשם ה'". אך כל מאמצי להחזיק מעמד נכשלו. לא יכולתי לרוץ במהירות עצומה פזאת. לעזרתי בא אחי הגדול ממני, וזו היתה עצתו: פוסחים ומדלגים על כמה שורות וצורחים יחד עם כולם את הפסוק האחרון. אודה על האמת, תם הייתי ועצתו של אחי לא נתקבלה על לבי, אף על פי כן

משנשמע הקול הראשון של השופר בראש חודש אלול, נפל פחד גדול על יהודי סטרליסק, ובמיוחד פחדנו אנחנו הילדים. עם קול השופר גברו ימי הסתיו. לא רק פני השמיים קדרו, נפלו ונודעפו גם פניהם של כול אחד מישראל. אטו מלתא וזרתתא היא? ראש חודש אלול! אפילו הדגים בים רועדים, ומה יעשה בשר ודם? פול אחד נתמלא הרהורי חרטה, הרהורי סליחה ומחילה לקראת הימים הנוראים הממששים ובאים, ימים נוראים הקובעים את גורלו לא רק של האדם מישראל אלא של כל הבריות, של היקום כולו. שבוע לפני ראש השנה במוצאי-שבת של השבוע בו חלים ימי-הרת-עולם קמים לסליחות. הקימה בלילה וההליכה בחושך עם פנס לבית הכנסת קסמה לי ומשכה את לבי מאוד, אם כי קינן בלבי הפחד הטמיר מפני "המתים" שלפי המסופר באים גם הם בלבושם הלבן להתפלל בלילות בבית הכנסת. התגברתי על הפחד הזה והפצרתי באבי שיקח גם אותי ל"סליחות". לא בני, קטן אתה מדי, עוד לא הגיעה שעתך ללכת להתפלל בלילות, כשתגדל תבוא גם אתה לבית הכנסת בלילה.

גדול כוחם של תינוקות של בית רבן. לא יכול היה אבי לעמוד בפני הפצרותי המרובות, עמד וקבע לי תנאי – בטוח היה, מן הסתם, שלא אעמוד בתנאי הקשה הזה – "אנחנו לא נעיר אותך, אם תקום מעצמך, מוטב, ניקח אותך אתנו לסליחות".

החלטתי היתה נחושה לא לישון עד הסליחות ואם נרדמתי קמעה מיד התעוררתי. והנה שומעות אחוזי שתי דפיקות בדלת, וקולו של וואלקע השמש מכריז בנעימה רצינית ועצובה "שטייט אויף צו סליחות", לאמור: "קומו יהודים לסליחות".

לא ידעתי את נפשי. גאה הייתי שהתגברתי על יצר השונה וכאחד הגדולים איחשב. ראשון קפצתי מן המיטה, מיד אחרי אבי, ולא נתעלם ממנו החיוך שנשתפך על פניו. לא דיבר דבר, כפי הנראה סבור היה: הסכם הוא הסכם! מיד החלה אמא לטפל בי שלא אעמוד חלילה יחף על הרצפה הקרה. עמדה והלבישה אותי כל מיני סמרטוטים: חלק מבגדי החורף שלי מן השנה שעברה, שכבר היו צרים עלי וחלק מן הבגדים של אחי, מלבושים שהיו גדולים עלי. אבא ואמא מאיצים זה בזה להזדרז ולמהר ושניהם יחד מאיצים בי שלא נאחר חלילה.

ואם נשארו ישינים, הרי היו אלה אחי הגדולים שנשארו על משכבם בחדר הקטן שנקרא "אליקיר". אבא נכנס כמה פעמים וגער בהם: הלא תיבושו ותיכלמו, אחיכם הקטן הקדים אתכם, כלום לא תרגישו, ליל-סליחות הוא הלילה הזה. אמא, שבעלת מזג רך היתה, החלה להשפיע על המסרבים בדברי שידולים וכיבושין: מה יאמרו השכנים?

צעקתי בכל כוחותי: "ויקרא בשם ה'". מפעם לפעם חטפתי מבט גנוב כלפי-מעלה לקראת ה"עזרה", "עזרת-נשים", שמא אצליח לקלוט מבטה של אמי שתשמע קולי גם היא ותיהנה מפרי בטנה.

אני עומד ומתפלל ומרגיש כי הנערים סביבי זוממים לעשות משהו, מין מעשה גדול, ואחי מבטיחני שאם אדע לשמור סוד יצרפו גם אותי לפעולה שהגדולים זוממים לעשותה. אמרנו ועשינו.

עוד טרם נגמרה תפילת הסליחות אנו יוצאים לפעולה. לאן, לא ידעתי. לא העזתי לשאול שמא ידחו אותי והרעיון עצמו להשתתף במעשה בעצה אחת עם הגדולים שבה את

שמעון קלארר ואשתו

לבי והקסימני. עוד טרם הספקתי לרכז את מחשבותי והנה אני מוצא את עצמי ליד גן הפירות של בית-היראה שלהם. הנה אני – הקטן שבהם – נישא על כתפיים וכבר אני מצוי בצד השני של הקרפף, מעבר לגדר. הגדולים זורקים מקלות ואבנים על נוף העצים ואני מצווה לאסוף את השלל שנשר. עוד טרם התחלתי בפעולתי והנה אני מוצא את עצמי בידי הגרומות של הגוי סטפאן, שומר הגן, לא ידעתי מאיין הופיע, כאילו צמח מתוך האדמה. מרוב פחד נשמטה הכיפה מעל ראשי ונעלמה. עומד אני בגילוי ראש והגוי העצום תופס בשתי פאותי ומנסה להרימני מעל לקרקע. כאבי גדול וגדולה ממני הבושה, בידי אני החרבתי ברגע אחד את עולמי. כולם ברחו פרחו להם כארנבות ואותי עזבו לאנחות. פרצתי בכי. הגוי שראה כי קטן אני, הביא אותי אל אבי שהכיר אותו היטב. כשראה אבי את קלקלתי הבין כי נפלתי קרבן למזימתם של "בני הבליעל" הגדולים. תחילה מיהר וכיסה את ראשי ב"ארמולקה" שלו שהוציא מתחת למגבעת שלו. "אוי לי שראיתך בכך, בני – אמר – יירדת מאיגרא רמה ל"בירא עמיקתא."

משפחת יוסף (יאסל) והניה לייב

שורה ראשונה למעלה מימין: מתיק שטרומ, צילה שטרומ, צילה ארליך, פייגה בלר, ה. שטרומ, בריינצ'ה קאטר, אייזיק שליפר, אברהם רוק (בריסיה), קוקה אייזון, לייביש אייזון, ? שטרומ, ד"ר צבי אייזון, שמעון קאטר (נשאר בחיים), יואל קריס, שמעון שטיקר, יצחק הוכברג (ברחובות), ? שטיקר, ליפא לוטרינגר (ברעננה), ינטה נאס, בריינצ'ה סאפראן, ? קאטר, פייגה הוכברג, שרה'קע ברגמן, הנצי' שפיארא.

לב בקר (רמת יוחנן)

בזכות תינוקות של בית רבן

בעלה. היא היתה ידועה ב"מתן-בסתר" שלה לנצרכים ולנוקמים ביותר בעיר שהתביישו להשיט את היד. אך ברגלי לא נהגה פזרנות.

החנות והמחסנים היו שוקקים קונים מן הבוקר, עוד לפני שהאחרים היו פותחים את עסקיהם. והוא הדין בערבים, שעה שהאחרים כבר סגרו את חנויותיהם, עדיין היה פתוח אצלם, כלומר אצל טויבה ועלנער, או אצל טויבה שעה שור'ס (כלומר של שעה שור).

כל-אימת שעברת ליד החנות של ר' שעה שור יכולת לראות כי אצלו מלא תמיד אפילו בקיץ בעונת הקציר, שעה שהגויים שרויים בשדותיהם ואין שעתם פנויה לבוא העירה לערוך קניותיהם, ומרבית החנוונים עומדים ליד מפתן חנויותיהם ומפהקים מאפס מעשה – לא כן אצל ר'

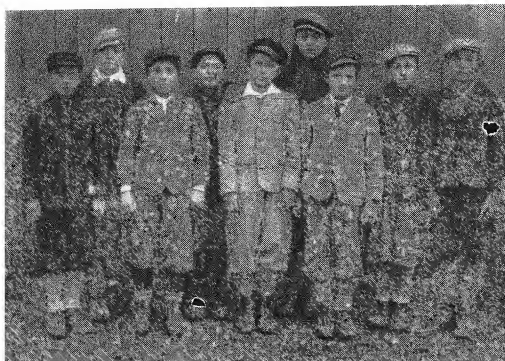
לר' ישעיה (שעיה) שור היתה חנות גדולה בטבור העיר לא רק לצורכי מזון אלא מין חנות "כל-בו" הן בסיטונות והן בקמעונות. ר' שעה שור נחשב לבעל-בית מכובד ואחד מעשירי העיר. ולכן אין פלא שנקרא בשמו המפורש ולא בשום כינוי, או חניכה. אמנם לא גמרו אחריו את ההלל הגדול, אך גם לא דיברו בו סרה ולא הטילו בו דופי. ר' שעה שור היה שקוע כולו, ראשו ורובו, בעסקיו. כשנתבע לצדקה נתן לפי מעמדו, לא יותר מאחרים, אך גם לא פחות מאחרים. בבית המדרש, מקום שם היה מתפלל, היה לו מקום קבוע ליד הכותל המזרחי בין שאר עשירי-העיר.

אשתו טויבה אשת חיל היתה; טויבה ועלנער קראו לה, שכן על פיה יישק הבית, והיא היתה נדיבת לב. אף היא מצידה היתה מחלקת צדקה בצנעה, בהסתר, ובלי ידיעת

קולים במאפיה את אגוזי האדמה. ריחות האגוזים הקלויים היו מתערבבים עם ריח הלחמניות הטרויות לריח אחד מגרה תיאבון שהציף את כל הסביבה. ואמנם מי שלא טעם את האגוזים הקלויים של טויבה שור לא טעם טעם אגוזים מימיו. אין איפוא כל פלא כי "נערי-החדר" היו נוהרים לחנותה של טויבה לקנות אגוזים.

זכורני, באחד מימי השוק בימות החורף, בעודני נער-החדר, זכיתי מידי אמי ע"ה במטבע של קרייצר (אגורה). ובמטבע ביד אני פונה לחנותה של טויבה לקנות אגוזים. אני עולה על המדרגות שלפני פתח החנות. עם פתיחת דלת החנות משמיע הפעמון צלצול טורד ואני נכנס. בפנים, החנות מלאה גויים עד אפס מקום. טויבה עומדת מאחורי הדלפק, ניצבת על בסיס מורם מעט, כדי שיראוה כשהיא מנצחת על הכול. היא לבושה מעיל חורף שמידתו שלושה רבעים; המעיל מרופד בפנים שכבת צמר-גפן עבה. מבחוץ הוא מבריק משמנים ומציר דג מלוח וכן היא חגורה סגור עם שני כיסים גדולים.

במצוה אחת נוספת היתה טויבה מפורסמת בעיר. כשרק השגיחה בנער-החדר, תינוק של בית רבן, נכנס לחנותה, מיד היתה מניחה את הגויים, או כפי שהיו נוהגים לומר אז "משאירה אותם לעמוד", ומקדישה כל תשומת לב לנער, וכך הווה. הגה אני מפלס לי דרך בינות הגויים הלבושים בפרוותיהם העבות ובין הגויות העטופות כל אחת בחצי תריסר של סודרים ומטפחות, והרי אני על יד הדלפק. – מה תבקש נערי? – שואלת טויבה. – בעד קרייצר אגוזים? אגוזים אמריקניים? ידוע ידעה טויבה מה סוחרים קטנים אלה באים לקנות אצלה. מיד חופנת היא חופן אגוזים בעין יפה ומוסיפה עליו חופן נוסף בתוך נייר גדול ומושיטה לי – קח נערי, שתהיה לי בריא; אכן הברכה שרויה לא במידה ולא במאזניים אלא בסמיו, כך, קח במלוא החופניים. ומה תימה, אם היה שור בפני הבריות: בוכות תינוקות של בית רבן וגדיבותה של טויבה אשת-החיל וחכמת-הלב היתה שרויה אצלם הברכה.

ילדי ישראל בבוברקא

בית ספר עברי "תרבות" בבוברקא

שעיה שור, אצלו לא יחסר הפדיון לעולם. כל-שכן בימות החורף; אז לא הספיקו הידיים כדי לשרת את הקונים המרובים שהיו באים לחנות. החנוונים האחרים, עינם היתה מן הסתם צרה בבן אומנותם זה וחישפו סיבה לרוב השפע של זה. בן היה להם לר' שעיה ולטויבה ופיביש שמו, שהיה קצת יוצא דופן, והיתה מתהלכת אימרה בעיר: "בשל פיביש בנם כל השפע הזה".

ביום השוק, הוא יום ה' בשבוע היה הכרח לגייס את כל בני המשפחה ואף להוציא את הבנים מן ה"חדר". גם פיביש שהיה בעל כוחות "בלתי מצויים" נתן ידו לעזרה. ואפילו עם קום צרת ה"קולקות" (אלה הצרכניות בכפרים), במטרה ברורה לדחוק את רגלי היהודים מפרנסותיהם, לא נגעו הדברים בר' שעיה שור ואשתו טויבה. אדרבה, שיחק להם המזל ושפר גורלם עוד יותר; הם נהיו הספקים של ה"קולקות" האלה. עסקיהם עלו ופרחו, היו פורקים קרונות קמח וקרונות נפט מן הרכבת. עגלות טעונות היו באות בזו אחר זו וממלאות את המחסנים וחזרות לרכבת להביא מטען חדש. ר' שמרל הסבל היה בן בית אצלם, מהם שאב את פרנסתו; הוא היה מפקח על העגלונים הגויים שניחו הכול במקומו כהלכה. בידי ר' שמרל הופקדו מפתחות-המחסנים, מיני מפתחות גמלוניים משונים אשר בכדי לשאתם היה צריך סבל מיוחד. ר' שמרל היה יהודי חרד וירא שמים, מעניי-עולם המסתפקים במועט: לא לכל אחד נעיה להיות סבל. אמרו עליו: "סבל מיוחס הוא". ר' שמרל היה נאמן ביתם של ר' שעיה וטויבה שור, שילמו לו בעין יפה ואף נהגו בו כבוד. ואין תימה שבשנים האחרונות לא נתפנה לסבלות לשום מקום אחר, אלא אצל ר' שעיה שור.

בחזית החנות, על המדרגה שלפני הפתח, בחוץ, היו קולים קפה במין כלי משונה שהיה משמיע קיש-קיש כמו מקופסת צדקה. ניצוצות אש היו ניתזות וריח קפה היה ממלא כל חללו של שוק העולם. הקצה האחורי של החנות נתמשך עד לעבר השני לרחבה של "בית היראה" של הקאתולים ונוגע קרוב למאפיה של ר' מאיר טימן. שם היו

זכרונות ילדות משם

הספר ומן המורים שלמדנו להעריך אותם והכרנו להם טובה על שנתנו לנו יסוד בצעדים הראשונים בחיינו.

כתמונה חיה עדיין רואה אני לפני את הכיתה בה למדנו; כדמויות חיות עומדות לפני חברותי אף על פי שעברו מאז למעלה מחצי יובל שנים; כולן נעקרו מן העולם הזה לפני זמן. אני זוכרת אותן אחת אחת.

בשורה ראשונה ישבה שיינדלה ראפ החנינית, תלמידה מצטיינת בלימודים שגמרה אחר כך בית ספר למורות. אחריה ישבה טויבעלה היפה והאצילה, בתו של (צאלי) בצלאל דייקסלר, מן העשירים בעיר. הנה אני רואה לפני את הטובה בחברותי, צילה ארליך הנחמדה והעדינה, שהיתה מכתתת רגליה הקטנות והולכת ברגל מסטרילקה הכפר יום-יום העירה, בין בחורף בימי כפור ושלג ובין בימי הקיץ הלוהטים. צילקה זאת מתה מות גיבורים, סמל של אם יהודיה שהעדיפה למות יחד עם ילדתה ולא להפקירה בידי גויים. מסופר, כי צילה הסתתרה בבונקר יחד עם ילדתה וכאשר זו התחילה לבכות, גילו הגרמנים, ימ"ש, את הבונקר והשמדו את כל האנשים שהיו בו.

בספסל השלישי שבה חנצ'י שפייער, נפש עדינה, תמיד בהולה ומפוחדת קצת, כאילו ידעה שימיה קצרים וספורים. אחריה ישבה גיצ'ע (גוטה) שאפל, בעלת עיני התכלת כעין שמי ארץ ישראל. בטור האמצעי ישבו טובה קלארר, בתו של המשכיל שמעון קלארר, שהשתוקק כל ימיו לעלות ארצה ולא זכה. בטור של טובה קלארר ישבו ברונקה ספרן הנבונה והנחמדה, היגדה פאנצר הנבוהה, ויינטלה נאס הצנועה והטובה.

בין חברותי היו גם ברונקה ואטל באום שגרו במרכז העיר וכן צילה אייזן שסיימה גימנסיה בלבוב וגם בית מדרש למורות. גם חיה'לי רוק השחורה והאצילה היתה חברה מסורה. את כולן נשא הרוח; כולן ניספו במחול השטנים של אותו רשע, שר"י. כולן הושמדו, נהרגו או נשרפו יחד עם שאר בני עירנו על ידי הנאצים הארורים. נשארה בחיים רק חברה אחת והיא גניה מאייס (עתה קמפה). שניצלה הודות לתעודות מזויפות שקיבלה מאת ידידה אוקראינית מן הכפר סטוק הסמוך. גניה עברה את תקופת המלחמה בגוב האריות בגרמניה הנאצית במחנה סאארבריקן כשחבר דמוקלס מרחפת כל הזמן על ראשה. הפחד פן יגלו את יהדותה לא נתן לה מנוח עד יום השחרור. בשנת 1949 עלתה לארץ והשתקעה ברעננה. היא נשארה יחידה מכל משפחתה העניפה. כל חברותי האחרות שהזכרתי השמדו במחנות נהרגו או נשרפו יחד עם כל בני עירנו. השם יקום דמם. קשה להתרגל למחשבה כי חיים צעירים כאלה נמחו מעל פני האדמה בידי טמאי אדם.

בית הספר שבו למדנו שכן כבוד קרוב מאוד לבית הורי, על פסגת הגבעה שברחוב באטורגו, על שם באטורי מלך פולין. בעלייה תלולה מאוד טיפסנו בוקר בוקר, פרט לימי שבת וימי א', כדי לעלות אל בית הספר. רק ביום א' היה בית הספר סגור לחלוטין כמו אצלנו בשבת, להבדיל. ביום השבת היה בית הספר פתוח רק בשביל ילדי הפולנים והאוקראינים. אף ילד יהודי אחד לא הופיע בשבת לבית הספר. אנו הבטנו בקנאה על ילדי הגויים, שכן בשבת כאשר אנו לא היינו בבית הספר, ערכו המורים טיולים ומשחקים. בן קומתיים היה הבית, מוקף גדר מטופחת פרחים ואפוף שבילים נקיים ועצי שיטה שהפיצו ריחות משכרים בעונת פריחתם. שיפולי הגבעה היו נטועים ענבי-הסנה (אגרסט בלע"ז) ועוד מין ענבים קטנים שנקראו ווינפרלך, נחמדים למראה וטובים למאכל. ולא פעם נתפסנו בנסיון עבירה לטעום מן הפרי החמצמצץ-מתוק. בקיץ אהבנו להשתרע על הדשא בשעות ההפסקה בחצר בית הספר, בצל עצי השיטה. מצפון-מזרח לבית הספר שכנה הכנסיה הקתולית שממנה נשמעו בוקר בוקר צלצולי הפעמונים שהיו קוראים את המאמינים לתפילה.

זכור לי היטב היום הראשון בבית הספר. בפחד מהול בשמחה הבטתי על הבית הגדול, על חבר המורים שרק יהודי אחד היה ביניהם, הוא מר מוריס דיאמאנד המורה ללימודי דת (ויסלח לנו השם אם לא תמיד נהגנו בו כבוד די הצורך). המורים אספו אותנו לכיתות, הטיפו לנו מוסר: להתנהג יפה, להיות מנומסים ושקטים ולכתוב אותיות משונות אליהן לא הורגלנו בבית הורינו. מה רבה היתה השמחה לשמוע את צלצול הפעמון המבשר של ההפסקה הראשונה. מה טוב היה להשתחרר מן הכיתה האפלה, שבשבילנו היתה מלאה מיסתורין שהאיקונין של הצלוב התלוי עדיין מעיק עלינו. חיש מהרה התרגלנו למורים וללימודים, התחלנו אפילו לאהוב את הבניין האפור על חדריו האפלים. המורים התחילו להעריך את כשרונותינו, כשרון בנות ישראל, על פני שאר התלמידות. עד היום הזה אני מלאה פליאה איך לימדו אותנו בבת אחת שלוש שפות זרות: פולנית אוקראינית וגרמנית. פולנית – לשון החבל, שהיה שייך פעם לפולין לפני חלוקתה; אוקראינית – לשון עם-הארץ, רוב רובו של תושבי החבל; וגרמנית – לשון המטרופולין וינה, מקום מושבו של בית האבסבורג ולשון ההשכלה של בני הנוער היהודי. וכל זה נוסף על שתי הלשונות אידיש ועברית. אידיש – לשון יום-יום, לשון אבא ואמא, לשון הבית, ועברית – לשון התפילה לשון ה"חדר". כך נתפצלה נפשנו יום-יום לחמש ידות.

בדמעות בעיניים נפרדנו בסוף השנה השביעית מבית

בית אבא בכפר

אבי ז"ל היה מראשוני ההסתדרות "צעירי ציון" בעירנו ואף המשיך כל ימיו לקנות את השקל הציוני. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברה משפחתנו לכפר ליפשה. כפר קטן שבו חיו בסך הכול שלוש משפחות יהודיות, אבי חקר שם חווה חקלאית והתמחה בעבודת אדמה – תופעה נדירה בסביבה הגלותית.

איזור ליפשה היה מוקף יערות נרחבים ואלה שימשו מקום מחסה לכנופיות שודדים, במיוחד לאחר מלחמת העולם הראשונה. גם ביתנו זכה לביקורה של כנופיה כזאת. אבי עמד יחידי נגד חמישה שודדים ורק לאחר שפצעוהו בראשו הצליחו לחדור לתוך הבית פנימה. רישומו של המאורע הזה היה עמוק ביותר ואבי החליט לעזוב את הכפר וחזר לבוברקא כדי לחיות בין יהודים. כל ימיו שאף אבי לזכות לעלות ארצה ולעבוד בה כחקלאי. אך לא זכה! זכרתי את הרושם שעשו על עירנו הידיעות על מאורעות תרפ"ט. ההתרגשות היתה גדולה היינו מצפים לידיעה מן הארץ; הצעירים רק חיכו לקריאה: בואו! גם אבי ע"ה היה מוכן לנטוש את הכול וללכת לעזרת היישוב המותקף, אך ניצוץ ההתלהבות כבה תחת לחץ המציאות האפורה של יום-יום. ממשפחתי אני הגני היחידה שוכתי לפרוץ את החומה – עליתי ארצה, ומה שנשאר ממשפחתו הוא המכתבים שהייתי מקבלת "מהם". אני קוראת את המכתבים שלפני, כולם חדורים שאיפה לעלות. מדוע לא באו? למה בוששו לבוא? מפני מה נתעכבו?

באקציה של שנת 1943 ביערות וולובה מצאו את מותם יחד עם שאר קדושי עירנו. תהא נשמתם צרורה בצרור חי האומה.

קורות משפחה שהיתה ואיננה עוד

הראשון ממשפחתו שהגיע לבוברקא בראשית המאה ה"ט, היה אבי סבי הרב יוסף אביגדור בן הרב דויד שפירא זצ"ל (הרב הראשי של ברסט ליטובסק).

ר' יוסף אביגדור שפירא נשא לאשה את בת הרב מבוברקא דאז, בתו של ר' שמחה, מושלת רופשיץ, איש הורביץ שהיה ידוע בשם לייטר.

ר' יוסף אביגדור שפירא היה בר אוריין ולמדן ידוע, אך לא רצה לקבל על עצמו כהונת הרבנות. היו לו בתי חרושת לנחושת ולבדיל בעיר דאנציג. בבוברקא בנה בתי מידות והשפיר אותם לממשלה, שאיכסנה בהם את משרדיה, כגון: בית המשפט בית הדואר, משרדי המסים וכו'. הוא היה עשיר מופלג ושינה את שם משפחתו ל-מאנטל, מפחד פן יסגירו אותו שלטונות אוסטריה לשלטונות הרוסים. כשמתה עליו אשתו נשא לאשה את בת הרב מזילקבה, שילדה לו בת ובן – הוא סבי.

סבי ר' מרדכי צבי שפירא ז"ל, היה ידוע בשם "העילוי מבוברקא". כשמת הרב האחרון ממשפחת לייטר, הציעו את כיסא הרבנות לר' מרדכי צבי שפירא, שהיה אז בשנות העשרים שלו, אך הוא ויתר על הרבנות לטובת גיסו ר' חיים שמחה ויטלס.

סבי ר' מרדכי צבי נפטר בגיל 30 והניח אלמנה ושלושה ילדים קטנים. סבתי, אסתר באך, היתה בת למשפחה עשירה ומיוחסת מלבוב. הבנות גדלו ונישאו לאנשים ועזבו את העיר.

אבי, דויד לייב מאנטל (שפירא), חי כל ימי חייו, כמעט, בבוברקא; הוא היה חבר מועצת הקהילה בשנים 1901–1910.

בסוף ימיו התגורר בלבוב וכשנפטר בשנת 1937 הועבר לקבורה בבית העלמין בבוברקא.

אמי פייגה מאנטל, בת הרב מבוצ'אץ' (ביצ'וץ'), ושלוש אחיותי ניספו בידי הרשעים הנאצים.

דודתי, אחות אמי, רייזלה לייטר, גרה בבוברקא עד מלחמת העולם הראשונה, עת שברחה עם ילדיה (שתי בנות ובן) לווינה, ולא חזרו עוד.

הרב חיים שמחה ויטלס כיהן עשרות בשנים כרב בבוב-רקא. אחרי מותו עברו ילדיו לעיר לבוב השכנה.

בשואה שהמיט אותו רשע (שר"י) על בית ישראל לא נמצאה כבר בעיר בוברקא אף נפש אחת ממשפחתנו, אך יד הגורל השיגה אותם כאשר היו שם.

אלה תולדות משפחה אחת שהיתה ואיננה עוד.

טבור העיר

דב בקר (רמת יוחנן)

אזרחים בני העיירה כבני-ערובה בשבי רוסיה

של הלילה (כפי שסיפרו לי אחר-כך עם שובי, כבשו האוסטרים את העיר בשבת אחר הצהריים של אותו שבוע) פרוצו שני חיילים רוסים בכוח את הדלת שבדירה שלנו. מזוינים ברובים מכודנים ציוו על הגברים להתלבש מהר וללכת איתם. הם בדקו ובחנו את הישנים על המשכבים. אחי, אריה, נראה אז בעיניהם קטן וצעיר מדי ולכן הניחו לו. את אבא ואותי לקחו איתם. אבא לקח תיק הטלית והתפילין ויצאנו לדרך.

בית-הדירה שלנו היה מוסתר בתוך שרידי החורבות של העיר השרופה וההרוסה, ושימש בעת כל מיני הפורעניות בעיר כמקום סתר ומחבוא ליהודים רבים שכנו, שהיו באים אלינו להסתתר מחמת המצוק עד יעבור זעם. מעניין שבאותו לילה היינו לבדנו בבית, לא ידעו היהודים מה זומם הצר לעשות הביאו אותנו אל בית הסוהר של העיר על ה"זאגרה" (מאחורי ההר) שם מצאנו כבר רבים אחרים שנאספו מפונות שונות של העיר. ביום ד' בשעה 8 בבוקר התפקדנו ויצאנו לדרך. בחוץ, ליד שער בית הסוהר, חיכו לנו נשים ואמהות וליוו אותנו בבכיות וביללות ולא רצו להיפרד מאתנו; בהן לא פגעו לרעה. לא הואילו צעקותיהן הורחקו מן העיר והנשים הוחזרו לבתיהן.

ם נסיגת גייסות הרוסים במלחמת העולם הראשונה, מפני הצבא האוסטרי והגרמני, בהתקפת הנגד בשנת 1915, חטפו הרוסים ואספו בכל עיירות גאליציה רבים מבני אחינו, גברים מכל הגילים, נערים בני 15-16 עד זקנים וישישים בני 70 שנה ויותר, והגלו אותם לרוסיה לאזורים המרוחקים עד לאיזור הוולגה. רבים מיהודי גאליציה הוגלו הרחק-הרחק לערבות סיביר.

בין הגולים של יהודי בוקרקה נמצא אבי מורי ר' נחמיה בקר ז"ל וגם אני, כותב הטורים, שהייתי אז נער צעיר. נשארנו ברוסיה עד סוף המלחמה (1918) כמעט. חלק מבני העיר שב בקיץ 1918 והשאר חזר בסוף אותה שנה ובתחילת 1919. תחילה הוליכו אותנו ברגל עד העיר וולוצ'יסק (הגבול בין גאליציה ורוסיה) ומשם הובילו אותנו ברכבת לקייב. אחר שהותנו שלושה חודשים בקייב, נשלחנו מזרחה יותר. חלק מאתנו הגיע עד עיר-המחוז פנוה והשאר נשלח לעיר צ'יסטופול במחוז קאזאן. אף-על-פי שעברו מאז 49 שנים, יובל שנים כמעט, אנסה להעלות מאורע זה בזכרוני. היה זה בחודש יולי 1915, אור ליום ד' באשמורה האחרונה

המפקד שדיבר, אגב, אידיש, פקד על חייליו שינהגו בנו ביד רכה, במתינות, שיאפשרו לנו מנוחה ויספקו לנו מים לשתייה. אך התרחק המפקד, החלו הפרשים הרוכבים על הסוסים להציק לנו והחיילים הרגלים שליוו אותנו היו מאיצים בנו ומבזים אותנו בצעקות ובמכות שנמהר ללכת. כך צעדנו ברגל ללא מנוחה וללא מים. המחזה הזה, שהמפקד מצווה התנהגות מתונה וחייליו נוהגים באכזריות חזרה ונשנתה בכל מקום ששימש מרכז חנייה. אין זאת אלא שהחיילים היו באמת רעים מטבעם, או שהמפקד נתן את הפקודות היפות רק למראית-עין.

התנהגותם של החיילים הרוסים היתה עוד חצי צרה; גרועים הרבה יותר מהם היו השבויים מרצון. הלא הם הפרחחים ה"שקצים" האוקראינים שצורפו לשיירה שלנו. בדרך צורפו אלינו שבויי-מלחמה חיילים אוסטרים וכן ה"שקצים" הג'ל שמפחד האוסטרים ומפחד הגיוס לצבא האוסטרי נסוגו לפנינו רוסיה יחד עם הצבא הרוסי. המחנה גדל והלך נעשה לשיירה של אלפים. ראשונים הלכו שבויי המלחמה, אחריהם הלכנו אנחנו יהודי בופרקא ומאחרינו הלכו ה"שקצים". כל עוד היה מספר השקצים מועט, לא העזו להתגרות בנו, אך כשגדל מספרם והגיע לכדי פי שלושה-ארבעה ממספרנו, התחילו להתעלל בנו גם בצעדנו ברגל וגם בקרונות הרכבת ולא הפסיקו כל הדרך עד בואנו אל העיר קייב; אדרבה, חוצפתם גברה והלכה.

בקייב הוכנסנו למחנה, בחצר גדולה מוקפת חומה ומשמר שוטרים הוצב בשעריה. בחצר עמד בית גדול מוקף גן. הבית והצריפים שנוספו עליו לא היה די בהם כדי להכיל את כולם (היינו 600 איש) ולכן נאלץ חלק גדול מאתנו ללון בגן תחת כיפת השמים. מאוחר יותר, כשראו כי צר המקום במחנה זה להכיל את כולם, העבירו חלק ממנו למקום אחר, לבית ה"תלמוד-תורה", שפינו אותו למענו.

ותיאמר האמת: האוכל היה בשפע. יש אומרים כי לכך דאגו כבר אחינו ברוסיה, וכן סיפקו לנו לבנים ובגדים; שכן הגענו לקייב קרועים ובלואים, שלא נתקיימו בנו דברי הפסוק שנאמרו על יוצאי מצרים: "שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה" (דברים ח', 4). אבי ע"ה סבל מאוד: רגליו נתנפחו מרוב הליכה ולא יכול היה לחלוץ את מגפיו עד בואנו לקייב וגם שם נאלצו לחתוך אותם בסכין בחתך לאורך מלמעלה מבית-השוקיים עד הסוליה בקצה האצבעות. כן סבל המחנה רבות מן המכה השלישית שבמכות מצריים. סבל המכה הזאת לא יתואר מרוע.

בבית ה"תלמוד תורה" בקייב ביקר אותנו משוררנו חיים נחמן ביאליק ז"ל. בדרך כלל, לא הורשה איש לבקרנו, מלבד הפקידים והעובדים במחנה. ביום הראשון של "ראש השנה" (שנת תרע"ו) בעצם יום החג לפני תפילת מוסף, ניתנה פתאום פקודה להתייצב, להתפקד, לארוז את החפצים ולצאת לדרך.

כעבור שעה קלה עברנו ברחובות קייב בדרכנו לבית הנתיבות. הדבר נודע איך-שהוא לאחינו בני ישראל מתושבי העיר, הם התקברו אלינו תחבו לכיסנו מתנות-כסף להוצאות

בדרך. על העברתנו הוחלט כפי הנראה לפתע פתאום, אחרת היו מביאים לנו מבתיהם מכל טוב שהכינו לחג והיו ממלאים את אמתחותינו צידה לדרך.

עלינו לקרונות הרכבת ולא ירדנו מהם עד לאחר סוכות, עד הגיענו לעיר פנוה. לאחר מכן נודע לנו, כי שאר בני עירנו ששכנו במחנה אחר, הועברו אף הם, שבועיים אחר כך, עם עוד מאות יהודים, מקייב מזרחה למחוז קאזאן. בפנוה שיכנו אותנו בצריפים, אך ללא משמר. לא עברו ימים מרובים והורשינו לחפש לנו דירות בעיר. הוקצבה לנו תמיכה על ידי מוסד סעד כלל יהודי, וכן נהנינו מהמוע נוסף לנו סיוע חדשי מאת הממשלה האוסטרית, באמצעות הצלב האדום. עד עליית ה"בולשביקים" לשלטון פקדונו גם קרובינו באמריקה לעתים קרובות בסכומי כסף מסוימים. אבי ע"ה קיבל כמה פעמים מעט כסף מדודו באמריקה. ואפילו ידיד נעורים של אבי, כשנודע לו שאבא בשבי, שלח לו צ'ק במעטפה. הצעירים לא ישבו בחיבוק ידיים, מהם עבדו בכל עבודה שנודמנה להם ומהם שלחו ידם במסחר. בין שאר יהודי גאליציה שהיו בפנוה, היו בני עירנו ידועים בליכודם ובקשרים ההדוקים ביניהם; ניטטשוהמעמדות, נתגלו תכונות ומידות טובות שלא ידענו עליהם קודם לכן בעיר מולדתנו.

היינו ציבור מלוכד, משפחה אחת כמעט. כל מכתב שנתקבל מן הבית היה שייך לכולנו, והראשון שהמכתב נפל לידי היה רשאי לפתחו ולקרוא אותו הוא עצמו ואף בפני שאר בני העיר.

זכורני כי המכתב שנתקבל אלינו ובו הבשורה על מות אמא הצדקת ז"ל, החזיקו אותו בני העיר ולא מסרוהו לידינו מיד; הם חיכו לשעת כושר לשעה נוחה יותר, ואילו חובת ה"קדיש" היו גונזים אותו עוד.

היו גם מחזות של מסירות נפש נוגעים אל הלב; בעודנו בדרך, אחד הצעירים מתוכנו, שנברה רוחו עליו ולא יכול היה לשאת עוד את תלאות הדרך; הוא היה המום ואדיש לכל הסובב אותו. אין צריך לומר כי דבר זה דיכא את כולנו. ויזכר לטובה משה גימפל, בנו של איתמר גימפל, שעמד ליד הצעיר כל הזמן, תמך בו בזרועותיו ועזר לו לשרך דרכו אחרי השיירה (לבסוף אספו את הצעיר החולה בעגלה). משה גימפל טיפל בחולה טיפול אבהי, האכילו, הלבישו ולא נטש אותו עד שהחלימו לבסוף לגמרי, במחנה בקייב.

לא כולם זכו לשוב הביתה. שם היה אתנו ר' אורי'לה, בנו בכורו של הרבי ר' יצחק אייזיק לאנגר, הרבי מסטרטין שהתגורר בפופרקא. תלמיד חכם גדול היה ר' אורי'לה (נקרא על שם ה"שרף") בר אוריין, מוסמך להוראה, אציל ועדין הנפש אך חלוש בגופו. הוא קיבל את היסורים באהבה ובחיוך על פניו. אנשינו הקילו מעליו הסירו את המשא מעליו והעמיסוהו על שכמם, ראשית מפני כבוד הרבי אביו ושנית משום שכוחותיו עזבוהו אט-אט, הוא היה חולה. בצ'יטטופול השיב ר' אורי'לה את נשמתו הטהורה לבוראו.

חמש שנים לבארץ (1925). מלמעלה מימין: יעקב גרבול, אהרן נאלר ז"ל, אהרן כרובי, איזיק פוקס (חזר לפולין ונספה). בשורה למטה: נתן (נטע) וולמאן (חזר לפולין ונספה), שמעון ברייטפלד ז"ל, אברהם צוק, ש. פייבל קלעי (שליידר), אורי כרובי.

ד"ר ש. פ. קלעי (ירושלים)

“מדרש שמות”

יהודי בלי שם לוואי שהודבק לו על ידי הראשות ופעמים גם ברשעות. הכול תלוי במזל אפילו השם בכלל. אין יודע במה זכו אבות-אבותיהם של אלה שנפלו בחלקם כל ה"ברג"-ים ה"טאל"-ים למיניהם, ה"דורפ"-ים, ה"בוימ"-ים וה"פלד"-ים למיניהם כגון: רוזנברג, גולדברג, רוזנטאל, זונטאל, בלומנפלד, זונפלד, קורנפלד, נוסבוים, נוסדורף אפלבוים, פירנבוים, קירשנבוים וכן השמות ה-"אינטלגנטים" הנאים כגון: קלוגר, וויזר, גוטגטר, גוטר וכו'. לא רע חלקם של אלה שמותיהם שמות ערים, כגון: ברלין, לבוב, ברלינר, וארשאוור, למברגר, אלזאסר, וינר, דסאואר, המבורגר, וכיוצא באלה שמות ניטראליים כביכול – לא לגנאי ולא לשבח. אומרים כי שמות הערים באיטליה שמות יהודים הם: קאסטלנובו, לויצ'יבטה, פראטו, וכיוצא באלה שמות.

לא שפר חלקם של אלה שהדביקו להם שמות לא מהוגנים ביותר מן המין: קראצר, שמירר, קנאקניסל, קאליקר, או של מיני בהמות וחיות כמו פיק, אוקס, קאלב, וכיוצא באלה שמות. וראה זה פלא, פולם נשאו את שמותיהם אלה ברמה, באהבה ובמסירות, כאילו ניתנו להם מתנה מנחליאל, ולא רצו להיפרד מהם.

חיבה יתירה נודעת לה לעיירה שלנו שלא דבקו בשמות הגויים והאצילים על עצמם שמות משלהם, שמות חיבה, שמות ייחוס לבני המשפחה – יחס של חיבה לאם, לאישה, לחמות – לזקן המשפחה, למקור מוצאם וכו'.

שמות חיבה כיצד? ברצי, יענצי, שמואלצי, איצי,

פרשת שמות בני ישראל היא פרשה בפני עצמה ומשאירה בקעה רחבה להתגדר בה. ניחא, יצחק בן אברהם, יעקב בן יצחק, ראובן בן יעקב; כאשר כל יהודי נקרא בשמו ובשם אביו לא היה מקום לקנאה ולשנאה, לא לנקימה ולא לנטירה. האב קרא את בנו בשמו; כלום יעלה על דעתך שאב יקרא בנו בשם מגונה?

אם כי יש מקום לשאל, מניין לקח אביו של שכם כן חמור את השם הנאה הזה? שמה תאמר משום צער בעלי-חיים ריחם אביו זקנו של שכם על בהמה צנועה זו והציב לה "יד ושם" במשפחתו?

במלכותו של המלך הטיפש אין פלא שמצויים שמות נאים כמו דלפון, פרמשתא, ויזתא, אך כיצד חדרו פריצי החיות דוב, אריה, זאב וצבי לתוך משפחותינו? מילא, הצבי, הוא לפחות חיה פשרה, ולא קשיא; אך איך חדרו אלינו אלה שאינם מעלים גרה ואינם מפריסים פרסה; מה לאריה, לזאב ולדוב במשפחותינו?

מסתבר כי שמות אלה דבקו בנו עת היינו שוכנים בארצות הגלות של גוג ומוג, בארצות הסלאוויות. וראהי לכך, בארצות המזרח לא נדבקו שמות מגונים אלה ביהודים. לא תמצא יהודים ספרדים, תימנים, כורדים הנקראים בשמות חיות ועופות; בכלל לא דבקו בהם שמות הגויים. בן יכונה בשם אביו; עזרא בן יחזקאל, זכריה בן שמעון, שמואל בן דוד; עוד לא פגעה בהם רוח הציוויליזציה האירופית ולא סירסה את שמותיהם.

בין יהודי אירופה והארצות הנאורות, כביכול, לא תמצא

שלומצ'י; לונצ'י, אברהמצ'י. והנשים החרו החזיקו אחריהם לפי אותו משקל עצמו: שרצ'י, חנצ'י, רבצ'י, רחצ'י, יוכצ'י, הנצ'י, מאלצ'י, בריינצ'י, לאהצ'י, (לייצ'י) קריינצ'י, פרומצ'י, וכיוצא באלה שמות.

וכי זוהי הדרך היחידה להביע חיבה? ומה יחסר לו למשקל: "לי" למשל: בר'לי לייבלי, איצ'לי, שלמה'לי, אברהמ'לי, הירש'לי, וולו'לה, משה'לי, אהר'לי, יוס'לי. וכנגדם שמות הנשים למיניהם: שרה'לי, רבקה'לי, רח'לי, דבורה'לי, דינה'לי, חנה'לי, זיסה'לי, טייב'לי, רייז'לי, מלכה'לי, פייגה'לי, מירה'לי, רוז'לה, חניקה'לי, שיינד'לי. ועדיין לא מנינו את כל המשקלים הרבים של דרכי החיבה השונים כגון: ברקה, ראשקה, סורקה; איציק'ל דוד'ל, אברהמ'ל, הירש'ל, – ואם אנו באים למנות כולם אין אנו מספיקים.

שמות לפי הייחוס לאם ולאשה ולחמות כיצד? תחילה נזכיר את שמות המשפחה הרשמיים מן הסוג: דבושה'ס, סורקה'ס, חייקה'ס וכיוצא באלה שמות נשים. ומי איננו מכיר את השמות המקובלים בעיירה שלנו?

שלמה טויבה-לאה'ס רוצה לומר בנה של טויבה-לאה, ואפשר בעלה של טויבה-לאה ושמה אפילו חתנה של טויבה-לאה. וכן טויבה-מלכה'ס, מיכאל פרידה'ס, ברל טמה'ס, נטע אלטע'ס משה חיה-פייגיס, הירש חנה-גיט'ס. גדול היה כוחה של האשה, כמעט שלטון מאטריארכאלי, רחמנא לצלן. והגיעו הדברים לידי אבסורד ממש, כגון: הנה הגיעה מלכה, אשתו של טויבה מלכה'ס.

ר' טוביה הוא בעלה של מלכה ולכן ייקרא שמו טוביה מלכה'ס, לאמור של מלכה; ומי היא מלכה עצמה, אם לא אשתו של טוביה מלכה'ס? והרי זה ממש פירושו של המשפט: זוהי פרידה, אשתו של מיכאל פרידה חיה-רחל'ס, וכיוצא באלה.

משאת נפשם של יושבי הכפרים היתה לעקור העירה אם רק תימצא להם שם פרנסה. הנה כי כן, במרוצת הדורות, התיישבו בעיירה יהודים שאבות אבותיהם ישבו באכסניות שבכפרים הסמוכים וכך נדבק להם שם הכפר מקור מוצאם: מיכל ריינבר, לאמור: מן ריינב; חיים מן סוקולובקה, רוצה לומר, מסוקולובקה; לייזר דיווייטניקר, לאמור מן דיווייטניק; סנדר סטרילקר, מן סטרילקה, איצ'י סטוקר, יוסל לאנקר, דוד סוכודולר, יהודה-הירש מן ליבוביץ, יששכר מן פודהורדישץ, אברמצ'י מן סרניק, ברוך לופשובר, כלומר מן לופשובר. והרי לא הכרת את היהודים האלה בשמות אחרים אלא בשמותיהם אלה.

ועדיין לא נגענו בשמות העיקריים, שכן בעיירה הקטנה היתה לו לכל יהודי – מלבד שמו, שם אביו ואמו, ושם שהדבק לו מייחוס חותנתו הכבודה, נוסף על שם משפחתו – גם שם חניכה, פעמים לגנאי פעמים לשבח ופעמים לא לכאן ולא לכאן, גיטראלי בלעז, שכן לא ידעת פירוש הדברים, אם טובים הם או רעים.

הנה פלוני, למשל, שנן פניו לא היה מן הבהירים ביותר, קראו לו בשם "דער שווארצער יאסל", לאמר יוסל השחור. אך מטעם אחר לגמרי קראו לפלוני "דער רויטער משה", כלומר משה האדום, לא על שום צבע פניו, אלא על שום האדום שבוקנו. ואם היה אדם חלילה בעל בשר יתר על

המידה, ואפילו לא באשמתו כלל, הדביקו לו מיד שם שלווה אותו כל ימי חייו; גם לאחר תום שבע שנות השובע והשומן, קראו לו דער גראָבער גרשון, לאמור גרשון השמן; וכבר פטור אני להסביר מדוע קראו לו לפלוני – דער לאנגער דוד, רוצה לומר דוד הארוך (שלא פסק מלגדול), ומדוע קראו לפלוני "לייצ'לה פלוני" (על שום ממדיה המיניאטוריים) יהודי העיירה שלנו שמרו מאוד על הנקיין, ומלבד הרחצה בנהר בימות הקיץ (שלא בימי הספירה), ירדו לפחות פעם בשבוע לרחוץ בבית המרחץ (שמנהלו היה אגב יהודי תלמיד חכם ובר-אוריין שירד מנכסיו והיו לו בנות שהגיעו לפרקן ולא נמצא להן גואל, משום שהמחותן היה "הרשל בעדער" כלומר בלן, התעסקות שלא נחשבה למעלה גדולה לשידוך אף על פי שהיה לו בן רב באמריקה). אף-על-פי-כן לא הבחינו, משום-מה, בין שחין לכין קרחת. ויהודי שלקה, לא-עלינו, בקרחת, ממילא הודפקה לו החניכה "שחין". ובשבת הגדול היתה מהומה גדולה בבית המדרש. ליצני העיר היו שולחים לבעלי הקרחת כרטיסי-נסיעה (חנים) למצירים, ארץ השחין. ממילא מובן, כי בעלי הקרחת, מרוב בושה לא היו באים להתפלל בשבת הגדול. ואם העבירו על מידותיהם ונאו לבית התפילה היו מתאנים לאלה שחשדו בהם שהם הם ששלחו להם את הכרטיסים – ומכאן המהומה.

פלוני, יעקוב, שחיתוך הדיבור שלו לא היה חלק ביותר, קראו לו יעקל צינגל, לאמר: כבד-לשון. כן הובלט כול מום אחר שבדק במישהו. ואם לקה מישהו חלילה בשבר, מחלה מסופנת מאוד בימים ההם, ברור שזו היתה חניכתו. מדוע קראו לו לפלוני שמואל בעל-שם? ומדוע קראו למשפחה שלמה בשם "צדיק"? משה צדיק, שלום צדיק, אף על פי שעסקו כולם במקצוע אחד: הם היו בעלי-עגלות ומוזה התפרנסו. וכשקרה אסון והסוס מת לפני הזמן (ביטוח לא היה אז) נמצאו צדיקי הדור שקבצו על יד וקנו סוס חדש, צעיר יותר, ובלבד שלא יישאר יהודי בלי פרנסה.

מילא, לפלוני קראו לייזר (אליעזר) "שפחה" על שום מעשה שהיה. לאמיתו של דבר לא היה כלום, אבל כך סיפרו, אם כי איש לא האמין בכך, אך השם נשאר. משה "מארוז" ושלום "מארוז" היו תמיד בדרכים. "ביום אכלם חורב וקרח בלילה", ו"מארוז" עניינו כפור, ולכן לא קשיא מדוע מארוז. פלוני היה בעל ראש גדול, פשוטו כמשמעו, גדול-מידות, והיה חובש בראשו כובע מספר אחר-עשר; ולמה לא ייזכר ולא ייפקד הדבר לדורות? ואיך יקראו לו אם לא – יונה עלעווער – לאמר: יונה מספר 11.

היה יהודי אחד שהיה גר בעיבורה של העיר. מכניס-אורחים גדול היה ובמצווה זו דבק בכל לבו. הוא היה מכניס אורחים שבאו העירה והארוחתה הראשונה אכלו בביתו. בשבתות היה משרך דרכו מרחק עצום, למעלה מתחום שבת, ובלבד שיזכה להתפלל לפחות בשבת בציבור. למה קרא שמו משה קוטראג? – לא ידענו פירוש, חידה היא ותישאר חידה!

ולמה נקרא שמה הנצ'י בוסטון? על מעשה שהיה. הנערה הנצ'י נתנה עינה בבחור יענקל והורי הבחור התנגדו לשידוך – בדרך העולם.

מה עשתה הנצ'י? מצאה לה בחור אחר, יענקל אף הוא. ובשעת הריקוד צעקה: מאי נפקא מינה יענקל זה או יענקל

אחר – בוסטון (מין ריקוד בימים ההם) כהלכה. מכאן הנצי' בוסטון.

כלום צריך אני להסביר מדוע נקרא שמו חיים קלינטור? – די אם אומר כי ליצני הדור קראו לו חיים פייפר, (על שום הקלארניט שלו) ולא היתה חתונה בלעדיו בכל הסביבה. פלוני, החניכה שלו היתה "פריץ" למה? הרי הוא עצמו ממשפחה הגונה היה. אחיו היה כמעט "רב", על כל פנים תלמיד-חכם גדול היה ובר אורין וכולם כוהנים. אך פלוני

"הלך" לפריץ, ולא סלחו לו את הדבר הזה ונשאר שמו פלוני "פריץ".

אף-על-פי-כן יכולת למצוא עשרות ומאות יהודים בעיירה שלא נודעו אלא בשמות המשפחה שהדביקה להם הרשות. היו אלה תלמידי חכמים, או בעלי בתים אמידים, גבירים ועשירים או סתם יהודים שהתנשאו קמעא, או התרחקו קצת מן היהדות והתקרבו לרשות.

קבוצת נוער "השומר הצעיר" בבוברקא

ש.פ. ק. ירושלים

על ר' פייוול ממונקטש סבו של אדוני אבי ר' מיכל שמיר ע"ה

בספר "דגל מחנה יהודה" (עמ' כ"ב) מובא :
דרכו (של הק' ר' יהודה צבי מסטרעטין) היה שבעצמו הורה בעניין טריפות בעלי חיים וגם בשאלות נידה. ובאלו שני הדברים היה מקל בהוראתו. פעם אחת בא קצב אחד עם איזו שאלה, ולא היה זמן לגשת אצלו, והמתין הקצב אצל הדלת. בתוך כך בא הרב החסיד ר' פייביש ממונקאטש ז"ל (הוא סבי זקני) הביט על השאלה ואמר שהיא טריפה גמורה.

אך הקצב לא השגיח עליו והלך להק"ק לשאול פי קדשו (של ר' יהודה צבי). אז ראה הקצב שפניו נעשו כלפיד אש ושמע שהוא מדבר בכל פעם: "מה יכול אני לעשות וכבר הורה זקן, מה יכול אני לעשות וכבר הורה זקן". ואחרי זה קרא להרב החסיד הנ"ל ואמר לו שהוא צריך לקבל תשובה שהיה הורג נפש שהיתה מגולגלת בבהמה זו ופקד עליו שילמד משניות כל השנה.

שם המשפחה של אבי (שבא כנראה ממונקאטש) היה ווייס. כיוון שנלקח לצבא יצאה משפחתו (סבא נחום אורי, סבתא יוטא וילדיהם) לגאליציה ושם שינו את שמם מ"ווייס" ל"שמיר". שמי נקרא "שליידר" על שם אמי. כל ילדי ישראל בגאליציה של הימים ההם נקראו על שם אמותיהם, על שנישאו בטקס דתי בלבד (אצל הרב) ולא נישואין אזרחיים.

רסיסי פולקלור משם

חמישה יוסף להיפך

ר' יהודה הירש וינד היה בעל בית מכובד נדמה לי אם לא היה עשיר גדול, הרי יהודי אמיד לכל הדעות. הוא היה להוט אחרי מלתא דבדיחותא ולא הניח ידו ממצע ליצנות. הוא היה אומר יש אצלנו חמישה יוסף שכל עצמם הוא היפוכם, לאמור שלא כשמן הם. יש אצלנו יהודי בשם יוס'לה קליגר וקליגר כל ענינו חכמה, וליצני העיר אומרים שיוס'לה זה איננו חכם כל-כך. לעומתו ישנו יוס'לה קריגר שמשמעותו ריב ומלחמה והנה לגבי יוס'לה שלנו ריב ומדון ממנו והלאה.

הנה ישנו למשל יוס'לה שלגר שעניינו מכות אך, יוס'לה שלנו לא ירים ידו על בעל-חיים. הנה יוס'לה גוטליב שעניינו אהבת השם, ויש אומרים שיוס'לה שלנו הוא היפוכו הגמור. ולבסוף, יוס'לה שריבר, שמשמעותו כתיבה, אפילו יודע הוא לכתוב, כך אומרים שכניו, אך להניעו שיואל לחתום את שמו כמנהגו בקריעת יום-סוף.

ארבע חתנים וזעמים

היו בעירייתנו ארבעה אברכים בני תורה שתמיד היו פניהם וזעמים וזקפים. שניים מהם היו חתנים לוקחי בנותיהם של שני עשירים בעיר. שלישי היה אברך שהקדיח את תבשילו והרביעי היה סתם בעל בית'ל צר-עין.

1. לייזר (אלעזר) חתנו של ר' יונה שרייאר התהלך וזעם וזועף. הלמאי, כל גביר בבוברקא מייסד לחתנו בנק, וחותרו ר' יונה שרייאר איננו עושה כן.

2. ר' הירש קאלישר חתנו של ר' הניך (חנוך) פרופסט רטן וזעם. הלמאי כל גביר בעירנו קונה לחתנו רבנות באחת העיירות בגאליציה, וחותרו ר' הניך פריפסט איננו עושה כן. 3. הבחור אלי פרופסט בנו של הניך פרופסט התהלך וזעם. הלמאי כל הבחורים נושאים להם נשים ורק הוא נשאר רווק.

4. ר' פנחס פִּיֶּשֶׁר זעם מטעם אחר לגמרי. עינו היתה צרה ששכנו בחנות שלידו רואה פדיון כלשהו גם הוא.

* * *

כששאלו את ר' יהודה הירש וינד אימתי הוא אומר להוליד את בתו לחופה השיב וענה: אני עצמי איני יודע עדיין, אך הולך אני לשאול אצל יושבי הדוכנים בשוק, שהם יודעים תחילה.

שיא הקמצנות וצרות העין

ר' יהודה הירש וינד היה בעל אכסניה. יום אחד בשעה ארבע לפנות בוקר דופק בחלוננו פלוני היהודי מן העיר סטרליסק השכנה. פתח נא ר' יהודי, הכפור בחוץ חזק ומפרק איברים. מטריח ר' יהודה הירש את עצמו ממשכבו החם פותח את הדלת הפנימית ואחר כך את השער החיצוני. נכנס היהודי האורח מנער את השלג ממעילו דופק היטב במגפיו כדי להתניז גם מהן את השלג והדירה מתמלאת מים מן השלג הנמס. "כלום לא נראה לכם ר' יהודה הירש כי

חושך כלשהו בבית" – טוען האורח. – ר' יהודה הירש אינו מתעצל ומעלה אור בשתי העשיות וגם מדליק נר בפמט שעל השולחן. כלום לא נראה לכם ר' יהודה הירש כי קר כלשהו בבית שלכם?

ר' יהודה הירש אינו מתעצל ומעלה אש בכיריים ובתנור שיהיה חם בבית. שמא יש אצלכם משהו לאכול? שואל האורח. מן הסתם יש משהו משיב ר' יהודה הירש. היהודי מתיישב ליד השולחן, פותח את צרורו מוציא משם לחם, שוטחו על השולחן ושואל: היש לכם בקבוק תסס (אקראער, בלשון העם), ר' יהודה הירש? מגיש לו ר' יהודה הירש בקבוק תסס והלה שואל למחר. "שלוש אגורות" – עונה ר' יהודה הירש. הכיזד? הרי בבית החרושת של ר' נחמן קול עולה בקבוק רק שתיים וחצי אגורות!

תאווה של מתפקר

משה סופר (משה היה בנה של פריידה מאנדלברג או פריידה די קניכעס) היה בחור ישיבה שישב כל ימיו ולמד בבית המדרש. רוב הזמן ישב ולמד בבית הכנסת הקטן, זה המכונה שול'ל שנקרא גם הקלויז דסטרטין על שום שמרבית המתפללים שם היו חסידי סטרטין. יום אחד קם משה סופר והכריז: היודעים אתם חברים מה שהייתי רוצה לזכות ולראות עוד בחיי? החבראי ששמעה זאת נעשתה סקרנית. כולם פצרו פה ושאלו: נו, כדומה למשל מה, מה היית רוצה לזכות לראות? ומשה סופר פתח ואמר בזה הלשון:

הייתי רוצה שיגייסו אותי לצבא האוסטרי, שאעלה בדרגא ואגיע לדרגת מאיור (רב-סרן). שארכב על סוסי ואעבור בפני השול'ל ביום הכיפורים בעת שמונה-עשרה של מוסף כשהיהודים אומרים בהתלהבות קדושה "דרי מעלה עם דרי מטה... כתר". ואשנב החלון יהא פתוח, ורב הסרן עם הסיגריה בפה ישאל: מפני מה זה צועקים שם היהודים כל-כך? והעשן של הסיגריה שלי יחדור אל תוך השול'ל.

קבר אבות

בראש חודש אלול היו הנשים עולות אל "בית החיים" או כפי שזה היה נקרא אז "עלייה לקבר אבות". בחורי בית המדרש היו עומדים שם בכניסה ליד ה"אוהל" עם קערות שונות לתיקון ספרים ל"ר מאיר בעל הנס" ליישוב ארץ ישראל וכיוצא באלה קופות צדקה. הבחורים המבוגרים של בית המדרש היו שולחים נערים צעירים יותר שיתהלכו עם הקופסות בין הקברים כדי לתבוע צדקה מאת הנשים בשביל תיקון ספרים. היו הנשים טוענות שכבר נתנו ושמו בקערות ליד ה"אוהל". מה עשו הבחורים? היו שמים אבנים בתוך הקערות, מקשקשים בקופסות ומכריזים: גברת עוד לא נתת ל"שור הנסקל", עוד טרם נתת ל"לחם הקלוקל". אך קרה והאשה היתה למדנית והבינה פירוש המילות. אז היתה פורצת בצעקה "כלך לך שגץ שכמותך, אל תספר לי מעשיות על "שור הנסקל", אני מבינה במה הכתוב מדבר". היו נשים שהיו באות אל מצבה דופקות בה כאדם הדופק בדלת חברו ואומרות: "בוקר טוב לך שכנה טובה, הנה אני שוב כאן". היו נשים שהשתטחו על הקברים להתפלל על בניהן ובנותיהן ועל כל שאר בני המשפחה. אך היו כאלה שבאו לפתחי המתים להתפלל על מפתחם של שונאיהם.

התחננו בפני המתים שיעזרו להן להביא את כל הקללות שבעולם על שונאיהן, ר"ל.

היו גם נשים שבאו על קבר האב או האם לשפוך לבן לפנייהם: "אילו היית רואה אותי עכשיו לא היית מכיר אותי" ר' משה שוחט היה מטייל בין הקברים כבן-בית ולפי הזמנה היה עושה "אל מלא רחמים" לנשמות היקרות. והיה די קוניכעס ובתה פריידה התהלכו עם פקעת חוטים וכמהנדסים מומחים מדדו את כל בית הקברות. חוטים אלה שימשו אחר כך פתילות בנרות השעווה, נרות-נשמה ליום הכיפורים. זאת היתה פרנסתן ומחודש אלול שאבו פרנסה לכל השנה. נרות אלה הוצבו בבית הכנסת שום איש לא רצה לקבל על עצמו את האחריות להעמיד נרות אלה בבית, שמא חלילה תקרה תקלה ואחד הנרות יכבה – סימן שהנשמה הזאת תכבה במשך השנה ר"ל. בתוך כלל הנרות לא ידעו גרו של מי כבה והשנית, על גר שכבה בבית הכנסת לא הקפידו כל-כך.

בכניסה, ליד האוהל, עמדו עניים, אביונים מחזרים על הפתחים שהיו תובעים נדבות בפה. שלמה'לה, זה שקראו לו שלמה'לה מלאך המוות'ל, לאמור מלאך המוות הקטן – ואמנם כך היה נראה – גם הוא עמד שם. שם עמד גם הירש קושץ' (איש לא ידע מדוע קראו לו כך) ואיתו עוד כמה קבצנים דלפנים. ועל כל הקונצרט הזה חלשנו אנחנו בחורי בית המדרש.

גם בערב יום הכיפורים עמדו בחורי בית המדרש בפרוודור המפולש של בית הכנסת ושל בית המדרש מצויידיים בקערות לכל מיני צדקה וגם ל"תיקון ספרים".

* * *

שמחת תורה בבית הכנסת

איני יודע איך נוהגים בבתי כנסת אחרים. אצלנו בבוברקא אסור היה איסור חמור לאכול שום דבר בשום זמן בבית הכנסת, ורק בשמחת תורה היתה הדבר. כך הותנה בפירוש בתקנות שהתקינו עם הנחת היסוד לבית הכנסת, שבשמחת תורה לא רק שמותר לשתות כוסית יי"ש "לחיים" אלא מצווה היא לשתות כוסית ולקינוח מותר לטעום חתיכת "לעקעץ". והיו כבר מיועדים ומוזמנים יהודים שהיתה להם חזקה בשמחת תורה ל"חתן תורה" ואחרים ל"חתן בראשית". בימינו היו בעלי חזקה כאלה ר' יאיר-מאיר ראטה (רוט) ור' אברהם יצחק בלר מן הכפר סטרילקה. ר' אברהם יצחק מסטרילקה היה נוהג להביא כד גדול (כזה של חלב) מלא יי"ש והיה מוסר אותו לשמשי בית הכנסת ר' דוני שמש ור' שמואל יוזיף שמש. הם המסכנים ישבו בגילופין ליד הכד וחילקו כוסיות. הם עצמם לא ידעו כבר מה איתם, היכן הם יושבים ומה הם מחלקים. אך ר' יאיר-מאיר רוט היה נוהג אחרת. הוא היה מביא ציפית גדולה מלאה "לעקעץ" וחזקה היתה לו שיחלק הוא בעצמו ולא אחר. הוא היה מתרוצץ וסובל על שכמו את הצפית. תחילה קבע את מעמדו ליד הכיור שאצל הפתח. אך "התובעים בפה" טילטלו אותו כל-כך עד שהגיע אל האלמיר ליד ארון הקודש וכל מי שפה לו היה צועק: "ר' יאיר-מאיר, פיסת לעקעץ, ר' יאיר-מאיר פיסת לעקעץ". והיו נערים שעמדו ליד ר' יאיר-מאיר ותקעו ידיהם בכיסי הקאפטן שלו, החזיקו בעורפו וצעקו

גם הם: לעקעץ! לעקעץ! וכך היו מטלטלים אותו מסכן מפניה אחת לפנינה אחרת בכל בית הכנסת. כדי לקבל חתיכת עוגה. אחרי החג שמחת-תורה היה ר' יאיר-מאיר שוכב כמה שבועות חולה מחמת הטלטולים. אך "כבוד" לא מלתא זוטרותא היא, ועל ה"חזקה" לא רצה לוותר.

* * *

סייח בבית המדרש

היה זה באחד הירידים הגדולים של השנה שהמלכות העניקה לעיר בוברקא, ואיכרים רבים מכל הכפרים מסביב התאספו ובאו העירה. מהם באו לקנות מציאות ביריד, מהם באו למכור ומהם באו סתם לראות את היריד, משום שבאותו יום מצאו עגלה לנסוע בחזרה אל הכפר. כך באו כולם על עגלותיהם וסוסיהם עם סייחיהם והשתכנו בכל מקום שנמצא להם.

והנה אירע שאחד הסייחים ניתק מאמו ואיבד דרכו חזרה עמדו שני בחורים ועשו מעשי קונדס: לקחו את הסייח והכניסו אותו לבית המדרש וקשרו אותו ליד התיבה. כשהגיעה השעה בסמוך לתפילת מנחה, בא השמש חיים-אבא'לה לבית-המדרש והנה הוא רואה סייח צעיר עומד ליד התיבה. נבהל חיים-אבא'לה ונשמתו פרחת מפתח. בטוח היה שזה מין "גלגול" מעולם האמת. ניגש חיים אבא'לה אל הסייח, מבקש ממנו שלוש פעמים מחילה ומצווה עליו: שוב לעפרך! שוב לעפרך! והסייח איננו שומע.

רץ חיים אבא'לה לקרוא לדיין ר' יוסף קליגר ז"ל. בא הדיין לבית המדרש, וכשראה את הסייח יצאה נשמתו רחמנא לצלן. המסכן זקוק ל"תיקון" וצריך לשים עליו טלית. אמר. אך הסייח התקומם וסירב לקבל את הכיסוי.

בינתיים נודמן לבית המדרש יהודי פיקח ואמר: אל תעשו מעשי שטות, התירו את הסייח וגרשו אותו החוצה. וכך הוזה. אותם בחורים עצמם שעשו את המעשה התירו את הסייח שפרץ החוצה וברח.

* * *

פרשת הנרות

באותם הימים לא ידעו מה זה חשמל ואפילו ידעו או שמעו שיש דבר כזה בנמצא בכרכי העולם הגדול, אל העיירה שלנו לא הגיעה עדיין המצאה זו, והיו לומדים גמרא לאור הנר, כשם שהיו בודקין את החמץ לאור הנר. הממונה על הנרות בבית המדרש היה ר' חיים-אבא'לה ע"ה. חיים-אבא'לה הואיל לתת רק נרות מספר 16 (16 בליטרה) ובחורי בית המדרש חשקה נפשם בנרות מס' 9 (9 בליטרה) וימאן חיים אבא'לי לשמוע. והיה ריב בין חיים-אבא'לה ובין בחורי בית המדרש בלילות טבת הארוכים. וינהגו הבחורים לפי הכלל אין עונשין אלא אם כן מזהירין. הזהירו את ר' חיים-אבא'לה שיקחו ממנו את כל הנרות אם יעמוד במדרו. וימאן חיים-אבא'לה כי הכביד ה' את לבו. מה עשו הבחורים? גנבו את כל אוצר הנרות מבית הגנוים שלו וישימו אותו ברשות הרבים על המדרכה. אז בא חיים-אבא'לה בתחנונים אל גא תהי מריבה ביני וביניכם, הלא אנשים אחים אנחנו. גר מס' 9 או גר מס' 16 ביני וביניכם מהו? מעתה ישרור השלום ביני וביניכם. כה יתן השם וכה יוסיף עד עולם.

פרשת העצים בשולכ'ל

הגבאי בבית הכנסת הקטן, זה הנקרא שולכ'ל, היה ר' שמחה לוטרינגר. וימאן ר' שמחה לוטרינגר לתת עצים כבקשת בחורי השולכ'ל. אמרו לו הבחורים: מי שמך? עמדו ופתחו את מחסן העצים ויקחו כאוות נפשם. טענה אחת היתה לבחורים: אנו רוצים לשבת וללמוד והדין נותן שיהיה חם בבית הכנסת. וסימן נתנו לדבר: מגורת נחושת היתה תלויה מתקרת השולכ'ל אם טבור המגורה היה חם, סימן שאפשר להפסיק הסקת התנור. הסיקו את התנור לא רק בשביל חימום אלא גם בשביל צליית תפוחי אדמה. בערבי החורף ישבו בחורים וגם סתם

בעלי-בתים ליד השולחנות ולמדו. כל השולחנות גם בבית המדרש וגם בשולכ'ל היו מלאים לומדים וגם נהנו מתפוחי-אדמה צלויים. הגדיל לעשות ר' חיים כץ ע"ה, שכן ישב יומם ולילה ולמד.

לחימום בית המדרש לפנות בוקר דאג ר' חיים-אבא'לה שהשכים קום לפני כולם. רבים באו לבית המדרש בעוד חושך בחוץ וישבו ללמוד. היו כאלה שבאו סתם לאמירת פרק תהילים כגון ר' אברהם הפטלר ז"ל. הוא היה מן הראשונים שהשכימו קום כדי להספיק משהו עוד לפני התפילה. גם ר' שציה שור היה מן המשכימים קום. הוא ישב בראש חבורת יהודים שלמדו בבוקר לפני התפילה.

* * *

ש. פ. קלעי (ירושלים)

מפי העם בבוברקא

הדברים המובאים להלן שמעתי בבוברקא והעליתם ארצה- בשנת 1926, כשמע ד"ר אברהם כהנא ז"ל את הדברים מפי ביקש ממני להשמיעם בפניו שנית והוא העלה אותם על הכתב. העורך. בא כומר אל רב וביקש ממנו שילמד אותו גמרא. אמר הרב: למה לך גמרא? גמרא איננו עניין לגויים. גמרא הוא עניין ליהודים בלבד, וגוי לא יבין זאת. ענה הכומר ואמר: איך תאמר כזאת שאני לא אבין. יש לי שלשה דוקטוראטים, אני דוקטור בתיאולוגיה, אני דוקטור בפילוסופיה ואני דוקטור במתימטיקה; איך תעלה על דעתך כי לא אבין. הרב: ואני אומר לך שלא תבין, גמרא היא עניין בשביל ראש יהודי ולא בשביל מוח של גוי. הכומר: שאל נא ונראה, למה לך לחשוך בכשרים? הרב: מהיכתי תיתי. ראובן נכנסו לארובה נתפיהו פניו של ראובן, שואלת הגמרא מי רוחץ את פניו.

הכומר: פשיטא!

הרב: מה פירוש פשיטא?

הכומר: פשיטא, ראובן מפויח, ראובן הוא הרוחץ את פניו.

הרב: והגמרא אומרת אפכא מסתברא, בדיוק להיפך, שמעון הוא הרוחץ את פניו.

הכומר: היכי תמצא, מדוע זה ירחץ שמעון את פניו?

הרב: הדבר פשוט מאוד: מדוע ירחץ ראובן את פניו מניין לו שהוא מפויח, כלום יש לו מראה? שמעון רואה כי ראובן מפויח וסבור הוא שאף הוא מפויח והרי הוא רוחץ את פניו.

הכומר: יפה ונאה! אך הרי לא תדחה אותי בשאלה אחת, מן הסתם תסכים לשאול אותי שאלה שנייה.

הרב: בוודאי ובוודאי, מוכן אני לשאול אותך שאלה שנייה. ראובן ושמעון נכנסו לארובה נתפיהו פניו של ראובן, שואלת הגמרא מי רוחץ את פניו.

הכומר: ברור, שמעון רוחץ את פניו.

הרב: והגמרא אומרת – שניהם רוחצים את פניהם.

הכומר: מאי סלקא דעתך?

הרב: ראובן רוחץ את פניו כפי שאמרת: ראובן פניו מפויחים ראובן רוחץ את פניו. ושמעון רוחץ את פניו משום שהוא רואה את ראובן מפויח וסבור הוא

שאף הוא מפויח ולכן הוא רוחץ את פניו. הכומר: יפה, יפה! אם לא יחר אפך הואל נא לשאול שאלה אחת נוספת, אך הפעם.

הרב: מהיכתי תיתי! ראובן ושמעון נכנסו לארובה נתפיהו פניו של ראובן, שואלת הגמרא מי רוחץ את פניו?

הכומר: מוכן, שניהם רוחצים פניהם!

הרב: הגמרא אומרת: לא היא! שניהם אינם רוחצים.

הכומר: הייתכן, היכי תמצא?

הרב: הדבר פשוט וברור. ראובן אינו רוחץ, למה ירחץ? מניין לו שהוא מפויח, כלום יש לו מראה? שמעון אינו רוחץ הוא אומר ככה: אילו הייתי אני, שמעון, מפויח היה ראובן רואה שאני מפויח והיה סבור שגם הוא מפויח ממילא היה רוחץ את פניו. כהיום שראובן אינו רוחץ את פניו, סימן שהוא רואה שאני, שמעון, אינני מפויח – למה, איפוא, ארחץ את פני. נמצא שגם שמעון אינו רוחץ, שניהם אינם רוחצים איפוא.

הכומר: נפלא, נפלא! מתוך מדבש ונופת צופים. רק עתה עוררת בי את החשק ללמוד גמרא, אך אומר לך את האמת בוש אני לבקש ממך שתוסיף לשאלני שאלה אחרת.

הרב: אין דבר, אין דבר אשאלך שאלה נוספת. ראובן ושמעון נכנסו לארובה נתפיהו פניו של ראובן, שואלת הגמרא מי רוחץ את פניו.

הכומר: לא אבין דבר! ראובן רוחץ ושמעון אינו רוחץ; שמעון רוחץ וראובן אינו רוחץ. שניהם רוחצים, שניהם אינם רוחצים. מה עוד אפשר לשאול בעניין זה?

הרב: על זה יש לגמרא שני תירוצים. ראשית, ראש-גוי שכמוך! מה יש לשני תלמידי חכמים כמו ראובן ושמעון לעשות בארובה? והשנית, הראית ששניים ייכנסו לארובה ורק אחד מהם יפויח? אמרתי לך שאין זה בשביל מוח של גוי, גמרא הוא רק בשביל יהודי.

* * *

בעיירה סמוכה לבוברקא היה יהודי אחד שקראו לו בשם ברל פיאסק. שאלו פעם לר' ברל: ר' ברל שלמה נקרא שמך ברל פיאסק? כלום אינכם מבינים השיב ברל. מי לא

סבתא שלה, חיה רחל, היתה אומרת: מאז שנולד מלאך
המוות אין אדם בטוח בחייו.

*

ועוד היתה אומרת: השנא הגדול ביותר לא יצליח
לעשות לך מה שאתה עצמך מסוגל לעולל לך.

*

כשרוצה הקב"ה להעניש את מישהו הוא נוטל מימנו
לרגע את השכל.

*

כשרוצה הקב"ה להעניש "עם הארץ" הוא מזמן לתוך
פיו "פסוק".

*

היא היתה אומרת: בעצם אין הבדל בין חכם וטיפש.
לשוטה יש מנה הגונה של חכמה וגם לחכם יש מנה הגונה של
איוולות. השוני רק בעריכת הדברים. אצל החכם מצויה
החכמה למעלה והטיפשות למטה. לכן חכם המרבה דברים
סופו שהיא אומר דבר שטות. אצל הטיפש החכמה למטה
והטיפשות למעלה לכן טיפש המדבר הרבה, פעמים שהוא
מגיע לשכבת החכמה ואומר דבר של טעם.

* *

יבין הרי הדבר פשוט בתכלית הפשטות. ברל בהיפוכו
לבר (לא דק פורתא) ולבר עניינו כבד, בלשון הקודש. וכבד
משמש גם עניין אחר, כלומר שווער, כגון "תכבד עליהם
העבודה". "שווער" בא גם מלשון "שבועה" לאמור "שווערן",
שעניינו להישבע וקרוב לו בלא ה"א הוא שבוע ושבוע הרי
עניינו חול וחול הרי הוא זאמד וזאמד אינו אלא פיאסק.
שלמה לא תבינו? הרי הדבר פשוט מאוד, פשוט בתכלית
הפשטות.

* *

סיפר חזוד. סבא שלי משה ליב סוחר גדול היה וכל ימיו
היה בדרכים. רכבת לא היתה בימים ההם, לא אוירונים וגם
לא מכוניות. ואין נסעו? בעגלה נסעו. היה סבי רגיל לנסוע
עם העגלון הקבוע שלו שלא מבני ברית. הדרכים שלנו היו
משופעים דיוקנו של הצלוב ואיקונין של האם הקדושה, על
כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן. בעל העגלה שאדוק
היה ביראה לא החסיר להצטלב ולומר תפילתו בפני כל
מקום של "קדושה" והסבא שלי משה ליב היה אומר: "שקץ
תשקצנו" וכו'. וכך היה העולם נהג מימים ימימה, זה מצטלב
וממלמל תפילתו וזה ממלמל "שקץ". פעם אחת עברו ליד
איקונין מפורסם מאוד וקרה שסבא משה ליב נרדם. טורד
אותו הגוי בכתיפיו הוי, משה ליב, "שקץ"!

יהודים מבורקא

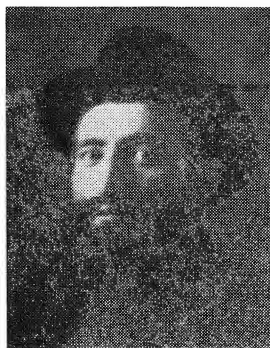
יהושע דרייאר

יוסף (יאסל) לייב

הירש בלר

צבי פאנדר

עזריאל הולצמן, הריגיסור של "מכירת יוסף"

ר' שלמה פליץ (שלמה שוחט)
 ר' אהרון פרוכטר (חתנו של ר' משה נאס)
 ר' אברהם צ'י שוחט (בנו של ר' משה נאס).
 ר' משה שוחט, היה בעל קול ערב ונעים. היה עובר כל ימיו לפני התיבה בבית הכנסת הגדול והתפלל מספים ב"מים נוראים". היה מנעים זמירות בשמחות, כגון: בחתונות, בברית מילה, ובפדיון הבן; ור"ל בלווייה היה מספיד ועושה "אל מלא רחמים" בקול קורע לבבות. גם בראש חודש אלול, על "בית החיים", כשבאו נשים ל"קבר אבות".

אברהם פִּישר (רעונה)

שמים בבית הכנסת, בבית המדרש ובקלויז השונים

דוד פלאגר (דודיה שמש, שמש ראשי בבית הכנסת)
 שמואל יוזיף בראנדווין (משנה לשמש בבית הכנסת)
 חיים-אבא'לי (שמש בבית המדרש)
 ישראל, בנו של חיים-אבא'לי
 הירש-מלך קרויטהאמר (שמש בבית הכנסת הקטן, "אין שולכ-לי"), הוא היה מכריז על המולד, לפני ברכת החודש בשבת מברכין.
 דוד חנא'ס, (שמש ב"פאראייך")
 יצחק פעפיץ, שמש בקלויז של חסידי צ'ורטקוב. (מלבד זה היה מנסה כל שנה את מזלו במסחר בשום. כל שנה קיווה שיאמיר מחירו של השום, ותמיד הפסיד).
 מאיר דאנציקר (שמש בקלויז של חסידי-בלז).
 השמשים עסקו גם בתפקידי "קדושה" אחרים, דודיה שמש היה חורת כתובות במצבות. מאיר דאנציקר היה "קברן" העיר ומומחה בלישת העיסה למצות. אהב כוס משקה. הוא היה אומר: "כשאני קונה "בקבוק" בפרופינציה די וערב שבת לי עד-עד... סוף הדגים".
 שו"בים בבברקא
 ר' הרשל שוחט
 ר' משה נאס (משה שוחט)
 ר' מיכל שוחט, בנו של ר' הירשל
 ר' קלמן שוחט, בנו של ר' מיכל שוחט – אך הרב העביר אותו מתפקידו על שום מעשה שהיה.
 ר' משה-אברהם שוחט (מאן)

ילדים מבברקא

1. אברהם צוך, 2. אייזיק פוקס ז"ל, 3. פייבל שליידר (קלעי), 4. יעקב גרבל, 5. פסיה צימר ז"ל, 6. חנה מלר ז"ל, 7. נתן (נטע) וולמאן ז"ל, 8. מרדכי גאלר, 9. דויד גאלר, 10. הלה הלפר (המנחם), 11. אהרן גאלר ז"ל, 12. אהרן קרויטהאמר (כרובי), 13. צפורה רדליך (בן-טוב), 14. יצחק (איצ'לה) בלום ז"ל, 15. ליב (אריה) בקר, המבוגרים בשורה האמצעית (מימין) ישראל הפטלר, הרשל שבאדרון ז"ל, (?), מחלה גרוס ז"ל, הרש גרוס ז"ל, אהרן כץ ז"ל, (?), (?), מרדכי הלפר.

אורי כרובי (תל-אביב)

הכשרה ועלייה

והנה הופיע בעיירה נער מגודל, רחב כתפיים, ממושקף, שחזר זה עתה עם הוריו מווינה. שם הוא למד וסיים בית ספר תיכון, היה פעיל בארגון נוער ציוני היא הסתדרות השומר הצעיר שנוסדה בווינה על ידי נוער בני-פליטים מיהודי גאליציה, שמצאו להם מקלט בבירת המונארכיה האוסטרית. הבחור דיבר עברית במבטא ספרדי, חידוש גדול באותם הימים, והיה מלא מרץ לעשייה. הבחור הזה היה לוניק אלואיל, כיום הצייר והמורה אריה אלואיל.

אלואיל ארגן וריכוז סביבו את מיטב הנוער. חילק אותם לקבוצות לפי גילים ומינה את המבוגרים יותר כראשי קבוצה על הצעירים יותר, אירגן שיעורים לעברית הנהיג תלבושת (תלבושת הצופים) וסמלים לאומיים ציוניים ונתן לנוער עניו לענות בו. כך קמה בבופרקא הסתדרות "השומר הצעיר", הסתדרות חיה עסיסית ושוקקת חיים.

הנוער כאילו נולד מחדש. הוא התמסר בלב ונפש לתנועה ולרעיון הציוני ולחזון הגדול של תקומת העם היהודי במדינה שלו, בארץ אבותיו, ובכל להט הנעורים התמסר לרעיון ההגשמה והעלייה. אורגנו קבוצות

נסיגתם של חילות ניקולאי השאירה אחריה חורבן והרס בכל הרובעים היהודיים בערי מזרח גאליציה. הפליטים היהודים שברחו מבתייהם מפני פחד הקוזאקים והצ'רקסים החלו בסוף המלחמה לחזור אט-אט לבתייהם. עייפים וחסרי כוח החלו לשקם את חייהם מחדש בעיר ההרוסה. אך הנוער לא מצא כאן את מקומו. אלה אשר נאלצו להפסיק את לימודיהם והתגייסו בגיל 17-18 לצבא האוסטרי להילחם במלחמה לא-להם. חזרו מדוכאים וממורמרים ולא יכלו להמשיך בחיי השיגרה של הוריהם. גדולה מזו, הם מצאו בפניהם נוער מגודל בני העמים השכנים, נוער שוביניסטי לאומני, שראה את הנוער היהודי כנטעזר בתוכו והשתדל לדחוק את רגלו ולרדוף אותו. הנוער חיפש מוצא. היו כאלה שפנו מיד להגירה לארצות שהיו כאילו פתוחות בפניהם, או שהיו להם שם ראש-גשר בצורת קרוב-משפחה חבר או מפר באמריקה הצפונית או באמריקה הדרומית.

הצהרת בלפור להקים בית לאומי ליהודים בארץ ישראל הפיחה רוח חיים בבני הנוער בתקופת הסער והדחק, אך איך נוסעים לארץ ישראל?

בבית אריה אלואיל – חלוצים לומדים סנדלרות מימין: דויד כץ, אריה אלואיל, שמעון ברייטפלד ז"ל

שבדו מלבם דברים שלא היו ולא נבראו, כגון שהשומרים מתכנסים בבית המדרש בלילות שבת ומדליקים נרות ושורפים סידורי תפילה – ועוד עלילות ממין זה. ההסתה והשנאה היו גדולים כל כך עד שאותו זקן שעבר לפני התיבה, כשהגיע לתפילת שמונה עשרה, פרץ את בני הנוער בין כל שונאי ישראל: ולמלשינים אל תהי תקווה וכל המינים והאפיקורסים והרשעים והשומרים... כרגע יאבדו.

גם בתוך אווירה כזאת צריך היה להמשיך ושום דבר לא עמד למכשול, שכן ההחלטה היתה נחושה.

בחודש אפריל יצאה הסנונית הראשונה מעירנו. משה וינד הצטרף לקבוצת חלוצים מלבוב. חודשיים לאחר מכן, בחודש יוני 1920 עלתה קבוצה של שבעה מבני עירנו בראשותו של אריה אלואיל, וביולי של אותה שנה (בתשעה באב) עלתה הקבוצה הגדולה בראשותו של אברהם בוני (אברהם) צוק, כיום ספרן בספריית "שערי ציון" בתל אביב.

אחריהם באו רבים קבוצות ויחידים. את בחורינו תמצאו בכל שטחי החיים של המדינה: בין אנשי קיבוץ ומושב בין פועלים ופקידים בין מורים פרופסורים ומרצים באוניברסיטה.

הכשרה חקלאית וקבוצות לימוד של מקצועות שונים. אריה אלואיל עצמו סידר בביתו סנדלריה וצירף אליו עוד שני בחורים, שמעון ברייטפלד ז"ל ויב"א דויד כץ, (כיום בארצות הברית). הם קנו את כל הכלים הדרושים והחלו לתקן נעליים. יום אחד בא אליהם יהודי נעול מגפיים מלוכלכים כאילו דשדש בהם בכוונה בשלוליות הבוץ, וביקש שיתקנו לו את מגפיו. "היכן קרועים המגפיים" שאל הסנדלר. "יפה שאלת! אתה הסנדלר ואני צריך לומר לך היכן המגפיים קרועים". צדקת אומר אלואיל. הוא לקח את המגפיים נכנס לרגע למטבח מילא את המגפיים מים וחזר. "מה עשית לי?" שאל היהודי "רציתי לראות היכן החורים שבהם חודרים המים" – ענה אלואיל.

אלה אשר היו רגילים להטות שכם ולסייע להוריהם בעסקיהם במסחר ובמלאכה החלו לאט-לאט להתנער מתפקידיהם ומסרו את זמנם לתנועה – דבר שגרם להתקוממות כללית אצל ההורים. בחורי הישיבה שישבו ולמדו גמרא בבית המדרש הזמינו להם מקראקאו מכתבי ואלקובסקי, שיטה ללימוד עברית בקורספונדציה והחזיקו את החבורות בתוך הגמרא – גם דבר זה היה למורת רוח ההורים. כי זאת לדעת, יהודי בופרקא היו כולם אדוקים בדתם, מהם היו חסידים נלהבים של הרבי מב"ל, מצ'ורטקוב ושל הרבי מסטרטין, ר' יצחק אייזיק לאנגר, ששכן כבוד בתוך עירנו. אם ההורים היו מוכנים עוד איכשהו לוותר על עזרתם של בניהם ובנותיהם בעסקיהם, הרי לא היו מוכנים כלל וכלל שהבנים יסוו מדרך אבותיהם, וכל אותם "משחקי הצופיות והצינוניות" לא מצאו חן בעיניהם. היו גם כאלה שהכריזו "מלחמת קודש" על תנועת הנוער ועל כל מה שהיה בו משום ריח של ציונות ודרשו את הפסק: "לא תתורו אחרי לבבכם – איר זאל נישט נאכגיין אייער הרצל" (ומאוחר יותר הוסיפו: "ואחרי עיניכם – אייער קוק").

המלחמה הנואשת ביותר היתה כשהגיעה השעה שהבנים והבנות היו צריכים לצאת למקומות ההכשרה. אפשר היה לסלוח זאת לאותם הורים שעשו זאת בתום לבב מטעמי מצפון והשקפה. אך היו אנשים רעים, הולכי רכיל ומסיתים

לצאתו של החלוץ הראשון, משה וינד, לדרך ארצה – בינואר 1920

קבוצת בוגרים ב"השומרה הצעיר"

מימין, השורה ראשונה: משה גימפל, הירש נאס (ז"ל), דב (ברל) בקר, פסח קרמר (מולכו), משה וינד
השורה באמצע: שלמה נאס, שמואל פדר, בשורה למטה: מרדכי איציק קול, משה בלום (ז"ל), יעקב גרבל

זאב שילה (ירושלים)

מחיי הנוער בעיירה בשנות השלושים

ההורים, ברובם של המקרים, לא היו זקוקים לעזרתם של הצעירים בחנות או בבית המלאכה ועל-כן ריחפה לגוד עיניו של הצעיר השאלה הגדולה: מה לעשות, כיצד "להעביר" את הזמן ובמה לעסוק. שאלה עמוקה ורצינית זו פירסמה במעמקי הלב של הצעיר. לא היה עוד מקום. לצעירים בעיירה. הפול היה כאילו נעול בפניהם והתקווה היחידה היתה ארץ-ישראל ועל-כן מובנים היו הפיסופים העזים האלה.

והנוער נהר לאירגוני הנוער. במשך היום הוא התרוצץ ברחובות ללא תוכן וללא ענין, אולם כשהגיע הערב מיד נתמלאו כל המועדונים צעירים וצעירות וחיים אחרים החלו מפכים בהם. הנוער שעמד על סף היאוש נתמלא תוכן חיים ואמונה. הוא התחיל להאמין כי יום יבוא והוא יזכה לעלות לציץ ובה יגאל את נשמתו התועה, ובה ימצא תיקון לעצמו. ואמנם מן המועדון בקעה שירה, שירה עזה וחדשה. היו אלה שירי עם בכל השפות וכולם שוורים חוט שני אחד: ערגה לציץ. השירה סחפה את כולם למעגל אחד. וכך מצא פתאום הנוער את ביטויו. השירה והריקודים נסכו בו חיים חדשים, הם נטעו בו את האמונה במחר, בעתיד טוב יותר, ובעיקר אמונה בו עצמו.

שירי-העם היו באידיש, בעברית ואפילו באוקראינית. היו אלה שירים שהובאו על ידי אורחים מן הארץ, אשר תארו

גוף חי תכיר לפי הדופק הפועל. את הדופק הזה מהווה בחיים הציבוריים והלאומיים, הנוער. זהו גוף יחיד במינו, גוף חי, תוסס ומתסיס. זהו גוף המכניס חיים ופעילות, גוף שהוא היסוד לעתידו של כל ציבור וציבור.

ברצונך להכיר סביבה מסוימת, עיר, עיירה, או כפר עקוב אחרי הנערים וראה את מעשיהם, משחקיהם ובילוייהם. והוא הדין ביחס לעיירתנו בוצרקה. הנוער שלנו היה נוער בעל הכרה יהודית ולאומית מלאה. נוער זה פעל והפעיל, תסס והתסיס והכניס חיים לעיירה הרדומה והמרוחקת מעורקי-חבורה עיקריים. כמעט ולא היה נער או נערה שלא השתייכו לאירגון נוער. ואלה היו מרובים ושונים. כל החיים הפוליטיים הציוניים, כל מפלגות ישראל מצאו את ביטויין במועדוני הנוער השונים ובתנועות הנוער השונות. אפשר לומר בלא להגזים כי כל הנוער היה מאורגן. פעמים, ההשתייכות האירגונית לאירגון בעל צביון מסויים היתה מקרית, אך ההבדלים לא היו בכלל עקרוניים, שכן את כולם ליכדה התנועה הלאומית על כל גוניה וגילוייה. הנהיגה לתנועות הנוער היתה מובנת. היה זה הענין היחיד, כמעט, אשר העסיק את מחשבתו של הצעיר ובו, ורק בו, יכול היה למצוא את ביטויו ואת פורקנו. הכלכלה היהודית גססה אט-אט ומקומות פרנסה כמעט ולא היו מצויים בשביל הצעירים. בשטח זה היו הם מיותרים כמעט.

את חייהם ואת מאבקם של חלוצי ישראל כמו, "ווען ווען זינגט א חלוץ" והיו אלה שירים באוקראינית אשר המילים הראשונות היו, "בנכר קשה לחיות...". שיר אחרון זה השפיע במיוחד. הוא חיזק את ההרגשה הטראגית כי אמנם נולדנו בעיירות אלו, אמנם אבות אבותינו חיו ומצאו את מוחם כאן בעיירה ואף על פי כן קיננה התחושה של נכר, של ארץ לא-לנו, שבמקדם או במאוחר יהיה צורך ואף הכרח לעזובה.

המועדון דאג גם להתקדמות האינטלקטואלית של הצעיר. במועדון מצא הצעיר עיתון. ואל יהיה דבר זה קל בעיניך. היום דבר זה נראה אולי מנוחך. בביתו של מי לא תמצא כיום עיתון? אולם אז, בשנות השלושים, היתה זאת בעיה רצינית. חתימה על עיתון כגון ה"היינט" וה"מאמענט" הוורשאים וכן חתימה על ה"טאגבלאט", או ה"כווילה" הלבובאיים, היו מעמסה כספית בל-תשוער. רק מאמץ כספי משותף וכביר יכול היה להביא לחתימה על עיתון. באופן זה היה המועדון, או כפי שנקרא אז בפי כולנו ה"פאריין" הקשר האחד והיחיד עם העולם החיצון. אפשר היה למצוא עשרות קוראים בעיתון אחד וגיליונות ערב שבת או ערב חג שימשו שבועות מרובים את הקורא. אגב, פרט מענין. כדי להקטין את ההוצאה הכספית נהגו למכור "שעות קריאה". העיתון נתקבל בבוקר. "משלחת" לא מבוססת של צעירים חיכתה לקבלתו בבוקר מיד עם צאתו של גאלושקא, נושא המכתבים, ממשרד הדואר ומיד הועבר העיתון לקוראים פרטיים ל"שעות קריאה". רק בשעות הערב הגיע העיתון למועדון.

אף חוגי לימוד נתקיימו בתנועות הנוער. כל משכיל שנודמן ליעירה, בין בצורת תלמיד בית-ספר מסחרי או תיכוני שבא לבלות את חופשתו מלימודים בביתו, או תושב חדש בצורת "אברך" שהתישב בעיירה מיד גרתי בעול מתן שיעורים במקצוע בו יכול היה לתרום משהו. הצימאון לדעת היה גדול כל-כך, שהנהירה לשיעורים היתה מלאה.

מומן לזמן התקיימה הרצאה מענייני דיומא. התרצאה משכה רבים. אף מבוגרים באו לשמוע וגם חברים בתנועות נוער אחרות. ערב של הרצאה היה ערב של חג וערב של התרוממות-הנפש. זכורים לנו היטב הויכוחים הלוחטים והיוקדים שעוררו הרצאות אלו. הלהט של המתווכחים היה גדול ועצום. הם, המתווכחים, השקיעו בו את להט נפשם ונשמתם. סוף סוף מצא הנוער עניין והוא רצה למצותו עד תומו.

ב

האירגונים היו שונים ומרובים. היו אירגונים "עונתיים", שהתקיימו רק זמן קצר. הם הופיעו ונעלמו והופיעו מחדש לאחר זמן-מה בלבוש חדש או במתכונת הקודמת. והיו אירגונים שהחזיקו מעמד והתקיימו שנים מרובות, כמעט עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

כל מפלגות ישראל היו מיוצגות בעיירותנו. אפשר היה למצוא את תנועות הנוער הבאות: השומר הצעיר, בוסליה,

גורדוניה, החלוץ (תנועה כללית), אחוה, המזרחי, בית-ר ולאחר הפילוג מאיר גרוסמן מן התנועה הרוויזיוניסטית, אף את ברית הקנאים. כולם דרשו את חלקם ולכולם היה במה למשוך את הנוער – בהבטחה של מתן רשיון-עלייה, סרטי-פיקאט בלעז. זאת היתה "מלת-הקסם", ההבטחה היקרה ביותר, ותנועה שיכלה לעמוד בהבטחותיה, זכתה בדרך כלל למספר הרב ביותר של חברים.

העונה היפה ביותר ואף המעניינת ביותר היתה התקופה בה פעלו ועבדו חלוצים ממקומות אחרים בפלוגות ההכשרה. כמעט כל תנועה דאגה כי בפוברקא תהיה לה "הכשרה". דבר זה הוסיף כבוד ויוקרה למקום. החלוצים ה"אורחים" עסקו בכל העבודות שנודמו ולא בזו לשום דבר. הם התחרו עם חוטבי העצים המקצועיים ולפעמים אף עם שואבי-המים. הם, החלוצים, אלה שבאו להכין ולהכשיר את עצמם לעלייה להכשיר את עצמם לסבל ואי-הנוחיות שבחיים העתידים בארץ, הכניסו רוח חיים בעיירה. היו אלה צעירים וצעירות אשר כאילו פרקו כל עול, שלכאורה שאפו לשנינו ערכים והיו בבחינת "מתקני העולם", והם בכוחות רעניים ותוססים באו לפוברקה וסחפו את כולם ללהט שלהם. לכבוד נחשב לו, ליהודי בפוברקה, לארח בביתו חלוץ מאחת מנקודות ההכשרה השונות.

"חלוצים באו העירה" – זאת היתה הסיסמה. היא חיזקה את הצעירים, נסכה בהם מרץ ודירבנה אותם לצאת להכשרה, לעבוד ולעמול, להאמין ולמצוא תוכן בחיים. והדבר הועיל. ולמאמצים אלה היו תוצאות רצויות. הנוער פעל, חי והאמין. הוא האמין כי יום יבוא ומושבותיה של ציון, קיבוציה ועריה יקלטו אותם ויתנו להם אפשרות ומקום לחיות כבני חורין במולדתם החופשית.

מעטים זכו. רק יחידי סגולה מאושרים זכו להגשים את חלומם. אלה עלו ארצה, באו לבנות ולהיבנות ואת חוונם הגשימו. אפשר למצוא אותם בארץ בעיר ובכפר ובכל ענפי הכלכלה, המדע ובכל שטחי היצירה.

האחרים, והם הרבים, לא זכו. הם נשארו בפוברקא עד שעלה הכורת על בית ישראל ונגדע העץ הצעיר – הנוער הפוברקאי החולם והעורג יחד עם הוריהם, קרוביהם ומיליוני אחים אחרים.

המעטים, שארית הפליטה, התפזרו ברחבי העולם הגדול וגם לארץ הגיעו שרידים כאודים מוצלים מן התבערה הגדולה. הם נקלטו במולדת.

הרוב נשאר בפוברקא. טבוחים, שרופים וקבורים חיים, קידשו שם שמים עם מיליוני אחים מבית ישראל.

זכרם של הכמהים לציון, זכרם של המתפללים בבתי-התפילה השונים בדבקות חסידית "ובא לציון גואל", וזכרם של השרים "בשוב ה' את שיבת ציון" ו"אנו עולים ארצה", בלהט של מקובלים, לא ימוש מאתנו לנצח.

תהא רשימה זו ציון לחברים וידידים שיחד איתם חלמנו, כמהנו וערגנו ויחד אתם שורנו את פתיל החלומות. כבוד לזכרם!

* * *

המלחמה בוינה, בכודאפשט ובפראג. בין החוזרים שב העירה בחור צעיר רחב כתפיים ממושקף, בתלבושת של גימנאזיסט, לוניק אלוויל היה שמו.

לוניק אלוואל הביא אתו נסיון רב מתנועת הנוער שהוא עצמו היה חבר בה בשנות שהותו בוינה. לא רק נסיון הביא עמו. הוא הביא עמו, כנראה, גם כוח ארגון רב ובעיקר הביא עמו רצון כביר ליצור משהו, וגם מצא קרקע פורה לפעולתו. לוניק ריכוז סביבו כמה צעירים מחובשי בית המדרש וגם מן הנוער העובד לא הניח ידו. הוא ארגן את הנוער בקבוצות. את הגדולים הדריך בעצמו ועל הקטנים מינה ראשי קבוצות מבין הגדולים. הוא הקים קבוצות ללימוד עברית, העסיק את הנוער בספורט בטוילים, בשיחות – הוא הקים תנועה – תוך שבועות ספורים קמה בעיר תנועת "השומר הצעיר". משטר התנועה היה כמתכונת תנועת הצופים. משטר של סיסמות, (עשרת דברות), נגזר על העישון ועל השתייה. וראה זה פלא: בחורים שהיו שטופים בעישון, ונחזו את העישון ושינו דרך חיהם. "השומר" חייב לבצע כל יום פעולה "טובה", "מוצא שפתיך תשמור" וכיוצא באלה סימסות. המצב הכלכלי היה בכל רע ומרובים היו הנצרכים. פתחנו בית-עם. השומרים והשומרות בישרו תה ומרחו לחם בריבה לכל הנצרכים. לזקנים או למיוחסים "ביישנים" הובאה המנה לביתם. בימי ו' ובימי שבת פשטו השומרים והשומרות בכל בתי העיר לאסוף חלות ולחם לבית-עם. התנועה ידעה על נצרכים חולים השוכבים בבית בלתי מוסק. שומרים פשטו במגררות חורף לאסוף עצים למען הנצרכים.

וצריכה האמת להיאמר: ההורים היו נגד התנועה. ראשית: התנועה ניתקה את הבנים והבנות מן הבית שהיה זקוק לעזרתם; והשנית: רוב החניכים בא מבתים אדוקים וההורים חששו שבניהם יורחקו מדרך אבותיהם. אף-על-פי-כן לא יכלו לצאת נגד מעשי-הבנים והבנות שבתנועה. מעשיהם היו למופת במסירותם. הדוגמא האישית שימשה מופת. נתבטלו המעמדות. נהרסו המחיצות, נוצרה מעין תנועה חסידית עממית שהניגון החסידי מילא בה תפקיד ניכר. בן החיט ובנו של הסוחר היו בקבוצה אחת עם בן ראש-הקהל, היתה זו תנועה של עזרה הדדית, של תמיכה בחלש ובזקוק לעזרה.

סידרנו קופה משותפת. ערכנו נשפים הצגנו "מכירת יוסף". הרגיסור היה עזריאל הנגר היכן למד תורה זו – לא ידענו.

למדנו ולימדנו עברית. למדנו ידיעת ארץ ישראל. שמענו סיפורים על "השומר". שרנו שירים עבריים ושירי הארץ בכל לשון שנודמנה. טיילנו, שרנו, התווכחנו וחלמנו על עלייה ארצה.

חלמנו ולמדנו. בהתלהבות ובתמימות ניגשנו להגשמת הרעיון למעשה. תחילה לימדנו ידנו מלאכות קשות: חטיבת עצים וסבלות. זקנים ונערים נהרו מכל פינות העיר לחוות במו עיניהם איך נערים "משוגעים", בני טובים, בני בעלי בתים אמידים ועשירים עוסקים במלאכת הגויים. והיו בעלי-בתים שמסרו לנו את העבודה בכוונה תחילה, אם משום שעבודתנו היתה זולה יותר ואם משום אידיאלוגיה. אט-אט פחתו הלועגים, והמתנגדים התרגלו והשלימו.

לוניק אלוואל פתח בביתו סנדלריה ואתו עבדו שני

מימין עומדים: דב בקר, אהרן כץ, אריה אלוואל, מיכאל זוהרי " כורעים: (?), הניה שרייאר, שמעון ברייטפלד ז"ל " יושבים: פסח קרמר (מולכו), משה לייב צוף ז"ל

ש. פ. קלעי (ירושלים)

ראשית התנועה החלוצית בפוברקא

מלחמת העולם הראשונה נסתיימה באורח פתאומי. הצבא האוסטרי התפרק מנשקי וחייליו חזרו ללא משטר וללא סדר בקבוצות וביחידים, כל אחד לביתו. צעירי הלאומנים האוקראינים בעירו הראו ראש ונהגו בחוצפה בשוטרים ובנציגי השלטון. הם הניפו את דגלם הלאומי והכריזו על שלטון אוקראיני בגאליציה. חמומי המוח תכננו אמנם פרעות ביהודי גאליציה אך גברה התבונה ולא נשפך דם. אך רכוש היהודים נעשה הפקר.

בינתיים פרצה מלחמה בין האוקראינים והפולנים על השלטון בגאליציה וכל צד הבטיח זכויות ויחס טוב לתושבים היהודים בכדי לרכוש את אהדתם. יד הפולנים היתה על העליונה והם שכחו את הבטחותיהם. אדרבה, הם נהגו בגסות ביהודים, גייסות האלר גזזו זקנים ופעמים תלשו את השיער עם הבשר. גייסו צעירים יהודים לעבודות כפייה כגון שטיפת הרצפות בקסקטינים שלהם או לניקוי החצרות שלהם. הצהרת בלפור הוכרזה על ידי ממשלת אנגליה בעצם ימי המלחמה. ואנו, שהיונו תנינים של הצד השני של המיתר, לא יכולנו לגלות סימני שמחה כלפי חוץ. כבשנו איפוא את שמחתנו בלבנו וחיכינו לשעת הכושר.

השלטון האוקראיני בתחילתו העניק זכויות-מה ליהודי גאליציה הוקם מעין ועד לאומי שמושבו היה בסטאניסלוב. הנוער היה מוכן לפעולה אך חסרה יד מנהיגה; הסדן חיכה לפטישו.

באותם ימים החלו חוזרים פליטים שישבו במשך תקופת

באותה קבוצה. (משה וינד יצא שלושה חדשים לפני כן בקבוצה מלבוב).
 ביולי 1920 (בתשעה באב) יצאה קבוצה גדולה יותר (קבוצת קאלינקא) והגיע ארצה ב-28 באוגוסט 1920.
 כאן מן הראוי להזכיר את המשגה שעשתה התנועה. "השומר הצעיר הקים בגאליציה במשך זמן קצר תנועה למופת תנועה שוקקת חיים ופעולה, אך המנהיגים לא דאגו להמשך. הם עלו כולם ארצה והשורות נתדלדלו. ואמנם הורגשה ירידה גדולה במשך כמה שנים. רק בסוף שנות העשרים נתעוררה התנועה החלוצית לתחייה והפעם בתנופה גדולה יותר מודרכת על ידי שליחים שהגיעו מן הארץ.

חברים דויד כץ (בארצות הברית) ושמעון בריטפלד ז"ל. חברים אחרים למדו מקצועות אחרים כגון מלאכת הדפוס, תפירות, גירות נעליים וכו'.

אך שאיפתנו ומטרתנו היתה עבודה אדמה ממש. בעלי-האחוזות היהודים לא היו נלהבים ביותר לרעיון זה. הם לא האמינו כי צעירי ישראל מסוגלים לעבוד יד ביד עם בני עשיו הרגלים לעבודת אדמה מילדותם, מדורי דורות. ויזכר לטובה מר לדר בעל האחוזת היהודי (או חוכר האחוזת) בכפר שצ'לאקי (סטרילקי בפי היהודים) סמוך לבוברקא, שהסכים לקבל לעבודה באחוזתו קבוצת החלוצים הראשונה. עד מהרה נוכח לדעת כי חובשי בית המדרש אינם נופלים בעבודתם מן ה-סטאכים וה-איבאנים. שפר גורלה של קבוצת החלוצים השנייה. מר לינוואנד חוכר החווה בקאלינקא (סמוך לסאסוב) היה שרוי באבלות ורצה לשמור על אמירת קדיש. מה עשה? תזמין קבוצת חלוצים לעבוד בחוותו, לפי עצת אחיו של פסח קרמר (כיום פסח מולכו בחיפה). קרוב משפחה, שעבד כמנהל בית משרפות היי"ש בחווה בקאלינקא. בחורינו עבדו בכל עבודות בחצר ובשדה, בחריש ובקציר וגם בדיש עבדנו. במורייגים בקצב עם עוד שני בני עשיו. הגויים התייחסו אלינו בכבוד.

תנאי החיים בהכשרה היו קשים. מקום מגורים בגורן או בעליית תג של אורוות הסוסים. איני זוכר בדיוק מה היה שכר העבודה. אך דבר אחד אני זוכר שהוא היה זעום ולא הספיק לקיום של ממש. עבדנו עבודה קשה, היינו עייפים אך השמחה היה שורה במעוננו. הרגשנו מנוחת השבת. שרנו ורקדנו, התווכחנו על יהדות ואנושות, על ציונית ועל סוציאליזם, על חיי עמל ויגיעת כפיים, על חיים משותפים ועזרה הדדית, על יחס אדם לאדם ועל יחס חבר לחברים. מלחמה לא קלה היתה לנו עם הורינו עת היינו צריכים לצאת להכשרה. אולם המלחמה העיקרית התחילה שעה שעשינו את ההכנות הממשיות לעלייה. נזכור כי היתה זאת תחילת העלייה השלישית. לנסוע לארץ ישראל היה פירושו לנסוע אל הבלתי נודע. ואמנם היו חברים רבים וכן טובים שלא עמדו במבחן. נכנעו ונשרו.

במאי 1920 יצאה הקבוצה הראשונה. אריה אלוזיל, שמעון בריטפלד, ברל בקר מיכאל זוהרי, משה לייב צוך, פסח קרמר, הניה שרייאר, ונדמה לי כי גם מרים יאנט ז"ל יצאה

מגלגליו זכות על ידי זכאי. ר' אברמצי פישר מעיר : מה נסתר דרכי ההשגחה, נשגב הדבר מבינתנו. בוא וראה רוחב השגחה ועומק גדולתה של תנועת הנוער החלוצית שעקרה ילדי-ישראל מתנוות-מחנות מבתי אבותיהם ומארץ מגוריהם, טילטלה אותם טלטלה גדולה דרך ארצות וימים ונטעה אותם באחוזותם בארץ אבותיהם לפליטת עולמים.
 מה היה גורלם של אלה שנשרו וירדו ? כולם ניספו ולא נשאר מהם זכר, איש לא ניצל. אף אלה שירדו לארצות הרווחה, כביכול, הלכו גם הם ואינם; זה מת בדמי ימיו וזה נכרת מארץ החיים על ידי מיתה טראגית משונה.

מימין: למעלה: דורה קארטן, ייטקה גוטליב, יעקב (קובה) אלוואיל, פסח צימר, הלל אלוואיל, ניסן שמיר, חיים מל.ה. כ"ץ
באמצע: קופפרברג, ד"ר צ'אצ'קס, שרה אלוואיל, שמואל שאכט,
ישראל גימפל, זלמן גירה
למטה: חנה שרייאר, פייבל שליידר, הירש נאס ז"ל, א. גרוס

חיים קמחי (מל) – (הכרמל, חיפה)

העלייה לארץ-ישראל

הבריחה החלה כשהגענו לכפר פודהורודישץ': למזלנו עברנו את קווי-החיות ללא תקלות, חוץ ממקרה בלתי נעים אחד. בשדות שבמבואות העיר נתפס אחד הבחורים משלנו (היה זה ישראל מנדל בייגל) עלידי משמר סיור פולני והלה נעצר והואשם כמרגל ועמדו להוציאו להורג ביריה. העיר היתה כמרקחה. התרוצצויות והשתדלויות, בכיות ותחנונים, תפילות ואמירת תהילים בבית המדרש ו"עקירת קברים". התערבותו של הסטרטינר ר' יצחק אייזיק לאנגר וכופר-נפש בסכום גדול ביטלו את הגזירה.

בעיר שרצו חיילי כנופיותיו של הגנרל האלר שנתחנו באמריקה ובאו להציל את פולין. הם שדדו את רכוש היהודים השתעשעו במריטת הזקנים של היהודים ופעמים עקרו גם את בשר הלחיים עם שער הזקן.

הנוער הרגיש את טעם הגלות וראה שאין לו עתיד בארץ זו. לבני הנוער של העיירה שלנו קרה נס. אחד הבחורים שלנו בשם לוניק אלוואיל, כיום אריה אלוואיל הצייר בתל אביב, חזר מווינה עשיר בנסיון בחיינו נוער כגון: "הצופה", "השומר הצעיר" וניגש לייסד תנועת נוער בעיירה שלנו. הוא אסף סביבו כמה צעירים מן המבוגרים יותר, כגון: אברהם צינץ, משה בלום וגם מן הצעירים יותר כמו: מיכאל שיין, פייבל שליידר והקים הסתדרות השומר הצעיר לתפארת. הנוער החל ללמוד עברית וללמוד מקצועות. מייד נוסדו גרעיני הכשרה שעבדו בסטריליקי, בקאלינקא, בחלבוניצה ותוך שנה אחת (בשנת 1920) עלו כארבעים איש בשלושה גלים לארץ ישראל. גם לי שיחק המזל להימצא בשורות הנוער

הצהרת בלפור בשנת 1917 הפיחה רוח תקווה בלבות הצעירים מבית ישראל שתהו ושאלו את עצמם – לאן? התשוקה לעלות ארצה היתה עזה מאוד, אך לפך היתה נחוצה לא רק העזה. המלחמה להטה בכל עוצמתה. כל הדרכים שהוליכו לירושלים היו חסומות וגבולות רבים וים גדול עמדו למכשול בדרך.

בינתיים הוזמנתי על ידי שומרי כסאו של בית האבסבורג שאבאו לעזרת האימפריה האוסטרו-הונגארית שנתערעה כלשהו ועמדה להתמוטט. לא ניתנה לי ברירה לסרב והלכתי בעל כורחי אך לא הועלתי מאומה. ב-1918 נתקרב הקץ. חזרתי לבוברקא ומצאתי תוהו ובוהו. כנופיות של בריונים אוקראיניים שרצו בדרכים והשתוללו בערים. הם גייסו צעירים (וגם מבוגרים) לעבודות כפייה. תחילה לניקוי הרחובות ואחר כך לחפירות – לחפור חפירות הגנה. נשאו בפנינו נאומים שניתלץ להצלת המולדת האוקראינית מידי הפולנים.

הרחיקו אותנו בכוח מן הבית וסחבו אותנו לעבודות הצלה "לטובת המולדת" ועד ליד העיר סטרי הגענו. העמידו אותנו בקו-המלחמה הראשון. הפולנים פתחו באש עלינו במכוונת יריה ורק בנס לא היו לנו אבידות. למזלנו לא ארך העניין ימים רבים. האוקראיניים נאלצו לסגת ואנו חלמנו על תוכניות עריקה כשנתקרב קרוב יותר לעירנו. ידידנו משה וינד שעבד אתנו (הוא עבד כפקיד במשרד) הכין לכל אחד תעודות זיהוי חתומות בחותמות הרשות האוקראינית, שכן בלי תעודות אי אפשר היה לעבור ממקום למקום.

ועד הקהילה דאג לנו לאכסניה ולמזון במשך עשרת ימי שבתנו בטריאסט.

מטריאסט הפלגנו באונייה "טירול". בעינינו היתה זו האונייה שבה הפליג מארקו פולו למסעו הגדול לסין. מקום השיכון שלנו היה על הסיפון, דחוסים כמו דגים מלוחים.

כשאני קורא עתה בעתונים איך מטפלים עתה בעולים, שולחים לקראתם שליחים שילוו אותם בדרכם, שידאגו להם וישעשעו אותם. מעלים אותם באווירונים, באוניות בתאים, מאכילים אותם ממטבחי האוניות – אני מתפקע מקנאה. מי ידע על תא באונייה? מי ידע על אוכל מבושל? כל מאכלנו היה ביסקויטים עם בשר שימורים (שורץ תולעים) וחצי ליטר מים מתוקים לנפש ליום. מי התעניין בנו כאשר התגלגלנו במשך עשרים ואחד יום על "גיגית" בלתי הגיינית זו ששמה "טירול"? – היו ימים, ואולי גם ימים מאושרים.

שהיה מאורגן מכל הבחינות. דאגו לחברים לדרכונים ופעמים רבות גם להוצאות הדרך. לא עברו ימים מעטים ומצאתי את עצמי בדרך לארץ ישראל בקבוצת חלוצים מן העיר שצ'ריץ. בראש הקבוצה עמד בן עירנו דויד ויידריך. העלייה ארצה לא היתה קלה כלל וכלל. הפולגים לא נתנו לנו לצאת מארצם והצ'כים לא נתנו לנו להיכנס אליהם. וכשעברנו את הגבול הצ'כי ערכו לנו באורדרברג "קבלת פנים ממלכתית": לקחו ממנו את הדרכונים ואסרו אותנו. חודש ישבנו בצ'כיה וחיכינו לדרכונים חדשים. בוונה חיכינו לתור לעלייה, שכן היו רבים שקדמו לנו. עם ישראל לא היה מוכן ולא נתן את האמצעים הדרושים לעלייה. בעיר וינה פיזרו אותנו בבתיים של אנשי העיר שהשתקעו כאן בתקופת המלחמה. ארוחותינו אכלנו בבתי תמחוי. רק אחרי ישיבה של שישה שבועות בוונה יצאנו לטריאסט. כאן מצאנו כי הספנים שובתים בגלל תנאי עבודה גרועים.

קבוצת כדורגל בבוברקא

עומדים, מימין לשמאל: הרשל (חי בארגנטינה), לייב קלינגס, שמואל לאקסר, הירש גוטליב, דויד לרר, משה גוטליב, אהרון ברומברג, לייזר שנאפ, לייב אוצ'יסקר.
 כורעים: שמואל ברומברג, ליפא לוטרינגר (חי בישראל), הירש מאן, שמשון קאטר (חי באמריקה).
 יושב, השוער: ישראל לאקסר.

אגודת „צעירי מזרחי“ בפוברקא

שורה ראשונה מימין למעלה: אלימלך שיינפלד, שמחה כץ, שמשון האמיידס, הניה מלר (חיה בפתח תקוה), מינדל בער (חיה בתל-אביב) ש. שרייאר (ת"א), אסתר שיינ(ירושלים), זיסל ראפ, יעקב לונדנר, משה קורמן, יעקב לוטצר, אסתר פריינדליך, יהושע הניג, ראפ (בתו של זליג ראפ), חיים לם (חבר המרכז) רבקה שרייאר (רחובות), ינטה מלר, צבי שור, מרדכי ויזר (ירושלים), אברהם שרייאר, מנחם גאלר, אהרן ברומברג, אברהם דייקסלר יצחק צבתי (חלוץ ראשון מסניף צעירי מזרחי בפוברקא עלה ארצה בשנת תרצ"ב כעת במושב חיבת ציון).

שמואל שרייאר (תל-אביב)

החלוצים שיצאו מ"בית המדרש של פוברקא

יום תמיד... הניגון הידוע, ניגון בית המדרש היה מבקיע את דומית הלילה. בחורים צעירים ליד "בעלי-בתים" בני תורה, היו רגילים לקיים פשוטו כמשמעו את הצו "והגית בה יומם ולילה"... אחרי יום עבודה במלאכה או במסחר, שלא פעם התיש את הכוחות, היו מתכנסים בבית המדרש ללמוד גמרא בצוותא, לעיין ב"עין יעקב", והיו שבאו סתם כדי לומר כמה מזמורי תהילים.

אין איפוא כל תימה כי בית הכנסת ובייחוד בית המדרש שבעיריה הפכו למרכז תרבותי-חברתי, ובצד בירור סוגיה קשה נתנו גם את הדעת על דברים מענייני היום. היו שפירשו את המאורעות המדיניים האחרונים בעקבות הכותרות בעתונים האידישאים שהגיעו מוורשה, היו שנתנו את הדעת על ענייני הקהילה ולעתים גם על המחלוקת לשם שמים: כדת "מי יהיה רב בפוברקא"... והיו גם כאלה אשר

גולדתי, גודלתי וחונכתי בפוברקא, שהיתה אמנם עיירה ככל שאר העיירות בגאליציה המזרחית. אך חוט של חן יהודי מיוחד במינו היה טבוע על כל הווייתה. חיי היהודים, ה"עמך", בשוק וברחוב, הרוח והרגש אשר שררו ב"בית המדרש" של העיירה היו להם טעם וגוף מיוחדים, ולעולם לא אוכל לשכוח את ה"גירסא דינקותא" שהבאתי עמי כאחד מיושבי "בית המדרש" בצעירותי.

כאמור לא היה לעיירתנו סימן היכר מיוחד. היהודים היו את הרוח החיה ואף על פי שרוב האוכלוסיה היה משאנים בני-ברית, בכל זאת מוטבע היה על העיירה חותם יהודי. חיים יהודיים שקקו על כל צעד ושעל. המסורת היהודית העתיקה משלה בכל. הכול היו דבקים "בזאת התורה שהיא לנו עז ואורה"... בכל פינה ובכל רחוב היה בית כנסת או בית מדרש ויהודים היו משכימים ומעריבים אל פתחם בכל

באותם הימים, לפני כשלושים וחמש שנה, צמאה נפשם לציון וירושלים...

בימים ההם לא היה זה מן הדברים הקלים להיות "ציוני". האוירה ברחוב היהודי, ובייחוד בעיריות הקטנות, היתה "נגד ציונית". כל הפעולה הציונית היתה צריכה להיעשות "בתנאי מחתרת" ממש. אף על פי כן, אלה שנתפסו לצינות לא הסתפקו בכך שהם נתגלו כציונים, אלא ביקשו להחדיר את הרעיון הדתי לאומי בתוך כותלי בית המדרש ולכל בית יהודי, ועל כך אשתדל לספר בשורות הבאות.

היינו קבוצת צעירים דתיים מחובשי ספסל בית המדרש אשר הרעיון הציוני הצית את ליבנו. ומעשה שהיה כך היה: בעת אחד הביקורים בלבוב פגשנו את ר' משה רייך נ"י ועוד כמה חברים ממרכז המזרחי אשר הטילו עלינו לעניין את הבחורים ברעיון הציוני. הפגישה היתה מקרית בהחלט. נפגשנו בשעת "מנחה-מעריב" באחד מבתי הכנסת של לבוב ודרך טבע הקבילו אותנו ב"שלום עליכם", מאין בא יהודי. וכאשר סיפרנו על העיריה ועל בית המדרש שלנו בו מתרכזים עשרות בחורים צעירים החלו להסביר לנו "ציונות דתית מה?". הדבר נקלט היטב במוחנו. היטבנו להבין את ערכה של התנועה ובייחוד לאחר שקראנו את החומר בכתב, מאת מבשרי התחייה הדתית לאומית, הרב קאלישר ז"ל, הרב מוהליבר ז"ל, ר' אליהו גוטמאכר ז"ל, ועוד.

פעולתנו הראשונה היתה להביא את הדברים לידיעת החברים בבית-המדרש. החלטנו לעשות זאת שלבים-שלבים. תחילה "העבנו" קצת ספרות ציונית ו... גם את כתבי חיים נחמן ביאליק, ורק בשלב מאוחר יותר התחלנו להתווכח על הדרך נלך בה בבאות.

... ושוב הויכוח לא היה על הצטרפות לאיזה תנועה פוליטית, אלא על דרך "החוג" - על הדרך בה ימשיכו בחורי בית המדרש. השאלה היתה: האם להחדיר לתוך "השטיבל" גם לימודי חול, לימוד עברית (מעניין שלימוד לשון הקודש בעת ההיא נחשב כלימוד חול...) ודברי ימי ישראל, או להפריד בין קודש לחול. בבית המדרש נמשיך בלימודי קודש ונקבע מקום אחר לפעולות "החילוניות". לבסוף נפלה ההכרעה למוג הפול בתוך הסניף של הארגון. לא היינו מוכנים לקבל את הדעה שרווחה אז ברחוב, לפיה אסור ללמוד עברית ואין ללמוד תנ"ך ואין להתעניין בדברי ימי ישראל. אמנם קדמו להחלטה ויכוחים סוערים בין החברה, אך לבסוף נימנו וגמרו ללכת בדרך של "תורה ודרך ארץ", למוג בין הקודש לחול מתוך מגמה לשעבד גם את החול לקודש...

אולם יחד עם זה גמרנו אומר לא לנתק את הקשרים עם המוני היהודים החסידים והחרדים. היו בינינו בחורים שנימנו עם חצרות החסידים. בייחוד רב היה מספרם של חסידי בלו. החלטנו לא לנתק את הקשר עם האדמו"רים. אף נתנו הוראה שקטה "ליושבים" בשטיבל של בלו להמשיך בלימודיהם ולהוסיף לנסוע לרבי לחגים ובעיקר ל"ימים הנוראים".

התנהל בינינו ויכוח אולי כדאי ורצוי להצטרף לתנועה הציונית דרך הפרוודור של ה"אגודה", כלומר מקודם נצטרף בפומבי לצעירי אגודת ישראל ואחר כך, כשישקטו הרוחות נעבור בגלוי לצעירי מזרחי. אחרי ויכוחים הכריעה דעת

השוללים - דרך עקיפין זאת, - ואני הייתי אחד מהם' והחלטנו לצאת בריש גלי עם הרעיון הציוני הדתי וייסדנו סניף של צעירי מזרחי.

אז יצאה משלחת למרכז בלבוב ושם קיבלו אותנו בסבר פנים יפות. החברים דב קנול, צבי דורון (שניהם נמצאים בארץ כיום), שהושיטו לנו את מלוא העזרה והתמיכה הרוחנית והגשמית להקמת הסניף.

חזרנו מעודדים ומיד נגשנו לפעולה. הרמנו את דגל הציונות הדתית בעיריה וכעבור פרק זמן קצר ביותר התלכדו והתרכזו סביבו כמאתיים מטובי הבחורים במקום. ייסדנו בית ספר עברי של המזרחי; ארגנו שיעורים לעברית למבוגרים; קיימנו אסיפות והרצאות. כך היכחה הציונות הדתית שורשים עמוקים, עוד בטרם הספיקו המתנגדים לציין לתפוס את פשר המהפכה החברתית שהתחוללה בעיריה, בהשקט ובבטחה...

"המרד הקדוש" שהתחולל בתוך כותלי בתי המדרשות ובתי הכנסיות בעיריה שימש גם פתיחה להתארגנות החיים הציוניים במקום. אחרינו החלו להגיע גם כל שאר התנועות הציוניות מימין ומשמאל. התארגן "ועד ציוני בינמפלגות" בשם "הפדרציה" (תיאום הפעולות) למען הקרן הקיימת, למען קרן היסוד וכן למען קיום פעולות ציוניות משותפות אחרות.

העבודה כולה התנהלה תוך מסירות נפש ודיבקות חסידית, מדי פעם בפעם נתבשרנו, כי הגה החסיד הזה מפלו, וחסיד פלוני מסטרטין וכו' הצטרף לתנועה. השמחה היתה גדולה במעוננו - במעונה של תנועת הציונות הדתית.

בהמשך הזמן התחלנו לבקש "סרטיפיקטים" כדי לעלות לארץ ישראל. דבר זה עורר תסיסה רבה והתנגדות גדולה בקרב הזוהרים, יהודים יראים ושלמים, שהיו מוכנים עוד להשלים עם הרעיון שבניהם נתפסו לצינות, אך בשום פנים ואופן לא היו מוכנים להשלים עם הרעיון שבניהם יטשו אותם ויעלו לארץ ישראל...

אבל לצערינו הגדול כל הויכוח הזה פרץ במאוחר קצת ולא הספיק להבשיל פירות חיוביים. התנועה הציונית התבססה במקום רק בראשית שנות השלושים ובטרם הספקנו להתבסס, בא המבול הגדול... פרצה המלחמה האיומה שהביאה אתה חורבן וכלייה על קהילות ישראל שבגלות פולין ושל רוב ארצות אירופה.

בסוף שנת 1939 נכנסו הסובייטים לעיריה. הם משלו בה עד יוני 1941 עת נכבשה בופרקא על ידי הנאצים הגרמנים ימ"ש. בזמן השלטון הסובייטי עוד המשכנו בפעולה הציונית. הוספנו להתוועד בבית המדרש, אם כי בצורה מסוייגת ומתוך קפידה בל יהיו אותנו כציונים. הציונות נאסרה כידוע, מיד עם כניסתם של הרוסים. הם קידשו עליה מלחמה בעזרת "היבסקים היהודיים" - הקומוניסטים המקומיים שעלו מיד לגדולה...

הקשר עם החברים בלבוב נתרופף ואט-אט נתפרדה החבילה בכלל. שואת המלחמה ניתקה את הפתיל האחרון של חיים ציוניים בפרט ושל חיים יהודיים בכלל בעיריתנו. נתפורנו על פני שבעה ימים. היו שברחו לברית המועצות, או הוגלו לשם וניצלו. היו שהצליחו להימלט בדרכים שונות ומשונות מצפורני החיה הנאצית הטורפת, אך רוב רובם של

חברי החוג הציוני המזרחי בעיירתנו עלו בלהבות אש על קידוש השם ודמם השפוך זועק: ארץ אל תכסי דמם... ויגוֹם ה' את נקמת דם החברים, ראשונים ומבשרי התחייה הדתית לאומית בבוברקא.

עם מיסדי ה"חוג" הציוני המזרחי הנ"ל נימנו הח"ח: שמחה כ"ץ, אלימלך ראפ, ישראל דרייער, מיכאל לוטרינגר, צבי שור, אלימלך שיינפלד, שמשון חאמיידס זכרונם לתהילה ולברכה, וייבדלו לחיים ארוכים הח"ח: יצחק צבתי – כעת במושב חיבת-ציון, חיים קארטן – בארה"ב, מרדכי וייזר – ירושלים, וכותב הטורים האלה אשר במשך פעולתנו המשותפת נתקשרו בינינו יחסי ידידות, אהבה ושלוה, ובכוחות משותפים, יד ביד פעלנו למען ציון וירושלים. אך לצערי הרב רובם לא זכו, כאמור, לראות במו עיניהם בתקומת ישראל ובהתגשמות הרעיון אשר למענו פעלו ועל קדושתו

מסרו את נפשם... וראויים הם, כי ייזכרו לטובה ובל ייפקד מקומם בגאלריית ההנצחה של מבשרי ציון הצעירים – ממשיכי הדרך של הראשונים המבשרים. יהא זכרם ברוך! אחרית דבר:

אחדים מבני העיירה החביבה שלנו נמצאים עתה בישראל. הם עברו כל שבעת מדורי הגהינום בימי השואה ואף על פי כן חזרו איש איש אל צור מחצבתו. כיום הם נמנים עם פעילי המפלגות הציוניות בארץ ותורמים את חלקם לבניין המדינה –מדינת ישראל.

החינוך הציוני שקלטנו בבית המדרש חדר עמוק-עמוק אל תוך הווייתנו. האמנו ברעיון עת היינו כחולמים, ועל אחת כמה וכמה כיום, כשהגדיל ה' לעשות עמנו... ואנו מודים לה' על שהחיינו והגיענו לזמן הזה וזאת נחמתנו באבלנו הגדול על אובדן מחמדנו.

האגודה הציונית "אחזה" בבוברקא

ממששי-הרבים

על יוסף אפנר

סולו סולו המסלה

אלואיל

ריצות מאחריו. אף אם איש לא חייבו, ראה את עצמו מחוייב בדאגה לסידורו של המטבח שלנו, שהאכיל כמאה בחורים, בדאגה למערכת-כלים, למזונות וכדומה. או שירותי-החשאי שלו בענין "עזרה". זה היה מוסד הכספים שלנו. הנהלתו היתה נתונה בידי באי כוח כל המפלגות הציוניות. לא קלה היתה לנו השמירה על עצמאותנו, כי לא אחת אמרו הממנים על הכספים להיות גם השליטים על נפשנו. ביחוד גבר תאבוננו של בעל-המאה להיות כופה-הדעה עם ראשית-נשיבה של רוחות "עת לבנות". היו גם נסיונות של הטלת-אפטרופסות בשם תרי"ג. קשה היה להעביר את הספינה הקטנה שלנו בשלום ואם הצלחנו בכך ולא מכרנו את נפשנו ולא ויתרנו כלשהו על עצמאותנו – היתה בזה יד-ההחלטיות שבנו, אך גם עזרת-החשאי של מסייעינו הצעירים. ושוב ריצותיו של אפנר – הוא שהשכיל למצוא עקיפין-דרכים למפלגות, שלא ישלחו ל"עזרה" את אוהבי המדון, המשחיתים כל חלקה טובה, אלא את השרירים תמי-הלב והמעש. הוא טרח, שישלח מי מטובי הוואטאראנים הציונים, המאוגדים בחבורה "תקות ציון", שלא למד עוד מדרך-הנרגנים מלבי-השנאה ונשמר בו מתום-הראשית. פעם אחת אמר: "אתה רוצה ערובה, שלא ישלחו סכסכן? ואם ישלחו לך את אבי, תהא בטוחה?" חשבתי: דרך-הצלצה היא, אך באמת, בשיבה הקרובה, ישב כבר אביו, ר' פתחיה אפנר, מטובי-הותיקים ההם, שסייע לא אחת בידנו להימנע מחיפוכים מיותרים. בן-בית בחיי-הציונים, מכיר מנוער ומקרב את עסקניהם, ידע את המעשים מאחורי-הקלעים, ומעשים אלה לא היו

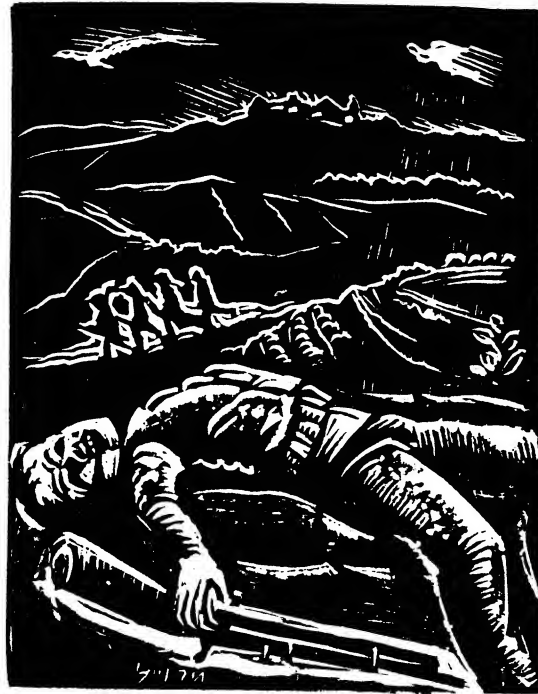
לפני כחמש-עשרה שנה באנו, חבורה קטנה של נערי-פרובינציה, ללבוב – לחדש בה, ומתוכה בגליציה פולה, את תנועת-החלוצים ואיגודה. בכוונתנו עמד למפגע לנו המנגנון של העסקנות לשם אימונות ולשם כבוד – סיעה של אנשי-דיפלומים, שנטפלו להנהלת-תנועתנו פלחנות-בינים בקארירה, שפיסתה נראתה להם בפסא בסיים, בקהילה וכדומה. אנשים אלה לא היתה בהם, בעצם, לא זיקה ולא ענין פנימי ביותר לתנועה ודרכה והשחרור מהם לא היה קל ביותר, ולאחר שהברחנום בהחלטה קצרה של ועידת-החלוצים, ידעו, כמובן, להיפרע ממנו בפרשה ראווה של מעשים טובים, כסאבוטאז' וכדומה.

בימים ההם כשאנו, נערי-הפרובינציה, גירשנו את סיעת-הדוקטורים ופתחנו בחידושה של התנועה ועבודתה ואנו בודדים וללא-עזר, נגלתה לנו כמשענת קבוצה של צעירים, בני לבוב, שששלעצמם לא ראו את העליה לארץ ישראל כתעודתם הקרובה והדחופה, אבל הם ידעו דיוקנה של ישראל כתעודתם הקרובה והדחופה, אבל הם ידעו במהותה של העסקנות הציונית הכבודה והכירו, עד מה יש במהותה מסירותה של אידיאה, ומתוך אכזבה ביקשו לחסות בצל הבחורים, שנתכנסו מעירות שונות, ועבדו מי באינסטיטוט הטאכנולוגי, מי בבנין בית הספר על שם אברהם קורקיש, מי בבית חרושת יאוואר, אכלו ארוחותיהם הדלות במטבחם העלוב שבמרתף-זיגמונטובסקה וישנו מחוץ לעיר בסמוך לבית המשוגעים, ואחר כך, כשבעל הבית זרק את מעט המטלטלים שלהם ונעל את הבית, נעשו להם בית-לינה השולחנות שבאגודה "צעירי יהודה" במפלש-הויומאן.

בקבוצת-צעירים זו נמצא גם יוסף אפנר. נוהג גנדר וסלסול בלבשו והופעתו, מקפיד על טיב-הקפל במכנסיו והידור-העניבה, בן-טובים בכל מנהגו היה כאילו מבליט ממילא את הצד השונה שבינו ובין חבריו החדשים, שכף-המרק והסוליה השלימה היו להם דאגה גדולה. הוא, כשאר בני-הקבוצה הזאת, לא ראו את תנועתנו והסתדרותה כשלב לקאריירה, אך לא העלו גם את ההשליה, שהם חברים חיים ממש. הם היו מסייעים לשמה וריזותם וקשריהם עמדו לנו להתגבר על כמה וכמה מכשולים גדולים. כשאני מעלה לפני את זכר הימים והמעשים – אני רואה, עד מה רבו ביחוד השירותים של אפנר. אלה היו שירותים שאף על פי שקצתם נעשה בפומבי לא הכריו על עצמם להיות נודעים בריבים. הוא, למשל, היה מראשי-המסייעים להשיג לנו אותם השולחנות של "צעירי יהודה". והדבר לא היה קל – זו היתה אגודה להרצאות, לשיחות, לשחוק-השחמט ולפיטומים-מלים ואנו ביקשנו לעשותה מקלט לנו. כמה יגע אפנר להטות את הלבבות, לרכוש לנו את זכות-החברות וההצבעה. הנה אני רואה אותו באותה שבת שלפני האספה הכללית ומאה ריצות לפניו ומאה ריצות מאחריו, כשם שאני רואה אותו בשבת שלאחר האסיפה, שמסרה את האגודה על אולמיה, ספריה ושולחנותיה בידנו, ושוב מאה ריצות לפניו ומאה

העסקן-לתיאבון, המסייע-לשמה לדרך שלא תהא, בעצם, דרכו. אמרנו: תום שבו ופעלתנות שבו הביאו אותו, אמנם, אלינו אך לא לתוכנו. הוספנו ואמרנו: כשם שנעזרנו בו בעיר, ניעזר בו עתה בכפר. והרי בעיר נעזרנו בו הרבה: חברים שעברו במתנגב מברית-המועצות צריכים סיוע בשלטונות – ובכן אפנר. ברחובות ציד-סוחר-ואלוטה וקצת מחברינו אלה שיצאו לעבודתם נתונים לסכנה, שאין כל תעודות בידם ואין לשון-המדינה בפיהם – ובכן אפנר. הוא הולכים למשרד-המשטרה וחיפו שם ב"תור" עד יעבור זעם. ימים הרבה נהנה מחידודו זה. צריך להלין קצתם מחוץ ל"בנין", שהמשטרה יכולה לבדוק בו – ובכן אפנר. הוא וריצותיו היו כעין מוסד לעצמם. זה היה, אגמם, מוסד ישן, מוסדו של גמל-החסדים בלא בחירות והצבעות, ואפשר שהוא נראה נאיבי ביותר בימינו, שכל תנועה מתקרשת בהם בטרם עת לממלכת-בונציים, אך מי יכחיש את החן והנוי שבו? כשהייתי נכנס לרחוב-ברנשטיין הקטן נראה לי כולו כצרוי-מוסדות: הנה בית הקהילה, הנה אולם, הנה אולם יד התרופים, הנה מרכז "החלוץ" והנהלת "עזרה", הנה דפוס ה"ידישער ארבייטער", הנה משרד "הקרן הקיימת" והנה גם מוסד זוטא, יוצא-דופן ועם כל זאת משתלב בכולם – דיויתו של אפנר. כשם שלא תיארתי לי את הרחוב בלעדי המוסדות ההם, כך לא תיארתי לי בלא ההליכה הבהולה, הליכה של מצוה, הליכתו של הנער הגבוה הזה, ששערו בלונד מקורזל ועיניו תכלת. לא, לא האמנתי שייצאנו לכפר היא למעלה מענין של עראי. הסברתי לעצמי: פשוט. משנתרוקנה העיר מחלוציה ונתגברה המגמה של הכשרה בכפרים – ניטל קרקע הפעילות ומה יעשה בה אפנר? יבואו ימות-הגשמים ושוב יהמה ה"בנין" מאדם רב – ישוב גם הוא. הוא שב קודם – הוא בא מכפר אוקנו בחבורה גדולה. הוא בא עמם לכינוס-החלוצים הגדול. הכפר הזה רחוק מלבוב והדרך היתה ברגל. הלכו ימים. כשראיתיו שוץ ומיוגע, ברובשקה וירוקה, וביחוד כששמעתי דבריו בשיחת-הפירור, שהיתה בחצות-לילה במערת-מירדובה גרוטה, ידעתי שנתקלף האיש מסלסוליו וגילה את תוכו לעצמו, וממילא לאחריהם.

שנים היה בארץ ולא שמעתי שמעו. אחר-כך ראיתיו אילו פעמים ופגישותינו קצרות היו. הוא היה אז בעבודתו – אם בחלוקת-חלב, אם בנהגות. כאן וכאן משרת-הרבים, מסוגם של המשמשים שאין הקהל יודע שמם ואומר: החלבן, הנהג. פעם אחת ראיתיו בקצה רחוב החשמל, ישב על כבש-מכונית גדולה וסעד בחטיפה סעודת-עראי. שאלתי: היכן אותו אפנר, העסקן-לשמה? חיך והניע בידו, ספק ביקש לבטל שאלתי, ספק ביקש להצביע אל מעבר לים. אותו רגע נזכרתי דבר משונה במקצת: נסעתי ברפכת בתוך חבורת-עולים, חלוצים מגרמניה. הם ראשוני-העולים של גבעת-ברנר, שפתחו את העליה מגרמניה כארבע שנים לפני היטלר. במינכן היו עם שחר חילופי-רפכות. נודמן זקן אחד וגרר ברוב יגיעה את צרורותינו. אמר שהוא מצטער הרבה, שאחר מעט. זה שנים רבות שהוא מקיים מצוה זו. דבריו נגעו עד דמעות: לא זכיתי לעשות כמזככם, לפחות אשמשכם. היבהב בי הרהור כהרף עין: אפנר שלנו שהזקין, לא ששכחתי, שאפנר עובד מכבר בארץ, אלא תמיד כשהוא עולה לפני

על במותיך חלל

אלואיל

מסוגלים לעורר רוב-אהרה. מהיר-חימה היה פולט דיבורים רותחים של גינוי, אך תוך כדי אמירה היה משכך קולו ומחייך: "וואס איז דא צו רעדן, דו קענסט דאך דאס רויבערבאנדל". הוא ידע יותר מכולנו נפתולי-היחסים, הסחר-מכר במנדאטים, סבך-האינטריגות האישיות, הרקב במוסדות והנפשות הפועלות בהם, אך לא היתה בו לא שגאה שהיתה בנו, נערי הפרובינציה הנכזבים, כשם שלא היה בו ציניזם, שמראה-עינים כזה וידיעת-עניינים כזו מהלכים על נפש צעירה. פעלתנות היתה בו, ששמרה אותו מן השגאה המוסדות שגואי-נפשנו. לא היה מינוי בידו ולא יפוי-כוח, כמדומני שלא היה בוועד או בוועדה. הוא חיבב את המעשה מתוך האינצידטאטיבה שלו. עתים הופיע פתאום, ישב לשולחן, נטל את המכתבים החוזרים הנועדים למשלוח, שעה ארוכה כתב את הפתובות, הדביק את הבולים, נשא את הצרור לפוסטה, עתים התרוצץ בכל העיר ועם ערב שב ובידו רשימת בעלי מלאכה המוכנים להעסיק חברים, עתים יצא לשיט בכפרים למצוא מקומות-עבודה. והפול – בלי מנדאט. פעם שאלתי: "אפנר, מי אמר לך לעשות זאת?" השיב: "מה זאת אומרת: מי? אפנר! אודה, נהגנו בו בדרך שנוהגים בחבר-למחצה. גם הוא ראה עצמו כך. דומה היה עלינו, כי טוב לו בכך."

וכאן היתה הטעות שלנו. ולא בו בלבד ראינו יותר ללבוש מאשר לנפש. ראינו צעיר ומנהגו נראה בדרך-הדרנים ושנתו לא בטחב ה"בנין" או על שולחנות האגודה ההיא ואכילתו אינה אכילה חטופה אצל מר סאסובר – ופסקנו פסקונו. אפילו כשיצא להכשרה והגיעו ממנו שמועות, כי הוא נתן במאה הריצות שלו נושא ונותן עם בעלי אחוזות ומרבה להפליא את נקודות-ההכשרה – ראינו עדין את הבחור

ומרדכי לא יכרע (אסתר)

אלואיל

וְכַמּוֹךְ קְהִילוֹת לְמֵאוֹת
הוֹקְמוּ עַל אֲדָמוֹת פּוֹלִין הַטְּמָאוֹת
כְּפִינִים בְּמַחְרוֹת חֲרוֹזוֹת
בְּשִׁדְמוֹת אוֹקְרָאִינָה הַפְּרוֹזוֹת

וְאֲנִי בְּיָמִים קָהֵם
לֹא אֲרַשְׁתִּיךָ לִי כְּעִיר וְכָאֵם
אֶלֶּא בַּחֵן וּבַחֲסֵד
שֶׁל בְּתִי הַכִּנְסֵת
בְּשֶׁל הַהוֹד וְהַתַּפְּאֶרֶת
שֶׁל שַׁבָּת וְעֶצְרֵת

וּבַחֲרִדַת כָּל־גִּדְרֶיךָ
וְגֵרוֹת יָמִי כְּפוֹרֶיךָ
וּבַבֶּרֶק פְּמוֹטֵי שְׁבָתוֹתֶיךָ
וּבַפָּאָר שְׁבִיטֵי סִבְתוֹתֶיךָ

אני רואה אותו כראש־מלווים בבית הנתיבות היונאי שבלבוב.
סוֹחֵב שְׁקִי־הַעוֹלָיִם, מַלְתַּחְתִּיהֶם, צְרוּרֹתֵיהֶם וְהַכֵּל בְּרוֹב
מִסִּירוֹת, הִיִּיתִי אוֹמֵר בְּדַבִּיקוֹת, וְכַשּׁוּזָה הַעוֹלָיִם וְעַל
מִרְצַפֶּת בֵּית־הַנְּתִיבוֹת נִתְרַעְשׁוּ רִיקָדִים וְשִׁירִים הִיָּה בּוֹלֵט
רֹאשׁוֹ – בְּלוֹנֵד מְקוֹרֵזל וְעֵינָיו גְּדוֹלוֹת, עֵינֵי־תַכְלֵת.

יִד־הַזּוֹדִים רִצְחָתוֹ עַל אִם־דְּרָכִים בְּשִׁלְחָה כְּדוֹר־רִצְחָה
בְּרֹאשׁוֹ. הוּא הָרֹאשׁ הַבּוֹלֵט שְׁטוּעוֹת בּוֹ עֵינִים שְׂרָאִיתִין
פְּעָמִים הַרְבֵּה מִצְהִירוֹת מִשְׁמַחָה בְּצֹאת נַעֲרֵי־יִשְׂרָאֵל
מִמִּצְרַיִם־גְּלוּיָוִת.

מ. ז. (ירושלים)

בוֹבְרָקָא

בְּיָמִים קָהֵם,
עוֹד טָרָם הָיִיתְ עִיר וְאֵם
נָחַל עֶכוֹר בְּתֵר אֶת שְׂדוֹתֶיךָ
וּבִיבְרִים נָבְרוּ אֶת עֲצֵי יַעְרוֹתֶיךָ
וּמִהֶמָּה בָּא לָךְ זֶה הַשֵּׁם
בְּיָמִים קָהֵם

וְלֹא הָיִיתְ בְּיָמִים קָהֵם
אֶלֶּא עִמָּךְ בּוֹהָה וּמִשְׁעָמָם
מְרַחֵב שֶׁל בִּיצוֹת וְנִירִים
שׁוֹפֵעַ שִׁיפּוֹן וְשׁוֹרֵץ חֲזִירִים
רְחוֹקָה, נִדְחַת וְנִטּוּשָׁה
לֹלֵא נִיצוֹץ שֶׁל קִדְשָׁה

וְעַל כָּל דֶּרֶךְ וְנִתִּיב
בְּתִי טְמֵאָה מִסְּבִיב
צָלְבוֹ שֶׁל הַבֵּן צִלְמָה שֶׁל הָאֵם,
זֹאת הָיִיתְ בְּיָמִים קָהֵם

עַד שֶׁבָּאוּ הַלּוֹם
גּוֹלֵי אֲשַׁכְנּוּ וְאָדוּם
שְׂרִידֵי עֲדַת יְהוּדִים
פְּלִיטֵי־חֶרֶב וּמְרוּדִים

וְהֶמָּה בָּנוּ לָךְ בְּרַחֲבֵי הַנִּיר
זֹאת הָעִיר;
וְהֶמָּה עֲשׂוּךְ בְּיָמִים קָהֵם
לְעִיר וְלָאֵם

ושנאתיך שבַעַתִּים בַּתְּהִלֹּכֶת אֵידֶיךָ
 בְּהִמּוּזֵי הָעֶרְלִים נוֹשְׂאֵי צֶלְמֶיךָ וְאִיקוֹנֶיךָ
 בְּאִינוּיִם וּבִסְטָכִים, שְׁלִילָה יוֹם
 אִימֹ בִּיהוּדִים לְנֶקֶם
 אֶת דָּמוֹ הָעֶלּוּב
 שֶׁל זֶה הַצָּלוּב

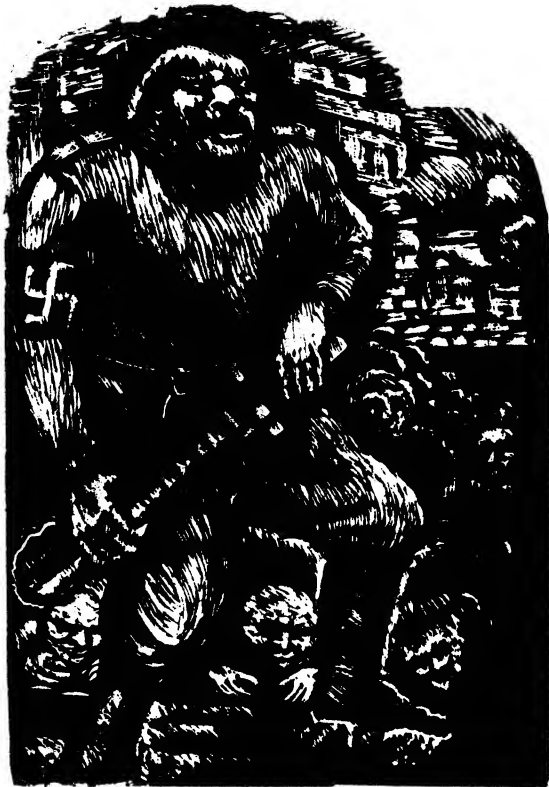
ושנאתיך שבַעַתִּים וְשֶׁבַע אֶת הָעִיר הַחוֹרָגָת
 עַת מְשֻׁמָּחָה הֵייתָ מִתְמוֹנָגָת
 כִּי תִלְיִי הָרְשׁוֹת
 נִתְּנוּ לָךְ הָרְשׁוֹת
 לְקַחַת נֶקֶם
 בָּדָם

וְעַת קָבֵר כָּרוּ בְּךָ לְאַלְפֵי יְהוּדִיךָ
 עֲלֻצָּת וְשֻׁמְחָת כִּבְחֻצֶיךָ
 וּבִיד פּוֹשַׁעַת וְהוֹרָגָת
 עַל הַדָּם מִגֵּד
 עֲמֻדָּת
 וְשִׁדְדָּת

עַל־כֵּן אַרְוִירִים גּוֹיִיךָ
 הַשּׁוֹכְנִים בְּתוֹכֶיךָ
 אֲשֶׁר כָּל חַיֵּיהֶם לְרֹצַח זֶה קוֹי
 וּבְכָל מְאֹדָם דָּם זֶה אוֹי,
 שֶׁשְׁחִיטָת יְהוּדִים הִיא חֲלוּמָם
 עוֹד טָרָם הָיוּ נֹאצִים בְּעוֹלָם

וְעוֹד יָבוֹא יוֹם שָׁלֵם וְנֶקֶם
 שִׁיתִּבַּע עַלְבוּנוֹ שֶׁל זֶה הַדָּם
 שֶׁל זֶה הָעָם שֶׁחֲרַפְתָּ,
 שֶׁל סִפְרֵי־תוֹרָה שֶׁשְׂרַפְתָּ

וְעַד־יָבוֹא – אַרְוִיר יִהְיֶה נִירֶךְ
 אַרְוִירִים חֲרִישֶׁךְ וְקִצְרֶךְ
 כִּי רוֹתָה אֲדַמְתָּךְ דָּם יְהוּדִים
 שְׂדוּדִים.

וימלא המן חמה (אסתר)

אלואיל

וּבְזָכוֹת יְהוּדֶיךָ שְׁחוּחֵי־הַגּוֹ וַיִּגְעִי־הַחַיִּים
 שֶׁנִּשְׁאָו בְּדַמְמָה עָלֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה וַיִּרְאֵת־שָׁמַיִם
 וְעַל פְּרִנְסָה וְעַל דֶּרֶךְ אֶרֶץ
 וְלִמּוּדֵי־סֶבֶל עָמְדוּ גַם בְּפֶרֶץ
 מוֹל גּוֹיִים מְזִי־חִימָה
 מְשִׁסִּי־כָלְבִּים מְטִילֵי־אֵימָה

וְאֵת בְּרִשְׁעַת גּוֹיֶיךָ הֵייתָ לִי אִם חוֹרָגָת
 מְשׁוֹקֶצֶת, בְּזוּיָה וְנִלְעָגָת
 בְּטֻמְאַת כְּנִסְיוֹתֶיךָ
 וּבְטָרְטוֹר פְּעֻמוֹתֶיךָ
 שֶׁהִטִּילוּ מוֹרָא וְאִיבָה לֵּלֵא הָרֶף
 וְהִטִּיפוּ מִבְּקָר עַד עָרֵב
 וּמִלֵּילָה עַד נֶצַח
 לְרֹצַח

אלי שמואל וין היה מורה הוראה בעיר בוברקא. כשהשיא את בנוי עלה עם זוגתו להיות סוף ימיו בירושלים. הם העלו נכדים והשיאו אותם כאן. היה ממפלל כל יום ליד הכותל המערבי. כשבאו החלוצים הראשונים לבקרו, קירב אותם וטיפל בהם בחיבה.

נטעה אם נחשוב כי החלוצים היו הראשונים שעלו מן העיר בפוברקא לארץ ישראל. היתה עלייה ארצה הרבה שנים לפניהם בעיירה היו "אבלי ציון" ומרובים היו היהודים שערכו "תיקון חצות" וערגו לארץ ישראל. הגענועים לציון חיו בלב כל יהודי וגדולים היו כיסופי־הגאולה. ונמצאו נחשונים שעזבו חיי "העולם הזה" ועלו לארץ ישראל לחיות בה ולחונן ספרה.

ר' נפתלי הרץ זאלץ עלה לארץ עם משפחתו והתיישב בצפת. נכדיו בנים ובנות של בנו יוסף זאלץ חיים כיום איתנו בארץ (בצפת ובירושלים).

משה יאגיד ישב בסוף ימיו בארץ ישראל. ישב ולמד תורה ופרסם ספר בשם מחצית השקל.

משה גוטליב היה עשיר גדול בבבורקא מכובד ונשוא פנים. בבית המדרש לא פתחו בתפילה לפני בואו של משה גוטליב. בסוף ימיו עלה ארצה והתיישב בירושלים. משפחתו בעיירה – נספו כולם (ניצלה נכדתו קלארה, בת מנחם יוסף גוטליב, גרה בתל-אביב).

הסכמה הנדפס בספר מחז"ש ע"ד הל' כתובות

השכמת הרב הנין מחנני רבן שכניה מחלף יבדאל החפוסים לכל זקני חבל אשלת יהודה ע"ה פיה מחז"ר
יוסיה שאול הלוי נאמניזואל ז"ל נכדיו ספר חפזי ח"ת ז"ט וכו"ת שאל וחסיד ועוד.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

[86]

זכר לנופלים

יוצאי בוברקא שנפלו בדרך ונפטרו בארץ-ישראל

חבריו נטול חיים מן ההר. לפי בקשת הוריו הועברו עצמותיו לבית הקברות הצבאי בהר הרצל שכירושלים. המחנה הצבאי "מחנה פילון" נקרא על שמו.
יפה תואר היה. היה בעל כשרונות מעולים ונתעורר בו רצון ללמוד. כן 19 נקטף. חבל על האי שופרא דבלי בארעא! יהי זכרו צרור בצרור חיי האומה המתחדשת בארצה.
* * *

שמעון ברייטפלד נולד בשנת 1901. עלה ארצה עם הקבוצה הראשונה, במאי 1920. עבד בביתניה. ב-1921 הצטרף לקבוצה מבני העיר שעלו מאוחר יותר (באוגוסט 1920). עבד בסלילת מסילת הברזל בצריפין. אחר כך עבד בבניית שכונת מרכז בעלי-מלאכה בתל-אביב ומשם עבר

שמעון ברייטפלד ז"ל

למקווה ישראל. הטראקטור קסם לו. נסע לצ'כוסלובקיה להשתלם במכונאות וחזר כטרקטוריסט מושלם למקווה ישראל. לא עברו ימים מרובים ובריאיותו נתערעה. עבר לחיפה ונתקבל לעבודה בעירייה כמוכיר הוועדה המשפטית ישראל, חבר מסור ונאמן, אהוב על הכול. הלך ערירי. ב-23 באוגוסט 1960 טבע בימה של חיפה. יהי זכרו ברוך!
* * *

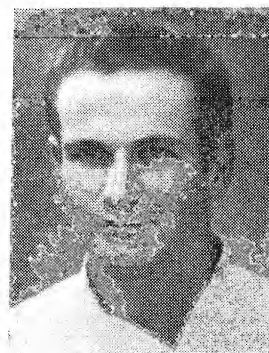
שמואל (זינבל) פרידמן ז"ל

מרים יאגט ז"ל. עלתה בקבוצה הראשונה במאי 1920. תחילה עבדה בביתניה. עברה לגרעין גדוד העבודה שסלל אז את הכביש מגדל-צמח. חלתה בטיפוס ומחה בקיץ תרפ"א. נקברה במושבה מגדל. יהי זכרה ברוך!
* * *

יוסף אפנר ז"ל

יוסף אפנר נרצח ליד ההגה בשנת 1936. כדור מרצחים פילח את לבו. ציון לזכרו העלה דב סדן בספרו: אבני זכרון.
* * *

פילון פרידמן (הי"ד)

פילון פרידמן היה בן שבע כשהגיע ארצה עם הוריו (שמואל זינבל ושרה פרידמן) בשנת 1936. הם ירדו מן האונייה ביום פרוץ המאורעות. פילון למד בבית החינוך בירושלים והצטרף אל מחנות העולים ויצא להכשרה בגבת. הוא התקשר לגרעין במעיין ברוך והתגייס לפלמ"ח. בפרוץ המאורעות נלחם בצפון הארץ. בליל הפעולה בנגב-יושע נקרא למלא מקומו של מפקד פלוגה שחלה. יצא ולא חזר. שניים מחבריו הטובים נפצעו בפעולה. הוא נתן פקודה להיסוג. כולם נסוגו והוא נשאר עם הפצועים. לא הועילו הפצרות פיקודיו שייסוג איתם. בלילה שלמחרת הורידו אותו

אמנון בן מרים ואורי כרובי היה דור שני בארץ. "צבר" עם כל התכונות היפות שנתברכו בהם ה"צברים". ספורטאי. משחר ילדותו. חבר התנועה של נוער ההתיישבות העובדת ואיש פלמ"ח. נטה שכם לכל עבודה קשה ולכל חובה. נלחם בכל מקום. כטייס מעולה נשלח לצרפת להשתלם. הראשון שטס בארץ במיסטרים. באווירן כימאויר מצא את מותו. איש לא יבין איך קרה הדבר לאמנון השקט. הזהיר. המחושב והמנוסה. השאיר משפחה עניפה של אוהבים ולא רק מקרובי משפחתו, שכן אהוב היה אמנון, ישר, נאמן ומסור. יהי זכרו צרור בצרור חיי האומה המתחדשת בארצה.

דוד ארליך ז"ל

דוד ארליך נולד בבופרקא בשנת 1898 ועלה ארצה בשנת 1935 עם משפחה בת שש נפשות. נקלט בארץ. התיישב ליד רחובות בשכונת אפרים. גידל וחינך את בניו ובנותיו והיה מאושר. ב-1960 ניתק פתיל חייו פתאום בעת ששיחק עם נכדו בבית בתו שרה אטקין. חברים ובני משפחתו זוכרים אותו באהבה. יהי זכרו ברוך!

צבי בן דוד וטובה ארליך (ה"ד)

צבי בן דוד וטובה ארליך נולד במוצאי חג הפסח בשנת תרפ"ז (1927) בעיר רוהאטין בפולין. גמר בית ספר יסודי ברחובות. למד מכונאות וכל שעה פנויה הקדיש להוריו במשק העזר שלהם. חבר תנועת הנוער. עם ראשית מלחמת השחרור התגייס לחטיבת "גבעתי". השתתף בהרבה פעולות צבאיות: בסוכרר, בבית-גוברין, בתל-עריש בבאשיט, בלאטרון ובפעולות "יואב" בפתיחת הדרך לנגב. פעל כחבלן ב"נגבה".

שמואל (זיינבל) פרידמן נולד בשנת 1893. הוא עשה מהפכה בחייו. עלה עם משפחתו ארצה בגיל לא צעיר, בשנת 1936, והביא אתו עבר עשיר. שירת בצבא פראנץ יוחף הראשון, נלחם במלחמת העולם הראשונה בחזית האיטלקית ונפצע. היה מחסידי בלו ובנעוריו נמנה עם ה"יושבים" בבלוז. הגיע ארצה מגדל זקן ופיאות.

זמנים קשים היו לו. הגיע ארצה עם פרוץ המאורעות שום עבודה לא היתה מאוסה או קשה עליו ובלבד שיוכל לפרנס את בני ביתו ויתן חינוך לבניו. חי חיי עבודה במלוא מובן המלה והיה חבר נאמן להסתדרות העובדים למן היום הראשון בארץ עד יומו האחרון.

ידע סוד "מתן בסתר". עם קבלת המשפורת היו לו כתובות ל"חלוקה". וברגליו הלך לבתייהם של הנצרכים. היה מאושר כשקיבל עבודה קבועה במשק האוניברסיטה העברית בירושלים. אך לא ארכו ימי האושר. במלחמת השחרור שיפל בן אהוב. נשא בדומיה את סבלו – ונשבר. בעל מזג טוב היה, ישר ונאמן. ימתקו לו רגבי עפרו. יהי זכרו ברוך!

* * *

אהרן גאלר ז"ל

אהרן גאלר בן הרב ר' בנימין גאלר עלה ארצה בקבוצה השנייה באוגוסט בשנת 1920. עבד זמן מה בשומריה. איני יודע איך נתגלגל למקווה ישראל (כנראה, בהשפעתו של שמעון ברייטפלד). נסע יחד עם ברייטפלד לצ'כוסלובקיה למדו יחד וגמר כמהנדס חשמלי. לא מצא את דרכו. היו לו יומרות ליותר ממה שהציעו לו החיים. עבד בים המלח ולא היה מאושר. היה סגור, ושומר הכול בתוך נפשו פנימה. יפה-תואר היה וכשנחה עליו רוח השירה היה נותן קולו בשיר. קול נעים היה לו, קוסם ושובה לב.

כשנתפרק מחנה העבודה בים המלח נדד אהרן ממקום למקום ולא נקלט. נשא אשה, הוליד בן ולא ראה אושר בחייו.

* * *

יהי זכרו ברוך!

סרן
אמנון כרובי ז"ל

גולדה שווארץ (זהבה שלום) בת מרדכי הירש שווארץ נולדה בבוברקא בשנת 1903. עלתה ארצה בשנת 1932. נישאה למר יהודה שלום (ז"ל) ב-1935. זהבה נפטרה פתאום בשנת 1951. השאירה שתי בנות אחת (חנה זהרונג) בארץ ואחת (שרה) בארה"ב.

מאיר בן פסי ושלום דינגוט נולד ב-7 בנובמבר 1886 בעיר בולחוב. את הקאריירה שלו כמורה התחיל בעירנו בבוברקא, בה פילה כמה שנים וראה את עצמו כבן המקום. מרבית עולי בוברקא, בני העלייה השלישית, היו תלמידיו וכולם זוכרים אותו לטובה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גויס דינגוט לצבא האוסטרי, נפל בשבי הרוסי ונשלח לסיביר. שם למד אנגלית. ב-1920 עלה ארצה לפי רשיון מיוחד שהושג למענו על ידי גובומייסקי. עבד כמה חדשים כפועל ברכבת ואחר כך נתקבל כמורה לאנגלית בבית הספר הריאלי בחיפה בו הורה עד יום מותו.

בנו יחיד, ד"ר דניאל דינגוט, מכהן כדוצנט לרפואה בחיפה.

מאיר דינגוט העמיד תלמידים הרבה והיה הראשון שפירסם ספרי לימוד לאנגלית. הוא נפטר בחיפה ב-1 ביוני 1959. כבוד לזכרו!

* * *

לאה ציגלר

אשת ר' שמואל ציגלר, נולדה בשנת 1880 בזולקבה. חיתה כל ימיה בבוברקא בתקופת השואה הסתתרה אצל גוי. עלתה ארצה עם בנה בכורה אייזיק ב-1946. נפטרה בירו-שלים. בניה: אייזיק, ראובן ישראל ובתה פרידה חיים בארץ.

בקרב על חוליקאת בהסתערות על משלט 40 פרץ לעמדת האויב, חיסל את העמדה ושם נפל חלל, ב-19 באוקטובר 1948. במוותו ציווה לנו את החיים. יהי זכרו צרור בצרור חי האומה המתחדשת בארצה!

חנינא בן יצחק צבתי ז"ל

חנינא בן יצחק צבתי נולד בכ"ה חשון תרצ"ו. דור שני בארץ נתחנך לעבודה, לחיי חירות ולגבורה. צנחן היה. השתתף בכל הפשיטות הקרביות. היה מהמגויסים הראשונים במלחמת סיני, וחזר לגרעין ההתיישבות בנגב. בתאונת דרכים בנגב ניתק פתיל חייו הצעירים. יהא זכרו צרור בצרור חי האומה המתחדשת!

אביו יצחק צבתי כותב: לזכרו של בננו חנינא ז"ל. נשברנו בהילקח מאיתנו מחמדנו, בננו יחידנו שהיה פולו אור וזוך, נשמה זכה וטהורה שלא ראה חיים בחייו.

עברו מאז חמש שנים, אך הלב הומה, הנפש דווייה והראשים מבולבלים. קשה להשלים שחנינא איננו עוד עמנו, נשארנו גלמודים כשתי שבלים בודדות בשדה אחרי הקציר. נגזר עלינו לשותות את כוס היגונים שאינה לפי כוח אנוש, ודלה שפת אנוש מלהביע מנת הצער והיגון שנפלו בחלקנו

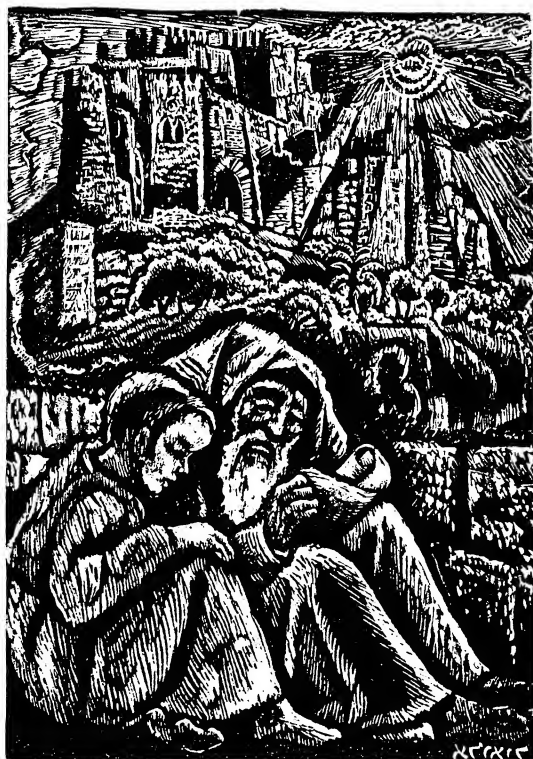
כשגמר חנינא שירותו בצה"ל, רצה להמשיך בלימודים וביקשתי ממנו שיישאר בבית. – ענה לי: "אבא הבט, הייתי בצבא ביחד עם חברי אליהו. הוא היה חברי אהובי ונפל לידי בקרב "חוסין". חובתי הקדושה למלא את מקומו בגרעין ההתיישבות".

מה יכולתי להשיב לדבריו היקרים המצלצלים עוד היום באוזני.

זהבה שלום (שווארץ)

זכור את אשר עשה
לך עמלק

(איכה)

אלואיל

כי אכל את יעקב ואת
נווהו השמו

נחשבו לנבלי חרש (איכה)

אלואיל

עמנואל כרובי (חיפה)

זכרונות מתחילת הסוף

זכרונותי אינן מרחיקות לכת, הן מגיעות אחורנית עד שנת 1938, שנת הבר-מצוה שלי. מן התקופה שלפני זאת אינני זוכר מאורעות שעשו עלי רושם מיוחד ושנחרתו בזכרוני במידה כזאת שאהיה מסוגל להעלותם כל עת שארצה. מלבד, אולי, המחלוקת האומללה שהתרגשה על עירנו, כבשה אותה בסערה וניסרה בעולמנו הקטן משך שנים רבות, הלא זוהי המחלוקת המפורסמת והידועה בחיי הקהילות היהודיות מימים ימימה, בעניין בחירת רב העיר שימלא מקומו של הרב שנסתלק והלך לעולמו. היתה זאת מלחמה מרה ובוזיה שעירערה את חיי הקהילה והרסה אותה עד היסוד. המחלוקת היתה מרה בזה שפילגה והפרידה בין משפחות קרובות והביאה לידי כך שיהודים הרימו יד איש על אחיו; והיתה בוזיה על שום ששני הצדדים לא גרתעו מלכת רכיל והוציאו דיבת יריביהם רעה בערכאות של שונאי ישראל. והגיעו הדברים לידי כך שהשלטונות המרכזיים בלבוב הבירה נקראו להכריע מי הוא שיישב על כיסא הרבנות בעיירתנו, נציג חסידי בלו או נציג חסידי סטרטין.

כשאני מסתכל אחורנית וסוקר את המעשים שנעשו, נדמה לי שיהודינו פשוט ששו אלי קרב והיו מאושרים שהקבי"ה אינה לידם עניין לענות בו. מלבד מחלוקת מרה זו נדמה לי כאילו הכול התנהל על מי מנוחות. נחל "בוברקא", שהיה

קיים ועומד מששת ימי בראשית למען יוכלו בני ישראל לרשום אותו כעד בשטרי הגטין שלהם, זרם לו בנחת ויהודים שעסקו בענייני העולם הזה במקח וממכר וגם מענייני העולם הבא לא משכו ידיהם. יסדו חברות צדקה ומוסדות תורה. בערבי חורף למדו משניות ולחגים נסעו ל"צדיק" וחיכו לבואו של משיח.

אך לאמיתו של דבר נשמט היסוד של חייהם והקרקע בער מתחת לרגליהם, הזרם הארסי שבא מן המערב, מגרמניה הנאצית, מצא לו קרקע פורה רוש ולענה אצל הגויים, שכנינו מדורות. החרם נגד היהודים בער בכל זעמו. החוליגאנים הופיעו לאור היום בכרזות שלא לקנות אצל היהודים ולא לסחור אתם. לא הסתפקו בדיבורים בלבד, לא גרתעו מן השימוש בכוח.

מדהים עד לידי כאב לחשוב עד כמה התעלמו היהודים ממצבם האמיתי והטמינו את ראשיהם בחול, מעשה בת היענה. רק עבר גל המתיחות והיהודים ניסו לשכוח הכול. גם המחלוקת על ירושת כיסא הרבנות נסתיימה בצורה טראגית: הרב ר' אורי משוירז' לא הספיק לכהן במשרתו יותר מכמה חדשים ונקרא לבית דין של מעלה. באותה תקופה מתה אשה צעירה שהתקשתה בלדתה והיו שמסרו מפה לאוזן כי שני האסונות הם עונש מן השמים כתוצאה מן המריבה על כיסא הרבנות. אחרי כל אלה לא ניסו עוד למצוא רב לעיירה וכמורה הוראה שימש הדיין הזקן ר' יוסף קלוגר.

אירע עוד מאורע שהחריד את העיירה. בערב ראש חודש אלול תרצ"ח ביום ו', יום הבר-מצוה שלי, אני חוזר מבית הכנסת עם תיק התפילין ביד ואני שומע צעקות קורעות לב; כולם רצים לרחוב בית המרחץ לא רחוק מן בית הספר שלהם. כולם רצים ואני רץ אתם. המחזה היה מזעזע. בחצר של בית עוזב שכבו ללא רוח חיים ילד בן שמונה אביו ואמו. הילד ניסה להוריד תיל אנטנה שהיה תלוי מעל לחוטי החשמל. הילד נתחשמל. האם באה להצילו ונדבקה אף היא וכך נספה גם האב שבא להציל את האם. אילולא "שגף" שהופיע במקום וחסם את הגישה למקום היו ניגפים עשרות אנשים שבאו להגיש עזרה; מעשרות היהודים שנתאספו, איש לא ידע דרכו של חשמל ולא הבינו מה מתרחש כאן. כולם חשבו שיש כאן התעלפות בסטונות. העיר לבשה שחורים. כל החנויות נסגרו וכל יהודי העיירה השתתפו בהלווייה. יום אבל כזה היה בעיר ביום הוצאתו להורג של בן יוסף. ניתלו דגלים עטופי שחורים. תמונתו של בן יוסף התנוססה על לוחות המודעות ובבתי הכנסת נתכנסו עצרות ונישאו הספדים. הנוער נשבע למלא את השורות ונתגייס למחתרת. החלו תרגילי לילה בשדות מאחורי בית המרחץ. אנו, אשר כילדים פחדנו לעבור ליד בית הכנסת הגדול (על שום האגדה כי בלילות מתאספים שם המתים לתפילה וכל העובר בקרבת מקום נקרא לעלות לתורה), התאזרנו עוז ואומץ מסיפורי הגבורה של החלוצים בארץ והיינו משוטטים בלילות בשדות וביערות ללא כל פחד ומורא. היינו גאים על שמשתפים אותנו בסוד המחתרת. נשבענו ועשינו הכרה עם האקדח. צריכים היינו להיזהר שאיש לא יידע את מעשינו, ואוי ואבוי אם הדבר ייוודע חלילה לרבי שלי או לאבי. רק אמי ז"ל היתה שותפת אתי בסודותי. היא היתה אחרת, היא גילתה הבנה רבה לכך. אבי ע"ה גרס: "חושך שבטו שונא בנו" וכך הורה לרבי שלא יחשוך שבטו, לא כן אמי ז"ל. היא הזהירה את הרבי שלא יעזי להרים ידו עלי. ואנו נתחכנו קבוצות-קבוצות וציפינו שיגיע תור גילנו לעלות לארץ ישראל.

תחת זאת בא יום השישי 1 בספטמבר 1939. פרצה מלחמת העולם השנייה. הצבא הפולני שהיה רקוב מבפנים נשבר מיד. הגרמנים מתקרבים והולכים הם כבר הקיפו את לבוב הברירה. קול התותחים נשמע ברורות, הכול סגור ומסוגר אנחנו לכודים. פטרול גרמני רכוב על אופנועים מגיע לעיר. החוליגאנים יוצאים לרחוב. מכל כפרי הסביבה נוהרים הגויים העירה אנשים נשים ובני נוער מצויידים בשקים ובגרזנים, באים לקחת את רכוש היהודים.

נתרחש נס, הפאטרול הגרמני עוזב פתאום. באופן בלתי צפוי מופיע קצין פולני רכוב על אופנוע ובמספר יריות אקדח הצליח לגרש את האספסוף. נתארגנה מיליציה מאזרחי העיר – העיר ניצלה בינתיים.

ערב יום הכיפורים ת"ש (1939). הצבא האדום עובר דרך העיירה, יומם ולילה הוא זורם בעגלות ברזל אי-פה אי-שם גם במכוניות. נודע לנו על הסכם מולוטוב-ריבנטרופ על חלוקת פולין. אך אם יש הסכם בשביל מה יש צורך בכל כך הרבה צבא, הזורם בכל הדרכים מערבה. הלב שואל אך הוא אינו מגלה לפה, הוא אינו מעזי לגלות. עוד לא נמחה מן הלב זכר ביקוריהם של הבולשביקים בשנת ה'20, אחרי

מלחמת העולם הראשונה. והנה מזדמן חיל יהודי. גם הוא מפחד לדבר, הוא מגמגם: המלחמה טרם נגמרה; עוד תהיה מלחמה בין הסובייטים ובין הגרמנים; אין זה אלא עניין של זמן.

החיים בשלטון הסובייטים לא היו קלים כלל ועיקר. כולם התפרנסו ממכירה. לאמיתו של דבר לא היתה זו מכירה, זה היה סחר חליפין. תמורת זוג נעליים או תמורת חתיכת בד קיבלת קצת חיטה, קצת חמאה, תרנגולת או ברווז. גם הסוחרים בינם לבין עצמם עסקו בחליפין. וזאת מפחד השלטונות שהעסיקו עשרות בלשים שתפקידם היה לבלוש אחרי סחורה מוסתרת. חיפושים והחרמת סחורות היו עניין של יום-יום והפחד מפני גירוש לסיביר היה פחד של ממש. אך כל אלה היו גן-עדן לעומת כל מה שהתרחש עם כניסתם של הנאצים.

22 ביוני 1941. הגרמנים הפציצו לפנות בוקר את כל שדות התעופה והמקומות האסטרטגיים. הצבא הסובייטי נסוג באי סדר. גם העיירה שלנו היא מטרה להפצצה. נוצר פקק של טאנקים ומכוניות ליד הגשר שעל הנהר. פתאום נשמעות יריות מן ההר שמאחורי בית הקברות שלהם. החוליגאנים האוקראינים ערקו על נשקם מן הצבא האדום והם מתנפלים על הנחשלים מן הצבא האדום. הורגים בהם וגוזלים מהם את נשקם ואת בגדיהם. כן, עבור נעליים היו מוכנים לרצוח. כך עשו גם בשנת 1939 לגבי שרידי הצבא הפולני הנסוג.

היתה אמנם מחשבה לברוח מזרחה. אך הדרכים היו חסומות רק בודדים הצליחו להסתנן מזרחה.

תיכף למחרת כניסת הגרמנים קיבלו האוקראינים, כפרס על עזרתם, את העיירה שלנו ל-48 שעות לעשות בה ככל העולה על רוחם. מכל הכפרים מרחוק ומקרוב החלו נוהרים רוצחים עם גרזנים וחרמשים והנשים עם שקים לאיסוף הבזזה והשלל.

מכונת הרצח החלה בפעולתה. לאור היום, לעיני השלטונות הגרמניים ובעידודם, לעיני אלפי חיילים שהיו בעיר, רצחו העבדים האוקראינים את יקירינו. את המנה הגדולה ביותר ספג באותו יום רחוב המקוה או רחוב בית המרחץ. הרבי מסטרטין נקשר לסוס ונסחב לאורך הרחוב עד שנפח נשמתו. מאוחר יותר נודע לנו שהדבר היה מאורגן מטעם השלטונות והוא בוצע בכל עיר ובכל עיירה בדייקנות גרמנית.

היה זה הסימן הראשון כי חיינו הפקר וכל שופכי דמנו לא יאשמו. אחר כך באו ימים של מכות ורדיפות אכזריות, עבודות פרך תחת פיקוחם של הגרמנים או של עבדיהם משרתיהם האוקראינים אשר באכזריותם והתעללויותיהם עוד עלו על הגרמנים.

18.8.1942. בבוקר השכם היינו כ-150 נערים ונערות רכונים בשדות סלק סוכר שבמרחב הכפר רומנוב. בכסף מלא קנינו לנו מקום עבודה וזכות לעבוד בשדות החווה של הגראף פוטוצקי, שנפלה בידי הגרמנים. היתה זאת מעין התחכמות להראות לגרמנים שיהודי העיירה מביאים תועלת (יהודים מועילים) בתקוה שדרך זה ידחה אולי את העברתנו למקום אחר. על תאי הגזאים עוד טרם ידענו אז. היה מדובר על העברה למקום אחר (איברידילונג). והנה לפתע פתאום שמענו יריות ממכוניות ירייה; האיכרים שהובילו תוצרת

משקיהם העירה חזרו כלעומת שבאו, שכן לא נתנו לבוא העירה. באותו יום נאספו כ-1000 מיהודי בוברקא העיר, נדחסו לתוך קרונות רכבת והובלו לכיוון בלז, כפי שנודע לנו מאוחר יותר. אלה שנשארו לא האמינו לשמועות אם משום שהיו מורעבים ומוכים עד לידי אדישות וחיכו לתורם. על בריחה אי אפשר היה לחלום. לא היה לאן לברוח. היינו מוקפים אויבים מבקשי נפשנו. הרעב עשה בנו שמות. ראיתי בנינו אנשים שהתיישבו ולא קמו עוד ממקומם. הם מתו נפוחי רעב ברחוב. מגפת הטיפוס עשתה את שלה והשלימה מה שהשאריר הרעב. לא היה בית שלא היה בו מת. את המתים אספו במריצות והביאום לקבר ישראל בקבר אחים. עוד נמצאו יהודים גומלי חסדים שחרפו נפשם לגמול את החסד האחרון עם המתים.

אף אני לקיתי במחלת הטיפוס ואם נשארתי בחיים הרי יש לי להודות לדודי בוני ז"ל שסיפק את חייו וטיפול בי במסירות נפש. שני הרופאים ד"ר כץ וד"ר בליי כבר לא היו אז בחיים, הם נרצחו בבתייהם בעת האקציה הראשונה. הרוקחים שטיפלו בי פסקו כי אני נחשבתי כבר בין המתים. אחרי שהייתי בלא הכרה ובחום גבוה למעלה מ-40 מעלות. דודי בוני לא התיאש הוא אחז בשתי שיטות: שם תחבושות קרח על הראש ולבינים לזהטות על הרגלים. את תורת הרפואה הזאת ירש דודי מאמו, היא סבתי ביילה עליה השלום, אשר כנבאית צדקה טיפלה בכל מיני מקרי מחלה בעיירה כגון כוויות, שבירת יד או רגל. היא ידעה להעמיד כוסות-רוח, להקזי דם ולהצמיד עלוקות. לעת וקנתה היה

הדוד בוני עוזר לה במלאכתה ופעמים אף מילא את מקומה בדברים אלה.

אחרי שהצליח לעורר אותי לתחייה, הלך שמו לפניו "כרופא מומחה". ולפי זה עסק בהצלת נפשות בשיטה המקורית שלו אשר הוכיחה את עצמה במרבית המקרים כמועילה. את מלאך המות ניצח אך לא יכול היה לנצח את הגרמנים הרשעים.

מספר ימים לפני חג הפסח שנת תש"ג (1943) הוקפה העיירה על ידי גרמנים חמושים במכונות ירייה. אספו כשלושת אלפים יהודים מבני העיירה ומן הסביבה, גררו אותם אל יער וולובה. שם ציוו עליהם להתפשט ליד בור גדול שנכרה למטרה זו ובמכונת ירייה המיתו את כולם.

השרידים הבודדים שהצליחו להסתתר באותו יום וניסו לברוח אל היערות, נתפסו על ידי השכנים הגויים ונמסרו לגרמנים. גם על גבי חרשו חורשים. גם אני הרגשתי את טעם הרדיפה אחרי.

למחרת יום האקציה לפנות בוקר, כשהרגשתי כי הגיטו ריק, שמעתי כל היום יריות ממכונות ירייה ובליילה שמעתי כי הגויים רוקנו את הגיטו, הבנתי כי עלי לברוח לנוס אל כל אשר ישאני הרוח. תוך כדי המנוסה נרדפתי על ידי גויים מטחנת הקמח אשר בכפר שצ'אלקי. הם רדפו אחרי עד קצה היער שעל יד סטוקי.

אורח החיים ביערות ואצל הגויים בשווייץ הוא פרק בפני עצמו ולא עומד לי כוחי לתארו כאן.

W przedczeniu odeslania do
 archywa piostem. -
 W razie mojego powrotu - do
 ostatniego gospodarstwa mojego.
 Souie Pani, córce Lusi i Rosi
 caw. Pochować na cmentarzu.
 27/1. 43. L. Wierzbicki

דברים אחרונים שכתב יעקב (קובי) אלוויל. הוא נפרד מכולם:
 ידע שלא יחזור.

צפורה פרלשטין לבית לוטרינגר (רעננה)

לזכר אחי מיכאל לוטרינגר וגיסתי מאניה

אחרי שהורי ושלוש אחיותי עזבו את בוברקא בשנת 1936, נשארת ליגור אצל אחי מיכאל וגיסתי מאניה, בדירה שבמרכז העיר (rynek). כיוון שאפסה כל תקווה שאצליח לעלות ארצה בדרך ישרה החלטתי, בשנת 1939, לעלות בדרך בלתי לגאלית. אחי וגיסתי התנגדו מאוד לנסייעתי בדרך זו והשתדלו בכל תוקף להניא אותו ממחשבתי זו. ברוך השם שהיה לי כוח לעמוד נגדם.

באותה תקופה השתוללו הלאומנים הפולנים, האגדקים, בחוצות לבוב. האנטישמיות התגברה ויכולנו להרגיש כי מלחמה מתקרבת ובאה. יהודים ובייחוד בני נוער ביקשו דרך לאן ללכת ולכן גם לעלייה ב' היה קשה להתקבל – עמדו בתור. הואיל והייתי פעילה בארגון הציוני "אחוה" בבוברקא, צורפתי לרשימת הנוסעים.

בצער רב נפרדתי מגיסתי ומאחי שהיו לי לאב ולאם במשך שלוש שנות שהותי בביתם. תקצר ידי להביע מה קשה היתה הפרידה מן הבית בו גדלתי, מן הסביבה אותה אהבתי כל-כך ומן החברות שיחד אתן ביליתי את שנות הילדות היפות. כן לא אוכל לתאר את הקנאה שקינאו בי חברותי, אף על פי שידעו שהדרך שבחרתי בה היא הפלגה אל הבלתי נודע ואינה קלה כלל ועיקר. חודש ימים חיכינו בלבוב לטראנספורט המיוחל, שנתעכב בשל סיבות בטחוניות. באותו זמן, בחודש יוני 1939, היתה העיר לבוב מלאה יהודים פליטי גרמניה, לפנים אורחים פולנים שגורשו בכוח מבתיהם בגרמניה, בליל הבדולח המפורסם לשמצה. היה פחד לצאת בלילות לרחוב. כנופיות של פולנים ושל אוקראינים צעדו ברחובות בנופם סיסמות מסיתות, כגון: תחי לבוב בלי יהודים, הלאה היהודים וכו', אף על פי כן, בגיוס הכללי

שהוכרז בפולניה גויסו הרבה מן הבחורים שהיו צריכים לנסוע בשיירה אתנו לארץ ישראל.

ביום זאת השיירה הגיע אחי מיכאל שנית ללבוב כדי להיפרד ממנו, משל ידע שלא ניפגש עוד. עוד רואה אני לפני את דמותו העטופה בטלית ותפילין, מתנועע בתפילתו כשדמעות זולגות מעיניו הירוקות, תפילה חמה לאחות היוצאת לדרך בלתי נודעת. ליד הרכבת נפרדנו בהתרגשות גדולה "להתראות בארץ ישראל" היו המלים האחרונות שלו ולא ידענו כי זו פרידתנו לנצח.

מן הנמל קונסטנטינופול הפלגנו באוניית המשא לס-פר-לס. היתה זו דרך ארוכה מלאה יסורים. שבועות-שבועות שהינו על הים בלחם צר ובמים לחץ ובתנאים סאניטריים גרועים ביותר. אחרי כמה נסיונות נפל בלתי מוצלחים לעגון ליד חופי הארץ, החליט רב החובל התורכי להחזיר את האונייה לקונסטנטינופול.

אנשינו התקוממו. מרדנו. קשרנו את המלחים ובאיומים הכרחנו את רב החובל להוליך את האונייה אל חופי הארץ. בהתקרבנו אל החוף התקלקל אחד המנועים של האונייה שלנו ועצרנו. אותה שעה הבחינו בנו אניות המשמר של האנגלים ומשמר החופים גרר את אונייתנו אל החוף.

אחרי שבוע של שהייה בעתליט שוחררנו. היה זה עוד לפני התקופה של הגירוש אל מחוץ לארץ ישראל. אל משפחתי ברעננה הגעתי ללא הודעה שכן לא יכולתי לספר להם שיוצאת אני לדרך בעלייה ב', שלא ידאגו לי. עוד הספקנו לקבל מכתב מאת אחי בו הביע את שמחתו הגדולה שזכיתי סוף סוף להגיע אל ארץ חלומותי-חלומותיו.

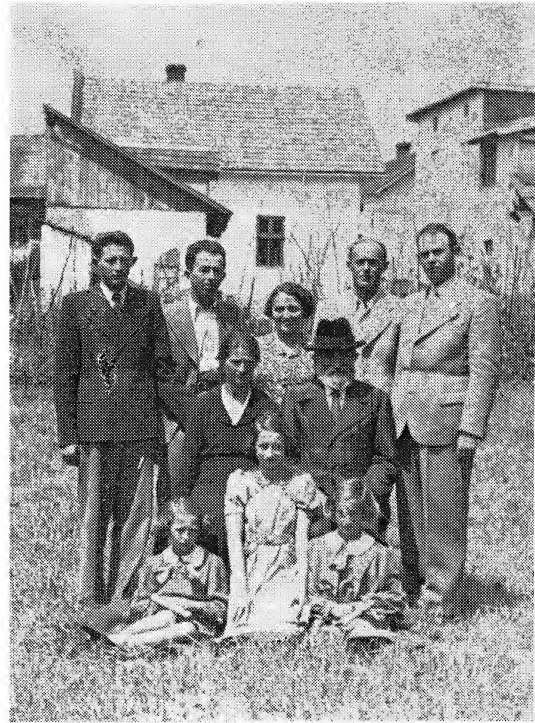
במשך כל שנות המלחמה השלינו את נפשנו בתקוה שאחי ואשתו יהיו בין אלה שנשארו בחיים. אך לשווא. לא זכו הם ולא זכינו אנחנו. עם בוא השרידים האחרונים מן העיר נודעה לנו האמת הנוראה. אחי האהוב נורה ברחוב, הוא יצא מן הגטו ואוקראינים גילו אותו ומסרו אותו בידי הרוצחים. אשתו ניספתה עם שאר יהודי הגטו בעיר. השם יקום דמם. תהא נשמתם צרורה בצרור חי האומה.

מיכאל ומאניה לוטרינגר (ז"ל)

מימין לשמאל, עומדות: בריינצי סאפראן, חנצי שפייר, ינטה נאס, טאובה קלארר;
כורעת: גיטה שאפל;
יושבות: שיינדל ראפ, צפורה לוטרינגר (פרלשטין) חיה בישראל, ברעננה.

עומדים, מימין: יהושע (שוע), ישראל (בתל-אביב), איטה, פייבל, בצלאל (בתל-אביב)
יושבים באמצע: יצחק (איציק) הניג אשתו יוטא
יושבות על הארץ: נחמה, שרה, פייגה'לי

יונה נמט לבית לוטרינגר (רעננה)

זכרונות

צעירה מאוד הייתי כשעזבתי את עיר מולדתי בוברקא. והמעט שנשאר בזכרוני הוא הנוף היפה עטור חורשות אלונים ויערות עצי אורן מסביב. ורכס הגבעות שממול ביתנו שהיה מט ליפול עשרות בשנים, וכל הימים שאני זוכרת אותו עומד בנס היה עומד. הוא היה אחד משרידי הבתים של הרחוב (רחוב בית המרחץ) שהשאירו הקלגסים הרוסים שפלשו העירה במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914. את שאר הבתים היהודיים שרפו והחריבו. הבית עמד שקוע ד' אמות בתוך האדמה וכדי להגיע אליו היה צריך לרדת כמה מדרגות מעל הכביש הראשי דרכו עברה כל התחבורה מן הכפרים שבדרום העיר ובעיקר מבית הנתיבות שבכפר חלפוביצה.

אנו, הילדים, אהבנו לשכב במיטותינו בימות החורף הקרים ולהסתכל מבעד לשמשות החלון, אחרי שגירדנו מהן את הכפור, כדי לראות את העוברים והשבים שברחוב, כאילו הם מעלינו.

ממולנו, מעבר לכביש, בשיפולו של ההר עמד לו הקלויז של חסידי צ'ורטקוב ועליו, על פסגת הרכס כאילו רכב עליו, להבדיל, בית היראה הקאתולי, בימי חג המולד היה הרכס כולו הומה מצליינים ומאורחים שבאו להתפלל. וכל נער יהודי שהיה בו חוש מסחרי כלשהו, היה מקים לו דוכן עם משקאות ועם דברי מתיקה – או מין כל-בו כולל גם צעצועים לילדים ומכריו בפולנית רהוטה על סחורתו כדי לעשות פרנסה.

בית הספר שבו למדו גם ילדי היהודים של הרחוב שלנו עמד גם הוא על אותו רכס וצילי פעמונו התמזזו עם צילי פעמוני בית היראה הקאתולי. ובשמוע ילדי הרחוב שלנו את הצלצולים, היו יוצאים בריצה נחפזת אל בית הספר. אני רואה לעצמי חובה קדושה להעלות זכרן של חברותי בשכונתנו היהודית הטהורה שהושמדו ונטבחו כולן בידי החיה הנאצית האכזרית.

הטובה בחברותי, שאתה התכתבתי אחרי עלותי ארצה, היתה הנצי'לה גוואנדטר; תלמידה מצטיינת בבית הספר, המשיכה לימודיה בלבוב ברפואת שיניים. לא זכתה לגמור את לימודיה.

באשקה קרויטהאמר, שכנתי וחברתי הנאמנה שהיתה גרה בבית הסבא ראפ (ולגי ראפ). באשקה ליוותה אותי עד לתחנת הרכבת בחלפוביצה ובהיפרדה ממנו עמדו בלחייה שתי גומות-חן נהדרות כשפיה ממלמל: להתראות בארץ ישראל.

חנה בת טויבה (בתו של חיים הפרוון), יפה היתה, משכמה ומעלה גבוהה מכל חברותיה ואצילת נפש היתה. חברה אחרת היתה גולדה סאנליס (בתו של נתנאל המלמד) ששכן בביתה של הסבתא דרייז' שראל משה'ס (אשתו של ישראל משה החיט). דרייז' היתה אשה צדקנית, שכל ילדי השכונה אהבוה אהבה רבה. וכשהילדים היו מציקים לה היתה גוערת בהם ואומרת "געזונד און שטארק זאלט איר זיין און וואקסן גרויסע רבנים", לאמור – שתהיו בריאים וחסונים ותגדלו להיות רבנים גדולים. השכנים היו מסדרים את ילדיהם שישנו מדי פעם בפעם אצל הסבתא דרייז' והיא היתה מלמדת אותם תפילות וקריאת שמע ומעניקה להם דברי מתיקה.

חברה אחרת היתה פינצ'ה כץ, ילדה חיוורת רוה וצנומה, בעלת עינים שחורות עירניות. היתה ילדה רגשנית מאוד. ריוזה'לי ווינד (אינה מופיעה בתמונה). בת חנא וינד. למדה בבית הספר "תרבות", דיברה עברית יפה. היתה ילדה פקחית שהתחברה תמיד עם גדולים ממנה. היתה תמיד מרכז המשחקים וראשונה לכל דבר. באביב עם הפשטת השלגים היתה חולצת את נעליה ורצה בתוך זרם המים שבתוך התעלה בצידי הדרך ואנו ילדי השכונה אחריה עד שהגענו לגשר שליד משה שטרוי (משה שיאס). שם הצטרפו אלינו הילדים בני דודי אברמ'לי לוטרינגר, ביילצ'ה, ריוזה'לי, אהר'לי וכן הילדים של אותה שכונה ליד בריש מארקוס ומשיטים ענפים וגורי עצים בזרם המים הסוחפים. מלבד הגלישה על השלג בחורף בשיפולי הרכס ליד משה שאפל סבלו הבנות רבות ממשחק הקוצים והברקנים בתשעה באב מידי הבנים חבריו של אחי ישראל.

יצחק פוקס (תל-אביב)

20 שנה לחיסול היישוב היהודי בבוברקא

ב-2 ביולי 1941 נכנס הצבא הגרמני לבוברקא. יחד איתם צעד גם הלגיון האוקראיני שאורגן מתוך פליטי אוקראינה הלאומנים ממזרח גאליציה, שבטריטוריה של הגנרל-גוברנמנט. מיד עם כניסתם של הגרמנים החלו הפרעות ביהודים ונפלו הקרבנות הראשונים. אחת מהם זכורה לי היטב. היתה זו נכדתו של יהודה הירש בייגל, נערה צעירה; הפורעים הפראים פשוט קרעו אותה לגזרים. בין הקרבנות האחרים (42 במספר) היו:

יוסף גרוס (סנדלר)

רחל יאנט

ר' שמריה מינצ'ר (שמרל הסבל)

הבחור משה מסינג (בן אפריים), נשרף חיים

הבחור חיים עהרע (בן שלום עהרע)

יעקב (יענקל) בן מרדכי מסר

יצחק ראפ והילדה שלו יוטה

ביילה ראפ

הבחור לייזר שנאפ

הבחור לייב מינצ'ר (בן נתניה, מושך הגרות)

מאיר, בן חיים יהושע דאם, ובתו

ברוך פלוס מן ה"זאמליניה"

ר' יחזקאל וייס (חזקאלי בן יונה הירש) וחתנו מיכל

מינצ'ר

משפחת שפאלטר מ"לאנץ".

הפורעים-הרוצחים העיקריים היו הגויים האוקראינים. מיד אחר-כך החלה סידרה של שוד וביזה. באותו זמן חטפו הגויים כמה עשרות יהודים, שביניהם היו שני אחי שמחה ויהודה (יודל) וכן אשתו של חיים צוקרקאנדל - דבורה, אספו אותם בחצר בית הסוהר (על ה"זאגורה"), ציוו עליהם לחפור בור, יצקו נפט ורצו לשרפם. רק הודות להתערבותו של עורך הדין קולצ'יצקי, שהיה פעיל בתנועה הלאומית האוקראינית, ניצלו היהודים בנס משריפה; מוכים ושותתי דם חזרו לבתיהם.

לא עברו ימים מרובים והאדמיניסטרציה הגרמנית, בעזרת ה"אנדרמריה הגרמנית ובשיתוף פעולה עם המשטרה האוקראינית, החלה לשדוד אצל היהודים: עוקלו סחורות, הוטלו קנסות של כסף ותכשיטים. כמו-כן החלה לגייס כוח-אדם מבין היהודים לעבודת-כפייה, אם בחינם או בתשלום סמלי בלבד. אך את ההשפלה הגדולה ביותר ואת היאוש העמוק ביותר הביאו הגרמנים על היהודים בעזרתן של מועצת היהודים (זה המכונה יודנראט) ושל המשטרה היהודית. מתוך תקווה נכובה להציל את חייהם ואת חיי קרוביהם סייעו כמעט כל החברים של מועצת-היהודים באורח פעיל - פרט ליוצאים מן הכלל מעטים - לדכא ולהשמיד את האוכלוסיה היהודית.

היודנראט סיפק פועלים למשק החקלאי ולתעשייה. נפוחי-רעב עבדו יהודים עד מוות במחנות קורוביץ' ורומאנוב בבניית מפעלים צבאיים; יהודים עבדו בכפרים שבסביבה, בחוות גרמניות, במלבונות ובתחנת הרכבת. מלומדים יהודים והאינטלגנציה לימדו את האוקראינים קרוא וכתוב

משמאל: יהודית צוקרקנדל, יהודית מנדלבוים, פנינה לרנר, יונה לוטרינגר (חיה ברעננה), חנה קליגור, בינה פוקס, גולדה סאנלס, באבצ'ה שטרוי.

גרמנית, ובנות ישראל העדינות היו לשפחות ולטבחות אצל הגרמנים. היודנראט אסף אצל היהודים סחורות ותכשיטים בשביל הגרמנים, והמשטרה היהודית עזרה לגרמנים בשתי האקציות לגלות ולהוציא את היהודים המוסתרים מתוך מקומות מחבואיהם בשתי האקציות: בקיץ 1942 ובאביב 1943.

חברי היודנראט היו:

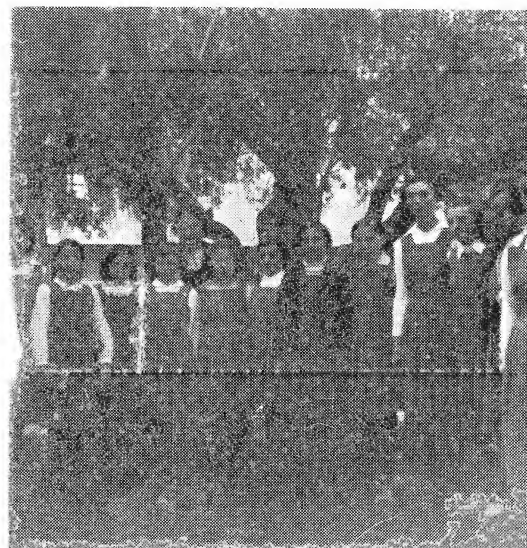
1. פייביש באָר (יו"ר)
2. ד"ר שלכטר (עו"ד)
3. מוטיל לרר (בנו של בני לרר)
4. איצ'י שליפר
5. לייבש יאנט (בנו של ליפע, חי באמריקה)
6. לייביש מאן (בן חיה מאן)
7. וואָלף (ויציק) רובינשטיין
8. חיים גימפל (חי בבלגיה)
9. ליב קאמינקר (חי באוסטרליה)
10. יעקב (יענקל) אוישטיין
11. ישראל קרויטהמר (בן מאיר, עושה המברשות)
12. מוני מייבלום
13. יהושע שפריצ'ר (בנו של ברל מלמד)

למשטרה היהודית נשתייכו:

{	1. לוניק באָר
	2. טולי באָר
	3. הירש גוטליב (בנו של אייזיק מ"לאנה")
	4. מנחם גאלר (בן הרב ר' בנימין ז"ל)
	5. משה אוישטיין
	6. משה לרר
	7. משה לייב (בן יוסף, יוסיל דוץ)
	8. אייזיק פוקס
	9. ליב קלינגס
	10. זליג שטיק
	11. דוד שפרלינג, חתן חיה מאן
	12. מאיר ישעיה שאפל

בתקופה הראשונה אירגן היודנראט מטבח בשביל עניים ומעוטי יכולת, ב"עזרת-נשים" של בית הכנסת. אחד האחראים על המטבח היה אברהמ'צ'ה, בנו של ר' אורי'לה הרב דמתא.

זמן קצר, עד פעולת החיסול הראשונה, בקיץ 1942, היה קיים גם בית ספר יסודי לילדי ישראל, תחילה בקלויז מצ'ורטקוב ואחר-כך בקלויז מבלז. אייוק פוקס היה מנהל בית הספר. בין המורים היה מוטיל לרר – בנה של ביילה האופה – וכותב טורים אלה. בית הספר היהודי נוסד כצורך השעה, משום שילדי ישראל הורחקו מבית הספר הכללי. למן הימים הראשונים של הכיבוש הגרמני חיו היהודים בפחד תמיד. לאט-לאט ניטל מהם כבוד-האדם ונגזל מהם כוח ההתנגדות; מעונים ורעבים, אנשים שדינם נחרץ למות, נשארה להם רק תקוה אחת: המפלה המהירה של הגרמני.

קבוצת בנות

בקצרה קראו לכך – "הישועה". מול המות לנגד עיניהם חיו בכל זאת באשליות. חפרו בונקרים, מקומות מסתור ומחבוא, וחיכו לישועה.

בעת האקציה הראשונה, בקיץ 1942, כשהובלו לכבשני המות לבלז'ן כ-2000 נפשות, פקחו הנשאים את עיניהם והתחילו לברוח מן העיר. חלק ברח ליערות ונסתפחו לתנועת הפרטיזאנים (כך עשה, למשל, ירוחם שליידר). אחרים קנו לעצמם מקומות מחבוא אצל גויים ורבים רבים האמינו ליודנראט ולרוצח הנאצי כי כעבדים במחנות העבודה יישארו בחיים.

אחרי האקציה הראשונה אספו הגרמנים בעזרת היודנראט את האוכלוסיה היהודית מכל העיר ומכל יישובי הסביבה בקצה אחת של העיירה: מן רחוב היהודים ("די זידיבסקה ויליזה") עד ביתו של מרדכי מסר; זה היה הגטו של העיירה. בסוף שנת 1942 הוקף הגטו גדר. האוכלוסיה היהודית נתקה מכל מקורות הפרנסה. היו חיים מזה שהיו מביאים אותם מן העבודה למחוך לגטו. הרעב בגטו היה ללא נשוא. אנשים התהלכו כצללים נפוחי-רעב מכוסים פצעים פתוחים שותתי דם ומוגלה. בעד החליפה הטובה ביותר, או בעד זוג מגפיים חדשים, היו כמה קילוגרמים קמח תמורה הגונה. בחדר אחד התגוררו 8-10 נפשות. פרצה מגפת טיפוס. הגטו עוד החזיק מעמד 4-5 חדשים, עד מארס 1943, אז באה האקציה האחרונה – החיסול. היהודים הובאו לכפר הפולני וולובה לא רחוק מן העיר ונורו שם ליד בור פתוח שיהודים חפרוהו. אז הושמדו גם היודנראט והמשטרה היהודית, אלה שסייעו עד הרגע האחרון לבצע את מעשה ההשמד. לפי המסופר מפי גויים שכנים, ניסה השען גארפונקל להתנפל על גרמני בסכין והגרמנים ציוו על ההולכים למות להשמידו. הנידונים למות הרגו אותו את אחיהם באתים שבהם חפרו את הבור.

שרידים בודדים שהצליחו להתחבא בבונקרים, ושנתגלו על-ידי הגרמנים אחרי האקציה, נורו למות ליד המלבנה בפרוור המכונה "על הקווינה". ביניהם היו שני אחי. בוברקא נעשתה טהורה מיהודים (יודנריין). פה ושם נתגלו עוד אודים עשנים ביערות שבסביבה או במקומות סתר בבתי גויים.

כל מחמדי עין (איכה)

אלואיל

לקבר ישראל

מ.ז. (ירושלים)

ועתה לך וקראת בקול
המתים-החיים! הקיצו משאול!
קרעו קבריכם וצאו!
אל תתמהמהו

הלוך וירדת אל זאת העיר
וממנה והלאה – אל הניר
וראית בניר מחשוף
בירק-הנוף

והתנערתם מעפר
ופשטתם בזה הכפר
והפלתם בעתה ואימה
על אדם ובהמה

והמחשוף שחור משחור
כי לא צמח בזה העמק העכור
לא עץ ולא עשב ולא שבלת של פז
מני אז

ועל איש ואשה יחד
בעתת מות ופחד
אל תדומו!
נקומו!

מאז נקברו כאן יהודים למאות
נפשות חיות ומתות
מאז נכרה כאן קבר אחים גדול
כשאול

וכה תעשו לילה וליל
– עד באתם לקבר ישראל.

מאז כיסו כאן גויי הכפר
ברגבי עפר
על זה הדם
בעודו חם

אל מלא רחמים

דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים.
תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כוהר הרקיע
מזהירים, לנשמותיהם של אלפי קדושי העיר

בברקא-ובנותיה

אנשים ונשים, ילדים וילדות שנהרגו ונשחטו, שנשרפו ונטבעו, שנחנקו ונקברו
חיים, כולם קדושים וטהורים. בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמותיהם
ויזכור לנו עקדתם

ארץ אל תכסי דמם! אל יהי מקום לזעקתם!
בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד, נגד ה'
צדקתם. יבואו שלום וינוחו על משכבותם ונאמר אמן.

נזכור

את אחינו ואחיותינו קדושי קהילות בוברקא והסביבה, ילדים ונערים,
אנשים ונשים, תינוקות וישישים, אשר עונו למוות על ידי בני עמלק הנאצים
ועבדיהם-משרתיהם האוקראינים.

ואלה שמות קדושי העיר העיר בוברקא והסביבה שנהרגו ונשחטו
והומתו בכל מיני מיתות משונות:

3	נפ'	בעלער הירש	אויסשטיין הנצי' (בתו של ברוך פלוס) 6
3		בעלער יוסף	אויסשטיין מרדכי (חתנו של נחמן קול) 6
2		בעלער פרל ובתה (אשת היים פישר)	איידלברג דויד 4
5		בער ישראל	איידלברג חיים לייזר 2
4		בער לאה (לייצ'י, בתו של הרשל	איידלברג משה 4
5		הבלן)	איידלברג שמואל (ומשפ' חתנו) 7
5		בער משה	אייזון דויד (חתנה של רויזה מאיעס) 3
4		בער רחצ'י (בת נחמן קול)	אייזון הירש 2
		(בעלה היה ביודנראט)	אייזון יעקב (יאנקל בנו של משה אייזון) 3
8		בערגווערק יונה הירש ואשתו הני	אייזון ירחמיאל 3
8		בראוור הירש לייב (בן ישראל נחום)	אייזון לייביש ואשתו 2
		בראנדווין חיה-אסתר (אשתו של	אייזון משה 3
1		שמואל-יוזיפ השמש)	אייזנשטיין פייגה (אחותו של יאָסל
4		ברגמן הירש	עצ'יס) 2
4		ברגמן חנצ'י	אלווייל הלל ואשתו 2
		ברגמן שמואל (שמואל בעל-שם)	אלווייל יעקב (קובי) ואשתו פשי
4		ברומברג שערקה	(צימער) ובנם 3
2		ברייטפלד אברהם ואשתו	אלטמן חיים 4
		ג.	אלטמאן משה (מעלער) 2
		גאלר (אלמנתו של הרב ר' בנימין	אלטר אהרן 7
1		גאלר)	אלטר נוח 6
3		גאלר (אשת מנחם גאלר) ומשפ'	אנגלברג הירש 3
5		גורפינקל מיכאל	ארליך לייביש (מסטרילקה) 7
5		גוטליב אייזיק (מן הכפר לאנה)	ארליך אברהם 4
4		גוטליב הודיה	אשת מרדכי ארליך ובתה 2
6		גוטליב יוסף	אקסלרוד בנימין 5
3		גוטליב שרה (בת ר' זוסיא בלום)	
5		גולד יהושוע (שוע)	ב
4		גולד רחל (אשת דוד משה)	בוגן יהושוע 6
3		גימפל איתמר	בויס מיכאל 6
4		גימפל חיים	בוימגארטן לוי יצחק (פחח) 11
4		גימפל חיים	בורקר ד"ר, אשתו ובנו 3
4		גימפל יעקב (יענצ'ה)	בורשטין אהרן (בן-חיים בורשטין)
5		גימפל שלמה (שלמה יאשקיס)	בורשטין דויד "
		גירע אלתר (האופה)	בייגל אברהם חיים (בן יהודה הירש) 3
4		גירה זלמן (בן אלתר)	בורמן אליהו 6
4		גירה משה (בן אלתר)	בליי ד"ר (רופא) ואשתו 2

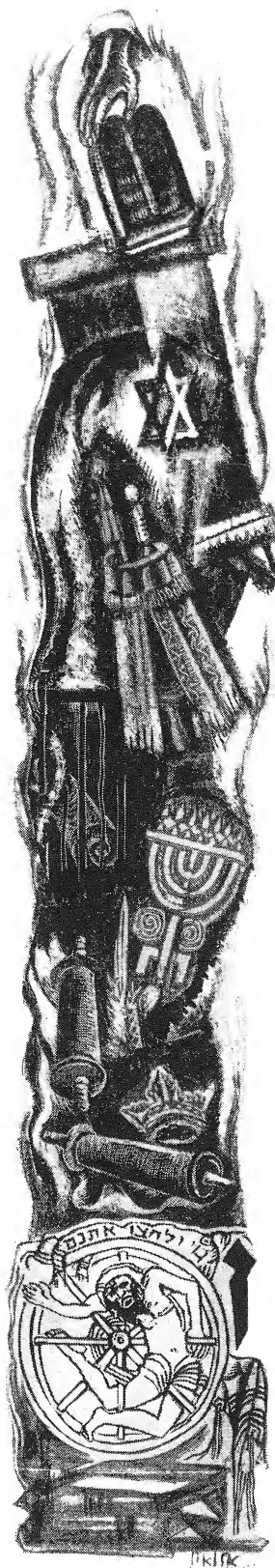
1 הלפר ינטה
2 הלפר יעקל ואשתו
3 הלפר מרדכי שמשון (בן יונה)
4 הלפר שמואל
7 הניג יצחק (איציק)
3 הפטלר יוסף
2 הרבסט לייב ואשתו
הרבסט מרדכי
5 (מרדכי טויבה לאה'ס)

ו

3 ואסער עקיבא (פחח)
3 ואסער משה (בן עקיבא)
5 וולמאן אבא (בן יאָסל וולמאן)
וולמאן נתן (עלה עם העלייה)
2 השלישית וירד)
4 ויליג דויד
2 ויליג לייב ואשתו
1 וינד גולדה (אשת מרדכי'לי וינד)
4 וינד חנא (בן אלי)
3 וינד קלמן
2 וינטר הודל ובנה מאיר
3 וינטר יעקב (יאנקל)
2 וינטר יעקב (בן איציק ווינטר) ואשתו
3 וינטר יצחק
4 ווייזר אלעזר
3 ווייזר וולף
1 ווייזר חיה
2 וייזר יעקב וולף ואשתו
9 ויינבאך (משפחת בן ציון)
אשתו רויוה, ובנותיהם: פסיה, גיטל,
צירל והסבתא מאלי יאניד
7 ויינברג חיים
5 ויינארטן זיינבל
5 ויינלאָגער אריה
3 ויינר אלתר
5 וייס? (חתנו של ר' זוסיא בלום)
5 וין דוד בריש
2 וירקליך מרדכי (מרדכי אירולס)
5 וארדינגר משה (משה גדליה'ס)

ז

4 זאגער משה מאיר
4 זאלץ אברהם
3 זאלץ בריינצ'י
5 זאלץ הירש וזאלץ פריידה
3 זאלץ רויוה
4 זאפראן אלתר
1 זאפראן סימה
3 זאפראן רחל (בת לייזר פוקס)
3 זומער חיה-שרה

1 גלאנץ ישראל
4 גלאנץ נתן
8 געוואנטער ביילה
גרבל ביילה (בתו של ברקה מן הכפר
סטוק)
2 גרבל חיים
2 גרבל רייזל
3 גרוס ברטה (אשת ישראל גרוס, נגר)
7 גרוס הירש
1 גרוס טויבה
8 גרוס יוסף (יאָסל)
6 גרוס יעקב (יאנקל)

ד

4 דאם דניאל
6 דאם מאיר
3 דאם משה
4 דונר לייביש
4 דודלזאק יודל (חתנו של משה קוצן)
דיאמאנד משה (ומוריס), מורה הדת)
ואשתו
4 דייקסלר בצלאל
4 דייקסלר ליור
5 דינגוט שאול (שואל)

ה

3 האבאקוק חיים
האבער איטה
7 האבער אפריים
5 האבער זכריה
3 האבער מאיר
4 האבער שלמה
3 האָלענדער יהודה (יודל)
5 האמער אורי
3 האמער מרדכי
5 הארניק משה
4 הארניק? (חתנו של יהושע דרייער)
4 הוכברג וולף
3 הוכברג יעקב (יענקל)
5 הוכברג משה
5 הוכמאן מרדכי
3 הולצמן ציפורה
5 הולצמן רפאל
3 הורשובסקי בלומה
5 הורשובסקי זלמן
הורשובסקי יעקב-ישראל (האב)
3 הייזעל יעקיל
5 הייפליך אורי
4 הייפליך משה
4 הימל ברכה
4 הלפר הירש וולף
2 הלפר יונה ואשתו

4 ליכט נחום (בן ליביש גרשנ'ס)
3 ליניאל אברהם
4 לרנר חיים
4 לרנר יצחק (איציק)
4 לרנר שמריה (שמר'ל)
3 לרר ביילה
5 לרר בני (היה בארץ וחזר)
4 לרר מאיר

מ

1 מאָט שמואל
5 מאייס רויזה
4 מאן הירש
5 מאן חיה
2 מאן משה אברהם (שו"ב)
4 מאנדלברג דויד
2 ואמו שיינדל בקר
מאנדלקרן שמואל (חתנו של יאָסל
וולמאן)
3 מאנטל איתמר (חתנו של משה זוסיא)
4 מאנטל דויד לייב (משפחתו)
3 מארקוס לייביש
1 מודלינגר קלמן
2 מייבלום מאיר ואשתו
5 מיזליס יעקב (יעקל)
3 מילט איתמר
5 מילט יעקב
4 מילט משה
6 מינצר נתנאל (סאני, מושך הנרות)
1 מינצר שמריה (שמר'ל הסבל)
5 מסינג אפריים (פרויים)
מסינג משה (בן אפרים, האוקראינים
שרפו אותו חי בלב העיר)
6 מסינג דויד { בני ישראל מסינג
3 מסינג הני {
4 מסר יצחק (איצ'י)

נ

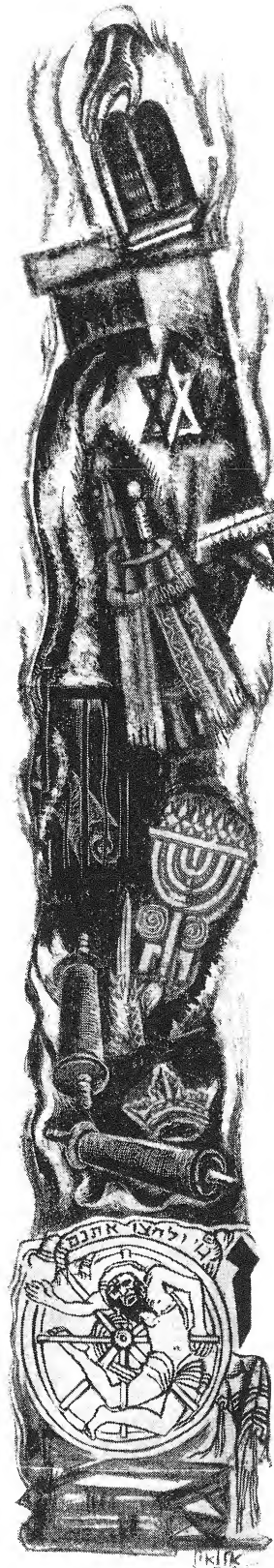
נאס לאה (לייצ'י אשת אברמצי)
8 עם בנה גרשון ומשפחתו
4 נאס שלמה (בנו של נפתלי נאס)
5 נאס שלמה (שלמה קעצעלי)
5 נאס שלמה (שלמה קעלבצעלי)
5 נסטל שמחה

ס

5 סגל?
3 סצ'ליסקר איטה
1 סצ'ליסקר חיים

ע

5 עהרנצווייג פישל

5 זורגן יעקב (יענק'לה שוירז'ר)
5 זייף יעקב (יאנקל)

ח

2 חיים וואסערטרעגער ואשתו
חאמיידעס בריינצ'י (אשת הרצל)
4 חאמיידעס) בנות ציפי ולאה
5 חאמיידעס מרדכי הירש
חאמיידס שמשון ומשפחתו

ט

4 טאבאק
3 טונים ד"ר, (עורך דין)
6 טונבוים מרדכי

י

5 יאגעט אברהם
2 יאגעט חנצ'י ובעלה
5 יואל (דער שמאטניק)

כ

7 כץ אלעזר (לייזר)
5 כץ זליג
4 כץ יעקב (בן חיים כץ)
6 כץ יצחק
2 כץ יהושע, ד"ר
3 כץ מאניה
4 כץ מרדכי (חתנו של נתן לאנגרוט)
3 כץ מנדל
3 כץ נחום (נחום מאז'ר)
4 כץ פייביש
4 כץ ראובן (בן יעקב שוור החבלים)
כץ שמחה ומשפחתו

ל

לאנגער אורי (הרב דמתא, בן הרב
משוירז')
3 לאנגרוט טוביה (בן משה קוצן)
4 לאנגרוט נחמן (סנדלר)
6 לאקס בנימין
3 לבוב יחיאל
3 לוטרינגר מיכאל (בן מרדכי)
3 לוטרינגר אברהם (אברמ'לי)
5 לונדנר אברהם
4 לונדנר נחום
3 לוצר יעקב (יאנקל)
1 לוצר שרה (אשת שמואל לוצר)
4 ליינוואנד גרשון
4 ליינוואנד יוסף (יאָסעלי)
ליינוואנד (יצחק חתנו של שמואל
לוצר)
7 ליכט בצלאל
3

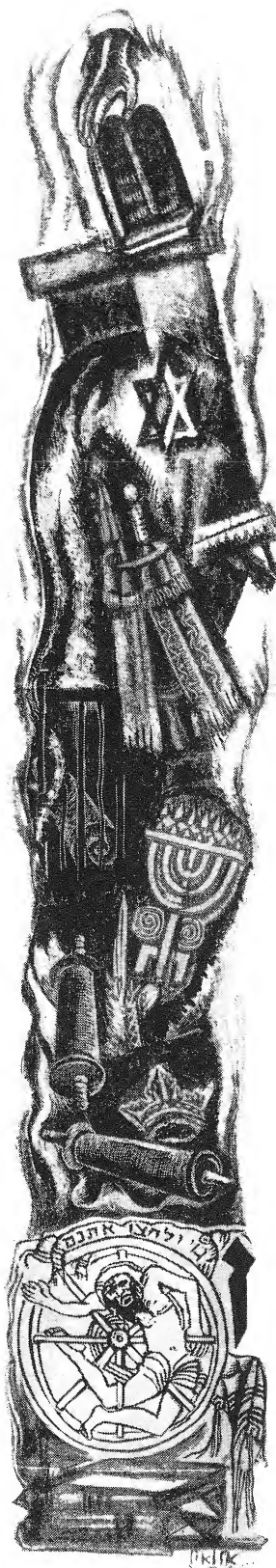
1 פענסטער ליפא
5 פענסטער שלמה (בנו)
5 פעפער יהושוע
7 פערבער אהרון
5 פערשלייטער איתמר (סומער)
7 פרוכטר משה (משה סופר)
4 פרלמוטר ישעיה ליב
5 פרידמן משה
2 פרנס שרה
4 פרנס אהרון

צ

2 צוועבן אברהם ואשתו שיינדל
צוועבן דויד
צוועבן ישראל בנותיהם מרגלית
ומשפחתה, הינדה ופרל
5 צוועבן שלמה
צווערלינג הירש (איש פודהורדישץ')
2 ואשתו
2 צוקקאנדל הירש ואשתו
2 צוקקאנדל חיים (מן הקווינה) ואשתו
5 צוקקאנדל חיים
4 ציגלר הירש
4 ציגלר יעקב
4 ציגלר לייב (חתנו של אהרן סופר)
1 ציגלר משה
2 ציגלר סנדר ואשתו
5 ציגלר ראובן
1 ציגלר שמואל
6 צימבל שלמה
4 צימבלר יעקב

ק

1 קאין טובה
3 קאין מרדכי
4 קאטר שאול (שואל)
7 קאטר יצחק
4 קאטר רפאל
3 קאליש (משפחת הניך פרופסט)
3 קאמינקר אהרן-דויד
5 קאמינקר בן-ציון
4 קאמינקר משה
3 קאמינקר שיינדל
3 קארטן הניה
1 קארטן משה (משה קרעזול'ס)
6 קארטן שלמה
3 קארטן שרה (אשת חיים קארטן)
3 קול ביילה (וכלתה אשת בוני קול)
3 קול זכריה
6 קוצן משה ליב (חיט)
4 קורמאן יהושוע
2 קורנלי בני
5 קורנלי יונה (יונצל)

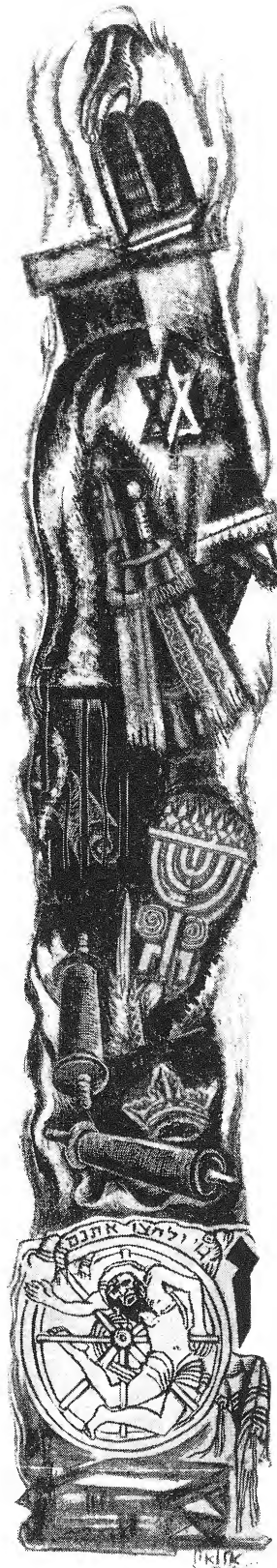
10 עהרע יצחק
5 עהרע שלום

פ

5 פאגעט שלום-חיים
6 פאטר אליעזר (לייזר)
2 פאליק (האופה ואשתו)
4 פאנד הירש
3 פאנצער אברהם
5 פאנצער עובדיה
6 פאסטרגאק
2 פוגל הלה ובנה
3 פוקס אליהו (אלי)
2 פוקס אלעזר (לייזר) ואשתו רבקה
פוקס מרים הני (אשת שלמה פוקס)
4 ובתה חנה
4 פולוור הירש
2 פופס אליעזר (לייזר) ואשתו
1 פיינר משה
5 פיינער בריש
3 פיינער מנשה
5 פיקהולץ שמעון (בן של אלתר)
5 פישר הירש
פישר חוה (בת ר' דויד פישר, אחי יוסף)
פישר רחל, פישר שרקה בנותיה
פישר ישראל ליב (בנה)
פישר מינדל (אחות ד"ר אורי פישר)
ובעלה חיים
פישר משה ליב { בניהם
פישר ישראל
פישר ישראל ואשתו
5 פישר שלמה (בן פרויים מלמד)
3 פישר שרה (אשת שמעון פישר)
פישר שרה
5 פלאנר משה (בן דוגי השמש)
5 פלאש זליג
4 פלאש לייב
3 פלוס זליג (בן הירש וולף)
9 פלוס ברוך
3 פלוס הניה (אשתו של דויד פלוס)
פלוס רחל
פלוס רפאל
2 פלייסיג עזרא ואשתו
5 פעדער אליהו
4 פעדער מאנעס
5 פעדער חיים-שמחה
5 פעדער שמואל
5 פעטער אהרן (מן הכפר לופישנה)
3 פעלץ נחמן (שו"ב)
7 פעלץ שרה (אשת שלמה שו"ב)
5 פעלקער הירש

ש

- 6 שאפל משה
1 שאפל פרל (אשת אשר שאפל)
6 שאפל שלום
2 שארף לאה
4 שווארץ יהודה בר
שוסטק מאיר (חתנו של עושה העטרות
מוילכוביץ)
6 שוסטר אהרון מאיר
3 שטארק קריינצ'י (בתו של מאיר
שכנא)
1 שטיקר זליג
4 שטיקר הירש
4 שטיקר יוסף (יאָסל)
3 שטרוי אלי
5 שטרוי טוביה
4 שטרוי ישעיה (שעיה)
3 שטרוי ניסן
5 שטרום דוב (ברל מן הכפר סוכודול)
4 שטרום זכריה
(היה שייך למשטרה היהודית
והתנהגותו ראוייה לשבח. בעת
האקציה הראשונה סירב להרוס
מרתפים ובונקרים כדי לגלות
יהודים)
5 שטרום חיים לייזר
2 שטרום משה (מסוכודול)
2 שטרן הירש
2 שייב יוסף ואשתו יטקה (גוטליב)
1 שילדקרויט יוסף (בנו של ישעיה יואל)
4 שילדקרויט נתן
4 שילדקרויט שמואל יאָסל
1 שימלמאן מרדכי
1 שינדל ציגה
7 שלגר יוסף
4 שלזינגר וולוויל
3 שליטן יוסף (חתנו של דוד שליטן)
6 שליידר מלך
4 שליידר פתחיה
2 שלכטר פולי ובתה
שליידר פתחיה (הבן של יצחק
אלק'ס) ושתי אחיותיו
4 שליידר שרה (אשת אלקנה שליידר)
שליידר שרצ'י (אשתו של משה ליב
פריידה חיה-רחל'ס), בנה גרשון
4 ובנותיה מינצ'י ופרידה, ונכדיה
3 שליכר אביגדור
3 שליפר סימה (בת רוזיה פישר)
5 שליפר שמעון
5 שלומפר משולם
1 שמיר רבקה (רבצ'ה)

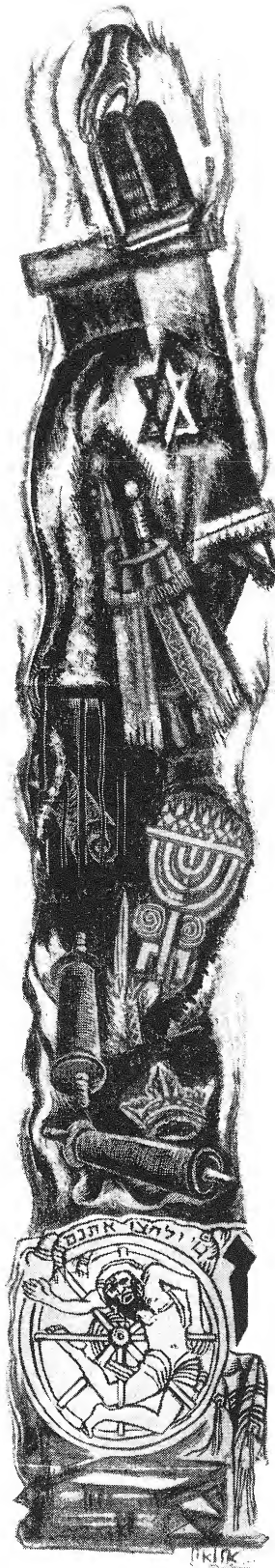

- 3 קורצר משה (משה חאמאליס)
3 קיקניס
4 קירשנר בריש
4 קלארר שמעון
2 קלוגר חיים (פרוון) ואשתו חיה
2 קלוגר יוסף (דיין העיר) ואשתו
6 קלוגר שבח (בן הדיין)
4 קלוגר שמואל
4 קליין חיים
7 קליין משה (פליט)
3 קליינמן פישל
9 קלינגס מנדל
6 קניגסברג מיכאל
4 קניגסברג פריידה
3 קסלר שרה (אשת זלקה מלמד)
4 קראטר רוזיה (אשת יונה קראטר)
6 קראטר שלמה
4 קרויטהאמר בוגיה (אברהם)
4 קרויטהאמר יוסף (יושי)
1 קרויטהאמר מלכה רחל
2 קרויטהאמר משה ואשתו ביילה
3 קרוינברג יוסף
2 קריניקופ אהרן ואשתו
3 קריניקופ שמואל
3 קרמר משה (מאקס)

ר

- 5 ראפ דויד
5 ראפ יצחק (איצ'י)
3 ראפ מלך
5 ראפ משה
3 ראפ עז'י (אלמנתו של שמעון יואל)
2 רדליך מרדכי ואשתו רבקה
2 רדליך הוסי ובעלה
3 רדליך משה
6 רדליך (הרב ממיקולאייב)
1 רובין ? (חתנו של אברהם שפארר)
1 רובינשטיין (האשה)
3 רוזנמאן שמואל
5 רוזנפלד מנדל (בן הירש מלך)
1 רוט בריש
1 רוט חייקה (אשתו של אייזיק פוקס)
4 רוט יוסף
7 רוט זליג (בן מאיר, סופר סת'ים)
1 רוט משה (משה צדיק)
6 רוט שלום (שלום צדיק)
2 רייז דובריש
4 רייז יוסף (יאָסל)
3 רייז שמעון
5 רייטר מלך
3 רנר טוביה

דער גלעזער (קרוב של משה מאיר
 ואנער)
 משפחת צוואנג
 2 משפחת פייגה רוק (בת שמערל)
 6 נתנאל (סאני) מלמד
 4 משפחת שלמה פעפיץ
 2 משפחת געטריי
 1 אשת בוגיה שמיר
 4 משפחת צ'אצ'קס
 5 ראובן שמאטניק ומשפחתו
 2 משפחת שטרצר
 2 אברהם דער קאניאר ואשתו
 1 אשת ברל צימר
 2 יוסף (יאסעלי הנגר) ואשתו
 4 יאסעלי מלמד (דאס קאזה בערדל)
 4 אליהו (אלי, חתנו של משה שציה'ס)
 5 משפחת יופיטר
 משפחת משה קורמאן
 משפחת שינדל
 אשת חיים לוצר (חיים קאניאק)
 אשת שלמה-הירש אטלאס
 משה נודלשטכר
 אאוער אברהם (אברמ'לי)
 2 פארבער) ואשתו באבצ'י
 5 אאעור גרשון
 2 אאורבאך יחזקאל (חאסק'לי) ואשתו
 7 אדלר זיידע
 6 ארליך מרדכי (מוולובה)
 3 אויסלנדר זלמן

3 שמיר שלמה (בן פייבל מלמד)
 5 שנאפ ליובה
 2 שניצר הודיה ובתה
 6 שניצר יעקב (הרב)
 1 שפארר חנה
 שפארר מונדיק (חתנו של בצלאל
 ליכט) ואשתו
 2 שפארר שמואל
 4 שפייאר אייזיק
 5 שפאלטר פייבל
 4 שפירא מרדכי
 8 שפירא נטע
 2 שפריצר אהרון ואשתו
 4 שפריצר לייביש
 5 שפריצר משה
 4 שרייבר גולדה
 4 שרייבר מאיר
 4 שרייבר טויבה
 4 שרייער אורי
 4 שרייער יונה
 4 שרייער משה
 3 שרנצל נורברט (עורך דין)

שמות נוספים

1 משה דעוויטניקער (איש דווייטניק)
 5 אורי, חתנו של משה צימבלר
 5 יוסף ליב (יאסל עצ'יס)
 2 משפחת יונה קראטר
 חנה גולדה (אשת משה ליב'לס
 1 תופר תכריכים)
 4 פייוויש מילר
 6 דאס קליינע שניידער'ל (גר בהקדש)

יזכור

נזכור לעד את יקירנו

האב ר' אריה ויינלגר
האם אתל ויינלגר
סרל
סימה
זיסל } אחיות:
דודה יהודית שטרצר
דוד איזיק שטרצר
גיס פנחס הוכברג
דודה זיסל הוכברג
ילדים: צבי וליפצי

מנציה: אברהם ויינלגר — רענה

עיני עיני יורדה דמעה על שואת בת עמי

אב ר' ישעיה אריה בן משה צבי פרלמוטר
אם רייזל בת שמשון בלר
אח מאיר בן ישעיה אריה
אחות מרים הודל בת ר' ישעיה אריה
אחות קיילה צביה בת ר' ישעיה אריה
אחות יוטה שפרינצה בת ר' ישעיה אריה
סבתא מלכה בת ר' יהודה צבי וינד
דוד ר' יעקב בן ר' יונה הלפר
דודה פרומה בת ר' שמשון
דודה חניקה בת ר' שמשון
תנצב"ה

מנציה: דיים שמואל פרלמוטר

לזכרון עולם

אם בריונצי' האמידם
צפורה (צ'יפּע)
לאה האמידם } אחיות:
משפ' שמשון האמידם
משפ' שמחה בן
בן ציון וויינבאך ואשתו רויזה
ילדיהם: פשי, גיטל וצירל
מאלי יאגיר
אברהם צוועבן ואשתו שיינדל
דויד
ישראל } בניהם:
ומשפחותיהם

בנותיהם: הינדה, פרל, מרגלית ומשפחתה
מנציה: יהודית אלטמן

נזכור לעד את משפחותינו

האב ר' יעקב צוך
האם חנה צוך (לבית גלר)
אחות איטה אלטר (לבית צוך)
אח מרדכי (מאקס) צוך

מנציה: שושנה גולדבלאט — צוך

על אלה יראב לבנו שנברתו בידי זרים

אב ר' צבי הירש צוקרקאנדל
אם פסיה צוקרקאנדל
אח דויד, אשתו לייצי, בתו מאטל ובנו מנדל
אח חיים צוקרקאנדל ואשתו דבורה
אח נפתלי הרץ צוקרקאנדל ואשתו רבקה
אחות איטה קלאר בעלה מרדכי ושלוש ילדים
גיסה, אחות אשתי חנצי' שמיר
משה ושיינדל שמיר
יעקוב והניה רדל
מיכאל ואסתר טייכמאן
חיים ומלכה קימל

מנציה: אריה צוקרקאנדל ואשתו — חיפה

לא נשכח אותם לעולם

אב לייזר מאיים
אם רבקה מאיים
אחות פרידה, לולה, שרה
אחים הרמאן, ישראל
סבתא רויזה מאיים
דודה סופיה ובתה אטקה
דודה רגינה
דודה לאה אייזן
דוד דויד אייזן
ובניהם ד"ר הרמאן, צילה, ישראל אייזן
דודה פרידה מאיים (מלצר) ובניה ישראל ויעקב
דוד דויד בלר (אחי רויזה מאיים)
קרובים
שלום דינגוט (מסטרילקה) ואמו טובה דינגוט
שרה דינגוט — אשתו, אברהם יצחק — בנם
מנציה: גניה קמפה לבית מאיים

גל-עד להורינו אחינו ואחותנו קרובות השואה

אבינו ר' משה קרויטהאמר
אמנו ביילה קרויטהאמר
אחינו אברהם (בזניה) ומשפחתו
אחינו יוסף (יושי) ומשפחתו
אחותנו מינצי' צימר

מנציה: צפורה, גדעון ואורי כרובי

יעמדו לזכר עולם

אבי הירש בלר
אמי טויבה בלר
אחי אהרן (אורצ'ע) בלר, יוסף (יאסל) בלר, לייזר בלר
אחיותי פרל בלר, אסתר בלר, פייגה בלר
מנציחה: צביה בלר

זכרם לא ימוש מלבנו

אב ר' אברהם ברייטפלד
אם קרינצ'ה ברייטפלד
רויזה הרבסט

לאה הרבסט

חנה פנסטר

יטקה גוטליב

ומשפחותיהן

מנציחה: דבורה ברייטפלד-ראוך

לזכר הקדושים והטהורים שנגדעו בידי זדים

אם ציפה דם
אחות הודל דם
אח משה דם
אח ישראל דם
דוד משה דם
אב משה הוכברג
אם שיינדל הוכברג
אח ישראל הוכברג
סבתא מלכה הוכברג

מנציחים: צפורה ויצחק הוכברג — רחובות

נזכור לעד את משפחותינו אשר הושמדו בימי השואה

סבא ר' יוסף וולמן ז"ל
סבתא אלטה וולמן
אבי שמואל מאנדלקרן
אמי בריינה
אחותי חיה
דודתי מאטל כץ-וולמן ובנה מיכאל
דודי אבא וולמן, אשתו טוניה
דודי וילדיהם: וולף, גיזה, מיכאל וצפורה
דודי נטע וולמן, אשתו חנצ'י ובתם חיה
מנציחים: מנחם ומיכאל מאנדלקרן

זכרון נצח ליקירינו שנספו בשואה

אבינו משה בן ר' אברהם צבי מלר
אמנו קיילה בת ר' נפתלי
אחינו שבתאי וחיים
אחותנו בתיה פאנצר
גיסנו עובדיהו בן אברהם
גיסותינו יהודית בת ר' אלתר, גיטל בת ר' שמואל
וילדיהם רחל דבורה, שיינדל, נפתלי, יעקב,
יצחק (איצ'י), רבקה, מרגלית, אברהם
בני ר' שבתאי מלר בני ר' חיים מלר בני עובדיהו פאנצר
מנציחות: יהודית אלטמן-מלר
הלל מלר

לזכר עולם

אב ר' אברהם פאנצר
אם שיינדל פאנצר
אח יצחק פאנצער, אשתו רבקה וילד
מאלצ'י ודויד שכטר עם שני ילדים
הינדה ומאיר שכטר וילד
שרה פאנצר
עובדיה פאנצר

מנציחה: רבקה פאנצר — משמרות

לזכרון עולם

אמי אחיותי וילדיהן שנספו בשואה
האם גיטל פלום
אחות יוטה שפרינצה בת ר' ישעיה אריה
אחיות אטל פלום, היה שטרצר-פלום וילדיה
חיה ציגלר-פלום וילדיה
מנציחה: ביילה בת כרוך פלום

היתה לי דמעותי לחם יומם ולילה (תהלים מ"ב)

אבינו הדגול ר' משה בן מאנה הכהן זכרוננו לברכה
אמנו הכבודה מרת מרגולה בת ר' אליהו
אחותנו מרת עטיה שנשפתה יחד עם בעלה
ר' אשר מילשטיין ושני ילדיהם ז"ל
אחותנו מרת רבקה שנשפתה ביחד עם בעלה
ר' משה יעקב שפארר וילדם ז"ל
אחינו אברהם, ממיסדי בני עקיבא בעיר
אחותנו הענוגה מרת רייזל שנשפתה בדמי ימיה
ה' ינקום דמם ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם נשמות
כל הקדושים שנספו על קידוש השם
המנציחים: שמואל ואליהו שרייאר

לזכרון נצח

אבי ר' מאיר קרויטהאמר
אחותי נחמה טאבאק-קרויטהאמר
גיס ר' מאיר טאבאק וילדיהם
אח ישראל קרויטהאמר ואשתו פאניה
קרובים בצלאל ליבט ומשפחתו
יהודה הירש בייגל ומשפחתו

מנציחה: נעמי כרובי

זכרם לא ימוש מקרבנו

אבי יוסף (יושי) בן משה וביילה קרויטהאמר
אמי שרה בת ליב ותמר בינדר מקוזובה
אחותי חיה גיטל (קלארה)
אחי יצחק אייזיק
שכנינו אלקה שפויאר ובנותיה
שרה, לאה, פרל וחנה

מנציחה: עמנואל כרובי

יעמדו לזכר עולם

אבי ר' יהושע (שוע) דרייער
אמי הניה דרייער
אחותי שרה, בעלה יוסף ובנם משה, אסתר, בעלה
יצחק וילדיהם, יוטה
אחי לייביש, אשתו צביה וילדיהם, ישראל
מנציחה: רחל דרייער-הניג — תל-אביב

לא נשכח אותם לעולם

משפחת פארשליימר:
איתמר (סומר), ממל, מוניה, לייב,
נעמי, צפורה, שיינדל
מנציחה: אברהם ויינלגר — רעננה

לזכר עולם יעמדו היקרים

מאיר לרר, רעיתו ברטה
ובנותיהם פייגה הודל (עם בעלה) ומלכה
משפחת חיים לרר, אשתו ביילה
בתם בילצ'ה רייס, בעלה ושלוש ילדים
מייטה לרר מלכה לרר
משה לרר ורעיתו אטל לרר
מוטל (מרדכי) לרר
מנציחה: משה לרר

גלעד לזכר היקרים לי מכל

סבא שמואל ברגמן
סבתא יוכבד
אמא חנה ברגמן
אחיות מאניה, לאה, צביה
דודים דודות ובניהם:
שמרל ומינצ'ה דויד ואדלה
הרמן, הלה ויוכבד יעקב ופרידה ברגמן
דבורה ויעקב פרוינד שרה וישראל ציר
מנציחה: ברכה יובילר (ברגמן)

חותני בנימין (בניה) בן מרדכי לרר
בינה לרר (אשתו של בניה)

בני ר' בנימין מרדכי, דויד
בנות ר' בנימין רויזה (שושנה), פייגה (צפורה)
מנציחים: ראובן ציגלר ואשתו — חיפה

לא נשכח לנצח את יקירנו שנברתו בידי זדים

אבי יצחק הניג ואשתו יוטה
אחי יהושע, פייבל
אחותי איטה, בעלה וילדיהם, שרה, נחמה,
צפורה (פייגעלע)
דודי אורי קארטן אשתו וילדיהם
מנציחים: ישראל ובצלאל הניג — תל-אביב

זכרם לא ימוש מקרבנו

אבי ר' שמעון יואל בן ר' אברהם ראפ ז"ל
אמי מרת עטיה בת ר' אפרים הירש ז"ל
אחי דויד ראפ ז"ל ומשפחתו
אלימלך ראפ ז"ל ומשפחתו
אחותי פייגה ראפ ז"ל
אחי שמואל ראפ ז"ל, מכין חברי בני עקיבא
אחותי שיינדל ראפ ז"ל
אחי הצעיר יעקב ראפ ז"ל, בחור ושיבה
ה' ינקום דמם ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם נשמות
כל הקדושים שניספו על קידוש השם
מנציחים: חנה בויס לבית ראפ — תל-אביב
ואחיה יוסף ראפ — ניו-יארק

גלעד לזכר יקירנו שניספו בשואה

אבי ר' שמואל בן יהודה ציגלר
אחותי שיינדל בת ר' שמואל
דודי סנדר ליפא ואשתו רייז'ה
בן דודי יוסף בן יצחק ציגלר
מנציחים: פרידה, ראובן, אייזיק וישראל ציגלר

זכרם לא ימוש מקרבנו
הרמן אלואיל, אשתו ברטה
ובנם דויד (דולק) ואשתו
*
מאיר אלואיל ואשתו
*
אדולף אלואיל ואשתו כלומה
בניהם: נתן, יהודה ודויד ובני ביתם
מנצחים: ליאון ואשר אלואיל

יעמדו לזכר עולם
הלל אלואיל ואשתו שרה
בנם יעקב (קובה), אשתו פסיה
ובתם לוסיא
מנצח: אריה אלואיל ובני ביתו

נזכור לעד את יקירנו
אבי: אברהם ליניאל
אמי: טובה
אחיותי: פנינה ולאה
מנצח: שלמה ליניאל — רעננה

אורות מאופל

אנו מרגישים חובה קדושה להצביע על ניצוצות אורה
שבקצו מתוך חשכת התהום האפלה שאפפה את כל בית
ישראל בארץ של עמלק.
ואלה שמותיהם של אנשים וגושים חסידי אומות העולם,
שהשיטו עזרה ליהודים שהסתתרו ביערות סוויירז'.

Nikola Jakoniszin	ניקולה יאקונישין מן הכפר שצ'אלקי
Kaska Szwed	קאשקה שווד מן הכפר סצ'אלקי
Martin Bedłowski	מארטין בדלובסקי מן הכפר וולובה
Kazek Luminski	קאז'ק לומינסקי מסוויירז'
Antonio Holodniak	אנטוניו הולודנואק, מסוויירז'
Stanislaw Holodniak	סטאניסלאב הולודניאק
Stefan Portoszenski	סטפאן פורטושנסקי, מסוויירז'
Franek Balzer	פראנק באלצר, מסוויירז'
Tekla Szwed	טקלה שווד, מסוויירז'
Kiszel	משפחת קישל, מסוויירז'
Wladek Chitale	וולאדק כיטאלה, מבוברקא

בויבערקער יזכור בוך רעדאגירט פון שרגא פייוול קלעי
ארויסגעגעבן דורך דעם פארבאנד פון די בויבערקער לאנדסלייט ישראל — אמעריקע
תשכ"ד — 1964

פאָרוואָרט

דאָס יידישע בויבערקע עקזיסטירט נישט מער, ס'איז אין גאנצן אָפגעמעקט געוואָרן פון דער וועלט. די איינציקע מצבה וואָס מיר קענען אויפשטעלן פאר די קדושים פון אונדזער שטעטל איז צו בא-שרייבן זייער שטייגער לעבן און איבערצוגעבן אונדזערע קינדער, און צו די קומענדיקע דורות, די גייסטיקע גבורה פון די אזוי טראגיש אומגעקומענע וועלכע האָבן געקאָנט מיטמאכן אזוי פיל צרות און איבערטראָגן אזוי פיל יסורים. יעדער ווייסט אז ס'איז נישט לייכט צו באווייזן א גבורה, עפעס אויפצוטאָן, עפעס איבערצוטראָגן אין א שווערן מאַמענט, אין א פאַר מינוט, אין א פאַר שעה. אָבער אזוי פיל מיטצומאכן אָן אנאויפהער, אין משך פון חדשים און יאָרן; איבער צו טראָגן אזוי פיל יסורים, גע"רודפ"ט צו ווערן פון אלע ארומיקע ווי א ווילדע חיה און נישט האָבן ווו צו אנטלויפן, און דאביי נישט פארלירן דעם צלם אלהים, די געשטאלט פון גאָט — דאצו מוז מען האָבן א גייסטיקע גבורה וועלכע נאָר די קינדער פון דעם יידישן פאָלק האָבן געיאַרשנט פון זייערע אבות-אבותיהם אין דעם געדאנק פון "קידוש השם".

די ארטיקלען אין דעם יזכור בוך זיינען געשריבן געוואָרן דורך אונדזערע מענטשן, יעדער ווי ער האָט געקאָנט. דאָס זיינען נישט קיין פראָפעסיאָנעלע שרייבער און נישט קיין היסטאריקער, אָבער מיר האָבן דאָס געפיל אז יעדער האָט די ארבעט געמאכט מיט ליבע, מיט געטריישאפט, מיט'ן גאנצן הארץ. גאנץ ווייניק בויבערקער יידן האָבן זיך געראטעוועט פון די נאציסע רוצחים. אויב מיר ווייסן עפעס וועגן דעם לעבן אין געטאָ פון אונדזערע טייערע און פון זייער טראגישן אומקום, איז נאָר א דאנק די עטלעכע איבערגעבליבענע.

א שאַד אז מיר האָבן זיך אזוי שפעט גענומען צו דער הייליקער ארבעט. ס'זיינען שוין אוועק זייט דעמאָלט צוואנציק יאָר. א סך מעשים זיינען פארגעסן געוואָרן און דאָס וואָס ס'געדענקט זיך איז אפשר נישט אזוי גענוי. דאדורך האָבן מיר געלאָזט יעדן איינעם דערציילן די געשעענישן אזוי ווי ער האָט זיי געזען און ווי ער האָט זיי אויפגעפאסט.

דאָס אויסמאָלן פון די געשטאלטן און טיפן איז דורכגעדרונגען מיט ליבשאפט און בענקשאפט ווי געשריבן פון מענטשן וועלכע זעען פאר זיך טאטעס און מאמעס, שוועסטער און ברידער, חברים און חבר'טעס וועלכע זיינען מער נישטאָ.

פאר אונדזערע קינדער און פאר די קומענדיקע דורות, זאָל דער יזכור בוך זיין א וואָרנונג וועלכע זאָל מיט פייערדעקע אותיות אויסקריצן אין די נשמות פון אלעמען:
"יזכור את אשר עשה לך עמלק".

שמע ישראל! געדענק און פארגעס נישט, דאָס טאָר קיינמאָל מער נישט געשען!
זאָל דאָס געשריי פון אונדזערע מארטירער נישט געשטילט ווערן. "ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם"!

מיט געבויגענע קעפ און מיט צעבראָכענע הערצער שטייען מיר פאר דער באשיידענער מצבה פון די אומגעקומענע יידישע קהילות פון בויבערקע און פון די שטעטלעך און דערפער ארום.

די רעדאקציע

דער אינהאלט

167	בויבערקע	111	א מצבה
169	אברהם פישער — פלאגערס (זכרונות פון א מאל)	112	א ווארט פון דער רעדאקציע
170	מאיר שטיקער — דער לאנגער פייוויש	113	דער אינהאלט
	דבורה ברייטפעלד — מצות באקן ביי ר' אברהם	115	מרדכי גבירטיג — דאס שטעטל ברענט
171	ברייטפעלד	116	א. אלוואל — שומרי ישראל (א בילד)
	הערש גראס ז"ל — בעלזער חסידים קעמפן קעגן		שטאט און מענטשן
172	סווירזשער	117	דב סדן — בויבעריק
174	מאיר שטיקער — דאס לערערל		ד"ר נ. מ. געלבער — געשיכטע פון יידן אין
175	ח.ז. — קינדערישע יארן אין בויבערקע	121	בויבערקע
178	מאיר שטיקער — ווען סטרעליסק האט געברענט		ישראל גימפל — ערשטע בויבערקער אונטער-
	דאס דרייצניערקע אינגל אנטלויפט פון דער	135	שטיצונג פאריין אין ניו-יארק
178	שווארץ-טומאה	136	מאטל עהרליך — דאס דארף סטרילקע
	כינקע אשער-קריגער — מיין שטעטלע בוי-	137	מ.ז. — "נשמת כל חי..." (שיר)
179	בערקע		אונזעקעפארן
	אימקום און חורבן	138	אבראמטשי פישער — דאס פליכטן קיין ווין
	אברהם פישער — דאס געטא אין אונדזער		שמאי בערגווערק — וואס האט מיך געבראכט
183	שטעטל	140	קיין אמעריקע ?
184	אברהם פישער — דאס וואלד אין סווירזש		דשוליוס האבער — בויבערקער אויף דער אמע-
186	יהודית אלטמאן — נשטא	141	קאנער סצענע
	מאטל עהרליך — די איבערלעבענישן פון	156	א יידיש ליד פון אמאל
	אונדזער שטעטל (פון דעם ערשטן יולי 1941		געשטאלטן
187	ביו"ן 13-טן אפריל 1943)	157	הערש סאפראן — ר' ליפע פענסטער
191	מאיר שטיקער — די בעטלעריין	159	ישראל גימפל — חיים קלינטאר
	מאיר שטיקער — די פארשטויסענע, די מיוחסת,	159	מאיר שטיקער — קבר אבות
192	צוויי שיפורים אופן שטאטישן אספאלט	160	ח.ז. — פייוול מלמד
193	איטשי קארטן — דער ביטערער סוף	162	ישראל גימפל — ישראל'יק
195	חיים קארטן — דער אומקום	162	מאיר שטיקער — דער אָנזעצער
199	יאסל פאָגל — דער לעצטער קאמפף		אבראמטשי פישער — מלמדים שמשים און
201	זעליג פלוס — מיינע איבערלעבענישן	163	שוחטים
204	ישראל קארטן — די ערשטע וואלד מענטשן		שטייגער לעבן און זכרונות פון דער אלטער היים
204	משה עהרליך — אנטלאפן פונעם טויט-לאגער	164	שמאי בערגווערק — ביי אונדז אין דער היים
	משה נאס — ווי אזוי א שטעטל איז פארשניטן	165	מרדכי גאלר — א דרשה
206	געוואָרן	166	הרבנית צפורה פערל טווערסקי — הכנסת כלה
			ישראל גימפל — שבתים און ימים טובים אין

“העיר בוערת”

מרדכי גבירטיג

דאס שטעטל ברענט

שטייט נישט, ברידער, אָט אזוי זיך
מיט פארלייגטע הענט,
נעמט די כלים און לעשט דאס פייער
ווייל אנדזער שטעטל ברענט.
עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
עס קאָן חלילה קומען דער מאַמענט,
ס'זאָל אוועקקומען אין פייער-פלאַמען
דאָס גאנצע שטעטל מיט אנדז צוזאמען
בלייבן וועלן פוסטע שווארצע ווענט.
און איר שטייט און קוקט אזוי זיך
מיט פארלייגטע הענט;
שטייט נישט ברידער, לעשט דאָס פייער,
ווייל אנדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
אוי, אנדזער אָרעם שטעטל, נעבעך, ברענט,
בייזע ווינטן מיט ירגון
רייסען ברעכן אין צובלאָזן
דאָס גאנצע שטעטל, אלץ ארום ארום שוין
ברענט,

און איר שטייט און קוקט אזוי זיך
ווי אנדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
די גאנצע הילף איז נאָר אין אייך געווענדט
אויב דאס שטעטל איז אייך טייער,
נעמט די כלים און לעשט דאָס פייער
באווייזט וואָס איר אלע קענט.

שומרי ישראל

(דברי הסבר לתמונה — ראה עמוד 120)

בויבעריק

ארויסגעשטעלט, אז ער איז אויך דאָ דער סעקרעטאַר, און אזוי בין איך – ווי ער האָט מיט הנאה געזאָגט – געפֿלוין פון בויבעריק קיין בויבעריק. אָבער דאָס קונציקסטע שפּיצל איז געווען, ווען ער איז געפֿאַרן צוזאַמען מיט ד״ר מאיר גיינער אין אַ שליחות קיין אמעריקע, און די יידישע ניו־יאָרקער פרעסע האָט געמאַכט דעם גאַנצן ציימס פון דעם חבר וינעם און אים באַקריינט מיט דער עיקר־פּובליסטישער שעת ער, שפּיגל, איז געבליבן – ווי ער זאָל האָבן געזאָגט – אין שטאַטן פון יענעם שיינער, ברייטער און סטאַטעטשנער באַרד. דעם אנדערן טאָג איז דורך דער גאַנצער יידישער פרעסע אין דער וועלט געלאָפֿן אַ שוידערלעכער קאַבל, אַז יואל שפּיגל, וואָס איז אַקאַדעמיק געקומען אין שליחות, איז איבערגעפֿאַרן געוואָרן אויף טויט; און אין אַ טאָג שפּעטער, האָט אַן אנדערער קאַבל אים געמחט מחיה־מתים זיין, און ער האָט נאָך אָפּגעחוקט פון די בלעטער, וואָס נאָכדעם ווי זיי האָבן אים תחילת פאַרשוויגן, האָבן זיי איבער אים געמחט צוויימאַל רעדן, און עס איז אויף זיי מקיים געוואָרן: לקו בכפּליים. ווי אַ יעדער ליץ איז ער בתוך־תּוכו געווען אַן ערצנטער, און נישט ווייניק טרויריקער נפש, און דאָס געמיש פון ליצנות און טרויער האָט זיך אויך אָפּגעשפּילט אין זיין שרייבן וואָס וואָלט באַדאַרפט דורכגעוויפֿט ווערן, און וואָס עס איז כּדאי צו דערהאַלטן, וואָלט באַדאַרפט אריין אין בוך טאָוועלן.

דער צווייטער איז געווען ר' פתחיה אפנער, דער פּאָטער פון מיין יוגנטפריינט יוסף אפנער – אַ הויכער ייד, וואָס פלעג זיך אָנבייגן, צוהאַרנדן אַ צווייטן, נישט בלויז ווען יענער איז געווען אַ נידריקער, נאָר אויך ווען ער איז געווען אַ הויכער – תמיד גרייט אויסצוהערן אין צו העלפֿן. ווען איך האָב אים געקאַנט, האָט ער געווינט אין לעמבערג, אין דער בערנשטיין־גאַס, און איז געווען אַן אָפּטער גאַסט אין די אינסטיטוציעס, אין יענער גאַס. איך האָב אים אַמאָל געפרעגט, פאַר וואָס ער בייט נישט זיין דירה – וי איז געווען אַ קאַפּ פאַררוקט און פּיוצטערליך – האָט ער מיר געענטפֿערט, אז ווער עס וויל זיין אין לעמבערג אַ הייטיקער ייד, איז זייער נחא, ער זאָל וווינען אין דער דאָזיקער גאַס: קוים שטעלט מען ארויס אַ פּוס פון שטוב אין דרויסן, האָט מען פאַר זיך די קולטוס־געמיינדע, די קהילה הייסט עס, אין אַקעגנאיבער – אָדער ווי מען פלעגט זאָגן: וויזאָווי – דעם זאָל פון ״יד חרוצים״ ווו עס גריבלט אין שוויבלט פון כלערליי פאַרזאמלונגען, און נישט ווייט איז די דרוקעריי ״פּראַסאַ״ פון די פֿעלי ציין, און אָט איז טאַקע דער פאַראיין ״תּקות ציין״, ווו ער איז געווען אַ חשוכער חבר; און אַקעגנאיבער, – כּנ״ל: וויזאָווי – אין אַלטן פּעדערבוש׳ס הויז, זענען די ביראָען פון קרן קיימת, פון מרכז ״החלוץ״ אין פון ״עזרה״. אין דער לעצט אינסטיטוציע פלעגן מיר זיך טאַקע, כּמעט וואָך־וואָך, טרעפֿן – די עובדא

איך וועל דיר געבן [אָדער: דערלאנגען] אַ פּאַטש [אָדער: אַ זעץ, אַ קלאַפּ, אַ כּמאַל, אַ פליק] וועסטו פאַרפליען ביז בויבעריק – איז געווען אַ גאָר פאַפּולאַרער זאָג, און ער און זיינע מקורות (לויט האַרקאָווי: ביבראַך אויפֿן ריין) און גלגולים (פּויפּעריק, פּאַפּערעק) פאַרדינען אַ באַזונדערע שטודיע, און מיר וועלן, מיטן אייבערשטנס הילף, זיך נאָר דערמיט אָפּגעבן. אָט דער זאָג איז גאַנץ היפש אָנגעגאַנגען אין אנדזערע קאַנטן, און איך האָב אים קינדווייז אַ סך מאַל געהערט, סײַ פריער, אין מיין געבוירנשטאָט בראַד, סײַ שפּעטער בײַ מינע פאַרצווייגטע נסיעות איבער גאַליציע. און געהערט האָב איך אים אין כלערליי סיטואַציעס און פון כלערליי פּאַרשוינען און פון כלערליי עלטער. מוז דער מודה זיין, אַז היינט, נאָך יאָרן, טוט מיר באַנג, וואָס אָט דער זאָג איז בא מיר נישט מקוים געוואָרן, סײַ ווען דער דעלפער האָט אים אויף מיר אַראָפּגעדונערט, ווייל איך האָב בײַ אים אין די אויגן עפּעס חוטא־בעגל געווען, סײַ ווען אַ פאַרשייט און פּאַכאַפּע חדר־יינגל האָט אים אויף מיר אַראָפּגעקליקט, ווייל איך האָב נישט געוואָלט נאָכגעבן זיינע חפּציות, ווי אַ שטייגער אָפּרייסן מיינס אַ קנעפל און אים צאָלן זיין טשינס. דען וואָלט דער זאָג מקיים געוואָרן, וואָלט ער מיר צוגעשאַנצט אַ דרייאַיקן ריווח. ערשטנס, וואָלט איך טאַקע געזען, אַז עס איז דאָ אַזאַ שטאַט מיט אַזאַ אָדער ענליכן נאָמען וואָס מיטן כּוח פון אַ פּאַטש פאַרפליט מען אין איר; צווייטנס, וואָלט איך געזען דאָס שטעטל, וואָס עס איז מיר נישט אויסגעקומען צו זען, כּאַטש איך בין אויס געווען גאַליציע לאַרפּה ולרחבה; דריטנס, וואָלט איך מיך געטראָפֿן מיט בויבערקער ידידים און באַקאַנטע מינע בײַ זיי אין דער היים, און זיך געסטאַרעט אונטערוואַקן, וואָס האָט עפּעס דאָס שטעטל פאַרמאַנט אין זיך, אַז עס האָט אַנדאָ צוגעשטעלט אַזאַ אַקטיוו וויטאַל רירעוודיקן קאַנטינענט.

קודם־כּל עפּעס איבערן עלטערן דור – איך האָב געקענט פון זיי בלויז דריי; צוויי, זענען שוין נישטאָ, פנים אל־פנים; דעם דריטן, צו לענגערע יאָרן, על פי השמועה. דער ערשטער איז געווען יואל שפּיגל, אַ פּריילעכע ברייה, וואָס איז געווען אַ מוזיק אָפּצוטאָן שפּיצלעך, און פון איין שפּיצל זיינעם בין איך גופא געווען אַ קרבן; – אַ יינגל, וואָס האָט זיך געריסן צו עפּעס און בעצם נישט געוויסט צו וואָס, בין איך אוועק קיין לעמבערג, כּדי זיך באַראָטן מיט די אנשי ״טאַגבּלאַט״ וואָס איך האָב זיי דעמאָלט געהאַלטן פאַר אשלי רברבי, האָט שפּיגל, וואָס איז געווען אויך דער סעקרעטאַר דאָרט, מיר מיט אַן ערנצטער מינע געראָטן, איך זאָל מיך פאַרשרייבן אין העברעישן לערער־סעמינאַר, וועט פון מיר ווערן אַ לייט, און האָט מיר געראָטן, צו קומען אין דער און דער שעה און זיך, אין זיין נאָמען, אָנמעלדן ביים סעקרעטאַר; האָב איך אים, פאַרשטייט זיך, געפּלאָגט, אָבער דאָ האָט זיך

פון "עזרה" איז געווען פינאנציעל צו שטיצן די הכשרה און עליה פון חלוצים, און אזוי-ווי עס זענען אין איר געווען פארטרעטן אלע ציוניסטישע פארטייען האט גריינלעך געקענט פאסירן, און עס האט געבען נישט איינמאל פאסירט, אז זיי האבן זיך געוואלט מיט דער אינסטיטוציע בעוועגן, כדי צו ווערן אונדזערע פאליטישע אפיטרופסים. צו יענער צייט האבן א שפאר ביסל אפעטיט דערצו געהאט אזויגערופענע סתם-ציוניסטן, בפרט נאכדעם עס האט דאָרט איבערגעוויגן די השפעה פון ד"ר עמיל שמאָראַק, וואָס איז נישט געווען פון אונדזערע ליבהאָבערס, און כדי אָפצוהיטן אונדזער אויטאָנאָמיע, זענען מיר געווען אינטערעסירט, אז די סתם ציוניסטישע פארטרעטער אין דער "עזרה" זאָלן זיין פונעם אלטן שניט, תלמידים פון דעם ציוניסטישן אינטערגראַל, אברהם קאַרקיס און אדאַלף שטאַנד. און אונדזערע צוויי טייערע חברים, ד"ר הענריק סטערנער און יוסף אָפנער האָבן אונדז מיט-וידע ווי אַ גרויסע טובה געטאָן, וואָס זיי האָבן געפועלט ביי זייערע טאַטעס, דעם אלטן זיגמונד סטערנער און דעם מיטליאַריקן פתחיה אָפנער, אז זיי זאָלן עס זיין די פארטרעטער פון סתם-ציוניזם, און זיי זענען עס אויך ערליך און אָן שום פארטיי-פנייה, באמת בלויז לשמה, געוועזן. פארשטייט זיך, אַז ביי ביידע האָט משפיע געווען די ליבשאפט צו זייערע קינדער און ר' פתחיה האָט זיין בילד-שיינעם זון נישט בלויז ליב געהאַט נאָר אויך פארשטאַנען. ער האָט אים פארשטאַנען, ווען ער איז געגאנגען אויף הכשרה אין דאָרף אָקע, ער האָט אים פארשטאַנען, ווען ער איז אוועק קיין ארץ-ישראל; וואָס ער האָט מסתמא נישט פארשטאַנען, איז, אַז אַזאָ שיינער זיסער יונגערמאן איז אזוי פרי פון אַ מערדערשער קויל אוועקגעריסן געוועאָרן, און דעמאָלט איז דעם צעבראַכענעם ר' פתחיה די זון אונטערגעגאנגען. ווי אויך האָב געהערט איז זייט דעמאָלט ביי אים געגאנגען אלץ מער באַרג-אַראָפּ, - ער האָט געהאַט אַ ביטערע עלטער, די וויסטע דאָליע פון איינעם ווערט אַ משרת ביי זיין געוועזענעם משרת - עס האָט אים שוין תמיד באַגלייט דאָס געפיל פון אַן איבריטיש, אין וועלכער עס האָט זיך פון מאָל צו מאָל אריינגעריסן אַ שוין פון נחמה: דאָרט, אין לאַנד וואָס דער תקות-ציוניק פון פיק-אויף האָט אויסגעחלומט, דרייט זיך, ברוך-השם, ארום זיין אייניקל, און אייניקלעך האָבן אַ טבע צו ברענגען אוראייניקלעך, לעבן זאָלן זיי און זאָלן פון קיין צער נישט וויסן.

דער דריטער, וואָס אויך האָב ביז היינט נישט באַגעגנט עין בעין, און בלויז זיך איינמאל דורכגעשמועסט און באַזון, בכוח הטעלעפאָן, איז אַ שטענדיקער גאַסט ביי אונדז אין לאַנד, אַ געקאָועטער ציוניסט - ר' יואל המכונה ילויס האַבער. ווער עס האָט געליענט זיין בוך זכרונות, און דער מחבר רופט עס בפירוש אָן זכרונות פון אַ ציוניסט, ווייסט, אַז ער האָט וואָס צו דערציילן; עס איז אַ לאַנגע קייט פון אויפטוען, דען ווי איז ער נישט געווען אין ווען איז ער נישט געווען, אויב עס האָט אים נאָר געהאַנדלט אונטערגעצו-שטעלן אַ פלייצע, צוצולייגן אַ האַנט. נישט קיין גלאַנציקער גענעראַל אָבער אויך נישט קיין גרויער זעלנער, זיכער אַ מן אָפיציר, עס גלוסט זיך כמעט זאָגן: אַן אַרדאָנאָס-אָפיציר

וואָס אויפ'ן וועג איבערצוגעבן דעם באַפעל, פונעם גענעראַל צו די זעלנער, דערלויבט ער זיך נישט בלויז די אויפגאָב צו קאָמפלעטירן, נאָר אויך אַ צוגאָב צו אַניצירן. עס איז דער סאָרט, וואָס הערצל האָט אים געוויבט ביי טאָג מיט ליכט און זיך געפרייט צו געפונען, ווי ער האָט עס קורץ אין שאַרף געזאָגט: מענער דאַרף איך, מענער, מענער; און אז מען לייענט זיך אריין אין זיין בוך זעט מען בחוש, אַז כאַטש ער איז נאָר פרי אוועק צו קאָלומבוסן, לעבן אין אים די היים זיינע, דאָס שטעטל זיינס, תמיד און זיין אַרב, אין זי האָט עס אים אריינגעטריפט די עיקר-מידה זיינע, דאָס יידיש קוועקזילבער.

אַט דאָס יידישע קוועקזילבער שפירט זיך ממש אין יעדן באַריר די בויבערקער פון יינגערן דור, סיי יענע וואָס איך קען זיי מפי השמועה, סיי די וואָס איך קען זיי פנים-אל-פנים. אין מיין געבוירנשטאָט האָבן זיך קיין בויבערקער נישט פאַרוואַלגערט, און מעגליך אז ווען איך וואָלט אין ראָמערס אַבליגאַטאַרישער שול-מאַפּע פון גאַליציע נישט געזען בפירוש אונטער דעם גרויסן רינגעלע פון לעמבערג דאָס קליינע רינגעלע פון בובראַק, וואָלט איך נאָר נישט געגלייבט, אַז עס איז אַ ממש. דער ערשטער נאָמען פון אַ בויבערקער, וואָס איך האָב געהערט, איז געווען - אריה אַלוייל. געהערט האָב איך אים פון מייער חברים, וואָס זיינען האָרט ביים סוף פון דער ערשטער מלחמה צוריקגעקומען פון ווין אין האָבן זיך גענומען גרינדן דעם "השומר הצעיר". יעדער פון זיי, וואָס איז געוואָרן, פריער אָדער שפעטער, אַ ראַש-קבוצה, ראש פלוגה, וכדומה, פלעגט דערציילן פון אַ ראַש-קבוצה, ראש פלוגה אין ווין - דוד כהנא וועגן אפרים פרייפאָגל (דרור); יעקב (קובא) שאַטלנדער וועגן יששכר רייס; מענדל (מנחם) צוויילינגער ווייטער וועגן אריה אַלוייל. כאַטש די ראַש-קבוצה זענען צומאָל אפילו נישט עלטער געווען פון די זופאקעס, מער ווי מיט אַ יאָר אָדער צוויי, איז דער באַצי צו זיי געווען מיט אָפשיי, זיי האָבן זיי, באוויסט אין אומבאוויסט, בפרט אין דער ערשטער צייט, ווי נאָכגעמאַכט, פונקט ווי אַ חסיד מאַכט נאָך די תנועות פונעם רבין זיינעם, בפרט אין די ערשטע טעג נאָכדעם וואָס ער קערט זיך אום פונעם רבישן הויף. אזוי ארום האָבן זיך אַ שטיקל צייט ביי אונדז, אין בראַדער נעסט (קן) פון "השומר הצעיר", כביכול ארומגעדרייט סיי אפרים פרייפאָגל, וואָס האָט זיך אויך אַראָפּגעכאַפט צו אונדז אויף אַ פאַר טאָג, פון סטאַניסלאָו, ווי ער האָט אויסגעבויט אַ פעסטע אַרגאַניזאַציע, סיי אריה אַלוייל, וואָס איז צוריק-געקומען קיין בויבערקע און האָט דאָרט - ווי זיינע חברים זאָגן - איבערגעקערט דאָס גאַנצע שטעטל האַרע-קאַרע. און אַ ראיה ווי ווייט, סיי זיי, סיי די תלמידים זייערע אין און אַנדערע שטעט, און אין מיין שטאָט בתוכם, האָבן מצליח געווען, איז די גרויסע עליה-כוואליע, וואָס האָט, אין צוויי יאָר ארום, געזעצט פון די אַלע שטעט אין שטעטלעך. היינט, ווען מיר קוקן זיך איין אין יענע ווייטע טעג, מוזן מיר מודה זיין, אַז די גאַנצע פרשה איז אַ דבר-פלא - די יינגלעך, וואָס זיינען געקומען פון ווין, האָבן נישט מיטגעבראַכט קיין איבריך גרויסן באַנאָזש, אין פונדעסטוועגן איז דאָס ביסל,

וואס זיי האבן יא געבראכט, געווען אן עולם ומלואו, בעסער געזאגט: עס איז געווען א קערן פאר אן עולם ומלואו. און אויב דער קערן איז אויסגעוואקסן, אויב די יינגעלעך און מיידעלעך האבן מקיים געווען דעם גרויסן, אפשר דעם גרעסטן כלל: געזאגט און געטאן, איז עס אין א גרוי-סער, צומאל אנטשיידנדיקער, מאס געווען געווענדט אין כאראקטער אין דער מענטשליכע פון די פאר יינגלעך, וואס זענען געקומען פון דער דאנטישטאט אין זייערע האלב-חרובע שטעטלעך אריין און האבן זיי שטיל אבער טיף רעוואלוציאנירט. אריה אלוויל איז געווען איינער פון זיי און ווען איך האב אים, דאס ערשטע און איינציקע מאל חוץ לארץ אין געזען, - אין לעמבערג לעבן די בארגי-טקעס - און געכאפט א שמועס פון צוויי-דריי פסוקים, האב איך אין טאן און אין זשעסט דערשפירט אן אלטן באקאנטן: אט-אזוי האט הענריק אדלער (חנן נשר) איבערגעגעבן אריה אלוויל'ס א, דוכט זיך מיר, פוילישן זאג אויף א צוזאמענקום מיט א יאר פריער: אויף דעם זייגער פון דער געשיכטע האט געשלאגן צוועלף. אין פלוג איז עס א מליצה, אין אפילו אן אפגעריבענע, אבער דער וואס האט עס געזאגט און די וואס האבן עס געהערט, האבן באמת געהאלטן, אז אזוי איז עס - עס איז די לעצטע שעה. אנדערש געזאגט: די פרעמדע ערד ברענט אונטער אונדזערע פיס. דאס איז געווען א יאר צוויי נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, און ער און זיינסגלייכן האבן טאקע געהאנדלט ווי מען טוט עס אין דער לעצטער שעה. וואס איז דא לאנג צו ברייען - אט די יינגעלעך האבן מער געוויסט אין מער פארשטאנען ווי עס האבן עס געטאן אלע חכמים ונבונים; א נחמיה פון אונדזער דור וואלט אויף זיי געזאגט: זכרה להם השם לטובה.

און איצט צוריק צו אריה אלוויל - מיט א קארגע צוויי יאר נאך דער אל-אמינוט-באנעגעניש האב איך געהערט א סטריקטע כאראקטעריסטיק איבער אים און איבער די אנדערע חברים זיינע אין דער גרופע אין בתניה עילית. עס האט זי געזעבן, פאר א קליינעם געזעמל אין לעמבערג, א חבר פון דער גרופע - דויד (דאלעק) האררויץ. איך וועל מודה זיין, אז איך האב מיך צוויינע טעמפעראמענט-פולע רייד צוגעהערט מיט זייער געמישטע געפילן - אלץ וואס אונדזערע חברים פון ארץ-ישראל האבן אונדז געלאזט וויסן איז אונדז געווען נאנט, אבער איך האב נישט געהאט נישט קיין פארשטאנדעניש און נישט קיין סימפאטיע פאר אזעלכע איזאלירטקייטן, ווי בתניה עילית; עס איז מיר געווען צו פיל מיוחס'דיקע הויך, וואס איך האב בפירוש נישט ליב, און צו ווייניק פאלקישע נידער, וואס איך האב בפירוש ליב. עס האט זיך מיר געבאמבלט א געדאנק: עס שמעקט מיר עפעס מיט א פריזשן שלאס אויף א שפיץ בארג און נישט מיט די הייווער אין אונדזערע טאליקע שטעטלעך; און די חברה זענען דאך פארט פון בראד, זלאטשעוו, ריטן, טארגע. אין א קורצער צייט ארום האבן זיי עס אליין אויך פארשטאנען, און אז עס האט אויסגעפיקט דאס נפל'ע "קהליתנו", איז שוין זייער ווירקליכקייט געווען ווייט דערפון. יא, צו דויד האראוויצ'ס דין וחשבון האט זיך צוגעהערט אן עלטערער ייד, מיט א זייער ענערגיש פנים,

און איך בין געווען זיין טאלמעטש. דער ייד - עס איז געווען אלוויל'ס טאטע - האט געהערט, געהערט און זייער סקעפטיש א מאך געטאן מיטן קאפ. מעגליך, אז ער האט עפס ענליכס געקלערט וואס איך, כאטש מסתמא אין אנדערע קאטעגאריעס. על כל פנים האט ער זיך עס אויסגעדריקט אין זיינ'ס א ווערטל: ביזט א פאליאנע, טעסע דיך נישט צו פיל, דען וואס וועט שוין ארויס דערפון, העכסטענס א בעלפערש טיטל. איך האב מיר עס אויסגעטייטשט אויף מיין שטייגער: ביזט א בראדער, זלאטשעווער, ריטינער, בויבערקער גוע, טעסע זיך נישט אויף אן אריסטאקראטיש-אינדזידואליסטישן שפאן. און באמת, זענען זיי אלע געווארן לייט, אויף וויפל זיי האבן זיך דערמאנט און געדענקט זייער נוע.

מיט יארן שפעטער, און איך האב מיך אפטערס צוזאמגענועטראפן מיט אריה אלוויל, שוין א באקאנטן מאלער, איז אונדז נישט איינמאל, בפרט בשעת ער האט מיך געמאלן אין אייבערשטיבל פון "בצלאל", אויסגעקומען צו שמועסן וועגן אונדזערע שטעטלעך, און דער כלל פון אונדזערע שמועסן, אז יעדער איינער פון אונדז דארף צו זאגן וועגן זיין שטעטל, וואס ר' עקיבא האט געזאגט צו זיינע תלמידים וועגן זיין רחל: שלי ושלכם שלה. אבער שטעטל צו שטעטל איז נישט גלייך - דאס בויבערקע איז פארט א בריה שלימה. האבן מיר שוין געזען אז דער סטאטעק, וואס האט וי אויפגערודערט, איז א באקאנטער מאלער און גראפיקער; קומען זיינע חברים און טיילן זיך אויס איש איש על דגלו, און עס זענען באמת היפשע, קאליריקע, פענדלעך. געקומען אהער א יינגל מיכאל שיינ, שפעטער: זהרי איז קוים אוועק א שטיקל צייט, אנטפלעקט זיך אין אים א ליבשאפט צום עולם-הצומח און ער נעמט לערנען און ברענגט עס צו א שלימות'דיק בקיאות אין באטאניק, ווערט פראפעסאר, מיטגליד פון דער ישראל-אקאדעמיע פאר וויסנשאפט, מחבר פון אויטאגראפישע חידושים אין זיין פאך, און שטעלט אויף א דור פון תלמידים, וואס האבן זיך שוין אויך קונה שם געווען. קומט אהער א צווייט יינגל, סאמע זייד, דעם בויבערקער רבי'ס זון, מרדכי גאלער, שפעטער: גלר, און גייט פון שטאפל צו שטאפל אין איז היינט דער כל-ולך פון "תנובה"-עקספארט; קומט א דריט יינגל, בערל (דב) בעקער, א שטיק פאלקס-נשמה, און ברענגט מיט זיך א הארציקע איבערגעגעבנקייט צום עולם-החי, בעיקר צו דער בהמה-דקה, און ווערט ביי אונדז אין לאנד דער מומחה בה-א הידיעה אין כאווען רינד און שאף, שרייבט דעריבער ספרים, ווי א שטייגער "גידול צאן", גיט ארויס דעם "הנוקד" און וואו א פאסטעך און בהמה-דקה ציכטער דארף אן עצה, ווענדט ער זיך צו אים קיין רמת-יוחנן ווי צו דעם שאפישן גוטן-יידן. קומט נאך א יינגל ווי פייוול שליידער, דאס איז שרגא קלעי, א בויבערקער מיט די ביינער, אויסגעקאכט אין זיין שטייגער און פאלקלאר, סיי דעם אנעקדאטישן אין סיי דער מוזיקאלישן (איר ווילט הערן נוסח, גייט אים הערן דאווענען פארן עמוד ימים נוראים) און באלד שפראצט אפיר א בעל-חשבון, ער שטודירט מאטעמאטיק, ווערט א לערער, פירט אן מיט די יידישע שולן אין באגדאד, ביז מען טרייבט אים ארויס ב"כבוד"יק, און

לערנט שוין יאָרן אין ירושלים מאטעמאטיק סיי אין גימנאזיע סיי איין אוניווערסיטעט; אן אינספעקטאָר אין דערציאונג פון מיטל-שולן, שטעלט אויף א דור פון תלמידים א סך פון זיין גאנץ בארימטע און איז א מחבר פון א שלל ספרים. קומט נאך א יינגל, משה ווינגד, ווערט ער גאר א מומחה אין בויען הייזער, אין גרויסע דערצו, פון די בויען אויפן הר-צופים ביז די הייזער-שורות אין כמה שיכונים-פערטלען. קומט נאך א יינגל, גדעון (אהרן) קראוט-האמער, דעם נאָמען גדעון האָט ער געקריגן ערגיץ פון גויים אויפן וועג קיין ארץ ישראל. דעם משפחה-נאָמען האָט ער פארביטן אויף פרוי, מחמת א מעשה שהיה. האָט ער א טאָפּעלע שוואַכקייט צו פלייזן אין צו בערג. די ערשטע שוואַכקייט ברענגט אים צו דער הגנה, און ווי א צרה אין א פורענות אין ירושלים אין דער סביבה אירער, איז ער דא, און מען קען זיך אויף אים פארלאָזן; די אנדערע שוואַכקייט ברענגט אים צו זיין פון אויפבויערס פון מוצא עילית; ער בלייבט געטריי דעם חלוצישן האַבזיטס און עס פארהעלפט אים דערצו זיין אייביק יינגער, כמעט א יינגעלשער קינד, וואָס שרעקט זיך אויך נישט אָפּ פאר זיין ווייטן קאָפּ.

איך וואָלט נאָך געקענט דערמאנען דעם שיינעם מין, ווי א שטייגער-פייגעלע (צפורה) רעליך, אן אמת יידישע יפת-תואר מיט גאָלדנע האָר, וואָס זיצט אין משמר העמק מיט איר מאַן מיעטעק גוטגעלד, דאָס איז מרדכי בנטוב, וואָס האָט עס שוין צוויימאָל געבראַכט ביז מיניסטער אין אונדזער רעגירונג, אָבער גיי האָב צו טאָן מיט מלכות, און בפרט אז עס לייכט דיר אנטקעגן דער פסוק: כבודו בת מלך פנימה.

אָט דאָס וואָס איך ווייס איבער בויבערקער פון דער דריטער עליה, אָבער א סך דערפון האָב איך מיך דערוויסט פון א בויבערקער פון דער פערטער עליה, אורי קראוט-האמער, שפעטער: פרוי, גדעוןס יינגערער ברודער. ער איז ביי מיר זייער אָנגעלייגט – איז ער דאָך געווען דער ערשטער עולה, וואָס איך האָב מיך, בתורת אָנפירער פון מרכז "החלוץ", פארנומען מיט זיין עליה. איך געדענק עד-היום די גרויסע שמחה, וואָס מיר האָבן געפראָוועט, אין לעמבערגער "צעירי יהודה", ווען ער און נאָך צוויי חברים, ביידע פשעמישלער, שענער אין ווייטהאָפּ, שפעטער: אביטוב, האָבן עולה געווען, און האָבן ביי אונדזאין גאליציע-און נאָך דער אזוי גערופענער טאָבאָק-עליה ("ברית אל") דערעפונט דעם רעכטן ברען פון דער פערטער

עליה. מיט יאָרן שפעטער זענען מיר געווען לאנגיאָריקע שכנים-ער פלעגט מיר דערציילן, ווי אזוי זיין שידוך איז צושטאַנד געקומען: ער האָט אמאָל שפאַצירט אויפן ברעג ים, און פלוצלונג האָבן זיך דערהערט רופן ראטעווען עמיצן וואָס די כוואליעס האָבן פארשלאָפּט און איז אין א סכנה, חלילה, דערטראַנקן צו ווערן, האָט ער זיך א וואָרף געטאָן אין מיט גרויס מי אָפּגעראטעוועט. עס איז געווען א יינג מיידל, וואָס איז שפעטער געוואָרן זיין ווייב, מרים, האָט אים באשאַנקן מיט א צוויילינג – צוויי זיסע יינגלעך, וואָס עס איז געווען א תענוג צו זען ווי זיי וואַקסן אויס געראַטענע בחורים, דער עלטערער אמנון, אן אויאָטאָר, וואָס איז צום גרויסן צער פון אלע זיינע באקאַנטע, אראָפּגעפאלן פון א לופט-מאשין בשעת דער ארבעט; דער אנדערער, אים צו לענגערע גליקלעכערע יאָרן, חובב, א פּעאַיקער מאָלער. נישט איינמאָל פלעג איך מיך צוקוקן צו דעם ליכטיקן צוויילינג אויך קלערן פון בויבערקע און איר וועג צום זוניקן לאנד אונדזערן.

צו דעם שומר הצעיר געזעמל געהער, בעצם, אויך מאיר שטיקער, הגם דער וועג זיינער האָט אים געפירט קיין ניו-יאָרק. ווער עס הערט זיך לייטיש איין אין די פיינע יידישע לידער פון דעם סובטילן פאָעט, וואָס האָט אָפּגעהיט זיין בויבערקער יידיש, פון אים ארויסגעקריגן דאָס איידלסטע מעטאל זיינס, הערט אויך דעם ריטעם פון יוגענט אויפ-ברויז וואָס האָט ארומגעכאַפּט דעם יונגן דור אין שטעטל. וואָס שייך דער שטעטלשער ירושה פון דעם ראפנירטן, מאָדערנעם דיכטער האָט עס קלאָר דעפּנירט דער דיכטער און קריטיקער א. טאָבאָשניק אין זיין בוך: "דער מענטש אין חלום, די דיכטונג פון מאיר שטיקער" (ניו-יאָרק 1962). ער זאָגט אין אריינפיר-קאפיטל: "שטיקערס אידישקייט איז נישט קיין ספרים אידישקייט נאר די געלעבטע אידישקייט פון א גאליציש שטעטל. אויב מען טרעפט ביי אים מאַטיוון, השפעות, אילוזיעס פון חומש, פון די נביאים פון חסידות, איז דאָס ניט פון ספרים, נאר ווייל עס איז געווען אין דער לופט פון א אידיש שטעטל, א טייל פון דער אידישער וואָר, א טייל פון דעם אידישן אומגאנג אין דער אלטער היים". אוודאי האָט אלווילס אויג און שטיקערס אויער אן א שיעור צו פארדאנקן זייער לעבעדיק שטעטל, אָבער איצט, אז עס איז חרוב און אָפּגעמעקט, לעבט עס מכוח דעם ערשטנס פארב און דעם אנדערנס קלאנג. משל למה הדבר דומה, א מאמע גיט אוועק איר חיות די קינדער אירע, און זיי דערהאלטן איר זכר, זענען אירע קדישים.

(דברי הסבר לתמונה שבעמוד 116)

כשבא אלואיל לתאר את הפרשה הנצחית, פרשת יסוריו של עם ישראל ושיחרורו, הפנה את מבטו אחורנית. אל ההגנה העצמית, מתוך היהודים שבעיירתו בגולה. מהם צייר אלואיל את דיוקנאותיהם של שומרי ישראל ומגיניו, של אלה אשר סיסמתם בארץ היא: "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

היו אלה יהודים פשוטים, עמלים, שידעו כי בשעת פורענות עליהם לשמור שאיכרים פורעים וחילים שכורים לא יתפרעו במשכנות ישראל. הם היו נפחים, סבלים, שוליות של קצבים. אחר כך, כשהיה צורך להשתמש גם בנשק חם, התייצבו גם סטודנטים ופקידים. הם ושכמותם היו אלה שרק אתמול לחמו ונפלו בגיטאות.

בניהם ובני בניהם, קרוביהם וחבריהם ממלאים כיום שורות צבא ההגנה לישראל, השומר על מדינת ישראל ועל הרבה יותר מזה.

בחוככי בוועברקע (1926)

אלואיל

געשיכטע פין יידען אין בויבערקע

ד.נ. מ. גלבר

אין שטעט, די אָרטשאפטן: קאָמארנע, אַלעסקא (אלעסק) פאָמאָרשאני (פאָמאָרן) און גאַלאָגורא (גאַליג). אין די שריפטן פונעם דערמאָנטן יאָר רעדט זיך שוין וועגן דער שטאָט בויבערקע, וועלכע איז אַ קעניגלעכע שטאָט אין לעמבערגער (לואאָווער) קרייז. מען האָט איר באווייליגט צו אָרגאניזירן צוויי יאָרדיים אַיאָר, ווי אויך איינמאַל אין וואָך, דינסטיק, אַ מאַרק־טאָג און פאַרשידענע אַנדערע פּריווילעגיעס.

די יוריסדיקציע, אויך אין קרימינעלע פּראָג, איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פונעם בירגערמייסטער (וויט). די שטאָט־איינוווינער זיינען פאַרפליכטעט געוואָרן אָפּצוצאָלן דעם קאָטוילישן גלח פאַר די קירכלעכע. צערעמאָניעס אַ קלאָדע ווייזן, גערשטן און פשוטן וויין.

בויבערקע, וועלכע איז איינס פון די עלטסטע שטעט אין מזרח־גאליציע, איז ביז צום יאָר 1469 געווען אַ דאָרף, אין ווע-מענס שפיץ עס איז געשטאנען אַ סאַלטיס. דעם 17-טן מאי 1469, האָט קאַזימיעזש יאַגילאָנסקי, וועלנדיק פארבעסערן דעם מצב פון דער נייער שטאָט, וואָס האָט געהערט צו זיינע פאַרמעגנס, געענדערט איר סטאַטוס.

ער האט אריבערגעפירט בויבערקע פון פוילישן און רוטענישן געזעץ, וועלכער האט נישט געוויסט פון שטעט־אָרגאניזירונג, צום מאָדעבורגער געזעץ. אזוי אַרום איז בויבערקע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט. נאָך אין דעם זעלבן יאָר זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן

דער בירגערמייסטער האָט געשעפט זיינע הכנסות פון דעם, וואָס ער האָט באַקומען פון די שטאָט-בירגער און פון די שטאָטישע לאנדווירטשאַפטן, די דאָזיקע הכנסות האָבן דערגרייכט צו 1324 זלאָטעס מיט 15 גראַשן אַ יאָר. דער פּאָסטן פונעם בירגערמייסטער פלעגט אַריבער בירושה צו די זין און אפילו טעכטער. אזוי איז אַ געוויסע צייט געווען בירגערמייסטער פון בוברקע, אננא, די טאָכטער פון בירגערמייסטער הינצא.

אין פוילן איז געווען אַ זעלטענע זאך, אַז אַ בירגערמייסטער, וועלכער באַזיט אַרײַנשטע פּאָלימאָנאָל און אַנאָלעטלעך זײַן פּאָסטן דאָס גאנצע לעבן אין איבערגעבן עס אפילו בירושה.

אויסער בויבערקע האָט דאָס עקזיסטירט אין די שטעט: בראָד, מיקאָלאַעוו, גלינאי (גליני), גרודעק (גרידינג) און שטשעזשעץ (שטשעריץ). עס איז אינטערעסאַנט, אַז אַזאַ מיין בירגערמייסטערשאפט האָט נאָך עקזיסטירט אין 1765. אין די געריכטס-דאָקומענטן ווערט דער בירגערמייסטער באַצייכנט מיט די לאַטיינישע נעמען: "אדוואָקאטוס סאַלטוס". דער אַפיציעלער שטאַט-סטאַטוס איז אנערקענט געוואָרן ערשט אין 1489. אדאָנק די יאָרדיים האָט זיך די שטאַט אַנטוויקלט גאָר שנעל און אפילו איבערגעשטיגן דעם פאַרנעם פון אַרטיקע יאָרדיים. די דאָזיקע דערשיינונג האָט אַרויסגערופן אַ קעגנערשאפט פון לעמבערג, וועלכע האָט עס באַטראַכט אַלס אַ קאָנקורענץ קעגן איר סטאַטוס אַלס גרויסע שטאט.

אין די יאָרן 1474–1490 איז בויבערקע אַרענדירט געוואָרן צום אַדלמאַן (שלאַכטשיץ) אַנדריי וואַטשעק, דערנאָך האָט זי גענומען אין אַרענדע ראָזבאָזש און זיינע יורשים האָבן פאַרקויפט זייערע רעכט צום אַדלמאַן מאַטיאַס בוברושעצקא.

אין די יאָרן 1485–1494 האָבן ראָזבאָזש'ס יורשים אָנגעקלאָגט אים אין געריכט דערפאַר, ווייל ער האָט נישט באַצאָלט די געלט-סומען, וואָס איז זיי געקומען פון פאַרקויפן די רעכט אויף דער שטאַט. אַחוץ דעם, האָט ער געדאַרפט באַצאָלן 200 מאַרק וואַטשעק'ס שוועסטער דאָראַטיאַ פאַר אַ האַלבער שטאַט. אזוי אַרום זענען מיר אַז די שטאַט איז דעמאָלט ווערט געווען 400 מאַרק.

אין דער דאָזיקער צייט האָט בויבערקע געליטן פון פאַרשידענע אינוואַזיעס און שריפות אויף אזוי ווייט, אַז אירע איינוואוינער זיינען נישט אומשטאַנד געווען צו באַצאָלן די אַלע שטייערן, וואָס מען האָט אויף זיי אַרײַפּגעלייגט. אין יאָר 1474 האָט דער קעניג קאַזימירש פון באַפרייט די שטאַט און אירע איינוואוינער, צוליב אַ שריפה, פון אַלע שטייערן במשך דריי יאָר. דערנאָך האָט ער פאַרלענגערט די באַפרייאַונג אויף 10 יאָר.

אין יאָר 1502 איז בויבערקע איבערגעפאלן געוואָרן דורך די טערקן און טאַטאַרן, וועלכע האָבן זי אונטערגעצונדן. מען האָט ווידער געמאכט באַפרייען די שטאַט-אינוואוינער פון צאָלן שטייערן במשך פון 10 יאָר. די זעלבע זאך איז אויך פאַרגעקומען אין די יאָרן 1518 און 1519 ווען דער קעניג אַלעקסאַנדער האָט באַפרייט די שטאַט פון צאָלן במשך 8 יאָר.

אין דער צווייטער העלפט פון 16-טן יאָרהונדערט האָט

אָפּגעדונגען די שטאַט סטאַניסלאָוו ווענגלענסקי. אויך אין דער צייט האָט די שטאַט פיל געליטן און דער קעניג זיגמונט אוגוסט איז געווען געצוונגען, אין יאָר 1554 צו באַפרייען די שטאַט פון אַלע שטייערן.

אין 1569 האָט דער קעניג דערלויבט איינצואַרדענען נאָך איין יאָרד אַ יאָר, און איבערגעפירט דעם מאַרק-טאַג פון דינסטיק אויף שבת.

אין יאָר 1578 איז בויבערקע איינגעלידערט געוואָרן צום לעמבערגער קרייז (זייעמא ליוואוסקא) און אָפּגעצאָלט "שאַס" (שטאַטישן מלוכה - אָפּצאָל) 12 פּלאָרין און 24 גראַשן, געטראַנקען-אָפּצאָל ("טשאַפּאַווע") - 228 פּלאָרין.

אין דער דאָזיקער צייט איז בויבערקע באַקאנט געוואָרן אַלס שטאַט פון וועבערס און זי האָט פאַרמאָגט אַ רייכן פיש-באַסיין, וועלכער האָט געהערט צום מאַרשאַלעק סטאַניסלאָוו פון כאָדעטש (Chodecz). ער פלעגט אים פאַרדינגען צו אַ לעמבערגער איינוואוינער אַלבערט פאַר 30 גושיונעס אַ יאָר.

אין יאָר 1620 איז די שטאַט ווידער חרוב געוואָרן דורך דער טאַטערישער אינוואַזיע. אין אַן איבערבליק פון יאָר 1621 ווערט געזאָגט: "בויבערקע, וועמענס העלפט געהערט צום קאשטעלאַן גראטוס טארנאָוסקי פון זשאַרנאָוו, איז פאַרברענט געוואָרן נאָך דער טאַטערישער אינוואַזיע און עס איז פון איר נישטאָ קיין שום הכנסות. דער צאָל און בריק-אָפּצאָל איז פאַרקלענערט געוואָרן אויף 39 פּלאָרין. אויך במשך דער שוועדישער מלחמה איז געווען דער גורל פון בויבערקע זייער טרויעריק."

דעם 18-טן אפריל 1643 האָט דער קעניג וואַלאַדיסלאָוו דער פערטער געשענקט אַ האַלבע שטאַט בויבערקע מיט די דערפער אַרום צום אַדלמאַן סטאַניסלאָוו קאָוואַלסקי אויף זיין גאנץ לעבן, און אין 1649 האָט יאָן קאַזימירש באַפרייט די שטאַט-אינוואוינער פון אַלע שטייערן אויף 10 יאָר צוליב דער קאָזאַקישער אינוואַזיע.

אין אַזעלכע באַדינגונגען איז דער דאָזיקער שטאַט אָנגעקומען זיך שווער צו אַנטוויקלען. דער רוב אינוואוינער האָט זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט. אין דער שטאַט האָבן זיך אויך געפונען געשעפטן פון טעקסטיל-שטאַפן, קליידער, שיך, בעקערס, קצבים און קאָוואַליעס.

די דאָזיקע געשעפטס-לאָקאַלן האָבן געהערט צום בירגערמייסטער און ער פלעגט זיי פאַרדונגען צו די סוחרים אַדער בעלי-מלאכות פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל. אויך די ברויעריי און ביר-שענקען האָבן געהערט צום בירגערמייסטער און געברענגט אים נישט קיין קליינע הכנסות.

לויט אַן איבערבליק פון יאָר 1765 איז געשטיגן די הכנסה פון בירגערמייסטער ביז 1324 זלאָטעס מיט 14 גראַשן. די הוצאות, פון שטייערן און אַנדערע אָפּצאָלן פונם בירגער-מייסטער, האָבן באַטראָפן 346 זלאָטעס אזוי אַז עס איז פאַרבליבן אַ ריינע הכנסה פון 978 זלאָטעס אויסער דעם האָט ער באַקומען פון פאַרדינגען די ביר-ברויעריי 150 זלאָטעס, די שענקען אין 10 דערפער האָבן אים אַריינגע-ברענגט אין דורכשניט 234–270 זלאָטעס אַ יאָר.

אין 17-טן יאָרהונדערט האָט די שטאַט זייער פיל געליטן. אָנגעפאנגען פון יאָר 1628 ביז צו דער טאַטערישער אינוואַזיע

קין האליטש. בושעזשאני (בערו'אן). דערנאך די מלחמות מיט די קאזאקן אין די יארן 1648–1655. עס איז נישט גענוי באקאנט צי הויבערקע האָט אויך געליטן. ווען די שוועדן האָבן הינטער דער קאמאנדשאפט פון גענעראל יובערט דוגלאס באַזעצט דעם בושעזשאנער בעצירק אין יאר 1655. דער מצב פון הויבערקע ווערט אילוסטרירט אין אַ איבערבליק פון יאר 1661 בזה הלשון: "אין הויבערקע איז קיינמאל נישט געווען קיין שום פאלאץ ביז צום היינטיקן טאָג. פאַר דער מלחמה זיינען דאָרט געווען 150 הייזער און איצט זענען פאַרבליבן נאָר 26. עס זיינען געווען 5 קצבים, פון וועלכע עס איז פאַרבליבן נאָר איינער. ביר-ברויעריי איז שטענדיק פריי. די שטאָטישע איינוווינער קלאָגן זיך, אַז מען נעמט ביי זיי מיט אומרעכט אַ שטייער פון דעם געלט וואָס זיי פאַרדינען ביים אויספירן דינסטן פאַר די טאָטערישע קאָזאקישע און אַנדערע דעלעגאטן".

במשך דער גאנצער תקופה האָבן די הויבערקער איינוווינער געלעבט אין שרעק און אומרוי. ספּעציעל אין די יארן 1672–1692, ווען די טאטאָרן האָבן אונטערגעצונדן זבאַראָוו (זבאַריוו), זלאָטשאָוו (זלָטשעוו), יעזיערנאָ (יע־ז'ערני), בוטשאַטש (ביטשטש), יעזאָפּאל, פּאַמאַרשאַני (פּאַמאָרן), פּאַדהאיצע (פּידאייץ) און זאלוסטש-שטעט, וועלכע זיינען געווען נישט ווייט פון הויבערקע.

אַ חוץ די אינוואַזיעס זענען פון צייט צו צייט אויסגעבראָכן שריפות, וועלכע האָבן רוינירט די שטאָט.

אין יאר 1687 איז דער סימיק געווען געצוונגען צו געבן זיינע דעפּוטאטן אַן אויפטרָג, אַז זיי זאָלן פאַרלאנגען פאַר די שטעט יאנאָוו און הויבערקע אַ באַפרייאַנג פון צאָלן שטייערן און אַקציען-אַפּצאָל, און דאָס צוליב דער שריפה, וועלכע האָט די דאָזיקע שטעט פולשטענדיק צעשטערט.

נישט אַנדערש איז געווען דער מצב אין 18-טן יאָרהונדערט. אין יאר 1752 איז ווידער אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה אין הויבערקע. די שטאָט איז אַזוי ווייט רוינירט געוואָרן, אַז דער סימיק האָט באַשלאָסן צו באַפרייען זי פון שטייערן און אַקציען, כדי צו דערמעגלעכן איר צו קומען צו זיך און אַזוי אַרום צו קאָנען אין דער צוקונפט אויספירן אירע פאַרפליכטונגען לגבי דעם מלוכה-אוצר. אין יאר 1860 איז געשטיגן די צאָל שטאָט-אינוווינער אויף 3000 מענטשן. די הכנסות פון דער שטאָט זיינען געשטיגן צו 1336 גולדן און 85 קרייצער.

אויף דער איניציאַטיוו פונעם גוט-באָזיצער היפּאָליט טשייקאָוסקי, זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן אין דער אַנדערער העלפט פונם 19-טן יאָרהונדערט וועבערייען, וועלכע האָבן געבילדעט דעם הויפּט-מסחר פון דער שטאָט און הויפּט-זעכלעך געדינט פאַר עקספּאָרט.

צום הויבערקער בעצירק האָבן געהערט 95 ישובים, 81 דערפער און דריי שטעטלעך: בוז'שאַדאָווצע, שטשעליסקא און כאַדאַראָוו.

לויטן נייעם געזעץ פון שטעט, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן יאר 1868 איז פּעסעטגעשטעלט געוואָרן אַ שטאָט-ראַט פון 24 מיטגלידער (10 קאָטאָליקן (פּאָליאַקן), 6 גרעקאָ-קאָטאָליקן (רוטענער) און 8 יידן). דער דאָזיקער

צוזאַמענשטעל איז פאַרבליבן במשך דער גאנצער צייט פון דער עסטרייכישער הערשאַפט.

אין יאר 1880 האָט די שטאָט געציילט 673 הייזער און 4038 איינוווינער. אין יאר 1890 – 704 הייזער מיט 4939 איינוווינער. אין יאר 1900–5315 איינוווינער, אין יאר 1910–5628 איינוווינער און אין יאר 1921, בעת דער ערשטער ציילונג אין זעלבסטשטענדיקן פוילן – 4391 איינוווינער.

דער יידישער יישוב

עס זיינען נישטא קיין גענויע ידיעות ווען די יידן האָבן זיך באַזעצט אין הויבערקע.

ווען די שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן, האָבן זיך דאָרט נישט געפונען קיין יידן. דאָס קאָן מען זען פון די געריכטס-דאָקומענטן פון די יארן 1468–1506, וווּ די יידן ווערן איבערהויפּט נישט דערמאָנט.

יידן פלעגן וואָס אַן אמת קומען צו די הויבערקער יאָרידן, וועלכע זיינען געווען באַקאנט אין גאנץ פוילן, נאָך אין 15-טן יאָרהונדערט. עס איז אָבער נישטאָ קיין שום דאָקומענט וועלכער זאָל באַצייכענען די עקזיסטענץ פון אַ יידישן ישוב אין הויבערקע אין 15-טן אָדער 16-טן יאָרהונדערט.

די איינציקע קהילה, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן אין דער געגנט אין 16-טן און 17-טן יאָרהונדערט איז געווען די לעמבערגער קהילה, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך.

אַ יידישער יישוב אין הויבערקע געפינט זיך שוין אין 16-טן יאָרהונדערט און אין קעגנזאץ צו די אָפטיילונגען פון דער לעמבערגער קהילה אין אלעסקא, פּאַמאַרשאַני, און סאַסאָוו, וווּ עס האָבן געווינט ווייניק יידן. האָט זיך אין הויבערקע געפונען אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן, זיי האָבן אויך אויפגעשטעלט אַן אייגענע קהילה, וועלכע איז אונטערגעפאלן געוואָרן אינטער לעמבערג, צוזאַמען מיט די שטעטלעך: קוליקאָוו (קיליקעוו), גאַלאָגורי (גאַליני), נאוואַריא, ברוכנאל, קאַזשיקאָוו, פּאַדקאַמען, מלינאָווצע, בושעזשאַני (בערו'אן), בוסק, טאדאניע, קניהניצא (קניהעניטש), סיעניאווא, נאַראַיעוו, ראָהאַטין (ריטין) פּאַדהייצע (פּידאייץ), יאָוואַראָוו, קאַמיאַנקא, שוירוש און גליניאַני (גליני). די איינוווינער פון די דאָזיקע שטעטלעך ווי אויך פון הויבערקע, זיינען דירעקט אַרונטערגעפאלן אונטער דער לעמבערגער קהילה, אויב זייער צאָל איז געווען קליין און זיי האָבן נישט געקאָנט אויפשטעלן קיין אייגענע קהילה אָדער אומדירעקט, דורך דער פאַרמיטלונג פון די אַרטיקע קהילות.

עס איז אויך נישט באַקאנט וועגן אַ ווייז-דערלויבניש, וואָס זאָל האָבן געווען געגעבן די הויבערקער יידן. דער ערשטער דאָקומענט, וווּ די הויבערקער יידן ווערן דערמאָנט, איז די פאַראַרדענונג פון סימיק אין סאַנדאָוואַ-ווישניאָ פון 17-טן דעצעמבער 1625 צו זיינע דעפּוטאטן אין וואַרשע, וווּ עס זאָגט זיך:

מען דארף באפרייען די שטעט אין דער רוטענישער וואַיעוואָדסוווע, וועלכע זענען ריינירט געוואָרן פון שריפות. דאס זיינען: יאַרזלאָוו, ראדימנא, לעזשאַנסק, בויבערקע, קזשווטשע, (קריבטש), נישאָנקאָוצע פון אלע קאָנטריבוציעס במשך 5 יאָר. א ספעציעלער פאַראַגראַף, (46) שטעלט פעסט, אז צו דער שטאַט-פאַרטיידיקונג דאַרף מען צוציען די יידן גלייך מיט די קריסטן.

דעם 29-טן נאָוועמבער 1624 האָט דער סיימיק פעסטגעשטעלט, אז צוליב דעם שווערן מצב אין שטאַט און אירע איינוווינער דאַרפן די דעפוטאַטן פאַרלאַנגען, אז דער סיימ וואָל פאַרלענגערן די באַפרייאַנג פון שטייערן און אַנדערע אָפּצאָלן.

נאָך די געשעענישן פון ת"ח - ת"ט, ווען די לעמבערגער קהילה האָט זיך געפֿינען אין אַ שווערן ווירטשאַפטלעכן און פינאַנסיעלן מצב, האָבן זיך אָנגעהויבן בונטעווען קעגן איר די קהילות, וועלכע זיינען אַמאָל געווען אין איר אָנגעשלאָסן; זשאַלקעוו, בוטשאַטש (ביטשוטש), ראָהאַטין (ריטין). צו זיי איז אויך צוגעשטאַנען בויבערקע. צוליב דעם דרוק, וואָס די דאָזיקע קהילות האָבן דעמאָלט אויסגעוויקלט, איז לעמבערג געצווינגען געוואָרן צו באַראַטן זיך מיט זיי אין אלע פראַגן פון שטייערן און אַנדערע פינאַנסיעלע, ווירטשאַפטלעכע פראַגן פאַר וועלכע די פּוילישע יידן זאָנען דעמאָלט געשטאַנען.

מיט דער צייט איז די קליינע קהילות געלונגען צו באַהערשן דעם רוטענישן קרייז-קאָמיטעט.

די יאָרדיים און די האַנדלס-פאַרבינדונגען האָבן אין אָנפאַנג פון 18-טן יאָרהונדערט פיל געהאַלפן דער אַנטוויקלונג פון יידישן ישוב אין בויבערקע און פאַרבעסערט זיין ווירטשאַפטלעכע לאַגע.

אין יאָר 1717 האָבן די בויבערקער יידן באַצאָלט 473 זלאָטעס קאָפּ-שטייער. ווען עס זיינען אָנגעקומען אָנקלאַגעס וועגן דער נישט גערעכטער פאַרטיילונג פונעם קאָפּ-שטייער צווישן די יידישע קהילות, האָט דער סיימיק אין סאַנדאָוואַ-ווישינא באַשלאָסן דעם 15-טן מערץ 1717, אז די יידן פון די שטעט און אַרענדאַרן פון די דערפער זאָלן זיך צו-זאַמענקומען אויף אַ געוויסן אָרט און דאָרט איינטיילן דעם קאָפּ-שטייער לויט אַ גלייכער פראָפּאָרץ, אזוי אז קיינער זאָל נישט דאַרפן צאָלן מער ווי עס קומט פון אים.

ליידער האָבן מיר נישט געפונען אין וויער אַרכיוו אַ דאָקומענט, וואָס זאָל עדות זאָגן וועגן דער שאַפונג פון דער בויבערקער קהילה. מען קאָן אָבער אָנגעמען, אז פון אַרגאָניזאַציעלע און יידישן שטאַנדפונקט איז בויבערקע געווען גלייך צו אַנדערע רוטענישע קהילות.

אין שפיץ פון דער קהילה זיינען געשטאַנען פרנסים, וועלכע זיינען דורך איר אויסגעוויילט געוואָרן. בויבערקע האָט געהערט צו דער לעמבערגער וואַיעוואָדסוווע און איר יידישער קהילה איז אונטערליגן דער לעמבערגער. צו דער בויבערקער קהילה האָבן געהערט אויך די אַרומיקע דערפער און זיי האָבן געצאָלט דעם קאָפּ-שטייער און אַנדערע אָפּצאָלן, וואָס זיינען חל געווען אויף די יידן, צו דער בויבערקער קהילה.

די קהילה-פרנסים האָבן געהאַט דאָס רעכט צו

באַשטימען דעם בודזשעט, אָנצופירן מיט אלע פינאַנסיעלע ענינים און זיי האָבן אויך רעפּרעזענטירט די קהילה פאַר דער שטאַטישער מאַכט. זיי האָבן דעצידירט וועגן דעם חוקה-רעכט, וואָס א ייד האָט געדאַרפט באַזיצן, ווען ער האט זיך געוואָלט פארנעמען מיט אַ געוויסער פרנסה. זיי פלעגן אויסוויילן דעם רב, די דיינים, שמשים און אַנדערע קהילה-אָנגעשטעלטע. פון צווישן זיך פלעגן די פרנסים אויסוויילן דעלעגאַטן צו די יידישע אויטאָנאָמישע אַנשטאַלטן און צום קרייז-קאָמיטעט.

אין דער קהילה-לייטונג זענען געזעסן, אַחוץ די פרנסים נאָך 3-5 אָנגעזעענע יידן. אויסער דעם האָט עקזיסטירט אַ קערפּערשאַפט פון 4-5 קהילה-פאַרשטייער, אַ ראַט. זיי האָבן זיך גערופן "קראַע עדה", "קהל" אָדער "גבאים". דער פּאָסטן פונם פרנס פלעגט אַריבער פון איינעם צום אַנדערן יעדן חודש. דעריבער האָבן זיי זיך גערופן חודש-פרנס.

אויסער פרנסים זענען אויך געווען גבאים, זיי האָבן געהערט צו די קאָמיסיעס, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט ספעציעלע אויפגאַבן.

יעדעס יאָר זיינען פאַרגעקומען וואָלן אין דעם רב'ס אָנוועזנהייט לויט אַ ספעציעלן סיסטעם. דער שמש פלעגט אַריינלייגן אין אַן אורנע צעטלעך מיט די נעמען פון אלע שטייער-צאָלער און דערנאָך פון דאָרט אַרויסגעצויגן 9 צעטלעך, וועלכע האָבן באַשטימט די ערשטע 9 עלעקטאָרן. די דאָזיקע עלעקטאָרן האָבן אויסגעקליבן פון צווישן זיך 5 עלעקטאָרן און זיי האָבן געדאַרפט באַשטימען די פרנסים, גבאים, דיינים און אַנדערע קהילה-אָנגעשטעלטע.

אין דער קהילה האָבן עקזיסטירט פאַלגענדע אַנשטאַלטן: חבֿרת צדקה. לימוד תורה, תלמוד תורה, חבֿרת משניות א. א. וו. עס האט אויך עקזיסטירט אַ פאַרבאנד פון בעלי מלאָכות. זיי אלע זיינען געשטאַנען אונטער'ן אויפזיכט פון דער קהילה.

די הכנסה-קוואַלן זיינען געווען: קהילה-שטייער, "קאָראָבקע" פון כשר פלייש, וויין, פארשידן עסנווארג און אָפּצאָל פאַר חוקה-רעכט.

די קהילה האָט אויסגעהאַלטן אַ שול, א בית-הקברות, אַ באַד, אַ הקדש, אַ שפיטאַל און אַ יאַטקע.

זעלבסטפאַרשטענדלעך פלעגן פון צייט צו צייט פאַרקומען קריגערייען, וואָס זיינען אַרויסגערופן געוואָרן דורך פאַרשידענע קרייזן, וועלכע האָבן זיך קעגנגעשטעלט דער קהילה-לייטונג און אליין געוואָלט פאַרכאַפן די מאַכט.

אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָבן נישט געפּעלט קיין מסירות און אָנקלאַגעס פאַר דער אַרטיקער גיאישער מאַכט.

די בויבערקער קהילה איז געווען גאָר שיין אַנטוויקלט. איר פּאָליציע אין קרייז-קאָמיטעט איז געווען פּאָליטיש אָנערקענט אויף אזוי ווייט אז דער וויצע פינאַנס-מיניסטער יאַן יעושי פּשענדאָוסקי, האָט אין אַ צירקולאַר פון 24-טן נאָוועמבער 1722 פעסטגעשטעלט, אז די אלע קהילה-פאַרשטייער דאַרפן זיך צוזאַמענקומען אויף אַ זיצונג פון קרייז-קאָמיטעט (Żydowski) אין בויבערקע, דעם

10-טן יוני 1723, כדי צו דערלעדיקן אלע עניינים וואס זיינען פארבונדען מיט די שטייערן. אויסער דעם איז איבערגעגעבן געווארן אין דערמאנטן צירקולאר, אז די זיצונג ווערט צוזאמענגערופן, כדי צו מאכן אן עק צו דער נישט בכבודיקער אויפפירונג פון די קאמיטעט-עלטסטע. עס ווערט געזאגט אין דערמאנטן צירקולאר: "די קאמיטעט-עלטסטע, וועלכע וועלן נישט דערשיינען צום צוזאמענפאר אין בויבערקע, וועלן באשטראפט ווערן מיט 200 זלאטעס. ווי עס זעט אויס, זיינען די פרנסים פונעם קאמיטעט נישט דערשינען אויפן צוזאמענפאר און די שטייער-פארטיילונג איז נישט דורכגעפירט געווארן.

דער וויצע-פינאנס-מיניסטער האט זיך דאן געווענדעט צום פרנס ר' חיים רייצעס מיט א בריוו, אין וועלכן ער באקלאגט זיך אויף דער אומאָרדענונג און קריגערייען צווישן דער לעמבערגער קהילה און די קהלה-לייטערס אין לעמבערגער קרייז. כשענדאָוסקי האט פארארדנט, אז מען זאל צוזאמען רופן דעם קאמיטעט אויף דעם 10-טן אקטאָבער אין ביאלא-קאמיטעט, כדי ענדלעך דורכצופירן די שטייער-איינטיילונג און איבערגעבן זי דעם פינאנס-מיניסטעריום נישט שפעטער ווי דעם 8-טן נאָוועמבער. אויב דאָס וועט נישט געטאָן ווערן – האט געוואָרנט דער וויצע-פינאנס-מיניסטער – וועט ער אליין באשטימען וויפל יעדער ייד דארף צאלן קאפ-שטייער און נישט רעכענען זיך מיט די רעזאָלוציעס פון בויבערקע צוזאמענפאר.

אין יאָר 1734 האָבן די יידן פון לעמבערגער וואַיזעוואָדסטווע, צווישן זיי אויך די בויבערקער, זיך באקלאגט פארן מאַרשאלעק, אז די קאפ-שטייער-איינטיילונג איז נישט קיין גערעכטע. אין רעזולטאט פון דער דאָזיקער אַנקלאַגע, זיינען די יידישע פאַרשטייער אויפגעפאָדערט געוואָרן צוזאמענצוקומען זיך דעם 28-טן אפריל 1734 אין טאַרנאָפּאָל. אין דאָזיקן צוזאמענפאר האט זיך אויך באטייליקט דער סעקרעטאַר פונעם קאמיטעט ר' מרדכי (מארק) ראַבינאוויטש. עס איז דאָרט באשטימט געוואָרן אַ נייע איינטיילונג פונעם קאפ-שטייער.

דעם 20-טן יולי 1753 איז אין בויבערקע ווידער פאָרגעקומען אַ צוזאמענפאר פון קרייז-קאמיטעט. דאָס איז געווען נאָך דעם, ווי דער קרייז-פרנס ר' יצחק יששכר בעריש ראַבינאוויטש (באבאד) האט געהאַט איינגעלאדן דעם קאמיטעט אויף דעם 9-טן יוני 1750 קיין בראָדי, צו אַ באַראַטונג וועגן דעם אַפּצאַל פון חובות אין הויך פון 150,000 זלאַטעס. די פאַרשטייער פון זשאַלקעוו, לעמבערג און טישמיניץ זיינען נישט געקומען צו דער באַראַטונג. אַ פארביטערטער, האט דער קרייז-פרנס דעמאָלט דערקלערט, אז ער וועט איינטיילן דעם קאפ-שטייער אויך אָן דער באטייליקונג פון די דעלעגאַטן וועלכע זיינען נישט דערשינען; ער האט טאַקע געהאַלטן וואָרט.

אין רעזולטאט פון דעם דאָזיקן סכסוך, האָבן זיך די דאָזיקע קהילות באקלאגט פאר'ן וויצע-פינאנס-מיניסטער. צו זיי זיינען אויך צוגעשטאנען אַנדערע קהילות. זיי אלע האָבן גע'טענה'ט, אז זייערע יידישע איינוווינער ווערן בא'עוולט' צוליב דער נישט גערעכטער איינטיילונג פונעם קאפ-שטייער.

דעם 24-טן יולי 1755 איז זיך דער קרייז-קאמיטעט ווידער צוזאמען-געקומען אין בויבערקע.

אין יאָר 1764 איז אין בויבערקע פאָרגעקומען די לעצטע זיצונג פונעם לעמבערגער קרייז-קאמיטעט.

בעת דער פאַלקס-ציילונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1765 האט בויבערקע צוזאמען מיט די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער געציילט 840 יידן דערוואַקסענע און 68 קינדער ביז איין יאָר אלט. אין דער שטאָט אליין האָבן געוואוינט 658 יידן און 53 קינדער. אין 17 אַרומיקע יישובים – 182 דערוואַקסענע יידן און 15 קינדער. דער קאפ-שטייער, וואָס די יידן פון דער בויבערקער קהילה האָבן באַצאַלט האט באַטראָפּן 1680 זלאַטעס אַ יאָר. די יידן אין שטאָט האָבן באַזיצט 71 הייזער און די קריסטן 219.

מיר באַזיצן היינט צו טאָג נישט קיין פרטים וועגן דעם פראָפעסיאָנעלן צוזאמענשטעל און די פרנסות פון יידישן יישוב. עס איז נאָר באַקאנט, אז איין יידישער גאָלדשמיד פון שטאָט איז געווען פאָפּולער אין דער גאַנצער אַרומיקער געגנט. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אז די יידן אין בויבערקע האָבן זיך פאַרנומען מיט די זעלבע פרנסות, וואָס די יידן אין די שכנות-דיקע קהילות ווי יאַנאָוו, גליניאני (גליני) און בושעשאני (בארואן).

לויט די רשימות פון דער פאַלקס-ציילונג האָבן זיך די בויבערקער יידן פאַרנומען הויפטזעכלעך מיט ביר-ברויעריי, שענקען און קליין-האַנדל. אַ קליינער צאַל מיט אימפּאָרט-עקספּאָרט און אַ טייל בעלי-מלאכות.

אין די דאָזיקע יאָרן האָבן די סיים-דעפּוטאַטן אין וואַרשע באַקומען פאַראַרדענונגען נישט צו דערלויבן די יידן קיין האַנדל מיט פערד, אַקסן, פעל, וויין, אַזוי איז אין יאָר 1760, 1762 און 1764 אויך פאַרבאָטן געוואָרן די יידן צו אַרענדירן פרוּוואַטע, קירכלעכע און מלוכה'שע גיטער. יידן האָבן נישט געטאַרט באשעפטיקט ווערן אלס אַרענדאַטאָרן און אָנגעשטעלטע פון צאַל-סטאַציעס און די אַדל-לייט (שליאכטע) האָבן נישט געטאַרט נעמען קיין יידן אונטער זייער אפּוטרופּסות.

רבנים אין בויבערקע

צווישן די רבנים איז אונז באַקאנט הרב ר' שמחה בן ר' יעקב, וועלכער איז געווען רב אין בויבערקע אין דער צווייטער העלפט פון 18-טן יאָר-הונדערט. זיין פאָטער ר' יעקב איז געווען דער זון פון אב-בית-דין און ריש מתיבתא אין לעמבערג ר' דוב בער (נפטר געוואָרן אין לעמבערג ג' אייר תקל"ו), וועלכער איז געווען אַ זון פון זאמאַשטשער רב ר' אריה ליב.

ר' יעקב איז געווען דיין אין לעמבערג און ער ווערט געברענגט אין די שאלות ותשובות פונעם לעמבערגער רב ר' חיים כהן ראַפּאָפּאָרט און זיינע חידושים ווערן דערמאנט אין סוף ספר "פורת יוסף" פון ר' יוסף תאומים. וועלכער איז באַקאנט אונטערן נאָמען בעל-פרי-מגדים.

ר' שמחה, וועלכער ווערט אָנגערופן ר' שמחה פון

בויבערקע, איז געווען א תלמיד פון בעל-פריי-מגדים (1726-1792), וועלכער איז געווען א מגיד משרים אין לעמבערג און דערנאך א רב אין דער פראנקפורט אן דער אדער.

ר' שמחה פלעגט גיין צו אים יעדן פארטאג און געלערנט ביי אים עטלעכע יאָר. ר' שמחה איז געווען א גרויסער למדן און זיין דור האָט אים אָנערקענט אַלס אַ זעלכען. ער איז געווען אַ חסיד, אַ תלמוד פון ר' משולם וישע פון אניפאלע, זיין ברודער ר' אלימלך פון ליוזשענסק און פון מעזריטשער מגיד.

די פרוי פון ר' שמחה איז געווען די טאכטער פון ר' חיים, איינער פון די אָנזענסטע בעלי-בתים אין זשאַלקעוו, אַן איידעם פון הרב אריה לייב אויערבאך, סטאניסלאָווער רב.

עס איז גישט באקאנט, ווען ר' שמחה איז געקרוינט געוואָרן אַלס רב אין בויבערקע.

ער ווערט געברענגט אין ספר פון ר' יוסף תאומים "משבצות זהב" אויפן טור-זהב און שפתי-דעת אויפן ש"ך. ער האָט געמאַכט די הגהות אויפן ספר "מבוא שערים" און געגעבן זיין הסכמה אין ח' תמוז תקס"ט (1808) אויפן ספר "אור-פני-משה" פון ר' משה בר' אברהם, מגיד משרים אין פלאנאטש.

פון זיין הסכמה זעען מיר, אַז שוין אין יאָר תקס"ט איז ער געווען רב אין בויבערקע. עס איז גישט באקאנט ווען ער איז נפטר געוואָרן.

ווי באקאנט, האָבן אין מזרח-דרום טייל פון אוקראַינע זיך געמערקט באדייטנדיקע השפעות פון שבת-צבי-ניקעס. אין די דאָזיקע שטעטלעך פלעגט זיך אַרומדרייען דער שליח פון דער דערמאָנטער באַוועגונג חיים מלאך. צי זיינען אויך אין בויבערקע געווען סימפאטיקער פון שבת-צבי איז גישט באקאנט.

ווי מען גלויבט זיינען די אַגיטאַטאָרן פון דער שבת-צבי באַוועגונג משה קאמינער פון זאַלקעוו, אלישע שור פון ראָהאַטין (רייטין), און פישל פון זאַטשעוו, וועלכע האָבן זיך אַרומגעדרייט אין אלע שטעטלעך, אָנגעקומען אויך קיין בויבערקע.

מיר פאַרמאָגן אָבער גישט קיין שום ידיעות וועגן די דאָזיקע באַזוכן. אזוי, ווי מיר ווייסן גישט, צי עס זיינען אין בויבערקע געווען סימפאטיקער פון דער פראנקיסטישער באַוועגונג.

אין דער רשימה פון די פראנקיסטן, וועלכע האָבן זיך געשמד'ט נאָך דעם באקאנטן ויכוח אין לעמבערג אין יאָר 1795, געפינט זיך גישט קיין איין מענטש פון בויבערקע. דאָס איז באַווייזן, אַז די בויבערקער יידן זיינען גישט באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער דאָזיקער באַוועגונג.

אונטער דער עסטרייכישער הערשאפט

אין אָנפאַנג פון דער עסטרייכישער הערשאפט איז בויבערקע איינגעלידערט געוואָרן אין לעמבערגער

בעצירק. פון יאָר 1780 אָבער האָט בויבערקע געהערט צום בושעזשאנער בעצירק.

ביז צום יאָר 1776 זיינען אין דער קהילה פאַרבליבן די אַרדענונגען פון די פוילישע צייטן.

נאָך דעם ווי די עסטרייכישע קייזערין מאַריאַ טערעזיאַ האָט אַרויסגעגעבן איר "יודנאָרדנונג", זיינען געקומען ווייטיגענדיקע ענדערונגען אין דעם קהילה-בוי.

אין שפיץ פון דער קהילה איז געשטאַנען אַ קאָמיטעט פון 6 מענטשן, וועלכע האָבן באַזיצט באַגרענצטע רעכט. זיי זיינען געווען אונטער געוואָרפן און געמוזט אויספירן די פאַדערונגען פון דער עסטרייכישער מאכט.

די קהילה איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַלע שטייערן, וואָס זיינען אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די יידן דורך דער רעגירונג. זי האָט געדאַרפט צושטעלן שטעלערס צום מיליטער, געווען פאַראַנטוואָרטלעך אין ענינים פון חתונות א. ד. ג.

אינעם צוזאַמענשטעל פון דער קהילה-לייטונג אין די קליינע שטעט און שטעטלעך איז געקומען אַנזענדערונג, לויט דער "יודנאָרדנונג", וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך קייזער יאָזעף דעם צווייטן. די דאָזיקע לייטונג איז פאַרקלענערט געוואָרן פון 6 אויף 3 מיטגלידער, וועלכע זיינען אויסגעוויילט געוואָרן אויף 3 יאָר.

נאָך דעם, ווי עס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ שטייער אויף שבת-ליכט, איז די וואַל-רעכט, אַקטיווע און פאַסיווע, געווען אָפּהענגיק פונעם שטייער-צאָלן. די אַקטיווע וואַל-רעכט איז געגעבן געוואָרן צו די משפּחה-עלטסטע, וועלכע האָבן באַצאָלט דעם שבת-ליכט-שטייער פון 7 ליכט, 1 יאָר פאַר די וואַלן. די פאַסיווע וואַל-רעכט איז געגעבן געוואָרן צו די משפּחה-עלטסטע, וועלכע האָבן געוויינט אין בויבערקע, געהאַט אַ גוטן נאָמען, געקאָנט שרייבן און ליינען דייטש און באַצאָלט 1 יאָר פאַר די וואַלן שבת-ליכט-שטייער פון 10 ליכט.

אַ חוץ קהילה-עלטסטע האָט מען אויך אויסגעוויילט יידן, וועלכע זענען געשטאַנען אין שפיץ פון דער חברה קדישא, אָנגעפירט מיט די שילן, שפיטאַל, און בוכהאלטערס. אין דער קהילה האָבן זיך אויך געפונען קהילה-אָנגעשטעלטע, אַ שמש, אַ שרייבער, און כלי-קודש: אַ רב, וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף 3 יאָר, דיינים, חזנים, שול-שמשים, שוחטים, קברנים און שומרים.

אין יאָר 1785 אין בטל געוואָרן די שטעלע פון רב און אויף זיין אָרט אין באַשטימט געוואָרן אַ מורה הוראה. רבנים זיינען געווען נאָר אין די קרייז-שטעט, וועלכע האָבן זיך גערופן קרייז-ראַבינער. אין בויבערקע איז געווען אַ מורה הוראה, וועלכער האָט באַקומען אַ יאָר-לויף 117 פלאָרין און אַ דירה אויפן חשבון פון דער קהילה. אין שטעטל סטרעטין, וועמענס קהילה איז אונטערגעפאלן אונטער דער בויבערקער קהילה, האָט דער מורה-הוראה באַקומען נאָר אַ פרייע דירה. אין פאַדקאמיען איז איבערהויפט גישט געווען קיין מורה-הוראה.

לויט די רעגירונגס פאַדערונגען, איז אין יאָר 1783 בטל געוואָרן די יוריסדיקציע פון די רבנים און די מורה-הוראה צוזאַמען מיטן ליקוידירן פון דער יידישער יוריסדיקציע.

אין קעגנזאץ צום פריערדיקן מצב, האבן לויט די נייע פארארדנונגען, די קהילה-עלטסטע באקומען באצאלט אן ארבעטס-לויז פון דער קהילה-קאסע. דאס האט גורם געווען דערצו, אז עס זיינען געווען פיל דעלעגאטן אויפן דאזיקן פאסטן. די דאזיקע קאנקורענץ האט געפירט צו מסירות, קריגערייען און אפילו געשלעגן. אממייסטן האבן די יידן געליטן פון די שטייערן.

אין יאר 1774 האט די מאכט געהעכערט דעם קאפ-שטייער, וואס האט עקזיסטירט נאך פון די פוילישע צייטן, אין דער הויך פון 30 קרייצער. דער דאזיקער שטייער האט באקומען א נייעם נאמען "טאלעראנץ-שטייער" און באטראפן 4 פלארין אויף א משפחה. א חוץ דעם דאזיקן שטייער איז ארויפגעלייגט געווארן א הכנסה-שטייער אין הויך פון 4 גולדן אויף א משפחה. דער דאזיקער שטייער איז דערנאך בטל געווארן דורך קייזער יאזעף דעם צווייטן, און אויף זיין אָרט איז באשטימט געווארן א פארמעגנס-שטייער, אין הויך פון 1 גולדן אויף א משפחה, און א חתונה-אפצאל לויט דער גרויס פון חתן'ס פארמעגן, אָנגעפאנגען פון 3 דוקאטן ביז 12, פאר א בעל הכנסה פון 100 גולדן און מער; סוחרים און מענטשן, וועמענס הכנסות עס זיינען געווען פון 400 דוקאטן און מער – פון 20 ביז 80 דוקאטן.

די וועלכע האבן געארבעט אין געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס האבן באצאלט פון 12 ביז 24 דוקאטן. יידישע לאנדווירטן זיינען געווען באפרייט פון חתונה-אפצאל, און פון יאר 1789 אויך פון טאלעראנץ-שטייער.

גאר א שווערער שטייער איז אויך געווען דער אפצאל אויף פשר-פלייש.

א חוץ די דערמאנטע שטייערן האבן יידן געדארפט צאלן, לויט דער "יודנארדנונג", וואס איז ארויסגעגעבן געווארן דורך יאזעף דעם צווייטן אין יאר 1789 פאלגענדע שטייערן: אן אפצאל פארן בויען א נייע שול און אויפשטעלן א נייעם בית הקברות, איינמאליקן אפצאל אין הויך פון 200 גולדן און א יאר-אפצאל פון 100 גולדן. דער מנינים-אפצאל האט באטראפן 50 גולדן א יאר. אין 1797 איז דער דאזיקער שטייער בטל געווארן און עס איז באשטימט געווארן א שטייער פון שבת-ליכט און א חוץ דעם א דערגענוגנס-שטייער. דאס איז געווען אין פאל, ווען עס האט נישט געקלעקט דער שטייער פון פלייש און ליכט.

יעדער יידישער מאן און פרוי איז געווען געצווינגען צו צאלן ליכט-שטייער אויסער דייידן, וועלכע זיינען געווען באשעפטיקט ביי לאנדווירטשאפט, מיליטער-לייט, אלמנות נאך מיליטער-לייט און סתם אלמנות, נישט פארהייראטע מענער און פרויען, געשעפטס-אָנגעשטעלטע, געזעלן און משרתים.

אנשטאט דעם הכנסה-שטייער, וואס עס פלעגן צאלן קריסטן, האבן יידן געצאלט א ספעציעלן שטייער (עקסטרא-שטייער) א חוץ די שטייערן, וואס נאך יידן האבן געצאלט פון די ווינונגען, פלעצער, שטאטישע און קהילה-שטייערן.

די יידן האבן געליטן נישט אזוי ווייט פון שטייער-צאלן ווי פון די אינקאסענטן, וועלכע האבן זיך באצויגן צו זיי מיט

פיל אכזריות. זעלבסט-פארשטענדליך האבן אזעלכע דערשיינונגען פארשטארקט צווישן דעם יידישן יישוב פארביטערונג און שנאה-געפילן צו די שטייער-אינקאסענטן און שטייער-ארענדאטארן, וועלכע זיינען געווען בדרך כלל די קהילה-פרנסים, זייערע געהילפן און צווישן זיי פארשידענע מוסרים און סתם אויסווארפן.

לויט די בארעכענונגען, וואס זיינען געמאכט געווארן אין יאר 1806 פלעגט א יידישע משפחה אפצאלן יעדעס יאר – און דאס באציט זיך אויך צו בויערעקע – אין דורכשניט בלויז אויפן חשבון פון ספעציפישע יידישע שטייערן:

פלייש-שטייער	15 פלארין
ליכט-שטייער	6 "
טאלעראנץ-שטייער	2 "
עקסטרא-שטייער	5 " ס"ה – 28 פלארין

אין יולי 1773 איז אין בויערעקע פארגעקומען א זעלטענער פאל אין צוזאמענהאנג מיטן חתונה-שטייער.

דער ארענדאר פון א בראנפן-שענק האט חתונה געמאכט זיין 14 יעריקן זון מיט א 12 יעריק מיידל. אזוי ווי די חתן-כלה זיינען געווען מינדערעריק און מען האט זיי נישט געקאנט באשטראפן לויטן געזעץ. האט מען באשטראפט זייערע עלטערן.

דער דאזיקער פאל האט געדארפט דינען פאר דער מאכט אלס אויסרייד אויף צו פארשאַרפן נאך מער דאס אפהיטן פונעם געזעץ וועגן חתונה-שטייער. טראץ דעם זיינען ווייטער פארגעקומען אזעלכע פאלן. אין יאר 1778 האט דער אָנגעשטעלטער סימאן סאקאלסקי פארמסערט, אז אין בויערעקע זיינען פארגעקומען 12 געהיימע חתונות, וועגן וועלכע דער ראש הקהל האט נישט געמאלדן. ער האט אויך, לויט דער מסירה נישט אָנגעגעבן די ריכטיקע צאל יידישע איינוווינער בעת דער פאלקס-ציילונג. עס האבן נישט געהאלפן די טענות פון דער קהילה, אז סאקאלסקי האט דאס געטאן צוליב נקמה און פארלאנגט אים צו באשטראפן. סאקאלסקי האט געשיקט זיינע באריכטן דירעקט קיין ווין. די רעגירונג האט זיך געווענדט צום קאמיסאר אין גאליציע מיט א ספעציעלן דעקרט פונעם 16-טן יאנואר 1783 און פארלאנגט אן אויספירלעכן באריכט וועגן סאקאלסקי'ס מסירה בנוגע די געהיימע חתונות אין בויערעקע.

דער קאמיסאריאט האט איבערגעגעבן דעם ענין אויסצופארשן צום בעצירקס-קאמענדאנט אין בושעזשאני (בארז'אן). אין מאי 1783 האט דער בעצירקס-אָמט אָפגעשיקט דעם באריכט קיין ווין אין וועלכן ער האט פעסטגעשטעלט, אז דער מסור איז גערעכט. דער רעזולטאט איז געווען, אז די יידן זיינען באשטראפט געווארן. אינצווישן האט סאקאלסקי אין יאר 1783 איבערגעגעבן ידיעות, אז אין די ארענדעס פון די קצבים ווערן געמאכט פארשידענע פעלשוונגען. דער קאמיסאריאט האט ווידער באשטימט אן אויספארשונגס-קאמיסיע אין דער שפיץ פון וועמען עס איז געשטאנען דער פינאנס-באאמטער דוטוי. די אויספארשונג, וואס איז דורכגעפירט געווארן אין סאקאלסקי'ס אָנוועזנהייט, האט זיך פארענדיקט סוף יאר

1784 און באשלאסן צווישט צו מאכן סאקאלסקיס מסירה וועגן געהיימע חתונות און אנדערע אומאָרדינונגען אין בויבערקע.

אין רעזולטאט פון דער דאָזיקער אויספאַרשונג, איז אָפּגעזאָגט געוואָרן פון דער אַרבעט דער אָנגעשטעלטער פון דער קהילה וואָלפּאָנג שליטל (א קריסט). ער האָט דערלאָנגט אַן אָנקלאַגע קיין ווין קעגן דעם בעצירקס-אַמט און געוויסע אָנגעשטעלטע. די אָנקלאַגע איז איבערגעשיקט געוואָרן פון ווין קיין לעמבערג כדי אויסצופאַרשן דעם ענין. פון די דאָקומענטן אין וויןער אַרכיוו אין נישט קלאָר ווי אזוי דער דאָזיקער ענין האט זיך פאַרענדיקט.

אויף יעדן פאַל לערנען מיר פון דער דאָזיקער געשיכטע ווי ווייט די בויבערקער יידן האָבן זיך געפינען אונטער דער קאָנטראָל פון דער מאכט, וואָס האָט זיך באַזירט אין מייסטנס פאַלן אויף פאַלשע מסירות.

די "יודנדיקעצייגן" פלעגט שטעלן צו דער הילף פון די קהילות קריסטלעכע באַאָמטע, וועלכע האָבן געטראָגן דעם טיטל "יידישער אַמטשרייבער". אין בויבערקע האָט דעם דאָזיקן אַמט אויסגעפילט ערנסט ווט פאַר אַ לויין פון 200 פלאָרין א יאָר, פון יאָר 1779 ביז צו דער ליקווידירונג פון דער "יודנדיקעצייגן" אין יאָר 1784. נאך דעם ווי ער איז אָפּגעזאָגט געוואָרן פון דער אַרבעט, האָט מען אים אַריבערגעפירט, אין ווירטשאַפטלעכן בעצירקס-אַמט, ווו ער האָט באַקומען דעם זעלבן אַרבעטס-לויין.

אין די 80-ער יאָרן זיינען די קהילות פון גאַליציע און צווישן זיי אויך פון בויבערקע, פאַרפליכטעט געוואָרן אָפּצוצאָלן זייערע חובות פון דער פוילישער צייט.

ווי באַקאנט איז נאָך אין פוילן אַרױפגעלייגט געוואָרן אויף די יידישע קהילות צו באַצאָלן די חובות, וואָס זיינען פאַרבליבן נאָכן ליקווידירן דעם "ועד ארבע ארצות" און אנדערע אויטאָנאָמישע קערפערשאפטן.

אין יאָר 1764 האָט מען באַשטימט, אז אַ קאָמיסע פון פינאַנס מיניסטעריום אין פוילן זאָל זיך פאַרנעמען מיטן ליקווידירן די חובות פון די יידישע אַנשטאַלטן.

דעם 22-טן אַפּריל 1765 האָט די קאָמיסע פּעסטגעשטעלט אין אַ ספּעציעלן צירקולאַר, אז מען דאַרף איינקאסירן ביי די יידן 3 זלאָטעס פון אַ מענטש, כדי צו קאָנען מיט דעם געלט דעקן די חובות. אזוי ווי די יידן האָבן נישט רעאַגירט אויפן דאָזיקן רוף, האָט די קאָמיסע ווידער פאַרעפנטלעכט אַ מעלדונג פון 21-טן מערץ 1767, אין וועלכער זי האָט געפאָדערט נאָך מער געלט, דערפאַר, וואָס צוליבן פּראָצענט און שטראָפן איז דער חוב געשטיגן.

אין דער דאָזיקער מעלדונג זיינען די קהילות אויפגעפאָדערט געוואָרן צו באַצאָלן זייער טייל און אויך געוואָרנט געוואָרן, אז וועלכע קהילה עס וועט נישט אויספירן די דאָזיקע פאַראַרדענונג, וועט שווער באַשטראָפּט ווערן. אינצווישן איז פוילן איינגעטיילט געוואָרן צווישן רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך. דער לעמבערגער קרייז, אריינגערעכנט בויבערקע, איז אַריבער צו עסטרייך. אויך דאָ זיינען ליקווידירט געוואָרן אַלע יידישע אויטאָנאָמע אַנשטאַלטן מיט פיל חובות, וואָס זיי זיינען פאַרבליבן שולדיק די קירכן, יידישע אַנשטאַלטן און אויך פריוואַטע מענטשען.

נאך דער איינטיילונג פון פוילן איז פּעסטגעשטעלט געוואָרן אין די אָפּמאַכן פון די גרויסמאַכטן, וועלכע האָבן באַזעצט פוילן, אז זיי דאַרפן ליקווידירן די אַלע חובות, וואָס עס זיינען פאַרבליבן אויף זייערע געביטן.

אין גאַליציע האָט מען באַשטימט אַ ספּעציעלע ליקווידאַציע-קאָמיסע, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאַנען ערנסט פאַן קאַרטיס, יאָזעף באָם פון עפּלס-האַפן און יאָזעף מילבאַנער, אויף דער קאָמיסע איז אַרױפגעלייגט געוואָרן פּעסטגעשטעלן ווי הויך זיינען די סומען פון די חובות און די נעמען פון די בעלי חובות. זיי האָבן געדאַרפט אויספילן גענויע רשימות און פאַרשלאָגן ווי אזוי איינצוקאסירן דאָס געלט פון די קהילות דורך דער "יודנדיקעצייגן".

די דאָזיקע אַנשטאַלטן און מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט אָנצונעמען געלט ביי די יידישע אַנשטאַלטן האָבן פאַרשטענדיקט די בעצירקס-אַמטן וועגן אַלע חובות, וואָס עס איז זיי געקומען ביז צום 6-טן דעצעמבער 1772. אויף אָנצונעמען די דאָזיקע פאַרשטענדיקונגען איז געגעבן געוואָרן אַ צייט פון 6 חדשים און דאָס צוריקצאָלן פון די חובות איז פאַרויכערט געוואָרן, אז עס וועט אָנפאַנגען דעם 1-טן אָנווסט 1785, מיט אַ צוגאַבע פון 5% ציוון.

צו דער זיצונג פון דער דאָזיקער קאָמיסע, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 26-טן יולי 1786 איז דערלאָנגט געוואָרן אַ פּולע רשימה פון יידישע חובות אין וועלכער עס זיינען באַצייכנט געוואָרן די נעמען פון די מענטשן, וועמען עס איז געקומען דאָס געלט און עס זיינען בייגעלייגט געוואָרן אַלע אונטערלאָגן. דער סך הכל פון די חובות האָט באַטראָפן 602,285 פלאָרין.

כדי צו פאַרלייכטערן דאָס באַצאָלן פון די חובות, האָט די מאַכט פּעסטגעשטעלט, אז די קהילות דאַרפן שטעלן צו דעם רשות פון חובות-פאַגד די "קאַראַבאָקע", דאָס הייסט דעם קרייצער, וואָס זיי פלעגן איינקאסירן פאַרן כשר'ן פלייש.

לויט דער דאָזיקער רשימה איז בויבערקע געווען שולדיק 1520 עסטרייכישע גולדן, דאָס הייסט 7,600 פוילישע זלאָטעס. אַ חוץ דעם דאָזיקן אָפּצאָל, איז בויבערקע פאַרפליכטעט געוואָרן צו באַטייליקן זיך אויך אין אָפּצאָלן דעם חוב, וואָס עס איז געקומען צו יעקב זעליקאוויטש און צדוק מאיראוויטש פון די קהילות אין לעמבערגער קרייז, אין הויך פון 34,654 פוילישע זלאָטעס. נאָך לאַנגע פאַרהאַנדלונגען, וואָס זיינען פאַרגעקומען צווישן זיי און דער "יודנדיקעצייגן" פון גאַליציע, איז מען דעם 28-טן יאַנואַר 1781 געקומען צו אַ פשרה, לויט וועלכער מען האָט געדאַרפט באַצאָלן 14,580 פלאָרין, וואָס זיינען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די קהילות אויף צו באַצאָלן ביז צום יאָר 1787.

אויפן חשבון פון דעם דאָזיקן סכום האָט די בויבערקער קהילה באַצאָלט 126 פלאָרין און 20 קרייצער.

אויסער די דאָזיקע צאָלונגען זענען די יידן פאַרפליכטעט געוואָרן אין די מלחמה-יאָרן 1794-1799 צו קויפן מלחמה-ווערט-פאַפירן. אין דער דאָזיקער צייט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ פאַראַרדנונג, אז יעדער ייד, וועלכער פאַרשפּעטיקט מיט'ן שטייער צאָלן

במשך 3/4 יאָר, ווערט באַטראַכט אלס אַרױספּרױכ (בעטליווע), וועמען מען קאָן צו יעדער צייט פאַרטרייבן פון זיין שטאָט, און אויך פון גאַנץ גאַליציע.

פיל מסירות זיינען פאַרגעקומען אויף דעם געביט מצד געמיינע אויסוואַרפן, וועלכע האָבן געזוכט צו באַקומען דערפאַר מסירה-געלט (דענוציאַנס-געלדער). די מאכט-אַרגאַנען האָבן גוט געצאָלט פאַר אַזעלכע מסירות. פון דער אנדערער זייט פלעגן די דאָזיקע מוסרים אויספּרעסן געלט פון די אַרעמע יידן מיט דער דראָגאָ, אַז אויב מען וועט זיי נישט באַצאָלן, וועלן זיי מסר'ן.

ס'איז דערגאַנגען אזוי ווייט מיט די מסירות, אַז אין יאָר 1789 האָט דער בעצירקס-אַמט אין בושעזשאני באַפּוילן צו פאַרטרייבן 1050 יידן פון זיינע שטעט, און צווישן זיי אויך פון בויבערקע.

מיט דער צייט איז אָבער די רעגירונג אין ווין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס פאַרטרייבן די יידן פון זייערע וווינ-ערטער איז אַ צו דראַסטישער שריט. דעם 9-טן מערץ 1789 האָט זי דעריבער אַרויסגעשיקט אַ פאַראַרדנונג קיין לעמבערג, אין וועלכער עס ווערט געזאָגט, אַז לויט דער נײַער "ידנאָרדנונג" וואָס ווערט איצט באַטראַכט דורך דער צענטראַל-רעגירונג, וועט מען מער נישט פאַרטרייבן קיין יידן פון זייער וווינ-אַרט פאַר נישט צאָלן שטייערן. עס איז אָבער געקומען אַן אנדערע צרה אויף די יידן. אין יאָר 1782. האָט די רעגירונג אין ווין אַרויסגעגעבן אַ פאַראַרדנונג, לויט וועלכער יידן האָבן געדאַרפט דערווייטערט ווערן פון די אַרענדעס און עס איז זיי פאַרבאָטן געוואָרן צו פירן שענקן.

אין בושעזשאני בעצירקן האָט דאָן אַרויסגעשיקט אַ גרויסע צאָל יידן פון די דערפער, אויך פון דער בויבערקער געגנט.

די דאָזיקע גיררה האָט שטאַרק געטראָפן אויך די יידן פון בויבערקע זעלבסט, פון וועלכע אַ גרויסער טייל האָט זיך פאַרנומען מיט אַרענדעס, דירעקט אָדער אומדירעקט. אין רעזולטאַט פון דעם, זיינען פיל יידן געלאָפן צו די מאכט-אַרגאַנען, אָנגעווענדעט פאַרשידענע מיטלען אויף בטל צו מאַכן די דאָזיקע גיררות. דאָס אַלץ האָט געבראַכט אויך פיל סכסוכים צווישן די יידן זעלבסט.

אין יאָר 1791 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ יידישע פאַלקס-ציילונג. די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער ציילונג זיינען אונדז באַקאַנט נאָר לויט די בעצירקן. אין בושעזשאני בעצירק זיינען דעמאָלט געווען 11,766 יידן.

פון דער דאָזיקער צייט איז אונדז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1780 האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדל אין בויבערקע 486 יידן (יידישע האַנדעלסלייטע).

יידן האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט אנדערע מלאכות ווי שניידעריי, קירושעריי, בעקעריי און קצבים.

נאָך אין אָפּפאַנג פון 18-טן יאָרהונדערט האָט די רעגירונג דורכגעפירט אין בויבערקע עפנטלעכע אַרבעטן אין צוזאַמענהאַנג מיט דער ניוועלירונג פונעם דינעסטער, כדי צו פאַרלייכטערן דאָס פירן שיפלעך אויפן דאָזיקן טייך. ביי די דאָזיקע אַרבעטן זיינען באשעפטיקט געוואָרן אויך יידן. אין 18-טן יאָרהונדערט האָט זיך אין שטאָט אויך

אַנטוויקלט אַ נײַער פּרנסה-צווייג - וועבערייען. ביי דער דאָזיקער אַרבעט זיינען באשעפטיקט געוואָרן איבער 100 וועבערס. צווישן זיי אַ גרויסע צאָל יידן, די גאַנצע פּראָדוקציע איז פאַרקויפט געוואָרן דורך יידן אין אויסלאנד, ספּעציעל אין דאַנציג. דער ערשטער עסטרייכישער קאַמיסאַר, גראַף אַנטאָן פאַן פּערנען, האָט שוין אין זיין באַריכט איבער גאַליציע, וואָס ער האָט דערלאנגט דער רעגירונג אין ווין דעם 3-טן אויגוסט, אונטערגעשטראָכן, אַז פון בויבערקע ווערט עקספּאָרטירט דיקער טעקסטיל-שטאָף קיין דאַנציג.

דער טוריסט רורער, וועלכער האָט באַזוכט בויבערקע אין יאָר 1804 באשרייבט, אַז בויבערקע האָט געמאַכט אויף אים אַן איינדרוק פון אַ יידיש שטעטל, אין וועלכן עס געפינען זיך אַחוץ רייכע יידן אויך אַרעמע לייט. בעת דער טוריסט האָט זיך געפינען אין אַ בויבערקער האָטעל, האָט אים דער האָטעל-אייגנטימער דערציילט, אַז ער אַליין האָט פאַרקויפט אין דאַנציג 2000 שטיקלעך שטאָף אויף זעק. דער דאָזיקער שטאָף איז אַרויסגעאַרבעט געוואָרן אין בויבערקע. לויט רורערס חשבון, האָט יענער פאַרדינט אויף יעדן שטיקל שטאָף 30 קרייצער.

די דאָזיקע באשעפטיקונג האָט נישט איין ייד געשטעלט אויף די פיס און אים געהאַלפן צו פאַרשאַפן זיך אַ בעסערע פּאָזיציע פון ווירטשאַפטלעכן און געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפּונקט. מיט דער צייט איז די גאַנצע וועבער-בראַנזש אַריבער אין יידישע הענט. אזוי איז געווען באַקאַנט די פּראָדוקציע פון דיוואַנעס דורך יידן אין בושעזשאני, זלאָטשעוו און סקאַלאַט.

אין יאָר 1782 זיינען געעפנט געוואָרן די אַלגעמיינע שולן אויך פאַר יידישע קינדער. ווען די מאכט-אַרגאַנען האָבן זיך איבערצייגט, אַז די יידן האָבן מורא צו שיקן זייערע קינדער אין די דאָזיקע שולן, זיינען די קהילות אויפגעפאָדערט געוואָרן, דעם 27-טן מאי 1786, אַליין צו גרינדן שולן. די יידן האָבן אָבער נישט רעאַגירט אויף די דאָזיקע פאַראַרדנונגען. אין רעזולטאַט פון דעם, זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן שטרענגע באַפּעלן צו די יידישע קהילות און זיי פאַראַנטוואָרטלעך געמאַכט פאַר דעם, אַז די יידישע יוגנט ביז 13 יאָר וועט לערנען אין די אַלגעמיינע שולן.

שול און דערציאונג

יעדע קהילה - אויך בויבערקע, איז געווען פאַרפליכטעט אויפצושטעלן אַן אַלגעמיינע שולע וווּ די לערן-שפראַך איז געווען דייטש. עס איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן אויסדריקלעך, אַז עס וועט נישט דערלויבט ווערן חתונה צו האָבן קיין שום ייד, אויב ער וועט נישט קאָנען באווייזן מיט אַן אָפיציעלן דאָקומענט, אַז ער האָט געלערנט דייטש, אין דער היים אָדער אין שולע.

אין יאָר 1787 איז באַשטימט געוואָרן אַלס דירעקטאָר פון גאַנצן יידישן שול-וועזן דער תלמיד פון משה מענדעלזאָן, הערץ האַמבערג (1749-1841).

אין בויבערקע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1788 אַ שולע פאַר יינגלעך, וועמענס לערער עס איז געווען אהרן שערף. ער האָט באַקומען באַצאָלט 150 זלאָטעס אַ יאָר.

די דאזיקע שולע האָט עקזיסטירט ביז עס איז ליקווידירט געוואָרן דאָס גאַנצע יידישע שול-וועזן (96 שולן) אין גאליציע אין יאָר 1806. די דאזיקע ליקווידאציע איז געקומען אין רעזולטאט פונעם נענצטיוון יידישן צוגאנג און זייער קעגנערשאפט צו שיקן די קינדער אין שולע צוליב דער מורא, אז זיי זאלן נישט קאליע ווערן און זיך שמד'ן חלילה.

לאנדווירטשאפט

אין ראמען פון די רעפארמעס, וואָס קייזער יאָזעף דער צווייטער האָט געפלאַנט איינצופירן אין יידישן לעבנס-שטייגער אין גאליציע, איז געווען אַ פלאַן אריבערצופירן זיי אויף לאנדווירטשאפט.

אין יאָר 1785 האָט מען אָנגעהויבן צו פארווירקלעכן דעם דאָזיקן פלאַן און אין יאָר 1786 איז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע יידישע קאָלאָניע דאָמבראָווקא, נעבן נאָווי-סאָנטש, מיט קרוב 20 משפחות.

דערנאָך איז געשאפן געוואָרן די קאָלאָניע "ניי בבל" (נוי באבילאָן) נעבן באַליכאָו. אין יאָר 1789 האָט מען אָפגעשטעלט דאָס גרינדן פון די יידישע זעלבסשטענדיקע קאָלאָניע. די קהילות זיינען אויפגעפאָדערט געוואָרן, לויט א ספּעציעלער פאַראַרדנונג, צו אָרגאַניזירן דאָס באזעצן זיך אויף דער לאנדווירטשאפט פון 1400 יידן אין גאַנץ גאליציע.

לויט דעם דאָזיקן פלאַן האט דער בושעזשאַנער בעצירק געדאַרפט צושטעלן 69 משפחות, צווישן זיי 8 משפחות פון בויבערקע.

ביז צו ענדע פון 1793 האָבן די קהילות אויסגעפירט די נאָרמע, וואָס איז אויף זיי ארויפגעלייגט געוואָרן. פון בושעזשאַנער האָבן זיך געמאָלדן 10 משפחות. קאָזאָווע - 5, פאָדזשיצע - 9, בורשטין - 7, כאַדאַראָו - 3, ראָזאָדאל - 5, שטשעליסקא - 4, פשעמישליאני - 6, ראָהאַטין - 12 און בויבערקע - 8 משפחות.

אין פאַרלויף פון 10 יאָר ביז צום ענדע יאָר 1803, האָבן די דאָזיקע משפחות אויפגעשטעלט לאנדווירטשאפטן אויף 49 פאַרצעלעס. זייער צוזאַמענשטעל איז געווען פאַלגנדער: 98 מענער, 83 פרויען, 91 יינגלעך און 80 מיידלעך, ביז 18 יאָר. די קאָלאָניסטן האָבן באַקומען 66 הייזער, 66 שטאַלן און שייערן, 124 פערד, 88 אָקסן, 147 קי און 66 לאנדווירט-שאפטלעכע מכשירים.

פון בויבערקע האָבן זיך באַזעצט 8 משפחות אויף 4 פאַרצעלעס. זייער צוזאַמענשטעל איז געווען: 11 מענער, 11 פרויען, 87 יינגלעך און 12 מיידלעך ביז 18 יאָר. זיי האָבן באַקומען 8 הייזער, 8 שטאַלן און שייערן, 11 לאנדווירט-שאפטלעכע מכשירים, 17 פערד און 16 קי.

פון דער גאנצער קאָלאָניזאַטאָרישער אַקציע איז אין יאָר 1822 פאַרבליבן אין בושעזשאַנער בעצירק 69 משפחות. 40 פון זיי האָבן זיך געהאַט באַזעצט - 24 אויפן חשבון פון דער קהילה און 16 אויפן אייגענעם חשבון.

שווערע שטייערן

אין יאָר 1798 איז די בויבערקער קהילה צוגעשטאַנען צו די אָנקלאַנגס, וואָס די קהילות אין בושעזשאַנער בעצירק

האָבן געשיקט צו דער רעגירונג וועגן די אכזריות-דיקע מעשים פון די שבת-ליכט-שטייער אינקאסענטן. די דאָזיקע אָנקלאַנגע איז אָפגעוואָרפן געוואָרן דורך דער רעגירונג, וועלכע האָט באַשטראָפּט דעם אינציאַטאָר פון דער אָנקלאַנגע, דעם קריסטלעכן באַאָמטער היינריך העפ.

אויך אין אָנפאַנג פון 19-טן יאָרהונדערט איז געווען דער פינאַנסיעלער מצב פון די יידן זייער שווער, צוליב די שטייערן. פון איין זייט זיינען זיי אונטערדריקט געוואָרן דורך די שטייער-אַרענדאטאָרן, און פון דער אנדערער זייט, האָבן די מאכט-אַרגאָנען געדריקט אויף זיי און פאַרלאַנגט דאָס אָפצאַלן די אַלטע חובות אין פעסטגעשטעלטע דאָטומס, ווי עס איז באַשטימט געוואָרן דורך דער ליקווידאציע-קאָמיסיע.

אַ חוץ די אויבנדערמאָנטע שטייערן, זיינען די יידן געווען פאַרפליכטעט צו צאָלן דירעקטע שטייערן דער מדינה פון פלעצער און הייזער, פערזענלעכן און הכנסה-שטייער, וואָס מען פלעגט איינקאָסירן, זייט נאָוועמבער 1824, פון קריסטן באַזונדער און פון יידן באַזונדער. אויך דער דערגעצונגס-שטייער, וואָס האָט געדאַרפט דעקן די קליינע הכנסות פון פלייש און ליכט-שטייער איז געווען א שווערע לאַסט אויף דער יידישער באַפעלקערונג. דער דאָזיקער שטייער איז בטל געוואָרן אין יאָר 1829.

לויט אַן אָפיציעלער אויסרעכנונג פון אַ געוויסן באַאָמטער, האָבן דעמאָלט עקזיסטירט 52 סאָרטן פון שטייערן.

אין יאָר 1818 האָט אליהו בן שלמה בורשטין געגרינדעט אין סטאַניסלאָו א חברה "גומלי חסדים, פון הלוואות און הכנסות אורחים". דער גרינדונגס-קאָפיטאַל פון דער קאסע האָט באַטראָפן 600 פלאָרין. אליהו האָט אויך געפירט א פראָפאַגאַנדע צו שאַפן אַזעלכע חברות אין אַנדערע שטעט. ער איז אַרומגעפאַרן אין די פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, ווו ער האָט געפירט א געלט-אַקציע אויף אויפצושטעלן הלוואה-קאסעס, וועלכע זיינען געווען פאַקטיש באַזירט אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות.

די דאָזיקע קאסעס האָבן געגעבן הלוואות אויף גמילות חסדים צוועקן, נאָכן באַקומען אַ משכון אָדער וועקסלען אָן פראָצענט. מען האָט זיי געדאַרפט אָפצאַלן אין ראַטעס פון 30-100 פלאָרין א וואָך במשך איין יאָר.

די אַרעמעלייט, וועלכע האָבן נישט געקאָנט ברענגען קיין משכון, האָבן באַקומען הלוואות ביז 3 פלאָרין אויפן גרונט פון א האַפטונג מצד 2 אָנגעזעענע בעלי בתים. אויב זיי פלעגן צאָלן די חובות צו דערצייט, פלעגט מען זיי פארגרעסערן דעם קרעדיט ביז 18 פלאָרין.

אליהו בורשטין האָט באַזוכט אויך בויבערקע. ער האָט אַנטירט אויף מאַסן-פאַר-זאַמלונגען וועגן אָרגאַניזירן אַ הלוואה-קאסע אזוי ווי אין סטאַניסלאָו. עס איז נישט באַקאנט ווי ווייט ער האָט מצליח געווען.

חסידות און השכלה

אין דער ערשטער העלפט פון דעם 19-טן יאָרהונדערט האָבן זיך די יידן פון בושעזשאַנער קרייז געפֿונען אונטער דער

חלוקה פאר ארץ ישראל

אין יאר 1849 איז געקומען קיין גאליציע א שליח פון די יידישע קהילות אין ארץ ישראל (אשכנזים), ישראל אבראמאווויטש, מיטן ציל צו זאמלען געלט פאר דער חלוקה. אזוי ווי אנדערע ארץ ישראל-שליחים, האבן אין דער דאזיגער צייט ארויסגעפירט געלט אויף אומגעזעצלעכע וועגן, האט דער קאמיסאר פון גאליציע ענגאד גאלאכאווסקי אפגעזאגט זיך צו געבן זיין הסכמה צו פארגעפנטלעכן אויסרופן אויף צו זאמלען געלט. ער האט דערקלערט, אז ער וועט געבן זיין הסכמה מיטן באדינג, אז אלץ זאל געטאן ווערן לויט אן אינהייטלעכן פראגראם, וואס וועט באשטע-טיקט ווערן דורך די מאכט ארגאנען. עס זיינען דאן בא-שטימט געווארן גבאים אין אלע 8 בעצירקן פון גאליציע און בוקאווינע. אלס גבאי פון בושעזשאנער בעצירק איז באשטימט געווארן דוד לייטער פון בויבערקע.

לויט דער פארארדנונגען פונעם קאמיסאר, זיינען די גבאים פארפליכטעט געווארן צו באשטימען אין יעדער קהילה זייערע פארשטייער, וועלכע זאלן פארטיילן אין די יידישע הייזער פארשלאסענע פושקעס, וואס עס טאר נישט עפענען קיינער א חוץ ווי אליין. די געלטער, וואס זיינען צוזאמען-גענומען געווארן, האט מען אפגעשיקט צום הויפט גבאי אין לעמבערג און צום גבאי שולער פון פאטאק, וועלכער האט זיי איבערגעשיקט גלייך קיין ביירוט.

די יידן אין גאליציע איז דערלויבט געווארן צו זאמלען געלט און שיקן קיין ארץ ישראל נאך ביז 3000 פלארין.

די נייע לאזונגען, וואס זיינען געקומען אין רעוולטאט פונעם גייסטיקן אופברויז פון יאר 1848, זיינען דערגאנגען נאך צו א קליינער שיכט פון דער באפעלקערונג אין די שטעט. דער זעלבער פראצעס איז אויך פארגעקומען צווישן די יידן אין בויבערקע. ערשט מיט א צייט שפעטער זיינען געקומען אזעלכע פאליטישע באדינונגען, וואס האבן פארבונדן די מנהיגים פון די קהילות-אפילו די רעליגיעזע און חסידישע קרייזן - מיט דער פאליטישער ליניע פון דער ווינער רעגירונג. אין די שפעטערע יארן, האבן זיי אויך געהאלפן די פאליאקן ביי די וואלן און מיט די יידישע שטימען געשטארקט זייער פאליטיש-נאציאנאלע פאזיציע אין גאליציע.

די דאזיקע פאליטיק איז געפירט געווארן הויפטזעכלעך דורך די רביישע-הויפן מיטן בעלזער רבין בראש. זיי האבן צוזאמענגעארבעט מיט די פוילישע אסימילאטאן און גורם געווען צו דער פאליטישער אפהענגיקייט פון די יידישע מאסן פון דער פוילישער פאליטיק. די דאזיקע דערשיינונג איז פארגעקומען אין גאנץ גאליציע און אויך אין בויבערקע.

אינטעליגענץ אין בויבערקע

אין בויבערקע אליין איז געווען א קליינע צאל יידישע אינטעליגענץ. פון 70-טן יאר איז דאָרט געווען נאָר איין כירורג - ווילהעלם ראָט. ענדע די 90-ער יאָרן האָט זיך דאָרט באַזעצט אַ צווייטער יידישער כירורג - שלמה אוריך. א דאָקטאָר מעדיצינער האָט זיך געפונען אין בויבערקע ערשט פון אָנהויב פון 20-טן יאָרהונדערט - ד"ר וואָלף לעכאָוויטש.

השפעה פון דער חסידישער באַוועגונג און ספּעציעל האָט זיך דאָ פאַרשפּרייט דאָס חסידות פון די רביישע הויפן פון ר' מאיר פון פרעמישלאן און בראנדווין פון סטרעטין. אויך אין בויבערקע האָבן זיך געפונען חסידים פון די דאָזיקע רביים. עס זיינען נישטאָ קיין שום ידיעות וועגן דער השפעה פון די משכילים אין בויבערקע. עס איז באַקאַנט, אז די יידן אין בויבערקע האָבן זיך קענגעשטעלט דעם גרינדן אַ שולע. די בויבערקער קהילה האָט זיך נישט באַטייליקט אינעם צוזאמענפאַר פון קהילות-פאַרשטייער, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1847 אונטער דער השפעה פון דער לעמבערגער קהילה, אין וועמענס שפיץ עס זיינען געשטאַנען פאַרשטייער מיט אַקאַדעמישער בילדונג.

עס איז אויך נישט באַקאַנט אויף ווי ווייט עס האָבן משפיע געווען אויף די בויבערקער יידן די געשעענישן פון יאָר 1848. אין דער פרעסע פון דער דאָזיקער צייט געפינט זיך נישט קיין שום קאַרעספּאָנדענץ פון בויבערקע, וואָס וואָלט געווען געקאַנט אַנווייזן וועגן דעם איינדרוק, וואָס עס האָבן דאָרט געשאפן די געשעענישן אויפן פאָליטישן און אלגעמיינעם פראָנט אין יאָר 1848, וועלכע האָבן ארויסגערופן א שטורם ביי די יידן אין גאליציע און אויך נישט ווייט פון בויבערקע.

די קאָנסטיטוציע פון יאָר 1848 האָט נישט געברענגט די לאנג דערוואַרטע גלייך-באַרעכטיקונג און נישט געלעזט דעם יידישן פראָבלעם, אזוי ווי עס האָט געהאַפט און געטראַכט די יידישע אינטעליגענץ.

אויך דאָס ליקווידירן פון די צוויי שטייערן - פון כשר פלייש און ליכט - איז נישט געקומען ווי מען האָט דערוואַרט. די יידן האָבן אויסגעטייטשט דעם 25-טן פאַראַגראַף פון דער קאָנסטיטוציע, ווי עס רעדט זיך וועגן אַ גלייך-באַרעכטיקונג פון אלע בירגער אין פראַגן פון מיליטער און שטייערן פאַר זייער טובה וועגן. אנדערש האָבן אָבער געטראַכט די מאַכט-אָרגאַנען, דער בעצירקס-קאָמענדאַנט פון בושעזשאני האָט פאַרעפנטלעכט אפילו אַן אַפיציעלע מעלדונג, אין וועלכער ער האָט אָפּגעלייקנט די שמועות, אז עס איז ליקווידירט געוואָרן דער שטייער פון כשר-פלייש און שבת-ליכט. ער האָט אויפגעפאָדערט די קהילות ווייטער צו קאַסירן די דאָזיקע שטייערן און איבערגעבן זיי דער רעגירונג.

טראָץ דער דאָזיקער וואָרונג, האָבן זיך די יידן אָפּגעזאָגט - אין בושעזשאנער ווי אין אנדערע בעצירקן - צו צאָלן די דאָזיקע שטייערן. דאָס האָט דערפירט צו שאַרפע צוזאַמענשטויסן מיט די שטייער-אינקאַסענטן. דער מצב איז קלאָר געוואָרן ערשט נאָך דעם, ווי דער פאַרלאַמענט האָט באַשלאָסן דעם 5-טן אָקטאָבער, מיט 243 שטימען קעגן 207, בטל צו מאַכן אַלע יידישע שטייערן. אזוי זיינען די יידן געוואָרן גלייכבאַרעכטיקט מיט דער אנדערער באַפעלשאַפּטלעכן קהילה-לעבן זיינען געקומען ענדערונגען ערשט מיטן דערשיינען פון דער נאַציאָנאַל-ציאָניסטישער באַוועגונג, וועלכע איז אויפגעטראָטן קעגן דער וועגעטאַציע פון יידישן לעבן.

* * *

די ערשטע יידישע אדוואקאטן זיינען געווען: ד"ר כהנא. ד"ר איזידאר דיאמאנט, ד"ר יאצקאס ראזענטאל און דערנאך זיינען צוגעקומען ד"ר אברהם שרענצל, און פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה ד"ר דוד ראטפעלד און ד"ר יעקב שרענצל.

נאציאנאלע באוועגונג אין בויערקע

נאך פאר דער הערצליאנער ציאניסטישער באוועגונג האבן זיך שוין אין בויערקע געפונען עטלעכע ציאניסטישע אקטיוויסטן, וועלכע זיינען צוגעשטאנען צו דער ציאניסטישער לאנדס-ארגאניזאציע פון גאליציע, וואס איז אויפגעשטעלט געווארן נאך פאר דעם דערשיינען פון ד"ר הערצלס בוך: "דער יודנשטאט".

אין שפיץ פון די דאזיקע ציאניסטן זיינען געשטאנען מיכל מאטיוזעס און שמואל שליידער (בן יעקב שליידער, אחי-פרידה, אמו של פיבל שליידער, עתה שרגא פיבל קלעי). אין בויערקע איז נאך דעמאלט נישט געהאט געגרינדעט געווארן קיין ציאניסטישער פארבאנד. די ארטיקע אקטיוויסטן זיינען געווען מיטגלידער פון "אהבת ציון" ארגאניזאציע אין טארנאוו (טורנע), וועלכע האט געפירט אן אגאנציע פון חובת ציון וועגן א קאלאניזאציע פון גאליציאנער יידן אין ארץ ישראל. מיכל מאטיוזעס איז געווען דער פארשטייער פון דער דאזיקער ארגאניזאציע. ער פלעגט זאמלען געלט, פארשפרייטן, אויפפירן פאר "אהבת ציון" און פון צייט צו צייט פלעגט ער ברענגען א רעדנער אין שטאט אריין, וועלכער האט געפירט אן אגאנציע פאר "חובת ציון".

מיטן דערשיינען פון ד"ר הערצל אויף דער פאליטישער ארענע, איז געגרינדעט געווארן דער ערשטער ציאניסטישער פארבאנד אין בויערקע "אהבת ציון", וועמענס פארזיצער עס איז געווען שמואל שליידער*. ער איז אויך געווען דער פארשטייער פונעם פארבאנד אויף די ציאניסטישע לאנדעס-קאנפערענצן, וואס זיינען פארגע-קומען אין די יארן 1895-1905.

אין יאר 1908 איז געגרינדעט געווארן דער פארבאנד "פועלי ציון", וועלכער איז געווען טעטיק אין אלע געביטן פון דער נאציאנאלער ארבעט און ספעציעל אין די יארן 1911-1913, אין צוזאמענהאנג מיט דער רעפארמע פונעם וואל-געזעץ צום סייס. אין דער דאזיקער צייט האבן באזוכט בויערקע: ד"ר יצחק שיפער, בערל לאקער, קאנדל און וואטענבערג פון די "פועלי ציון" מנהיגים, וועלכע האבן אויסגענוצט די פארזאמלונגען אויף צו פארברייטערן זייער ארגאניזאציע.

* אין ערשטן וועלט קריג איז שמואל שליידער מאביליזירט געווארן און איז געפאלן ביים קאמף אויף דער פראונע, אין איטאליע. דריי פון זיינע קינדער, לעא, היינא און לאלא לעבן אין אמעריקע. א צווייטע טאכטער, וויקי, לעבט אין מעלבורן אויסטראליע. זיין פרוי, רחצי, איז דעפארטירט געווארן קיין פוילן און איז אומגעקומען מיט אלע יידן.

ארענדעס ארענדארן און גוטס-באזיצער ביו עס איז אנגענומען געווארן דאס געזעץ פון די קהילות אין עסטרייך דורכ'ן ווינער פארלאמענט דעם 21-טן מערץ 1890, איז די קהילה אנגעפירט געווארן דורך פרנסים, וועלכע האבן נישט ארגאניזירט קיין וואלן און געפירט לויט זייער אייגענעם ווילן די ענינים פון דער קהילה און פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג.

ווען עס איז אין יאר 1859 ארויסגעגעבן געווארן די דערלויבעניש צו ווינען אויך אין די דערפער און אין יאר 1860 אויך צו קויפן פעלדער און גיטער, זיינען געקומען ענדערוגען אינעם יידישן ווירטשאפטלעכן לעבן. די יידן האבן זיך אנגעהויבן צו באזעצן אין די דערפער ארום בויערקע. זיי האבן זיך פארנומען מיט שענקען, ארענדע פון גיטער, געהאנדלט מיט לאנדווירטשאפטלעכער פראדוקציע און אויך אינוועסטירט געלט ביים אויפקויפן גיטער. עס האט זיך אזוי ארום געשאפן א נייער טיפ פון יידישע גוטס-באזיצער.

אין שטאט אליין זיינען די יידן געווען, בדרך כלל, קליינ-הענדלער און בעל מלאכות, א טייל האט זיך פארנומען מיט וועבעריי-פראדוקציע, וואס איז אריבער הויפטזעכלעך אין די יידישע הענט.

שטאט-ראט און קהילה

אין יאר 1868 האבן די יידן באקומען גלייכבארעכטיקונג און זיי זיינען אויך געווען באטייליקט אינעם שטאט-ראט. אין בויערקע זיינען געווען 8 יידן צווישן 24 ראט-מיטגלידער.

אויפן גרונט פונעם קהילות-געזעץ פון יאר 1890 זיינען פארגעקומען וואלן צו דער קהילה. אלס ראש הקהל איז אויסגעוואלט געווארן אברהם לעווינאָן.

דער דעמאלטיקער רב איז געווען הרב חיים שמחה וויטעלעס. אין בויערקע קרייז זיינען געווען 5 קהילות: בויערקע, בושאדאווע (בראדאוויץ), כאדארקאוו, מיקאלאיעוו, שטשעליסקא-נאווא (סטערעליסק).

אין אָנפאנג פונעם 20-טן יאָרהונדערט איז אויסגעוויילט געווארן א נייע קהילה-לייטונג. די צאל פון קהילה-שטייער-צאלער איז דעמאלט געווען 1200. די קהילה-לייטונג איז געווען צוזאמענגעשטעלט - לויט'ן געזעץ - פון אן ענגער לייטונג (קולטוס פארשטאנד) און א ראט (קולטוסראט).

אין שפיץ פון דער קהילה איז געשטאנען אן ענגע לייטונג. אין די יארן 1901-1914 איז געווען ראש הקהל דוד האלענדער, זיין פארטרעטער מאיר צוק*, די רעשט מיטגלידער: משה יאגעד, יצחק לאנדאו, שמואל טאובס, יהודה הערש ווינד און אברהם לעווינאָן.

אין יאר 1914 זיינען אויסגעוויילט געווארן צו דער קהילה-לייטונג: הערש שוואדראָן, יצחק לאנדאו און יהודה הערש ווינד. צום קהילה-ראט, אין די יארן 1901-1910 זיינען אויסגעוויילט געווארן: יהושע עהרע, אברהם יצחק בעלער, חנוך (העניך) פראָפסט, לייב האוסטער, מארקוס (מרדכי)

* ער האט פארבראכט זיינע לעצטע יארן אין ירושלים, צוזאמען מיט זיין פרוי סימא צוק.

ווינד, דוד לייב מאנטעל, יצחק לוצער און שמחה לאַטרינגער.

אין די יאָרן 1910–1914 זיינען אויסגעוויילט געוואָרן: יהושע עהרע, לייזער פוקס, חנוך פראָפסט, לייב האוסטער, מארקוס (מרדכי) ווינד, יצחק (איצ'י) אלוויל, (סבו של הצייר אריה אלוויל) מיכל מאטיועס, שמחה לאַטרינגער.

אַלס קהילה-סעקרעטאַר האָט געאַרבעט ביז צום 14-טן יאר יצחק האבער, אַלס רעליגיע-לערער-מאָריס דיאמאנט און אַלס חזן – יהודה האַבער.

נאָך הרב וויטעלס איז אויסגעוויילט געוואָרן הרב בנימין גאַלער. (געוועזענער רב אין קריווטש).

דער בודזשעט פון דער קהילה ביז יאָר 1906 איז דערגאַנגען ביז 8000 קראָנען און אין די יאָרן 1911–1914 געוואָקסן אויף 11000 קראָנען.

אין בויבערקע זיינען געווען אחוץ אַ גרויסער שול, זיבן בתי מדרשים און פרייוואַטע ערטער, וווּ מען האָט געדאַוונט, און אַ תלמוד תורה, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאַנען לייב גאַלד. עס האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע חברות: "בִּיקוֹר חוֹלִים", "חסד ואמת", "נר תמיד", "אגודת רעים", "אגודת נשים" און "חסד ורחמים". זיי אלע האָבען זיך פאַרנומען מיט צערטיילען הילף און צדקה געבן.

אין בויבערקע גענט זיינען געווען אי די יאָרן 1894–1902 פינף יידישע שולן מיט פינף לערער און בערך 90 תלמידים. אין יאָר 1905 זיינען געווען 10 חדרים מיט 11 תלמידים און 189 תלמידים.

בעת דער צווייטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט פונעם יידישן ישוב.

אין יאָר 1880 האָבן זיך געפונען אין בויבערקע, בעת אַן אָפֿיציעלער ציילונג, 2097 יידן פון צווישן 4338 איינוואוינער. דאָס הייסט 48.4% פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. אין יאָר 1890 איז געווען אויף 4939 איינוואוינער – 2395 יידן. דאָס הייסט 48.5%. אין יאָר 1900 – אויף 5315 איינוואוינער – 2500 יידן (47%). אין יאָר 1910 (די לעצטע ציילונג פון די עסטרייכער) אויף 5628 איינוואוינער – 2502 יידן (44.5%).

בעת דער ערשטער פאָלקס-ציילונג אין זעלבס-שטענדיקן פוילן פון יאָר 1921 זיינען אויף 4391 איינוואוינער געווען אין בויבערקע 1480 יידן (33.7%).

אין בויבערקע קרייז האָבן זיך אין יאָר 1880 געציילט 52,216 קריסטן; פון דער דאָזיקער צאָל אין די שטעט און שטעטלעך 6,904 (13.2%). יידן זענען געווען 8393, אין די שטעט און שטעטלעך 5,865 (69.9%).

אין יאָר 1890, זיינען געווען פון 59,443 קריסטן 7,587 אין שטעט און שטעטלעך (12.8%). פון 9685 יידן זענען געווען אין די שטעט און שטעטלעך 6,715 (69.3%).

אין יאָר 1900–1915, קריסטן, אין שטעט און שטעטלעך 8,980 (13%), יידן – 9,725, אין שטעט און שטעטלעך 6,782 (69.7%) די צאָל יידן אין 84 דערפער פון בויבערקע גענט איז געשטיגן פאָלגענד:

אין יאָר 1880	אויף 1916	מענטשן (22.8 %)
" " 1890	" 2329	" (24.1 %)
" " 1900	" 1191	" (22.6 %)

אין שטאָט בויבערקע אליין איז געוואָקסן די צאָל פון די יידן פון 2097 אין יאָר 1880 אויף 2502 אין יאָר 1910.

צוליב דעם וואָקס פון דער פוילישער און רוטענישער באַפעלקערונג אין דער דאָזיקער צייט, איז אַראָפּ דער פראָצענט פון די יידן פון 48.4% אויף 44.5% פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. פאָקטיש זיינען יידן פארבליבן אויף א סטאַבילן סטאַטישן אַרט.

אין רעזולטאַט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז אַראָפּ די צאָל יידן, אין די יאָרן 1921 אויף 1480, 33% פון דער אלגעמיינער באַפעלקערונג, וועלכע איז אויך אַראָפּ פון 5628 אין יאָר 1910 אויף 4391.

גאָר אַנדערש איז דער פראָצעס פון דער צאָל יידן אין די דערפער: פון 1916 יידן (22.8%) אין יאָר 1880, איז דאָ געוואָקסן דער יידישער יישוב צו 2329 (24.1%). אין יאָר 1890 און במשך פון די ווייטערע צען יאָר איז די צאָל געפאַלן אויף 1191 אין יאָר 1900 (22.6%), דאָס הייסט מיט 1138 מענטשן ווייניקער.

אין בויבערקע גענט האָבן זיך געפינען אין יאָר 1889 302 העקטאַר אומבאַוועגלעך פאַרמעגן אין יידישע הענט, און אין יאָר 1902 איז די צאָל אַראָפּ אויף 239 העקטאַר. פון די וועלכער האָבן זיך געפינען ביי יידן, אין יאָר 1889, 55.9% און אין יאָר 1902 גאָר 35.09%.

בעת די וואָלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט אין יאָר 1907, איז בויבערקע געווען איינגעלידערט אין 34-טן וואָל-בעצירק: ראָדאָל, זשידאטשאַוו, בויבערקע, רודא, האטשיסקא, בורשטין, באַלשאַווצע. אַלס פאַרשטייער פון דער יידישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג איז דערשינען אַלס קאָנדידאַט ד"ר דויד מאלץ, פון די ציאָניסטישע מנהיגים אין גאַליציע. ער האָט באַקומען 1260 שטימען. ער איז אָבער נישט אויסגעוויילט געוואָרן. אין בויבערקע האָבן די וואָלן ארויסגערופן אַ גרויס תהלהבות צום נאַציאָנאַל-ציאָניסטישן געדאַנק און טראָץ די רדיפות מצד די פּאָליאַקן, האָבן זיך די יידן נישט צוריקגעהאַלטן און געשטימט פאַרן ציאָניסטישן קאָנדידאַט ד"ר מאלץ.

אַ קורצע צייט פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָט אין בויבערקע געברויט א יידיש נאַציאָנאַל לעבן.

די מלחמה פון די יאָרן 1914–1918 האָט אינגאַנצן רואנירט די שטאָט מיט די יידישע איינוואוינער.

אַ גרויסע צאָל יידן איז אַנטלאָפן פון שטאָט און א טייל פון זיי האָט פארברענגט דעם קריג אין די פליטים-לאגערן פון טשעכן און עסטרייך. א קליינער צאָל איז געלונגען אַנצוקומען קיין ווין. אטייל האָבן די רוסן מיטגענומען מיט זיך אינעם ריקצוג אין יאָר 1915. נאָך דער מלחמה איז אַ טייל יידן צוריק געקומען קיין בויבערקע. עס איז זיי אָבער נישט לייכט געווען צוריקצוקומען צום גאָרמאלן לעבנס שטייגער. סוף 1918, ווען די האַבסבורגער מאָנאַרכיע איז זיך צעפאַלן, איז מורח-גאליציע אויסגערופן געוואָרן אַלס רעפובליק פון מערב-אוקראַינע.

אין אַלע שטעט, וווּ יידן האָבן געווינט, זיינען בטל געוואָרן די קהילות און מען האָט געגרינדעט נאַציאָנאַל-יידישע קאָמיטעטן.

אין שפיץ פונעם קאמיטעט אין בויבערקע איז געשטאנען ד"ר צבי מרגליות. די קהילה-תקיפים פון די עסטרייכישע צייטן האבן נישט שלום געמאכט מיט דער נייער לאגע און נישט געוואלט פארשטיין, אז די צייט האט זיך געענדערט. זיי האבן אנגעווענדעט אלע מיטלען אויף צו שטערן די טעטיקייטן פונעם נאציאנאלן קאמיטעט. דעם 30-טן יאנואר 1919 האט זיך ד"ר מרגליות געווענדעט צום נאציאנאלן קאמיטעט אין מורח-גאליציע אין סטאניסלאוו און געבעטן אנצונעמען מיטלען קעגן די דאזיקע תקיפים.*

אין דער צייט פון דער אוקראינישער הערשאפט האבן די בויבערקער יידן געליטן פונעם שווערן ווירטשאפטלעכן מצב און פון דער שוואכקייט פון דער אוקראינישער מאכט, וועלכע איז נישט געווען אומשטאנד צוריקצוהאלטן דעם פארשפרייטנדיקן זיך אנטיסעמיטיום מצד דעם מיליטער און רעגירונגס-באאמטער.

די צאל יידן אין בויבערקע איז געווען 2500, די העלפט פון זיי האט זיך גענויטיקט אין הילף, ווי עס האט באוויזן

*אין דער זעלבער צייט. אין יאר 1919, האט א קליינע גרופע פון דער "שומרים" באוועגונג (אריה אלואיל, פייבל שליידר, שמעון ברייטפלד ז"ל און אנדערע) באזוכט, ביינאכט, איינעם פון די שטאטישע תקיפים און האבן אים געצווינגען איבערצוגעבן די ביכער מיט די שטעמפלן; "אז איר גייט מיט כוח, איז עפעס אנדערש" - האט ער געזאגט.

די רשימה פונעם נאציאנאלן קאמיטעט. פאר'ן קריז האבן זיך גענויטיקט אין אַזא הילף נאָר 150 מענטשן, דאָס הייסט (6%). 875 יידן (35%) זיינען געווען אינגאנצן אָן פרנסה.

דאָס דאָזיקע בילד באַווייזט ווי ווייט די אוקראַינער האָבן באַגרענעצט די יידישע פרנסות, אין מסחר, אַרבעט און פאַבריקאַציע, נישט דערמעגלעכנדיק זיי צו שאַפן זיך אויך אַנדערע פרנסות.

פאַקטיש האָבן זיי געשטרעבט אַרויסצוציען די יידן פון ווירטשאַפטלעכן לעבנס-קרייז אין בויבערקע און אין אלע אַנדערע שטעט אין מורח-גאליציע.

אויסער דעם האָט געהערשט אין די באַאמטער-קרייזן א כאַאָס. פאַר יעדער זאָך האָט מען געמוזט צאָלן שוחד. דער מסחר און די אַנדערע אַרבעטן האָבן געליטן און זיינען פאַראַליוירט געוואָרן צוליב דער אַנטי-יידישער פּאָליטיק פון דער אוקראַינישער מאַכט; עס האָט געפּעלט עסן און אַנדערע נויטיקע אַרטיקלען. דער נאָך מלחמה-דיקער מצב, די רדיפות פון יידן, ווילדע איבערפאַלן און רויב מצד די סאַלדאַטן-דאָס אלץ האָט געהערט צום טאַג-טעגלעכן לעבן פון די יידן אין מורח-גאליציע.

נאָך דעם ווי גאליציע איז באַזעצט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן, האָט זיך ביי די יידן אָנגעהויבן א נייע פרשה פון ליידן און אונטערדריקונג, וואָס האָט געדויערט נאָך יאָרן.

ערשטע בויבערקע אונטערשטיצונג - פאריין אין ניו-יארק

און שפעטער אויך די פראגרעסיווע בויבערקער יונג מענס בענוואָלענט סאָסייטי

זיינע פעאיקייטן, און אפילו רייך ווערן. און דער עיקר, א לאנד וווּ יעדער קען לעבן און זיך אויפפירן לויט זיין געוויסן און איבערצייגונג.

די ערשטע פאָר יאָר האָבן די בויבערקער נייגעקומענע נישט געלעקט קיין האָניק אין ניו-יארק. ס'איז געווען גאנץ נאטירלעך אז מענטשן וועלכע זיינען געקומען פון א קליין שטעטל, דאָרט וווּ איינער האָט יעדען צווייטן געקענט, האָבן זיך געפילט עלענד און איינזאם אין דעם גרויסן טומעלדיקן ניו-יארק.

אָן דער לאנד-שפראך, אָן פריינט און באקאנטע אָן א סטאבילע פרנסה, פאר דעם אָבער פול מיט גלויבן און זייער פיאָנערישע מיסיע, האָבן זיי זיך גענומען צו דער ארבעט. אונטער די שווערסטע באדינגונגען. געארבעט ביי וואָס ס'איז נאָר געקומען צו דער האַנט, צוועלף און פערצן שעה א טאָג. מערסטען טייל זיינען זיי געשלאָפן אויף די ארבעטס-פלעצער, מורא האָבנדיג צו פארלאָזן דעם פלאץ, אן אנדערע זאָל אים נישט פארנעמען. און די שווערסטע באדינגונגען פון די סוועט-שאַפּס האָבן די בויבערקער יידן געארבעט און געטרוימט וועגן א בעסערן און לייכטערן מאָרגן פאר זיך און פאר זייערע משפחות. אזוי האָט מען געארבעט טאָג-איין טאָג-אויס. מ'האָט געשפאָרט פונעם מויל און מ'האָט צונויפגעלייגט א דאָלאַר צו א דאָלאַר כדי דאמיט ארויסצוהעלפן זייערע קרובים און דער אלטער היים.

אז די בויבערקער אימיגראנטן האָבן זיך א ביסל אויסגע-גרינט, האָבן זיי אָנגעהויבן טראכטן און האָבן געזוכט מיטלען ווי אזוי ארויסצוברענגען זייערע קרובים פון דער אלטער היים. מ'האָט געפלאנט ווי אזוי זיך צו טרעפן פון צייט צייט און זיך קעגנזייטיק ארויסהעלפן איינער דעם אנדערן, און בכלל ווי אזוי זיך אויסצולעבן צווישן היימישע אין דעם גרויסן טומל פון ניו-יארק.

אזוי זיינען זיך צוזאמגעקומען די ערשטע עטלעכע בויבערקער לאנדסלייט און האָבן געגרינדעט דעם ערשטן בויבערקער "קראנקען אונטערשטיצונג פאריין". שפעטער, אין יאָר 1908 האָט זיך געגרינדעט די "פראַגרעסיוו בויבערקער יונג מענס בענוואָלענט סאָסייטי".

נאָך דעם שרעקליכן חורבן פון דעם יידישן יישוב אין בויבערקע, נאָכדעם ווי די נאצישע רוצחים מיט די אוקראי-נישע פארשקלאווטע משרתים האָבן אויף א בארבראישן אויפן, אין די יאָרן 1939-1943, אומגעבראכט אלע יידן אין בויבערקע, און אזוי פארניכטעט יעדע שפור פון יידן און יעדען זיכר פון ייד שקייט אין דעם אלטן-היסטאָרישן שטעטל - דעמאָלט איז די בויבערקער פאריין פון ניו-יארק געווען די איינציקע יידישע אָרגאניזאציע וועלכע האָט אָנגעפירט א פארצווייגטע געזעלשאפטליכע ארבעט אונטער די נעמען "ערשטע בויבערקער אונטערשטיצונג-פאריין", "פראַגרעסיוו יונג מענס בענוואָלענט סאָסייטי" און "ליידיס אקזילערי רעליף".

דאָס אָרגאניזירן פונעם בויבערקער פאריין קען צוריק-געפירט ווערן אויף א סך פריער, ווען די בויבערקער פיאָנערן וועלכע האָבן עמיגרירט קיין אמעריקע, האָבן זיך אָרגאניזירט און געגרינדעט דעם ערשטן "בויבערקער קראנקען אונטערשטיצונג-פאריין".

די ערשטע יונגע יידישע בויבערקער איינוואנדערער קיין אמעריקע, אין די לעצטע יאָרן פונעם 19-טן יאָרהונדערט, זיינען געווען קינדער פון אַרימע עלטערן, וועלכע האָבן געלעבט אין בויבערקע אין דחקות און אין דלות. ווי זיי זיינען נור אונטערגעוואקסן און געקומען צו באוויסטזיין, האָבן זיי באלד געזען אז אין דעם קליינעם צוריקגעשטאנענעם שטעטל איז פאר זיי קיין צוקונפט נישטאָ, און האָבן אזוי באלד אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אזוי זיך ארויס צורייסן פון דעם אַרימקייט און צוריקגעשטאנענקייט, און ווי אזוי צו שאפן פאר זיך א בעסערן קיום.

צו יענע צייטן זיינען אויך קיין בויבערקע דערגאנגען די ערשטע ידיעות וועגן דער "גאָלדענער מדינה", וועגן דעם פרייעם לאנד אמעריקע, דאָס לאנד וואס איז דעמאָלט באטראכט געוואָרן אלס דער מקום-מקלט פאר אלע אונטערדרוקטע און גערודפ'טע. א לאנד וואָס נעמט אויף מיט אָפּענע אָרעמס יעדען מענטשן אָן אונטערשיד פון רעליגיע אָדער ראסע. אויך האָט מען שוין דעמאָלט גע-שמוסט פון דעם לאנד אלס א לאנד פון אומבאגראנעצטע מעגליכקייטן, ווי יעדער איינער קען זיך ארויפארבעטן לויט

ר' סענדער עהרליך מסטרילקע

מאָטל עהרליך (ניו-יאָרק)

דאָס דאָרף סטרילקע סמוך לביבערקע

געווען מאגאזינער וועלכער האָט ארויס געגעבן געווען ביים פולישן אויפשטאנד, אין יאָר 1863. ער איז אויך געווען א געשווערער ריכטער. צוזאמען מיט דעם אלעמען איז ער געווען זער א פרומער ייד, אנרויסער מכניס-אורחים, ס'איז נישט געווען איין נאכט אז ס'זאלן ביי אים נישט געכטיקן קיין אורחים, און ער אליין פלעגט מיט א באזונדערער כוונה שלעפן בונטלעך שטרוי און מאכן געלעגערס און אויסטאפן די געלעגערס מיט זיינע הענד. איך געדענק גאָך ווי ער פלעגט אויפשטיין באנאכט אָפּרעכטן חצות מיט גרויס געוויין. יעדן שבת איז ער געגאנגען אין שול, אין שטאָט אריין; דאָס איז געווען א גאנץ ווייטער וועג, ער האָט דאס אָבער קיינמאל נישט פארפעלט. ער האָט געווינט אויף איין הויף מיט זיינע זין, בערל און לייביש, און ביי דער פאמיליע עהרליך איז געווען אנאָפּענע שטוב וווּ מ'האָט תמיד געקאָנט באקומן א ביסל באָלבעס, א ביסל מעהל, א ביסל מילך – פון אביסל ווארעמס איז אָפּגערעדט.

איך געדענק אין יאָר 1915, ביי דער רוסישער אינוואזיע האָבן יידן אין בויבערקא נישט געהאט וואָס צו עסן, האָט מ'יין

סטרילקע איז געווען א דאָרף, אין גאנצען אנדערטהאלב קילומטר פון דער שטאָט. אין דעם דאָרף האָבן געווינט א-צוועלף משפחות, אָבער דאָס דאָרף איז געווען תמיד פול מיט יידן פון אינדערפרי ביז שפעט באנאכט. יידן האָבן געפירט פארשידענע געשעפטן אין דאָרף, ווייל אין דאָרף איז געווען אהויף, ס'איז געווען אגראלניע, און מהאָט געהאנדלט מיט גוים; מ'האָט געקויפט בהמות, פערד תבואות, קארטאָפּל אין שאר ירקות.

איינער פון די חשוב'סטע בעלי-בתים אין סטרילקע איז געווען מיין זיידע ר' סענדער עהרליך ע"ה. ער האָט מאריך ימים געווען ביז צום אלטער פון 104 יאָר, אזוי לאנג געלעבט ביז די טומאה'דיגע דייטשע הענט האָבן אים ארויסגעשלעפט – ווייל גיין האָט ער שוין נישט געקאָנט – און אים אוועקגעשיקט קיין בעלזעץ, זייט איך בין געקומען צום באוויסטזיין געדענק איך מיין זיידען אלס אנאָלטען ייד. געווען איז ער אַ פעסט געבויטער הויכער מענטש, תמיד מקפיד געווען צו זיין ריין אָנגעטאָן, ער האָט באהערשט די פוילישע שפראכע, אין וואָרט און שריפט. צו זיינע צייטען איז ער

זיידע געזאגט: "קומט יידן אויף מיינע פעלדער, גרובט באַלביס און נעמט אייך", און אזוי איז געווען; גאנץ בעלבאטישע יידן זיינען געגאנגען גרובן קארטאָפֿל פאר זייער משפּחה. ר' סענדער סטרילקער'ס הויז איז אויך געווען אַ מאַגאזין פאר די סחורות וואס די יידן האָבן איינגעקויפט אין סטרילקע. ווייל די באבע ע"ה איז געווען אַגרויסע צדיקת, און האָט נישט נור אויפגענומען יידן וועלכע זיינען געקומען צו איר אין שטוב, נאָר זי האט אויך געהאט אַנאָפּענע האַנד און וואָס זי האָט געהאט, האָט זי אוועקגעגעבן אַרומע לייט.

מיין פאָטער ע"ה, בערל עהרליך, אָדער דער שוואַרצער בערל – ווי מ'האָט אים גערופן – איז געוועזן אייד וועלכער האָט קיינמאל נישט הנאה געהאט פון דעם לעבן. תמיד איז ער געווען פאריאָגט און פארפלאָגט מיט שווערער ארבעט. ער האָט נישט פארשטאנען ווי מ'קען לעבן און נישט שווער ארבעטן. מצוות הכנסת-אורחים האט ער געלערנט ביי זיין טאטן – אונזער זיידע ר' סענדער ע"ה – און האָט זיך נעהן געווען ווי דער זיידע, ער האט פונעם מייל אוועקגעגעבן. וואָס מ'האָט געהאט אָפּקעקאָכט פאר די קינדער, האָט ער געקאָגט צו טיילען אַרימע לייט, וועלכע זיינען צופעליק געקומען אין דאָרף אריין; אונזער מוטער ע"ה איז געשטאָרבן אין יאָר 1915 און האָט מיין פאָטער איבערגעלאזט מיט זעקס קליינע קינדער, האָט ער אלע געמוזט זיין סיי א טאטע סיי א מאמע. אין די ערשטע טעג פונעם ערשטען וועלט קריג 1914–1918 איז געווען אַגרויסער הונגער. איך געדענק ווי שראַל'טשע פישער האָט ביי אונז געגעסן און געשלאָפן. מיין פאָטער האָט געהאט גרויס כבוד פאר ר' יוסף פישער. ער האט צו אים אליין אָפּגעטראָגן דאָס עסענוואַרק – נישט חלילה ווייל יוסף פישער האָט נישט געקאָגט קיפּן, נאָר ווייל ס'איז געווען שווער צו באַקומען.

ווען די קבוצת הכשרה פון בויבערקע איז געווען אין סטרילקער הויף (אין 1919), האָבן זיי זיך כמעט אלע טאָג אריין געכאפט צו אונדז, און מיין פאָטער און מיין זיידע זיינען געווען גליקליך מקיים צו זיין אין זיי מצוות הכנסת אורחים.

מ. ז. (ירושלים)

נשמת כל חי...

ווען דער רבי ר' יצחק אייזיק האָט די אויגן פארמאָכט, איז געוועזן אַ טרויעריקער פרייטיק צונאָכט

האָט אַ בת קול אויסגעשריגן מיט כּעס און צאָרן הימלען און ערד
האָט איר נישט געהערט,
אַז דער סטרעטינער איז נפטר געוואָרן? –

האָט די וועלט מיט אַ ציטער פאַרגומען די ידיעה
האָט עס די הימלען שטיל פאַרדריאָסן

האָבן די וואָלקנ'ס געריסן קריעה
און ימים פון טרערן פאַרגאָסן

און געוויינט האָבן כביכול, אויך לבנה און שטערן,
מיט ביטערע טרערן

און ס'האָבן ווינטן געווייעט און שטורעמס געקלאָגט
אזוי האָט די וועלט איר קדיש געזאָגט

און אויף שבת צו מאָרגן
האָט זיך אויך די זון פאַרבאָרגן
נישט געגלוסט זיך איר שיינען
נאָר וויינען און וויינען

און דאָרט אין הימל
האָט זיך געמאָכט אַ געטומל
און פאַרברייט האָבן זיך שטימען
אַז דער סטרעטינער איז געקומען

און דאָ איז דער סטרעטינער
אַ גאָסט אַ געבעטענער,
ווייל ס'האָבן מלאכים לאַנג דאָ באַגערט,
אזוי ווי די חסידים אויף ד'רערד
פון אַ תפילה-זוכה נתפעל צו ווערן
און דעם סטרעטינער'ס "נשמת" צו הערן

האָט מען אָנגעהויבן דאָ באַצייטן
זיך צום שחרית צו גרייטן.
האָט מען די הימלען שבת'דיק פאַרצירט
און דעם רב'ן צו דער תפילה געפירט

און די קאפעלע האָט געשפּילט ביז "וצר האור"
און פּסוקי-דומרי האָט געזונגען דער כאָר
און אַ מלאך אַ חזן איז געשטאַנען פאַרן עמוד
און קדושה און ברכו האָט מען געזאָגט דאָ ווי תמיד

און אזוי ווי דער עולם איז צום "נשמת" געקומען,
האָט מען דעם רבין צום עמוד גערופן ארויס
און דער רבי האָט זיך מיט דבקות צום "נשמת" גענומען
אזוי ווי פאַראַכטאָגן אין קלויז

נאָר דאָס מאָל האָט דער "נשמת" נשמות געצויגן
און הערצער געפאַנגען
און קניעס געבויגן
ווי זיסע געזאַנגען

און דער "נשמת" האָט אויבן
די הימלען געהויבן,
דעם פּיסא הכבוד דערציטערט
און די פמליה של מעלה דערשיטערט

און ווען די שכינה האָט דעם "נשמת" געהערט,
האָט זי כביכול זיך פאַרטערט.

דאס פליכטן קיין וויען אין אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה

סאלדאטן האָבן זיך געשלעפט צו פוס, אלטע אויסגע-
מאטערטע פערד האָבן נאר וואס געשלעפט די צעבראָכענע
קאנאָנען.

באלד האָבן זיך אָנגעהויבן ציען די פארווונדעטע. די
שולע, אין וועלכער די קינדער האָבן געלערנט, איז
פארוואנדלט געוואָרן אין א שפיטאַל. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן
ציען פליכטלינגע פון בראָד, פון זלאָטשעו און פון אנדערע
גרעניץ-שטעט. ס'איז געוואָרן אומשטיק אויפן האַרצן.
יעדער האָט זיך געזען אלס א פאָטענציעלער פליכטלינג,
ווייל דער פחד פאר די קאָזאקן און צ'ערקעסן איז געווען
זייער גרויס. ס'האָבן אויך ארום צירקולירט שוידערליכע
מעשיות אין לעגענדעס וועגן זייער אכזריות/דיקן אויפפירן
אין די יידישן שטעטלעך.

די לאגע איז געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג. אַט פאַקט
זיך די געמיינדע. דער מיליטערישער קאָמאנדאנט האָט
אַראַפגענומען די עסטרייכישע פּאַן; די פּאַסט האָט זיך
געפאַקט און דער סטאַראַסטווע האָט מפקיר געווען זיין זיגל
און יעדער האָט זיך געקענט אויסשטעלן אלגעטימאציע
און ארויפלייגן דעם שטעמפל פון דעם סטאַראַסטווע.
שפּיאָנען האָבן זיך געדרייט איבעראַל. אגרויסער טייל פון
דער גאליצישער באפעלקערונג – באַזונדערס די רוטענער –
זיינען געווען מאַסקאָלאַפּילן און א סך פון זיי זיינען
פארהאלטן געוואָרן אלס שפּיאָנען און פאררעטער. מען
הערט שוין פון ווייטן די קאנאָנען-מוזיק און מ'זאָגט אז די
רוסן זיינען שוין אין פרעמישליאַן. און ווי ווייט איז
שוין בויבערקע פון פרעמישליאַן?

דאָנערשטיק דעם 27סטן אויגוסט האָבן יידן פארפאַקט
זייער ביסל אַרעמקייט אין קעלערס, פארקלאָפּט די
פענסטער מיט ברעטער (וואָס פאַר אַ נאַרישקייט?), גענעמן
טלית און תפילין און א העמד אין איין האַנד די קינדער אין
דער אנדערער און זיך געלאָזט אין וועג אריין.

מען איז געגאנגען צו פוס ווייל פאָרן האָט מען נישט
געקענט. די באַנען זיינען געווען געפאַקט מיט מיליטער. די
וועגן זענען געווען פארלייגט מיט די אנטלויפנדיקע וועלכע
האָבן געהאַט פערד און וואָגן.

מיר זיינען געגאנגען צו פוס קיין דאווידאָוו, ביי לעמבערג.
מיר זיינען אָבער באלד מיד געוואָרן און דאָרט האָבן מיר
טאַקע גענעכטיקט. אויף צו מאָרגן האָבן מיר נישט געוואוסט
ווהין צו גיין. האָט זיך באוויזן א גוי מיט א פערד אין וועגעלע
און זאָגט אז ער פאַרט קיין בויבערקע. האָבן מיר באשלאָסן
– השיבנו נאָאד – צו פאַרן מיט אים צוריק קיין בויבערקע.
ס'איז אָבער שוין נישט געווען די זעלבע שטאַט. ס'איז
געווען אַ מורא און אַ פחד, אגרויסער טייל האָט פארלאָזט
און דאָס רעשט איז געווען אין שול – מענער פרויען און

די אלגעמיינע מאָביליזאציע צום ערשטן וועלט קריג
איז פארעפנטליכט געוואָרן און אונזער שטעטל דעם 31סטן
יולי, 1914, דאָס איז געווען פרייטיק ערב תשעה-באב, ווייל
תשעה באב איז דעמאָלט אויסגעפאלן שבת און איז אזוי
נדחה געוואָרן אויף זונטיק. אבער דער ריכטיקער תשעה-
באב איז ביי אונדז געווען פרייטיק, באלד נאָכדעם וואס
מ'האָט געקלעבט די פלאקאטן און האָסער פאָליציי האָט
מיט זיין פּוֹיק מכריז ומודיע געווען אז דער קייסר פראַנץ
יאָזעף דער ערשטער מאכט אַנ-אלגעמיינע מאָביליזאציע
אין אלע זיינע שטאטן פון עסטרייך-אונגארן. אלע וועלכע
זיינען דערקלערט געוואָרן מיליטער פּעאַיק זיינען אלאָ
איינבערויפן געוואָרן, יעדער צו זיין רעגמענט צו וועלכען
ער האָט באלאָנט, דער קיין לעמבערג (לבוב). דער קיין
פשעמישל און דער קיין באַרזאַן – און שוין באלד אויף
מאָרגן, כאָטש ס'איז געווען שבת, ווייל פיקוח נפש איז דוחה
שבת, ודינא דמלכותא דינא – ס'איז נישטאָ קיין חכמות.
אין שטעטל איז געוואָרן אגרויסע יִלְלָה, ס'האָבן געקלאָנט
מאמעס און קינדער, ס'האָבן געוויינט פרויען און בלונדעס
שוועסטער און ברודער. שבת איז געווען אין שטעטל אגרויסע
בִּהָלָה, דאָס שטעטל איז אויסגעליידיקט געוואָרן. זונטיק
ביי די קינות איז געקומען אין שול אריין אשליח פונעם
סטרילקער הויף וואס ארבייטער אראָפּצונעמן די תבואה
פון די פעלדער; דעמאָלט האָבן יידן פונעם טיפּען האַרץ
געוויינט: „איכה ישבה בדד העיר“?

אזוי וויע גאליציע האָט געהאַט אלאנגע גרעניץ מיט
רוסלאַנד, און בויבערקע האָט זיך גערעכנט נישט ווייט פון
דער גרעניץ. איז אין שטעטל דערקלערט געוואָרן קריגס-
צושטאנד פון דעם ערשטן אויגוסט 1914 און באלד האָבן
אנגעהויבן מאַרשירן כוואליעס מיליטער צו דער רוסישער
גרעניץ. דער זומר איז געווען א הייסער און מען איז
געשטאנען אין די גאסן מיט קאלט וואסער פאר'ן מיליטער
און מ'האָט געשריגן „האָך מיט עסטרייך“!

זענענדיק דאָס פרישע אויסגעריכטע מיליטער פון שטייער-
מאַרק און אָבער-עסטרייך און די גרויסע „פּליים“, אין דער
פאָרם פון קאנאָנען געשלעפט דורך די ריזיקע טיראַלער
פערד, האָבן די בית-מדרש פאָליטקער פונעם שטעטל,
ר' איציק'ל לאַנדאָר ר' יוסף פישער, ר' חיים כץ און
אנדערע, באשלאָסן אז דער קריג קען לאַנג נישט דויערן,
און עסטרייך וועט דעם קריג באלד געווענען – וואס הייסט?
מיט אזא מיליטער, מיט אזעלכע פליים?

אָבער די אנטוישונג האָט אויף זיך לאַנג נישט געלאָזט
ווארטן. באלד, דעם 25סטן אויגוסט האָט זיך אָנגעהויבן
דער ריקצוג. שוין נישט דאָס מיליטער, שוין נישט די גרויסע
טיראַלישע לייבן-פערד. קראַנקע פארבאנדאזירטע

קינדער – מ'האט געוויינט און געקלאָגט און געזאָגט תהלים, און ר' משה שוחט האָט נאך באוויזען צו מאכן א "מי שברך" ווי ס'דארף צו זיין, און א "הנותן תשועה למלכים... פאר אדוננו הקיסר פראנץ יאָזעף הראשון ירום הודו", ביז... פרייטיק נאָכמיטאָג האָט אַן אָפיציר געשאָסן זיין פארוואַגלעט דעם פערד אין גאס נישט ווייט פון מיכל קראטער'ס רעסטאָראַן; פארשטייט זיך אז מ'האָט געזאָגט אז די רוסען זיינען שוין אין שטאָט.

אזו ווי די געשעפטן זיינען געווען פארמאכט און ס'איז נישט געווען ביי וועמען עפעס צו קויפן, האָבן די אָפיצירען דערלויבט דעם מיליטער אויפצוברעכן די געשעפטן און זיי האָבן אלעס אויסגעליידיקט.

די גוים, די שכנים, האָבן באצייכנט זייערע הייזער מיט צלמים און האָבן ארויף געשטעלט זייערע הייליקע און די פענסטער אזוי אז זייערע ברידער, די רוסן, זאָלן זען אז זיי זיינען נישט קיין יידן.

שבת אין דער פרי האָבן מיר ווידער גענומען דאס תפילין זעקל און א העמד און זיך געלאָזט צו דער באן קיין ליבאָוויטש – דאס מאָל דורך די פעלדער, ווייל מיט'ן וועג האָט מען שוין נישט געקאָנט גיין, עס איז געווען באלייגט מיט מיליטער. מיר האָבן אָבער מיט דעם צוג נישט געקאָנט פאָרן, אלעס איז געווען באזעצט מיט מיליטער – אריקצוג האָט מען געזאָגט, האָבן מיר זיך געלאָזט גיין קיי סאָכאָדאָל מיט'ן וואלד. אין סאָכאָדאָל האָבן מיר געטראָפן א האלבע שטאָט ובראשם דער רב ר' בנימין גאלער זצ"ל ס'איז שבת ראש-חודש אלול, מ'זאָגט "הלל" און מ'עסט ביי ר' יהודה הירש שטראָם א הייסן טשאַלענט, ערשט נאָך וואָס ארויס גענומן פונעם אויוון.

אָבער מען קען נישט בלייבן זיצן. בהסכמת הרב זענען מיר געגאנגן (אים שבת) קיין האַציסק, דאָרט האָבן מיר (בהסכמת הרב, של פיקוח נפש) געדונגן א פור קיין שטשעריץ די עלטערע מענטשן און פרויען און קינדער זיצן אפ'ן וואָגן און די מענער לופן נאָך נאָכ'ן וואָגן.

אין שטשעריץ האָט מען אונדז איינגעטיילט אויף עטלעכע פלעצער צום שלאָפן.

איינס א זיינער ביי נאכט איז געוואָרן אַלאָרם, שטשעריץ מוז גערוימט ווערען – די רוסן קומען. מיר נעמן אונדזערע לייכטע פעקלעך און לאָזן זיך גיין קיין קאָמארנע. אזוי זיינען מיר געגאנגען א גאנצע נאכט. יום א' בבוקר, זונטיק אין דער פרי זיינען מיר אָנגעקומען קיין קאָמארנע. מיר האָבן אָבער דאָרט נישט געקאָנט לאנג בלייבן, ווייל אויך דאָרט איז באלד געוואָרן אַלאָרם אז מ'מוז אנטלויפן. האָבן מיר ווידער געדונגען א פערד און וועגעלע און דערגרייכט צו דער ליידיקער שטאָט רודיק, נישט אָפגעשטעלט זיך און נאָכגעלויפן דעם פערד און וואָגן ביז סאמבאָר. אָבער דאָ פאר דער שטאָט, ארום סאמבאָר, זיינען געלעגן 10 ביז 15

טויזנט יידן אויף די פעלדער, ווייל קיין סאמבאָר האָט מען נישט אריינגעלאָזט, כדי נישט צו שאפ'ן דאָרט א פאניקע. פאלט אונדז איין אנאָריגינעלער געדאנק, מיר זיינען צוגעגאנגען צו דער וואָך וועלכע איז געשטאָנען ביי דער בריק, ביים אריינגען קיין סאמבאָר, און מיר זאָגן אז מיר האָבן נישט בדיעה צו בלייבן אין סאמבאָר, אעפריה נא, מיר ווילען נאָך דורכגיין כדי ווייטער צו גיין צו דער אונגארישער גרעניץ. האָט דער וואכמיסטער אונדז געגעבן א סאָלדאט מיט א געשטרעקטן באיאָנעט ער זאָל אונדז באגלייטן ביז איבער דער שטאָט.

מאָנטיק ביי נאכט (דעם 31סטן אויגוסט) זיינען מיר אָנגעקומען קיין אלט סאמבאָר. דאָ האָבן מיר גענומען אוויוונג און געקלערט אז מיר וועלען דאָ קענען זיצן ביז צום סוף פון דער מלחמה. מיר זיינען געזעסן נישט מער ווי צען טעג, ווייל די רוסן האָבן אויך געוויסט פון אלט סאמבאָר.

דאָ האָט זיך אונז געפירט מיט א ביסל מער גליק, דער עטאָפן קאָמאנדאנט איז געווען א געוויסער ד-ר בירנבוים, און ער האָט אונדז געגעבן א דערלויבעניש צו פאָרן מיט דעם צוג קיין אונגארן, ווייל דעמאָלט האָט עסטרייך איבערגעפירט די ליידיקע וואגאָנען פון גאליציע קיין אונגארן.

מ'קען נישט זאָגן אז דער צוג איז געפאָרן זער שנעל. אדרבה, ער איז געפאָרן גאנץ לאנגזאם, אפילו נאָך פאמעלעך, אזוי אז דורכפאָרנדיק דורך אדאָרף זיינען מיר א ביסל אראָפגעגאנגן, האָבן איינגעקויפט ברויט, גרינס און פירות און מיר האָבן דעם צוג חלילה נישט פארשפעטיקט. נאָך א דריי טעגיקער רייזע זיינען מיר אָנגעקומען קיין שאַנקא, א שטעטל אויף דער גרעניץ צווישן גאליציע און אונגארן, צווישן די בערג פון די קארפאטן. אָבער מיט דעם האָבן מיר נאָך נישט געענדיקט די פרשה פון "אלה תולדות מסעי". מיר האָבן נאָך עטלעכע מאָל מקיים געווען דעם פסוק "ויסעו ויחננו". ויסעו משאנקה, ווו מיר האָבן געזאָגט סליחות, ויחננו באונגוואר, ווו מיר האָבן געדאוונט ראש-השנה. ויסעו מאונגוואר ויחננו בקאשא – ווו מיר האָבן געדאוונט יום כיפור. פון קאשא זיינען מיר געפאָרן גאנצע פיער טעג מיט'ן צוג ביז מיר זיינען אָנגעקומען ערב סוכות בין השמשות קיין ווין.

אין וויען האָט אונז א קאָמיטעט פון דער ציונישטישער אָרגאניזאציע איינקוואטירט אין דעם האָטעל "רויטער שטערן", מ'האָט אונז באזאָרגט מיט ריינער וועש (וואס מיר האָבן זער נויטיק באדארפט). און נאָך זעקס וואָכן וואלגערן זיך, זיינען מיר דאָס ערשטע מאָל געשלאָפן אין א בעט. ס'איז אונס געלונגען נאָך אין דער מלחמה אריבער צו קומען אין די פאראייניקטע שטאטן, אָבער דאָס צו באשרייבן פארלאנגט א באזונדער קאפיטל.

וואס האט מיך געבראכט קיין אמעריקא

אלס יינגל האָב איך מיטגעמאַכט וויער אַ טרויעריקע דערפאַרונג.

איך האָב אַ היים געטריבן אַ קעלבל, וואָס מיין פאָטער האָט געקויפט ביי משה דרייער, אינטער דער מיל. אויפן וועג האָט זיך דאָס קעלבל איינגעקשנט אין האָט נישט געוואָלט גיין, ס'האָט זיך אַ פנים פאַרבענקט נאָך דער מוטער. איך שטופ עס מיט אַלע מיינע כוחות אין ס'וויל זיך נישט רירן אויז שטופנדיק דאָס קעלבל, לויפט צו מיר צו אַ גרויסער הונט, נישט קיין סך קלענער פונעם קעלבל, און באַפאַלט מיך. נישט וויסנדיק אַז דער הונט געהערט צו דעם בירגער-מייסטער, האָב איך אראָפּגענומען דעם שטריק פונעם קעלבלס האַלז און האָב אַ פנים דערלאָנגט דעם הונט. מיט אַ מאָל הער איך ווי מען שרייט, "זלאַפּאַי גאָ" - כאַפּ אַם, הייסט עס. איך דריי מיך אום און זע אַז דאָס איז דער שונא ישראל אליין, דער בירגערמייסטער גאַברישעבסקי, דער קראַקאווער דאָקטער, וועלכער רייצט אויף מיר דעם הונט. פאַרשטייט זיך אַז איך האָב איבערגעלאָזט די בהמה און בין באלד עוֹקער געווען, און אנטלאָפן וווּ דער שוואַרצער פּעפער וואַקסט.

באלד איז צו אַנדזו געקומען דער פּאָליציי-סאָרושענט, כדי מיך צו אַרעסטירן. ער האָט מיך אָבער נישט געפונען, ווייל איך האָב מיך באַהאַלטן. אַ ביסל שפּעטער איז געקומען האָסער פּאָליציי און האָט דערציילט מיין מוטער וואָס גאַברישעווסקי פלאַנט מיר צו טון. מיינע עלטערן זינען גלייך אַריבערגעגאַנגען צו דויד האַלענדער, וועלכער איז דעמאָלט געווען דער ראש-הקהל אין שטעטל און זיי האָבן אים דערציילט וואָס דאָ קומט פאַר. דויד האַלענדער האָט באַלד פאַררופן אַ יוצונג פונעם קהל, וווּ עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַז אויב דער בירגער-מייסטער וועט דורכפירן זיין פלאַן, מיך צו שלאָגן מיט אַ שטעקן אין דער געמיינדע, וועט קהל פירן אַ פּראָצעס קעגן אים און וועט פאַרלאָנגען ער זאָל אָפּגעזאָגט ווערן פון זיין שטעלע אלס בירגערמייסטער.

דער ראש-הקהל האָט מיך גערופן צו זיך און האָט מיך געבעטן, אַז איך זאָל מיך מקריב זיין פאַר אַזא הייליקן און וויכטיקן צוועק, ווי פטור צו ווערן פון אַ שונא-ישראל און אַ ציוניסטן פרעסער. מיינע עלטערן האָבן דערצו מסכים געווען און איך האָב צוגעזאָגט אַז איך וועל מיך לאָזן אַרעסטירן.

וכך הווה. דער הויכער פּאָליציי-מאַן איז צו אַנדזו געקומען און האָט מיך אַרעסטירט. איך האָב מיך נישט אָנטקען געשטעלט, נאָר מיין פאָטער איז מיט מיר מיטגעגאַנגען, ביז צו דעם בירגער-מייסטער'ס הויז, אויף דער קאָווע, נישט ווייט פון דער אַפטייק. דער בירגער-מייסטער האָט באַפוילן דעם פּאָליציי-סאָרושענט, ער זאָל אריינברענגען אַ פרישן ווערבנעם שטעקן, מיט וועלכן דער בירגער-מייסטער האָט מיר גאַנץ פיין אריינגעציילט, אויז

אז עס זיינען מיר געבליבן גאַנץ פייער, בלויז צייכנס אויף דעם דעליקאַטן פלאַץ פון מיין קערפער. מיין פאָטער האָט מיך באלד גענומען צום שטאַטישן דאָקטער, וועלכער האָט אויך איינגעלאָדן דאָקטער ראָט, און די צוויי האָבן באַשטעטיקט אַז איך בין גאַנץ פיין צעשלאָגן.

באלד נאָכדעם איז מיין פאָטער מיט מיר אַר בערגעפאַרן קיין לעמבערג און מיר זיינען געגאַנגען צו דער רעדאָקציע פונעם "טאָגעבלאַט". דאָרט האָבן מיר געטראָפן יואל שייגעל, וועלכער האָט זיך באלד פאַרשטענדיקט מיט דאָקטער ציפער און די צוויי האָבן באַשלאָסן, אַז עס איז גלייכער אַז דעם פּראָצעס זאָל פירן אַ קריסטלעכער אַדוואָקאַט. פאַר דעם צוועק איז אויסגעקליבן געוואָרן דער אַדוואָקאַט ברייטער, דער סאַציאַליסטישער אָבגעאָרדנע-טער. מען האָט באַשלאָסן אַז דער פּראָצעס זאָל געפירט ווערן אין לעמבערג, ווייל אויף בובערקער ריכטער קען מען זיך נישט פאַרלאָזן - זיי קענען זיין פאַרטייאיש.

דער משפט איז טאַקע פאַרגעקומען אין לעמבערג. ס'איז אָבער נישט געווען ווי מיר האָבן זיך פאַר-געשטעלט. צום משפט האָט דער בירגער-מייסטער געבראַכט אַ ייד פונעם שטעטל און דער ייד האָט געשווירן אַז ער האָט אליין געווען ווי מיין פאָטער האָט מיר געמאַכט די בלויז צייכנס. פאַרשטייט זיך אַז מיר האָבן דעם פּראָצעס פאַרלוירן. עס איז מיר נישט געבליבן קיין אַנדער וועג ווי צו מאַכן פלענער צו פאַרלאָזן די שטאָט. וווּ אַהין אנטלויפט אַ ייד? פאַרשטייט זיך, קיין אמעריקע.

א לעגיטימאציע פון א מיטגליד פונעם לאנד פארבאנד

דזשוליוס האבער (ניו-יאָרק)

בויבערקער לאנדסלייט אויף דער אמעריקאנער סצענע

נאָך זייערע פאמיליעס. איבערהויפט זיינען, די יעניקע פאמיליעס וואָס האָבען מיטגעבראכט קינדער, וועלכע האָבען שוין געקענט אָדער געמעגט ארבעטען, געווען זייער צופרידן. די קינדער האָבען צוגעהאָלפן אין דער פרנסה. אַ סך פון די קינדער האָבען באזוכט נאכטשולן וווּ זיי האָבן זיך אויסגעלערנט ענגליש. אזוי האָבן זיי געמאכט די נייע וועלט, "די פאראייניקטע שטאטען", אלס זייער פערמאנענט-טער היים.

גאנץ אנדערש איז געווען מיט דעם באלעבאטישן עלעמענט. די מיינסטע פון זיי, ווען זיי זיינען שוין געפאָרען האָבן זיי דאָס געטאָן מיט דעם געדאנק צו פארדינען אַ ביסל געלט און נאָכדעם זיך צוריק קערן קיין בויבערקע. אָבער כמעט אלע פון זיי האָבן נאָכן קומען קיין בויבערקע באלד אויפגענומען דאָס ביסל געלט וואָס זיי האָבן געבראכט אין ווידער פארלאָזט דאָס שטעטל און געקומען קיין אמעריקע. אָבער די מיינסטע האָבן שוין אויך איינגעזען אז עס וועט זיין בעסער פאר דער גאנצער פאמיליע זיך צו באזעצן אין די פאראייניקטע שטאטען, אָדער אינעם גאָלדענעם לאנד, ווי מ'פלעגט עס רופען.

די סאמע ערשטע בויבערקער אין די פאראייניקטע שטאטן

אזוי ווי עס איז נישט פאראנען קיין פונקס פון יענע צייטען, ווער עס זיינען געווען די ערשטע בויבערקער לאנדסלייט, וואָס זיינען געקומען קיין אמעריקע, האָבן איך באשלאָסן צו באזוכן די הויפט-ביבליאָטעק פון ניו-יאָרק, און אזוי ווי דאָרטן דארף זיך געפינען כמעט אלע דרוקזאכן אין דער יידישער אָפטיילונג, האָבן איך גערעכענט אַז אפשר וועט זיך מיר איינגעבן אויסצוגעפינען עפעס וואָס א שייכות מיט אונדזערע שטעטישע אין אמעריקע. און איך מוז צוגעבן דאָס איך האָב מ'ך נישט גענארט. עס איז מיר געקומען צו דער

אין די שפעטערע יאָרן פונעם 19-טן יאָרהונדערט, האָבען אַ סך יידן פון מזרח-גאליציע, אונדזער שטעטל בויבערקע איינגעשלאָסן, געזוכט צו פארבעסערן זייערע עקאָנאָמישע לאגע דורך אויסוואנדערן קיין אמעריקע, אָדער ווי עס איז דעמאָלט אָנגערופן געוואָרן "די נייע וועלט". זיי האָבן געהערט דאָס אין די פאראייניקטע שטאטן קענען מענטשן, וואָס זיינען ארבעטזאם, פארדינען פרנסה.

זיי האָבן געהאט אַ גוטן גרונט פאַר וועלן פארלאָזן בוי-בערקע. אזוי ווי גאליציע, איז געווען אַן אַגריקולטור-לאנד, און זייער ווייניג יידן האָבן זיך אין דעמאָליטיקע יאָרן אָפגעגעבן מיט זיין לאנד-ארבעטער, האָבן זיי איינגעזען, דאָס די לאגע קען זיך נישט בעסערן. עס איז אויך געווען אַן אנדערע סיבה פארוואָס בויבערקע האָט נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו וואַקסן. ווי באוויסט איז בויבערקע געווען זייער נאָענט פון לעמבערג, אזוי אז ווען עמיצער פון די באַלעבאטישע יידען האָט געדארפט איינקויפן קליידונג אָדער אנדערע ווערטפולע זאכען, זיינען זיי אין א שעה שוין געווען מיט דער באַן אין לעמבערג, און דאָס האָט גורם געווען אז בויבערקע, (כאָטש זי האָט געהאט הינטער זיך א סך דערפער) האָט נישט געקאָנט וואַקסן. לעמבערג ווידער האָט שוין אין יענע יאָרן געהאט א באַפעלקערונג פון איבער 160,000 איינוווינער, אין דעם איבער 45 טויזנט יידן, און איז געוואָקסן אויפן חשבון פון די קליינע שטעטלעך, אין דעם אריינגערעכנט בויבערקע.

איבערהויפט האָבן גענומען אויסוואנדערן פון בויבערקע די יעניקע וועלכע האָבן געהאט אַ פאך אין דער האַנט, ווי שניידערס, שוסטערס, סטאָליארעס און אויך פון אנדערע פאָכן. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט באַלד אָנגעהויבן פארדינען און שיקן געלט צו זייערע פאמיליעס, וואָס זיי האָבן צוריקגעלאָזט אין בויבערקע. נאָך אַ געוויסער צייט, האָבן זיי באקומען שיפסקארטן אויף אַפצאלונג און געשיקט

האנט אַ בראַשור געשריבן אין יאָר 1898 פון דר. מיכאל סינגער, וואָס איז דעמאָלט געווען דער פארטרעטער פון דר. הערצל אין אמעריקע. אין דער בראַשור האָב איך געפונען מאטעריאל וואָס האָט מיך געפירט צו צוויי בויבער-קער, משה שפיצבארד, דער זון פון קאלמען, איינער פון די אינטיליגענטע אין אונדזער שטאָט, און אברהם פרוכטער, דער איידעם פון מרדכי-איציק שטיין. עס'שטעלט זיך ארויס אז אין מערץ פון דעם יאָר 1898 האָבן די צוויי בויבערקער געגרינדעט די "יהודה הלוי" ציון-פאריין אין ניו-יאָרק. אזוי ווי שפיצבארד האָט שוין דעמאָלט פארנומען א פאראנטוואָרטלעכן פאָסטען אין דער יארמעלאָוסקער באַנק, אין דער אידישער נאכבארשאפט, און פרוכטער האָט שוין דעמאָלט אינטערהאנדעלט פאר א פאראנטוואָרטלעכן פאָסטען מיט דער ראַקפּעלער אויל געזעלשאפט, האָט דאָס מיך געפירט צו דער מיינונג אז די צוויי זיינען געווען צווישן די ערשטע בויבערקער, וואָס זיינען געקומען קיין אמעריקע. אָבער ווען איך האָב זיך נישט לאנג צוריק באַגענוגט מיט מענדעל בראַמבער, א יונג-פריינד, מיט וועלכען איך בין צוזאמען געגאנגען אין דער פאָלקס-שול אין בויבערקע, און איך האָב זיך מיט אים צוזאמען גערעדט, ווען די ערשטע שטעטישע וואָס האָבען איינגעוואנדערט קיין אמעריקע, האָט ער מיר דערציילט, דאָס זיין מאמעס ברודער, איטשע בראַמבער, האָט אין 1882 חתונה געהאט קיין ראַהאטין, א שטעטל אויף אין גאליציע נישט ווייט פון בויבערקע, אין טאקע באלד זיינען זיי אָפגעפאָרען קיין אמעריקע. דאָס ברענגט מיך צוגלייבן דאָס איטשע בראַמבער איז געווען דער ערשטער בויבערקער וואָס האָט זיך באַזעצט אין אמעריקע. מענדל האָט מיר אויך איבערגעגעבן דאָס אָן אַנדערער פעטער, מיטן נאָמען "יהודה אלוויל, אָדער יידע קאָקלער, איז אין יאָר 1890 אוועקגעפאָרן פון בויבערקע קיין אמעריקע. נאָכן אָפּווייזן עטלעכע יאָר איז ער צוריק געקומען קיין בויבערקע, ער האָט געהאָפּט מיט דעם ביסל געלט, וואָס ער האָט אָפגעשפּאַרט אין ניו-יאָרק, וועט ער זיך קענען איינארדענען אין שטאָט. ליידער האָט ער אויפגעגעסן דאָס געלט און גראַד דעמאָלט האָט די בראַזיליאנער רעגירונג ארויסגעשיקט א קאָמיסע צו זוכן מענטשן, וואָס האָבן געהאט א פאך און זיי אריבערגעבראכט קיין בראַזיליע. האָט זיך יהודה אויך אָנגעשלאָסן אין דער גרופּע. אָבער ער האָט נישט געקאָנט פארטראַגן דעם הייסן קלימאט פון בראַזיליע האָט ער זיך צוריק געקערט קיין בויבערקע. די לאַגע איז אָבער דאָרט געווען נישט גוט, האָט ער באַשלאָסן ווידער צו פארלאָזן בויבערקע און ער האָט זיך באַזעצט מיט זיין פאמיליע אין לאַנדאָן. אין עטליכע יאָר ארום האָט זיך די נאנצע פאמיליע באַזעצט אין די פארייניגטע שטאַטן. אין די ערשטע יאָרן זענען אויף געקומען אייזיק קאָרן און יודל גייער, וועלכער האט באלד אריבערגעבראכט זיין פאָטער משה, וואס איז געווען באַקאנט אלס משה העקער. צווישן די יאָרן 1890-1897 זיינען געקומען יידן פון בויבערקע וועלכע האָבן געוואָלט אָנהאלטען זייער רעליגיעזן וועג ווי אין דער אלטערהיים און זיי האָבען זיך אָרגאניזירט אין אַ פאריין אונטערן נאָמען בויבערקער "עם-קדושים". צווישען די ערשטע גרינדערס זיינען געווען, אברהם פאנעט, הערש

שניידער, און זיין ברודער דוד, שמואל יוסף פעכטער, און שלמה דרעווען. נאָך דעם ווי עס זיינען אוועק יאָרן, און די ערשטע גרופּע איז אויסגעשטאַרבן האָבן זיך די איבער-געבליבענע מיטגלידער אָנגעשלאָסן אין דער גרויסער גאליציאנער שול אויף דער איסט-סייד מיטן נאָמען "דוקלער מגן אברהם", די שול עקזיסטירט נאָך ביזן היינטיקן טאָג.

דער ערשטער בויבערקער פאראין

אין 1901, האָבן זיך פארוואמלט א גרופּע בויבערקער לאנדסלייט אין דער היים פון ניסן כץ, א הויז-פארבער, און זיך אָרגאניזירט אין דער "בויבערקער קראנקן-אונטערשטיצונג פאריין", זייער אויפגאבע איז געווען צו באַזאָרגן קראַנקע, ווי אויך צו צאָלען וועכענטליכע קראַנקן אונטערשטיצונג צו די מיטגלידער. צווישן די גרינדער זיינען געווען, ישראל פיבערט, לעווי האבער, ניסן כץ, דוד משה קריעג, הערש זיגער, יונה שטיין, לעאַן מייכערסאָן און משה ברענער. די לעצטע צוויי זיינען אויך געווען הויז-מאַלערס, אָבער זיי האָבען זיך געמאכט אקטיוו אין גאליציאנער קווארטאל אין יענער צייט, געהאַלפן אין דער גרינדונג פון עטלעכע אינסטיטוציעס אינעם גאליציאנער קווארטאל. משה ברענער איז אַ פאָר צענדליק יאָרן געווען דער אקטיווסטער ארבעטער אין דעם בויבערקער פאריין. דער ערשטער פרעזידענט פון דער פאריין איז געווען ישראל פיבערט, און דער ערשטער סעקרעטאר איז געווען לעווי האבער.

די איצטיקע באַאמטער זיינען אלעקס שוואַרץ, משה פאנעט, פרעזידענט, הערש שניטצער-וויצע פרעזידענט, הערש זיגער-קאסירער, און יוסף קראַנעטאל-סעקרעטאר. אין 1891, איז אריבערגעקומען פון בויבערקע חיים אהרון האפנער. אין בויבערקע און אין דער גאנצער אומגעגענט פון בויבערקע איז ער געווען באַקאנט אלס אן אינטעלעק-טואל, ער איז געווען א מאַרשעליק, אויף חתונות. אין דער אמת'ן איז אים דאָס נישט געווען צום האַרצן, אָבער א ייד האָט דאָך געדארפט פרנסה. ווען ער איז אריבער געקומען קיין ניו-יאָרק איז ער טאקע באלד אנטוישט געוואָרן, ווייל ער האָט איינגעזען דאָס מיט דעם עלעמענט מיט וועלכען ס'איז אים אויסגעקומען צו פארקערן איז נישט געווען זיינס גלייכן. נאָך דעם ווי ער איז אָפגעווען עטלעכע יאָר, האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין בויבערקע. אָבער ווידער האָט זיך זיין עקאָנאָמישע לאַגע נישט פארבעסערט, אין נאָכן אָפּווייזן א יאָר אָדער צוויי אין שטעטל, האָט ער זיך ווידער אומגעקערט קיין ניו-יאָרק, ווו ער האָט זיך אויך אָפגעגעבן מיט לערנען תנ"ך מיט דערוואַקסענע קינדער פון זיינע פריינד. האפנער האָט זיך אויך אָפגעגעבן מיט שרייבען אין יידיש ווי אויך אין העבראעיש. איך דערמאן זיך, ווען דאָס גאליציאנער "אידיש וואַכענבלאט" האָט געמאכט אַן ענדונג אין דער פאָרוואַלטונג איז חיים אהרון האפנער געוואָרן דער רעדאַקטאָר. ווען איך האָב באַזוכט די רעדאַקציע איין אָונט אויף ריווינגטאָן סטריט, אינעם גאליציי-אנער פערטל אין ניו-יאָרק, האָב איך געטראָפן האפנער ביים שרייבן דאָס לייט-אַרטיקל פאָר דער צייטונג, ביי

אָנגעצונדענע ליכטלעך, ווייל ס'איז נישט געווען קיין געלט צו באצאלן פאר גאז.

אין 1895, איז מיין עלטערער ברודער, יצחק-לייב אויך געפארן קיין אמעריקע. מיט צוויי יאָר שפעטער איז געפארן אן אנדערער ברודער, שלמה; מיט א יאָר שפעטער דער ברודער לייזער, מיט צוויי יאָר שפעטער אברהם, און נאך מיט צוויי יאָר שפעטער איז אויך מיין ווייניגקייט אָפגעפארן פון בויערקע אין לאנד אריין וואָס מען האָט גערופן "די נייע וועלט". אזוי איז עס געווען ביי אנדערע פאמיליעס, איינער האָט אריבערגעבראכט די אנדערע.

אין יאָר 1899, איז אָפגעפארן פון בויערקע קיין אמעריקע, שמואל שליידער, ער איז געווען איינער פון די אינטיליגענטסטע אין בויערקע. ער איז נאָר געקומען אויף אַ קורצער צייט און גערעכענט אַז אַזוי שנעל ווי ער וועט אָפּשפּאַרן אַ ביסל געלט, וועט ער זיך צוריקקערן אהיים, ד.ה. קיין בויערקע. שליידער איז געווען דער גרינדער און ערשטער פרעזידענט פון דעם ציון-פאָרין "אהבת ציון", אין בויערקע. אָבער איידער שליידער האָט פארלאָזט אמעריקע, האָט ער באזוכט די מיסיאָנערישע הייזער אין דער אידישער נאכבאָרשאפט אין ניו-יאָרק. יעדעס מאָל ווען ער האָט בייגעוויינט אַ פאָרטראַג אָדער אַ דיסקוסיע אין די הייזער, פלעגט ער צוריקשלאָגן די לינגס פון די מיסיאָנערן. אזוי ווי אין שליידער'ן האָבען די מיסיאָנערן אָנגעטראָפּן איינעם וואָס האָט אלעס געהאט אויף דער שפיץ צונג, האָבן זיי איינגעזען דאָס מיט זיינע פראַגעס מאַכט ער זיי צו אַש און בלאָטע. דער רעזולטאט איז געווען דאָס ער איז געבעטן געוואָרן מער נישט צו קומען אין די מיסיאָן-הייזער. אזוי ווי ער האָט אָנגעהאלטן זיינע באזוכן האָבן זיי אים פשוט ארויסגעטריבן. אָבער גרויסע שאַדנס האָט ער זיי אָנגעמאַכט. אין שליידער'ן האָבן זיי געהאט דעם גרעסטן שונא; ס'טייטש, ער קען זיך אויס אויף זייערע לינגס!

אין יאָר 1899, איז אויך געקומען פון בויערקע קיין ניו-יאָרק, אפרים מעסער, וואָס איז געווען באקאנט אין אונדזער שטעטל אַלס פראַיים באַזשאק. ער איז געווען באַקאנט אַלס דער בעסטער סטאָליאַר. זיין ארבעט ביי הויז-מעבל איז געווען באקאנט אין דער גאַנצער אומגעגענט פון בויערקע. ער האָט זייער ליב געהאט קינדער, און האָט זיך געגעבן די מי צו מאַכן פריילעך די קינדער פונעם שטעטל. איך דערמאָן זיך אין יאָר 1896, פאַר פורים האָט ער געמאַכט א גרויסן גראַנער און אין אָונט איז ער ארומגעגאַנגען אין שטעטל מיט זיין גראַנער און מיר קינדער זיינען נאָכגעגאַנגען און געהאַט גרויס פאַרגניגען. ווען ער איז אריין אין בית-המדרש און ווען דער לייזער פון דער מגילה האָט אויסגע-רופן דעם נאָמן המן, האָט אפרים געלאָזט דעם גראַנער געבן דעם ריכטיגן ענטפער. מיט א יאָר שפעטער, אויך אין דער נאכט פון פורים, האָט אפרים זיך געמאַכט א פאַר שטאַלצן און אזוי ווי ער אליין איז געווען זייער אַ הויכער פארשוין, האָבן מיר קינדער נאָכגעשריען אז ער וועט באלד דער גרייכען ביז צום הימעל.

אנאינטערעסאַנטן בויערקער, וואָס איך האָב געטראָפּן אין פריילינג 1903 אין די גאַסן פון ניו-יאָרק, איז געווען משה גאָטליב, ער איז געווען דער אָנגעזענסטער בעל-הבית אין

דער שטאָט, אָדער שטעטעל. פאַר א סך יאָרען איז ער געווען דער פרעזעס פון דער יידישער קהילה, ער האָט געדאווענט אין דער גרויסער שטעטישער שול, און מען האָט זיך נישט געשטעלט דאווענען ביז משה גאָטליב איז נישט געקומען. דורך א געוויסער סיבה האָט ער, און זיין זון אַרטיש אָדער ארנאָלד, געמוזט פארלאָזן בויערקע אין זיי האָבן זיך קיינמאָל אַהין נישט אומגעקערט.

משה גאָטליב וואָס איז געווען דער אייגענטימער פון אגרויס הויז אין דער שטאָט, האָט יעדעס יאָר יום-כיפור ביי נאכט, נאָך דעם אָבפאַסטען, איינגעלאָדן צו זיך די בויער-קער מחיקאנטן מיט חיים גראַס בראש, אָדער ווי ער איז געווען באַקאַנט מיטן נאָמען חיים קלינעטער, און זיי האָבן געשפילט אין זיין הויז און פיל יונגע מענטשן פונעם שטעטל זיינען געשטאנען שעה'ן-ווייז ביי די פענצטער און זיך צוגעהערט צו דער מוזיק.

און דאָ זע איך דעם מענטשן, וואָס איז אַלע מאָל געגאנגען מיטן קאַפּ אויפגעהויבן, מיט זיין הויכער געשטאַלט פון אפשר איבער 6 פוס, גייט איבער די גאַסן פון דער ניו-יאָרקער יידישער נאכבאָרשאפט. דעם קאַפּ אָנגעבויגן, און אזוי ווי אין מיטן דער וואָך האָט ער נישט געהאַט מיט קיינעם פון די לאנדסלייט צו פאַרברענגען, ווייל זיי האָבן געארבעט, פלעגט ער אריינקומען צו יוזיפ ראזנער אין זיין קליינעם שוין-ווארשטאט, און ווען ראזנער איז געזעסן אויף דעם בענקלעל און געמאַכט שיך, האָבן זיי געשמועסט. אָבער עס האָט אזוי נישט געקענט לאַנג אָנהאַלטן, איז משה גאָטליב אָפּגעפארן קיין ארץ-ישראל, זיך דאָרטן צו באזעצן. ער האָט טאַקע באַלד אַריבער געבראכט זיין פרוי רויזעלע פון בויערקע און זיך געמאַכט זיין היים אין ירושלים.

איך דערמאן זיך, ווען איך האָב אין 1912 באזוכט אונדזער שטעטל, האָט מען מיר איבערגעגעבן דאָס זיין עלטסטער זון, יאָסל - וואָס איז געווען באַקאַנט אין שטעטל אַלס א מאַשקע, און האָט געהאַט אַ האנט אין באַקעמפן די ציוניסטן, אָדער בעסער געזאָגט די יידישע נאציאָנאַלע באוועגונג, וואָס איז דעמאָלט געווען זייער שטאַרק אין גאליציען, בויערקע איינגעשלאָסן - האָט באזוכט זיינע עלטערן אין ירושלים. ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט פון זיין באזוך, האָט ער חוזה געמאַכט פון די ציוניסטן. "איר ווילט אונדז ברענגען אין דעם לאנד, וואָס איז שמוציק, האָט נישט קיין וואסער פאר די איינוווינער, די וועגן פון יפו קיין ירושלים זיינען פיל-פיל ערגער ווי די וועגן פון בויערקע קיין לעמבערג, און דער שמוציקער טערק איז דאָרטן דער בעל הבית. אהין ווילט איר אונדז פירן, אַה ניין! איך און מיינע אייגענע בלייבן דאָ אפילו ווען די בעל-הבתים זיינען די פאָליאַקן; ווי איינער פון די "מרגלים" האָט ער גערעדט.

יאָסל, דער "מרגל" האָט אויך געהאַט זיין טויט פון די נאציס אין בויערקער געטאָ. זיינע עלטערן, האָבן פיל בעסער אויסגעפירט, זיי האָבן אויסגעלעבט די יאָרען אין גרויס צופרידנקייט אין ארץ ישראל.

די יונסטע טאכטער זיינע לעבט אין ישראל. אלע אנדערע זענען אומגעבראכט געוואָרן.

אין אַ שבת נאָך מיטאָג, אין 1905, עס איז דאכט זיך מיר געווען דעם 30-טן מאי, ווען עס ווערט אין אמעריקע

אָפּגעהאלטן דער געדענק-טאָג, בין איך געווען אין דער יידישער נאכבארשאפט אין ניו-יאָרק. איך האָב אָנגעטראָפֿן אויף אַ לאַנדסמאַן. אַזוי ווי מיר זיינען געגאַנגען און געשמועסט זיינען מיר צוגעקומען צום הויז וווּ די בויבערקער לאַנדסלייט האָבן אין די שבת'ים געהאַט זייער מניין. ווען איך האָב זיך צוגעקוקט צום טיש וווּ עס איז געזעסן אין עלטערער ייד און געזאָגט תהילים, האָב איך דערקענט אז דאָס איז שמחה וואָסערטרענער. ער פלעגט טראָגן אין בויבערקע וואָסער צו די בעל-בתיים פון גאנץ פרי ביז שפעט אין אָוונט, און פון דעם האָט ער קוים ארויסגעשלאָגן אַן אָרימע פרנסה. ער האָט זיך מיט מיר ארוינגעכאַפֿט, אָבער זיין פנים האָט ארויסגעוויזן וואָר. "וואָס איז עפעס נייעס ביי אייך ר' שמחה?" - אלעס וואָלט געווען גוט, קיין עסן און אויף אַ פּאָר סענט אין דער קעשענע פּעלט מיר נישט, אָבער איך בעט גאָט ער זאָל מיר פארגעבן מיינע זינד. "וואָס פאר זינד האָט איר, אלע מאָל געארבעט שווער און ביטער פאר אנאָרים שטיקל ברויט, ווען האָט איר געקענט זינדיקן? זיין ענטפער איז געווען: "איי וואל, און א טרער האט זיך ארויסגעקוקעלט, אָבער דאָס ברויט וואָס איך עס באקום איך פון די וואָס זיינען מחליל שבת". כאָטש ער האָט נישט אָנגערופן קיין נאָמען אָבער איך האב פארשטאנען אז ער מיינט זיין זון. יעדענפאלס, שמחה וואָסער-טרענער האָט אויסגעלעבט זיינע יאָרען אין אמעריקע און קיין עסן, און אויך אפּאָר סענט אוועקגעגעבן, האָבן אים נישט געפּעלט. געשטאַרבן און עלטערער מאַן. פיל בעסער ווי ער האָט געקאָנט אויסלעבן אינעם אָרימין בויבערקע.

אונדזער ערשט נישט לאנג פארשטאַרבנער ברודער שלמה פלעגט דערציילן, דאָס אין יאָר 1900 האָבן מיר געהאַט יאָרצייט אין א שבת. ער איז געקומען פון ברוקלין קיין ניו-יאָרק, און זיך געטראָפֿן מיט מאָרדכי הערשין, ער פלעגט אין בויבערקע אריינקומען, באזונדערס אין די ווינטער טעג, צו אונדז אין שטוב כדי זיך אָנצוואַרמען. זיין אָרימע פרנסה האָט ער ארויסבאקומען פון טרייבען אָקסן פון, און קיין, בויבערקע. ווען מייין ברודער האָט אים געטראָפֿן גיין, איז ער געווען גוט געקליידט, אַ שוואַרצן אנצוג, אַ האָרטן שוואַרצן הוט און אויף דער וועסט איז געווען אויסגעצויגן אַ גאָלדענע קייט און זיינער, וואָס ער האָט מן הסתם געקויפט אויף אויסצאלונג, א דאָלאַר אַ וואָך. ער האָט זיך אַרומגעכאַפֿט מיט מייין ברודער און ווען מייין ברודער האָט אים געפרעגט ווי עס גייט אים? איז זיין ענטפער געווען: "ברודער שלמה, עס וואָלט אלעס געווען גוט, אָבער דאָס עסן טויג נישט, נישט ווי אין בויבערקע. דאָס פלייש איז נישט קיין פלייש און דאָס ביר איז נישט קיין ביר". נו, דאָ האָט איר א ייד וואָס אין בויבערקע האָט ער אפשר געגעסן פלייש איין מאָל אין דער וואָך, שבת, און ביר האָט ער אפשר געטראָנקען ווען עמיצער האָט אים טראקטירט, און דאָ אין אמעריקע האָט ער אלעס צו זאָט און ער האָט נאָך עפעס דאָצו. יעדענפאלס, מאָרדכי הערש וואָס האָט אין ניו-יאָרק געהאַנדלט מיט פרוכט און נישט שלעכט פארדינט, האָט אויך אויסגעלעבט זיינע יאָרן אין אמעריקע. וואָס קיין עסן האָט אים אין אמעריקע קיינמאָל נישט געפּעלט, און אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַנאָפּענע האַנט האָט

ער נאָך געהאַט אוועקצוגעבן אַ פּאָר סענט פאר אָרימע. ווי שוין דערמאנט צווישן די גרינדער און מיטגלידער פון דער חברה בויבערקער "עם-קדושים" איז אויך געווען ר' אברהם פאנעט, אָדער ר' אבראַמעלע פאנעט. ער איז געווען באַקאַנט צווישן די בויבערקער, און אויך אַנדערע גאַליציאַנער לאַנדסלייט, אַלס דער פּעאַיקסטער מוהל, און איז געווען באַליבט ביי אַלעמען. די לאַנדסלייט האָבן ב'אמת הנאה געהאַט אים צו זען שבת און יום-טוב - גיין געקליידט אין א שוואַרצן אנצוג מיט א צילינדער-הוט. אַזוי ווי ער איז געווען א גוטער בעל-תפילה, איז זיין מוסף דאווענען ראש השנה און יום כיפור געווען אַזוי אָנגענעם, אַז אידן פון אַנדערע שולן אין דעם גאַליציאַנער קוואַרטאַל זיינען אים געקומען אין מיטן דאווענען הערן. ער האָט אויסגעלעבט זיינע יאָרען אין גרויס כבוד.

איך האָב דערמאנט אַז משה גאָטליב איז אוועק פון בויבערקע וווּ ער האָט נישט געטאַרט, צוליב געוויסע סיבות, צוריק קומען אין שטעטל אריין. אָבער ער איז נישט געווען דער איינציקער משה וואָס האָט נישט געטאַרט צוריק פאָרן, ווייל זיי זיינען געווען אין דער געפאַר ארעסטירט צו ווערן. מיט עטליכע יאָר פאר דעם, איידער משה גאָטליב האָט פארלאָזט אונזער שטעטל, איז אנאָנדערער משה אויך אַנטלאָפֿן פונעם שטעטל. אויך ער איז געווען אין א סכנה פון ארעסט. דאָס איז געווען משה יאקער, א יתום וואָס איז אויפגעצויגן געוואָרן ביי דער משפּחה פון מלכה גרינבלאַט. פונעם פאך איז ער געווען א הויז-מאַלער, מיט גרויס טאַלאַנט. זיין ארבעט האָט יעדער אין שטעטל געזוכט.

עטלעכע וואָכען פאר פסח אין 1897 האָט די רייכסטע פרוי אין שטעטל רחל ערדען, זיך באדוונגען מיט משה יאקער ער זאָל אויסמאַלען אירע שטיבער. ער האָט זיין ארבעט געמאַכט צו איר צופרידנקייט. צוויי אָדער דריי טעג פאר פסח האָט ער פארענדיקט זיין ארבעט און פרוי ערדען האָט אים דערלאָנגט זיין געלט. ווען ער האָט עס איבערגעציילט האָבן געפּעלט עטלעכע קראַנען צו דער סומע וואָס זיי האָבן זיך באדוונגען. אַז ער האָט געבעטן דאָס איבריגע געלט, האָט זיך פרוי ערדען אויף אים צופרידערט און אים אָנגערופן מיט נישט קיין שיינע נעמען. משה איז אַזוי געשטאנען און זיך צוגעהערט, און אַזוי ווי ער האָט געהאלטן אין דער האנט דאָס שפּעלע מיט אַביסל פאַרב און א גרעסערע באַרשט, האָט ער מיט איין שפּריץ פארשפּריצט די נייע געמאַלטע ווענט, און טאַקע באלד אַנטלאָפֿן פון דער שטאָט. פרוי ערדען האָט זיך צושריען און צעוויינט, ווייל עס איז געווען ערב פסח און קיין אַנדערע גוטע מאָלערס זיינען נישט געווען דעמאָלט אין דעם שטעטל.

אַ גאנצן פסח האָט דאָס שטעטל געהאלטן אין איין ריידן וועגן דעם ערדען-יאקער אינצידענט. איך האָב שוין באלד אָנגעהויבן צו פארגעסן וועגן דער גאנצער מעשה, אָבער ווען איך האָב מיט יאָרן שפּעטער זיך געטראָפֿן מיט משה יאקער אין ראטנער'ס רעסטאָראַנט אין ניו-יאָרק, אין מיר האָבן ביידע זיך דערמאָנט אין דעם אינצידענט, האָט מיר משה יאקער דערקלערט:

"איך האָב אריינגעלייגט כוחות אין דער אַרבעט עס זאָלן ארויסקומען שוין געפאַרבעטע צימערען, וואָס פרוי ערדען

האט אליין גערימט, אָבער ווען עס איז געקומן צום צאָלן האָט זי מיר געגעבן מיט 3 קראַנען ווייניקער ווי מיר האָבן זיך באַדונגען. און ווען איך האָב פּראָטעסטירט האָט רחל ערדען מיך נאָך באַליידיקט, אָנגערופן מיט שענדליכע נעמען. און אויך געסטראשעט דאָס אויב איך פארלאָז נישט טאקע באַלד איר הויז וועט זי רופן פּאָליציי. דאָס האָט מיך אויפֿ־ גערעגט ביז נאָר, און ערשט דאָן האָב איך פאַרשפּריצט די ווענט פון דער גרויסער שטובֿ.

דעם 17-טן מאי 1908, ווען עס האָט אָנגעהאלטען די גרויסע אימיגראַציע, און כמעט יעדען טאָג זיינען אָנגעקומען שיפן מיט פרישע, נייע עמיגראנטען פון אייראָפּע, צווישען זיי אויך עמיגראנטען פון בויבערקע, האָבן אַ גרופּע יונגע בויבערקער זיך פאַרזאָמלט אין אַ היים פון אַ לאַנדמאָסאן און געגרינדעט די "פּראָגרעסיווע בויבערקער יונג מענס בענעוואָלענט סאָסייטעט". צווישן די פאַרזאָמלטע לאַנדס־לייט זיינען געווען, רובין גרעבעל, דזשוליוס ענגעלבערג, דויד געוואנטער, איציק צוקערקאנדעל, מרדכי העלפער און זיין ברודער בעריש און נאָך עטלעכע אנדערע בויבערקער. דער ערשטער פרעזידענט איז געווען מעקס גלאנצער, און דער ערשטער פינאנץ סעקרעטאר איז געווען דזשוליוס ענגעלבערג און דער פּראָטאָקאָל סעקרעטאר הערץ פישער, דער זון פון פּראָיים מלמד. די איצטיקע באַזאָמטע זיינען, מייער גימפּעל, עקס־פרעזידענט; זיינוול העלפער, פרעזידענט; אוירווינג הערבסט, סעקרעטאר און טרעזשורער; און שאַמע בערגווערק, קאָרעספּאָנדענט סעקרעטאר; שמחה, אָדער סעם, הערבסט און רובין גרעבל, זיינען אַפּאַר צענדליקער יאָרגעווען אין דער פירערשאפט פון דעם פאַריין.

איך בין נישט געווען קיין מיטגליד, ווייל אַלס ציוניסט האָב איך נישט געקאָנט צוזען ווי יונגע מענטשן, אין עלטער פון 16-21 יאָר, זאָלן שוין האָבן אַ ציל צו דיסקוטירן ביי זייערע פאַרזאָמלונגען וועגען זיך באַזאָרגן מיט קרקע. איך און מיינס אַ קהין, און געשעפט שותף, לייביש קראטער, וואָס זיינען געווען מיטגלידער פון דעם דעמאָלט אָנערקענטן ציון־פאַריין אין גרויס־ניו־יאָרק, "עסטרייך־אונגאַרישע ציאָניסטען", זיינען געווען מיט דער מיינונג, דאָס עס איז מער ראַטזאָמער אוועקצוגעבן אונדזער צייט און מי לטובת אַ נאַציאָנאַל היימלאַנד אין ארץ ישראל, איידער צו געהערן צו אַ פאַריין וווּ יונגעלייט דיסקוטירן וועגן קרקע. אָבער כאָטש מיר זיינען נישט געווען קיין מיטגלידער, האָבן מיר זיך באטייליקט אין זייערע פריידן און ליידן. דעם אמת געזאָגט, היינט זעען מיר איין דאָס אויך מיט קרקע מוז מען זיך באַזאָרגן. מיר האָבן אויך אויסגענוצט אונדזער נאָענטקייט מיט די פירערס פון דער סאָסייטעט, לטובת דעם יידישן נאַציאָנאַל־פּאָנד און אַנדערע פּאָנדן פאַר ארץ ישראל, און וואָס זיי האָבן אונדז קיינמאָל נישט אַנטזאָגט.

עס איז אינטערעסאַנט, ווי אזוי געוויסע מענטשן זיינען אַלע מאָל פאַראַנטערעסירט צו אָרגאַניזירן סאָסייטעס. דעם זעלבן ניסן כּף, וואָס האָט געהאַלפן אָרגאַניזירן דעם בויבערקער קראַנקען אונטערשטיצונג־פאַריין, איז איינ־ געפאלן אַ געדאַנק צו אָרגאַניזירן די געוועזענע יונגע מענער פון גאַליציען, וואָס האָבן אַמאָל געדינט אין דער עסטריי־

כישער אַרמע. ניסן אליין איז געווען אַ צונגס־פירער ביי דער עסטרייכישער אַרמיי. איז געקומען צו הילף אַנאַנדערער בויבערקער, וואָס האָט אויך געדינט אין דער עסטרייכישער אַרמע, מיטן נאָמן נפתלי האבער, וואָס האָט געארבעט אַלס אַ סטאַליאר אין ניו־יאָרק. אין אַ קורצער צייט האָבן זיי צוגעקריגן פיל מיטגלידער און אין זייערע פרייע צייט פלעגן זיי זיך צוזאַמענקומען אין אַ פאַרק און זיך מושטערן. זיי האָבן געטראָגן דאָס מיליטער מונדור, ווי דאָס רעגמענט פון לעמבערג האָט געטראָגן. זייער גרעסטער טאָג איז געווען דער 18-טן אָגוסט, דער טאָג פון קייזער פראַנץ יאָזעפֿ'ס געבוירן־טאָג. זיי האָבן זיך פאַרזאָמלט אין דער גרעסטער גאַליציאַנער שול אויף דער איסט־סייד, און אָפּגעהאַלטן דעם נאָמענס־טאָג. זיי האָבען פאַראַדירט פארן עסטרייכישן גענעראַל־קאָנסול אין ניו־יאָרק, וואָס האָט געוויינטלעך געהאַלטען אַ קורצער רעדע. אין אַ וואָך אָדער צוויי נאָכדעם, פלעגט ניסן כּף באַקומען פון דעם עסטרייכישן אַמבאַסאַדאָר אין וואשינגטאָן אַ דאנק־בריוו און מיט דעם בריוו פלעגט ער שטאַלצירן. די מיטגלידער האָבען זיך זייער אָפט געביטן, ווייל ווי נאָר איינער פון זייערע זעלנער איז געוואָרן אַנאַמעריקאַנער בירגער, איז ער אַרויסגעטרעטן פון דער סאָסייטעט. די קליינע צאָל מיטגלידער וואָס איז איבער־ געבליבן, האָבן אויפגעגעבן זייער פאַריין, אזוי שנעל ווי די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין 1914. עס איז געווען אַ ווונדער, אָט זיינען מיר מיטגלידער פון דעם ציון־פאַריין צו אַרבעטן פאַר אַ יידישן שטאַט אין ארץ ישראל (און עס איז אָנגעקומען שווער צו זאָמלען געלט פאַר ציוניסטישע פּאָנדן), און דאָ זענען מיר ווי יונגע־לייט שפּענדן אייגענע געלטער פאַר מיליטערישע אַניפּאָרמס און אויך צו דינגען עטלעכע פערד, וואָס זיי האָבן גענוצט ביי זייערע מושטערונגען.

אין זומער פונעם יאָר 1909 – דאָס איז געווען צוויי טעג נאָך דעם ווי עס זיינען פאַרגעקומען די וואָלן צום עסטריי־ כישן פאַרלאַמענט – בין איך אָנגעקומען קיין בויבערקע און געהערט דאָס דר. גרשון ציפּער דער קאַנדידאַט אויפֿ'ן יידישן נאַציאָנאַלן צעטל איז דורכגעפאַלן, כאָטש אין בויבערקע גופא האָט ער באַקומען פיל מער שטימען, ווי זיין פּוילישער געגנער. אָבער אזוי ווי דער באַצירקס־הויפטמאַן פון בויבערקע האָט אַלע מאָל געהאַט אַ פאַרפליכטיגונג צו זיין פּוילישער פאַרטיי, איז ער געווען בייז אויף די יידען. אויסגעלאָזט זיין הארץ האָט ער אויף מיין פאָטער, וואָס איז געווען דער גבאי אינעם שטאַטישן בית־המדרש. אַ טאָג נאָך די וואָלן, האָט ער גערופן מיין פאָטער און זיך אויף אים געבייזערט, פאר וואָס ער האָט דערלויבט, אַז דאָס בית־ המדרש זאָל אויסגענוצט ווערן צו האלטן דאָרט די פּאָליטישע פאַרזאָמלונגען פון די ציוניסטן, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דר. ציפּער'ס קאַנדידאַטור. קיינער פון די תּירוּצים וואָס מיין פאָטער האָט אים געגעבן, האָט נישט געהאַלפן ער האָט געסטראשעט אַז דאָס ער וועט זיך מיט אים נאָך אַפּרעכענען. מיין פאָטער וואָס האָט געהאַט דעם כּבוֹד צו זיין דער גבאי פונעם בויבערקער בית־המדרש פאר איבער 30 יאָר, האָט אויפגעגעבן דעם כּבוֹד און פאַרלאָזט זיין געבוירנשטאָט און זיך באַזעצט אין אַנאַנדערער שטאַט אין גאַליציען, אין באַרוזאָן, וווּ אונזער אַ שוועסטער האָט געווינט.

אין זומער פון 1912, ווען איך בין געווען ביי דער יוצונג פונעם ציוניסטישן אקציע־קאמיטעט אין בערלין, האב איך זיך געטראפן מיט אדאלף שטאנד, א מיטגליד פון דעם קאמיטעט, ווי אויך אן אפגעארדעטער פונעם עסטרייכישן פארלאמענט. ווען מיר האבן זיך צורעדט וועגן וויכטיקע ציוניסטישע פערזענלעכקייטן אין גאליציען און ארויפגעקומען אויפן נאָמען דר. גרשון ציפער, האָט שטאנד באמערקט דאָס דר. ציפער איז נישט לאַנג צוריק געקומען פון אַ באזוך אין ארץ ישראל, ווו ער האָט זיך געטראפן מיט זיינעם אַ פריינד, דער דעמאָלט באוויסטער פּעדאָגאָג שלמה שילער. אויף שילערס אַנרעכנונג האָט דר. ציפער אָנגענומען אַ שווערע אַרבעט, צו זאמלען אין גאליציע 100,000 קראָנען, אָדער 20,000 דאָלאַר כדי צו בויען אַן אוניווערזיטעט אין ירושלים. (עס דאכט זיך מיר אַז אזוי ווי מיט צוויי אָדער דריי יאָר פריער איז געפֿונט געוואָרן די הרצליה גימנאזיע אין תל־אביב, וואָס איז אייגענטליך געווען אַן אונטערנומענע פון רוסישע ציוניסטן, האָט דר. ציפער געהאַט אַ געדאנק, דאָס די גאליצישע ציוניסטן זאָלן אויפבויען אַ גימנאזיע אין ירושלים.) ווען ציפער האָט זיך צוריק געקערט פון זיין באזוך, איז ער אַרומגעפֿאָרן אין שטעט און שטעטלעך, אין גאליציע, און געזאמלט געלט פאַר דעם ירושלימער גימנאזיום. ער האָט אויך באזוכט אונדזער שטעטל בויבערקע ווו מען האָט אים צוגעזאָגט אַ געוויסע סומע געלט. אזוי ווי קיין זייער רייכע ציוניסטן זיינען נישט געווען אין שטעטל, האָבן זיי געגעבן אַ ביסל געלט, אָבער נישט אין גאַנצן. ווען איך האָב זיך מיט אים געטראפן אין לעמבערג, האָט ער מיר געוויזן די קאָליטע בילדער פון די יידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל און איך האָב אים געגעבן אַ געוויסע סומע געלט, דאן האָט ער געוויזן די ליסטע פון בויבערקע און איך האָב אים צוגעזאָגט, ווען איך וועל צוריק קומען קיין אמעריקע, וועל איך צוזאמענעמען ביי די יונגע בויבערקער די צוגעזאָגטע סומע, כדי גוט צו מאכן דאָס וואָס די ציוניסטן אין בויבערקע האָבן זיך פאַרפליכטעט.

גראַד דעמאָלט, ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט, האָבן די "פּראָגרעסיווע בויבערקער יונגע מענער", אָפּגעהאַלטן אין אַ זונטיק נאָכמיטאָג אַ פארזאמלונג און טאקע ביי דער דאָזיקער פארזאמלונג האָבן איינצעלנע בויבערקער פון זייערע קעשענעס גוט געמאַכט דאָס געלט וואָס מען האָט צוגעזאָגט דעם דר. ציפער.

איידער איך האָב זיך צוריקגעקערט קיין אמעריקע, האָב איך געהערט, דאָס אין דעם שטעטל האָבן זיך אויפגעפֿענט עטלעכע בענק און יידען האָבן פרנסה. דאָס האָט מיך געוונדערט, ווייל דאָס שטעטל בויבערקע האָט נישט געהאַט קיין אינדוסטרי, און קיין נאפט איז אויך נישט אַנטדעקט געוואָרן, מען האָט מיר איבערגעגעבן דאָס נאָר איינצעלנע מענטשן מיט אַ באגרענצטן קאפיטאל האָבן געקענט עפֿענען די בענק. וואַרשיינלעך זיינען דאָס געווען יונגע פאַרהייראַטע מענטשן וואָס האָבן באקומען פרישע גוים, אָבער אויך דאָס האָט מיך נישט באפרידיקט. ערשט ווען איך בין געוואָר געוואָרן דאָס די וועקסלען וואָס די בענק באקומען מיט 12% צינען ווערן פאַרעצט אין לעמבערג פאַר אַ ביסל אַ קלענערן צינען ווי 8 פראצענט, און די בענק פון לעמבערג

דיסקאנטירן די וועקסלען אין ווין פאַר 6% פראצענט, אין מאנכעס מאָל האָבן די ווינער בענק דיסקאנטירט די וועקסלען אין דער שווייץ אויף 5%. דאן האָב איך ערשט אָנגעהויבן צו פארשטיין ווי אזוי עס איז געקומען דאָס אין אַ קליין שטעטל ווי בויבערקע זאָל מעגלעך זיין צו עפֿענען עטלעכע בענק, אָדער ווי מאנכע האָבען זיך אויסגעדריקט "בענקלעך". אזוי ווי דאָס איז נישט געווען לויט די פאַרשריפטען פון דעם עסטרייכישן געזעץ צו נעמען גרויסע צינען, האָב איך אויך בייגעווינט אין בויבערקע ווי מ'האָט דעמאָלט אַרעסטירט איינעם אָדער עטלעכע פון די שענסטע בעלי־בתים. און עס האָט געבראַכט צו דעם, דאָס די קליינע בענק אין גאליציען זאָלן באַנקראַטירן.

איך געדענק אויך אין דער זעלבער צייט, אין א שבת אין דער פרי, ווען יידען האָבן אָנגעהויבן ארויסקומען פון די שולן, האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ סצענע וואָס איך וועל קיין מאָל נישט פאַרנעסן. פּלוצים זעען מיר עטלעכע פּורן זיך אָפּשטעלען ביי דער היים פון אַ שיינעם און עלטערן בעל־הבית אין בויבערקע, בעריש לייב קריענ. בעריש לייב האָט פאַר אַסך יאָרן געליגן געלט די גוים פון און אַרום, בויבערקע אויף משכנות, וואָס זיינען באַשטאַנען פון פּוטער־מאַנטלען, שטיוול און אפילו פון בעט־געוואנט און רעדער פון ווענענער. אַלץ וואָס דער גוי האָט געבראַכט, האָט ער אָנגענומען און אויף דעם געליגן עטלעכע קראָנען. אזוי ווי די פּוילישע באַאמטע וואָס האָבן גראַד דעמאָלט אריינגע־קוקט אין דער גאַנצער אָנגעלענענהייט פון די גרויסע פראָצענטן, האָבן זיי שוין אויך באזוכט די יעניקע וואָס האָבן בכלל זיך אָפּגעגעבן מיט אויסלייגן געלט אויף פראָצענט. עס וואָלט מיך נישט געאַרט וואָס די באַאמטע האָבן אוועקגענומען די אַלע זאַכן פון בעריש־לייבן, אָבער עס איז געווען אַ ווייטיק און אַ שאַנד דאָס וואָס זיי האָבן אויסגעקליבן דאָס אַלץ אוועקצונעמען מיט די ווענענער אום סאַמען שבת. ווען יידען זיינען ארויסקעקומען פון די שולן, גענוי מיט 25 יאָר שפּעטער האָב איך בייגעווינט אַ סצענע אין ירושלים, ווי די בריטישע מאַכט האָט צוגעשיקט אויף דער קעניג־דזשארדזש־גאַס אַנטקעגן דער "ישראל־שול", אַ גרויסן טראַק מיט שטעכעדיקע דראָטן און דאָרטן אַרומגענומען אַ גרויס הויז ווו די ענגלישע אָפיצירן האָבן געהאַט אַ קלוב, אום צו פארויכערן דאָס עס זאָלן נישט קענען אריינקומען אין דער געביידע אנדערע, אויסער ענגלענדער. ווען איך בין ארויסקעקומען פון דער שול, אַרום 10 אינדערפרי, און געזען ווי זיי נעמען אַרונטער פונעם טראַק די שטעכעדיקע דראָטן בין איך צוגעגאנגען צום אָפיציר, וואָס איז געשטאַנען אַלס דער אויפזעצער פון דער אַרבעט, און אים אויפּמערקזאַם געמאַכט דאָס מיט זייער אַרבעטן, איצט שבת, ווען די יידען וועלן באלד ארויסקומען פון דער שול, און דאָס צומען ווי מען פארלעצט זייער הייליקן שבת, וועלן זיי זיין זייער אויפגעבראַכט; אויב מען דארף דאָס טאָן, פאַר וואָס ווארטן זיי נישט אָפּ ביז אַ טאָג אָדער צוויי, און נאָך שבת קענען זיי טאָן די זעלבע אַרבעט און קיינער וועט גאַרנישט האָבן צו זיי. זיין ענטפער איז געווען ווי איך האָב שוין דערווארט: פליכט איז פליכט, ער מאַכט דאָס, ווייל די העכערע אָפיצירן האָבן אים געגעבן דעם באַפֿעל. אין ירושלים אין

דער צייט פונעם מאנדאט, האָבן די ענגלענדער אויך געהאנדלט ווי די פאליאקן אין בויבערקע.

מיר ציוניסטן האָבן דאָס שוין לאַנג געזען, אַז אַזוי לאַנג ווי אַן אנדערער איז דער הערשער פונעם לאַנד, קען אנדערש נישט זיין, דער וואָס באַהערשט דער גיט דעם באַפעל. היינט קען דאָס אין ירושלים נישט פאַרקומען. קיינער, אַפילו דער סאמע פרייער וועט נישט וואַגן אַרומ-צונעמען אַ הויז, אין מיטן דער שטאָט און אַנטקעגן דער גרויסער שול, מיט שטעכעדיקע דראָטן אום שבת, נישט נאָר אין ירושלים, אויך אין אנדערע שטעט אין מדינת ישראל קען דאָס נישט פאַרקומען.

זומער 1914, האָבן איך ווידער באַזוכט מיין געבוירן-שטעטל בויבערקע. ווען איך בין שוין געווען גרייט אַפצוגאָ, דאָס הייסט צוריקצוקערן זיך קיין אַמעריקע, אין אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט-מלחמה. און כאָטש איך בין שוין איבער פינף יאָר געווען אַן אַמעריקאַנער בירגער, האָבן איך זיך געפונען צוגעקלעפט ווי אַ פליג ביי אַ זאַמלערס טאָול, איך, ווי וואַרשיינליך אויך אנדערע אויסלענדישע בירגער, וואָס זיינען געבליבן שטעקן אין די קליינע שטעטלעך, - האָבן גיט געקענט אַרויספאַרן פונעם שטעטל. און מען האָט אונדז געהאלטן מער-ווייניקער ווי שפּאַניען. יעדעס מאָל ווען אַ בויבערקער האָט זיך צוריקגעקערט פון זיין געשעפטלעכן באַזוך אין לעמבערג, האָט ער איבערגעגעבן, דאָס אַ סך אוקראַינער, וואָס מען האָט געהאַט אַ פאַרדאַכט אויף זיי, אַז זיי שפּאַניען פאַר רוסלאַנד, זיינען פשוט דערשאַסן געוואָרן. איך האָבן כמעט יעדן טאָג געשיקט אַ טעלעגראַמע צום אַמעריקאַנער געזאַנדטן אין ווין. (מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער, ווען עס איז אונדז נעלונגען צו קומען קיין ווין, בין איך ערשט געוואָרן געוואָרן, דאָס קיין איינע, פון די אפּשר 20 טעלעגראַמען, וואָס איך האָבן אַוועקגעשיקט פון בויבערקע קיין ווין, איז נישט אָנגעקומען). אזוי ווי איך האָבן געהאַט אין דער בויבערקער קאַמאַנדע אַ ציוניסטישן פריינד פון לעמבערג, האָט ער מיר יעדן טאָג איבערגעגעבן מער-ווייניקער, ווי עס האָלט אין דער שלאַכט, נישט ווייט פון בויבערקע. און איידער די רוסן זיינען אַריין קיין בויבערקע, איז מיר מיט מיין פריינד'ס הילף געלונגען אַפצופאַרן קיין לעמבערג. אין די ערשטע 4 וואָכן פון דער מלחמה וואָס איך בין געווען אין שטעטל זיינען הונדערטע פערד-און-וועגן מיט גאנצע יידישע פאמיליעס דורכגעפאַרן אונדזער שטעטל. זיי זיינען פשוט אַנטלאָפן פון זייערע היימען, וווּ יעדן טאָג האָבן זיי דערווארט דאָס אריינשטראָמען פון די קאָזאַקן, און פאר די קאָזאַקן האָבן די יידן זייער מורא געהאַט. איבערהויפט זיינען זיי געווען אָנגעשראָקן פאר די פירער פון דער רוסישער אַרמיי, וואָס איז געווען אָנגפירט פון דעם צאַר'ס אַ פעטער, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש. ווען אין מיטן סעפטעמבער, דאָס הייסט זעקס-זיבן וואָכן נאָך דעם טאָג ווען די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, בין איך צוריקגעקומען קיין אַמעריקע, האָבן מיר טאקע באלד איינגעזען דאָס די מלחמה מוז זיך דאָך אַ מאָל ענדיקן און די פארשידענע לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע וועלען דאַרפן העלפן מיט געלט-מיטלען צוריק צובויען דאָס וואָס די מלחמה האָט צעשטערט.

עטלעכע חדשים איידער די פאַרייניקטע שטאַטן זיינען אַריין אין דער ערשטער וועלט-מלחמה אין אפריל 1917, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אַ גרופע בויבערקער לאַנדסלייט פונעם "שקלים" טיפ, אום זיך דורכצורעדן ווי אזוי צו ערן אונדזער זייער אַ חשובן לאַנדסמאַן, חיים אהרן האפנער. ער איז געווען באַקאַנט אַלס אַ העברעער, און פון צייט צו צייט האָט ער געשריבן יידיש און אויך העברעאיש. אויף דער עצה פון זיינעם אַ קאַלענע, אויך אַ יידישער און העברעישער שרייבער, יוסף מאַרגנאַשעס, איז באַשלאָסן געוואָרן, דאָס די גרעסטע ערע וועט זיין פאַר אים, ווען מען וועט גרינדן אַ פאַריין אויף זיין נאָמען.

דער ערשטער פרעזידענט פון דעם "חיים-אהרן האפנער פאַריין" איז געווען ישראל גרינבלאַט, און דער סעקרעטאַר לוי האבער. צווישן די מיטגלידער זיינען געווען די פאָלגנדע בויבערקער: מיכל האלווער, יצחק לייב האבער, עובדיה פאנצער און זיין יונגערער ברודער חנא בצלאל שעלעס, יהושע הערבסט, אבראַממשי שטיקער, שמחה בער, אברהם זלאַטקעס משה פישער און זיין יינגל מענדעל, ווי אויך זיינע ברודער, אבראַממשי און פנחס און אויך יוסף מאַרגנאַשעס, כאָטש ער איז נישט געווען קיין בויבערקער לאַנדסמאַן.

די ערשטע פאַרזאַמלונג פלעגן אָפּגעהעלאָטן ווערן אין פריואַט-היימען, און שפּעטער איז מען זיך צוזאַמענגעקומען יעדן שבת אָונט, אין דער באַקאַנטער ווין און מעד-שטובע פון קאַלמער ראָזענבלוט. די פאַרזאַמלונגן זיינען זייער געווען באַלערנדיקע. מען האָט דיסקוטירט וועגן אינטערעסאַנטע קעגנשטאַנדן אַריינגערעכנט אויך ביבלישע און היסטאָרישע טעמען. יעדנפאַלס איז באַקאַנט, דאָס אינעם גאַליציאַנער פערטל, אין ניו-יאָרק, איז די "אהרן האפנער סאָסייטע" געווען כמעט די איין איינציקע. ווען לאַנדסלייט זיינען זיך געוויינטליך צוזאַמענגעקומען אין אַ שבת אָווענד, האָט מען צוערשט געשפילט אַ קערטל, ביז אין טאָג אַריין, אָבער דער "אהרן האפנער פאַריין" איז כמעט געווען אַן אויסנאָמע. אַשאַד וואָס מענטשן ווערן עלטער און עלטערע מענטשן גייען אַוועק פון דער וועלט צוערשט. אזוי זיינען מיט דער צייט אויסגעשטאַרבן די סאמע ערשטע מיטגלידער און קיין נייע זיינען פון דעם קאליבער נישט צוגעקומען. ביים היינטיקן טאָג, זיינען נאָר געבליבן איינצעלנע מיטגלידער, וואָס עס האלט זיי צוזאַמען איז נאָר דאָס וואָס זיי האָבען קרקע. אויך דאָס וועט נישט לאַנג אויסהאלטן.

די דיסקוסיעס זיינען אַם מיינסטן באַשטאַנען אין דעם, וואָס האַפנער האָט געשטעלט פראגן און דער בויבערקער לאַנדסמאַן עובדיה פאנצער האָט געגעבן דעם ענטפער און אַן אנדערס מאָל האָט פאנצער געשטעלט די פראגן און חיים-אהרן האפנער האָט געגעבן די ענטפערס. אייגענטליך האט מען אויך פאַרבראַכט פיל צייט אין דערציילן אנעקדאָטן, וואָס דאָס אַליין איז געווען זייער אינטערעסאַנט. עס איז אויך אינטערעסאַנט דאָס פאנצער וואָס איז געווען פונעם פאך אַ דרוקער און געאַרבעט אין אַ גרעסערע שטאָט אין גאליציע, איז געקומען פאר פורים קיין בויבערקע כדי צוזאַמענצו-שטעלן אַ גרופע פון יונגוואַר, וואָס זאָלן שפילן דעם "יוסף-שפיל". ער האָט געשפילט די ראָלע פון יוסף און זיין יונגערער ברודער חנא האָט געשפילט די ראָלע פון בנימין.

פורים ביינאכט זיינען זיי געגאנגען פון הויז צו הויז, אין בויבערקע, און אָפּגעזאָגט זייער שפּיל. מיר קליינע, ווייסע חברה'ניקעס, זיינען זיי נאָכגעגאנגען און געהאַט פאַרגינג פונעם שפּיל. אַזוי איז אין יענער צייט, מער-ווייניקער, פאַרגעקומען אויך אין אַנדערע שטעטלעך.

אין דער צייט ווען דער "אהרן האפנער פארייך" איז געגרינדעט געוואָרן, האָט שוין עקזיסטירט אין ניו-יאָרק דער בויבערקער פרויען-אונטערשיצונג פארייך. אייגענטליך האָט ער שוין עקזיסטירט זינט 1901, אָבער אין 1917, האָט ער געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. ער האָט שוין דעמאָלט געהאַט איבער 90 מיטגלידער און לויט דעם רעגיסטער פון דער ניו-יאָרקער קהילה, זיינען זיי דעמאָלט געווען זער טעטיק. זייער פרעזידענט איז דעמאָלט געווען י. עסנער און סעקרעטאר ק. האריס. צווישן די טעטיקע מיטגלידער איז געווען פרוי חנה שפיצבארד-טשאפמאן.

מיט א יאָר שפעטער אין 1818, ווען די קאָנגרעס האָבן נאָך אַלץ געשפּיגלט מיט פייער אין דער גרויסער וועלט מלחמה, זיינען זיך צוזאמענגעקומען מערערע בויבערקער לאַנדס-לייט און געגרינדעט די בויבערקער רעליף, אַדער הילפס-פארייך, צו העלפן אונדזער געבוירן-שטאָט.

דאָ וועל איך ציטירן די ווערטער פון דר. רינגעל, אין אַ טאַג אין 1914, ווען די מלחמה איז שוין געווען אין פולען גאנג. ווען זיין קאָמיטעט אין לעמבערג האָט מיר מיטגעגעבן צוויי בריוו צו די יידישע און ציוניסטישע פירער אין אַמעריקע: "די מלחמה מוז דאָך נעמען אַן ענדע, אין א יאָר אָדער צוויי, און די יידן פון אייראָפּע איבערהויפט די יידן פון רוסלאַנד, פּוילן און גאַליציע, וועלן ארויסקוקען צו אייך יידן פון אַמעריקע, איר זאָלט העלפן צוריקצושטעלן די יידישע אינסטיטוציעס, וואָס זיינען חרוב געוואָרן אין דער מלחמה, און אויך נישט פאַרגעסן אין אונדזער ארץ ישראל" (און די צייט האָט באַוווּן דאָס עס איז אזוי געווען). דאָס יידן אין אַמעריקע מוזן זיך צוגרייטן פאַר דעם טאַג. דאָס זעלבע האָבן פיל לאַנדסמאַנשאַפּטן אין אַמעריקע געפילט, אַז אזוי וועט עס זיין. מיר בויבערקער האָבן געהאַט אונדזער לאַנדסמאַן דושלויס ענגעלבערג אין בויבערקע, פיל פריער ווי אַנדערע שטעט. אזוי שנעל ווי די מלחמה איז געווען צו ענדע, איז ענגעלבערג געפאָרן געשעפטלעך קיין אייראָפּע און ער האָט שוין דעמאָלט באַזוכט בויבערקע.

ענגעלבערג האָט געטראָפן אין בויבערקע אַן אַרימקייט נישט צו באשרייבן. די בלאָטעס זיינען געווען אזוי גרויס אַן טיף, אַז ער האָט פאַרלוירן זיינע קאלאַשן. דאָס הקדש ווי עס האָבן זיך אויפגעהאַלטן שטעטישע איז געווען אין אַזאַ צושטאנד דאָס עס איז אַפילו נישט געווען ראַטזאַם צו האַלטן דאָרטן בהמות. אַזוי שנעל ווי ער האָט זיך צוריקגעקערט און אונדז איבערגעגעבן דעם באריכט האָבן מיר באלד אריבערגעשיקט אַ ביסל געלט, און מיר האָבן פאַראַנג-שטאַלטעט אַ טעאַטער-אונטערנעמונג, וווּ מיר האָבן געמאַכט \$5000, אזוי ווי גראַד דעמאָלט זיינען צוויי בויבערקער געפאָרן אויף אַ באַזוך קיין בויבערקע, האָבן מיר מיטגע-געבען די \$5000. ווען זיי זיינען דורכגעפאָרן ווין, האָבן זיי געטראָפן הערש גראַס, און ער האָט זיי אויפגעקוקט געמאַכט דאָס עס זיינען געבליבן שטעקן אין ווין אַ גרויסע

גרופע בויבערקער חלוצים, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט גענוג רייזע-שפּעזן פון ווין קיין טריעסט. (פון דאָרטן האָבן זיי יאָ געהאַט שיפסקארטן קיין ארץ ישראל). און אויף דער עצה פון הערש גראַס, האָבן זיי ארונטערגענומען אַ קליינע סומע און געזען דאָס די חלוצים זאָלן טאקע באלד ארויספאָרן פון ווין קיין טריעסט. אַז דאָס איז געווען ראַטזאַם זעען מיר איצט, ווען די מיינסטע פון זיי זיינען געבליבן אין ישראל און געהאַלפן אין דער שווערע אַרבעט, וואָס האָט געפירט צו דעם פראַקלאַמירן פון מדינת ישראל.

מיט יאָרן שפעטער האָבן מיר ערשט געזען וואָס פאַר אַ גוטע זאַך אונדזערע שליחים פון אַמעריקע האָבן געטאָן, מיטן דערמעגלעכן דאָס אונדזערע יונגע חלוצים זאָלן האָבן די מיטלען ארויסצופאָרן פון ווין קיין ארץ ישראל.

היינט זעט מען דאָס אונדזערע חשובע בויבערקער פארנעמען וויכטיקע שטעלעס אין מדינת-ישראל.

מיכאל שיין, אַדער ווי זיין נאָמען איז יעצט, פרופ. זוהרי, איז שוין פיל יאָרן פראַפּעסאָר אינעם העברעישן אוניווערזי-טעט אין ירושלים, אין מיטגליד פון דער ישראל אקאדעמיע; פייוועל שלידער, אַדער דר. שרגא קלעי, איז איינער פון די הויפט-אַפירער פון דעם שול-סיסטעם אין מדינת-ישראל. לאַנג אָדער אריה אלוויל איז אַן אַנערקענטער אַרטיסט. משה ווינד פארנעמט זיך מיט דעם "יד-ושם" אין ירושלים. אברהם צוף, איז אין משך פון איבער 30 יאָר איינער פון די לייטערס פון דער שטעטישער ביבליאָטעק פון תל-אביב. חיים זוהרי איז געווען איבער 25 יאָר אַ לערער אין די שולן פון ירושלים, בערלין, (לב) בעקער, אַ חבר אין קיבוץ רמת-יוחנן, איינער פון די ספּעצן איבער שאַף-צוכט. ער האָט שוין געשריבן ביכער וועגן דעם דאָזיקן קעגענשטאַנד; זיין יונגערער ברודער אריה (לייב), אַ חבר אין קיבוץ משמר העמק. פסח (פייש) מאַלכור-קרעמער פארנעמט זיך מעהר פון 25 יאָר מיט דער רוטענבערג-עלעקטריקע געזעלשאפט, מרדכי (מוטיק) גאלער איז איינער פון די אָפירער פונעם אַראָנון עקספּאָרט. און מיר טאָרן נישט פאַרגעסן משה-לייב ציך ז"ל, איינער פון די גרינדער פון דעם קיבוץ בית-אלפא. עס איז ווארשיינלעך פאַראַנען מער פון די ערשטע חלוצים פון דער גרופע. זאָלן זייערע הענט געשטארקט און געבענטשט זיין.

פון ווין זיינען די צוויי אַמעריקאַנער שליחים פּעריש העלפער און שלמה האבער אָפּגעפאָרן קיין בויבערקע ווי זיי האָבן געהאַלפן אין דער גרינדונג פון דעם רעליעף אַדער הילף קאָמיטעט וואָס זאָל זיך אָפּגעבן מיט דעם דאָס די געלטער, וואָס דער קאָמיטעט האָט געבראַכט, און אויך וואָס עס וועט ווייטער קומען פון אַמעריקע, זאָל ריכטיק צעטיילט ווערן.

דאָ מוז געזאָגט ווערן אַ שבת פאַר אונדזער לאַנדסמאַן הערש גראַס, וואָס האָט פאַראינטערעסירט די שליחים ארויסצוהעלפּען די חלוצים. הערש, ווי מיר האָבן געזען פון זיינע מעשים, איז געגאנגען אין די וועגן פון זיין פאָטער און עלטער פאָטער (זיין זיידן). מיר געדענקען ווי זיין זיידע און שפּעטער זיין פאָטער, חיים גראַס, פלעגן יעדן שבת ארומגיין מיט אַ זאק, אין בויבערקע, פון טיר צו טיר און

צוויי קאסירערסנס: חנה פאגעט-ראבינאוויטש.

און חיה אייזענשטיין.

ביי דער פארזאמלונג איז אויך געווען אַנוועזנד, העניע כץ-לוסטהויז, דזשין מעטה-פיליפס, חנה שפיצבארד-טשאפמאן, און צוויי אַנדערע שוועסטער פון די פאגעטס און אויך די שוועסטער פון חיה אייזענשטיין.

דער הילף-קאמיטעט פאר בויבערקער איז געווען אַקטיוו ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, סעפטעמבער 1939. אלע קאמוניקאציעס מיט בויבערקע האָבן דעמאָלט אין גאנצן אויפגעהערט. מיט אַ יאָר אָדער צוויי שפעטער האָט אונדזער סעקרעטאַרן צוועבן באַקומען בריוולעך פון בויבערקער, וואָס האָבן געהאט דאָס מול צו אַנטלויפן אין אַנדערע לענדער, און זי האָט באַלד ארויסגעשיקט שטיצע, וואָס איז צוערשט באַשטאנען פון פעקלעך עסנוואַרק. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, זיינען געקומען איינצלענע נאָפכראַגן פון בויבערקער וועמען עס איז געלונגען זיך צו ראטעווען. דער קאמיטעט האָט געטאָן דאס בעסטע אין די דעמאָליטיקע אומשטענדן.

ווען איך בין אָפגעפאַרן צום 21סטן ציון-קאָנגרעס קיין באָזעל, אין נאָוועמבער 1946, האָט דער קאמיטעט מיט מיר געשיקט \$500 צו העלפן אונדזערע לאַנדסלייט וווּ איך וועל זיי טרעפּען אין איראָפּע, אויך אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד, וווּ איך האב נישט געוואלט ארויפשטעלן מיין פוס אין ארץ ישראל אָדער אויף דעם אינזל ציפּערן. אויף דעם קאָנגרעס אין באָזעל האָב איך געטראָפּען צענדליקער יונגע מענטשן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די היטלער מערדערס. אָבער ליידער האָב איך נישט געטראָפּן אפילו איין איינציקן פון בויבערקע אדער פון דער אומגענוג.

פון די יונגע חלוצים וואָס האָבען געדינט ביים ציון-קאָנגרעס אלע סְדָרִינִים, בין איך געוואָר געוואָרן דאָס עטלעכע זיינען פון דעם לאַגער "טשינאַ-טשיטאַ", ביי רוים אין איטאליען. אַזוי ווי מיין שוועסטערס טאָכטער איז מיט עטלעכע חדשים פריער געקומען אין דעם זעלבן לאַגער, האָבן זיי מיר איבערגעגעבן דאָס זי מיט די קינדער זיינען שוין אוועק פון דעם לאַגער און זיינען שוין אין דעם לאַגער אין ציפּערן, וווּ די ענגלישע מאַכט איבער פאַלעסטינע האָט זיי פאַרשיקט, נאָכדעם ווי זיי האָבן פראָבירט אַריינצוקומען מיט דער שיף "ברכה פולד" קיין ארץ ישראל. זיי האָבן מיך געבעטן, איך זאָל זיי באַזוכן אינעם לאַגער ביי רוים. איך האָב דעמאָלט נישט געהאַט קיין מעגליכקייט, ווייל מיין געדאַנק איז געווען וואָס פריער צו קומען קיין ארץ ישראל און פון דאָרטן צו פאַרן קיין ציפּערן אפּשר וועל איך מיט עפּעס קענען באהילפּיק זיין צו מיינע אייגענע. ערשט מיט 18 חדשים שפעטער, ווען מדינת-ישראל איז דערקלערט געוואָרן און מיין איידעם דוב פלג, איז פאַרוואַנדעט געוואָרן, בין איך דעם ערשטן יולי 1948, געווען אויף מיין וועג קיין ישראל און אַזוי ווי איך האָב נאָר געקענט פאַרן ביז רוים, ווייל פון דאָרטן זיינען אלע עראָפּלאַנען געווען אָפּגעשטעלט, ווייל עס איז דעמאָלט אָנגעגאנגען די מלחמה פון די אראבישע לענדער קעגען מדינת-ישראל, האָב איך געהאַט פיל צייט אין רוים, פון זונטיק ביז פרייטיק, בין איך ארויס געפאַרן קיין "טשינאַ-טשיטאַ", וווּ איך האָב נאָך געטראָפּן

זאַמלען ברויט פאר די אַרימע פונעם שטעטל. זיין פאָטער איז געווען אַ מוזיקאַנט, געשפילט אויף אַ קלאַרנעט און דער זיידע אויף אַ קליינעם באָס און אויך אויף אַ צימבאַל. הערש האָט עס געמאַכט מער מאַדערן. עס געדענקט זיך ווען ער איז געקומען קיין אַמעריקע, האָט ער דאָ געגרינדעט די בויבערקער קאָפעלע, און זיין איבריגע צייט האָט ער געווינדעט צו שרייבן בריוולעך, דאָס איז געווען ענטפערס צו אַרימע עגונות, וואָס די מענער האָבן זיי פאַרלאָזט און פון זיך נישט געלאָזט הערן. הערש גראָס האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע אויפצוהוכן די מענער און מיט זיין טאַקטיק האָט ער דאָס פאַרפאַלק צוריק צוזאַמען געבראַכט, און אין אייניקע פאלן האָט ער אויך געהאַלפּן דער פרוי און קינדער צו קומען קיין אַמעריקע. און דאָס האָט געפירט צו שלום אין דער פאַמיליע.

ליידער האָט הערש אַליין נישט געהאַט קיין מול אין זיין אייגענעם פאַמיליע-לעבן, און איז אוועק פון דער וועלט נאָך אַיווער מענטש. מיר זיינע נאָענטע לאַנדסלייט האָבן אים באַוויינט; זאָל אים די ערד גרינג זיין.

דער בויבערקער רעליף-הילפס) קאָמיטעט אין די פאַרייניקטע שטאַטן, האָט פאַר זיך געהאַט דעם ציל צו זאַמלען געלט פאַר די נויטיקע אין שטעטל. מיר האָבן געשיקט אויף פסח אויף מצות און פאַר דיימים טובים אַ ביסל געלט, די אַרימע לאַנדסלייט זאָלן קאָנען זיך פאַרשאַפן אַ ביסל האַלץ און קוילן אויפן ווינטער. יעדענפאַלס, דאָס איז געווען אונדזער ווונטש. אָבער ליידער איז דאָס נישט אלע מאָל אויסגעפאַלגט געוואָרן ביים קאָמיטעט אין שטעטל. באַלד האָבן מיר אָנגעהויבן צו באַקומען אָנקלאַגעס, אַז דער קאָמיטעט אין בויבערקע איז פאַרטייאיש אין פאַרנאָנדער-טיילן דאָס ביסל געלט. ווען די אָנקלאַגעס האָבן זיך פאַרמערט, זיינען די מיטגלידער פון אונדזער קאָמיטעט אין אַמעריקע, געוואָרן זייער באַזאָרגט. איבערהויפּט, ווי איך געדענק, האָט אונדזער לאַנדסמאַן סעם, אָדער שמחה הערבסט, פיל געליטן, ווייל די מיינסטע אָנקלאַגעס זיינען געקומען אויף זיין אַדרעס. ער איז געווען דער סעקרעטאַר און אויך טרעזשורער פון די פראָגרעסיווע "בויבערקער יונג מענס" אין ניו-יאָרק און זיין אַדרעס איז געווען באַוווּסט צו די שטעטישע.

און ווען שמחה הערבסט איז געוואָרן געוואָרן דאָס פייגעלע צוועבן פאַרט אויף אַ באַזוך קיין בויבערקע האָט ער זי געבעטן זי זאָל אויסגעפונען איינצעלהייטן וואָס עס קומט פאַר אין בויבערקע. ער האָט זי אויך געבעטען דאָס זי זאָל עס נישט ערווענען צו קיין איינציגען אין בויבערקע. מען וויל קיינעם נישט באַליידיגען. ווען זי האָט זיך צוריקגעקערט פונעם באַזוך, האָט זי געגעבן אַן עצה, אַז מען זאָל שיקן די שטיצע, דירעקט צו די נויט באַדערפטיקע אין שטעטל.

באַלד איז דער רעליעף איבערגעגעבן געוואָרן צו די פרויען פון בויבערקע אין אַמעריקע זיי האָבן אויסגעקליבן זייערע באַאמטען:

פרעזידענט, לינע גראָס-טוירקעל,

וויצע-פרעזידענט, לינע באַומאַרטן,

פינאַנץ-סעקרעטאַר, פייגעלע צוועבן,

פראָטאָקאָל-סעקרעטאַר, רעי פאגעט-האַרניק

איבער 1000 יידישע מענער און פרויען, וואָס האָבן געדאַרפט אָפּפאַרן קיין ישראל.

פונעם ציון-קאָנגרעס זיינען מיר אָפּגעפאַרן מיטוואָך אין דער פרי דעם 25-טן דעצעמבער 1946 קיין פראַנקרייך. אזוי ווי מיר האָבן געדאַרפט וואַרטן אַ וואָך צייט אויף דער שיף וואָס האָט אונדז באדאַרפט ברענגען קיין ארץ-ישראל, און דאָס וועטער איז געווען זייער שלעכט און קאלט, האָבן מיר געוואַרט אין דער וואַרימער שטאָט ניצע.

איך האָב געהאַלטן אין איין זוכן בויבערקער וווּ נאָר איך בין געקומן. אָבער אין ניצע האָט מיר דער גבאי פון דער אשכנזישער שול צוגעזאָגט, דאָס שבת נאָכמיטאָג וועט ער אויסרופן אין דער שול און אפשר וועט זיך עמיצער אָפרופן. זונטיק אינדער פרי איז צו מיר אין האָטעל אריין געקומען אהויכער מאן, ס'האָט אויסגעזען אַז ער איז אַמאָל געווען אַשיינער מאַנספארשוין. ער האָט איבערגעגעבן דאָס ער איז געבוירן אין בויבערקע און איז אַן אייניקל פון כאַצקל מילעט, וואָס האָט געהאַנדלט מיט קעלבלעך און האָט געהאַט אַ זון שמואל, אַ בערשטל-מאכער, וואָס געפינט זיך מיט זיין משפּחה אין ניו-יאָרק. נאָכדעם ווי איך האָב אים דערלאָנגט \$25 (אזוי פיל האָט ער פאַרלאָנגט), האָט ער מיר דערציילט די פּאָלונדע אינטערעסאַנטע געשיכטע, ווי אזוי ער געפינט זיך איצט אין ניצע.

ער האָט געוויינט מיט זיינע עלטערן אין וויניק, נישט ווייט פון לעמבערג. אזוי ווי ער האָט געהערט דאָס אַ פראַנצויזישע קאָמיסע איז געקומען קיין פּוילן צו זוכן קוילן-גרעבער פאר פראַנקרייך, און ער, אַ געזונטער פארשוין, האָט זיך ארומגעדייט ליידיק אין זיין שטעטל, האָט ער באשלאָסן זיך אַנצושליסן אין דער גרופע קריסטן און איז געקומען קיין פראַנקרייך. אזוי ווי די אַרבעט איז אים אָנגעקומען שווער, האָט ער געזוכט אַ געלעגנהייט צו פארבעסערן זיין לאַגע. און ווי שוין געזאָגט, איז ער געווען אַ שיינער הויכער מאַנספארשוין. האָט זיך אין אים פאַרליבט אַ פראַנצויזקע פון דעם מאַנאַרכיסטישן קרייז. אזוי האָט ער געהאַט אַ מעלעכקייט צו פארבעסערן זיין לאַגע און ער האָט אָנגעהויבן צו פארקערן אין דעם קליינעם מאַנאַרכיסטישן קרייז. איינמאָל איז ער אויך אַרויסגעשטעלט געוואָרן אַלס קאָנדידאַט קענען לעאָן בלוס, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס דער פרעמיער-מיניסטער פון פראַנקרייך. אָבער ווען די נאַציס זיינען אריין קיין פראַנקרייך איז דער לאַנדסמאַן מילעט אַנטלאָפּען אין דער געזענט פון ניצע, וווּ ער האָט זיך אויסבאהאַלטן און האָט אויך אָפּגעשפּאַרט אַ ראַמאַטוזם, ווייל ווי איך האָב געזען, איז איינע פון זיינע הענט געווען ווי פאַראַליזירט. איך בין געווען זייער פאַר אינטערעסירט אין דעם פארשוין, און ער האָט מיר צוגעזאָגט דאָס ער וועט מיר צושיקן אויסשניטן פון צייטונגען פון יענער צייט, ווען ער איז געווען אין די גרויסע פעדערן. ליידיגער האָב איך פון אים מער נישט געהערט.

פון פראַנקרייך זיינען מיר אָפּגעפאַרן, דעם ערשטען יאנואר 1947, קיין חיפה. ווען מיר זיינען אָנגעקומען קיין ארץ ישראל האָב איך פאר די נעכסטע צוויי וואָכן פראַבירט צו באקומען אַ באוויילונג פון דער ענגלישער מאַכט צו פאַרן קיין ציפּערן. אזוי ווי איך בין דעמאָלט געווען די גאנצע צייט

אין ירושלים, האָב איך צוערשט באַזוכט אונדזער חשובין בויבערקער לאַנדסמאַן פייוול שליידער, היינט דר. שרגא פ. קלעי, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ באַרימטער לערער פון מאטעמאטיק אין פיזיק אין דער העברעאישער גימנאזיע אין ירושלים, אויך לייטער פון דער העברעאישער לערער-שאַפט אין ירושלים. איך האָב אים איבערגעגעבן דאָס איך האָב געבראַכט געלט פאר נויט באַדערפטיקע פון בויבערקע. ער האָט מיר דערקלערט, דאָס ער ווייסט נישט פון קיין איינציקן אין ירושלים, וואָס וועט נעמען שטיצע, נאָר ער ווייסט איין פאַל אין תל-אביב, אָבער ער וועט מיר ערשט זאָגן ווער דאָס איז, ווען ער וועט האָבן די דערלויבעניש פון דער פרוי וואָס טוט אַכטונג אויף אירע אייניקלעך, ווייל די טאָכטער מוז גיין ארבעטען, איר מאן איז געפאַלן אין שלאַכט. דער ענטפער איז געקומען, דאָס נישט נאָר וועט זי נישט נעמען קיין שטיצע, נאָר זי וויל אפילו נישט מען זאָל ארויסגעבן איר נאָמען. דר. קלעי האָט מיך יאָ געבעטן, דאָס ווען איך וועל זיין ביי מיין פלימעניק אין חיפה, זאָל איך דאַרטן זען אַ רב וואָס איז אַמאָל געווען רב אין בויבערקע, אין אזוי ווי ער איז מיט אַ גרויסער פאַמיליע זאָל איך אים געבן \$50. אזוי ווי איך האָב געוואַרט אין ירושלים אייף מיין וויזע קיין ציפּערן, און ערשט באקומען די איינרייזע-דערלויבעניש נאָכדעם ווי מיין ציוניסטישער פריינד פון אמעריקע טשארלי פאַסמאַן האָט אינטערוויענירט זיינעם אַ פריינד, וואָס האָט געדינט איבער 25 יאָר ביי דער רעגירונג, ד.ה. ביי דער ענגליש-שער מאַכט, אין דעם ביוראָ וווּ מען גיט די וויזעס, האָב איך באַקומען די וויזע אין אַ זונטיק אינדערפרי און דעם אנדערן פריי-מאָרגן בין איך אָפּגעפאַרן פון חיפה. אין ווייניקער פון אנדערטהאַלבן שעה בין איך אָנגעקומען קיין ציפּערן. אָבער אין דער צייט ווען איך האָב געוואַרט אין ירושלים, האָב איך אין דער באַגלייטונג פון אונדזער בויבערקער לאַנדסמאַן משה וויינד באַזוכט אַ פרוי, וואָס איז דעמאָלט ערשט געהאַט אָנגעקומען פון בויבערקע וווּ זי אין איר טאָכטער זיינען געווען באַהאַלטן ביי אַ פריינדלעכן קריסט, די גאַנצע צייט וואָס די נאַציס זיינען געווען אין דער שטאָט. די פרוי פון שמואל ציגלער, וואָס האָט שוין דעמאָלט געהאַט קינדער אין ירושלים און זיי זיינען געווען אָנגעזען, האָבן אויסגענוצט פראַטעקציע און זיי האָבן באקומען פון דער ענגלישער מאַכט אַן איינרייזע-באוויילונג פאר זייער מוטער. ווען איך האָב זיך געטראָפּן מיט דער פרוי ציגלער, (דער מאן איז געווען אַ האַלץ-סוחר אין בויבערקע), האָב איך זיך צוערשט נאָכגעפרעגט אויף אייגענע אין שטעטל. אויף מיין שוועסטער'ס טאָכטער, פעשי און איר פאַמיליע. מיר האָבען שוין פריער געהאַט אַן אנונג, דאָס זי איז אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס אין דעם בויבערקער געטאָ. וואָס פרוי ציגלער האָט מיר איבערגעגעבן דעם שבת אין דערפרי אין ירושלים, וועל איך קיינמאָל נישט פארגעסן. איין טאָג איז דער קריסט (ווי זי איז געווען אויסגעהאַלטן) אהיימגע-קומען פון דער שטאָט און דערציילט, דאָס ער האָט בייגעוויינט אַ שרעקלעכע סצענע ווי מ'האָט אין מיטן מאַרק געשלעפט מיין פלימעניצעס 15 יעריקן ייגל און ער האָט געשריגן, "איך וויל נאָך לעבן". די וועלכע האָבן אים געשלעפט זיינען געווען די יידן וועמען די נאַציס האָבן

אויפגעפאדערט צוצושטעלן יידן אום זיי אומצוברענגן. מ'האט דאס יינגל פארשלאסען אין א קעמערל, אבער דורך דער נאכט האט ער אויפגעבראכן דאס קעמערל און איז אנטלאפן. אבער נישט ווייט האט ער געקאנט לויפן, און מען האט אים ווידער געכאפט און אומגעבראכט אין דעם געטא פון בויערקע.

די פרוי ציגלער האט אויך געהאט א קרבן, איר מאן שמואל, וואס האט זיך אויך אויסגעהאלטן ביים פריינדלעכן קריסט, וואס האט פאר דעם באקומען גענוג באצאלט. איין טאג איז ער אוועק צו זיך אין דער ווינונג, אין דער שטאט, צו נעמען ווארימע קליידער און אן איבערבעט, אויפן וועג איז ער דערשטן געווארן פון די נאציס. יעדער האט געמוזט געבן קרבנות צו די באנדיטן.

איידער איך האב פארלאזט ירושלים, ענדע פעברואר 1947, האב איך נאכאמאל זיך געזען מיט פריינד קלעי. ער האט מיר איבערגעגעבן דאס ער איז יוכער אז עס זיינען פאראנען שטעטישע אין ארץ-ישראל, וואס וואלטן געדארפט א ביסל שטיצע. אבער ווי איך האב שוין ביי אן אנדער געלעגענהייט איבערגעגעבן זיינען זיי געווען צו שטאלץ צו נעמען וועלכע עס איז שטיצע, אפילו קומט פון אייגענע לאנדסלייט. מיט צוועלף יאר שפעטער האב איך זיך איבערגעצויגט, אז דאס איז אזוי, ווען אונדזערע שטעטישע האבן מיט אייגענע ארימע מיטלען איינגארדנט די גמילות-חסד-קאסע פאר בויערקער אין מדינת-ישראל. אויך אויף דעם אינדול ציפערן, וואס איך האב באזוכט אין יאנואר 1947, ווי איך האב זיך געטרעפן מיט מיין פלימעניצע און אירע קינדער. (שוין דעמאלט זיינען דאָרט אינעם לאגער געווען איבער 8000 פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, וואס זיינען ארויסגענומען געווארן פון די שיפן דורך די ענגלענדער, און אהין אוועקגעשיקט). אין די לאגערן זיינען נישט געווען קיין בויערקער לאנדסלייט. דאָרט ווי שוין באקאנט, זיינען שפעטער, אין די נעכסטע 15 חדשים, איבערגעשיקט געווארן ביז 35 טויזנט, וואס זיינען אויך אַרונטער גענומען געווארן פון די שיפן דורך די ענגלענדער און געהאלטן געווארן ביז מדינת-ישראל איז פראקלאמירט געווארן.

ווי שטרענג די ענגלענדער זיינען געווען, איבערהויפט אין די ערשטע חדשים, זעט מען פון דעם. דאָס זיי האבן נישט דערלויבט, דאָס די יידישע אַגענטור זאל אין דעם לאגער, אין ציפערן, האבן אירע פארטרעטער. די אַגענטור האט דאָרטן אָפערירט אונטער דעם דזשינט פון אַמעריקע. די עטלעכע יידישע באַאמטע, וואס איך האב געטראָפן אינעם לאגער אין ציפערן, כאָטש זיי זיינען געווען פון דער יידישער אַגענטור, האָבען זיי דאָרטן נאָר געקאָנט אָפערירן אלס פאַרטרעטער, ווי שוין געזאָגט, פונעם אַמעריקאַנער דזשינט. ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט פון דער לאַגער רייזע, האָב איך אָפגעגעבן דעם בויערקער רעליעף-קאָמיטעט אַ לענגערן באַריכט און אויך צוריקגעגעבען \$425.00, און דערקלערט דאָס אזוי ווי עס זיינען שוין נישט געבליבן אין בויערקע קיין יידן, (די שטאַט וואָס האָט עקזיסטירט זייט 1469, איז שוין איצט "יודען-רייך") – איז נישט ראַטאָם אַנצוהאלטן דעם רעליף. ווייל אַנצוהאלטן האָט געמיינט

האָבן אויסגאָבן, צו רופען זיצונגען און באַצאָלן פאַר אַ זאַל. מיט מאַנאַטן שפּעטער האָבן מיר אויפגעגעבן דעם קליינעם אָבער טיכטיקן פאַררײן, וואָס האָט פיל אויפגעטאָן פאַר די שטעטישע אין משך פון 30 יאָר. דאָס איבעריקע געלד אין דער באַנק איז אוועקגעגעבן געוואָרן צום פאַררײניקטן יידישן אָפּיל. איידער מיר האָבן דאָס ערלעדיקט, האָבן זיך געמאַלדן נײַ-געקומענע שטעטישע און פאַרלאָנגט, מ'זאָל זיי געבן אַ טײל פונעם איבערגעבליבענעם געלט. עטלעכע פון אונדז זיינען אָבער געווען אין דער מיינונג דאָס כמעט יעדער פון די נײַ-אריבערגעקומענע האָט דאָך משפּחה, וואָס האָבן זיי געהאַלפּען אַריבערקומען קיין אַמעריקע און דאָס געלט האָבן מיר געזאַמלט נאָר פאַר בויערקער אין אונדזער שטעטל, אָדער וואָס געפינען זיך אין די לאַגערן, אָדער זיינען פאַרשיקט אין טיף רוסלאַנד. אָבער אזוי ווי מיר האָבן פון זיי נישט געהערט, אזוי איז אונדזער מיינונג, מיר זאָלן טאָן ווי אזוי מיר האָבן צוערשט באַשלאָסן. נאָך אלעמען, האָט דאָך די יידישע אַגענטור, אָדער די אנדערע געזעלשאַפטן אַריבערגעבראכט די בויערקער וואָס זיינען מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געקומען קיין ישראָל, מיט דעם געלט פונעם פאַררײניקטן יידישן רעליף, אָדער הילפּס-קאָמיטעט.

די לעצטע באַאמטע פונעם בויערקער הילפּס-קאָמיטעט אין אַמעריקע זיינען געווען די פּאָלענדישע: פּרעזידענטין – חנה פּאנעט-ראַבינאוויטש, וויצע פּרעזידענט – העניע כּץ-לוסטוויץ, רעי פּאנעט-האַרניק, און פּרוי קוגעל.

קאַסירער – אברהם האבער, סעקרעטאַר – פייגעלע צוועבען.

צווישן די בויערקער פרויען, וואס זיינען געווען אַקטיוו אינעם הילפּס-קאָמיטעט, זיינען געווען, די פרוי פון דזשוליוס כּץ, די פרוי פון סעמועל, אָדער שאמאלע, בערגווערק, קלאַרע העלפער, לאַדיע הערבעסט, דאָראַ פּאנעט, אָדעלאַ גראַס, און עטלעכע אנדערע.

מ'טרעפט אין לעבן פערזאָנען, וואָס זיבן צדקה, – מִתְּנֵי בְּסֵתֶר – מען ווערט ערשט געוואָרן פון די גוטע טאַטן נאָכן טויט פון די פערזאָנען און אויך ווען מען הערט דאָס פון פארלעסלעכע פערזאָנען, דעמאָלט ערשט שאַצט מען דאָס אָפּ. דאָס איז געשען ווען מיין קאָזן דזשוליוס אָדער יודל מאַרקיס איז אוועק פון דער וועלט, און דער רעווענד, זיין לאַנג-יעריקער פריינד האָט געגעבן אן אָפּשאַצונג פון די גוטע טאַטן וואָס דזשוליוס האָט געטאָן ביי זיין לעבן. ער האָט דערציילט דאָס דזשוליוס, וואָס איז געווען אין די מילך-געשעפטן, האָט קיין מאָל נישט פאַרגעסן אַנצוהאַנגן די מענטשן וואָס ליפערן יעדן פרי-מאָרגן מילך צו די מילך געשעפטן אין נײַ-יאָרק, (איבערהויפט אין די יידישע נאָכבאַרשאַפטן). אז זיי זאָלן מיטנעמען פלעשער מילך און דאָס איבערלאָזן ביי די טירן פון אַרימע רביס, וואָס האָבן דאָס געהאט נויטיק פאַר זייערע קינדערלעך און זיי זיינען געווען ענג אין געלט-מיטלען צו קויפּען גענוג נאָרונג פאַר זייערע קינדער. דאָס האָבן מיר געהערט דאָס ערשטע מאָל, איז דאָס ביי פיל פון די אָנוועזנדיקע געווען זייער חשוב. דאָס האָט מיך דערמאנט וועגן דזשוליוס, אויף זיין באַזוך אין ארץ-ישראָל, אין דעם

זומער פון 1935. ער איז דעמאלט געקומען מיט זיין יינגערן ברודער שמעון, און זייער א פריינד מאַריס וואַלטער. אזוי ווי איך בין גראַד דעמאלט געווען אין ארץ-ישראל, האָב איך באַזאָרגט א טאַקסי פאַר אונדז, און א וואַך פאַר ראש-השנה זיינען מיר, אין אַ דאָנערשטאָג מיטאַג-צייט אָנגענומען אין דעם קיבוץ "בית אלפא", וווּ מיר האָבן געהאַפּט זיך צו טרעפן מיט אונדזער אַ שטעטישן, בערל (דוב) בעקער. ווען מיר האָבן זיך נאָכגעפרעגט ביאָ חלוצקע אויף בערלעך, איז איר ענטפער געווען, "איר זעט די שטיבלעך, וואָס די טירן שטייען אָפּ, דאָרטן וווּ איר וועט טרעפן אַ רויטע קאָלדרע, דאָרטן דאָרף זיין בערל". אזוי ווי מיר האָבן טאַקע יאָ געטראָפּן אַ רויטע קאָלדרע, אָבער נישט בערלעך, זיינען מיר אריין צו דעם סעקרעטאַר פון דעם קיבוץ, אויך אַ גאַליציאַנער לאַנדסמאַן, צבי נוימאַן, אָדער אַ סטאַניס-לאָווער אָדער אַ טלומאַטשער, צווערשט האָט ער אונדז אַריינגעפירט אינעם עס-לאָקאַל און מיר האָבן געהאַט אַביסן, און דאָן האָט ער אונדז געוויזן אין דער ריכטונג, צום הר גלבוע, און דערקלערט דאָס בערל איז דאָרטן, ביים באַרג, מיט די שאָף. מיר האָבן איבערגעלאָזט דאָס אויטאָ אין קיבוץ און זיך געלאָזט גיין צו טרעפן אונדזער לאַנדסמאַן. צווערשט איז שמעון מיט זיין פריינד וואַלטער געגאנגען, און יודל, אָדער דזשוליוס, מיט מיר. ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צום באַרג, האָט יודל זיך דערמאנט וואָס ער האָט מיט 25 יאָר פריער געלערט ביי אפרים פישער אָדער פרויים מלמד אין בויבערקע. ער איז געווען כמעט דער איינציקער מלמד אין בויבערקע וואָס האָט געלערנט מיט די תלמידים פסוק אָדער נביאים. שטארק פרומע עלטערן האָבן קיינמאל נישט אָנפארטרויט זייערע קינדער צו פרויים מלמד, ווייל זיי זיינען געווען קעגן דעם דאָס יונגע יינגלאך זאָלן לערנען די נביאים. דזשוליוס האָט געלערענט די נביאים אין דער יידישער שפראך, און אזוי ווי ער האָט אַלע מאָל געהאַט אַ גוטן זכרון, האָט ער אָנגעהויבן ציטירן דאָס קלאָגן וואָס דוד המלך האָט באוויינט זיינע פריינד, וואָס זיינען געטויט געוואָרן פון די פלשתיים:

"די פראכט, ישראל, איז אויף זיינע הייכען דערשלאָגען, ווי זיינען די גבורים געפאלן!

ניט דערציילן זאָלט איר אין גת, ניט אָנזאָגן אין די גאסן פון אשקלון, כדי די טעכטער פון די פלשתיים זאָלן זיך ניט פרייען, כדי די טעכטער פון די אומבאַשניטענע זאָלן ניט קוועלן. איר בערג פון גלבוע,

ניט טוי אַז ניט רעגן אויף אייך, אָדער פעלדער געהיבענע !

וואָרום דאָרט איז פאַרמאָסט געוואָרן דער שילד פון גיבורים,

דער שילד פון שאולן, מיט אייל ניט באשמירט. פון בלוט פון דערשלאָגענע, פון פעסט פון גיבורים, האָט יהונתן'ס בויגען זיך צוריק ניט געצויגען, און די שווערד פון שאול'ן זיך ניט אומגעקערט ליידיק, שאול און יהונתן,

די באַליבטע און ליבע אין זייער לעבן, צומאָל אין זייער טויט האָבן זיי זיך ניט צעשיידט.

פון אַדלערס זיינען זיי געווען פלינקער, פון לייבן זיינען זיי געווען שטארקער. איר טעכטער פון ישראל, אויף שאול'ן וויינט, וואָס האָט אייך אין רוטן געקליידעט, מיט תענוגים דערצו, וואָס האָט ארויפגעטאָן צירונג פון גאָלד אויף אייער קלייד. ווי זיינען די גיבורים אין מלחמה געפאלען – יהונתן אויף זיינע הייכען דערשלאָגן ! מיך קלעמט נאָך דיר, יהונתן מיין ברודער, ליב געווען ביסטו מיר זייער, ווונדערלעך געווען אין דיין ליבשאפט צו מיר, מער ווי די ליבשאפט פון ווייבער. ווי זיינען די גיבורים געפאלן,

און אונטערגעגאנגען די וואָפן פון מלחמה!" ביים באַרג גלבוע האָבן מיר טאַקע געטראָפּן אונדזער לאַנדסמאַן בערל בעקער, און פון שמועות זיינען מיר געוואָר געוואָרן דאָס בערל אַרבעט שוין אויף זיין ערשטן בוך וועגן שאָף-צוכט. היינט האָט שוין בערל צו זיין קרעדיט ביכער וועגן שאָף-צוכט וועלכע זיינען אָנערקענט אינעם גאנצן לאַנד און ווערן געברויכט אַלס אַ מאָנאָל פאַר מענטשן וואָס ווילן לערנען וועגן שאָף-צוכט אין מדינת-ישראל.

פון דעם קיבוץ בית-אלפא זיינען מיר אָפּגעפאַרן קיין טבריה, כדי איבערצוגעטשיקן, ווייל מיר האָבן געהאַט בדעה צו באַזוכן דעם ווייטסטען אָרט פונעם לאַנד, די קאָלאָניע מטולה, און זיך צוריקקערן דעם זעלבן פרייטיק פאַרגאָכט קיין חיפה, דאָרטן מקבל שבת צו זיין. גאנץ פרי, ווען עס איז נאָך געווען פינצטער, זיינען מיר אָפּגעפאַרן, אָבער יודל און שמעון האָבן געוואָלט זען ר' מאיר בעל-הנס קבר, אין טבריה, זיינען מיר צוגעפאַרן צום הייזל און געוואָלט אַריינפליקן. מיט דעם שטופען האָבען מיר אויפגעפונען אַ ביסל דעם טויער. עס איז אונדז געלונגען זיך אַריינשוטפן און מיר האָבן אָנגעצונדן אַ שוועבעלע. דאָרטן איז געווען אַ קופערנע, גרויסע פאַן מיט אייל און עס זיינען אַרומגעשווומען קליינע ליכטעלעך. מיר האָבן אָנגע-צונדן די קנייטלעך אין יודל האָט אונדז געבעטן אויסצו-ליידיקן די קעשענעס פון קליינ-געלט און עס אַרומלייגן אויף דער קופערנער פאַן. מיר האָבן געלאָזט ברענען די קנייטלעך און מיר האָבן זיך לאַנגזאַם אַרויסגעשטופט פון דער געביידע. מיר האָבן זיך אַרומגעקוקט און קיין איינציקן לעבעדיקן מענטשן נישט געזען. מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט אז ווען דער שמש וועט שפעטער אויפגעפונען דאָס פלאץ און זען ווי עס לייכט זיך און אזוי פיל קליינ-געלט אַרומגעלייגט, וועט ער נישט אַנדערש זאָגן, נאָר אז אין דער דאָזיקע נאכט איז אַגרויס נס געשען, אליהו הנביא איז געקומען.

שפעט נאָכמיטאָג האָבן מיר זיך צוריקגעקערט קיין חיפה, און ווען מיר זיינען אַריין געקומען אינעם בית-ספר רעאלי, וווּ מיינע קינדער האָבן זיך געלערנט, האָבן מיר שוין געטראָפּן דאוונען. די גרעסטע איבערראשונג איז דאָרטן געווען ווען יודל און אויך זיין ברודער שמעון האָבן זיך געטראָפּן מיט זייער אַ לערער, וועלכער האָט געלערענט אין דער בויבערקער פאַלקס-שולע מיטן נאָמען מאיר דינגאָט. ער איז אויך געווען באַקאַנט אַלס מאיר קאַראָל. מיר האָבן פאַרבאָכט אין דער געזעלשאַפט פון מאיר

דינגאט אן אָנגעזעמטן אָונט. ער האָט דערקלערט, אז זיין נאנצער וועג אינעם לעבען האָט אָנגענומען אַ גרויסע ענדערונג זינט ער איז אין ארץ-ישראל. אמת, אין בויבערקע האָט ער נישט געדענקט וועגן דער נייער יידישער נאציאנאלער באוועגונג, ווייל אין גאליציען האָבן געהערשט די פוילישע באהערדן, און די פאליצקן האָבן געהאַט זייער שטאַט-האַלטער איבער דער עסטרייכישער פראָווינץ גאליציע, האָט מאיר ווי אויך אנדערע נישט געוואלט, אָדער נישט געטראָט, זיך איינרייסן מיט זיי. עס וואָלט פשוט געמיינט אזוי געלעגנהייט צו שטיין אין זיין קאריערע וואָלט נישט געווען מעגלעך; יעדענפאלס אזוי געווען זיין דערקלערונג.

ווען די ערשטע וועלט-מלחמה האָט אויסגעבראָכן, איז דינגאט געווען אַ לערער אין די בויבערקער פאליקס-שולען, שפעטער איז ער צוגענומען געוואָרן צו דער עסטרייכישער ארמעי. ער איז געפאנגען געוואָרן פון די רוסן און ווען די מלחמה איז געווען צו ענדע האָט ער זיך געפינען אין כארבין, מאַנדזשוריע. צוערשט האָט מאיר דינגאט נאָך אַלץ געהאַפּט זיך צו פארבינדן מיט די בויבערקער פאליקס-שולען, אָבער ווען פוילן איז געוואָרן אַ סאָווערענער שטאַט, האָט ער באַשלאָסען צו פאָרן קיין אַמעריקע. ער האָט זיך געווענדעט צו זיינעם אַ באַלעכאָווער לאַנדסמאַן אין ניו-יאָרק, בעני זעמעל, אַ באוויסטער פילל-טוער, איבערהויפט ביים גאליציאַנער פארבאנד, אין אזוי ווי ער האָט באדארפט וואַרטן אויף אַן ענטפער פון הער זעמעל, האָט דינגאט דערווייל זיך געלערנט ענגליש. ווען ער האָט ענדלעך באַקומען פון ניו-יאָרק געלט אויף ריזע-שפען און די לעגאַלע איינרייזע-פאפירן, האָט ער פלוצלינג באַשלאָסען צו פאָרן קיין ארץ-ישראל. דעמאָלט, ווי מיר געדענקען, איז עס געווען נאָך דער באלפור-דעקלאַראַציע און אויך האָט די פרעסע געבראכט די נייעס אַז ענגלאַנד וועט איבערנעמען דעם מאַנדאַט איבער פאליעסטינע, דאָס האָט געבראַכט די ענדערונג ביי מאיר דינגאט.

ווען ער איז געקומען קיין חיפה האָט אים דער דירעקטאָר פון דער רעאליזאציע, דר. ביראם, אויפגענומען אַלס אַ לערער פאַר ענגליש. דינגאט און זיין פרוי וואָס איז באמת געווען מער פאָלאַטשקע ווי ער אליין, האָט זיך מיט דער צייט אריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט לטובת די יידישע אינסטיטוציעס אין חיפה. שפעטער ווען דינגאט האָט באַקומען זיין דאָקטאָראַט, איז ער געוואָרן זייער פרום. ער האָט איבערגעלאָזט אַ ירושע פאַר דער יידישער מדינה, איין איינציקן זון, וואָס איז אַ באוויסטער און פעאיקער דאָקטאָר-מעדיצין און איז אַ כבוד פארן לאַנד.

ווען מיר האָבן אויפגעלייזט דעם בויבערקער רעליעף (הילפס-קאָמיטעט), איז אונדז נישט איינגעפאלן, אז אין צען יאָר ארום וועלן מיר ווידער מוזן טראַכטן וועגן הילף פאַר אונדזערע שטעטישע, וואָס האָבן זיך ענדלעך באַוויזן אין מדינת-ישראל.

אין 1958, ווען מיר זיינען געקומען קיין ישראל אַנטייל-צוגענומען אין דער פייערונג פונעם צענטן געבוירן-יאָר פון דער מדינה, און גלייכצייטיק צו באַזוכן אונדזערע קינדער, איז צו מיר געקומען אַ שטעטישער לאַנדסמאַן אורי כרובי (קרויטהאַמער) און מיר איבערגעגעבן, אַז מיט אַ צייט צוריק

איז געקומען פון רוסלאַנד אַ בויבערקער, דער זון פון שמואל יזיף שמש, און שטעטישע האָבן אים באַזאָרגט מיט אַ פערד און וואָגן און פון דעם האָט ער אַרויסגעשלאָגן פרנסה. איצט איז דאָס פערד געפאלן און מען דאַרף האָבן 600 פונט פאַר אַ ניי פערד. מיר האָבן טאַקע באלד באַשלאָסן, אז איך זאָל געבן דאָס הייסט אַוואַנסירן 300 פונט און די שטעטישע אין ישראל, וועלן צושטייער געבן די אַנדערע 300 פונט. מיט עטלעכע טעג שפעטער זיינען געקומען צוויי בויבערקער לאַנדסלייט פון אַמעריקע, אברהם פישער, און הערש צוף, און זיי האָבן מיר צושטייער געגעבן זייער חלק.

מיט עטלעכע וואָכן שפעטער האָבן אַ צענדליק פון אונדזערע שטעטישע, וואָס וווינען אין חיפה זיך געטראָפּען מיט מיר און פאַרבראַכט עטלעכע אָנגעזעמטע שעה'ן. דעמאָלט האָבן זיי מיר איבערגעגעבן, אַזוי האָבן אָנגעפאָנגן אַ גמילות-חסד קאַסע פאַר די שטעטישע וועלכע גויטקין זיך אין הלואות.

אין אַ יאָר שפעטער, ווען איך בין געקומען קיין ישראל אין צוזאמענהאַנג מיט דעם אַרויסגעבן מיין ענגליש-בוך אין העבראיש, בין איך געוואָרן געוואָרן, אַז די שטעטישע האָבן טאַקע געגרינדעט די גמילות-חסד-קאַסע מיט אייגענע אַרימע מיטלען. ווי געוויינטלעך האָבן אין די לעצטע יאָרען שוין פיל לאַנדסלייט געגרינדעט אועלכע פאָנדן, אָבער די ערשטע געלטער זיינען געקומען פון די לאַנדסלייט פון אַמעריקע. אָבער די בויבערקער וואָס האָבען קיינמאָל נישט אַרויסגעקוקט אויף הילף פון אַמעריקע, האָבן די גמילות-חסד-קאַסע אויך געמאַכט מיט אייגענע מיטלען. איך האָב אויך געהערט, אַז די קאַסע איז שוין באלד ליידיק. אין מאי 1960, ווען מיר זיינען געקומען קיין רעננה צו דער ערעפונג פון אברהם פישער'ס קולטור-הויז, האָבען מיר דאָרטן געטראָפּן אַ פול הויז. שטעטישע זיינען זיך צוזאמענגעקומען פון איבער דעם גאַנצן לאַנד. דאָרטן האָט פישער געגעבן 250 פונט און נאָך 250 פונט האָט מיין ווייניקייט געגעבן אַ מתנה אינעם נאָמען פון זיינע ברידער, שלמה און אברהם און 200 קאָפּיעס פון מיין העברעאישע בוך. די ביכער זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן צו די שטעטישע אין ישראל, און פון צייט צו צייט שיקן די לאַנדסלייט אַריין אין דער גמילות-חסד-קאַסע אַ ביסל געלט פאַר דעם בוך. דעם 17-טען מאי 1960, זיינען אויך געווען אָנוועזנד מיין ברודער אברהם און זיין פרוי ווי אויך מיין פרוי. מיר האָבען פאַרבראַכט עטלעכע אָנגעזעמטע שעה'ן מיט אונדזערע שטעטישע.

מיר האָבן זיך אריינגעטראכט אין דער ארבעט פונעם קאָמיטעט אין ישראל, און טאַקע אויפן אָרט האָט פישער און איך צוגעזאָגט, אַז מיר וועלן זען, אז די גמילות-חסד-קאַסע זאָל אוועקגעשטעלט ווערן אויף אַ געזונטן באַזיס. ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין אַמעריקע האָבן מיר צוגעצויגן עטלעכע שטעטישע, בעיקר האָט גענומען אַ גרויסן אַנטייל מיין קהילת שמעון מאַרקוס, און שאַמאלע בערגווערק. מיר האָבן גערופן אַ פארוואלטונג אויף דעם 11-טן סעפטעמבער 1960, עס זיינען ליידער געקומען זייער ווייניק שטעטישע, כאָטש מיר האָבן געהאַט היבשע נאָטיצן אין דער יידישער פרעסע און אויף אויף דער יידישער שעה אויף דעם ראדיאָ. אָבער עס איז אונדז געלונגען צו זאַמלען \$1,525.

דאָס האָט אונדז געגעבן מיט ווייטער אָנצוגיין מיט דער אַרבעט לטובת דער גמילות-חסד-קאָסע.

ביי דער פאַרזאַמלונג האָבן מיר זיך אָרגאַניזירט אין אַ גרופּע און אויסגעקליבן באַאמטע מיט שמעון מאַרקוס אַלס קאַסירער. דעמאָלט האָבן מיר דערקלערט, אַז דער קאָמיטעט איז נאָר אַ צייטווייליקער. אזוי שנעל ווי מיר וועלן אוועקשטעלן די קאסע אויף אַ געזונטן באַזיס און אויך אַרויס געבן דעם יזכור-בוך, וועלן מיר זיך אויפלייזן, ווייל אַנצוהאַלטן אַן אָרגאַניזאַציע קאָסט געלט און צייט. איך האָב נישט געוואָלט אָנגעמען דעם אַמט אַלס פאַרזיצער, ביז אברהם פישער און שמעון מאַרקוס האָבן מיר ניט צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן דעקן די אויסגאַבן פונעם רופן די יאַרצייט און אנדערע פאַרזאַמלונגען דורכן יאָר. זיי ווידען מיט מיר געווען איינשטימיק, אַז קיין איין דאָלאַר פון דעם וואָס ווערט געזאַמלט, טאָר נישט אויסגעגעבן ווערן פאַר שפּעזן. יעדער דאָלאַר וואָס וועט געזאַמלט ווערן מוז איבערגעשיקט ווערן צום קאָמיטעט אין ישראל.

אזוי ווי שמעון מאַרקוס איז געווען אויף אַ באַזוך אין אַקטאָבער 1960 אין ישראל, האָט ער איבערגעגעבן דעם קאָמיטעט אין תל אביב \$2,000, דאָס הייסט אַז מיר זיינען שולדיק געבליבן דעם קאַסירער \$475, דאָס איז אים אָפּגעגעבן געוואָרן דעם 6-טן נאָוועמבער 1960, ווען מיר האָבן געהאַט אונדזער צווייטע פאַרזאַמלונג, וווּ מאַרקוס האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון זיין רייזע אין מדינת-ישראל. אייגענטלעך האָבן מיר געזאַמלט \$490, אזוי, אַז עס איז גע- בליבן אין דער קאסע אין אמעריקע \$15.

דעם 30-טן אַפּריל 1961, האָבן מיר אָפּגעהאַלטן די יאַרצייט און דאָרטן געזאַמלט \$895 אזוי האָבן מיר שוין ווידער פאַרמאָגט \$1000. ווען איך בין געקומען אין יוני 1961 צום אייכמאן-פּראָצעס אין ירושלים, האָב איך דעם 2-טן יולי איבערגעגעבן דעם קאָמיטעט \$1000. אין עטלעכע טעג שפּעטער, ווען איך האָב זיך ווידער געטראַפּן מיט אורי כרוכי, האָט ער מיר איבערגעגעבן, אַז זיי האָבן אוועק- געלייגט אַ געוויסע סומע פון די געלטער פאַר דעם יזכור- בוך. גראַד דעמאָלט האָב איך געהערט, אַז עס איז מעגלעך דאָס דער ישראל פונט וועט דעוואַלואירט ווערן, האָב איך צוגערעדט, אַז מען זאָל דאָס געלט אין דער באַנק פאַר דעם יזכור-בוך אינוועסטירן אין ווערט פאַפירן וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן אַמעריקאַנער דאָלאַר. מיר האָבן איינגעזען דאָס מען וועט דאַרפן האָבן אַ ביסל מער געלט צו אַראָנזשירן די טראַנסאַקציע. איך האָב אויסגעלייגן דעם קאָמיטעט אין ישראל \$450. דאָס איז מיר צוריקגעצאָלט געוואָרן מיט דעם טשעק פון \$350 וואָס פישער האָט באַצאָלט פאַר די 100 קאָפּיעס פונעם בוך, וואָס איך האָב מיט אַ יאָר צוריק געגעבן דעם קאָמיטעט אין ישראל 200 קאָפּיעס, אַלס אַ מתנה. אזוי ווי דער קאָמיטעט האָט נאָר אַרויסגעשיקט 100 קאָפּיעס צו די לאַנדסלייט אין ישראל, איז זיי געבליבן די אנדערע הונדערט קאָפּיעס, וואָס פישער האָט עס געגעבן צו די גראַדואאירטע אין רעננה אין פאַר דעם באַצאָלט \$350. און די איבריגע \$100, איז מיר צוריקגעצאָלט געוואָרן דעם 25-סטן מערץ 1962. דעמאָלט, ביי דער יאַרצייט, האָבן מיר געזאַמלט \$1,060, אָבער דער קאָמיטעט אין ישראל האָט דעם 15-טן אַפּריל

נאָר באַקומען \$960, אזוי איז דער חוב אָפּגעצאָלט געוואָרן. אזוי ווי משה און אברהם פישער, האָבן אין 1960, געגעבן אַלס אַ מתנה דער פאַלקס שולע אין רעננה 350 ביכער, אַז די גראַדואאירטע זאָלן באַקומען אַ בוך אַלס אַ מתנה ביי זייער גראַדואירען, ווינען די 100 קאָפּיעס צוגעלייגט געוואָרן צו די אנדערע 350 קאָפּיעס, פאַר דעם זעלבן צוועק.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט פון ישראל, אָנפאַנג יוני 1962, האָבן מיר גערופן אַ פאַרזאַמלונג ווייל מיר האָבן גערעכנט, אַז דער בויבערקער פאַררין, וועט האלטן וואָרט און דער גמילות-חסד פאָנד אין ישראל וועט פון זיי באַקומען אַגרעסערע געלט-מתנה. ליידער איז פון דעם גאַרנישט געוואָרן.

מיר האָבן גערופן אַ פאַרזאַמלונג אויף דעם 4-טן נאָוועמ- בער, זייער ווייניק לאַנדסלייט זיינען געקומען און מיר האָבן נישט געמאַכט קיין זאַמלונג. אָבער אין עטלעכע טעג אַרום, זיינען פישער און איך געגאנגען זען עטלעכע שטעטישע, וואָס קענען שפּענדן אַ גרעסערע סומע. אייגענטלעך האָב איך געהאַט אַ געדאַנק, אזוי ווי ווען מיין ענגליש בוך איז דערשינען, האָב איך אַרויסגעשיקט קאָפּיעס צו די יעניקע שטעטישע וואָס קענען שפּענדן מער-ווייניקער, און זיי צוגעשריבן דאָס איך שיק עס אַלס מתנה, אויב זיי ווילן עפעס שפּענדן, זאָלן זיי עס צושיקן צו פראַפּ. מיכאל זוהרי אין ירושלים, פאַרן גמילות-חסד. ליידער האָט נאָר איינער, מעסער, פון סינסיעטי געשיקט \$100. מיר האָבן געטראַפּן, די יעניקע וואָס מיר האָבן באַזוכט אין זייער געשעפט, האָבן אונדז געגעבן איינער מער איינער ווייניקער, און ווען פישער איז אוועק- געפאַרן דעם 10-טן דעצעמבער קיין ישראל, האָט ער מיטגענומען \$955. און מיט דעם האָט אונדזער קליינער קאָמיטעט באַשלאָסן צו שליסן דאָס זאַמלען פאַרן גמילות- חסד. אזוי ווי די קאסע וועט דאָרטן, אין ישראל, האָבן אומגעפער 8000 פונט, וועט מען מוזן מיט דער דאָזיקער סומע אָפּפירן. פון איצט אָן וועלן מיר יעדן דאָלאַר אוועקלייגן אין ישראל פאַר דעם יזכור-בוך. מיר האָפּן דאָס עס וועט אונדז געלונגען צו זאַמלען גענוג געלט, אַז דאָס בוך זאָל אַרויסקומען נישט שפּעטער ווי אין נאָוועמבער 1963. איך גלויב אַז דער קאָמיטעט אין ישראל וועט פאַרשטיין, אַז מען קען דאָ נישט אָנהאַלטן אונדזער קאָמיטעט, וואָס מיר האָבן געגרינדעט דעם 11-טן סעפטעמבער 1960. ערשטנס, זיינען מיר געווען נאָר דריי מענטשן וואָס האָבן געקאָנט אָפּגעבן צייט פאַר דעם. אייך אונדזער סעקרעטאַר, בערגווערק האָט געקאָנט אָפּגעבען נאָר אַ ביסל צייט, ווייל ער איז אַבאַשעפטיקטער מענטש. איצט, פאַרט פישער זיך באַזעצן אין רעננה, מאַרקוס האָט איצט אַ ניי געשעפט קען ער זיך אויך נישט אָפּגעבן דעמיט, און מיין ווייניקייט וועט זיך מוזן צוריקציען פון אַזאַ אַרבעט, וואָס איך זע אַז איך וועל זי נישט קענען ריכטיק אויספירן.

ביים שלום וויל איך באַמערקן אַז אזוי ווי דער נאָמען בויבערקע, וואָס האָט עקזיסטירט אַלס שטאַט זינט 1469, איז פאַר די לעצטע 60 יאָר געווען אויסגעשטעלט צו געלעכטער. ווי עס איז באַווסט האָט דער גרויסער מייסטער פונעם יידישן וואָרט, שלום-עליכם, דערמאָנט אין זיין שרייבן בויבעריק אזוי ווי "קאַסרילעווקע", אָדער "יעהופיק"

איז פעלערן, אָדער נישט די ריכטיקע נעמען, איז עס נישט מיין שולד. איידער איך האָב געענדיקט, האָב איך איבערגעליינט א טייל פון דעם מאנוסקריפט, ביי אונדזער פארוואלונג צו נאָוועמבער 1962. איבערהויפט, וואָס אָנבע- לאנגט נעמען. די לאַנדסלייט זיינען דעמאָלט געבעטן געוואָרן אַז אױב זיי געפינען וועלכע איז נישט קיין ריכטיקע נעמען, דאטומס אָדער אנדערע אומפונקטליכקייטן אין דעם מאנוסקריפט, זאָלן זיי אַזוי גוט זיין און טאקע באלד באַמערקן און עס וועט ווערן קאַרעגירט. ביז דעם לעצטן מאָמענט האָט קיינער נישט געפונען קיינע טעותים. לאַמיר האָפן אַז עס איז אלץ אין אָרדענונג.

דאָ וויל איך אויסדרוקען אַ שיינעם דאנק צו אונדזער בױבערקער לאַנדסמאַן ר' הערש זייגער, א זון פון איבער 80 יאָר. ער איז געווען כמעט דער איינציקער פון די שטעטישע, וואָס האָט פיל געדענקט וועגן בױבערקער אין אַמעריקע און האָט מיר פיל ארויסגעהאַלפן.

אפילו די יידישע שלום-עליכם שולן אין ניו-יאָרק, אַז זיי האָבן געגרינדעט א זומער-קעמפ, האָבן זיי דעם קעמפ אָנאַמען געגעבן קעמפ-בױבעריק. נור האָבן מיר מיט עטלעכע יאָר צוריק איינגעזען אַז מיר מוזן פּעסטשטעלן דאָס בױבערקע איז געווען אַ שטאַט און איז געווען פיר מייל (30 קילומעטער) פון לעמבערג, און 7 קילומעטער פון דער אייזענבאן. אין ווייניקער פון אַ שעה איז מען געווען פון בױבערקע אין לעמבערג. ווען מײן בוך "די אָדיסע" פון אַן אַמעריקאנער ציוניסט", איז געשריבן געוואָרן (און דער בוך הױבט זיך אָן מיט בױבערקע), האָב איך נאָטירט אַז עס איז אַ שטאַט נישט ווייט פון לעמבערג, די הויפט-שטאַט פון גאַליציע וואָס איז ביז דעם ערשטן וועלט-קריג געווען אַ פּראָווינץ פון דער עסטרייך-אונגאַרישער מאָנאַרכיע.

דאָס קאַפיטל, בױבערקע אױף דער אַמעריקאנער סצענע, וואָס איז מיר אָנפאַרטויט געוואָרן, האָב איך געשריבן פון קליינע ברעקלעך, וואָס איך האָב צוזאַמען- געקליבן דאָ און דאָרט. אױב עס זיינען פאַראַנען וועלכע נישט

לאַנדסלייט אױף דער יאַרצײט, 31 מערץ 1963
Landsleit at the Yahrzeit on March 31, 1963

א יידיש ליד פון אמאָל

אט די פיר קשיות האבן געזונגען די רוסישע יידן וואס זיינען אוועקגעלאפן פון רוסלאנד בשעת דער רוסיש יאפאנישער מלחמה, אין יאר 1904. קיין בויבערקע זיינען דעמאלט געקומען ביי צוויי הונדערט יונגע לייט. א טייל זיינען געזעסן ביי אונדז אין בעלבאטישע הייזער און א טייל איז געזעסן אין בית-המדרש ווו מ'האט זיי געגעבן צו עסן, און מ'האט זיי מיט אלעמען באזארגט (אברהמטשי פישער)

1. די ערשטע נאכט פסח צום סדר
ווען א יעדער ייד זיצט זיך פריילעך פריי
אויסגעפוצט איז יעדעס ווינקעלע פונעם חדר
אלעס ביי אים אין שטוב איז שפיגל ניי
2. דער ייד זיצט מיט פולער פרייד
און האלט זיך זיין יינגעלע ביי דער זייט
דאס יינגעלע איז נישט פויל
און עפענט דאס מויל
טאטע איך וועל דיך פרעגן קשיות פיר
3. מיר זיינען אלע גאטס קינדער
מיר זיצן דא אלע ביים סדר
שיין פארפוצט איז די וועלט גאר אוונדער
קשיות פרעגן מיר דיך א יעדער
4. פאר וואס איז אלע פעלקער אזוי גוט
און אונדז יידן, עם קדושים, ביסטו גאט אזוי מענה
אזעלכע קשיות קענען מיר דיך אלע פרעגן
דאפאר פרעגן מיר דיך טאקע גאטעניו מה נשתנה
5. אונדזער זיידן אברהם האסטו גאט געשטעמפעלט
מיט דעם זיגל
אז יידן זאלן ליידן גלות מצריים גאר
ביי פרעה'ן האבן זיי געארבעט מיט ליים און ציגל
דאס האט געדויערט צוויי הונדערט און צען יאר
6. גלות בבל האבן זיי געליטן,
ס'האט זיי קיינער נישט געגעבן א האנט
א סך פון אונדזערע עלטערן זיינען געווארן
פארשניטן
ביז זיי זיינען געקומען אין זייער הייליק לאנד
7. אבער דאס היינטיקע גלות טוט שוין דויערן
אזוי פיל טויזנטער יארן
און מיר יידן זיינען צו שאנד און צו שפאט
איבעראל ווו דער ייד קומט טוט מען אים
ראבעווען און פלאגן
8. ביים קליינסטן קריסט איז דער ייד פארהאסט
און מ'טוט אים ראבעווען און שלאגן
אזעלכע קשיות זיינען ביי יעדן פאראנען
פרעגן מיר דיך טאקע גאטעניו מה נשתנה
9. לאמיר זען אין א דארף אין ראסיי
וויפיל גוים ס'זיינען דארט פאראן
באזיצט דאך יעדער איינער שאף און רינדער
דארט ווינט אויך א ייד אן-ארימאן
10. ער האט נישט קיין שאף און נישט קיין רינדער
ער האט אבער א שטוב פול מיט קליינע קינדער
פלוצלונג באקומט ער אנ-איקאז
ער זאל זיך ריימען אין צוויי-דריי טאג
ס'העלפט אים נישט קיין יאמער און קיין קלאג
11. דאס ווייב מיט די פינג קליינע קינדער
הערן אויס די ביטערע טענה
זיי זיינען דעם קליינסטן גוי מקנא
זיי פרעגן פארוואס טרייבט מען נישט מאקסימען
מיט אייוואנען?
דאפאר פרעגן מיר דיך טאקע גאטעניו מה נשתנה
12. אז א ייד פאלט אריין אין גוישע הענט אריין
מוז ער דינען פאני גב פינג יאר

(תם ולא נשלם. דעם סוף וייסן מיר נישט)

הארגון הציוני "אחווה" בבוברקא בשנת תרצ"א-צ"ב.

שורה ראשונה מימין למעלה:

מוניק שטרומ, צילה שטרומ, צילה ארליך, פייגה בלר, שטרומ, בריינצ'ה קאטר, אייזיק שליפר, אברהם רוק (ברוסיה), קוקה איזון, ליביש איזון, שטרומ, דר. צבי איזון, שמשון קאטר, יואל קריס, שמעון שטיקר, יצחק הוכברג (ברחובות), שטיקר, ליפא לוטרינער (ברעננה), ינטה נאס, בריינצ'ה סאפראן, קאטר, פייגה הוכברג, שרגא ברגמן, חנצ'י שפיידר.

הירש סאפראן (ניו־יאָרק)

ר' ליפּע פּענסטער (זכרונות פון דער אלטער היים)

זאל געווען האָבן א זון אַרב, משמש ברבנות, וואָלט מען אים דאָך געוויס אויפגענומען אלס ממלא מקום פון זיין פארשטאַרבנעם פאָטער. פאר וואָס זשע זאָל מען נישט אויפנעמען זיין איידעם?

דער צווייטער צד איז געווען די מחנה חסידים, בעיקר סטרעטינער חסידים, וועלכע האבן געוואָלט פאר א רב ר' אורי'לע אייזון זצ"ל, געוועזענער שוירז'ער רב. וואָס האט נאָך דער מלחמה געוויינט און בויבערקע און האָט דאָרט געפירט א חסידישן טיש, האָט געהאט אַנאָיגע דאוון-שטוב, האָט געהאט א סך חסידים און האָט געזאָגט תורה. געהערט האָט ער צו דער סטרעטינער דינאסטיע, אַנאָיניקל פון דעם "שָׁרְף"ס א תלמיד, וועמענס נאָמען ער האָט געטראָגן - ר' אורי'לע.

אויך ר' אורי'לע האָט געהאט א סך אָנהענגער און דאָס מחלוקת איז געווען ר"ל זייער גרויס. ס'האָט געבראכט צו

אין יאָר תרפ"ט (1929), באלד נאָך פסח, איז נסתלק געוואָרן דער בויבערקער רב, ר' בנימין גאלער זצ"ל. ער איז נישט געווען זער אלט, אָבער מ'האט אים גערופן צום בית-דין של מעלה פאר דער צייט.

איז דאָך, דאכט זיך, געווען גענוג אז דער באליבטער רב איז פלוצלונג געשטארבן, האָט אָבער זיין טויט געבראכט גאָר א ניי פורעניז אויף דעם שטעטל. ס'האָט אויסגעבראָכן א מחלוקת, כַּדָּת ווער וועט זיצן, און דעם כסא הרבנות נאך ר' בנימין גאלער?

דאס שטעטל האט זיך צעטיילט אין צוויי מחנות. איין טייל בעלי בתים, און די בעלזער חסידים בראשם, האָבן געוואָלט אז דער ממלא מקום זאָל זיין דעם איידעם פונעם פאָר-שטאַרבנעם רב, הרב ר' שמעון האָלאָך (ז"ל), וועלכער איז דעמאָלט געווען אב"ד דק"ק דאָלינא. די הויפט טענה איז געווען: ס'טייטש? חזקה! ווען הרב ר' בנימין גאלער

שפאלטונגען אין משפחות. איין טייל איז געווען פאר די בעלזער, דער אנדערער איז געווען פאר די סטרעטינער. די שפאלטונג איז געווען אזוי גרויס אז מענער האבן נישט גערעדט מיט זייערע פרויען און מ'האט זיך געהאלטן ביי גטן, ווייל דער מאן איז געווען א בעלזער חסיד אין די פרוי איז געגאנגען מיט א'פדיין' צום שוירזער רב ר' אורי'לע (ווייל איר פאטער איז געווען א סטרעטינער חסיד).

נישט דא איז דער פלאץ צו באשרייבן די רב פראגע אין שטעטל. גאט האט געהאלפן און דאס מחלוקת איז געבראכט געווארן צו א דין-תורה פאר די גרעסטע רבנים פון גאליציע, און דער "בית דין" האט געפסקנט אז דער כיסא הרבנות אין בויבערקע געהערט דעם רב הרב האלאך. ס'איז אבער געווען "הלכה ואין מורין כן". א פסק דין איז איין זאך און למעשה איז א'אנדערע זאך. הרב האלאך האט זיך אליין אפגעזאגט פון דעם רבנות ביי אונדז, ווייל ער האט געהאט צו פיל גענער.

אבער דאס פייער פון די צוויי מחנות האט נאך גאנץ פיין געבושעוועט, אזוי אז די בעלזער חסידים האבן באשלאסן אויפצובויען א בעלזער קלויז, בכדי אויסצומיידן קריגערייען. ווי קען מען דען דאווענען צוזאמען אין איין שול מיט די אנהענגער פונעם צווייטן צד?

די איניציאטיוו אין דער זאך האט מען איבער געגעבן ר' ליפּע פענסטער. ר' ליפּע איז געווען א בעלזער חסיד, קיין גגיד איז ער נישט געווען. ער האט געצויגן חיונה פון א קליין אייזן-געשעפט, א בראָנשע אין וועלכער די קאָנקורענץ איז געווען זייער גרויס. ער האט זיך אבער אפגעגעבן צו דער זאך בכל נפשו ובכל מאודו. ער האט אליין אויך געגעבן א שיינע סומע געלד אלס א מתנה. ווען די קלויז איז פארטיק געוואָרן און שוין געשטאנען על תילה, איז ר' ליפּע פענסטער אויסגעוויילט געווארן אלס גבאי פון דער קלויז. ער איז אויך געווען דער שמש שלא על מנת לקבל פרס און ער האט זיינע פונקציעס אויסגעפירט מיט איבערגעבענ-

הייט און ליבשאפט צו דער קלויז און צו די מתפללים. זומער אין ווינטער פלעגט ער אויפשטיין ¹³⁰ פאר טאג, געגאנגען אין קלויז אריין, ריין געמאכט (און אין ווינטער ווארעם געמאכט), און בשעת מעשה האט ער זיך דערווייל אפגעזאגט אפאָר קאפיטלעך תהילים, ווייל ער האט דאָס אלעס געקענט אויסנווייניק, און האט קיין תהילמ'ל נישט באדארפט. זיין קלאָר און ווארעם קול האט מיט א נאכטיקן עכא אפגעקלונגען אין דער ליידיקער גאס. ווען די בעלי-בתים זיינען שפעטער געקומען אין קלויז אריין, האבן זיי שוין געטראָפן א ריין און ווארעם קלויז און האבן זיך באלד געקאָנט זעצן לערנען. ר' ליפּע האט געקוועלט פון פארגינג און זיין הארץ איז אָנגעפילט געווארן מיט גרויס פרייד, אז יידן קענען זיצן און לערנען.

דאצו איז ר' ליפּע פענסטער געווען א בארימטער בעל תפילה, א ווארמער זאפטיקער באריטון מיט א ריזיקער שטימע. זיין דאווענען האט געשמ'ט אין דער גאנצער סביבה, ווער ס'האט נישט געהערט ר' ליפּע פענסטער דאווענען ימים גוראים האט קיין שוין דאווענען נישט געהערט. און געדאווענט האט ער אומזיסט, שלא על מנת לקבל פרס, כאָטש מהאָט אים פאָרגעשלאָגן פון לעמבערג אז ער זאל קומען דאווענען אין א גרויסער שול, און פאר גאר א גרויסער סומע געלד – ער האט אָבער נישט אנגענומען. "איך וויל דאווענען אין מיין קלויז, און אָן געלד" – האט ער געטענה'ט. איינער וועלכער איז אראָפגעשפרונגן פונעם לויפּענ-דיקן צוג האט דער ציילט:

דאס לעצטע מאל האט ר' ליפּע פענסטער געדאווענט, מיט זיינע צום טויט געפירטע לאנדסלייט, אין וואגאָן פון דעם צוג וועלכער האט געשלעפט יידישע קרבנות קיין בעלזעץ אין יאָר 1942. ווער ס'האט ליפּע פענסטערס תפילה דעמאָלט נישט געהערט, האט קיין תפילה נישט געהערט. ארץ, אל תכסי דמם! יזכרם ה' לטובה וינקום דם עבדיו השפּוך, והרשעה כולה כעשן תכלה.

חיים קלינעטאָר

אינסטרומענטן, איבערהויפט פידל און איז אויך געווען זייער אַ גוטער ראזירער. די פאמיליע גראַס איז געווען שטאַלץ מיט זייער זון הערש. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן כוח הדיבור, ער האָט געהאַט אַ פּיסק צום רעדן אז ער האָט געקאָנט זיין אַ מיניסטאַר. און דערצו נאָך, איז ער געווען זייער אַ שיינער מאַן. וואָס זשע טוט גאָט? פאַרליבט ער זיך אין אַ מיידל, מחלה שטיין. און דאָכט זיך אז נאָך מער ווי ער האָט זיך אין איר פאַרליבט האָט זי זיך פאַרליבט אין אים. איר מאַמע האָט אָבער דער שידוך נישט געפאַסט. וואס הייסט, איר טאָכטער זאל חתונה האָבן מיט אַ קלעזמער, אַ פּרויזער וועלכער ווײַנט אין דער זשידיבסקע וויליצע? די ליבע איז אָבער געווען אזוי גרויס, אז דאָס מיידל האָט זיך אָפּגעטאָן אַ מעשה, און דאָקטער ראָט האָט איר קוים קוים געראַטעוועט. פאַרשטייט זיך אז די מאַמע האָט שוין געמאָס מסכים זיין, איר טאָכטער זאל חתונה האָבן מיט דעם שיינעם הערש קלעזמער.

דער זיווג איז אָבער נישט געראָטן. אז דאָס אַרעמקייט איז אריין דורך דער טיר, איז די ליבע אַרויס דורך דעם פענצטער. מ'האָט זיך געמוטשעט, קיין קינדער זיינען נישט געקומען. מען האָט זיך געוואָלגערט אין וויען, צוויי מאָל געווען אין אַמעריקע, געפירט דאָרט אַן אַריינגעלע בויבערקע קאפּעליע, אָבער קיין נחת האָט מען נישט געהאַט. אַן אַנדערע טאָכטער פון חיים קלינעטאָר האָט חתונה געהאַט מיט אַ רויסישן בחור, וועלכער דער גורל האָט צופעליק געבראַכט אין אונדזער שטעטל. ער איז געווען אַ פאַכמאַן, אַ צושניידער פון שיך. אויך נישט געווען אזוי אַי-אַי-אי. קיין פרנסה איז נישט געווען, איז מען געפאַרן קיין אַמעריקע. נאָך אַ ביסל זיין דאָרט איז מען צוריק געקומען קיין בויבערקע, צו פאַרגרעסערן די צאָל פון היטלער'ס קרבנות.

אַן אַנדערע טאָכטער פון חיים קלינעטאָר לעבט היינט אין ניו-יאָרק.

נאָך אַ זון אגא גראַס איז געווען דער היפּוך פון זיין ברודער הערש. ער איז געווען געראָטן אין זיין מאַמע.

צו זיין אַ שערער האָט ער זיך געלערנט אויף מיין קאַפּ. איך געדענק מיין מאַמע, ע"ה, האָט מיר געגעבן צוויי גרייזער איך זאָל מיך גיין אָפּשערן ביי פישל ערנצווייג, וועלכער האָט געהאַט זיין ראזיר-שטוב אין מאָרק. נעבן ליפּעלי יאַנעט. פישל אליין איז דאָרט נישט געווען, געטראָפּן האָב איך דאָרט אַגא גראַס מיט זיין יינגערן ברודער יעקל. אַגא זאָל דעמאָלט געהאַט געווען דעם ערשטן טאַג אלס אַ לערן יינגל. זאָגט יעקל צו אַגאָן: "שער אים אָפּ! ער האָט צוויי גרייזער, וועל איך קויפן קאַרשן". יעקל איז געלאָפּן קויפן קאַרשן און אַגא האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט. דאָס

געהייסן האָט ער חיים גראַס. אָבער אין שטאַט האָט אים קיינער נישט געקענט מיט דעם נאָמען. נאָר דער בריוו-טרעגער האָט געוואוסט ווער דאָס איז. ביי אונדז אין שטעטל האָט ער געהייסן חיים קלינעטאָר. דאָכט זיך אז מען דארף ניט דערציילן פאַרוואָס מען האָט אים אזוי גערופן. יעדער פאַרשטייט אליין, ווייל ס'האָט קיין חתונה נישט געקאָנט זיין אָן אים, נישט נאָר ביי אונדז אין שטעטל, נאָר אויך נישט אין דער גאַנצער אומגעבונג. חיים האָט געהאַט אַ גאַנצע קאפּעליע מיט קלעזמער, אָבער די הויפט ראָלע האָט געשפּילט זיין קלאַרינעט, כאָטש ביי באשפּילן די כלה אויף די יידישע חתונות האָט מען געשפּילט מיט אַ פידל.

חיים מיט זיין ווייב האָבן געהאַט גאַנץ פינע קינדער און דווקא אַ סך קינדער; און יעדעס קינד וועלכע ס'איז געבוירן געוואָרן איז געבליבן לעבן, זייער אַ זעלטענע דערשיינונג. אַסך באַלעבאַטים וואָלטן זיך דאָס געוואונטשן. דאָס איז געווען אַ באַזונדערע זכּייה, ווייל ביי אַנדערע יידן איז יעדעס צווייטע קינד געשטאָרבן נאָך איידער ס'איז אַלט געוואָרן אַ יאָר. ייין ביי וועלכע ס'האָט זיך קיין קינד נישט געהאַלטן, האָבנדיק אַ קינד, פלעגן זיי דאָס באַלד פאַרקויפן פאַר אַ פאָר גרייזער חיים קלינעטאָר'ס ווייב, אַלס סגולה, און דאָס קינד איז טאָקע געבליבן לעבן.

חיים קלינעטאָר האָט קיין עין הרע געהאַט אַ שטוב מיט קינדער און איז אויך, קיין עין הרע, געווען אַ בלוטיקער אַרימאַן, כאָטש ער האָט געהאַט נאָך אַ פרנסה.

די עלצטע טאָכטער, ווען ס'איז געקומען די צייט איר חתונה צו מאַכן, און קיין נדן נישט געווען, האָט מען זי אוועקגעשיקט קיין אַמעריקע, דאָרט איז אַ געבענטשט לאַנד, דאָרט קאן מען חתונה האָבן אָן נדן.

די צווייטע טאָכטער האָט דווקא געטראָפּן אַ גוטן שידוך. זי האָט חתונה געהאַט פון בראָדאָוויטש מיט אַ ראזירער, פישל ערנצווייג, זייער אַ פינער יונגערמאַן, אָבער אַ ראזירער. פאַרגעסט נישט וואָס אַ בעל-מלאכה האָט געהייסן אין יענע צייטן. סימע, דאָס מיידל, האָט אויך געהאַט אַ פיין פאָך, זי איז געווען אַבובע (א הייב-אַם). פרנסה איז טאָקע ברוך השם געווען, אָבער קיין קינדער האָבן זיך ביי איר, לאַ עלינו, נישט געהאַלטן אזוי ווי איר מאַמע. אויפגעכאָוועט האָט זי נאָר איר מוזיק הערש. ער האָט דורכגעמאַכט אַלע שבעה מדורי גהינום, איבערגעלעבט די נאַציס, זוכה געווען אַריבער צו קומען אין גאָלדענעם לאַנד אריין, אין אַמעריקע. אָבער דער גורל איז ניט געווען גוט צו אים און צו זיין פרוי. וואָס וויל אַ יידישע משפּחה? קינדער. זיי האָבן אָבער קיין קינדער, לאַ עלינו, נישט געהאַט.

הערש גראַס, חיים קלינעטאָרס זון, איז געווען זייער אַ געראַטענער יונגערמאַן. ער האָט געקענט שפּילן אויף אַלע

אמעריקע. דאָס שערעריי האָט אים נישט אזוי שטאַרק געצויגן. ער האָט געוואָלט זיין אַ וועלט מענטש און זיך אינטערעסירט אין פאָליטיק. ס'איז אָבער נישט געגאַנגען. ס'איז נישט ווי מען וויל. ער האָט צוויי מאָל חתונה געהאַט. דאָס ערשטע ווייב האָט ער באַגראָבן, פאַר דעם האָט דאָס צווייטע ווייב אים באַגראָבן. א גרויסע משפּחה געווען חיים קלינעטאָר. א שיינער ייד מיט א שיינער באָרד, געזעסן אויבן אָן אין דער גרויסער שול, אָבער ער האָט נישט זוכה געווען צו האָבן אַ ביסל נחת.

מאַשינדל האָט געהינקעט, געריסן מיינע האָר און איך האָב געוויינט. האַלב האָר האָט ער טאַקע אויסגעריסן מיט דער מאַשינקע, דערפאַר האָט ער אָבער האַלב איבערגעלאָזט. איך בין אָבער באַלוינט געוואָרן: מ'האַט מיר געגעבן אַ פאַר קאַרשן. אַז איך בין אַהיים געקומען פון דעם פּריזירער האָט זיך מיין מאַמע דערשראָקן. "איך וואָלט עס בעסער געמאַכט", האָט זי געזאָגט. איך האָב זיך געשעמט צו דערציילן אַז מ'האַט זיך געלערנט שערן אויף מיין קאָפּ. ווען אַנאָ איז אונטערגעוואַקסן איז ער אויך אַוועק קיין

מאיר שטיקער (ניו יאָרק)

קבר אבות

אויף דער אַנדערער זייט איז געלעגען זיין אינגערער זון, שמעון, די תּכריכים זיבער ווי מיט דריי און דרייסיג יאָר צוריק, מיט אַן אָפּגעוואַשען פנים און אַ קינדערישען בליק, וואָס האָט באַטייט: נו, נו, איצט זענען מיר אַלע דאָ, פון דער באַבע'ן איז שוין גאַרנישט געווען, פאַרבליבן, נאָר אַלע דריי האָבן געוואוסט, אַז אויך זי איז דאָ. די באַבע האָט זיי אָבער אָפּגעטאָן אויף טערקיש: זיך אויפּגעהויבען און אַוועקגעקוילערט צו איר זון אברהם'טשען, וואָס ליגט באַגראָבן העט-ווייט, העט-ווייט – ערגיץ אין לאַנג איילאנד.

מיין זיידע זישע מרדכי'ס קבר איז געלעגען אָפּען גאַנצע זיבען יאָר. פעטע, בליסטשענדיגע פליגן האָבען זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין געביין און אויסגעגאַנגען. זיין עלטסטער זון, וואָלף, איז געלעגען לעבען אים, מיט שערבלעך אין די אויגען און גענאַפט: וואָס פון אַ מענש קאָן ווערן. דער נגיד האָט נישט געגלויבט, אַז צוואַנציג יאָר נאָך זיין טאַטע'נס טויט וועט ער ליגען לעבען אים און דורך די שערבלעך זען אַ פוילענדיגען שאַרבן – אַז ער אליין וועט שטאַרבען האָט ער זיך נישט געריכט.

קבוצת בנות מתנועת "אהווה"

ר' פייוול מלמד

זיינע תלמידים זיינען אלע איינס און איינס, סאמע אויס-
געוויילטע קינדער. פייוול מלמד פלעגט נישט אָננעמען מער
ווי 20 יינגלעך, און א זעלכע וואָס קענען שוין עפעס. ער איז
אויך געווען א יקרן, נישט גענעמען ווייניקער ווי 15 גולדן
פאר א "זמן". ביי פייוול מלמד האָט מען געלערנט א גאנצן
טאָג, פון גאנץ פרי ביז אכט א זיגער ביינאכט, מיט א הפסקה צו
עסן ווארימעס און אקליינע הפסקה צווישן מנחה און מעריב.
פייוול מלמד איז געווען א שיינער ייד מיט א ברייטע געלע
באַרד. שטארק געזונט האָט ער נישט אויסגעזען, כמעט תמיד
געווען הייזערדיק. זיינע גרויסע בייזערדיקע אויגן האָב
ארויסגעשטעקט פון אונטער זיינע געדיכטע-פארפלאג-
טערטע ברעמען. זיין האלדז איז תמיד געווען פארבונדן
מיט א נאָז פאטשיילע. אָן א שטעקעלע אין דער האנט האָט
ער זיך נישט געריט, דאָס שטעקעלע האָט אויך געדינט אויף
אקלאָפּ צו געבן א תלמיד וועלכער האָט זיך נישט גוט
צוגעהערט אָדער נישט פארשטאנען דעם שיעור; אויך האָט
דאָס שטעקעלע געדינט א קראץ זיך צו געבן אין דער
פלייצע, טיעף דורך דעם העמד קאָלנער, אדער צו העלפן
דאמיט אויסווישן דאס פארייכערטע לאַמפּ-גלעזל מיט א
פאטשיילע.

פייוול מלמד האָט אויך געהאט א טבע צו פארלאנגען
יעדעס מאָל פון דער רביצין - פיניה האָט זי געהייסן -
א גלעזל וואַרעמס. טאָמער האָט זי חלילה פארגעסן און האָט
נישט באלד געבראכט די טיי, האָט ער זיך אויסגעשריגן אויף
זיין טאָכטער ציפורה: ווי איז די טיי? וואָס געדויערט אזוי
לאנג, ציפורה-רע (ציפורה)? און אז זי האָט שוין געבראכט
דאָס גלעזל וואַרעמס האָט ער עס ביי איר געכאפט מיט
כעס, אוועקגעלייגט דעם שטעקן אויפן טיש, געגעבן זיך א
קראץ אין לינקן אויער, און אזוי שטייענדיק, האלטנדיק איין
פוס אויף דער באנק, פלעגט ער טרינקען און זיך צוהערן
וואָס דער תלמיד ליינט דאָרט אין דער גמרא (יעדע מינוט
איז געווען טייער).

האלב איינס א זיגער איז מען געגאנגען עסן ווארימעס.
צוריקקומענדיק פונעם "ווארימעס" האָבן די קינדער מיט-
געבראכט מיט זיך עפעס צו עסן צווישן מנחה און מעריב -
צוויי שטיקלעך ברויט מיט שמאלץ, אָדער ברויט מיט
פאָוידל אָדער מיט הערינג. געווען קינדער וואָס האָבן זיך
נישט געשעמט ברענגן געקעכטס אין א טעפל. ערשט נאכ'ן
דאווענען מנחה מעריב און נאָכ'ן עסן האָט זיך אָנגעהויבן דאָס
אמת'ע לערנען.

אן עלעווער הענגלאָמפּ ווערט אראָפּגעלאָזט פון דער
סטעליע, אין מיטן דעם לאנגן טיש און די תלמידים פון ביידע
זייטן פונעם טיש הייבן זיך אָן צו טרייסלען הארמאָניש,
שרייענדיק אויפן קול מיט א ניגון די פרשה חומש אָדער דעם
שיעור פון דער גמרא, אזוי אָן אויפהער ביז אכט א זיגער
ביי נאכט. גליקליך זיינען די תלמידים שוין געווען צו הערן
דעם גרויסן אלטן האַלצערנעם וואנט-זיגער מיט זיינע צוויי
שווערע געוויכטן (וואָס צו איינעם פון זיי איז געווען צוגעבונדן
דאס אייבערשטע פונעם שטייטל) אויסקלינגן: בום, בום...
אכט מאָל. די ספרים ווערן פארמאכט, דער הענגלאָמפּ

ווערט ארויפגעצויגן, די קינדער איילן זיך אָנצוטאָן די
באַריסלעך, מ'צינדט אָן די לאמטערענס און אלע צוזאמן
לאָזן זיך אין וועג אריין - אהיים.

ס'איז לייכט צו זאָגן "אהיים". די נאכט איז פינטער, די
בלאָטעס אָדער די שנייען זיינען גרויס (נאָר ווינטער לערענט
מען ביינאכט) און די היים איז ווייט-ווייט. דאָס חדר איז
אויף דער זאמליניע - אונטער דער מיל - און מען מוז גיין
רוהיק מ'זאָל נישט באַגענגען א "שגף", אדער די משוגענע
העניע'לע. און דער עיקר פחד איז געווען דורכצוגיין ביים
פוילישן קלויסטער. מ'האלט זיך פעסט אין-איינעם, מ'
קריכט כמעט ווי אין דער בלינד. מ'האָט מורא אויפצוהייבן
די אויגן און אקוק צו טאָן דאָרט אהין ווי די שדים און "נישט"
גוטע שפילן זיך אינווייניק א גאנצע נאכט. אָבער ווי אויף
להכביש ציען זיך די אויגן דווקא אהין, ווי מיט כישוף. קאָם-
קאָם דערלעבט מען שוין ארויף צו קומען אויפן רעכטן
היימישן וועג, נישט ווייט פון דער היים דאָרט ווי די מאמע
זיצט און ווארעמט די וועטשערע.

ביי פייוול מלמד האָט מען געלערנט דריי-פיר זמנים ביז
מ'האָט שוין גיקענט לערנען פאר זיך אין בית-המדרש, דאָס
הייסט ווערן א "בית-מדרש" בחור.

ווען ר' פייוול מלמד איז נפטר געוואָרן האָט מען אים
אָפּגעגעבן גרויס כבוד. מ'האָט אים געפירט אין מקוה אריין
צו טבילה און, ווי מ'דערציילט, האט ער זיך אליין אינטער-
געטובלט. די חברה קדישא האָט אים באלד זיין רעכט געטאָן,
מטהר געווען איינגעוויקלט אים אין זיינע תכריכים, אָנגעטאָן
דער טלית און אריינגעלייגט אין ארון אריין. זעקס מענטשן
פון זיינע נאָענטסטע, פון די סטרעטינער חסידים, האָבן אים
געטראָגן אויף די אקסלען אין שולכ'ל אריין, און דאָרט האָט
מען מיט אים געמאכט הקפות און געזאָגט "מעבר יבוק".
דעם הספד האָט געהאלטן דער רב, און די גאנצע שטאָט,
בעלזער ווי סטרעטענער חסידים, זיינען נאָכגעגאנגען נאָך
זיין "מיטה" ביז אויף אויפן "בית עולם". כמעט אלע תלמידים
זיינען געשטאנען ביי דער קבורה און יעדער האָט צוגעשיט
א ביסל ערד אויף דעם קבר און דאביי געלאָזט א טרעה.
א צייט לאנג נאָך דעם האָבן די קינדער נישט אויפגעהערט
צו דערציילן די מעשה פון ר' פייוול טויט, די זאך האָט זיי
א פנים געקאָסט א סך שרעקלעכע נישט שלאָפנדיקע נעכט.

שרה נאס ומשפחתה

ישראל'יק

אייער - וואס מער איז בעסער - און מ'נארט פאמעלעך אריין דאס מעל ביו ס'ווערט א טייג; מ'קאכט אפ בולבעס אין א טאפ און מ'נעמט קעז - וואָס מער, איז בעסער. מען נעמט א ריינדל אויף דריי פיס, מען שילט אריין ציבעלעס און מען פרעגלט די ציבעלעס אין בוימל-וואָס מער, איז בעסער - ביז די ציבעלעס מאַכן זשזש. - איצט נעמט די באַלעבאַסטע קלעבן די וואַרעניקעס און וואַרפט זיי אריין אין קאָכנדיק וואַסער. דער באַלעבאַסטע באַקומט 12 וואַרעניקעס, די באַלעבאַסטע 10, די קינדער צו 6 יעדער איינער, און ישראל'יק קריגט דאָס איבעריקע. אז מען האָט געפרעגט ישראל'יקן וויפל וואַרעניקעס ער קען עסן, האָט ער געענטפערט: ווען אין די פאָסעס פון בויבערקע ביו סטרעליסק זאָל זיין אין איין זייט וואַרעניקעס און אין דער אנדערער זייט סמעטענע, וואָלט ער געזאָגט פון בויבערקע קיין סטרעליסק, געטונקען און געגעסן, געטונקען און געגעסן.

מאיר שטיקער (ניו-יאָרק)

דער אָנזעצער

די פליג וואָס זשומעט אויף דער סטעליע איז ווי אַן אָנגעסטראַיעטע קאָפּעליע אין מיין געהירן. איך האָב ניט וואו אַהינצוטאָן די הענט און אין דעם ברודנעם שפיגל זע איך: האָס און שפּאַט און אויסגעדרייטע מיילער, שיפענדיק: באַנקראַט. איז עס דאָס אַש פון וועקסלען אָפּגעווישט, פאַרברענט, וואָס גרויט אַצינד אין מיינע אויגן, אויף מיינע האָר? דער קופּערט שטייט פאַרקלאַפט מיט מיינע פערציק יאָר פון מי און ניט-געשטילטן דאָרשט צו קויפּן און פאַרקויפּן. זאָל איך אַריינאַגן אַ קויל אין מויל? די שכנים ווייסן בעסער ווייל זיי ווייסן וואויל אַז מיטן שפּראַך פון טאָג וועל איך פון שטאַט אַנטלויפּן.

יר, דער איצטיקער דור, געדענקען אים נישט פון זיינע יונגע יאָרן, אָבער ווי דער אַלטער דור דערציילט איז ישראל'יק געווען אַ טרענער אין זיינע יונגע יאָרן. זיין הויפט אַרבעט איז געווען טראָגן זעקלעך מעל.

ישראל'יק וואָס פאַרמאָגט אין גאַנצן אנדערטהאַלבן חושים, בסך-הכל: אַ גאַנצן זייער געזונטן חוש פאַר אַרבעטן און אַ האַלבן חוש, אָדער בעסער געזאָגט, אַן אינסטינקט פאַר עסן, ווייל דער קערפּער האָט עס פאַרלאָנגט: עסן, עסן. ליצנים האָבן געזאָגט אַז דער חוש צום אַרבעטן איז אויך געווען אַנאָפּשטאַמונג פון דעם אינסטינקט צו עסן, ווייל ער האָט געוויסט אַז מען אַרבעט באַקומט מען עסן. און עסן האָט ער געקענט אַ גאַנצן טאָג, און מכל הבא לידו, וואָס מ'האָט אים געגעבן. מ'האָט געזאָגט אַז ער עסט נישט, ער איז מעלה-גרה ווי אַ קו, להוביל. אזוי פלעגט ער קייען און אַרבעטן אַן אַנאָיפּהער.

ווי מען דערציילט, האָט ישראל'יק געהאַט אַ פאַרהיירעטע שוועסטער אין רומעניע. זי האָט אים באַצויגן צו זיך קיין רומעניע און דאָרט האָט ער געאַרבעט אין די נאַפט גרובנס. ער האָט געאַרבעט גאָר פאַרן עסן, ווייל די פאַר גראַשן וואָס ער האָט פאַרדינט האָט זיין שוועסטער ביי אים צוגענומען. ער האָט געאַרבעט גאָר אַן אַן אויפהער, ביז ער איז, לאַ עלינו, בלינד געוואָרן. דעמאָלט האָט אים זיין "טרייע" שוועסטער צוריק אַהיים געשיקט, דאָס הייסט, צו אונדז אין שטעטל אריין.

אַרבעטן האָט ער מער ניט געקאָנט, ער איז געווען בלינד, נישט מער יונג און צעבראָכן. אָבער עסן האָט ער נישט פאַרגעסן. אדרבה, ער האָט באַדאַרפט גאָר מער, ווייל ער האָט קיין שום אנדערע באַשעפטיקונג נישט געהאַט. אונדז קינדער פלעגט ער דערציילן מעשה'לעך און זינגען פאַרשידענע לידער אויף יידיש און אויף רומעניש. פרייטיק פלעגט ער גיין פון שטוב צו שטוב צוגיפּנעמען שטיקלעך ברויט און קוילעטש. ער האָט געהאַט אַ לאַנגע בעקעשע און אַ טלומיקל. דאָרט האָט ער געזאַמלט די שטיקלעך ברויט און אזוי איז ער אַרומגעגאַנגען אַ גאַנצע וואָך און האָט געקייט און געטרונקען וואַסער פונעם האַנט-פאַס אין בית-המדרש. זיין שטוב איז געווען אין בית-המדרש ביים אויוון. זיין באַליבט מאַכל איז געווען וואַרעניקעס, ער האָט נישט גאָר ליב געהאַט צו עסן וואַרעניקעס, וואָס זיינען געווען זייער זעלטן פונמאָ, ער האָט אויך ליב געהאַט צו דערציילן אונדז קינדער, און אויך די באַלעבאַסטעס, ווי אזוי מען קאָכט וואַרעניקעס. מען נעמט דאָס לאַקשנברעט און מען לייגט עס אויפן טיש. מען שיט ארויף אַ קילאָ מעל, מען מאַכט אַ גריבל אין מעל, מ'גיסט אַריין אַ ביסל וואַסער מיט אַ סך

די מלמדים פון אנדזער שטעטעל אין די יארען 1900–1920.

חיים-אבא'לע, שמש אין בית מדרש.
 ישראל שמש, חיים-אבא'לע'ס זון.
 הירש מלך קרויטהאמער, שמש אין שולכ'ל. ער פלעגט
 אויסרופן דעם מולד, שבת ווען מ'האט געבענטש ראש חודש.
 דויד הנא'ם, שמש אין דער "פאראייניג".
 יצחק פעפיץ, שמש אין דער טשאַרטקעווער קלויז (חוץ
 דעם האָט ער געפרוּווט זיין מזל אין האַנדלען. יעדער יאָר
 האָט ער געקויפט קנאַבל אין האָט אים געהאלטן ס'זאָל
 טייער ווערן; ער האָט אָבער תמיד פארלוירן, ווייל דעם
 קנאַבל האָט ער ענדליך ארויס געוואָרפן.
 מאיר דאנציקער, שמש אין דער בעלזער קלויז.
 די שמשים האָבן זיך געוויינטליך פארנומען מיט אנדערע
 באשעפטיקונגען פון "קדושה". אזוי איז דודיע שמש אויך
 געווען א"מ צבה שלעגער". מאיר דאנציקער איז געווען דער
 באגרעכער פון דער שטאָט. ער איז אויך געווען א מומחה
 אין קנעטן דאָס טייג פאר מצות. ער האָט נישט פיינט
 געהאט דעם ביטערן טראָפּן. ער פלעגט זאָגן: אז איך קויף
 א פלאש בראָנפן אין דער פרופיאנציע פרייטיק פארנאכט,
 האָב איך גענוג ביז... העט העט נאָך די פיש.

שוחטים פון בויבערקע

ר' הרשל שוחט.
 ר' משה נאם (משה שוחט).
 ר' מיכל שוחט, הרשל'ס זון.
 ר' קלמן שוחט, ר' מיכל'ס זון, מ'האט אים אָבער אָפּגעזאָגט
 פון שחיטה, על שום מעשה שהיה.
 ר' משה אברהם מאן (משה אברם שוחט).
 ר' שלמה פליץ (שלמה שוחט).
 ר' אהרן פרוכטער (משה שוחט'ס איידעם).
 ר' אברהם צבי שוחט (משה שוחט'ס זון).
 משה שוחט (ר' משה נאם) האָט געהאט א זיס קול. ער
 פלעג דאווענען פאר'ן עמוד אין שול, באזונדערס מוספים
 אין "ימים נוראים". ער פלעגט אויך מאכן "מי שברך"ס און
 זינגען אויף חתונות און ברית'ן אָדער, חלילה, מספיד זיין
 און זאָגן "אל מלא רחמים" ביי א לווייה מיט א וויינענדיק
 קול. אין חודש אלול האָט ער געמאכט פרנסה פון "אל מלא
 רחמים" אויף דעם "בית הקברות", פאר די ווייבער וועלכע
 זיינען געקומען אויף "קבר אבות".

א באזונדערע פרנסה פון די שוחטים איז געווען דאָס
 רעכט צו נעמן א שטיקל לונג און א שטיקל קישקע פון דער
 געשאַטענע בהמה. צוויי חדשים אין יאָר, טבת און שבט,
 האָבן זיי געהאט דאָס רעכט צו נעמן איין פיסל פון יעדער
 געשאַטענער גאנס.

פאר דעם נייעם יונגען דור ווייס איך נישט אויב די נעמען
 וועלען האָבן עפעס א באדייטונג. אָבער פאר דעם גייענדיקן
 דור האָבן די נעמען א סך צו זאָגן.

משה לייב (מלמד דרדקי)
 ברל שפריצער (מלמד דרדקי)
 אלי משה (מת בשנת 1903)
 חנא מאיר (בונץ)
 יאָסל האבער (יאָסל באַרשט)
 יהודה האבער (יודה מלמד)
 ר' פייוול (פאביל) שמיר (מלמד גמרא עם תוספות למבוגרים)
 ר' יחזקאל אויערבאך (האסקעלי מלמד, מלמד גמרא עם
 תוספות למבוגרים)
 ר' זאלקע קעסלער (זאלקע מלמד, מלמד גמרא עם תוספות
 למבוגרים)
 ליביש חנא'ס (בסוף ימיו עלה לארץ ישראל לחונן עפרה)
 דוד חנא'ס (מלמד בתלמוד תורה)
 דער היוניווער מלמד (המלמד מהיבנוב)
 נתנאל (סאני) מלמד, גיסו של פייבל מלמד
 אפרים פישר (פרויים מלמד)
 אורי עזרא'ס

פינעלי לינעאל'ס אנאיידיעם, וועלכעם האט זיך גערעכנט
 אלס א מאָדערנער מלמד
 נפתלי אלטמאן
 שלמה רוט (מרומאנוב)
 משה קוצען (מלמד במלחמת העולם הראשונה)
 נחום כץ (נחום מאז'ער)
 מרדכי יאָסל (חיה באמעריקא וחור)
 דאס קאָזע בערדל

אין בויבערקע איז געווען א "תלמוד תורה" און מ'האָט
 געזאָרגט אז אַרימע קינדער זאָלן האָבן ווי צו לערנען. ווער
 ס'האָט זיך מיט דער אינסטיטוציע אָפּגעגעבן אין די אלטע
 יאָרן ווייס איך נישט. אין די לעצטע יאָרן 1915–1933 האָט
 זיך באשעפטיקט מיט דער תלמוד תורה מיין פאָטער ע"ה,
 ר' מיכל שמיר. ער האט באשטעלט די מלמדים ער איז
 געווען דער משגיח (אינספּעקטאָר) און האָט נאָכגעזען ווי
 מ'לערנט, ער האָט פארהערט די קינדער, ער האָט פאר-
 זאָרגט דעם באַדזשעט. נישט איינמאָל בין איך געגאנגען
 פרייטיק איינקאסירן דאָס וואָכן-געלט פאר דער תלמוד
 תורה. (דער רעדאקטאר).

שמשים אין שול, אין בית-מדרש און אין אנדארא קלויזן

דויד פלאנר (דודיע שמש), דער הויפט שמש אין שול.
 שמואל יוזיף בראַנדווין, דער צווייטער פונעם שמש אין
 שול.

ערינערונגען פונעם לעבן פון א יידישען יוגנטלעכן ביי אונדז אין דער אלטער היים

דאס ערשטע מאל אין חדר אריין

אלוהיל

- וואָס דען ביסטו? -
- איך בין א פיין, ווויל חומש-בחור'ל צו מזל!
- וואָס לערנסטו בחור'ל? -
- איך לערן חומש -
- וואָס איז טייטש חומש? -
- חומש איז טייטש פינף -
- וואָס פינף, פינף ביגל פאר א גראַצער? -
- ניין, פינף הייליקע ספרים איז דאָ אין דער הייליקער תורה -
- ווי הייסן די פינף ספרים? -
- דאָס ערשטע ספר הייסט בראשית, דאָס צווייטע ספר הייסט שמות, דאָס דריטע הייסט ויקרא, דאָס פערטע - במדבר, און דברים איז דאָס פינפטע ספר! -
- וואָס'זשע לערנסטו בחור'ל? -
- איך לערן ספר ויקרא -
- וואָס איז די טייטש פון ויקרא? -
- ויקרא הייסט ער האָט גערופן -
- ווער האָט גערופן, דער שמש האָט גערופן אין שול אריין? -
- ניין, גאָט האָט גערופן צו משה'ן מיט א שיין לשון, מיט א ליב לשון, מיט א לשון וואָס די מלאכים ריידן איינער צום אנדערן: קדוש, קדוש - ער זאל אים לערנען דעם דין פון קרבנות...
- נאָך דעם דיאלאָג צווישן דעם אָפּפּרעגער און דעם חומש בחור'ל, האָט זיך אויפגעשטעלט דער בענטשער, וואָס איז געוויינטלעך געווען א יינגעלע, א פוהן, דער בענטשער האָט ארויפגעלייגט זיינע קליינע הענטעלעך אויף דעם חומש בחור'לס קעפעלע און האָט אים געבענטשט מיט ברכת פוהנים:

אז איך בין אלט געוואָרן דריי יאָר האָט מיך מיין פאָטער, ע"ה, איינגעוויקלט אין זיין גרויסן טלית און האָט מיך געבראַכט אין חדר פון אונדזער שכן ר' בערל מלמד. דאָרט בין איך געוועסן אין גאַנצן נאָר איין יאָר - פאַר וואָס ווייס איך נישט - און מיין פאָטער האָט מיך נאָך דעם אָנגעדונגען ביי חנא מאיר'ן, אָדער ווי מען האָט אים גערופן, חנא-מאיר בונדו. פאַר וואָס מ'האָט אים אזוי גערופן ווייס איך נישט, חנא-מאיר איז געווען באַקאַנט אלס א קלוגער און זייער שטרענגער מלמד אין שטעטל. זיינע לאַקירטע שטיוועלעך האָבן די חדר יינגלעך געמוזט אויספוצן, אז זיי זאָלן גלאַנצן ווי א שפיגעלע.

ווען איך בין אלט געוואָרן פינף יאָר, האָב איך אָנגעהויבן לערנען חומש. דער רבי חנא-מאיר האָט מיך אויסגעלערנט א שיינע דרשה און האָט מיך יעדן שבת געפירט צו אן אנדערן חשוב'ן בעל-הבית, צו פארהערן מיך די פרשה פון דער וואָך. אלס מוסטער צו פארהערן אין פאַרשידענע הייזער, בין איך ביי אים געבליבן א לאַנגע צייט, אויך ווען איך האָב שוין געלערנט גמרא. גיט מיט ווייניק שטאַלץ האָט ער הנאה געהאַט זיך צו רימען מיט זיין ערשטקלאַסיקער פראָדוקציע, אין איך האָב מיך געסמאַקעוועט מיט די באַטעמ'טע צובייס'נס, אָדער ווי מ'פלעגט עס דעמאָלט רופן, דאָס "שבת אויבסט", וואָס די בעל-בתיים האָבן דערלאָנגט. אז מ'האָט אָנגעהויבן לערנען חומש, האָט מען געמאַכט א גרויסע סעודה אין דער משפּחה, און מ'האָט פאַרבעטן א סך געסט - כמעט אזא שמחה ווי מיר מאַכן היינט ביי א בר-מצוה.

פריערדיקע יאָרן האָט מען נישט געוויסט פון מאַכן א שמחה פאַר א בר מצוה. אַמאָליקע צייטן איז מען געגאַנגען אין שול און מ'האָט מיטגענומען א פלאַש ייִש און א לעקעך - נגידים האָבן געמאַכט א צוקער-לעקעך, אַרימע-לייט א האָניק-לעקעך - און מיט דעם איז מען יוצא געווען כדי סעודת בר-מצוה. דאָקעגן אָבער, האָט מען געמאַכט, ווי געזאָגט, א גרויסע שמחה אין דער היים ביים אָנהייבן חומש.

די ברוסט פונעם בעל-שמחה, דער חומש-בחור, וועלכער איז בדרך-כלל אין גאַנצן פינף יאָר אלט געווען, האָט מען באַצירט מיט זייגערלעך און מיט אנדערע גאָלד תכשיטים. מען פלעגט אים, דעם פינף-יעריק'ן בחור, ארויפשטעלן אויפן טיש און ער האָט געהאַלטן א דרשה. דערביי איז אויך געווען א געוויסע צערעמאָניע. עס זיינען געווען אן אָפּפּרעגער און א בענטשער.

דער "חומש-בחור" איז געשטאַנען אויפן טיש, באַצירט מיט זיינערס, און דער אָפּפּרעגער האָט געעפנט דעם דיאַלאָג:

- קום נאָר אהער דו יינגעלע -
- איך בין שוין נישט מער קיין יינגעלע! -

אפרים (פרויים) מלמד

אינדזער גיטן פריינד אברהם-טשע פישער, ווי אויך מיט בוניע (אברהם) צוף, און אויך מיט די ברידער פעדער. נאך יודעלע-מלמד, האב איך אנגעהויבן לערנען פאר זיך אין בית-המדרש. דארט זיינען געזעסן א סך בחורים און האבן געלערנט. וואס איך האב נישט פארשטאנען האבן מיר די בחורים דערקלערט. אויך פלעגט אהין קומען לערנען ר' חיים כ"ץ, א ייד א למדן און א תלמיד חכם, א ייד מיט מאדערנע אנטוויקלונגן. ער האט אויך געהאט א שטארקע דערקלערונגס-קראפט.

הדרשה: אין מדרש שטייט אזוי: "יש צפור בעולם", סאיז דא א פייגעלע אין דער וועלט, ושמה "צפורת-פרמים", דאס פייגעלע הייסט "צפורת-כרמים". "מה שירה היא אומרת" וואס פאר א שירה זאגט דאס פייגעלע?

"מאין יבוא עזרי", פון וואנען וועט קומען מיין הילף?

פרעג איך קליין יינגעלע פאר וואס זאגט דאס פייגעלע די שירה און נישט קיין אנדערע שירה? וועל איך אייך באלד ענפערן:

עס שטייט געשריבן אז א יינגעלע פארגעסט דאס לערנען שעחט מען א פייגעלע און מגיט דעם יינגעלע אויפצועסן פאר א סגולה, נישט צי פאר-געסן די תורה.

אבער אז דאס יינגעלע וועט איבערחזרן די תורה הונדערט און איין מאל וויפל "מאין" באטרעפט, "יבוא עזרי", וועט קומען מיין הילף: — דאס יינגעלע וועט געדענקן דאס לערנען און דאס פייגעלע וועט בלייבן לעבן.

דערפאר זאגט דאס פייגעלע "צפורת-כרמים" די שירה און נישט קיין אנדערע שירה.

יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

דאס הויז איז געווען פול מיט אורחים און די שמחה, און דאס התלהבות זיינען געווען זייער גרויס.

חנא-מאיר מלמד איז געווען נישט קיין געוויינטלעכער מלמד, אז ער האט געזען אז זיין עולם, זיינע צאן-קדשים, זיינען א ביסל מיד, האט ער זיי דערציילט א מעשה'לע, פונעם שור-הבר, פונעם לווייתן, פון מלחמת גוג ומגוג, וואס וועט זיין איידער משיח וועט קומען, אדער א מעשה פון אונדזערע צייטן, פון אונדזער קייסער, דער צדיק פראנץ יאזעף דער ערשטער.

— דעם קיזער, פראנץ יאזעף קען איך גוט; איך האב אים באגעגנט פנים אל פנים. ויהי היום, איין מאל, פרייטאג, נאך מיטאג, באד איך מיך אין אונדזער פאטעק. פלוצלונג: זע איך ווי עס פארט אן א גאלדענע קארעטע. איך גיב א קוק, עס איז דער קיזער פראנץ יאזעף, וועלכער איז א פנים געקומען זיך באדן אין פאטעק. איך האב מיך שטארק דערשראקן. איך גיי ארויס און ער גייט אריין און ער גיט מיר א טראט אויפן פוס, ועד היום האב איך דערפון א "הינער-אייגל". —

אז איך בין אביסל עלטער געווארן, האט מיך מיין פאטער אנגעדונגען צו פרויים (אפרים) מלמד, א מאדערנער מלמד. חוץ חומש מיט רש"י און ג"ך, פסוק הייסט עס, האט ער אויך געלערנט שרייבן יידיש.

נאך פרויים-מלמד פלעגט מען איבערגיין אין דער אזוי גערופענער חדר-אוניווערזיטעט, ביי יודעלע-מלמד, ער איז געווען א מלמד און זיין פרוי האט געבאקן ברויט. אבער פרנסה איז געווען ביי גאט. ער האט געהאט א שטוב פול מיט קינדער און מ'איז געשטאנען פאר הונגער. ביי יודעלע-מלמד האב איך געלערנט צוזאמען מיט

מרדכי גאלער (כפר הס)

א דרשה

לזכר אמי ז"ל שלמדה אותי הדרשה הזאת בהגיעי לגיל חמש והתחלתי ללמוד "חומש".

השואל והנשאל, שניהם הועלו על השולחן, בשעה שקרו-בים וידידים הסבו מסביב לשולחן ערוך לכבוד המאורע.

מ'האט ביידע קינדער, דעם אפפרעגער און דאס חומש בחור'ל, ארויף געשטעלט אויפ'ן טיש ארום וועלכן ס'זיינען געזעסן איינגעלאדענע קרובים און פריינט, און דער אפ-פרעגער (דער שואל) האט אנגעהויבן.

השואל: "מה זה עליית מוטלי במעלות השולחן הדומה למזבח?"

פאר וואס ביזטו מיין קינד מוטלי ארויף אויפן טיש אין דער הייז?

"האם לדרוש בתורה כאשר ציווה לנו משה מורשה?"

אפשר ווילסטו זאגן א דרשה?

הנשאל: יא מיין קינד א דרשה וועל איך זאגן וואס איז גאר נישט שכיח. כדי מיין טאטי-מאמי זאלן האבן פין מיר א נחת-רוח.

און א געטרייע, האָט מיין מאמע באשלאָסן ארויס צו באקומען פונעם קארגן פעטער דאס געלט, נדן פאר זיין שוועסטער'ס טאָכטער.

אומר ועושה, געזאָגט און געטאָן. מיין מאמע האָט באשטעלט א בעל עגלה מיט א שליטן אויף דינסטיק אינדערפרי, דער טאָג אין וועלכן ס'איז געזאָגט געווארן צוויי מאל "כי טוב", כדי זיך צו לאָזן און וועג אריין. איר מוזט וויסן אז מיין מאמע האָט געווינט אין סטרעטין און דער "רייכער" פעטער האָט געווינט אין נאראיעוו. אין דרויסן איז דעמאלט נאָך געווען ווינטער, ס'איז געווען גרויסע קעלטן און אין אירע אומשטענדן האָט זיך מיין מאמע פשוט איינגעשטעלט דאָס לעבן. דאָס מיידל האָט געבעטן מיין מאמע זי זאל אָפלייגן די נסיעה, אָבער מיין מאמע האָט געזאָגט אז אזא זאך טאָר מען נישט אָפלייגן, דאָס שליחות דארף מען באלד אויספירן.

די נסיעה איז געווען א שווערע. ס'איז געווען א זאווערניכע און א שטורם, די פערד האָבן פארלוירן דעם וועג און מהאָט געבלאָנדזשט. מיט נסים איז מען ביי נאכט אָנגעקומען צו דעם פאָסעסאָר אין הויף אריין. דער פאָסעסאָר, דערזע-ענדיק מיין מאמע'ן אין די באזונדערע אומשטענדן, האָט ער באלד פארשטאנען אז זי איז געקומען וועגן זיין פלעמעניצע זאָגט ער צו איר: "קודם נעמט אראָפּ די שווערע מאנטלען, זעצט אייך א נידער, נעמט א ביסל ווארעמס צו דערכאפן די נשמה, דאן וועלן מיר ריידין. באלד האָט ער ארויס געשטעלט אויפן טיש פון כל טוב. אָבער מיין מוטער זאָגט צו אים: "הערט מיך אויס, איך וועל גאָר נישט טועם זיין ביז איר וועט מיר נישט באווייליקן די טויזנט רייניש נדן פאר אייער פלעמיניצע רחל. דער פאָסעסאָר איז שטארק צומישט געוואָרן, ער האָט נישט געוויסט וואָס צו טאָן, און האָט געזוכט פארשידענע תירוצים.

"איר פארשטייט נישט - זאָגט ער - וווּ זאל איך אויך נעמן טויזנט רייניש אין מיטן דער נאכט."

מיין מאמע ע"ה איז אָבער געווען אנאָרניסע חכמה. "איך האָב פאר אייך אנגעזעה - זאָגט זי - ווער וויל דען געלט? איר וועט מיר געבן א-וועקסל אויף טויזנט רייניש אויף אייער רחל'ס נאָמן. דאָס וועקסל מעג זיין אויסגעשטעלט אויסגע-צאלט צו ווערן אין א חודש ארום, למשל."

דער פעטער בעט זיך ביי איר: "אָבער פריער נעמט עפעס, פארזוכט עפעס", ער זעט אָבער אז ער קען ביי מיין מוטער גאָר נישט פועל'ן, האָט ער איר, באין ברירה, געגעבן דאָס וועקסל.

ערשט דעמאלט האָט מען זיך געזצט צום טיש. מיין מאמע האָט זיך דאכאפט דאָס הארץ ווי אויף א שמחה של מצוה. און איז א היים געקומען גאָר א פרייליכע. דאָס גאנצע שטעטל סטרעטין האָט זיך געקאָכט, קיינער האָט זיך נישט געוואָלט גלויבן אז מיין מוטער איז עס געלונגן ארויס צו נעמן א גאנצן טויזנטער פון דעם פעטער דעם קמץ.

ס'האָט נישט לאנג געדויערט און דאָס מיידל איז א כלה געוואָרן מיט א פיינעם באלעבאטישן בחור און מיין מאמע איז טאקע געווען די חשוב'סטע מחותנת'טע אויף דעם מיידל'ס חתונה.

לזכר אמי מורתי הרבנית אשת האדמו"ר ר' משה לאנגער זצ"ל מסטרעטין

הרבנית צפורה פערל טבערסקי
(קאָזאָווע - בויבערקע - טאָראָנטאָ - ירושלים)

די שרייבער פון דעם ארטיקל איז אשת האדמו"ר מטאלנע שליט"א, בת הרב ר' משה'לע לאנגער זצ"ל מסטרעטין.

הכנסת כלה

די מצוה פון הכנסת כלה האָט זיך תמיד גערעכנט פאר א גרויסע מצוה. יידן האָבן געזוכט צו געפינען אזא מצוה און אויב ס'האָט זיך געטראָפן און ז'איז נאָך אליין געקומען צו דער האנט האָט מען מקיים געווען דעם מאמר: "מצוה הבאה לידיך אל תחמיצנה". נישט נאָר מענער האבן זיך אָ פגעגעבן דאמיט ס'איז אויך געווען א באשעפטיגונג פאר פרויען. איך וויל דאָ דערציילן אנ'עפזאָד פון מיין מאמע ע"ה וועלכע האָט זיך אָפגעגעבן מיט אנ'ענין פון הכנסת כלה. מיין מאמע פלעגט זיך נוהג זיין אז ווען ס'האָט ביי איר געארבעט א מיידל, א דינסט, פלעג זי דאָס מיידל האלטן ביז זי האָט זי חתונה געמאכט. די מעשה וואָס איך דערצייל דאָ איז פאָגעקומען אין דער צייט ווען מיין מאמע איז נאָך געווען אויף קעסט ביי איר פאָטער, מיין זיידע, האדמו"ר ר' יהודה צבי מסטרעטין זצ"ל. מיין מאמע האָט דעמאלט געשוואנגערט מיט איר זיבנטן קינד (געהאט האָט זי ניין קינדער). געארבעט האָט ביי איר דעמאלט א מיידל, רחל האט זי געהייסן, א קיילעכדיקע יתומה און געווען איז זי זער אָרעם. מ'דארף נישט זאָגן אז ס'איז היינט אויך שווער צו טון א שידוך אָן נדן, אָבער א מאָליקע יאָרן איז פשוט געווען קריעת-ים-סוף צו טון א שידוך מיט א מיידל וועלכע האָט נישט געהאט קיין נדן. דאָס מיידל האָט געהאט א רייכן פעטער א פאָסעסאָר, אָבער א גרויסער קמץ. ער האָט טאקע כלומפר'שט צוגעזאָגט אז ער וועט איר געבן טויזנט רייניש נדן, בתנאי זי זאל פריער א כלה ווערן. און א כלה האָט זי נישט געקאָנט ווערן, ווייל קיינער האָט נישט געלייבט אז דער קארגער פעטער וועט עפעס געבן. דאָס מיידל פלעגט זיך אויסרעדן דאָס הארץ פאר מיין מוטער אז זי ווייסט אז איר פעטער איז א גרויסער קמץ און זי אליין גלייבט נישט אז ער וועט איר טאקע געבן די צוגעזאָגטע 1000 רייניש. מיין מאמע האָט דאָס מיידל זער ליב געהאט, ווי אנ-אייגענע, ווייל זי איז געווען זער א וויל מיידל, א גוטע

שבת'ים ימים טובים און שטייגער לעבן

רינדערינס. קעלבערינס צו געבראקט מיט א פאר שטיקלעך עוף, א פאר פיקלעך מיט עטלעכע פיסאלעך און א זיסן צימעס – שבת ראש חודש זיינען געווען צוויי מיני צימעס – און דאצו נאך א קאלטן טרונק וואסער נאך וואס געבראכט פונעם ברוינען.

אזוי האט מען זיך געלייגט כאפן א דרימל און מ'איז אויסגעשטאנען געוונט און פריש און מ'האט נאך געטרונקען א גלאז ווארעמס פאר שלוש סעודות. טאקע געווען ביי אונדז א דאקטער וועלכער האט געזאגט אז ער גלייבט אין "תחיית המתים", אז מ'עסט זיך אן שבת מיט אועלכע פעטע מאכלים, מ'טרינקט א קאלטן טרונק וואסער – און מ'שטייט נאך אויף. איז פאראן תחיית המתים.

שבת נאכמיטאג פלעגט דער עלטערער עולם גיין אין שול אריין – זומער לערנען "פרק" ווינטער זאגן "ברכי נפשי" און זיך צוהערן צו א גוטער דרשה, אדער סתם זאגן א פאר קאפיטלעך תהילים. די יוגנט איז שבת נאך מיטאג געגאנגען שפאצירן אין די ארומיקע וועלדלעך. ווינטער איז מען געגאנגען צו פארלעזונגן, רעפערטאן און דיסקוסיעס.

די ימים נוראים פלעגן זיך אנהייבן מיט דעם שופר בלאזן פון ראש חודש אלול. ערנסט איז די זאך געווארן מיט די אלול'דיקע סליחות-נעכט. יעדער ייד האט דעמאלט דערפילט א ציטער און אפילו די נישט אזוי שטארק גלויביקע האבן געפילט פאר זייער פליכט אויפצושטיין צו "סליחות" אין די פורכטיקע נעכט. א גאנץ יאר האט מען טאקע געקאנט פארטאג הערן דעם שמש חיים-אבא'לע אויסרופן מיט א מיסטיש קול: "עם קדוש, שטייט אויף איר יידישע קינדער – לעד, און גייט לעבודת הבורא, כי לכה נוצרתם." ס'זיינען שוין אוועק פון דעמאלט איבער פופציג יאר און חיים אבא'לעס ניגון ליגט מיר נאך אזוי גוט אין מיין זיכרון. אבער מיט א שטארק מער ציטרנדיק קול פלעגט ער אויסרופן: "שטייט אויף צו סליחות". אונדזערע מאמעס ע"ה פלעגן זאגן: "שטייט אויף קינדער, אפילו די פיש ציטערן אין וואסער".

ראש השנה און יום כיפור זיינען אלע שולן געווען געפאקט מיט מתפללים. אין בתי-מדרשים האט מען געמוזט שטעלן באזונדערע בענק פאר דעם עולם.

אונדזערע מאמעס עליהן השלום, אין ליכטיקן געדן זיינען זיי, פלעגן אויסמעסטן דעם בית עולם און מאכן וואקסענע ליכט און ביים ציען די פאדעם-קנויטלעך האט מען געזאגט פארשידענע תפילות און שפראך-ווערטער פאר א יעדן משפחה מיטגליד באזונדער. די פארטיקע גרויסע וואקסענע ליכט האט מען געבראכט ערב יום כיפור אין שול אריין און דארט אריין געשטעלט אין האלצערנע קעסטלעך, אדער אין גרויסע טעפ אָנגעפילט מיט זאמד.

ערב יום כיפור צו מנחה פלעגן אין פאליש פון דער שול

שבת און יום-טוב אין בויערקע האט מען געקאנט אָנען אין אלע גאסן אין יעדען הייז און אין אלע ווינקלעך. אלע געשעפטן זיינען געווען פארמאכט; אלע ארבעט ווארשטאט – טן זיינען שטיל געוואָרן. דער מארק איז געווען ליידיק און אויפגערוימט. די גאנצע שטאט האט גערוט. אויף אלץ און אויף אלעמען איז געווען אויסגעגאסן די מנוחה און שלוה פון שבת.

ערב שבת און ערב יום טוב זיינען די פריזירערס געווען שטארק פארנומען. א גאנצע וואך איז מען געווען פאריאגט, דאָנערשטיק האט מען נישט געטראָט זיך שערן, ווייל די האָר הייבן אָן וואקסן דעם דריטן טאָג. הייסט דאָך אז די האָר וועלן אָנהייבן וואקסן דעם סאמע שבת; איז אלזאָ געבליבן דער איינציקר טאָג פרייטיק, ווען מ'האט זיך געגאָלט און געשערט. דאָס שוויץ-באד איז געווען פול. יידן זיינען געגאנגען אין מרחץ אריין זיך טובל זיין, זיך אויספארען און זיך אויסשוויצן.

פרייטיק פאר נאכט זיינען אלע געשעפטן געוואָרן פאר-מאכט, און אויסגעבאָדענע יידען האָבן זיך געאייילט צו לויפן אין די שולן. די הייזר זיינען געווען ציכטיק ריין און פון אלע פענסטער האָבן ארויסגעשיינט די פינקלדיקע ליכט, און ס'האָבן ארויסגעקוקט די שבת'דיקע ווייס-געדעקטע טישן מיט ווייסע חלות און גלאנצענדיקע וויינבעכערס.

שבת אין דער פרי האט מען געקענט הערן פון א סך הייזער קולות פון "מעביר זיין די סדרה" און באלד זיינען אלע שולן געווען פול מיט מתפללים. ווי ס'האט זיך נאָר געענדיקט דאָס דאווענען זיינען די גאסן פארפלייצט געוואָרן פון די אהיים-גייענדיקע בעלי-בתים מיט שטריימלעך און זיידענע בעקעשעס, ייגווארק מענער און פרויען, קינד און קייט, אלעס איז געגאנגען פון די שולן.

קומענדיק אהיים האט דער מאן געמאכט קידוש און די בעל-בית'טע האט געעפענט דעם טשאָלענט און סערווירט די שבת'דיקע מאכלים. מ'האט זיך במנוחה געזעצט צום טיש און מ'האט זיך געסמאקעוועט מיט דער הייסער פעטשא און פון דער אויסגעברוינטער קישקע פון וועלכער ס'האט געטריפט דאָס פעטס. מ'האט זיך געפרייט אז מ'קען מהנה זיין דעם איינגעלאדענעם אורח מיט דער פרישער ווייסער חלה און מיט דעם הייסן פיינעם טשאָלענט און מיט דעם ערשט ארויס-גענומענעם הייסן לאָקשן-קוגל.

בויערקער יידן האָבן נישט געוואוסט פון קיין דייעט – מ'האט געגעסן געפילטע פיש געפערטע און געזאלצענע, מ'האט געגעסן געהאקטע ציבע'לעס מיט אייער, רעטאך, מיט שמאלץ און מיט גרווענעס; א הייסע זופע א פעטע, פעטשא מיט אייער און קנאָבל, צוויי מינים קוגלען – אן עפעלע קוגלע און אַ לאָקשן קוגל – אלערליי מיני פליישן:

שטיין לאנגע טישן אויף וועלכע ס'זיינען געווען אויסגע-
שטעלט קערות (שילען) מיט פארש'דענע אויפשריפטן ווי
צום ביישפיל: "בית המדרש", "רב", "שמש", "תיקון ספרים",
"נאפט", "האלץ", "ביקור חולים", "קרן-קימת לישראל",
און דערגלייכן. יעדער ייד וועלכער איז געקומען דאווענען
מנחה (און אלע יידן זיינען געקומען דאווענען מנחה) האט
אריין געווארפן זיין גדבה אין די קערות.

אין א ווינקל אין בית המדרש איז געשטאנען חיים-אבא'לע
מיט א רצועה ביי א פלאץ אויסגעבעט מיט שטרוי, און האט
געווארט אויף די בעלי-תשובה, זיי מכבד צו זיין מיט זיינע
מלקות.

צו פלגנדי האבן אלע גאסן אויסגעזען ליידיק, אפילו
גוים האבן אין דער יום כיפור נאכט מורא געהאט פאר דעם
ידישן גאט און זיי האבן זיך נישט באוויזן אין די יידישע גאסן,
אלע, גרויס און קליין, קינד און קייט, זיינען געווען צו "כל-
גדרי" אין די שולן, אין די בתי מדרשים און אין די דאוון
שטיבלעך.

נאך די פלגנדי תפילות זיינען די עלטערע יידן פאר-
בליבן אין שול, זאגן שיר היחוד און תהילים. א סך יידן זיינען
געשלאפן אין בית המדרש, דער פוסבאָדן איז געווען אויסגע-
שפרייט מיט שטרוי.

באלד נאך יום כיפור, ווי מ'האט גאר פארענדיקט מחדש
זיין די לבנה איז מען שוין אהיים געלאפן טון א מצווה -
אָנהייבן בויען די סוכה, כאַטש אריינגעשטעלט דעם ערשטן
פלאַכן. ווי פון אויטער דער ערד זיינען ביי יעדער שטוב
אויסגעוואקסן סוכות באדעקטע מיט גרין סֶכֶך און באצירטע
מיט פארביקע דעקעס און ליינטוכער. צו מאַל פלעגן צוויי
אָדער דריי משפחות עסן אין איין סוכה. מ'האט געבענשט
מזומן און אַ מאַל אויך מיט מגיין. יידן מהדרין זיינען
געשלאפן אין סוכה.

אין דער פרי פלעגט דער שמש ארום טראָגן דעם אתרוג
מיט דעם לולב פון הויז צו הויז, כדי מהנה צו זיין יעדן איינעם
מיט מצוות לולב.

חוץ פורים, איז שמחת-תורה געווען דער פרייליכסטער
טאָג אין יאָר. ביי די הקפות האָט מען געזונגן און געטאנצט
מיט די "ספרים". אז ס'איז געקומען צום ליינען "חזאת
הברכה", כדי יעדער זאל קענען "עולה", זיין האָט מען
געליינט ביי בעלי בתים אין שטוב. פאר דעם האָט דער
בעל-הבית, וועלכער איז דערווייל געווען "חתן תורה"
אָדער "חתן-בראשית", געמאכט א פיינעם קידוש מיט
האַלעפטשיס, מיט קישקע און מ'האט געטרונקען כיד-המלך.

חנוכה איז געווען א האלב רעליגיעזער, האלב נאציאָ-
נאלער יום-טוב. די חסידים האָבן געזאָגט "מזמורים" און

געזונגן מאָטשער (מעזו צור), און די יוגנט האָט אַראַנזשירט
פאַרשטעלונגען און רעפערעטן וועגן דעם אויפשטאנד פון
די מאַקאבעער, וועגן די העלדישע טאטן פון די חשמונאים,
און אין די לעצטע יאָרן, נאָך די חלוצישע עליית קיין ארץ
ישראל, האָט מען דערקלעדט די באדייטונג פון חנוכה אלס
אַ פאראלעל מיט די היינטיקע העראַיישע מעשים פון די
חלוצים אין ארץ ישראל.

דער צווייטער פרייליכער יום טוב איז געווען פורים.
מ'האט געליינט די מגילה מ'האט גיטליט געלט אַרימע לייט און
מ'האט געשיקט "משלוח מנות". די פורים שפילערס זיינען
ארום געגאנגען אין די הייזער פון די גבירים זיי משמח צו זיין.
די יוגנט האָט פאַרגעשטעלט אחשוורוש'ן מיט זיין מיניסטער
המן און יוסף שפיל. ס'איז אמת געווען: "ליהודים היתה אורה
ושמחה".

ערב פסח האָט מען פון זיך אַראָפּגעוואָרפן די חמץ'דיקע
ווינטער מלבושים און מ'האט אָנגעטון די נייע פסח'דיקע
בגדים. מ'האט געגעסן כרעמדולעך און געטרונקן ווישניק
וואָס די מאמע האָט אָנגעגרייט און מ'האט געשפילט אין גיס.
סוכות האָט מען נישט געטאַרט שפילן גיס ווייל גיס באטרעפט
חטא. דערמאנט דאָס אין זינט.

לג בעומר איז געווען א יום-טוב פאר די חדר יינגלעך.
מען איז נישט געגאנגען אין חדר אריין מ'האט געשאסן מיט
פאלבוינגס און מען פלעגט דערציילן מעשיות וועגן דעם
גרויסן תנא ר' שמעון בר יוחאי.

שבועות האָט בויבערקע אויסגעזען ווי א גרויסער
שמעקעדיקער גרינער גאַרטן. די בתי מדרשים און די יידישע
הייזער זיינען געווען באצירט מיט גרינס. די פענסטער זיינען
געווען באצירט מיט בילדער פון זעלנער. מ'פלעגט זאָגן:
פסח טאָר מען נישט וואָס מ'ויל, סוכות טאָר מען נישט ווי
מ'ויל: פאר דעם איז טאקע שבועות געווען א פרייליכער
יום טוב מ'האט געגעסן מילכיקס האָט מען געגעסן וואס
מהאָט געוואָלט, ווי מ'האט געוואָלט און אויך ווען מ'האט
געוואָלט.

תשעה-באב איז געווען א טאָג פון טרויער, פון אבילות.
וואָס פאר א פאַלק אין דער גאנצער וועלט האָט צוויי טויזנד
יאָר געדענקט אַפצוהאלטן א טרויער-טאָג און מ'האט דעם
טרויער טאקע דערקאָנט איבעראל אויף יעדן שריט און
טריט. די בתי מדרשים זיינען געווען קארג באלאָכטן, מען
איז געזעסן אויף דער ערד, די בענק זיינען געווען איבער
געקערט, און דער בעל תפילה האָט מיט א וויינענדיק קול
געזאָגט "איכה ישבה בדד העיר". אויף צו מאַרגן נאָך די
קינות איז געווען אַ מנהג צו גיין אויפן "בית עולם". דאָס
יוגנטארג איז געגאנגן צו דער באַן, וועלכע איז געווען זיבן
קילומעטער פון דער שטאָט.

פלאגערס (זכרונות פון אמאל, פון דער אלטער היים)

געפאסט. כדי נישט איינצושלאָפן אין שול'ל האָט מען געטאנצט, און כדי צו קענען טאנצן האָט מען געטרוקן בראָנפן, י"ש היסט עס, און דווקא זעקס און ניינציקר. י"ש קאָסט אבער געלד, פלעגן די שטעלערס צושיקן צו די פארמעגליכע בעלי-בתים אז זיי זאָלן "שטעלן א נאכט בראָנפן". דאס איז געווען גוט אויב דער בעל-הבית איז געווען מילד גענוג און האָט זיך נישט אָפגעזאָגט, און ער האָט באלד געגעבן דאָס גויטיקע געלד, אָדער א פלאש משקה. טאָמער אָבער איז איינער געווען א ייד א/נעקשן אין האָט געזאָגט "לא מיט אן-אלף", האָט מען זיך מיט אים אָפגערעכנט, מ'האָט באלד געפונען אַנ-עצה ווי אַרויסצובאקומן פון אים דעם פארלאנגטן שטייער.

איך געדענק ווי מ'האָט אמאל געשיקט צו ר' משה קריס – א האַלץ סוחר וועלכער האָט געהאט א גרויסן האַלץ סקלאד, אז ער זאל געבן אויף בראָנפן און ער האט געענפערט "לא", ער וועט נישט געבן. דער ברעטער סקלאד פון ר' משה קריס איז געווען נישט ווייט פון דער שול. וואס זשע האָט מען געטון? האָט מען אַרויף געשטעלט שטעלערס איינעם אויף דעם צווייטעם אקסלען און מ'האָט אַריבער געפירט א פלאגער אין דעם סקלאד אריין פון משה קריס, ער זאָל פון דאָרט אַרויס געבן ברעטער צום הייזן אין שול'כל, און אזוי האָט מען אויסגעליידיקט א שיין ווינקעל פון דעם גרויסן ברעטער-סקלאד. זייט דעמאָלט האָט מען נאָר באדארפט געבן אוונק און משה קריס האָט אליין געברענגט דאָס געלט, ווייל ער האָט שוין געוויסט וואָס פלאגערס קענען טון. דאָס איז תמיד געווען דער גורל פון די בעלי-בתים וועלכע האָבן זיך פראָבירט מורד צו זיין אין די פלאגערס פאראַרדנונג. און אויב דער "מורד" האָט נישט געהאט קיין ברעטער-סקלאד האָט מען אים נישט געלאָזט שלאָפן, אָדער מ'האָט ביי אים אַרויסגענומען דעם טשולענט וואס זיין ווייב האָט קיינער נישט געוואגט, ווייל ס'האָט זיך נישט אויסגעצאָלט. אַנאומשולדיק קורבן פון די פלאגערס איז געווען ר' אלתר גירע, א ייד אבעקער – א בלוטיקער אַרימאן, אַנ-עני ואביון, נעבעך. זיין בעקעריי איז געווען קעגן איבער דעם בית-המדרש, האָט מער נישט געפּעלעט נאָר אז איינער זאָל זאָגן: לאַמיר אַריינגען צו אלתר בעקער און זען וואָס ער האָט דאָרט אָפגעבאקן. די חברה פלאגערס, אויסגעהונגערט ווי די היישריקן, זיינען אריין צו אים און האָבן אויסגעליידיקט וואָס ער האָט אָנגעגרייט. "האָט רחמנות, האָט רחמנות" – האָט ער זיך נעבעך געבעטן. – "לאָזט מיר עפּיס איבער אויף מאָרגן צו פארקויפן, איך דארף דאָך פרנסה". דאָס לעבן פון צו פלאגערס איז געווען נישט לייכט, מ'האָט זיי נישט באדארפט מקנא זיין – נישט עסען ביי טאָג

אין יענע צייטן, ווען בויבערקע האָט געהערט צו עסטרייך-אינגארן, אז א בחור איז אלט געוואָרן 21 יאָר האָט ער זיך באדארפט שטעלן, דאס הייסט ער האט באדארפט פאָרקומען פאר א קאָמיסיע אין וועלכער דאָקטוירים האָבן אים אינטערזוכט אויב ער איז פעאיק צו זיין אזעלנער – א סאָלדאט הייסט עס – און דינען דעם קיסר פראנץ יאָזעף. מיט איינמאל שטעלן איז מען נישט יוצא געווען. דריי יאָר דורך אנאנד האָט מען זיך באדארפט שטעלן, דאָס האָט דעמאָלט געהייסן דריי קלאסן. דעם וועלכען מ'האָט געפונען מיליטער-פעאיק ביי דער ערשטער קלאס, דאָס הייסט מ'האָט אים אסענטירט – אָדער ווי די יידן פלעגן זאָגן, מען האט אים אָפגעגעבן – דאס ערשטע יאָר, אָדער דאס צווייטע יאָר – ביי דער צווייטער קלאס – האָט ער באדארפט דינען דריי יאָר ביים מיליטער. דער וועלכער איז די ערשטע צוויי יאָר באפרייט געוואָרן און ערשט ביים דריטען יאָר – דאָס הייסט ביי דער דריטער קלאס – האָט מען אים געפונען מיליטער-פעאיק, דער האָט געדינט נור צוויי חדשים ביים מיליטער.

פארשטייט זיך אז יידישע מאמעס האָבן נישט מיט גרויסן השק געשיקט זייערע קינדער אויף דריי יאָר צום מיליטער, צווישען גוים. גלאט כשר האט מען דאָרט מן-הסתם נישט געגעסן, און א סך יידישקייט האָט מען דאָרט נישט געלערנט. און ווי געוויינטלעך, אמענטשט ווערט נישט יונגער, מען דארף חתונה האָבן, ווי קען מען דאָס זיצן דריי יאָר ביים מיליטער? מ'האָט אלזאָ אלץ אָנגעווענט נישט צו גיין צום מיליטער. דריי פיר חדשים פארן שטעלן זיך, האָט מען אנגעהויבן זוכן וועגן ווי אזוי זיך צו מאכן אומפעאיק פארן מיליטער, דאָס הייסט ווי אזוי נישט נושא-חן צו זיין אין די אויגן פונעם רעגירענטס-דאָקטאָר, פאר וועלכען מ'האָט באדארפט פאָרקומן. איך האָב געזאָגט דריי פיר חדשים פריער, אָבער זרויים מקדימים, דאָס הייסט די וועלכע האָבן דאָס געמיינט ערנסט, האָבן זיך אָנגעהויבן פלאגן שוין באלד נאָך סוכות פונעם יאָר אין וועלכען מ'האָט באדארפט זיך שטעלן פאר דער קאָמיסיע, ווייל געוויינטלעך איז די קאמיסיע געקומן אין אונזער שטעטל בויבערקע פאר פסח.

וואָס הייסט זיך פלאָגן? דאָס הייסט ביי טאָג נישט עסן און ביי נאכט נישט שלאָפן. אָנגעהויבן האָט מען געוויינטלעך דעם ערשטן מוצאי-שבת נאָך סוכות. דיע "שטעלערס" האָבן זיך פארזאמלט אין שול'כל (אין דער קליינער שול) און מ'האָט זיך געמאטערט ביז דריי פיר א זייגער פארטאָג, אזוי יעדע נאכט, אויסער פרייטיק צו נאכטס. מ'האָט אָנגעהויבן עסן ווייניגער ברויט, קיין פלייש האָט מען בכלל נישט געגעסן. יעדען מאָנטיק און דאָנערשטיק האָט מען

און נישט שלאָפן ביי נאכט, עטלעכע חדשים דורך אנאנד, נעמט צו די כוחות. און באמת האָבן זיך געשטעלט פאר דער קאָמיסיע אויסגעמאטערטע-אויסגעפלאָגטע קערפערס, הויט און ביין. פאר'ן שטעלן זיך פלעגט מען אויך פאָרן צום רב'ן ערזאָל געבן א ברכה אז מ'זאָל בלייבן אייד, דאָס הייסט מ'זאָל זיך באפרייען, און די "מהדרין" זענן נאָך פאר דעם געפאָרן צום "מאכער" כדי ס'זאָל אלעס זיין "אָפגעבעט", זיכער איז זיכער! און נאָך דעם אלעמען האָט זיך געטראָפן נישט איינמאָל אז ס'איז געווען אַ שלעכטע קאָמיסיע" און מ'האָט אלע צו גענומען צו מיליטער. דעמאָלט איז געווען אין שטאָט חושך, תשעה-באב.

מ'דערציילט אז אין פרייגע דורות איז געווען נאָך שווערער. מענטשן האָבן זיך געמאכט בעלי-מום, מ'האָט זיך אָפגעהאקט א פינגער; שטעלערס האָבן זיך געמאכט, אָדער געלאָזט מאכען, אנ-אויפער פלוס, אָדער אברוך; יונגע לייט זיינען אויך פון דער וועלט געגאנגן פון א זעלכע מעשים. ס'איז אלזאָ נישט קיין ווונדער אז נישט אלע האָבן געקענט מיטמאכן אזא שווערן ניסיון, זיך פלאגן איין יאָר, זיך פלאגן דאָס צווייטע יאָר און דאָס דריטע מאָל און דאן ערשט גיין

מאיר שטיקער (ניו-יאָרק)

דער לאַנגער פייוויש

וואו פייוויש וועט פאַרשווינדן אין איין העלן טאָג. בלויז די זון וועט מיך באַגלייטן ביז די לעמבערגער פּיאָרן.

איר וועט שטיין פון דער ווייטנס און וואַרטן אויף מיין געקלאָג און מער נישט קענען לאַכן און מער נישט קענען שפּעטן.

אפילו דעמאָלט וועל איך זיך מיט אייך נישט איבערבעטן

און שפּאַנען פראַנק און פריי איבער אַלע גאַסן.

באַ דער זשידיווסקע וויליצע וועל איך אַ רגע בלייבן שטיין:

די נידעריקע שוועלן, די אויסגעקלאָפּטע פענסטער, דאָס געוויין

פון קינדער און דאָס הירזשען פון די פוסטעפּאַסן

וועל איך מיטנעמען מיט זיך און ווייטער גיין.

איך וועל זיך מער נישט אומקוקן, ווייל אַלץ וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ טויפן זאַלץ.

איך וויל זיך נישט געזעגענען מיט אייך. קאָן זיין איך וועל אַ מאָל אַ בענק טאָן נאָכ'ן טייך

וואָס האָב אַוועקגעשווענקט די הקדש-בלומען,

צוזאַמען מיט'ן בידנעם שמאַטעוואַרג, צו די פריינדיקע פיס פונם אָפגעגריזשעטן באַרג.

ניין, אפילו נאָך דעם וועל איך נישט בענקען, אפילו דאָס קאָן אייך מיטן גאַנצן האַרצן שענקען.

דער לאַנגער פייוויש וועט אויפהערן צו זיין דאָס לייטישע געלעכטער.

ער וועט אַוועקוואַרפן די קאַראַמיסלעס, די קאַנען,

די אַניטשעס, די שטיוול, די קוטשמע און די אויסגעבעטלטע קאַפּאַטע

און מער נישט טאַפּטשען, טאַפּטשען אין דער בלאַטע.

אַזוי ווי עס האָט אייך נישט געאַרט פון וואַנען איך בין געקומען, אַזוי וועט אייך אַוואַדע נישט אַרן

מצות באקען ביי ר' אברהם ברייטפלד

וואסער. צו אונדז האָט ער געהאַט א באזונדערן דרך ארץ, און אפשר טאקע אויך א באזונדערע מוונה. דאס הייסט, געהאַפּט האָט ער אז איינע פון די צוויי מיידלעך וועלכע דרייען זיך ביי ר' אברהם הירש מאיר'ס וועט ער באקומען פאר א ווייב. ערשטענס האָבן מיר געהאַט דעם ברויזען אויף אונדזער הויף, אין צווייטענס האָט אונדזער הויז געהאַט א בלעכענעם דאך, (זייער א גרויסע מעלה אין א קליין שטעטל), און דריטענס איז דער טאטע געווען א גבאי אין דער גרויסער שול. און אויב אברהם ברייטפלד וועט אים נישט געבען איינע פון זיינע צוויי טעכטער וועט ער זיך דאך קענען געפונען א כלה צווישן אזוי פיל מיידלעך, די וואלגערענס פון די מצות.

דער רעדלער פון די מצות, דורך וועמענס האנד ס'מחזק דורכגיין אלע מצות, איז געווען דער בעל-הבית אליין, מיין פאָטער ע"ה, ר' אברהם ברייטפלד. האָט אָבער נאָך געפֿעלט דער בעל מלאכה וועלכער שפילט גאָר נישט קיין קליינע ראָלע ביי מצות באקן – דער שיבער. האָט זיך גראדע געמאכט אז דעמאָלט איז אהיים געקומען אויף פסח אַ בויבערקער יונגערמאן, אַ סטודענט וועלכער האָט שטודירט אין רוים, איטאליען, פייבל שליידער (איצט ד"ר ש. פ. קלעי). דער אורח איז געווען א טאָג טעגליכער גאסט ביי אונדז אין שטוב, און מיין טאטע האָט אים באלד געקרוינט אלס מצה שיבער, און אזוי האָט מען זיך אין א גוטער שעה געשטעלט צו דער ארבעט.

די מיידלעך הייבן אָן צו קלאָפן מיט די וואלגער העלצער. עס ווערט פריילעך אין שטוב, מ'זינגט לידער פונעם "השומר הצעיר", ווייל אלע מיטארבייטער האָבן דעמאָלט געהערט צו דער יוגענד באוועגונג, און חיים דער וואסער טרעגער שיינט פון התלהבות, און דאס גאנצע לאכן האָט זיך אים אויסגעגאָסן אויף זמן פנים.

מיין פאָטער נעמט אבער די מצות צום רעדלען, שטודירט וועלכע ס'איז די שענסטע אויסגעוואלערטע מצה, און געפינט אויס אז זיין טאָכטער, הינדע, וואלגערט אויס א קיילעכדיקע מצה, פונקט ווי אויסגעשניטן מיט א צירקל, און ער ווייזט אלע מיידלעך וויאזוי מ'דארף וואלגערן א מצה. דעם פארפלאמטן שיבערס לאָפעטע פארבלאָנד'עט זיך אמאָל אויפן וועג און פארשטעפעט זיך אין דער שיינער יעטקע גאָטליב. "געוואלד" – שרייט מיין פאָטער דערווענדיק דאָס – "גולן, די מאכסט מיר חלילה פסול די מצות". דער עולם שמייכלט און די שיינע יעטקע פארוויטעלט זיך א ביסל.

דער טאָג איז אוועק מ'האָט נישט געפילט ווען ס'האָט זיך אָנגעבאקן אגאנץ שיין ביסל מצות. מיין פאָטער האָט אלע זיינע קרובים אין זונען געהאַט, און מ'האָט געבאקן מצות פאר אלע. ביים ענדיקן האָט מען געטרוקן "לחיים" און מ'האָט זיך געווישן זוכה צו זיין א סך יאָרן צו באקן מצות אין ארץ ישראל.

פין רעכטס-אָפּן: יעטקע גוטליב, דורה קארטן, אין מיטן: חנה מעלער, (ז) כץ, הינדע ברייטפלד, (ז) פאט אונטן: פעשי צימער, חנה שרייער, ר. פוקס.

דריי טעג פאר פסח ווען די דירה איז שוין געוואָרן אויסגעקאלעכט, נאָך דעם ווי מ'האָט שוין אריינגעלייגט פריש שטרוי אין די בעטן, ווען די חמץ'דיקע כלים האָבן זיך ארומגעדרייט ווי יתומים אין מיטן שטוב און די מענטשן זיינען געזעסן אויף די קאנען, און מיר קינדער זיינען שוין געווען מיד פון ארבעטן און נור קאָם וואס געשטאנען אויף די פיס, און די הענד זיינען שוין געווען געשוואָלן פונעם רייבען דאָס ארימע ביסל מעפל, ווען די אויגן האָבן זיך שוין געפענקט צו כאפן א ביסל אלענגערן שלאָף – דווקא דעמאָלט וועקט אינאָם דער טאטע אויף פינף אויגענער אינדערפרי כדי מיר זאָלן זיך גרייטן צו די מצות באקן. מיט פארשלאָפענע אויגן שטייט מען אויף, מ'טראָגט ארויס אלעס פון דער שטוב און אונזער פאָטער איז ארויף אויף דעם בוידעם אראָפּצונעמען די גאנצע כלי-קודש, דאָס הייסט: די ברעטער, די וואלגער העלצער, דאָס וואסער פעסל, די שיסלען ווי אויך די מצה רעדעלעך און נאָך וויכטיקע כלי-שרת. וואָסער האָט מען נאָך געכטן אָנגעגרייט, ווייל מ'מוז דאָך האָבן "מים שלנו" וואסער. מיין שוועסטער הינדע'ס חבר'טעס און אויך מיינע חבר'טעס, וועלכע מיר האָבן באשטעלט נאָך מיט א וואָך צוריק, האָבן זיך אָנגעהויבן צוזאמען קומען מיט ווייסע טוכלעך אויף די קעפּ, אנגעטון אין פסח'דיקע אויסגעפרעסטע פארטעכער; דער שטעטישער וואָסער טרעגער פון אונזער גאָס, חיים (דעם באַרעבער'ס זון) האָט צוליב דעם דעראַייגעניש אויס געפערט זיינע קאנען. אן אויסגעפוצטער מיט יום-טובֿ-דיקע מלבושים איז ער גאנץ פרי געקומען צו גיין. נישט צו אלע בעלי בתים האָט חיים מסכים געווען צו גיין טראָגן

בעלזער חסידים קעמפן קעגן סוויזשער, סטרעטינער אין בויבערקע

בענער רב האָט אן איידים, וועלכער איז דערווייל דיין אין דאָלינע, וואָס האָט אָבער שוין לאנג אַרויסגעקוקט אויף זיין שווערס חזקה, זיינען די בעלזער חסידים תיכף אַרומגעלאָפן נאָך אונטערשריפטן פאַר דעם איידים, און ווייל ס'איז באלד ענטשטאנען א קאָנפליקט צווישן ביידע צדדים, האָבן זיך שוין געפונען רביים, וועלכע האָבן איז זייערע הספדים ביי דער קבורה אַרויפגעצוונגען אויפן עולם, אז חזקה מוז געהאלטן ווערן און אז דער דאָלינער דיין, דער איידים פון דעם בויבערקער רב, איז באַרעכטיקט צום רבנות. דער סוויזשער רב האָט אָבער גע'טענה'ט: אז זייענדיק אין שטעטל שוין עטלעכע יאָר און האָבנדיק אַרויס געהאַלטן דעם אלטן רב, האָט ער דעם אנשפּרוך אויף דער פאַרטרעטונג, בדרך ישר, און ווייל דער ראש הקהל ר' אייזיק אלטער איז טאקע פון סטרעטינער צד און בכלל א "ווייכער" בטבע, איז געלונגען דעם סטרעטינער-סוויזשער צד, אז די קהילה האָט דערווייל אויפגענומען זייער סוויזשער אלס רב. און אָט דאָס איז געווען דער ערשטער שאַס, אלס סיגנאַל פון א קריגס דערקלערונג, מיטן מאָטיוו: חזקה קעגן ישר. די בעלזער האָבן תיכף באוויזן, אז "מה שלא יעשה הקהל יעשה הפריץ". אז "בעלו" האָט דעם צוטרטן צו דער רע-גירונג, איז שוין לאנג אנ-אָפּענער סוד, האָט טאקע דער סטאַ-ראָסטא באלד צוריקגעוויזן די אויפנאמע פון דעם סוויזשער אלס רב. איז דער סטרעטינער עולם געלאָפן צו א העכערער אינסטאַנץ, צו דער שטאַט האלטעריי (וואָזעו-אָדסטווע) און ערשט דאָ האָט זיך אָנגעהויבן דער טראַגמעל פייער פון פראָטעקציעס; בעלו פון איין זייט און סוויזש מיט סטרעטין פון דער אנדערער זייט, אזוי, אז אפילו די וואָזעוואָדסטווע האָט זיך געפונען אין א פאַרלעגנהייט, מחמת פונקט דעמאָלט, זיינען אין פוילן אָנגעגאנגען די וואלן צום רייכסראט, וואו עס האָט אויך קאנדידירט א יידישער קאנדידאט פון דער ציוניסטישער פארטיי, האָט די בא-הערדע דערווייל פארשטאנען ווי אזוי אויסצונצוץ די מלחמה פאר זיך. פארשטייט זיך, אז דער יידישער קאנדידאט האָט געהאט א מיאוס'ן דורכפאל, ווייל די סוויזשער, און די בעלזער אודאי, האָבן געלעקט דעם פריץ און געשטימט פאר דעם פולישן קאנדידאט, און ווידער די אלטע מעשה מיט דער אלטער דערפארונג: אָפּגעשטימט, אָפּגעוויילט, פארקויפט און פאַרראָטן דעם "אייגענעם", אָבער לסוף? דער פריץ הערט ביידע צדדים ווי דעם קאָטער און ער האָט דערווייל באשטימט פאר א פראָוויזאָרשן רב דעם אלטן דיין, הרב ר' יוסף קליגער. נאָר אזוי ווי קעגן דעם פריץ קאָטער מיט אויפמאכן קיין מויל, האָט זיך אָנגעהויבן

אָן שווערדן און אָן ביקסן, אָן קאנאָנען, אָן גאז באַמבעס, אָן מאשין געווער און אפילו אָן קריגס שיפן און עראָפּלאנען, נאָר מיט נאָך שעדלאכערע מיטלען פירט זיך א מלחמה שוין דריי יאָר צווישן צוויי חסידישע פארטייען, אין א קליין גא-ליציש שטעטל.

איך האָב קיינמאָל נישט פארשטאנען וואָס מען מיינט אווינס ביטערע נקמה. דערפאַר מוז איך תיכף אין אָנפאַנג פאַר אייך מגלה סוד זיין, אז ווען דער בויבערקער רב ר' בנימין גאלער ע"ה האָט זיך אמאָל אויסגעדריקט, אז עס וועט קומען די צייט, ווען ער וועט זיך מיטן גאנצן שטעטל אויף איין מאָל אָפּרעכענען, איז מיר אויסגעקומען, אז מסתמא וועט ער דוקא הייסן עסן מיט פוטער געבראַטענע קאטשקעלאך אין די סאמע ניין טעג, אָדער נאָר אום תשעה-באב, און וועט אפּשר זאָגן, אז פאסטן דארף מען נאָר אין שמחת תורה. איך האָב זיך נאָר נישט געריכט, אז ער וועט אָפּטאָן דעם שטעטל אזוי אויף טערקיש און וועט זיך געבן א פשוט'ן שטארב אוועק. און אָט טאקע זיין אָפּשטארבן איז די גרויסע נקמה פאַרן שטעטל, וואָס ער האָט דערמיט געוואָלט ארויס-ברענגען, אז אויב איר האָט נישט געוואוסט אָדער נישט געוואָלט שאַנעווען איינער רב, טאָפּילט דעם טעם פון אויפגעמען אַר. דער בויבערקער רב ר' בנימין גאלער ע"ה איז געקומען פון קריווטש, א קליין שטעטל לעבן פּשעמישל (גאליציע), און איז געווען איינער פון די אויסגערופענע "בעלזער". דארף זיך מאכן, אז באלד נאָכן וועלט קריג זאָל קיין בוי-בערקע אַרונטערקומען הרב אורי הלוי פון סוויזש, א זון פון ר' חיימל אייזען אבד"ק סוויזש, וועלכער איז געווען דער איידים פון דעם אלטן סטרעטינער רבי ר' יודא הירש, און באַזעצנדיק זיך אין בויבערקע, האָט דער סוויזשער רב ר' אורי הלוי אייזען אָנגעהויבן גילטן אלס א רבי; געפירט אן אייגענע דאָוון שטיבל, געפראוועט טישן און א. וו. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָפּט געמאכט, אז דער בויבערקער רב ר' בנימין גאלער ע"ה האָט עפּעס נישט געפילט מיט אלע-מען און ער פלעגט זיך אין אזא צייט באנוצן מיט בארא-טונגען און טאקע מיט דער ארויסהילף פון סוויזשער רב. כ"א תמוז תרפ"ט, דעם 29-טן יולי 1929, אין א פראָסטן מאָנטיק איז דאָס געווען, האָט זיך דעם בויבערקער רב פארגלוסט אָפּטאָן א שפיצל זיינע באלעבאטים און ער האָט געטאָן א שטארב אָפּ, - וועט מען מיר מן הסתם נישט גלייבן ווען איך וועל באהויפטן, אז בעת מען האָט נאָך גענייט די תכריכים, איז מען שוין אַרומגעלאָפן נאָך חתימות פון ביידע צדדים. דהיינו, חסידים פון סוויזש און סטרעטין זיינען געלאָפן פאַר חתימות פאַרן סוויזשער רב, און אזוי ווי דער פארשטאַר-

א דין תורה קאמף מיט א שפאגל נייעם פסק: בכך, אזוי ווי א חזקה קאן נאָר הייסן דעמאלט, ווען עס שטייט מיט איר בכלל די מערהייט, אָדער די מאַריטעט לומדים פון שטאַט האָט זיך אָנגעהויבן א סדרה מיט פארהערן די בויבערקער קריגס העלדן.

עטלעכע רבנים פון פארשידענע אַרטשאפטן און פון ביידע צדדים זיינען אויסגעקליבן געוואָרן. זיי זיינען געוועסן אין לעמבערג און אהין זיינען דאָס די בויבערקער יידן, יונג און אלט, געפאָרן זיך פארהערן. אָבער אלץ הייסט געפאָרן.. מען איז געלאָפן, מען האָט זיך געריסן, מען האָט זיך פשוט מוסר נפש געווען, ווייל די "פארהערער" האָבן אלעמאָל געוואלט אָפצוטאָן א שפיצל דעם אָדער יענעם צד. מיט איינלאדן צום "פארהער" פונקט אין אן ערב שבת אָדער ערב יום־טוב און נאָך דערצו אויף אזא שעה וואָס עס איז שוין שפעט מיט א צוג סיי אהין צו פאָרן און סיי אויף אהיים קומען אודא, אָבער דער עולם איז געפאָרן. מען איז געפאָרן מיט אַיטאָמאָבילס, מען האָט געדונגען גאנצע באַסעס, מען האָט זיך פאררעצט און כמעט פארקויפט דאָס לעצטע, עס זיינען מיטגעפאָרן די ווייבער פון מענער און מאמעס פון זין, מען האָט אויסגעבראַכן די טיר פון "פארהער שטיבל" און געשריען צו די "פארהערער": ווער זייט איר דאָס אזוינס, איר גראָבע יונגען, וואָס איר ווילט זיין די מבינים אויף אונזערע חכמים? איינער א פארברענטער סוויורשער, האָט אפילו געוואלט א קלאָפ צו געבן זיך אויף יענעם פלאץ און האָט געקוויטשעט: – אַט א דאָ קאָנט איר גיכער פועל'ן א קוש, אָבער נישט קיין "בעלזער מאַשקע" אלס רב פאר אונזער שטאַט, און דאָס פיינער האָט זיך צעפלאקערט אויף מעסער־שטעך. שותפים האָבן זיך אָפגעטיילט, שידוכים זיינען זיך צעגאנגען, מענער און פרויען האָבן זיך געריסן ביי די האָר, עלטערן האָבן ארויסגעטריבן קינדער פון זייערע הייזער, ארבעטער זיינען פון זייערע שטעלעס אָפגעוואָלט געוואָרן, מען האָט נישט געקויפט אין דעם זעלבן געוועלב און מען האָט נישט גענייט ביי דעם זעלבן בעל מלאכה, טאָמער איז ער פון דעם צווייטנס צד. אין געוועלב און אין דער יאטקע, ביים ראזירער און אין שענק, אין די בתי מדרשים, אין מארק און אין באַד, אויף דער באַן און אויפן פיאקער, ביי די רייכע און ביי די אַרימע, דער סוחר און דער בעל מלאכה, די אינטעליגענץ אָדער דער נאָר פארגרעכטער עולם, אויף א שמחה און ביי א לוויה רחמנא ליצלן, ווו מען שטייט, ווו מען גייט און ווו מען קומט, עס אנטוויקלט זיך תיכף די רב־פראגע. זייער אָפט ברעכן אויסגעשלעגן צווישן פרעמדע און אייגענע און די גרעסטע קריגערייען קומען פאָר פרייטיק־צונאכט ביים עסן; טאָמער פארגעסט דער מאן און זינט דוקא בעלזער זמירות, קאָן געשען, אז די ווייב זאָל מער נישט געבן קיין עסן, אָדער נאָר אויסגיסן אויף אים די הייסע זוף, מחמת זי שטאמט פון "סטרעטינער"; און א סך מאָל איז דאָס פארקערט, זי איז פון א בעלזער היים און אויף להכעיס מוז דער מאן זינגען סטרעטינער זמירות. ווי מען קאָן זיך פאַרשטעלן, פליען באלד טעלער, לעפל, גאַפל, און אז מען פארגעסט זיך, באנוצט מען אפילו די מעשענע לייכטער, כאַטש די בענטש־ליכט זיינען נאָך נישט אויסגעגאנגען...

די מלחמה האָט שוין דערגרייכט אזוי ווייט, אז ווען א טראַדיקע אידענע האָט געבאָן דערפילט, אז זי מוז באלד האָבן די הייבאם און זי האָט קיינעם נישט געהאט ביי דער האנט אחוץ איר מאן, צו וועמען זי רעדט שוין נישט עטלאכע וואָכן, דערפאר, וואָס זי האָט געוואלט צו באזוכן איר פאָטער, א בעלזער חסיד. דערפילנדיק אָבער, אז ס'איז שוין, ווי מען זאָגט, באו מים עד נפש, און זי האָט אים געמוזט בעטן, ער זאָל כמעט "לויפן" נאָך דער הייבאם, האָט ער מיט כעס א געשריי געטאָן: אז כדי ס'זאָל חלילה נישט געבאָרן ווערן נאָך א בעלזער ישיבה'ניק, מען מיט אים געשען וואָס עס וויל, און ער וועט נאָך דער הייבאם נישט גיין.

דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות קאָן א פאָר פאָלק, וועלכע האָבן שוין אפילו א דריי יאָריק קינד און האָבן אלע יאָרן געלעבט בשלום, נאָר ווייל דער פאָטער פון דער ווייבל איז געווען א הייסער סטרעטינער און דער פאָטער פון דעם יונגענמאן איז געווען אן איבערגעגעבענער בעלזער, האָט עס געבראכט דערצו, אז נישט נאָר מען וווינט נישט צוזאמען, און אז נישט נאָר מען וווייזט זיך שוין אויף קעגנזייטיק, אז מען האָט זיך נאָר אָפגענארט מיטן שידוך, נאָר מען פילט שוין ווי עס הייבט אָן בלאָזן א גט ווינטל.

דער ארבעטער קלאס, וועלכער איז לעצטנס געווען אזוי גוט אָרגאניזירט, האָט צוליב דעם רבנות קאמף, אויך געקראָגן א פארטיי שפאלטונג, אויך די ציוניסטישע פארטיי און בכלל די יונגט איז צעריסן געוואָרן אין צווייען און עס איז אפילו צום לאכן און דאָך אַ טרויעריקער אמת, אז קינדער זיינען נאָכגעלאָפן אין גאס איינעם פון די פיינסטע באלעבאטים, און א ייד א תלמיד חכם, האָבן אים געריסן ביי דער בעקעשע, נאָכגעוואָרפן אים שטיינער, געמאכט אים פאר משוגע, ווייל ער איז אן אמת'ער בעלזער פון אלע יאָרן. אן אנדער בעלזער, אויך אנעלטערער באלעבאָס און זאָגאר א קולטוס ראַט, האָט מען אים מכבד געווען מיט א שטיין אין קאָפ און אויסגעהאקט די שייבן פון די פּענסטער. דאָס טוען אלץ קינדער וועלכע באקומען דערפאר צוקער־לאך פון אנדערן צד, און איצט האָט דער קריג שוין אָנגענוגן דעם אלטן מנהג פון רכילות, פליאַטקעס און מסירות, מען האָט פארקאָכט א קאשע פון געזאָגט און גערעדט אויפן "פריץ" אליין; טערמינען זיינען שוין אָפגעהאלטן געשוואָרן. מענטשן האָבן שוין געשוואָרן, דער סך הכל פון אמת און נישט אמת געשוואָרן וועט מסתמא זיין, ווי אלע מאָל, דער רעזולטאט פון קרימינאל און ביידע פארטייען ווילן דער ווייל נישט נאָכלאָזן אפילו א ברעקעלע פון עקשנות. דער דיין וועמען די באהערדע האָט דערווייל אוועקגעזעצט פארן געזעצלאכן דעה זאָגער, קאָן זיך אויך קיין עצה נישט געבן. דאָס שטעטל, וואָס האָט פארלוירן דעם דרך ארץ אין אל־געמיין, הערט אים אויך ווי המן דעם גראנער...

אמת איז אויך – אזוי דערציילט מען – אז דער פארשטאָר־בענער רב אליין האָט איבערגעלאָזט א שטארקע וואפע קעגן זיין צד, מחמת עס האָט זיך אים אמאָל פארגלוסט, ארויסגעבן א דאָרטיקן ראזירער א שטר מכירה אויף צו האלטן אָפן שבת די ראזיר שטוב, ד. ה. צו ארבעטן שבת בפרהסיא. אויפן געוואלד פון די אנדערע ראזירערס און אויף

די געשריינען פון שטאָט באלעבאטים האָט ער שוין יאָ געוואָלט צוריקציען זיין מחלל שבת הכשר, טענה'ט אָבער דער ראזירער, אז געשעפט איז געשעפט! זיי האָבן בעצאָלט, זאָגן זיי, וויפיל דער רב האָט פארלאנגט און מען קאָן ביי זיי ניט פועל'ן צו האלטן פארמאכט די לאַדן, כאָטש אין דער צייט ווען דער עולם גייט צום – אָדער פון – דאווענען, אָט דער באַרבער שאַפ, געפינט זיך פונקט ביים אריינגאנג פון געסל, וואו ס'איז דער הויפט צוגאנג צו די בתי מדרשים, און די סכנה איז גרויס, אז אנדערע געשעפטסלייט זאָלן חלילה ניט נאָכטאנצן דעם בפראסיה טאנץ.

דאָס, און נאָך אועלכע "פריערדיקע" מעשים טובים, האָבן זיכער ניט געבראכט קיין בעסערונג פארן שטעטל, אויף וועלכן ס'איז געקומען אן איבערקערעניש אין פילע הינזיכטן, נאטירליך ווערט אלעס אויסגענוצט פאר א קריגס וואפע צו דער חסידים מלחמה. אויב אָבער ס'זאָל אמת זיין וואָס איך האָב געהערט, זייענדיק לעצטנס דאָרט, אז הער לעא אורבאנסקי, דער געוועזענער בירגערמייסטער (דוקא ניט

מאיר שטיקער (ניו-יאָרק)

דאָס לערער'ל

איך זעץ זיי אויס אויף אויסגעבעטע בענק
און לערן מיט זיי אַלץ וואָס איך גענעדק
פון מיינע דריי-פיר יאָר אין ווין:

אַביסל דייטש, אַביסל פּויליש און אַביסל
עבריי-טייטש,
נאָך פון די גוטע אַלטע צייטן,

און לאַז די וואויל-געפלעגטע טעכטער און
די פּאַנסקי זין

רייטן אויף מיין קאַרק, ווי לאַנג זיי ווילן רייטן.

איך האָב ניט קיין קאַנטשיק און איך דאַרף
אַ בייטש!

נאָר אין איין שיינעם טאָג וועל איך באַווייזן
אַ קונץ

און עפענען אַ חדר ווי משה קוצין און ווי חנא
מאיר בונץ!

פון אַלע בעסטע הייזער ברענגט מען זיי צומיר:
די אינגלעך, אָפּגעגלעט און אויסגעצוואָגן,

די מיידלעך אין קראַכמאַליעטע און ווייסע
קליידער.

זיי וועלן ניט אַריבערגיין די שוועל, די טיר
פון חנא מאיר בונצ'ס און משה קצינ'ס חדר –
דעם גידס זינדל און די טאָכטער פון גביר.

די מוטערס ריידן צווישן זיך, אַזוי צו זאָגן:
– איך האָב מיין לאַגעקן געקויפט אַ גראַנאַטן
מאַטראָזערעקל

און אים געזאָגט: גענוג געטראָגן שוין דאָס
לייבצודעקל!

– מיין דאָוויד גרייט זיך שוין אין
אויסווערסיטעט.

– און מיינער חלומ'ט פון אַ רייזע אין די
גרויסע שטעט.

יונגט פון "השומר הצעיר" באוועגונג

ח. ש. (ירושלים)

קינדערישע יאָרן אין בויבערקע

רירעוודיקע, א טענצערין, און צי איז אין איר גן פאראן א פיאנע, א ראדיא, א פאטיפאן, מאדערנע מוזיק-אינסטרו-מענטן, א סך שפילצייג, און צי וועט זיין דאָרט א פלאץ פאר טעלעוויזיע און – אז מען האָט שוין אַזאַ געפונען – און ווען דער געווינטשטער טאָג קומט שוין אָן, קליידט מען דאָס קינד אויס מיטן שענסטן און בעסטן, א ניי אַנצוגל, א מאנטעלע, א פוטערל, נייע שיכלעך און, אַנגעפאַקט מיט די שענסטע עפל, באַנאַנעס און אויך א סאַנדוויטשל, זעצט אים דער טאַטע אויף, אין א גוטער שעה אין זיין אויטאָ, פירט אים אַפּ ביז אין גן אַריין, געזעגט זיך מיט אים מיט א קוש, בעט די גננת זי זאל אויף אים גוט אַכטונג געבן ער זאל אלץ אויפגעסן און שטעלט זיך אַוועק א לאַנגע צייט הינטער דער טיר אַריינקוקן ווי אַזוי זיין "מוֹתָק" פילט זיך דאָרט. דאָס קינד פאַרברענגט דאָרט באמת ווי אַמבעסטן: מ'זינגט, מ'טאַנצט, מ'שפילט זיך, מ'הערט מוזיק, און מ'הערט שיינע סיפורים פון דער גננת. צום סוף זעצט די גננת די קינדער אַרום א ריינעם טיש עסן. באַלד נאָך דעם עסן קומט דער טאַטע צוריק מיט זיין אויטאָ, פרעגט די גננת אויס ווי אַזוי דאָס קינד האָט זיך געפילט און ברענגט אים א היים צו דער מאַמען מיט א פרייד: "סטייטש איר קינד האָט אויסגעהאַלטן א פאַר שעה אין גן אַן איר", אַזוי פירט זיך עס ווייטער און ווייטער. אַבער אין יענע אַלטע צייטן איז עס אנדערש געווען. אַנ-שטאַט א "ק-ילדים" איז געווען א "חדר" מיט א "מלמד-רדריק".

אַט א דאָס וואָס איך וויל דאָ דערציילן וועט היינט זיכער אויסזען ביי א סך פון אייך ווי עפעס א "בבא-מעשה" פון טויזנט און איין נאַכט, אויסגעטראַכטע דמיונות, זאכן נישט געשטויגן און נישט געפליגן, אַבער דעם אמת זאָגנדיק האָב איך דאָס אַלעס אַליין געזען און מיטגעמאַכט, און אויב איר וועט אייך נישט פוילן, און פאַרמאַכנדיק די אויגן א קוועטש געבן אייער זכרון – בין איך זיכער אז איר וועט זיך אין א סך פון די אַלע קלייניקייטן גוט דערמאנען. פרעמד קלינגען זיי היינט אין די אויערן און ס'ווילט זיך אפילו א גרויס געלעכטער אַרויסשיסן הערנדיק דאָס, אַבער דערנאָך וועט איר א קריץ געבן מיט די ציין, פאַר דעם וואָס אַזוי טרויעריק ערנסט זענען דאָך אַוועק די פריילעכע, הייטערע קינדערישע יאָרן, אַבער אַזוי איז דאָס ליידער געווען, און אפשר האָט דאָס געמוזט אַזוי זיין פונעם גורל, בכדי צו לייגן די געזונטע יסודות פון יידישקייט און צו קריגן כּוח און אויסדויער אויסצוהאַלטן דעם שווערן גלות ביז אַהער.

דער "גן" און דאס דרדקי חדר

היינטיקע צייטן, אַז א קינד דערנענטערט זיך צו די דריי יאָר, נאָכ'ן האַדעווען זיך ביי דער מאַמען, ביי אַלעם גוטן, נאָכגעבנדיק אים אפילו דעם "שמד", הייבן אָן די עלטערן צו טראַכטן וועגן א "גן" אים אהין צו שיקן. מ'פרעגט נאָך און מ'באַראָט זיך, וועלכער גן איז דער בעסטער און דער שענסטער, ווי די גננת זעט אויס, איז זי א יונגע, א שיינע, א

ווען דער ערשטער טאג פונעם "חדר" יאגט אן, שטייט די מאמע אויף א ביסעלע פריער ווי תמיד און הייבט זיך אן מיט דיר צו פאָרען, גיסט דיר אָפּ די הענטעלעך מיט א קווערטל וואַסער, מ'טוט דיר אָן אויפן קאָפּ די יארמעלקע, זאָגט מיט דיר "מודה אני" און "אשר יצר", וואָשט דיר אָפּ דאָס פנים, גיט דיר אָפּצוועטן, טוט דיר אָן וואָרעם, ווישט דיר אָפּ פעסט די נאָז און וואָרט אויף דעם בעלפער. קומט ער נאָך אָן – שטעלט ער דיר אָנידער אויף דעם באַנק, זאָגט מיט דיר א פאָר ברכות, א ביסל אין לשון קודש און א ביסל אין יידיש, נעמט דיר אויף די פלייצעס און טראָגט דיר גלייך אין חדר אַריין.

דאָס דרדקי חדר.

אנאָלט הויז און דעריין א גרויס צימער, אָבער מיט ווייניק לופט און מיט ווייניק זון און ליכט. די תלמידים, סאַמע יונגע קינדער, וואָלגען זיך אויף די לאַנגע בענק אָדער אויף דער נאָקטער בריק, מען מאַכט גריבלעך, מען שפילט זיך אין קנעפלעך און סתם אזוי הערט זיך א פילדער, א רעש, א געוויין, אויסגעשמירט, מיט די פאַרשמוצטע סטענדלעך אַרויסגעשטעקט פון הינטן, די נעלזעך, פאַרסמאַרקט, די פאות'לעך צעשוידערט און די לייבצודעקלעך מיט די יאַרמולקלעך פאַררוקט אין די ווייטן.

אויבן אָן, ביים לאַנגן טיש, זיצט זיך דער רבי מיטן קאַנט-שיק אין איין האַנט און אין דער צווייטער האַנט דאָס טייטל. נעבן אים, אין דער ווייט, זיצט א וויינעדיק קינד און קוקט טיף אַריין אין א גראַבן סידור וואָס איז אויפגעמישט ביי א געל פאַרטאַבעקטן, גרויסן "אלף בית". פון א קליין הילצער-נעם פושקעלע נעמט דער רבי אַלע מאָל אַרויס א שמעק טאַבעקע צווישן די פינגער און שטופט דאָס אַריין אין וויינע נאָזלעכער און די שרייב דערפון פאַלן אַראָפּ אויף וויינע גראַבע וואָנצעס, זיין לאַנגע באַרד, די ווייסע, האַלט זיך כמעט תמיד אין איין טרייסלעך. וויינע מוראדיקע אויגן וואָרפט ער אַהין און אַהער און שרייט אויף א קינד, וואָס שלאָגט זיך מיט א צווייטן, נישט ווייט פון אים. מיטן גרויסן טייטל גיט ער אַלע מאָל א צופ דעם יינגעלע, וואָס זיצט נעבן אים פאַרוויינט, ער הייסט אים גוט אַריינקוקן וואָס ער ווייזט אים אין סידור:

"זע נאָר, גוי'עלע, גוט-גוט, וואָס אָן אַלף איז, זעסטו? א קרוב שטריכעלע מיט צוויי פיסעלעך, איינס פון אויבן און איינס פון אונטן, דאָס איז אַן אַלף. זאָג זשע מיר נאָך: אַלף, אַלף, אַלף.

און וואָס זעסטו אונטער דער אַלף? א קליין שטריכעלע און אין מיטן א קליין פיסעלע, דאָס איז א קמץ און צוזאַמען הייסט עס: א – קמץ אַלף – א, א, א.

א גאַנצע רייע קינדער אויף דער באַנק לערנען אזוי אָפּ: "קמץ אַלף – א, א, א."

אין מיטן דערינען יאָגט אַריין אין חדר אַריין דער בעלפער, א לאַנגער אויסגעדאַרטער בחור, מיט צעפלאַ-סענע פאות, דער קאַלנער פון העמד אָפּ, די שטיוול פאַר-בלאָטיקט, דער קאַפּעליוש פאַררוקט. שווער אַטעמענדיק טראָגט ער אין די הענט צוויי לאַנגע קווישן. א הייסע פאַרע

גייט אַרויס פון זיי. דאָרט געפינען זיך טעפלעך עסן פאַר די קינדער. די רביצין רופט אַריין דעם רבין אין קיך אַריין, ער זאָל דערביי אויך עפעס איבערכאַפּן. די קינדער צוועצן זיך אויף דער בריק און אויף די בענק. דער בעלפער הייבט אָן יעדן צוצוטיילן זיין טעפל עסן מיט א לעפל דערין. דער טומל ווערט א ביסל שטילער. מיט איין מאָל הערט מען אויסשרייען פון די קינדער די ברכה: "בורא מיני מזונות" – נאָכזאָגנדיק דעם בעלפער: "עסט קינדער עסט".

"באַלד קומט דער רבי צוריק, עסט שנעלער" שרייט דער בעלפער.

עס געדויערט נישט לאַנג, פון דער קיך קומט צוריק דער רבי, נישט דערענדיקט דאס בענטשן, מורמלט ער צווישן די צייטן: "נער הייתי וגם זקנתי...", טרייסלט אָפּ די באַרד פון די שטיקלעך לאַקשן, וואָס זענען אַראָפּגעפאַלן אויף איר, ווישט זיך אָפּ די וואָנצעס פונעם בולבע-גרייך, זעצט זיך צוריק ביים אָנהייב טיש, נעמט דאָס טייטל מיטן קאַנטשיק אין די הענט אַריין און הייבט נאָכאַמאָל מיט איין קינד, מיט א צווייטן, מיט דעם דריטן: קמץ אַלף – א, א... מ'לערנט, מ'קרעכצט, מ'וויינט ביז אין דעם פינצטערן אָוונט אַריין און דאָן: "קינדערלעך... א היים..." און דער בעלפער טראָגט א היים אויף די פלייצעס די וועמען מ'דאַרף טראָגן און די איבעריקע, די גרעסערע קינדער גייען צופוס אליין. אזוי, טאָג אויס אין טאָג איין, מיט ערנסטע פנימלעך – פון דער היים אַרויס אין חדר אַריין און פאַרשמאַכט פונעם חדר אַרויס צוריק א היים, נאָר מאַכעסמאַל ווערן די פנימלעך פריילעכער, א היים גייענדיק, ווען צווישן דעם חדר און אהיים גיין, פירט דער בעלפער דאָס גאַנצע חדר צוזאַמען אויף א "קריאת שמע" ליענען.

מונטער און לוסטיק גייען די קינדער, שנעל, ביז זיי קומען צו צום געווינטשטן הויז. פריילעך און רוישנדיק שטופן זיך די קינדערלעך אַריין אין דער שטוב וווּ די קימפעטאַרין ליגט פאַרהאַנגען מיט א ליילעך. אויף די ווענט און אויפן ליילעך זענען אָנגעקלעפט קימפעט-בריוועלעך – "שיר המעלות", אונטערגעשריבן פון גרויסע, פאַרדרייטע מלאכימ'ס נעמען. מיט א גרויסען געשריי: גוט-אָוונט, מול-טוב, הייבן זיי אָן נאָכצוזאָגן דעם בעלפער: "קריאת שמע", "שיר המעלות", און צום סוף די ברכה "שהכול", צוזאַמען מיט "בורא מיני מזונות". א יידענע מיט א פיין פארטעך הייבט אָן זיי טיילן שטיקלעך לעקעך מיט א טראָפּן ווישניק אויף די ליפן. פריילעך און צופרידן לויפן די קינדערלעך א היים. אָבער דאָס איינציקע פאַרגעניגן טרעפט זיך נישט יעדן טאָג.

און דער "זמן" איז גענוג גרויס און לאַנג. איינער גייט אַוועק און דער צווייטער רוקט זיך אָן. דערווייל ווערט דאָס לערנען שווערער, נישט נאָר אותיות לערנט מען, נאָר אויך גאַנצע ווערטער, "עבריי-טייטש" און "טראַפּ" און מיט דעם צוזאַמען וואַקסט אויך דער פחד וואָס א מאָל גרעסער – אי פאַר די לאַנגע ווערטער און אויך פאַרן קאַנטשיק, וואָס וואַקסט יעדעס מאָל לענגער. אזוי צייט זיך דאָס אזוי לאַנג, ביז דאָס יינגעלע ווערט מיט מול א... חומש-בחורל.

ביי דער פרשה אליין האסטו געמוזט דא און דאָרט אמאָל זיך אויפהייבן און א פלי טון ביז צום "אוהל מועד". אָבער

באלד ביסטו געקומען אויפ'ן גלייכן וועג און דו ענדיקסט דאס פארהערן-זיך אין אגוטער שעה, מיט א ברכה פונעם רב'ן. דו טרינסקט לחיים און פארבייסט — און פטור געווארן. אבער דאס שווערע לערנען הייבט זיך דיר אן שפעטער מיט א טאג. מ'הייבט אן חומש ממש פון אנהייב אן, חומש מיט רש"י מיט אלע פשט'לעך, די וועלכע געפינען זיך אינ-ווייניק און די וועלכע דער רבי דערציילט דיר אויך אויס-ווייניק. פרשות פון די אבות, פון יציאת מצרים, קבלת התורה, דאס עגל-הזהב וואס אהרן מאכט מיט זיי און דו שפאנסט מיט'ן דור-המדבר פערציק יאר ביז דו דערגרייכסט קיין ארץ-ישראל.

און דאצווישן האסטו א גוי'ישע שקאלע פון זעקס יאר, וואס דו האסט זי פיינט ווי דעם גוי'שן צלם וועלכער שטייט דיר פאר די אויגן יעדן טאג און דו מוזט עס ליידן. אזוי מוזטו דיר מוטשען א זעקס יאר ביז דו ווערסט בר-מצוה.

א בר-מצוה בחור

איצט ווערסטו א פולשטענדיקער ייד, מיטן גאנצן עול פון מצוות. דעמאלט צו ווערן א ייד איז געווען א סך שווערער ווי היינט. היינט אז מען וויל ווערן א בר-מצוה איז גענוג אז דער בר-מצוה זאל מאכן א ווייזט אין שול איין אדער צוויי מאל, זיך לאזן אויפרופן צו דער תורה און זאגן די "ברכות" מיט דעם "מפטיר" מיט א ניגן וואס ער האט זיך אויסגע-לערנט מיט א מוטשעניגע, און וואס דאס האט געבען אפגע-קאסט די עלטערן, נישט קיין קליינע מוטשע. אין דער אמת'ן איז נישט כדאי פאר איין מאל זאגן מפטיר און פאר אויסלערנען די תפילין לייגן אזוי פיל געלט אויסצוגעבן. מילא פאר'ן בר מצוה איז דאס יא ווערט. ווייניק ארבעט און א סך ריווח. די עלטערן מאכן צוליב אים א גרויסארטיקע סעודה א "מסיבה" הייסט עס. מען לאדט איין א סך, א סך מענטשן. פון יעדן גאסט קריגסטו א שיינע מתנה. דו ווערסט פשוט רייך פון מתנות און געלט. יא, דו מוזט טאקע ביי דער מסיבה אויך עפעס זאגן. א דרשה הייסט עס וואס מען האט דיר אויסגעלערנט אויסנווייניק, אבער דאס אלץ האט זיך דיר זייער שיין געלוינט. די עלטערן געבען דאס אפגעקאסט א נדן, ממש א חתונה. נישט איינער גייט אין חובות אריין. אבער דאס וואס די עלטערן מאכן, איז דאס היינט אזא מאדע. דאס איז אלעס היינט.

אבער אין יענע צייטן איז עס געווען גאנץ אנדערש. קודם-כל האט זיך דער בר-מצוה אפגעמוטשעט חדשים לאנג מיטן לערנען פארשידענע הלכות: הלכות-תפילין, הלכות-ברכות, תפילה, טבילה, מקווה און נאך אזעלכע קלייניקייטן א האלבן שולחן ערוך און די תפילין פראָבע - אן א שיעור. די תפילין אליין האָבן א פנים געהאט ווי אמתדיקע תפילין, גרויסע ווי גרויסע עפל, פלאץ פאר ארבעה בתים. די "שין" האט זיך בולט אָנגעזען. די רצועות ברייטע און שטארק שוואַרצע, און געשריבן האט זיי א כשר'ער סופר "סתם", מיט טבילה פארן שרייבן, נישט ווי די היינט פארברייטערט און קליינע תפילין ווי ניסעלעך.

דער טאג פונעם בר מצוה האט דיר דער טאטע אויפגע-וועקט פאר טאג, און דיר געפירט אין מרחץ אריין צו טבילה, אין דער מקווה, וואס ער האט געהייסן זי כשר מאכן פאר דיר.

און דערנאך נעמט ער דיר אין בית-המדרש אריין, אדער אין קלויז אריין, און דו גייסט מיט'ן פלושענעם תפילין-זעקל אונטער'ן ארעם. מען איז מכבד מיט בראָנפן און לעקעך, נישט מער. און מען שטעלט דיר אנדער אין א ווינקל, מען הייסט דיר זאגן בדחילו ורחימו, דעם "יהי רצון", נישט צו פארפעלן קיין וואָרט. פאָקאטשעסט דעם לינקן אַרבל, זאָגסט די ברכות און טוסט אָן די תפילין. קושט זיי דאָ און דאָרט און פרוווסט צו זיי זענען אויפן ריכטיקן פלאץ: "נגד הלב ונגד המוח", מאַכסט די כריכות אויפן פינגער "וארשתוך" און שטעלסט דיר דאווענען מיטן מניין, וואָרט-ביי-וואָרט (מען טאָר נישט פארפעלן), שטייט ווי א גולם איינגעבונדן און קענסט דיר נישט רירן. אז עס איז מאַנטיק אָדער דאָנערשטיק רופט מען דיר אויף און אויף שבת, דער טאטע בענטשט דיר גאָכן אויפרופן מיט א "ברוך שפטרני", פון היינט אָן נעמט ער אַראָפּ זיין אחריות פאר דינע עבירות, פון היינט אָן טראָגסטו אויף דיר דעם גאנצן יידישן יאָך ווי אלע גרויסע יידן. אויפשטיין פאר טאָג צום מניין, פאסטן יעדער תענית, קיין שום עבירה נישט טאָן, נישט טראָגן אים שבת, נישט גיין מחוץ לתחום, נישט צו הוליעווען מיט די קינדער: דו ביסט דאָך שוין א גאנצער ייד!... אז נישט, שמייסט מען אויף יענער וועלט, און דיר אליין, דעם בר-מצוה איז באמת געוואָרן א ביסל שווערער דאָס לעבן. קיין שום מתנה נישט געקראָגן נאָר א שווערן עול אויף דיר גענומען, אן עול פון 613 מצוות ווי תרי"ג באַטרעפט, אָבער דערפאר האָסטו דעם עול פון דיין טאָטן אַראָפּגענומען און אַ כמעט גאָרנישט געקאָסט. נאָר א קלייניקייט האָסטו יאָ אינעם געשעפט פארדינט, א ביסעלע "כבוד". מען מעג דיר שוין מצרף זיין צום מניין און דו קענסט שוין פארלייענען פורים די מגילה פאר די ווייבער און אריינכאפן פון זיי א פאר גראַשן פארדינסט. צוזאמען מיט דעם ביסטו דערווייל געוואָרן א גאנצער גמרא-בחור, נישט ווי ביז אהער וואס דו האָסט יוצא געווען מיט א ברעקל גמרא פון "המניח את הכד", "אלו מציאות" אדער "שניים אוחדין". יא, איצט גיט מען דיר שוין א גרעסערע פאַרציע. כמעט א גאנץ בלעטל גמרא און דערצו נאָך א שטיקל תוספת'ל און נישט מער קיין קליינע מסכת'לעך נאָר: קידושין, האשה נקנית בשלוש דרכים, מסכת חולין, אלו טרפות און אפילו מסכת "שבת", "בבא בתרא" און נאָך אנדערע. פארשטייטו יא, פארשטייטו נישט, עס גייט קיינעם נישט אָן. דו מוזט עס קענען, וואָרום דער רבי וועט שבת נאָכ'עסן קומען דיר פארהערן אין שטוב אריין, און דו לערנסט נישט מער ביי איד'עלע מלמד, נאָר ביי פייוולען, ביי פייוול מלמד. טאָמער איז דאָס ווייניק פייוול מלמד, גיט ער דיר צו א הוספה, א שטיקעלע "וירה דעה" "הלכות טרפות" אדער "הלכות שחיטה". ער וויל דאָך פון דיר מאַכן א רב אדער ווייניקסטנס, א... דין.

מאיר שטיקער (ניו-יאָרק)

ווען סטערעליסק האט געברענט

(ארום אַ יאָר פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה איז כמעט גאַרן אַלט־סטערעליסק, דאָס גאַליצישע שטעטלעכע עטלעכע מייל פון לעמבערג, אוועק מיטן פייער. אַ סך אידן פון בויבערקע, אַ פאַר מייל אַוועק, האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אַפּראַטעווען וואָס און וועמען זיי וועלן נאך קענען. צווישען יענע אידישע גבורים איז אויך געווען מיין זיידע נח פאָגעט).

טו אָן דעם טיזליק, זיידע,
טרינק אויס דעם אַקעוויט.
פאַרבייס אָן אייערקייט
און נעם דעם טלית מיט

עס וואַרטן פערד און שליטן
אויפן שניי וואָס בלענדט,
טו אָן דאָס פוטער היטל
און היידאָ – סטערעליסק ברענט!

די פייער צונגען שפרייטן
זיך נענטער צו דער בריק –
איך בעט דיך, קום בשלום
צוריק קיין בויבעריק.

עס איז געווען אַ מיטוואָך
זיבן אינדערפרי,
ווען ס'האַבן פערד און שליטן
געלאָזן זיך אין פלי.

די שעה'ן קריכן, קריכן
אַריין אין דאָנערשטיק.
די באַבע קלאָנט און יאָמערט:
ווען קומט ער שוין צוריק?

זי האָט געקלאָנט ביז פרייטיק,
ווען פלוצים, אומגעריכט,
איז ער צוריקגעקומען
אַ שעה פאַר בענטשן ליכט.

די פאות אָפּגעסמאלעט,
דער טיזליק אָפּגעברענט –
די באַבע חיה שרה
האָט אים קוים דערקענט.

ער איז אַראָפּ פון שליטן
און צוגעלאָפּן גיך
צו איר און אויסגערופּן:
– איך האָב געבראַכט מיט זיך

אַ האַלבן טויזנט נשרפים,
ביז איבער שבת בלויז,
נאָר אויב ס'איז דיר ניחא,
פיר איך זיי אין קלויז.

די באַבע האָט געשוויגן
אַ רגע און ניט מער,
און ס'האַט זיך אין אַ דימענט
פאַרוואַנדלט אירס אַ טרער.

זי האָט צעפראַלט די טירן
און מיט אַ קול פון פרייד
געווענדט זיך צו די אורחים:
– מיין שטוב פאַר אייך שטייט גרייט.

זיי גייען פונ'ם שליטן
אַראָפּ אין ווייסן שניי,
האַלב נאַקעטע און באַרוויס
אין ווינטיקן זאוויי.

די באַבע טיילט מלבושים –
רעקלעך, הויזן, שיך.
שבתדיקע ריחות
שפאַרן פון דער קיך.

איך פיל אין אַלע ביינער
די שבתדיקע וואָר,
כאָטש ס'זיינען שוין אַנטלאָפּן
אַריבער פערציק יאָר.

דאָס דרייצניאָריקע יינגל
אַנטלויפט פון דער שוואַרץ-טומאה

דיזעלבע פינצטערניש בייטאָג, ביינאַכט.
די שלעפּ, דער שלייער, די גאַנצע טראַכט
איז אויסגעוועבט פון שרעק.
באַוואַכט פון שדים, שלעק,
פון צלמים און פון העק.

(אויבנאָן, דאָרט וואו דער טראָן איז:
אויסגעפאַשעטע גלחים, נאָנעס,
און יינגל־פנימער וואָס גלאָנצן ווי באַנבאַנעס.)

איך לויף – עס לויפן נאָך די בוימער:
אַ לאַנגע נאָנע, אַ פעטער כּוֹמֶר
און צלמים אין אַ ווילד געמיש
פון ווירויך־וואַלקנס און פון פינצטערניש.

דאָס ליכט אין מיין לאַמטערן
האַט אויסגעצאַנקט נאָך איידער
עס האָבן זיך באַוויזן שטערן
איבערן דאָך פון חדר.

איך האָב געהערט די שטערן קלאָנגן
אויף מיינע דרייצן יינגלשע יאָרן.
איך בין אַרויף אויף זייער וואָגן
און אַנטלאָפּן צו יעקב'ן קיין חרן.

די רביצן

דער רבי

1920, ווען ער איז אוועקגעפארן קיין אמעריקע. ער האט געהאט א סך חסידים פון גאנץ גאליציע ווי אויך פון אונגארן און פון בוקאווינע און רומעניע. ר' יצחק אייזיק האט גע'שט' אלס א למדן. ער האט געקענט אלע ששה סדרי משנה אויסענווייניק, ווי א ייד זאגט אשרי. ער האט געשריבן א פירוש אויף ספר "תהלים". ער האט זיך פארנומען מיט "קבלה" און געדאוונט האט ער מיט גרויס התלהבות.

די צוויי בילדער פון דעם סטרעטינער רבן מיט דער רביצן, ווי אויך א גרויס ארטיקל וועגן דער רבני'שער רינאסטיע, האבן מיר באקומען ערשט איצט, די לעצטע מינוט ממש, ווען דער זאץ איז שוין געלעגן אין דער מאשין צום דרוקן. פאר דעם ארטיקל האבן מיר, ליידער, מער קיין פלאץ נישט געהאט. ר' יצחק אייזיק לאנגער, אדער ווי מ'האט אים גערופן, דער סטרעטינער, האט געפירט זיין רבנות אין בויבערקע ביז

כינקע אשער-קריגער - מאַנטרעאַל

מיין שטעטלע בויבערקע

אפילו אין די גוטע צייטן, און דאך זיך נישט געקלאַנט און אלץ גענומען באהבה. צו אונדזערע יונגערע מענטשן אין שטעטל האבן זיך פארגעבעט שטראלנדיקע קלאנגען פון פראַגרעסיוון מאַ-דערניזם, פון ווייטע מקומות, און דער הונגער נאך בילדונג און וויסן איז געווען אומגעהויער. און כאַטש מיר האבן קיין לייטישע שקאלע אדער גימנאזיע נישט פאָרמאָגט, האבן זיך פונדעסטוועגן אַ צאָל פון אונדזערע יונגט דערשלאָגן צו הייבט גייסטיקע מדרגות. באַלד נאָך דער באַלפור-דעקלאַראַציע זיינען אונדזערע בלאַטיקע געסלעך לעבעדיק געוואָרן מיטן קלאַנג פון העברעישע למודים פון שפּאַציירנדיקע יינגלעך און מיידלעך. די יונגט האָט זיך אַ וואָרף געטאָן שטודירן דאָקטאָר הערצלס "יודענשטאָט"; פון די געדיכטע וועלדער הינטער דעם בית-עולם (אויף דער טאַרגאַוויצע) האבן זיך געטראָגן יונגע התלהבות'דיקע קלאנגען פון פרייהייטס-לידער. אויף די איינגעפאלענע מצבות פלעגן מיר אונדזערע "שיחות" אָפּהאַלטן און די מתים מיט אונדזערע יונגט-שטימען צום לעבן געוועקט. געזעסן דאָרטן און שטודירט קוהלת אויף אויסנווייניק, און שיר-השירים געוואנגען און קאָפּטילען פון "יודענשטאָט" דעקלאַמירט. אַלץ, אַלץ, האָט מען געשלאָנגען טעכטער און זין פון גאַנץ עלטערן זיינען מיטאַמאל צו "פראַגרעס" וואָך געוואָרן, בייגעשטאַנען אַלע שטערנונגען פון דעם דלות און מיט לאַפּעטעס אין די הענט און מיט חזק-ואמץ אויף זייערע ליפּן האבן זיי זיך קיין ארץ-ישראל דערשלאָגן, אַלס ערשטע חלוצים-שומרים:

(ארויפגעשוואמענע געדאַנקען וועגן מיין אַלטער היים נאָכן שטענדיקן שמועסן מיט מיין טאַטע-מאַמע, יאָסל קריענער און ביילע פאַנצער)

"לובלין, וואַרשע, לאָדז", לעמבערג און אפילו קלענערע, ווייניקער באַקאַנטע שטעטלעך ווערן דערמאָנט פון טויזנט-טער יידן - ווייל אין יעדן שטיקלע אַרט וווּ עס האָט זיך נאָר געפונען עפעס אַ יידישע קהילה, ליגן באַגראָבן טויזנטער פון אונדזערע זכרונות. מיט אומצעריסבאַרע פעדעם זיינען אונדזערע נשמות אַהינצו צוגעקניפט. אָבער מיין קבצניש שטעטלע, וואָס גרענעצט זיך מיט שלום עליכמ'ס "בויבעריק" נאָר מיטן נאָמען, פאַרמאָגט איצט נאָר איין איינציקע משפּחה, אַ חוץ אונדזערע, אין מאַנטרעאַל. און ווי אויף צו להכעיס איז די דאָזיקע משפּחה אויך "קאַנאַ-דעזירט", אַז מען קאָן זיך מיט זיי מיט קיין זכרונות נישט טיילן. דערפאַר ווילט זיך מיר כאַטש די וואָך פון זייער אומקום-יאָר-צייט אַהינצו אויף אַ "ראַנדעווו" פאַרבלאַנדזשען און זיך דערוואַרימען אין דער זון פון די ליכטיקע אומשטער-בלעכע נשמות.

ווי ריוויקע, העלע געשטאַלטן שטייען זיי אין אַ גלייכער ריי אין מיין פאַנטאַזיע. דער פאַרהאַרטעוועטער וואַסער-טרע-גער שמואל קמץ, שמערל דער טרענער, מיטן גראָבן שטריק אַרום זיינע לענדן, חיה פערל, שמואל וחומ'ס, מחלה די גלעזערין, לייזער מיין פעטער דויד'ס, דער זינגענדיקער געזעלן-יונג, רייזעלע אויסשטיין, דאָס חנ'עוודיקע, טאַנצנ-דיקע יתומהלע, אַלע פאַרהאַרטעטע, פאַרהונגערטע נפשות,

אויבן פון. רעכטס: פיגה קריינער (אין קאנאדע),
(?) (2) גיטה'לע וויינבאך
אונטען: רייזעלע אויסשטיין, העניה מעלער (בת משה יאנטשינער)

אין 1914, ווען די וועלט-מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָט עס דער זעלבער הוסאר אלע קאָמוניקאציעס און וועלט-נייעסן דורך זיין פויק איבערגעגעבן.

איך געדענק אויך, אַלס זייער אַ יונג קינד האָב איך געזען אַ לויפעניש פון אלע געסלעך פון מאַרק-פלאַץ. אָבער קיין פויקען האָט מען נישט געהערט. האָב איך איבערגעלאָזט מיינע שטיינדלעך-שפילן און מיטגעלאָפן מיטן עולם. דאָרטן האָב איך געזען אַ חברה פאַרדייטשטע יידן שטיין און זינגען, און נאָך יעדער ליד זאַמלען זיי "גראַצערס". איינגעקריצט אין מיין זכרון האָט זיך אַ לידל:

חנה'לע איז פון דער אַרבייט געגאנגען
זי האָט געבען פון גאַרנישט געוואוסט
איז פייערשטיין ארויס מיט זיין קאָמאנדע
און האָט זי געשאָסן אומזיסט.

איך בין אַהיים געלאָפן, אַ דערשראָקענע, און פאַר רח-מנות צו חנה'לען בין איך אַריין אין אַ קדחת. מיין מוטער האָט באַלד געשיקט רופן דעם בעל-רפואה, מרדכי קאַרמאַן, און זיין רפואה האָט נישט געוויקט, האָט זי מיר אָפגעלאָשן קוילן, ווייל זי האָט מורא געהאַט אַז איך האָב געכאַפט אַ "גיט-אויג"... און ס'איז מיר בעסער געוואָרן.

שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט אַז די זינגער זיינען געווען די וואַנדערנדיקע בראָדער-זינגער, די פּיאָנערן פון יידישן פאָלקס-ליד. זיי זיינען פון שטעטל צו שטעטל געפאָרן און אונטערן פרייען הימל זייערע געזאנגען צעקלונגען.

יאָרן לאַנג האָט זייער איינדרוק געדויערט און מיט זיסע פאַרבענקטע חלומות אונדזער קינדהייט באַוועבט.

עס קומען אויף מיינע געדאַנקען די ערשטע מלמדים מיינע. פון אלע לערנעכצער, האָב איך געלערנט "שרייבן", ביי מאיר דעם שרייבער (געוויינט האָט ער אין דער גאַס וווּ די משפּחה וואָלף שיין האָט געווינט). מאיר דער שרייבער

און מיט ברידערלעכן געזאָנג

ציען מיד אין אונדזער היימאט-לאַנד

יופּאָ דאָ, יופּאָ דאָ, יופּאָ דאָ הייראטא

מיר דאַכט זיך, אַז קיינער האָט נישט געקענט אַזוי זיס און ליב חלומ'ען און זינגען, ווי די יינגלעך און מיידלעך און יונגע מוטערס פון מיין שטעטלע.

דעם יוסף-שפיל מיט זיינע מעלאָדיעס אויפגעפירט פון שוסטער און שניידער געזעלן אין א פורים אויף דעם בית-המדרש באַלעמער, וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. כאָטש איך צווייפל צו איך בין דעמאָלט גאנצע צען יאָר אַלט געווען. די מוזיק זינגט ביז היינטיקן טאָגאין מיינע אויערן. און אפילו מיינע דאָגעבורענע קינדער זינגען עס מיט געפיל. איך דערמאָן מיד ווי די ברידער ווילן וואַרפן יוסף'ן אין גרוב אריין און ער צעזינגט זיך טרויעריק:

"די זון מיט דער לבנה

ווי אווייזשע וועט איר שיינען

ווי אווייזשע וועט איר קענען

פאר'ן בית דין של מעלה טענה'ן?"

און אַ יאָמער הערט זיך פון די צושויער און אַ שלוכצען. אָבער באַלד דערזעט מען יוסף'ן אויף זיין מוטערס קבר און ער קלאָגט פאַר איר, אַז די ברידער ווילן אים צו די ישמעאליים פאַרקויפן און עס צעזינגט זיך אַ זיסע סאָפּראַן-שטימע פון קבר אַרויס:

יופּאָ, יוסף, זאָל דיר דיין האַרץ זיין פריילעך

וועט קומען קיין מצרים וועסטו ווערן אַ מלך.

און מיט אַן איינגעהאַלטענעם אַטעם זיפצט יעדער פרייער אָפּ, און פול מיט האָפענונג פאַרלאָזן מיר דעם טעאַטער-בית-מדרש.

אַזוי האָבן זיך שטענדיק פון אונדזערע ביי דער ערד געוואקענע פענצטערלעך און אויך אין אונדזערע עלטערנס באַראַקן כסדר געהערט געזאנגען, פון די צאָרטסטע וויג-לידער ביז די פלאַמענדיקסטע לידער פון אַרבעט און ליבע, פון האַס און נקמה.

כאָטש אונדזער שטעטל האָט קיין אייגענע צייטונג נישט געהאַט, האָבן מיר קיינמאָל נישט פאַרפעלט צו לייענען דאָס לעמבערגער טאגעבלאט וואָס איז געליען געוואָרן פון האַנט צו האַנט און קיין שורה איז נישט אויסגעלאָזט געוואָרן. דער "המליץ" איז פון אונדזער הויז געגאנגען פון מיין פאָטער צו זיינע חברים בוניע קאָהל, בוניע צוך, צו מיין קחין אליהו פראָפּסט און צו אומצייליקע אַנדערע, וועלכע האָבן די שורות מיט התלהבות געשלאנגען. אַזוי איז מיין פאָטער אויך געווען דער פארשפרייטער פון דער "המצפה" וועלכע פלעגט אָנקומען צום קליינעם יינגלעלע פייוול שליידער.

די שטאַטישע לאַקאַלע נייעסן פלעגן מיר זיך דערוויסן דורך פויקן (תופים). אַזוי צום ביישפיל האָט זיך הוסאר-פאָליציי (דער פויקער) אוועקגעשטעלט אין מיטן מאַרק און מיט זיין פויק געליאַרעמט אַ שטיקל צייט, ביז מען איז זיך פון אלע געסלעך און הייזער צוזאַמענגעלאָפן און אים אַרומגערינגלט. דערנאָך דעם גאנצן שטעטלשן עולם פאַר-זאַמלט, האָט ער אָנגעפאָנגען בזה הלשון:

דאווידאָוואם, אַז ביים קאַלבאַסניק און ביים מילנער אורבאַנסקי, איז... פאַרלוירן געוואָרן... אַ חזיר.

האָט אונדז געלערנט שרייבן פאַרציקט בכדי ס'זאל זיך אויסדאַכטן אַז אונדזער שריפט איז שוין אַן אויסגעשריבענע. פון קינדווייז אַן האָב איך נאָך אין יאָסל באַרשט'ס חדר מורא געהאַט פאַרן גיהנום, ווייל זיין רביצין האָט אונדז שטענדיק געשראַקן דערמיט. אָבער באַלד נאָכן אָפּלעשן קוילן פלעגט מיר ווערן לייכטער...

אויף "צונעמענישן" האָט זיך אונדזער שטעטלע ספּע-ציאליזירט, ווי "לייטשעלע פלו" (אזוי גרויס איז זי געווען). דער "לאַנגער" דוד (ער האָט פאַרגעסן אויפהערן וואקסן). מאיר פּיפּיק, משה נעזעל, מלכה'לע פלאַכטע, משה'לע פריץ (צוליב זיין זויבערקייט), בערעש פאַרעך (פאַרשטייט זיך פאַר וואָס) וכדומה.

געווען ביי אונדז אין שטעטל אַ בלינדער "סרוליק" (ישראליק) וועלכן מען האָט אַמאָל (אין מיין עלטער-באַבעס צייטן, בעת אַ מגפה, לשם סגולה) חתונה געמאַכט מיט אַ צוריקגעשטאַנען מיידל, אסתר. זי איז געווען אזוי גייסטיק הינטערשטעליק, אַז דער דעמאָלטיקער רב האָט זיי אָפּגע'נט, איינזענדיק אַז די ביידע פאַרשווערן זענען ניט גענוג נאָרמאַל צו זיין צוזאַמען. פלעגט "סרוליק" מיט זיינע פאַרמאַכטע אויגן אַרומגיין פון טיר צו טיר און זינגען בענקענדיקע ראָמאַנטישע באַלאַדן צו זיין היים געליבטער אסתר'קען;

אויף מיין שוים וועל איך דיך ווייגן
אלעס וועסטו ביי מיר קריגן - אבי
אסתר לעבן קום צו מיר צוריק...

זינגענדיק דאָס ליד פון טיר צו טיר, האָט ער זיך יעדעס מאָל אַ שטיקל פאַרדאַרט ברויט פאַרדינט און פאַר דעם גרויסן שכר האָט ער נאָך צוגעגעבן אַ פריטשיניק און פאַ-טעטיש אויסגעלערנט די באַלעבאַסטע וואַרעניקעס צו קאָכן מיט'ן תנאי, אַז דאָס וואַרעניקעס-וואַסער מיט אַלע צעוירענע וואַרעניקעס באַלאַנגען צו אים. ער האָט געהאַט אַזאַ מין אומגעהויערן אָפּעטיט צו דער אכילה, און אזוי עסנדיק האָט אַמאָל זיין מאָגן געפלאַצט און ער איז אויסגעגאַנגען. פּרצ'ס "באַנטשע שווייג" שטעלט זיך מיר שטענדיק פאַר אין דער געשטאַלט פון ישראליקן מיט זיינע קליינע פאַר-לאַנגען.

מיר דוכט זיך אַז אפילו די גסיסה-קולות אין מיין שטע-טעלע זיינען געווען אַ טויט-געזאַנג פון דעם לעצטן שמע-ישראל. ווייל געזונגען האָבן מיר אפילו אונטער די ערגסטע אומשטענדן און געפאַרן. איך געדענק ווי אונדזער גאַנץ געסעלע האָט זיך אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה צו אונדז אין קעלער פאַרקליבן, כדי זיך צו באַשיצן פון די פאַלגנדיקע קוילן. מיט יעדן קנאַק האָט זיך די ערד געהויבן. און איך, אַ זעקס יאָריקע מויד האָב מיין מאַמען און באַבען נאָכגעוואַנגען, און מיט אונדז אַלע באַהאַלטענע, קליין און גרויס:

"הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

הינדע-רייזשע, אונדזערע א 90 יאָריקע שכנ'טע, שרייט אויס:

"זאָל מען דעראַנגען די שיסערס א פאַר גרייצער, וועלן זיי אויפהערן אזוי צו קלאפן".

פלוצלינג האָבן מיר דערהערט דאָס רוישן פון רייטנדיקע

פערד, דער ווידער-קול פון די קאַנאַנען האָט זיך ביסל-עכווייז דערווייטערט. איך האָב זיך נייגערק פאַרגנב'עט צו אונדזערע מיט ברעטער-פאַרהאַקטע קעלער-פענסטער-לעך און דורך אַ שפאַרונקע דערזען רויטע פאַנען (דאָס איז געווען בעת דעם דעמאָלט צייטווייליקן זיג פון די רויט-אַרמיער איבער פוילן אין 1920). זייער מאַרש-מוזיק האָט אָפּגעקלונגען מיט רעוואָלוציאַנערן אימפעט, אזוי אַז איך האָב מיטגעזונגען מיט די עלטערע מיידלעך און יינגלעך, וועלכע זיינען ארויסגעקראַכן פון זייערע באַהעלטענישן:

"די פרייע פאן מיט רויטע פארבן,
באַשפּריצט מיט בלוט פון דעם אַרבעטס-מאַן".

מיין פסק איז געווען אַז מיין טאַטע האָט מיר מיט אַ הילכיקן פאַטש איבערגעשלאָגן דאָס זינגען און מיך באַ די צעפלעך פון דעם פענצטערל אוועקגעריסן. וואָס מער איך שרייב, אַלץ קלאַרער און בולט'ער ווערן מייע זכרונות. אַט זע איך אונדזער שטאַט-משונענע העניעלע, אַ שלאַנקע שוואַרץ אויגיקע ברונעטקע. זי איז דורך אַן אַנטוישטער ליבע משוגע געוואָרן און האָט איר משוגעת אין זינגען אויסגעדריקט. אַט הער איך זי אין די קאלטע פאַרשנייטע טבת-נעכט טאַנצנדיק אַ האַלב נאַקטע דורך די שטילע לבנה-באַלויכטענע גאַסן און עס קלינגט איר וואַנזניקע שטימע:

"איך האָב געזויט און אויך געאַקערט,
כדי די תבואה זאָל ניט ברענען.
אוי, אַזאַ טייערע ליבע צו שפּילן
און זי ערשט נישט נעמען".

אזוי האָט זי אירע פאַרלאַרענע חלומות באַזונגען. אונדזער שטוב איז געווען דער זאַמל-פונקט פון אַט די אַלע בענקענדיקע נשמות. מיין מאַמע, וועלכע איז געווען פאַררעכנט פאַר דער געבילדעטסטער פרוי אין שטעטל

אלואיל
"העולים על המוקד"
אויפן שייטערהויפן

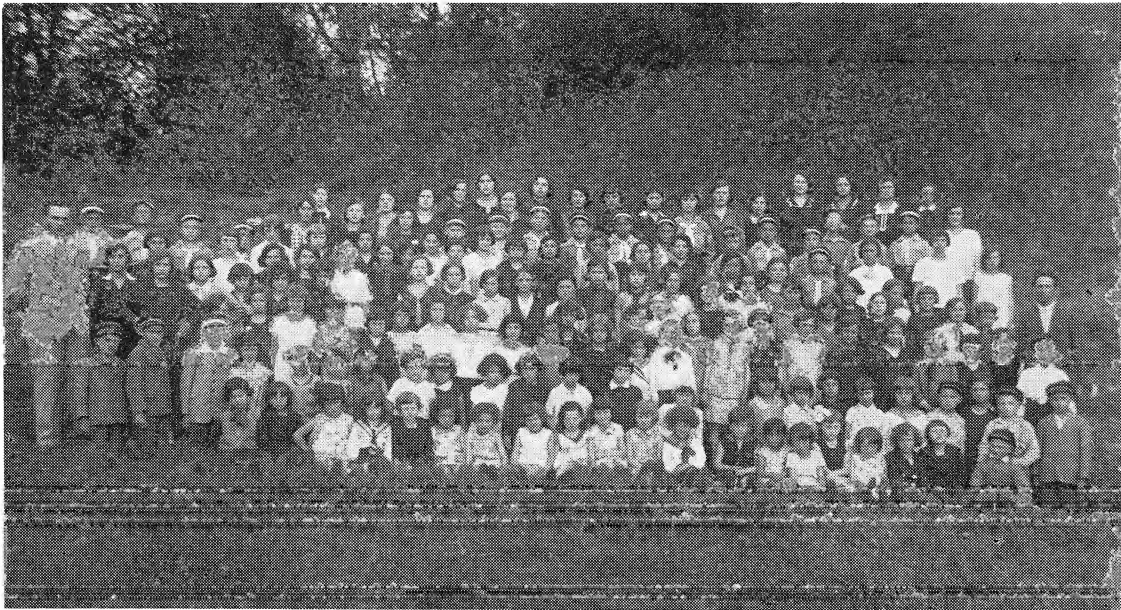
דעם ריזיקען גרוב. אפשר איז דאָס געווען אַ טונקלער פאַרגעפיל?

וואו זיינט איר, יונגע מוטערס מיט אייערע חנ'עוודיקע פאַרפלאַמטע קינדערלעך? איר, וועלכע האָט וואַכעדיקע, טרוקענע לעבנס מיט נשמה באַשיינט. איר, אַרעמע אַביונים פון מיין שטעטלע, וועלכע זיינען מיט אן עק פון אַ שטיקל הערינג אַ וועטשערע אָפּגעקומען און דערנאָך דעם רבנו של עולם האַרציק געלויבט. איר, צעבראַכענע קערפּערס וועלכע זיינען נאָך אין די גאַלדענע צייטן, מישטיינס געזאָגט, אין וויסטן הקדש אויסגעגאנגען. איר, פלייסיקע שְׁמִשִּׁים, וועלכע האָבן אין אונדזערע פענצטער צו חצות דאָס הויז-געזינט געוועקט תפילה צו טאָן. איר, גאָטס-פאַרכטיקע קברים-רייסערנס, ליכט-זאַמלערנס, איר אַלע לעגענ-דאַרע פיגורן. אייער עקזיסטענץ איז אָפּגעווישט געוואָרן. פאַר מיינע קינדער, און אַמאָל צו מיינע אייניקלעך, וועט איר טאַקע ווי אַ לעגענדע קלינגען. זיי האָבן מיט אייך ניט געלעבט און ניט געאַטעמט, ווי מיין דור, און די פריערדיקע דורות פאַר מיר. אָבער אייער שורש וועט שטענדיק שאַפן און אונדז, געבן אן אינהאַלט, אַ קיום. יבורך זכרונם!

פלעגט פירן די קאַרעספּאָנדענצן צווישן אַלע חתנים און כלות, וועלכע האָבן נישט געקענט די קונסט פון שרייבן. זי פלעגט שרייבן ליבע-בריוועלעך און קלאַג-בריוו פון פאַר-בענקטע כלות וועלכע די חתנים האָבן אין די גרעסערע שטעט אויף רייכערע פארביטן. פון אונדזער הויז פלעגן געשאַפן ווערן טרויער-בריוו פון עגונות און גרושות צו זייערע אָפּגעפרעמדטע מענער אין דער ווייטער אַמעריקע. ביי מיין מאַמעס טיש האָבן אַלטע מאַמעס געקלאָגט אויף זייערע ווייט-פארטריבענע זין, וועלכע לאָזן זיך נישט הערן. און איך פלעג אין פיל נעכט נאָך אַ מאָל און ווידער אַ מאָל איבערוואַגן מיין קריאת-שמע, כדי איך זאָל קענען איינשלאָפן וויינענדיק אויף די אַלע פאַרפלאַגטע און פאַריאַגטע אויף סלחשבע און אין דער ווייטער אַמעריקע.

און היינט וויינט מיין האַרץ און ווייטיקט. וואו זיינט איר אַלע אַהינגעקומען, איר אָנגעבידעוועטע זקנים און זקנות, און איר, פאַרחלומ'טע יונגעלייט און צניעות'דיקע יידישע טעכטער פון מיין שטעטל?

איך קען דעם אומגעווענער-ריזיקען קאַלך-גרוב אין וועל-כן מען האָט די מערסטע פון אייך לעבעדיקערהייט באַ-גראָבן. איך פלעג דאָרט אַלס קינד מיט מיין טאַטן שפאַצירן גיין. אליין האָב איך מורא געהאַט צו דערנענטערן זיך צו

בית ספר "תרבות" בבוקרקא
די העברעאישע שולע תרבות אין בויבערקע

חונץ דעם יודענראט און זיין פאליציי, האָט קיינער נישט געהאט דאָס רעכט זיך צו געפינען אויסער דעם געטאָ. אזוי האָט מען געוווּנט אין געטאָ ביז צו דער צווייטער ליקווידאַציע, וועלכע איז פאַרקעקומען דעם 8טן דעצעמבער 1942.

די דריטע ליקווידאַציע איז פאַרגעקומען דינסטיג, ח' ניסן, תשי"ג (דעם 13טן אפריל 1943). אָט דעם דינסטיג, פינף א זייגער אינדערפרי האָבן די דייטשן, ימ"ש, אַרומגערינגלט דאָס געטאָ מיט מאַשין־געווער, און באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויס שיסעריי. די דייטשן, מיט דער הילף פון דער יידישער פאליציי, האָבן צוזאַמען גענומען אַלע איינוווינער פונעם געטאָ אויפן פלאַץ ביי דער שול און האָבן געגעבן אַ באפעל, עס זאָלן זיך מעלדן צען געוונטע מענטשן. צען געוונטע יידן האָבן זיך געמאָלדן און די דייטשן האָבן זיי אוועקגענומען קיין וואַלאָוע זיי זאָלן גראָבן אַ גרוב. זיי האָבן אויך אוועקגעשטעלט צוויי גרויסע קאסטנס ביי דער שול, און האָבן געגעבן אַ באפעל אווער עס האָט עפעס ווערטפולע זאכן אָדער פאַטאָגראַפיעס, זאל ער זיי אַריין־וואַרפן אין די קאסטנס. האָבן די יידן אזוי געטאָן. נאָך דעם האָבן די דייטשן אויססאַרטירט די מענטשן און זיי געטיילט אין צוויי גרופּן: יונגע, געוונטע מענטשן אין איין זייט, (לינקס), אַלטע, קראַנקע אין קינדער אין דער אַנדער זייט (רעכטס). די לעצטע האָט מען אוועקגעפירט מיט גרויסע לאַסט־אויטאָס קיין וואַלאָוע. דאָרט האָט מען זיי זיך געהייסן אויסטאָן און צוגיין צום גרוב, און מיט מאַשין־געווער האָט מען אַלע אויסגעשאָסן - אויך די גרעכער וועלכע האָבן געגראָבן דעם גרוב.

די 159 ארבעטס פּעאַיקע פון דער לינקער זייט האָבן געוואַרט ביז די לאַסט־אויטאָס זיינען צוריק געקומען מיט די קליידער פון די אויסגעשאַסענע קדושים. אויף די קליידער האָט מען אויפגעלאָדן די 159 יונגעלייט און מען האָט זיי אוועקגעפירט קיין לעמבערג אין יאָגאווער אַרבייטס־לאַגער. פון די 159 האָבן זיך געראַטעוועט בלויז 4 יידן (מאָטל ערליך, משה ערליך, משה נאס, יאָסל פאַגל).

די דייטשע רוצחים האָבן אַלץ געמאַכט מיט רשעות־דיקער כוונה און מיט דייטשער פונקטלעכקייט. אַלע דריי אַקציעס זענען פאַרגעקומען דינסטיק.

אין וואַלאָוע זיינען אויך אומגעבראכט געוואָרן אַסך יידן פון אַנדערע שטעט פון גאליציע, יידן וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון פריערדיקע אַקציעס, דורך אַראָפֿ־שפּרינגען פון די לויפנדיקע באַנען וואָס האָבן זיי געפירט צום טויט. זיי האָבן געזוכט זיך אויסצובאָהאַלטן אין געטאָ פון בויבערקע, און זיינען אזוי אומגעקומען מיט די בויבערקער יידן.

פּצו עליך פיהם כל אויביך (איכה)

אלואיל

אברהם פישער (ניו־יאָרק)

דאָס געטא אין אונדזער שטעטל (געהערט פון עדי ראיה)

די דייטשן, ימ"ש, האָבן צוזאַמענגעטריבן אַלע יידן פונעם שטעטל אין איין ווינקל פון דער שטאָט, דאָס הייסט אין דעם שטח, וואס ציט זיך פונם הייליקן אָרט דורך דער יידישער גאס אין דער גאַנצער לענג ביז צו דער געמיינדע, און אין דער ברייט פונעם מארק ביז צום פאַטעק אויף דער ווישילי, דאס איז געווען דער געטא אין בויבערקע. אין דעם שטח פונעם געטא זיינען צוזאַמען געטריבן געוואָרן נישט נאָר די יידן פון בויבערקע נאָר אויך די יידן פון די שטעטלעך און דערפער ארום בויבערקע, ווי: סטרעליסק, מיקאָלאיעוו, באַרזאָוויץ, פידהרדישץ, וויבראניווקע און אזוי ווייטער.

דאס וואלד אין שוורז (געהערט דערציילן פון עדי ראיה)

הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי

אזוי איז געלונגען צו אנטלויפן – מרדכי (מאטיל) עהרליך און זיין ברודער משה, אליהו (אלי) פוקס (ער האט אָבער נישט דער לעבט צי דער באפרייאונג, ער איז געשטאָרבן אין וואלד), יוסף (יאָסל) פאָגל, משה נאס און א געוויסער נעבל (נישט פון בויבערקע). אין וואלד האָבן זיי זיך געטראָפן מיט אַפּאַר אַנדערע יידן – שמערל בערגמאן מיט זיין משפּחה, משה וואַסער – פון וועלכע זיי האָבן געלערנט ווי אזוי מ'מוז לעבן אין וואלד. אין וואלד האָט יעדער געמוזט האָבן אַ בונקער, דאָס הייסט אַ באהעלטעניש אונטער דער ערד, דאָס הייסט – מיט פשוטע ווערטער – אַ גרוב, ווייל די דייטשן פלעגן מאַכן אַבלאוועס, אום אויסצוגעפונען די עטלעכע איבערגעבליבענע יידן. יעדער בונקער האָט געמוזט זיין פאַרדעקט און גוט פאַרמאַסקירט, כדי מען זאָל נישט דערקענען צו ס'איז פאַראַנען דאָרט עמיצער אונטער דער ערד. דער בונקער האָט אויך, געמוזט זיין פאַרזאָרגט מיט טונעלן, מיט עטלעכע אויסגענג, כדי צו קענען אַנטלויפן בעת אַ סכנה, ווען דער בונקער איז אַנטדעקט

אין שוורז/שער וואלד האָבן זיך געראַטעוועט אַ הייפל יידן; פון שוורז, פון בויבערקע, פון פרעמישליאן און פון די ארימיקע דערפער. די ערשטע וועלכע זיינען געלאָפן אין וואלד אַריין, זיך אויסצובאהאַלטן זיינען געווען ר' משה קארטנ'ס פיר זין: חיים קארטן, איטש קארטן, ישראל קארטן אין הירש קארטן. משה קארטן, אדער משה קרעזיל'ס, איז געווען אַ פאַרמעגלעכער ייד מיט אַ "הדרת-פנים", אַ גרויסער אַקסן-סוחר אין אַ הייסער סטרעטינער חסיד, וועלכער פלעגט אָפט קומען קיין בויבערקע, נישט נאָר אויף די יאָרידן, נאָר אויך צום סטרעטינער רבין ר' יצחק אייזיק ז"ל, אויך משה קרעזיל'ס האָט זיך אויסבאהאַלטען אין וואלד, ער האָט אָבער געפרוּווט גיין אין שטאָט אַריין זיך באַזאָרגן מצות אויף פסח – דעם לעצטן פסח – און די מערדערשע האנט האָט געמאַכט אַן עק צו זיין לעבן (הי"ד).

הירש קארטן (השם יקום דמו) איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך פּוילישע כּוּליגאַנעס אין קראָקע, שוין נאָך דער באַפרייאונג. די דריי ברודער חיים, איטש און ישראל געפינען זיך אין ניו-יאָרק.

ארום די ברידער קארטן האָבן זיך צוזאַמען געזאַמלט אין וואלד נאָך אַנדערע יידן. אין שוורז/שער וואלד האָט זיך אויך געפינען די פאַרטיזאַנקע, וועלכע איז אַרגאַניזירט געוואָרן פון רוסישע פאַרטיזאַנער, כדי צו קעמפן הינטער דעם פראַנט קעגן די דייטשן. אָבער נישט יעדער וועלכער האָט זיך געפינען אין וואלד האָט געהערט צו דער פאַרטיזאַנקע; אַ פאָר יידן האָבן געהערט צו זיי ביז צו דער באַפרייאונג. אָבער יעדער וועלכער האָט געלעבט אין וואלד, כדי צו עקזיסטירן, האָט געמוזט האָבן אַ געווער זיך צו באשיצן. דער גוף פאַרלאַנגט זיינ'ס, מ'מוז עסן, באַזאָרגן זיך מיט עסען, האָט מען געמוזט גיין צו די גוים אין די דערפער עפעס צו קויפן, אָדער בלית-בְּרִיָּה נעמען אַן געלט. און אַז מ'איז געקומען אַן געווער איז מען פשוט געווען אין אַ סכנה, אָדער דער גוי אַליין וועט הרגענען, אָדער ער וועט איבערגעבן צו די דייטשן אין די הענט, און וועט נאָך באקומן דערפאַר אַ לויין.

אין וואלד אַריין זיינען אויך געקומען די עטלעכע יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פונעם יאַנאַווער לאגער. אזוי ווי זיי האָבן געזען אַז דער לאַגער ווערט ליקווידירט, און די יידן פונעם לאַגער ווערן אויסגעהרגעט, האָט מען פאַרשטאַנען אַז מ'האָט נישט וואס צו פארלירן, און יעדער האָט געטראַכט פון אַ וועג ווי צו אַנטלויפן פונעם לאַגער. דער איינציקר ציל איז געווען דער שוורז/שער וואלד. ווייל אין בויבערקע זיין קיין יידן שוין דער נישט געווען.

מער נישט, די רוצחים-די שכנים, האָבן נישט נאָר געהאַלפן די דייטשן ביי זייערע פעסטאלע מעשים, נאָר זיי האָבן אויך געײרש׳עט די פאַרמענענס פון די קרבנות, זייערע הייזער און אויך זייער לעצט און איינציק פאַרמעגן – דעם הילצערנעם פלויט.

אם מפקירה את בנה

אלואיל

געוואָרן; ווייל די מערדער האָבן נישט געקענט רוען, טאַמער חלילה געפינט זיך אַ לעבעדיקער ייד אונטער דער ערד. דער לעבענסווילן איז געווען שטאַרק גרויס, און מ'האט דאָך געהאַפט צו דערלעבן די באַפרייאונג.

ווען די רוסען האָבן אָפּגענומען בויבערקע, זיינען אַפּאַר יידן פון וואָלד געגאַנגען אין שטאַט אַריין. דאָרט האָבן זיך געפינען נאָר די פאַר יידן וועלכע זיינען געווען אויס-באַהאַלטן ביי גוים. דאָס זיינען געווען: לייביש יאנעט מיט זיין פרוי און דריי קינדער, יצחק (איטשי) ציגלער מיט זיין פרוי און קינד, שמואל ציגלער'ס פרוי מיט אירע קינדער (אייזיק, ראובן), מנחם (מאנעק) קרויטהאַמער, חיים גימפל און לייב קאַמינקער. פון די שטעטישע באַהעלטענישן – די קעלערס, די בוידעמ'ס, די בונקערס, איז ליידער קיינער נישט געבליבן. ס'האָבן זיך אַלזאָ געראַטעוועט נאָר די פאַר יידן און וואָלד, און די אויסבאהאַלטענע ביי די גוים. די געבליבענע האָבן נאָך באַוווּן צו גיין קיין וואָלאָווע אויפן קבר-אַחים פון די געפייניקטע קדושים, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשע רוצחים. ביום ח' ניסן תש"ג זענען אויף אַנ'אכזריות'דיקן אויפן אומגעבראַכט געוואָרן אַלע יידן פון קהילת-הקודש בויבערקע, אנשים נשים וטף, השם יקום דמם.

די געבליבענע האָבן געמאַכט אַ גדר, אַ פלויט פון האַלץ, אַרום דעם קבר און געוואָגט קדיש איידער זיי האָבן פאַרלאָזט די שטאַט, ווי ס'וווינט זיך אַרויס, עקזיסטירט דער פלויט

עס שטייען פון רעכטס: פערל שוסטער, כינקע קריגער (יעצט אין קאנאדע), סימע רעדליך
עס זיצן פון רעכטס: חנה בער, באשע קראטער (אין ניו-יארק), שערקע קראטער (ראש
הקבוצה), א גאסט, ראכטשע פוקס.

נישט א!

קרובים, נאָענטע און ווייטע, חברים און חבר-טעס ז"ל, עס צאנקען די פלעמעלעך פון די נשמה-ליכט. פאמעלעך טריפן חלב-דיקע טראָפּנס ווי גרויסע, מענטשלעכע טרערן, שעפטשען אונדזערע ליפן אַ נאָמען נאָך אַ נאָמען, נעמען וואָס די צייט האָט נישט פארווישט פון אונזער זכרון, נעמען פון די וועלכע זיינען אַוועק פאַר דער צייט, כאָטש זיי האָבען געהאַט אין האַרצן אזוי פיל גלויבן און האָפענונג, אַזאָ גוואלדיקן ווילען אַלץ איבערצוטראָגן און איבערצולעבן...

אַט! זע איך פאַר מיר דאָס שטיבל פון דעם בויבערקער געטאָ (דאָס שטעטל אין וועלכען איך בין געבוירן און דערצוגעגאנגען געוואָרן) – און אין געלבלעכען שיינן פון דעם פאַרקאָפּטשעטן נאָפּט-לאָמפּ שפּיגלען זיך אַפּ בלאָסע אויסגעדארטע פנימער, אין אַווינקל שטייט מיין טייערע מאַמע עליה השלום, און מיט אַציטערדיקער האַנט שניידט זי ברויט; אַלעמענס אויגן זיינען איינגעגראָבן אין דעם קיילעכדיקן ברוינעם ברייטל. די מאַמע, די אייביק גוטע מאַמע ע"ה, וואָלט אַלץ אַוועק-געגעבן, זי וואָלט נישט געזשאַלעוועט, נאָר מען מוז טיילן קליינע שטיקלעך, און דאָס איבריגע באַהאַלטן אויף שפּעטער, אויף מאָרגן – און דער מאָרגן איז שוין מער נישט געקומען...

מאַמע זיסע, מאַמע מיינע, דאָכט זיך ערשט גערעדט מיט דיר, האָסט מיר, דאָכט זיך, געוואָלט עפעס זאָגן... נישט געענדיקט, אַוועק געריסן האָט מען זיך אזוי ברויטאַל, אזוי מערדעריש;

אַ זשעסט האָבן די רוצחים יאָ באוויזן; זיי האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אין זייט פון אונדזער טייערן טאטן ע"ה, פונקט ווי מ'האַט אייך אמאָל צו דער חופּה געפירט, "הנאהבים והנעזמים בחייהם ובמותם לא נפרדו" און מיט איין קויל פון זייער ביקס האָבן זיי אייך ביידן דערשאָסן.

נישטאָ, נישטאָ די גוטע פרוימע מאַמעס, די טייערע ערלעכע טאַטעס, אזוי זיי אַוועקגעריסען פון יונגע נאָך נישט קיין דערוואַקסענע קינדער און געשליידערט זיי צום אַבגאָרנט. מיט אַ ציטערדיקע האַנט צינדן מיר אַן יעדעס יאָר, אינעם טאָג פון דער יאָרצייט אַ סך נשמה-ליכט און אונדזערע ליפן שעפטשען אין שטילער ווייטאָג אַ נאָמען נאָך אַ נאָמען, וועלכן די צייט האָט נישט אויסגעמעקט פון אונדזער האַרצן. פון די ליכט טריפן פאמעלעך הייסע חלב-דיקע טראָפּנס, ווי הייסע טרערן...

יתגדל ויתקדש שמיא רבא...

נישטאָ! נישטאָ מער די גוטהארציקע – ליבע מענטשן פון אמאָל, אזוי גרויס אין זייער פשוטקייט און באשיידענקייט, אזוי איבערגעגעבן אין זייער גרייטקייט צו העלפן תמיד יענע מיט'ן גרעסטן מסירות נפש.

נישטאָ! נישטאָ מער אונדזערע פרוימע טאַטעס, וועלכע האבן מיט דער גרעסטער אָפּגעהיטקייט אָפּגעריכט די הייליקע שבתים, און מיט אזוי פיל נשמה מאריך געווען דעם "שלוש-סעודות", ביז אשטיק אין דער נאכט אריין, ווען מען האָט שוין לאנג געמענט הבדלה מאכן.

נישטאָ! נישטאָ מער אונדזערע טרייע איבערגעגעבענע מאמעס, וועלכע האבן נישט אנגעצונדן קיין ליכט מוצאי-שבת-קודש, פריער איידער דער הימעל האָט זייערע ערשטע דריי שטערן באַוויזן, און ביז זיי האָבען נישט פריער אין דער שטילער שקיעה פון בין-השמשות געשעפטשעט די ווארימע תפילה "נאָט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב, באַהיט דיין ליב פאָלק ישראל פון אַלעס ביזן... – בעסער דער ביטערער בלאָט פון נאָט איידער דער זיסער בלאָט פון אַ מענטשן; רבוננו של עולם, זאָלסט מיר בענטשן איך זאָל נישט דאַרפן צו קיין מענטשן..."

איך געדענק נאָך היינט אזוי גוט אירע זיסע ווערטער פון דעם דאָזיקן האַרציקן געבעט, כאָטש, ס'זיינען שוין זינט דעמאָלט אַוועק אזוי פיל יאָרען.

נישטאָ! נישטאָ מער מיין מאמינקע, וועלכע האָט אזוי פיל געבעטן, אזוי טריי און האַרציק, פאַר איר מאָן, פאַר אירע קינדעס, פאַר אירע ברודער און שוועסטער, מיט זייער הויזגעזונט, פאַר אַלע, פאַר אַלע: דאָס גאַנצע פאָלק ישראל האָט זי אין זינען געהאַט אין איר תפילה. אוי ליבער גאָטעניו וווּ אהין זיינען אומגעקומען די אַלע תפילות?

נישטאָ! נישטאָ טאַטע מאַמא, נישטאָ שווער און שוויגער און אַלע אַנדערע אונדז אזוי טייער אויף אייביג – זיינען מער נישטאָ!

נישטאָ! נישטאָ אפילו דער קבר אויף וועלכן איך זאָל זיך קענען אויסוויינען מיין האַרץ, און באוויינען אייערע ריינע נשמות. וווּ זאָל איך זיך אַראָפּבייגן און אייך דערציילען, אַז די וועלט איז שוין נישט מער ווי זי איז געווען אַמאָל אין יענע שטילע צייטן, דאָס לעבן איז היינט אזוי האַרט און גרויזאָם, און די מענטשן קענען אָפּט אזוי שלעכט און פאַרדאַרבן זיין.

נישטאָ! אַוועק איז מיט אייך דאָס גוטע, דאָס ריינע, דאָס שבת/דיקע, דאָס יום-טוב'/דיקע!

יאָר נאָך יאָר צינדן מיר אַן יאָרצייט-ליכט פאַר אונדזערע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער,

טראגן בענדער מיט א מגן־דוד־אפצייכן – די ברייט פון דעם באנד מוז זיין 8 – 10 סאנטימעטער. א ייד וועלכן מ'וועט געפינען אן אזא באנד, וועט באלד געשאסן ווערן אויף דעם אָרט.

דעם זעלבן טאג איז געשאפן געוואָרן דער יודענראט פון 12 מיטגלידער, מיט דעם אדוואָקאט ד"ר שלעכטער בראש. אויף מאָרגן האָט דער יודענראט באַקומען אַ באַפעל צו צושטעלן צוויי טויזנט מאַרק קאָנטריבוציע, ביז 24 שעה. פאַרשטייט זיך אז מ'האָט באלד געבראכט די 2,000 מאַרק. איז אָבער געבוירן געוואָרן אַ נייע גזירה – צו צושטעלן פאַרשידענע זאכען, קליידער און מעבל. דאָס נישט אויספירן דעם באַפעל איז געווען פאַרבונדן מיט טויט־שטראָף. פאַרשטייט זיך אז מ'האָט אלץ צו געשטעלט.

דערווייל האָט זיך אלץ אָפגעשטעלט. מ'האָט נישט געאַרבעט, מ'האָט נישט געהאַנדלט, האָט מען נישט געהאַט פון וואָס צו לעבן. מענטשן, וועלכע האָבן געלעבט פון דער האַנט צום מויל, זיינען פשוט געשטאַרבן פון הונגער.

אין מיטן חודש אָקטאָבער 1941 איז געקומען דער קאָמאַנדאַנט פון דעם קאַרייוויטשער לאַגער און האָט פאַרלאַנגט מ'זאָל אים געבן 20 מענטשן צו דער אַרבעט אין לאַגער. צי דער צייט האָט מען נאָך קיין מענטשן אין לאַגער נישט געשאָסן. ס'איז נאָך געווען אין אָנהייב, און דער פּחד איז נאָך נישט געווען אזוי גרויס. האָט דער יודענראט גערופן יונגעלייט, נישט קיין פאַרהייראַטע, און האָט זיי געבעטן זיי זאָלן זיך מעלדן פרייוויליק. אזוי ווי דער הונגער האָט שטאַרק געדריקט און דער יודענראט האָט זיך פאַרפליכטעט אויסצוהאַלטן די געבליבענע עלטערן מיט אַ שטיקל ברויט, האָבן זיך אַרימע יונגעלעך פרייוויליק געמאַלדן צו גיין אין אַרבייטס־לאַגער קיין קאַרייוויטש.

דער הונגער איז געווען זייער גרויס. הונדערט קילאָ קאַרטאָפּל האָבן געקאָסט 1000 זלאָטעס, און אויך פאַר דעם דאָזיקן פרייז האָבן די גוים נישט געוואָלט פאַרקויפן פאַר געלט, נאָר פאַר סחורה אָדער פאַר קליידער. און אויך דאָס האָט מען געמוזט מאַכן בוגנב, ווייל קיין ייד האָט נישט באַדאַרפט האָבן קיין שום קאָנטאַקט מיט דער גויישער וועלט, און קויפן עסן געוויס נישט. מענטשן האָבן אוועקגעגעבן דאָס העמד פאַר אַ קאַרטאָפּל.

דאָס צווייטע מאל האָבן די דייטשן געמאַכט אַן אַבלאַווע אין חול־המועד פסח תש"ב (1942). דעמאָלט האָט מען געכאַפט מענטשן אין די גאַסן, און מ'האָט זיי אוועקגעשיקט אין אַרבעטס־לאַגער קיין קאַרייוויטש. אזוי האָט מען געכאַפט 72 יידן, אָבער לאנג האָבן זיי דאָרט נישט געלעבט, ווייל אין לאַגער האָט מען אויסגעשאָסן 85 פּראָצענט פון זיי.

זומער 1942 איז דער הונגער געווען זייער גרויס. מענטשן זיינען געשוואָלן געוואָרן פון הונגער און געפאלן אין גאַס ווי פליגן. מענטשן האָבן געריסן קראָפּעווע און גראָז און האָבן געגעסן. יעדן טאָג זיינען געווען 8-10 הונגער־טויטע. יאָסל דאָץ און מרדכי הערבסט האָבן זיך אָפגעגעבן מיט'ן באַגראָבן פון די מתים, וועלכע מ'האָט צוזאַמענגענומען מיט טאַטשקעס, און געבראַכט צו קבר־ישראל. צו יענער צייט האָבן די דייטשן אַרויסגעטריבן אלע יידן

שאלי שרופה באש (אל החוף)

מרדכי עהרליך (פון סטרילקע) – ניד־אַרק

די איבערלעבנישן פון אונדזער שטעטל פון דעם ערשטן יולי 1941 ביז'ן 13-טן אפריל 1943

דעם ערשטן יולי 1941 האָבן די דייטשן אַריינגעמאַרשירט קיין בויערקע. פאַרשטייט זיך, אז די יידן האָבן זיך באַהאַלטן און האָבן זיך נישט געוויזן אין דער גאַס. באלד זיינען אין שטאָט אַריין געקומען באַנדעס פון אוקראַינער, פויערים פון די אַרומיקע דערפער, און האָבן אָנגעהויבן אַרויסשלעפּן יידן פון די באַהעלטענישן. די גוים האָבן זייערע קורבנות געשלאָגן מיט שטעקס ביז צום טויט, אָדער זיי האָבען זיי פאַרברענט לעבעדיקערהייט אזוי זיינען אין דעם דאָזיקן טאָג אומגעקומען 42 נפשות פון די מערדערישע אוקראַינישע הענט. אַממערסטן האָבן אין יענעם טאָג געליטן די יידן וועלכע האָבן געווינט אין דער באַד־גאַס (Ulica Batorego). אזוי איז אין יענעם טאָג אומגעקומן אויף אַן אַכזריות־דיקן אופן: שמערל טרענער. משה מעסינג (דער זין פון פרויים מעסינג) איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיק־קערהייט פון די אוקראַינער.

דעם 10-טן יולי האָט דער אוקראַינישער קאָמאַנדאַנט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אז אלע יידן זאָלן זיך פאַרזאַמלען אין מאַרק 12 אויפער בייטאָג. ווער סוועט נישט אויספירן דעם באַפעל וועט ווערן דערשאָסן. אַ סך יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער אַ סך אַנדערע האָבן זיך פאַרזאַמלט אין מאַרק, וווּ מ'האָט פאַר זיי פאַרגעלעזן די נירנבערגער געזעצן – אז אלע יידן, קליין און גרויס, מוזן

פון די ארומיקע דערפער און האָבן זיי צוזאמען געזאמלט קיין בויבערקע. פארשטייט זיך, אז דער טומעל און די ענגשאפט זיינען געווען זייער גרויס. אין איין דירה האָבן געווינט 3-4 פאמיליעס,

דאָן איז פאָרגעקומען די ערשטע אַקציע. דאָס איז געווען דינסטאָג, ה' אלול תש"ב (דעם 8-טן אויגוסט 1942). זעקס אַזויגער אין דער פרי האָבן די דייטשע און אוקראַינישע רוצחים אַרומגערינגלט די שטאָט און זיי האָבן באַפוילן דעם יודענראַט, אז ער מוז זאָרן, דאָס אַלע יידן זאָלן זיך ביז 9 אַזויגער אין דער פרי פאָרזאמלען אויף דעם פלאַץ פונעם פוילישן קלייטער (אנטקעגן דער פאָסט). מ'דארף מיטנעמען גאַנץ ווייניק זאָכן, ווייל מען "זידעלט" איבער צו דער אַרבעט אויף אַ נייעם פלאַץ. מען האָט אָבער געפילט אז מ'פירט צום פאָרניכטן, האָבן זיך אַלזאָ אַ סך מענטשן פרובירט ראַטעווען. אַזוי האָבן יאָסל צימער און נאָך אַנדערע יונגע מענטשן גענומען לויפן אויף דער דאָלינע פונעם פוילישן גלח. מ'האָט זיי אָבער באַלד אויסגעשאַסן. איך האָב דעמאָלט געווינט אין שכנות מיט אלי פוקס, אין זיין הויז איז געווען אַ בונקער דאָרט האָבן געווינט הערש ענגעלבערג און דוד וויליג. די גאַנצע פאמיליע איז אַראָפּ אין בונקער און האָבן דעם אַריינגאנג און בונקער פאַרדעקט מיט אַ פוילע מיט וועש. איך בין אַוועק אין גאָס און האָב געזען ווי מ'האָט געפירט מענטשן צום פלאַץ פונעם פוילישן קלייטער. אַלע האָבן געמוזט זיצן אויף דער ערד מיט די הענט הינטער דעם קאָפּ. ס'איז געווען אַ שרעקלעך הייסער טאָג, די ליפן מיט דער צונג זיינען אויסגעטריקענט געוואָרן. מענטשן האָבן גע'חלשט פאַר אַ ביסל וואַסער. אַרום 4 אַזויגער נאָך מיטאַג זיינען געקומען מוניע מאיבלום און מאָטל לערער און האָבן געבראַכט אַ ביסל וואַסער. דאָן האָבן די ס. ס. לייט אויסגעקליבן 42 געזונטע מענטשן, איך בתוכם, און האָבן זיי באַפרייט.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אז די ס. ס. רוצחים האָבן געגעבן דעם יודענראַט און דער יידישער פאָליציי די פאַרדענונג אויסצוזוכן בונקערס, זיי אויפצורייסן, און ארויסנעמען פון דאָרט די מענטשן. אין בויבערקע איז געווען אַ געזונטער יונגעראַמאָן, ער איז געווען דער באַגרעכער אויפן בית-עולם ביי אונדז אין שטעטל. כדי צו האָבן פרנסה איז ער אַוועק געווען אַ טרענער. ער איז געווען זייער אַ אויפ־ריכטקער און ערליכער מענטש. ער האָט געהייסן זכריה שטרום, ער איז געווען אין דער יידישער פאָליציי. ווען די ס. ס. רוצחים האָבן באַפוילן, אז די וועלכע וועלן אַרויסשלעפן די יידן פון די בונקערס וועלן זיי מיט זייערע פאמיליעס בלייבן לעבן – האָט זיך דער דאָזיקער זכריה מיט זיין פאמיליע געשטעלט אין דער ערשטער רייע און איז געגאנגען צום טויט. ער האָט נישט געוואָלט העלפן אויסגעפינען די באַהאַלטענע יידן.

וואָס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין דעם דינסטיק, דאָס וויינען און שרייען פון די ווייבער און קינדער, איז נישט צו באַשרייבן. אויף דעם פלאַץ האָט מען צוזאמען געזאמלט ביז אַ 1500 מענטשן – אויך פון מיין פאמיליע אַסך מענטשן. מייןע טייערע עלטערן, מיין ליבן יידן, מיין ברודער לייזער מיט פינף קינדער, מייןע פעטערס משה, לייבל און בערל,

מייןע שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס אויך מיין מומע חנה מיט איר פאמיליע.

אַזוי האָט מען דעמאָלט געבראַכט מיין יידן, ר' סענדער עהרליך (פון סטרילקע). ער האָט געווינט ביי זיין זון לייביש, אין דויד ערדענ'ס הויז. ער איז אַלט געווען 104 יאָר און האָט זיך נישט געוואָלט אַנטאָן. ער האָט געבעטן מ'זאָל אים שיסן אין בעט. ער האָט געוואָלט ליגן אויפן בית-עולם לעבן זיין זון דויד. פאר דער קרקע האָט ער דער קהילה שוין לאַנג געהאַט באַצאָלט.

די רוצחים האָבן אויף אים קיין רחמנות נישט געהאַט. נאָקעט, אין העמד און גאטקעס, האָט מען אים ארויף געלייגט אויף אַ פור און מיט אַלע אַנדערע יידן אַוועק געשיקט צו דער באַן, פאַרפאַקט אין וואַגאָנען און אַוועקגעפירט קיין בעלזעץ.

דעם זעלבן טאָג איז פון אונדזער שטעטל אַוועקגענומען געוואָרן דאָס טייערסטע וואָס עס האָט פאַרמאָגט. וואָס עס האָט זיך געטאָן אין די וואַגאָנען האָט דערנאָך דערציילט שלום ראָק'ס זון, וועלכער איז אַראָפגעשפרונגען פון דעם וואַגאָן אין לויף פון דעם צוג. נישט ווייט פון בעלזעץ, און איז צוריק-געקומען קיין בויבערקע. אין וואַגאָן איז אויך געווען דער באַליבטער בעל-בית און זיסער בעל-תפילה ר' ליפּע פּענסטער, דער איידעם פון ר' חיים כץ. "טייערע יידן" – האָט ליפּע פּענסטער געזאָגט – "מיר גייען אַנטקעגן דעם טויט, אַזוי ווי איך האָב אַזוי פיל יאָרן געדאַונט מיט אייך ימים-נוראים, טאָג לאַמיר דאָס לעצטע מאָל דאַוונען", ר' ליפּע פּענסטער האָט מיט זיי דאָס לעצטע מאָל געזאָגט "נתנה תוקף".

נאָך דער אַקציע זיינען געבליבן צעבראַכענע פאמיליעס. מענער אַליין, פרויען אַליין, און קינדער אָן טאַטעס און אָן מאַמעס. די וועלכע זיינען געבליבן האָבן נישט געוויסט פאַר-וואָס דווקא זיי זיינען געבליבן. זיי האָבן נישט געוואָלט מער לעבן. עס זענען נאָך געבליבן אַ 1500 מענטשן, אָבער דער הונגער האט געדרוקט און געברענט, און מענטשן זיינען אַרומגעגאַנגען ווי לעבעדיקע מתים. מ'האָט זיך גאָר נישט געקאָנט העלפן. די וואָס האָט געלויבט און אין די פעלדער זיינען די תבואות געוואָקסן, ס'איז געווען שניט-ציט. אַ קליין מיידעלע פון דעם דאָרף קאליהאַרע איז געגאַנגען אויפן פעלד קלייבן אַ ביסל זאנגען, זיינען אָנגעקומען דייטשע רוצחים פאַרנדיק אין אַ בריטשקע, האָבן זיי גענומען דאָס 10 יעריקע קינד און האָבן עס צוגעבינדן צו דער בריטשקע און אַזוי לאַנג געטריבן די פערד, ביז דאָס קינד האָט אויסגעלאָזט די יונגע, אומשולדיקע נשמה. אַ-12 יעריק יינגל (דער זון פון הירש לייבן) האָט אויסגעריסן אַ גרינע ציבעלע, האָבן אים דייטשע פאליציאָנטן געשאָסן. דער בחור גדליה צימער איז געגאַנגען פון לאַנקע און האָט געטראָגן 5 קילו בולבעס, האָבן אים די דייטשן דערפאַר געשאָסן ביים טויער פונעם בית עולם (דאָרט האָבן זיי אים געכאַפט). אַזוי זיינען אַ סך מענטשן אומגעקומען פאַרן זוכן אַ שטיקל ברויט.

דאָס ענגשאפט אין געטאָ איז געווען זייער גרויס. און אונדזער געטאָ האָט מען צוזאמען געטריבן אַלע יידן פון די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך, ווי בראַדאָוויץ, סטרעליסק, וויבראניווקע, מיקאָלאיעוו – די יידן פון

פידהארדישן און הריניווי האָבן די גויים אויסגעהרגעט אין די הריניווער שטייגערונס, באלד דעם ערשטן טאָג ווען די דייטשן זיינען אריינגעקומען. די דייטשן ימ'ש זיינען געווען גרויסע רשעים, אָבער אונדזער אוקראינישע גויים זיינען געווען אַ סך ערגער פון די דייטשן. אָבער די וועלט פאַרגעסט. אַ סך אוקראינישע רוצחים זיינען איצט פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און מ'טוט זיי גאָר-נישט, גלייך ווי ס'וואָלט גאָר-נישט געווען.

די צווייטע אַקציע איז פאַרגעקומען אין חודש דעצעמבער 1942. דעמאָלט האָט מען זיך שוין געריכט דערויף און מ'האָט זיך אויסבאהאַלטן, ווייל מ'האָט שוין געהאַט בעסערע בונקערס. דער גרעסטער טייל פון דער באַפעלקערונג וואָס מ'האָט דעמאָלט אַוועקגענומען זיינען געווען די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך און דערפער; זיי זיינען נאָך געווען מיט די גאַנצע פאַמיליעס. די שטעטישע זיינען שוין געווען איינצעלנע, רעשטלעך פון משפחות. דאָס מאָל האָט מען אויך אַוועקגענומען דעם גאַנצן יודענראַט מיט דער יידישער פּאָליציי. מ'האָט זיי אריינגעפאַקט אין וואַגאָנען און אַוועקגעשיקט. מענטשן זיינען געשפּרונגען פון די וואַגאָנען. אזוי האָבן צוריקגעקומענע דערציילט, אז יאָסל גאַטליב און יענקל אויסשטיין האָבן נישט געוואָלט שפּרינגען פון די וואַגאָנען, זיי האָבן געזאָגט, אז זיי ווילן נישט זען ווי מ'וועט זייערע קינדער אויסהאַרגענען פאַר זייערע אויגן. דאָן איז געקומען די דריטע אַקציע, דאָס הייסט די ליקווידאַציע. אַכט טעג, אין חודש ניסן, דעם 13-טן אפריל, האָט מען צונויפגענומען אלע יידן פונעם געטא אין מ'האָט זיי געבראַכט צום פּלאַץ ביי דער שול. צווישן די פאַרזאַמלטע בין איך אויך געווען מיט מיין ליבער פרוי אסתר (די טאָכטער פון צאלי (בצלאל) דייקסלער וועלכע איך וועל ביז מיין לעצטן לעבנסטאָג נישט פאַרגעסן) מיט אונדזערע צוויי טייערע קינדער, רחל און טויבע. מיר זיינען אַלע געזעסן אויף דער ערד, נעבן מיר איז געזעסן ראַכטשע ענגעלבערג מיט איר טאָכטער און האָט צו איר געזאָגט: טאָכטערלעך מיר זיינען פאַרלוירן. די טאָכטער איז געווען זייער אַ שיינע, זעקס חדשים פאַר דעם האָט איר אַ שניץ פון לאַנע, וועלכער האָט געאַרבעט אין לעמבערגער מאַגיסטראַט, אָנגעבאָטן, אַז ער וועט זי ראַטעווען, אויב זי וועט מיט אים חתונה האָבן. די מוטער, ראַכטשע ענגעלבערג, האָט דעם שניץ אָפּגעזאָגט – וואָס עס'וועט זיין מיט אַלע יידן וועט זיין אויך מיט איר. אזוי האָבן אונדזערע יידן מקריב געווען זייערע טייערסטע אויף קידוש-השם.

נעבן אונדז זיינען אויך געזעסן די פרוי פון דוד (דאָגע) וויליג מיט אירע צוויי קינדער חנה'לע און ווילי, ביידע געווען אַ מאָל גימנאַסטיסן. חנה'לע איז געווען אַ מיידל פון אַ יאָר 16, זער אַ שיינע. דעם זון ווילי האָבן איך גאָר-וואָס געהאַט צוריקגעבראַכט פון דעם יאָגאווער לאַגער אין לעמבערג. איך האָב מיר איינגעשטעלט דאָס לעבן, אים דורכ-צושווערצן פון לעמבערג קיין בויערקע, אים מיט מיין שוואַגער אברהם דייקסלער און גימפעל פון סאָקאָליווקע; אָבער אלץ איז געווען אומזיסט. דעם 13-טן אפריל האָט מען אונדז אלעמען ווידער גענומען אין לעמבערגער לאַגער און אלץ איז געווען פאַרלוירן. אין לאַגער איז געווען

אַ גרויסער הונגער. הערש ענגעלבערג האָט אין לאַגער פאַרקויפט זיין איינציק רעקל פאַר אַ שטיקל ברויט, כאָטש ס'איז דעמאָלט נאָך געווען גאַנץ קאַלט. איך האָב אים געוואָלט געבן אַ פאַר זלאָטעס, האָט ער נישט געוואָלט נעמען. ער האָט געוואָלט וואָס-שנעלער שטאַרבן. אין די זיבן וואָכן וואָס איך בין געווען אין לאַגער זיינען דאָרט פאַרגעקומען צוויי אַקציעס. די ערשטע אַקציע איז געווען דעם אכטן מאי 1943. דעמאָלט האָט מען אַוועקגענומען ביי אַטויונט מענטשן, פיל פון אונדזערע שטאַט-לייט; צווישן זיי, ווי איך געדענק זיינען געווען דוד ראפ, פישל קליינמאַן (פון דעם געריכט), טוביה לאַנגראַט (דער זון פון משה קוצן) און זעליג ראפ'ס איידעם פון גלינע (זיין נאָמען האָבן איך פאַרגעסן), און אַ סך אַנדערע.

די צווייטע אַקציע אין לאַגער איז געווען, אויב איך געדענק ריכטיק, דעם 26-סטן מאי 1943. דעמאָלט האָט מען אויסגעשאַסן ביי אַ 6000 יידן אויף די יאָגאווער בערג. אין די טעג פון דער אַקציע האָט מען קיינעם נישט געשיקט צו דער אַרבעט, חוץ די מענטשן פון מיין בריגאַדע, וועלכע איז באשטאנען פון צען געזונטע אַרבעטער. זייער אַרבעט איז געווען, אויפלאַדן און אויסלאַדן וואַגאָנען. מיר האָבן געהאַט אַ גוטן בריגאַדיר, אַ געוויסער זאַמערשטיין פון לעמבערג. יענעם טאָג זיינען מיר געפאַרן מיט אַ לאַסט-אויטאָ הינטער דער שטאַט, כסדר באַגלייט מיט אַנ'ס. ס. מאַן, וועלכער איז געווען גאָר מיט איין האַנט, האָבן מיר געזען ווי מ'פירט יידן אויף אויטאָס צו די יאָגאווער בערג און די יידן שפּרינגען פון די אויטאָס און די ס. לייט שיסן זיי אויף דעם אָרט. די גאַנצע יאָגאווסקאַ גאַס איז געווען באַדעקט מיט טויטע יידן. דער ס. ס. מאַן, וועלכער האָט אונדז באַגלייט האָט אונדז געזאָגט, אַז אַלע יידן וועלן האָבן אזא סוף, אויף דעם האָט מיר דער בריגאַדיר געזאָגט אויף פויליש: "אמבעסטן וואָלט געווען ווען דו קאָנסט אַנטלויפן, אָבער וווּ וועסטו לויפן?" איך האָב אויך געוויסט, אַז איך האָב אַ ברודער אין לאַגער, בין איך צוריקגעפאַרן אין לאַגער אַריין. דאָרט האָבן איך געטראָפן אַ חורבן. פון די צען טויזנט מענטשן פון דעם לאַגער האָט מען פינף טויזנט אויסגעשאַסן אויף די יאָגאווער בערג. איך האָב אָבער נאָך געטראָפן מיין ברודער משה, מיט נאָך אַ הייפל שטאַטסלייט. מיט מיין ברודער האָבן מיר זיך אָפּגעשמועסט, אַז מיר וועלן אַנטלויפן פונעם לאַגער, און אויב מיר וועלן דאָס נישט קענען מאַכן צוזאַמען, וועלן מיר זיך טרעפן – ביי אַ גוי הינטער דעם סטרילקער וואַלד, נישט ווייט פון שווייזש. מיין ברודער איז געווען יונג, אין גאַנצן 21 יאָר אַלט, האָט ער געאַרבעט ביי די מאַשינען אין לעמבערגער באַנהויף. אזוי ווי ער האָט גערעדט גוט אוקראַיניש, גלייך ווי די גויים, און פאַרשוואַרצט איזער געווען, איז ער אין איין נאַכט געקומען צו דעם גוי ביי וועלכן מיר האָבן זיך אָפּגערעדט. אָבער איך בין שוין אַוועק אין לעמבערגער געטאָ, ווייל איך האָב מיך אָפּגערעדט מיט יהושע סאַפראַנס'ן, אַז מיר וועלן ביידע באַשטעלן אַלאסט-אויטאָ, וועלכער זאָל אונדז אַרויספירן צום היליטישאַקער וואַלד אַ - 20 קילאָמעטער פון לעמבערג, און דאָרט אונדז אַראָפּלאָזן, אַרום אַ 10 אַ זייער ביי נאַכט. צו אונדזער שלעכטן מזל האָט דער שאַפער חרטה

באקומען, ארום 12 א זיגער ביי נאכט, האט מען ארום גערינגלט דאס לעמבערגער געטא און די ליקוידאציע האט זיך אָנגעהויבן. דאָס וואָס אונדזערע אויגן האָבן דאָרט געזען איז נישט צו באַשרייבן. מענטשן-געהירן האָט זיך געוואָלגערט ווי אין אַ שלאַכטהויז.

מיר איז געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען אין די קאַנאַלן דאָרט זיינען געווען יידן אין די טויזנטער. די אוקראינישע פאליציי איז געשטאַנען מיט הינט ביי יעדער עפענונג און געכאַפט די יענקיע וועלכע האָבן געוואָלט אַרויס צוגיין. מיר זיינען געווען אַ גרופּע פון פינף מענער און איין פרוי, און מיר זיינען אַזוי געלעבן פינף טעג. צוויי מענער פון לאַדזש, אַ מאַן מיט אַ פרוי פון סטאַניסלאָו, יהושע סאַפראַן, און איך.

שבת אין דער פרי דעם 10-טן יוני, אַזוי מיר האָבן געזען, דאָס מיר קענען מער דאָרט נישט בלייבן, און אַז מיר האָבן נישט וואָס צו פאַרלירן, האָבן מיר אויפגעהויבן דאָס דעקל פון די קאַנאַלן און אַרויס אויף דער גאַס, ענדע קאַכאַנאָוסקא, ביי דער זשעלאָנער שראַנק. ס'האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן, די פויערטעס האָבן שוין געטראָגן מילעך אויפן מאַרק, עס איז געווען ארום 400 אין דער פרי מיר זיינען אַריין אין סעכאָווער וואַלד, דער מאַן מיט דער פרוי זיינען אַוועק צו אַ גוי זיך באַהאַלטן, און מיר, פיר מענער, זיינען געגאַנגען מיט'ן וואַלד קיין סטרילקע, דאָרט האָט אויף אונדז באַדאַרפט וואַרטן מיין ברודער משה, מיר זיינען געווען זער דורשטיק, נאָך ביי דעם אַריינגיין אין וואַלד אין סעכאָו. דאָרט האָבן מיר פאַרגעשלאָגן אַ פויערטע צו געבן איר הונדערט זלאָטעס פאַר אַ גלאַז וואַסער, האָט זי אונדז געהייסן וואַרטן. מיר האָבן אָבער באַלד פאַרשטאַנען, אז זי איז געגאַנגען עמיצן רופן, כדי אונדז אויסצוגעבן, זיינען מיר באַלד אַוועק. ביי נאכט זיינען מיר דורכגעגאַנגען די שאַלאָמינער בערג, דאָרט האָבן מיר געטרונקען וואַסער פון דער ריקע (טייך). פון אַזוי לאַנג גיין זיינען אונדז די פיס געשוואָלן געוואָרן, ווייל מיר האָבן זיך געשלעפט אויף אומבאַקאַנטע וועגן אין וואַלד. מיר האָבן געזאָלט אַנקומען אין וואַלאָווער וואַלד, האָבן מיר דורכגעשניטן וואַלאָווע אין אָנגעקומען אויפן קבר פון אונדזערע קדושים, און קיים-קיים זיך דאַשלעפט ביז צו דעם גוי ביי וועלכן מיין ברידער משה האָט באַדאַרפט זיין, ווארטנדיק אויף מיר. דאָרט האָט מיר דער גוי געזאָגט, אז מיין ברידער איז אַוועק צו דעם אַנדערן גוי פון דעם שווייזשער וואַלד, דאָרט-אהין וועט קומען איינער פון די בני-קארטן אים נעמען צו זיי אין זייער בונקער אַריין. זיינען מיר אַלזאָ ווייטער געגאַנגען צו סטעפאַנען אין שווייזשער וואַלד אַריין. דאָרט האָט אונדז דערוואַרט אַ גרויסע איבערראַשונג. אַנקומענדיק, איז אונדז אַנטקעגן געגאַנגען איטשי קארטן, אָפּגעראַזירט, פריש, גוט אָנגעטאָן און מיט אָפּגעפּרעסע שטיוול. מיר האָבן דאָס נישט געקענט פאַרשטיין, ווייל מיר זיינען געקומען אָפּגעריסן, פאַרוואַקסן, פאַרשוואַרצט.

באַלד האָט אונדז איטשי קארטן אַוועקגענומען צו זיין באַהעלטעניש. ער האָט אונדז אַ ביסל אויפגעלעבט, און נאָך אַ פאַר טעג זיינען מיר אַרויס אין וואַלד אַריין. דאָ מוז איך באַטאָנען, אז דאָס אלעס האָבן אַרגאַניזירט די ברידער

קארטן פון שווייזש, משה קרעזעל'ס קינדער, אַ דאַנק זיי זיינען מיר אַלע געבליבן לעבן.

אמת, אין וואַלד האָבן מיר געליטן גרויסע צרות. מ'האָט אונז גע'רודפט און מיר האָבן געמוזט לויפן פון איין בונקער צום אַנדערן. דאָס לעבן 16½ חדשים אין וואַלד, איז אומבאַשרייב-לעך; נישט פון גרויס חכמה איז מען געבליבן לעבן. מען מוז דאָס צושרייבן צו געוויסע אומדערקלערבאַרע, באַשערטע צופאַלן, ווי מ'זאָגט, פונעם הימל. ווייל קיינער פון די איבערגעבליבענע האָט נישט געטראַכט און האָט זיך נישט אינטערעסירט צו בלייבן לעבן אין אַזאַ רשעות/דיקער וועלט, נאָכדעם ווי מ'האָט פאַרלוירן אַלע נאָענטע קרובים און באַקאַנטע. נאָר מ'האָט זיך דאָך נישט געקאַנט אויסטאָגן נאָקט און זיך אַוועקשטעלן אויף געשאַסן צו ווערן. איך וואָלט געקאַנט געבן ביישפּילן פון די לעצטע פיר וואָכן, וואָס איך בין געווען אין וואַלד, צוזאַמען מיט משה קאַרמאַן מיט זיין קינד, מיט נחום שליידער, משה פיינער, לייב קאַמינקער און ברודער. מיר זיינען געווען זייער צוטיילט, די לעצטע פאַר וואָכן, ווייל די אוקראינער האָבן אונדז שטאַרק געזוכט. איינער פון אונדזערע בונקערס איז געווען אין סטרילקער וואַלד, און דער פויער שוועד פלעגט אונדז ברענגען עסן, האָבן אים די אוקראינער געשאַסן. זיין פרוי, קאַשקע שוועד, איז אַוועק קיין סטרילקע און דאָרף אַריין – זיי האָבן פריער געוואונט הינטער דעם וואַלד – און מיר האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן.

אינטערעסאַנט, אז איך בין געקומען אין וואַלד אַריין, איז אבראַמטשע ליידער פון שווייזש געוואָרן געוואָרן דאַפּן און איז געקומען מיך זען. ער האָט מיר פאַרגעשלאָגן אז א פויער איז באַרייט מיך אויסצובאַהאַלטן פאַר פינף טויזנט זלאָטעס. דאָס האַרץ האָט מיר געזאָגט איך זאָל נישט גיין, כּאַטש די ברידער קארטן האָבן מיך דאָס צוגערעדט. די צוויי יונגע לייט פון לאַדז' און יהושע סאַפראַן'ס זון האָבן זיך אָנגעכאַפט אין דעם פאַרשלאַג און זיינען אַריבע געגאַנגען צום גוי. נאָך צוויי וואָכן האָט מען זיי אַנטדעקט ביים פויער און מ'האָט זיי אַלע געשאַסן אויפ'ן אָרט – אויך דעם פויער. איז דאָס נישט אַ באַשערטע זאַך מן השמים?

ארום דעם 10-טן יולי האָבן מיר מער נישט געקאַנט אויסהאַלטן, הונגעריק זיינען מיר געווען, דער שמוץ איז געווען איבער דעם קאַפּ, פון דער דריטער מכה פון מצריים איז געווען נישט אויסצוהאַלטן. עס איז געווען זער הייס און די פליגן האָבן געביסן אָן רחמנות, האָבן מיר צו זיך געזאָגט: לאַמיר אַרויס גיין אַ ביסל פון דעם וואַלד און זען וואָס עס טוט זיך אויף גאָט'ס וועלט. אַרויסקומענדיק פון דעם וואַלד האָבן מיר געזען ווי צוויי אוקראינישע רוצחים שלעפּן די פרוי שוועד, אז זי זאָל זיי אָנווייזן וווּ אונדזער בונקער געפינט זיך. זי האָט אַזוי יאָמערלעך געשריגן, אז מיר האָבן געהערט איר קול. זיינען מיר ווידער אַוועק צום בונקער. דאָרט איז געווען משה קאַרמאַן מיט זיין זון (היינט איז דער זון אַ דאָקטער אין מעלבאָרן, אויסטראַליען) און מיר זיינען אַלע פון דאָרט אַנטלאָפן.

צען טעג שפעטער זיינען מיר באַפרייט געוואָרן. דעמאָלט האָט אונדז די פרוי דערציילט אז מ'האָט זי גענומען, דאָס זי זאָל ווייזן וווּ מיר געפינען זיך, איז זי מיט זיי געגאַנגען צו

מיט די שטעטישע יידן, ביז מ'האט ארויסגעטריבן די יידן פון די דערפער און מ'האט זיי אריינגעפירט אין די געטאס. אין די געטאס האבן זיי געהונגערט גלייך מיט אלע אנדערע יידן און זיינען צוזאמן מיט זיי געשוואלן געווארן.

איך מוז פארענדיקן. ס'איז 4 אװיגער אינדערפרי, דאָס האַרץ וויינט אין מיר, איך קען מער נישט שרייבן. ס'איז אַן אַכוריות־דיקע עפאָכע, די וועלט פאַרגעסט וואָס מ'האָט אונדז געטאָן, אויך דאָס יידנטום פאַרגעסט, עס פאַרגעסן אַפילו די מענטשן, וועלכע האָבן דאָס אלעס אַליין מיטגעמאַכט. ס'איז אַ נאָרישע וועלט פון קנאה, יעדער איז נאָר פאַרטאָן און פאַרייאַנט צו מאַכן וואָס מער געלט.

ליידער בין איך אויך איינער פון די פאַרנאָרישטע מענטשן. די וועלכע האָבן דאָס איבערגעלעבט זיינען נישט מער יונג. זיי זיינען עלטער ווי זיי דארפן זיין. זיי לעבן אָבער מיט דער האָפענונג, אַז פאַר אונדזערע קינדער, פאַר דעם יונגן דור, וועלן מיר אויפבויען נייע הימלען אין אונדזער אַלטן נייעם לאַנד פון אונדזערע עלטערן. און די פאַר יאָר וועלכע זיינען אונדז נאָך געבליבן צו לעבן זאָלן אויך מיר זוכה ציין צו לעבן צוזאמן מיט אלע אונדזערע אין ישראל – אמן.

מאיר שטיקער (ניו־יאָרק)

די בעטלערן

צו פערצן יאָר האָט שוין די נאָדל געברענגט אין מייענער הענט, דער הויקער איז געוואַקסן פון הינטן און פון פאַרנט.

מייענע באַקן האָבן געוויאַנעט צווישן איינגעקלעמטע ווענט – איך האָב גענייט, געשוויגן און זעלטן אויפגעצאָרט.

– דו ביזט אַ קאַליקע – האָט מיך די מאַמע געוואָרנט –

טרערן און געלעכטער זיינען נאָר פאַר פאַנסקי קינדער.

איך האָב גענייט, געשוויגן און געשליפן דעם דאָרן,

אַלע מייענע יאָרן. וואָס טו איך אַצינדער?

איך שטיי באַ דער טיר פון דער טשאַרטקעווער קלויז,

פאַרדאָרט און פאַרקוואַרט, נאָר ניט פאַרלאָשן –

ווייל איך לאַך און לאַך פון אַלעמען אויס ווען איך שטרעק די האַנט נאָך אַ קופערנעם גראָשן.

צוויי בונקערס, אָבער מיר זיינען דאָרט נישט געווען. איז דאָס נישט אַ באַשערטע זאָך מן השמים? איך וואָלט געקאָנט דערציילן אַ סך אַזעלכע עפיוֹאָדן. ס'איז נישט לייכט, ס'טוט וויי דאָס האַרץ צו דערציילן און צו שרייבן.

איך וויל נאָך כאַראַקטעריזירן אַנערב יום־כיפור אין וואַלד, אין יאָר 1943. זעליג פלוס האָט פאַרזאָרגט צוויי שטיקלעך ליכט, וויא ער האָט זיי גענומען ווייס איך נישט, דאכט זיך פון א פויער. אין וואַלד האָט מען איינגעבוירן א בוים און אויף א צווייג האָט מען אנגעצונדן די צוויי ליכט. אן אלטיטשקע פרוי וועלכע איז געווען מיט אונדז (איך געדענק היינט נישט איר נאָמען, ס'זיינען פון דעמאלט אוועק צוואַנציג יאָר) האָט געבענטשט די ליכט און דאָס געוויינט וואָס מיר אלע האָבן דאָס געוויינט און געגאנגען עד לב השמים. ישעיה פּעפּער, וועלכער געפינט זיך איצט אין רעננה אין ישראל, איז געווען דער איינציקער וועלכער האָט געהאט א טלית מיט אשטיקל סידור'ל אין ער האָט געזאָגט כל־נדרי אין מיר האָבן אלע נאָכגעזאָגט מיט אזא געוויין, אז א טאָג נאָכדעם ווען די יידן זיינען ארויסגעגאנגען נאָך עסן, האָבן די פויערן דערציילט אז זיי האָבן געהערט דאָס געוויין ביז אין דאָרף אריין.

ס'איז ווערט צו דערמאנען און צו געדענקען, אז ווען די דייטשן זיינען אריינגעקומען זיינען נאָך געווען יידן אין די דערפער, און אין שטאָט האָט שוין געהערשט אַגרויסער הונגער, ווייל די גוים האָבן גאָרנישט געוואָלט פאַרקויפן, איז די גאנצע שטאָט כמעט ארומגעגאנגען אין די דערפער, און די יידן פון די דערפער האָבן געהאלטן אָפּען אלעס, פון עסנוואַרק און פון שפיז, פאַר יידן. זיי האָבן געגעבן אלעס וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט: מילך, קאַרטאָפּל, גרויפן און ברויט און אלס וואָס זיין האָבן געהאט האָבן זיי זיך געטיילט

די פארשטויסענע

אפשר ווייסט איר וואָס ס'איז דער חילוק –
זומער, ווינטער, האַרבסט אָדער פּרילינג?
ווען עס רעגנט אָדער עס שנייט אין דרויסן –
איך בין סיי ווי סיי פון אלעמען פארשטויסן.
ווען די בלעטער וויאָנען, ווען די גראָזן
גרינען –
איך וועל שוין קיינמאל קיין ביסל רו גיט
געפינען.
איך צייל מיינע יאָרן: זיבן מאל זיבן,
זינט מען האָט מיך פון הקדש פארטריבן.
איך גיי אַרום און איך שלינג די סלינגע
און קאָן אין מיסט קיין ביסל גיט געפינען.
אין מאַרק פארטרייבט מען מיך פון די
שטעלן,
וואָס זיינען באַהאנגען מיט קנאַבל און קרעלן.
דאָס ווילדע יונגוואַרג וואַרפט גלאָז און
שטיינער –
וואָס האָבן זיי צו מיר און מיינע אַלטע ביינער?
ווען איך וועל האָבן אַ גראָשן עפעס צו קויפן –
וועל איך אינגאנצן פון דער שטאָט אַנטלויפן.

די מיוחסות

איך בין די גרעסטע מיוחסות פון דער שטאָט.
אפילו די לעמבערגער גרויסהאַלטערס האָבן
צו מיר קיין שליטה גיט
אין אונדזער אייגענער מילטער און נודנער
וויסטעניש.
מיין מאַן, זאָל זיין געזונט, פאַרנעמט דעם
אויבנאָן אין שול און באַד.
איך רים זיך גיט חלילה מיט מיין שטאַנד,
נאָר ווען איך זע אים יעדן שבת אין דער
מזרח-וואַנט,
ווער איך ברייטער ווי לענגער פון נחת:
איך האָב גיט לייב די דראַבעס אין שמאַטעס
און אין לאַטעס.
האַלעמאַי זאָל איך ליגן זאָגן: די פעדערן

אין מיין ווינער הוט וועלן זיכער גיט פאָסן די
בעדערין.
דער פערל-פעכער און די גאָלדגעשטריקטע
שלעפ –
וואָס זיי ווינשן מיר דערפאַר זאָל אויסגיין
אויף זייערע קעפּ.
די ציטער-שפילקע, וואָס מיינעט ווי אַ
רעגנבויגן,
פאָרווירט די מוחות און ברענגט טרערן אין
זייערע אויגן.
אַ גאַנץ יאָר בין איך אויסגעברוינט און
אויסגערוט –
ווינטער פון די וואַרימבעדער, זומער פונ'ם
גוט.
איך היט זיך אויס פאַר אַ גוטאויג פון די
גיט-גוטע
ווען איך וואַרף אין דער פושקע יעדן טאָג אַ
פרוטה.

צוויי שכורים אויפן שטאָטישן אַספּאַלט..

צוויי שכורים – אויסגעצויגן
אויפ'ן זון-צעגליטן טראָטוואַר:
די לייבער אויפגעוויירן, די אויגן
גלאַצן טעמפ און שטאַר
צום זומפ פון אויסגעלאָשענעם זכרון:
אַ דראַבנער שפּאַן, אַ צוויי-דריי טריט
צום גרינעם גראָז פון יונגע יאָרן,
אויסגעווייקט אין אַקעוויט
די טורעם-שפיצען שימערירן,
און שוויבן – גליאיק אויפגעשטראַלט
וואַרפן גאָלד אין די דעלירן
פון די שכורים אויפ'ן שכור'ן אַספּאַלט.

דעם צווייטן טאג האט מען געהייסן גיין אין געריכט אריין, אויף דער זאגערע ריין צו מאכן דעם פלאץ. איך בין געגאנגען, כ'האב קיין מורא נישט געהאט. אנדערע האבן מורא געהאט, ווייל דאָרט האט מען געהרגעט יידן, מ'האט געמאכט אַ פאָגראַם. איך בין יאָ געגאנגען, ווייל איך האָב קיין מורא נישט געהאט.

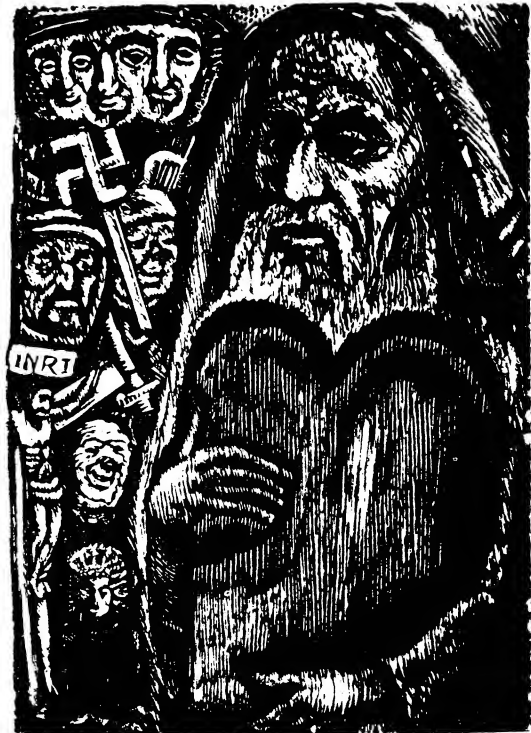
דעם דריטן פערטן טאג האט מען געמאכט אַן אוקראינישע פאָליציי. די פאָליציי האט אַרויסגעגעבן אַ באפעל אַז אַלע יידן זאָלן אַרויסקומען אויפ'ן מאַרק. אזוי ווי אַלע יידען האָבן זיך פאַרזאמלט האָט זיך אנדערעגעשטעלט אַן אוקראינער און האָט געזאָגט: "יידן! איר טאָרט נישט אַרויסגיין קיין שריט פון דער שטאָט, ווער ס'וועט אַרויסגיין, וועט ווערן געשאָסן. יעדער זאָך וואָס איר וועט טאָן קעגן דער פאַראַרדענונג איז טויט-שטראָף. יעדער דאָרף אַנטאָן בענדלעך מיטן מגן-דוד אָפצייכן". ער האָט אונדז פאַרגעליינט די נירנבערגער געזעצן.

דעמאָלט האָבן מיר געזען אַז אונדזערע ריכטיקע צרות הייבן זיך ערשט אָן. עס האָט זיך געגרינדעט אַ יודענראַט, מ'האָט אָנגעהויבן נעמען צו צוואַנגס אַרבעט, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ הונגער אין שטאָט. עס איז געווען אַזאָ הונגער אַז מענטשן זיינען געגאנגען אין די גאַסן און געפאַלן. קודם האָט מען געגעסן גראָז, פונעם גראָז איז מען געשוואָלן געוואָרן. פונעם גראָז זיינען אַרויס בלאָטערן אויפן קערפער. מען איז געגאנגען און מ'איז געפאַלן אין די גאַסן ווי שטרוי. די טויטע האָט מען אַרויפגעלייגט אויף טאָטשקעס און אזוי האָט מען זיי געפירט באַגראָבן, איך אליין, האָב נישט געהאָט צופיל צו עסן נאָך כ'האָב מיך אַלע טאָג געשפּיגלט, ווייל כ'האָב געזען יענעם צרות ווי מ'ווערט געשוואָלן האָב איך געמיינט, אַז איך בין שוין אויך געשוואָלן.

פאר דער ערשטער אַקציע בין איך אַוועק קיין שוויירזש צו מיין טאָטן, ווייל אין בויבערקע האָב איך שוין נישט געהאָט וואָס צו עסן. אין שוויירזש האָט מיין טאָטע נאָך געהאָט אַשטיקל פעלד, בין איך אַוועק צו אים מיט מיין פאַמיליע, מיט מיין ברודער חיים און מיט זיינע קינדער. דאָרט זיינען מיר געווען ביז איבער דער ערשטער אַקציע. אין שטאָט האָט מען געמיינט אַז מיר האָבן עפעס פאַראויס געוואוסט, דערפאַר זיינען מיר אַנטלאָפן. מיר זיינען פשוט אַנטלאָפן קיין שוויירזש, ווייל מיר האָבן אין בויבערקע נישט געהאָט וואָס צו עסן און ביים טאָטן אין שוויירזש איז נאָך געווען וואָס צו עסן.

נאָכדעם איז אַרויס אַ געזעץ אַז יידן דאַרפן מער נישט בלייבן אין די קליינע שטעטלעך. מיר האָבן אַזאָ געמוזט פאַרלאָזן שוויירזש און ווידער פאַרן קיין בויבערקע.

מיר זיינען געקומען קיין בויבערקע נישט לאַנג פאַר'ן 8-טן דעצעמבער, ווען עס איז פאַרגעקומען די צווייטע אַקציע. ביי דער צווייטער אַקציע האָט מען ביי מיר צוגענומען די פאַמיליע מיט די קינדער און מיין ברודער. האָב איך באַשלאָסן אַז איך וויל נישט מער די שטאָט, כ'האָב נאָך געהאָט צוויי נישט פאַרהייראַטע ברידער, הירש און ישראל, און מיר האָבן באַשלאָסן: "אויס שטאָט", און מיר זיינען אַוועק צוריק קיין שוויירזש אין וואַלד אַריין. אָפציעל נישט אין גאַנצן אין וואַלד, אַ ביסל ביי אַ גוי און אַ ביסל אין וואַלד. אזוי ווי דער שניי האָט אָנגעהויבן זיך צו לאָזן, זיינען

ודתיהם שנות מכל עם (אסתר)

אלואיל

איטשי קארטן - (שוויירזש - ניי-אַרק)

דער סוף

איך בין איטשי קארטן, משה קרעזעלס זון פון שוויירזש, אַנאָידעם פון משה לייב חיה רחל'ס פון בויבערקע (משה לייב שליידער).

איך וועל אָנהייבן דערציילן אין קורצן פונעם ערשטן טאָג. דעם ערשטן טאָג ווען די דייטשן זיינען אַריינגעקומען, האָט מען אָנגעהויבן צו נעמען צו דער אַרבעט. אזוי ווי ס'איז אָנגעקומען מיליטער און מ'האָט בדארףט האָבן שטרוי פאַר געלענערס, האָט מען גענומען יידן זיי זאָלן גיין צו די גוים אויפלייגן אויף די פורן שטרוי. די פורן האָבן די יידן געמוזט שלעפן מיט די הענט. מ'האָט גענומען אַ סך יידן צו דער אַרבעט, מען האָט מיך גענומען, מ'האָט גענומען דעם רב'ס קינדער. איך בין אויפגעוואָקסן אין שוויירזש, כמעט אַ דאָרף, און איך בין געווען געוואָלט צו אַזעלכע אַרבעטן, אָבער די שטעטישע קינדער קאָנען נישט טאָן אַזעלכע אַרבעטן. אזוי האָט מען דעם רב'ס קינדער געשלאָגן געממית'ט. איך האָב געמוזט צו-קוקן ווי מען הייסט זיי לייגן שטרוי און שלעפן דעם וואָגן. די טרערן זענען מיר געגאנגאן פון די אויגן כ'האָב מיר אָבער גאָרנישט געקענט העלפן. איך האָב זיי נישט געקענט פאַרשטעלן אָדער פאַרטיידיקן. איך האָב געטאָן מיינס, האָט מען מיך נישט אזוי געשלאָגן. זיי האָבן געוואָלט טאָן, נאָר זיי האָבן נישט געקאָנט טאָן, האָט מען זיי געהרגעט געשלאָגן. דאָס איז געווען דער ערשטער טאָג.

(איכה)

כי הייתי זוללה

ג'ין אונדז אויסגעבן צו דער דייטשער פאליציי. אזוי האָבן מיר געלעבט ביז דעצעמבער 1943.

אין דעצעמבער 1943 האָבן מיר אויסגעפונען אז אַ גוי, קריניצקי האָט ער געהייסן, האָט אויסגעגעבן אַ ייד צו די דייטשן, און די דייטשן האָבן דעם ייד אומגעבראַכט. אכט פון אונדזערע יונגע לייט פונעם וואָלד זענען אַוועק אין דאָרף צו דעם גוי. קודם האָט מען אים גוט געשלאָגן, און נאָכדעם האָט מען אים געשאָסן. זיין פרוי האָט מען געזאָגט, אַז דאָס באַצאָלט מען אום פאַר דעם וואָס ער האָט געהרגעט אַ ייד. אכט טעג נאָכדעם איז געקומען אויף אונדז אַן איבערפאַל פאַר דעם וואָס מיר האָבן דער'הרגעט דעם גוי, מ'האָט אונדז אָבער וועגן דעם פריער מודיע געווען. אַ פריינט, אַ גוי מיטן נאָמען פראַנעק באַלצער, האָט געשיקט אַ פויערטע פרייטיק צו נאכטס אונדז מודיע זיין אַז מ'גרייט זיך מאַכן אַן איבערפאַל אויף אונדז, מיר זאָלן זיך היטן. דער איבערפאַל קען זיין שבת אָדער זונטיק. פאַרשטייט זיך אַז מיר האָבן באַלד עוקר געווען פון דאָרט. שבת אין דער פרי האָבן טאקע די דייטשן איבערגעפאלן דעם פלאַץ אין וואָלד, אָבער מיר זיינען דעמאָלט, ברוך-השם, שוין געווען אויף אַן-אנדערער שטעלע אין דעם גרויסן וואָלד. מיר זיינען ברוך-השם אַלע ניצול געוואָרן, און ס'איז קיינעם נישט געשען נאָר-נישט.

מיר געגאנגען אין וואָלד אַריין גראָבן אַ גרוב, וועלכער זאָל ניצן פאַר אַ באַהעלטעניש. דעם 13טן אפריל זיינען מיר דעם גאַנצן טאָג געווען פאַרנומען מיטן גראָבן דעם בונקער. פאַר נאַכט איז מיין ברודער געגאנגען צו אַזוי ברענגען אַ ביסל מילך, האָט אים דער גוי געזאָגט אַז ער איז געווען אין בויבערקע און דאָרט איז געווען אַן אַקציע. אויף צו מאַרן האָבן מיר געשיקט אַ שליח אין שטאָט אַריין נאָכפּרעגן וואָס ס'הערט זיך. דער שליח איז צוריק געקומען אין האָט געזאָגט, אַז עס זיינען מער קיין יידן נישט אַן בויבערקע. דער שליח האָט אונדז אויך דערציילט, אַז אונדזער פאָטער, משה קארטן, האָט מען פאַרברענט. דאָס האָרץ איז געווען אזוי פאַרווייטיקט אַז ווען מען שטעכט עס, וואָלט קיין בלוט נישט גענומען. איך האָב נישט געמאכט קיין קרומע מינע, ווען מ'האט מיר געזאָגט, אַז מ'האט דעם טאָטן פאַרברענט, אזוי מוטלאַז און צעבראָכן איז מען געווען. אַ פאַר טעג שפּעטער האָבן מיר זיך דערוויסט, אַז מ'האט אַוועקגענומען יידן פון בויבערקע אין יאָגאווער לאַגער אַריין קיין לעמבערג, און אַז מיינער אַ ברודער מיט זיין זון געפינען זיך דאָרט. דער ברודער איז דאָרט באַלד געשטאַרבן. מיר האָבן פּרובירט זוכן וועגן צו ראַטעווען דעם זון. אָבער ביז מיר האָבן געפינען דעם שליח, ביז דער שליח האָט געפינען דעם וועג צום לאַגער, איז דער זון דערווייל אומגעבראַכט געוואָרן.

פון דעם שליח האָבן זיך אָבער מענטשן אין לאַגער דערוויסט וווּ מיר געפינען זיך, און אַ דאנק דעם זענען די מענטשן געקומען צו אונדז אין וואָלד אַריין. אזוי ווי זיי זיינען געקומען אין וואָלד אַריין האָבן מיר זיי געגעבן די ערשטע הילף, מ'האט זיי געגעבן דעם ערשטן אָנבלייבן און מ'האט געפרובט זיי ווייזן ווי אזוי מ'לעבט אין וואָלד.

דאָס איז געווען אַרום מאַי-יוני, 1943. דעמאָלט האָבן מיר געלייבט, אַז מיר זיינען די איינציקע יידן אויף דער וועלט. דערנאָך האָבן מיר אויסגעפינען אַז ס'איז פאַראַגען אַ כאַניטשאַווער וואָלד אין וועלכער ס'געפינען זיך יידען. כּדי דאָס זיכער צו שטעלן, האָבן זיך פיר-פינף ייִנגלעך. איינער פון די ברידער קארטן, (מאָטל ערליך און אנדערע) געלאָזט גיין און כאַניטשאַווער וואָלד אַריין. זיי האָבן טאַקע געטראָפן דאָרט יידן אין וואָלד, אויף גרויסע צרות. אַז די יידן אין כאַניטשאַווער וואָלד האָבן געזען די יידן פונעם שווייזשער וואָלד האָבן זיי זייערע אויגן נישט געגלויבט. זיי האָבן געמיינט, אַז די יידן זיינען אַראָפּגעפאַלן פונעם הימל. זיי האָבן זיך געווינדערט צו זען יידן וועלכע זיינען נאָך מענטשלעך-ריין אָנגעטאָן און די מענטשן האָבן זיי באַלד געוואָלט נאָכגיין צום שווייזשער וואָלד. דאָרט האָט מיין ברידער געטראָפן צוויי אונדזערע קזינס, אונדזער טאטנס שוועסטערס צוויי קינדער. ליידער האָבן זיי נישט איבערגעלעבט די מלחמה.

פאַמעלעך האָבן זיך ביי אונדז אָנגעהייבן צוזאַמען-צוקלייבן מענטשן, ביז מיר האָבן געציילט 115 פאַרשוין. מיר האָבן זיך אזוי געפירט אַז מיר זאָלן נישט אויפרייצן די אַרומיקע פּויערן, זיי נישט ברענגען דערצו, אַז זיי זאָלען

עלה הכורת

אלואיל

חיים קארטן - ניו־יאָרק

דער אומקום

נישט ווייט פון סטרעליסק געפונען אויף זיין פעלד.
און אזוי ווי א מנורה איז א יידיש אַרטיקל, איז באַלד
אויסגעבראַכן א מחלוקת צווישן יידן אין גוים, צו וועמען
עס געהערט די מנורה? איז איינער געפאלן אויף זייער אַן
אַריגינעלן געדאנק: מען זאל ארויפלייגן די מנורה אויף
אונז און מ'וועט איינשפאָנען צום וואָגן א פאַר אַקסן און
מ'וועט זיי לאָזן גיין; אויב זיי וועלן צופאַרן צו א שול,
פאַרשטייט זיך אז די מנורה געהערט צו די יידן, וועלן די
אַקסן אָבער גיין צו א קלויסטער - געהערט די מנורה צו
די גוים. וכך הוה, מ'האַט אזוי געטאַן, און די אַקסן זיינען
צוגעפאַרן צו דער שול. אזוי איז די מנורה געוואָרן דאָס
אייגענטום פון דער סוויזשער שול.

די מנורה האָט איבער געלעבט די ערשטע וועלט מלחמה
ווייל מ'האַט די מנורה פאַרגראָבן אין דער ערד.
אָבער אין דער צווייטער מלחמה איז די מנורה
אומגעקומען גלייך מיט אלע סוויזשער יידן.

פון דער אלטאר היים, מיין שטעטל סוויזש.

לזכר אבי מורי ר' משה קארטין ע"ה און צום אנדענקן פון מיין
טייערער מאמע ע"ה.

סוויזש איז געלעגן אויפ'ן וועג צווישן בויבערקע און
פרעמישליאן. אז מאיז געפאַרן פון בויבערקע קיין פרעמישליאן
איז מען דורך געפאַרן סוויזש. דאָס שטעטל איז געשטאַנען
אויף א באַרג. פון צפון זייט איז דאָס שטעטל געווען
אַרומגערינגלט מיט א גרויס וואַסער וואָס מ'האַט גערופֿן
דער סוויזשער טייך. דער טייך איז געווען טיף און יעדעס
יאָר האָט זיך עמיצער אין אים דערטרונקען. לויט דער
לעגענדע האָט עס געהייסן, אז דער טייך דאַרף יעדעס יאָר
האַבן זיין קרבן.

אין דער שול פונעם שטעטל איז געווען א מנורה
אנ־אנטיק, מיט זיבן שטאַק. אויך די מנורה איז פאַרבונדן
מיט א לעגענדע. ס'הייסט אז די מנורה האָט א פויער,

זין, טויב־שטומע; סוויירשער יידן, וועלכע זיינען אליין געווען גרויסע אַרימע־לייט, האָבן זיך מיט זייער שטיקל ברויט געטיילט מיט די פליכטלינגע. אין יאָר 1941, ווען היטלער, שחיק עצמות, איז באַפאַלן רוסלאַנד, איז אויף סוויירש געפאַלן דער גורל פון אלע יידישע שטעטלעך אין גאַליציע. מ'האַט באַלד געמאַכט אַ יודענראַט און מ'האַט אויף די יידן פונעם שטעטל אַרױפגעלייגט אַנעלד־קאַנטריבוציע, וואָס האָט באַטראָפן מער ווי אלע יידן אין איינעם האָבן צוזאַמן פאַרמאָגט. מענטשן האָבן געמוזט פאַרקויפן דאָס לעצטע, כדי מ'זאָל זיך קענען אויסקויפן. מ'האַט געשלעפט יידן צו צוזאַנגס־אַרבעט אויף די שאַסעס, אין די שטיין־גריבער און צו די אַרבעטס לאַגערן און קאַריוויטש, און הערמאַנאָוו און אין אַנדערע פלעצער. די סוויירשער יידן האָבן זיך נאָך אַביסל געקאַנט אַנ'עצה געבן מיט אַ שטיקל ברויט, ווייל די סוויירשער גוים האָבן זיך צו זיי נישט שלעכט באַנומען. אין יאָר 1942 איז אַרויס אַ באַפעל, אז יידן מוזן פאַרלאָזן סוויירש און זיך אַרויסציען קיין פּרעמישלאַן אָדער קיין בויבערקע אין די דאָרטיקע געטאָס.

איך וויל דאָ אַיבערגעבן די נעמן פון די סוויירשער מענטשן, וועלכע זיינען אומגעקומען פון די היטלערישע רוצחים ימ"ש, אין די יאָרן 1941-1944, אָנהייבענדיג פון דעם דערפל פון דער בויבערקער זייט.

1. משה קארטן איז פארברענט געוואָרן אין בויבערקער געטאָ, 8 טעג אין חודש ניסן, תש"ג (1943).

2. זיין זון, אַנדזער ברידער הירש (צבי) איז קאַלט בלוטיק דערמאַרדעט געוואָרן פון פּוילישע רוצחים, שוין נאָך דער באַפרייאַונג, אין קראָקע אין יאָר 1945 (פיר ברידער יעקב, יצחק, חיים און ישראל קארטן געפונען זיך איצט אין אמעריקע).

3. מענדל ציילער מיט זיין פרוי און צוויי קינדער זיינען אומגעקומען און געטא אין בויבערקע (די פרוי איז געווען פישל זאָרגענס טאָכטער).

4. פיישע (פסח) (הענאָך זאַלץ'ס אן איידעם) איז אומגעקומען מיט זיין פרוי אין קינדער אין פּרעמישלאַנער געטא.

5. יוסע זאָרגען מיט אירע קינדער, זיינען אומגעקומען אין פּרעמישלאַנער געטא (דער מאַן אייזיק זאָרגען מיט א זון (שמואל) לעבן אין אמעריקע).

6. יונה צ'אַצ'קעס מיט פרוי און טאָכטער זיינען געשטאָרבן פון הונגער אין יאָר 1942 (צוויי טעכטער און א זון לעבן אין אַרגענטינע).

7. פון שרה ליידער איז געבליבן א זון אין אמעריקע און א טאָכטער אין ישראל.

אזוי זיינען אומגעקומען אין פּרעמישלאַנער געטא :

8. יוסף זאָרגען מיט זיין פאמיליע (א זון לעבט אין אמעריקע).

9. משה רייז מיט דער פאמיליע.

10. גיטל רייז מיט די קינדער.

11. עוזר פּעפּער'ס פאמיליע (עוזר אליין איז געשטאָרבן פון הונגער אין 1942)

12. הירש רייז און פאמיליע. סינה (הירש רייז'ס איידעם).

ר משה קארטן משוירוש
(משה קרעזילס)

סוויירש איז געווען אַ קליין שטעטל פון אין גאַנצן 75 יידישע משפחות. ס'איז אָבער געווען פול מיט יידישקייט. סוויירש האָט אַרױס־געגעבן עטלעכע רבנים, צווישן זיי הרב דוד מאיר, דער מחבר פון כמה וכמה ספרים, די סוויירשער חברה אין אמעריקע רופט זיך אויף זיין נאָמען. צו דער סוויירשער קהילה האָבן געהערט עטלעכע דערפער (מיט זייערע יידן) ווי סוויירשקע־ליבאָוויץ, נעגיליסק, קומער, טשעכאָוויטש, פּלאָצקעס. אין די אַרומיקע דערפער האָבן געלעבט 30-40 יידישע משפחות, פון וועלכע ס'איז כמעט גאַרנישט געבליבן. די געבליבענע קען מען ציילן מיט די פינגער פון איין האנט.

די סוויירשער יידן האָבן געצויגן זייער חינה פון אַ פאַר קליינע געוועלבלעך און פון האַנדלען מיט אַ ביסל תבואה, מיט אַ ביסל בהמות און דאָס גלייכן. אויף צו קויפן אַ בגד אויף יום־טוב, האָט מען געוואָרט אויף די אַמעריקאנער פאַר דאָלער, וועלכע אַ היימישער, אָדער אַ קרוב, האָט זיך דער מאַנט צו שיקן.

יידישקייט האָט נישט געפּעלט אין סוויירש. סוויירש האָט געהאַט אַ תלמוד־תורה, וווּ קינדער האָבן געלערנט פון אלף־בית ביז חומש און רש"י און גמרא מיט תוספות. דאָס שולחן ארז געווען פול מיט ב'חורים און יונגע לייט, וועלכע האָבן געלערנט מיט שלום שוחד, אָדער פאַר זיך אליין, און וואָס מ'האַט נישט געוואוסט האָט מען געפרעגט ביי די עלטערע לומדים, וועלכע האָבן געקענט דערקלערן אויך א שווער שטיקל תוספות. דאָס שטעטל האָט געהאַט צוויי ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס: "מזרחי" און אלגעמיינע ציוניסטן. סוויירש האָט געהאַט אַ רב און צוויי שוחטים. אַנדזער ערשטער רב, ר' יעקב יצחק ווייסבלום, געפינט זיך איצט אין חיפה, ישראל. נאָך אים האָט געפירט דאָס רבנות אין סוויירש דעם מיקאַלאיעווער רבינס אָן אייניקל. די שוחטים זיינען געווען שלום הערמאַן און דוד נאס.

דער ראש־הקהילה איז געווען מיין טאטע ע"ה, ר' משה קארטן. ער האָט אָנגעפירט מיט דער קהילה פונעם יאָר 1920 ביז צום אויסברוך פונעם צווייטן וועלט קריג אין יאָר 1939. מיין טאטע ע"ה איז אויך געווען דער אָנפירער פון דער תלמוד־תורה, אויך איז ער געווען אַמיטגליד פון דער שטעטישער געמיינדע. ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן האָבן סוויירשער יידן אָסך געהאַלפן יידישע פליטים, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון דער דייטשער זייט. צווישן די אַנטלאָפּענע האָבן זיך געפונען דער בעלזער רבינס צוויי

עבדים משלו בנו (איכה)

אלואיל

אומגעקומען אויף אן אומבאקאנטן אויפן זיינען:

45. מרדכי רעדליך (דער סוויזשער רב).
46. חיים מושטשיצקער מיט דער פאמיליע.
47. יהושע בער מיט דער פאמיליע.
48. הערש נאס (פון בויבערקע) מיט פרוי און קינד.
- אומגעבראכט געווארן אין סוויזשער וואלד, דורך די אוקראינישע רוצחים.
49. יעקב אליעזר הערמאן, געשטארבן אין סוויזשער וואלד (די פרוי מיט די קינדער לעבן אין ישראל).
50. רחל קיאטן (יקותיאל קיאטן'ס טאכטער) איז געהרגעט געווארן אין סוויזשער וואלד (א טאכטער לעבט אין אמעריקע).
51. פישל צימער מיט דער פרוי, אומגעקומען און דינאיעוו.
52. איציק קימעל מיט פאמיליע, אלע געשטארבן פון הונגער אין סוויזש אין יאר 1942.
53. צירל זאלץ מיט צוויי קינדער אומגעבראכט געווארן אין סוויזשער וואלד.

אין דער זעלבער צייט האבן זיך אין סוויזש געפונען ארום 20 פאמיליעס פליכטלונגע פון דער צווייטער זייט פוילן. אלע זיינען אומגעבראכט געווארן דורך די דייטשע רוצחים, ימ"ש.

נאך דער ליקוידאציע פון די געטאס אין בויבערקע און אין פרעמישליאן, זיינען משה קארטנ'ס פיר זין - יצחק, חיים, הירש און ישראל - אוועק אין סוויזשער וואלד אריין און האבן דארט אויסגעראטן אגרויב ווי מזאל קענען די

13. ישראל מאנטעל מיט די קינדער (זיין פרוי עטשי-דבורה לעבט אין אמעריקע).
14. יעסקע גימפל (שבת דאנער'ס טאכטער) מיט די קינדער.
15. שלום הערמאן'ס פאמיליע. ער איז געשטארבן פון הונגער (א טאכטער לעבט אין אמריקע).
16. יהושע הערמאן (שלום שוחט'ס זון) מיט זיין פאמיליע.
17. יוסף ליינוואנד מיט זיין פאמיליע (א טאכטער איז געבליבן לעבן).
18. משה שפילמאן (דער מלמד פון תלמוד תורה) מיט דער פאמיליע.
19. יעקב דויד (סוויזשער שוחט) מיט זיין פאמיליע.
20. שבת דאנער מיט דער פאמיליע.
21. אורטשי מעלער'ס פרוי און איר זון דויד מיט זיין פרוי.
22. שמואל ווייס מיט דער פאמיליע.
23. פריידע פעפער מיט דער פאמיליע.
24. נחום אורי מעסער מיט זיין פאמיליע.
25. טויבע דאנער מיט איר זון.
26. הערש זארגען (דער סוויזשער קצב) מיט זיין פאמיליע.
- א זון (אברהם) לעבט אין ישראל.
27. שמואל שוחט (יעקב דויד'ס איידעם) מיט דער פאמיליע.
28. משה פעפער מיט דער פאמיליע.
29. וואלף בער מעסער מיט דער פאמיליע.
30. שמואל זארגען מיט דער פאמיליע.
31. יצחק ליינוואנד מיט דער פאמיליע (אהין געקומען איז ער פונעם דארף קומער).
32. פישל זארגען מיט דער פאמיליע (געבליבן א זון וועלכער לעבט אין אמעריקע).
33. אליעזר גלאס (לייזער'ס שניידער) מיט דער פאמיליע.
34. ישראל שאפס (געקומען איז ער קיין סוויזש פון מקאלאיעוו).
35. אורי שמיר מיט דער פאמיליע.
36. נחמה פעפער (יהושע פעפער'ס שווסטער) מיט דער פאמיליע.
- אין בויבערקע געטא זיינען אומגעקומען:
37. מרים ליינוואנד (יוסף ליניואנד'ס שוועסטער).
38. יוסף שילדקרויט מיט זיין פרוי פראדל (טאכטער פון משה קארטן) פארשיקט קיין בעלזעץ.
39. אייזיק אקסעלראד (געבליבן א זון וועלכער לעבט אין אמעריקע).
40. משה אקסעלראד מיט קינד (זיי פרוי לעבט אין אמעריקע).
41. שלומצ'ע ליינוואנד מיט זיין פאמיליע.
42. העניע, צבי שילדקרויט'ס פרוי מיט דריי קינדער, ער, דער גבאי פון דער שול, איז געשטארבן אין סוויזש אין 1940. [געבליבן א זון (זעליג פלוס) אין אמעריקע און א טאכטער (פראדל) אין ישראל].
43. שלמה קארטן'ס פרוי מיט די קינדער, פארשיקט קיין בעלזעץ, שלמה מיט א זון אומגעקומען אויף דעם יאנאווער לאגער אין לעמבערג.
44. דאקטער דויד קלונגער, אומגעבראכט אין וואלד דורך די אוקראינישע רוצחים.

גוים באו מקדשה (איכה)

אלואיל

פייגע פעפער, מרים נאס, גיטל ליינוואנד, אייזיק זאָרגן
(גרשון הערמאן און זיין שוועסטער באַשע זיינען געהרגעט
געוואָרן קורץ פאַר דער באַפרייאַונג).

מיליושע קיאָטן (יקותיאל קיאָט'ס אן אייניקל).

אזוי האָבן אויך איבערגעלעבט אין סוויזשער וואַלד 135
מענטשן פון אַנדערע שטעט: פון סטרעליסק, פרעמישליאן,
כאניטשעו און אויך פון די פליכטלינגע וועלכען זיינען
געווען און סוויזש בשעת דער מלחמה.

נאכט איבער שלאָפן און האָבן אַ דעקונג פון דעם רעגן. וועגן
א ביסל פלעגן זיי אַרויסגיין צו באַקאנטע גוים, וועלכע
האָבן זיך צו זיי גוט פאַרהאַלטן.

שפּעטער זיינען אין סוויזשער וואַלד אַריין געקומען
מער יידן פון בויבערקע. שמערל שניידער מיט דער פרוי
און אַ זון זיינען געהרג'עט געוואָרן דורך די אוקראַינער אין
יאָר 1943. אלי (אליהו) פוקס איז געשטאָרבן אין וואַלד אין
אַ בונקער פון די ברידער קארטן.

משה בלעכער איז געקומען פונעם יאַנאווער לאַגער.
פאַר דער באַפרייאַונג האָבן אים די דייטשן דערהרגעט.

איבערגעבליבענע וועלכע האָבן זיך אויסגעבאהאַלטן אין סוויזשער וואַלד
פון בויבערקע:

יאָסל פאַגל

משה נאס

מאָטל עהרליך און זיין ברודער

מוינה עהרליך

זיי זיינען אנטלאָפן פונעם יאַנאווער לאַגער אין
סוויזשער וואַלד אַריין.

משה קאַרמאן מיט אַ זון (לעבן היינט אין מעלבאָרן,
אויסטראַליע און פראַקטיצירט אַלס אַ דאָקטער) זיינען
קודם געלעגען באַהאַלטן ביי אַ גוי אין פרעמישליאן, דערנאָך
זענען זיי געקומען אין סוויזשער וואַלד אַריין.

מאנעק (מנחם) קרויטהאַמער (איצט אין ישראל), האָט
איבערגעלעבט די מלחמה און סוויזשער וואַלד.

פון סוויזש האָבן זיך געראטעוועט אין סוויזשער וואַלד:

די ברידער קארטן: איטשי (יצחק), חיים, הירש און ישראל
(הירש קארטן איז געהרג'ט געוואָרן דורך פוילישע רוצחים
אין קראָקע, שוין נאָך דער באַפרייאַונג).

זעליג פלוס מיט זיין פרוי און דריי קינדער, זיין שוועסטער
פראַדל מיט פיר קינדער. יאַשע פעפער, אברהם ליידער
און פרוי (משה פעפער איז אומגעקומען אין דער רוסישער
אַרמע. די רוסן האָבן אויך די איינציק געבליבענע יידן
געשיקט אויפן פראַנט קעמפן און אַ סך זיינען אזוי
אומגעקומען). וועווע זאָרגן (פישל זאָרג'ס זון), רחל־חנה,
שילדקרויט'ס טאָכטער, עטש־דבורה שילדקרויט, חנטשי
הערמאן (שלום שוחט'ס טאָכטער), שלום שוחט'ס אייניקל,
שמואל זאָרגן, רעלע ליידער מיט אַ שווערסטער'ס אַ קינד.

דער לעצטער קאמף

שטעטלעך און דערפער, ווי האָבן נישט געהאט קיין בונקערס) זיי ווינען געבעך געגאנגען אלע, קינד און קייט, ביי דער ערשטער אַקציע און ביי דער צווייטער.

אַבער באלד איז געקומען די דריטע אַקציע – דאָס הייסט די ליקוידאַציע. ביי דער דריטער אַקציע האָבן די בונקערס שוין נישט געהאַלפן, ווייל דייטשע רוצחים מיט זייערע משרתים, די אוקראַינישע שקלאָפּן האָבן אויפגעריסן די באַהעלטענע שוין אין די יידישע הייזער און האָבן אַלעמען אַרויסגעשלעפט. אפילו ווער עס איז איבערגעבליבן איז געזעסן אין בונקער אַכט טעג, צען טעג, ווי לאַנג האָט מען דען געקענט זיצן? מ'האָט דאָך געמוזט אַרויסגיין.

דערווייל, זיינען די גוים געגאנגען, אין דער אויסגע-ליידיקטער שטאַט, נעמען זיך דאָס יידישע האָב וואָס עס איז געבליבן. זיי האָבן געזוכט אין די ווענט, זיי האָבן געגראָבן אין די בריקן – בקיצור, זיי האָבן אזוי אַנטדעקט די איבערגעבליבענע בונקערס.

נישא לבבנו אל כפים (איכה)

איך בין יאָסל פאָגל, יוטע'ס זון אַ בויבערקער. איך בין איבערגעבליבן לעבן פונעם יאַנאווער לאַגער, איינער פון די פיר וועלכע מאָטל ערליך האָט דאָ דערמאָנט. איך וויל דאָ דערציילן ווי אזוי דער געטאָ האָט אויסגעזען אין בויבערקע.

דער ערשטער געטאָ וואָס מ'האָט געמאַכט האָט זיך געצויגן פונעם יידישן בית-עולם ביז אונטער דער געמיינדע, די גאַנצע לענג פון דער ישידאָוסקע וויליצע, ווי מ'האָט עס גערופן צו יענע צייטען. אין דעם געטאָ האָט מען אַריינגעטריבן יידן פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך און דערפער ווי סטערעליסק, מיקאָלאיעוו, בראָדאָוו, פידהאַרדישטש, סאַקאָליוקע א.א. די אַלע מענטשן האָט מען צענויפגעפאַקט אין דעם קליינעם פלאַץ 15-18 נפשות אין איין צימער. אזוי האָט מען געלעבט און אזוי האט מען זיך געמוטשעט. פון היינענע און ריינקייט איז אָפּגעריעדט, דער שמוץ איז געווען אַז מ'איז קראַנק געוואָרן. אין אָנפאַנג איז באלד געווען אַ גרויסער הונגער. ס'איז נישט געווען וואָס צו עסן. דער געטאָ איז געווען פאַרמאַכט אַרום-און-אָרום מיט דראָטן, און מ'האָט נישט געטאַרט אַרויסגיין. אַ גוי האָט נישט געטאַרט אַריין קומען אין געטאָ און אַ ייד האָט נישט געטאַרט אַרויסגיין. אזוי האָט מען זיך געמוטשעט ביז צו דער ערשטער אַקציע. ביי דער ערשטער אַקציע האָט מען אַוועקגענומען 1500 יידן. מען האָט די יידן אַרויסגעטריבן אין דער פרי אויפן פלאַץ, נעבן פוילישן קלויסטער, אַנטקעגן דער סטאַראָסטווע פון דאָרט האָט מען זיי געפירט צופוס ביז צו דער באַן (7 קילאָ-מעטער). דאָרט האָט מען זיי אויפגעלאָדן אין וואַגאָנען און אַוועקגעפירט. מ'האָט נישט געוויסט ווהין מ'פירט זיי. עס האָט געהייסן, אַז מ'פירט זיי "איבערזידלעך" אין אַניאָדער שטאַט, מער האָט מען נישט געוויסט.

שעטער, אַז עס איז אוועק געגאנגען אַ שטיקל צייט, האָט מען געהערט אַז מען מאכט אַקציעס אין אַנדערע שטעט. ווי קאַלאַמיי, סטרי און אַנדערע שטעט; האָבן יידן אָנגעהויבן שפּרינגען פון די וואַגאָנען פון די לויפנדיקע צוגן, און פון זיי ווינען אַ פאַר אויך געקומען קיין בויבערקע. די יידן האָבן דערציילט: "איר ווייסט וווּ מ'פירט אונדז? – מ'פירט אונדז קיין בעלזעץ אין דאָרט דערשטיקט מען אַלע". אַז מ'האָט זיך דאָס דערוויסט האָט זיך יעדער אָנגעהויבן אָנגרייטן אין זיין הויז אַ בונקער – אַ באַהעלטעניש – אַז טאָמער עס ס'וועט זיין אַן אַקציע זאָל ער זיך קענען פאַרשטעקן אין בונקער.

עס האָט לאַנג נישט געדויערט און עס איז פאַרגעקומען די צווייטע אַקציע. ווער ס'האָט געהאַט אַבונקער, און האָט זיך צו דער צייט אין אים באַהאַלטן, איז טאַקע דערווייל געבליבן לעבן. אַבער די אַלע צוגעקומענע, פון די אַרומיקע

איך בין געווען צווישן די 159 יידן וועלכע מ'האט אוועקגעפירט אין יאנאווער לאגער. באַלד דעם ערשטן טאָג אין לאַגער, האָבן מיר געזען אַז ס'איז חושך, ס'איז ביטער. מ'קען נאָר נישט טאָן, דער לאַגער איז געווען אַרום געצוימט מיט עלעקטערשע דראַטן אַרום-אַרום. ביים אַריינגאָנג זיינען געווען צוויי אייזערנע טויערן. מיר האָבן באַלד געזען ווי יידן מוטשען זיך דאָרט.

אויף צו מאַרגען אין דער פרי האָט מען אונדז אויסגעשטעלט צום אָפּעל, זיינען מיר געווען אויפן פּלאַץ אַכט טויזנט יידן. ביי די ניי-געקומענע אין לאַגער האָט מען געפרעגט, ווער עס איז אַ בעל-מלאכה – אַ שניידער, אַ שוטער, אַ סטאַליאר – זאָל זיך מעלדן. די אַלע וועלכע האָבן זיך געמאָלדן האָט מען אוועקגעשיקט אין שטאַט אַריין אַרבעטן. און די וועלכע זיינען נישט געווען קיין בעלי-מלאכות האָט מען געשיקט אין פאַבריקן און די אַנדערע פאַרשדענע אַרבעטן. אזוי האָט מען אונדז דאָרט געהאַלטן אַכט חדשים.

נאָך אַכט מאָנאַט איז געקומען אַ באַקאנטער, אַ גוי, און האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט געהערט, אַז ס'וועט לאַנג נישט דויערן און מ'וועט אויסשיסן אַלע יידן – זוכט צו אַנטלויפן! הערנדיק דאָס, בין איך אַנטלאָפן פונעם לאַגער און בין געגאנגען קיין בויבערקע צו דעם גוי. קומענדיק צו אים, האָט ער מיר געזאָגט: "איך האָב דיר טאַקע געהייסן אַנטלויפן אָבער איך קען דיר נישט באַהאַלטן. די ווייסט, אַז ווען מ'וועט דיר כאַפן וועט מען דיר שיסן, אָבער וואָס בין איך שולדיק, פאַרוואָס זאָל מען מיר שיסן, איך האָב אַ פרוי מיט צוויי קינדער."

ער איז נישט געווען שטארק אומגעזעכט. אויב מ'וועט מיר ביי אים געפינען וועט מען אים שיסן, און אפשר אויך זיין פאמיליע. בין איך אוועק אין וואַלד אריין. כ'בין דאָרט געלעגן אַכט טעג. איך האָב מיר דאָרט שטאַרק אָנגעמוטשעט. צו עסן האָב איך נישט געהאַט. איז מיר נישט געבליבן קיין אַנדער אויסוועג, נאָר צוריק צו גיין אין לאַגער אַריין. דאָס אַריינקומען אין לאַגער אַריין איז געווען שווערער ווי דאָס אַנטלויפן. אָבער ווען איך בין צוריקגעקומען אין לאַגער אַריין האָב איך נאָך געטראָפן עטלעכע לאַנדסלייט פון בויבערקע, און מ'האט זיך אָפּגערעדט, אַז מען טאָר דאָרט מער נישט בלייבן. מ'האט זיך דערוואַסט, אַז אין שווייזשער וואַלד איז פאַראַנען אַ קארטן און מ'קען דאָרט אהין אַנטלויפן. האָב איך ווידער פראָבירט מיין גורל איך האָב דאָך נישט געהאַט וואָס צו פאַרלירן. מיט נאָך צוויי פריינט, שמערל בערגמאַן און משה וואַסער, עקיבא וואַסער'ס אַ זון, זיינען מיר אַנטלאָפן אין שווייזשער וואַלד אַריין. קומענדיק אין וואַלד אַריין האָבן די קארטנס אונדז געגעבן דעם ערשטן אָנבייסן, דאָס וועל איך קיינמאָל אין מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן. מען קען נישט נאָכדערציילן וואָס ס'האט זיך געטאָן אין וואַלד, איך קען נאר זאָגן, אַז עס זיינען געווען גרויסע צרות. קיין עסן איז נישט געווען עס איז געווען אַ גרויסער הונגער, מ'האט מורא געהאַט אַרויס צוגיין פונעם וואַלד, די ערשטע צייט. אַ דאָנק די ברידער קארטן, און שפעטער אַ דאָנק דעם קאָנטאַקט מיט די פוילישע פויערין, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אַריינצוברענגן אַ ביסל עסן. ס'האט זיך געשאפן אַ פאַרטיזאָנקע, אזוי אַז עס איז געוואָרן אַ ביסל לייכטער דאָס לעבן.

בויבערקער פארטיזאנער פונעם שווייזשער וואלד

פון רעכטס: מרדכי (מאטל) ערליך; משה נאס; יאסל פאנל; משה ערליך

מיינע איבערלעבענישן

איך בין זעליג פלוס. דער זון פון דויד פלוס, שמואל ברוך'ס אָנ' אייניקל, פון בויבערקע. מיין ווידע האָט געוווּנט הינטער דער מיל. שפעטער האָב איך אלע מיינע יאָרן געלעבט אין שוירוש. ווען עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה איז מיר אויסגעקומען צו קומען קיין בויבערקע. איך בין אריינגעקומען אין שטאָט, ביי דעם בית-עולם. דאָרט האָט געוווּנט אַ ייד אַ סטאָליאַר, אַ בלוטיקער אַרימאן. מען האָט אים גערופן דער האַלבער-פערציקער. אַריין גייענדיק אַהין האָב איך דאָרטן געטראָפן אויסגעלייגט ביי אַכט-צען קליינע קינדער, פון אַן ערך דריי יאָר ביז צען-עלף יאָר, מיט די בייכער אַרויף, האַלב טויט. וויאָך האָב דאָס דערזען, בין איך שוין אין שטאָט נישט אַריינגעגאַנגען. איך האָב מיך אומגעקערט צוריק אַהיים קיין שוירוש. דאָס איז געווען ממש אין אָנהויב, ווען די דייטשן זיינען אַריין קיין בויבערקע. אזוי ווי איך בין אַהיים געקומען האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו נעמען יידן אין שוירוש צו דער אַרבעט. מען האָט מיך אויך גענומען. עס איז געווען פרייטיק. אזוי ווי איך האָב אָנגעאַרבעט אַ האַלבן טאָג, האָב איך געפרעגט דעם דייטשן צו איך מעג אַהיים גיין, האָט מיך דער דייטש אַהיים געלאָזט, אַ פֿנים פֿאַר מיין גוט באַגעמען זיך ביי דער אַרבעט. אָבער דאָרט ווי איך האָב געאַרבעט האָט מען מענטשן געשלאָגן אזוי אַז ווען די מענטשן זיינען אַהיים געגאַנגען און זיי האָבן באַדאַרפט זיך אַנידערזעצן, האָבן זיי נישט געקאָנט, און די וועלכע האָבן זיך אַנידער געזעצט האָבן זיך שוין נישט געקאָנט אויפשטעלן.

אזוי ווי איך בין אַהיים געקומען, איז געקומען צו גיין קיין שוירוש אַ פֿרוי פון שוירושקע-ליבאַוויץ, איר נאָמען איז געווען שיינדל, חיים שמיר'ס פֿרוי; זי האָט געבעטן רחמים אַז עמיצער זאָל איר העלפֿן. די גוים אירע שכנים, זיינען געקומען צו גיין און האָבן געזאָגט אַז בויבערקער יידן ליגן טויט אין ליבאַוויטשער וואַלד און שטינקען און זיי פאַרלאַנגען פון איר, אַז זי זאָל גיין מיט אירע קינדער זיי אַוועקנעמען פון דאָרט און באַגראָבן, אויב נישט וועט מען איר פאַרברענען דאָס הויז. זי האָט נאָך געהאַט צוויי קי. דעמאָלט האָט מען נאָך געגלייבט, אַז דאָס פאַרמעגן האָט עפעס אַ ווערט. אזוי ווי זי האָט מורא געהאַט צו שיקען אירע קינדער איז זי געקומען קיין שוירוש נאָך הילף. איך בין געווען איינער אין שטעטל. חוץ מיר איז נאָך געווען דער רב, וועלכער איז געווען ערגעץ באַהאַלטן ביי אַ גוי, מער איז קיינער נישט געווען.

איך האָב איר אַליין גאָר-נישט געקאָנט העלפֿן. איך האָב מורא געהאַט צו גיין. זי איז מיר געפאלן צו די פיס, זאָגענדיק: דו מוזט מיר העלפֿן, איך קען נישט אַהיים גיין, מ'וועט מיר פאַרברענען דאָס הויז און מ'וועט ביי מיר צונעמען די קי.

אין שוירוש איז געווען אַ וואַסער-טרענער, אַ גוי, (מאַרצין האט ער געהייסן), וועלכער האָט געפירט וואַסער מיט אַ פערד און וועגעלע. איך האָב דעם גוי זייער גוט

געקענט ער איז געווען זייער אַרעם ער האָט פאַר גאָר נישט מורא געהאַט. בין איך צו אים אַריבערגעגאַנגען און האָב אים געזאָגט: "מאַרצין, איך האָב פאַר דיר אַן אַרבעט היינט, און איך בעט דיר דוואַלסט מיר נישט אָפּזאָגן". האָט מאַרצין פאַר דער אַרבעט פאַרלאַנגט פון מיר צווייזעקלעך תבואה. איך האָב אים די תבואה געגעבן (פאַרשטייט זיך אַז שיינדל האָט דאָס מיר באַצאָלט). און מאַרצין איז אַוועקגעפאַרן אין וואַלד אַריין, דורך אונטערוועגן, ווייל אויפן גלייכן וועג האָט ער דאָך מורא געהאַט צו פאַרן, און האָט די הרוגים געבראַכט אויפן שוירושער בית-עולם. איך האָב זיי באַלד דערקענט. דאָס איז געווען הערש פון די פלאַצקעס, זיין נאָמען איז געווען הערש ראפ, און זיין ברידער יצחק ראפ מיט זייערע פרויען מיט פינף קינדער, געהרגעט האָבן זיי שוירושקע-ליבאַוויטשער פויערים, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון בויבערקע פון רויב, און זיי האָבן די יידן געטראָפן אין וואַלד. זיי זיינען געפאַרן מיט אַ וואָגן מיט זייער פאַרמעגן קיין בויבערקע, מיט דער האַפּענונג זיך צו קענען ראַטעווען. מיט אַ טאָג צוויי פריער, זיינען די יידן געווען אין טיטשנע, האָבן די פויערין דאָרט געווילדעוועט און האָבן געהרגעט יידן, זיינען זיי אַרויס פונעם דאָרף מיט אַ פערד און וואָגן דורך די וועלדער און זיינען אַוועקגעפאַרן, ביז צום שוירושקע ליבאַוויטשער וואַלד. דאָרט האָבן די גוים זיי געטראָפן און האָבן זיי געהרגעט מיט פלעשער און מיט דרענגלעך. דער גוי האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געפונען געבען זייערע קערפערס אַ שיינע צאָל צעבראַכענע פלעשער. דערהרגעט האָט מען זיי אזוי שרעקלעך, אַז די פויער און די קעפּ זיינען אזוי געווען צעשלאָגן אַז עס איז אוממעגלעך צו דערציילען. איך האָב מיך נאָך געוואַלט פירן אויפן יידישן אופן, האָב איך מיך אַליין גענומען גראָבן דעם גרויב. איך האָב אויסגעגראָבן אַרין גרויסן גרוב און האָב פון זיי געוואַלט אַראָפּנעמען די קליידער. האָב איך נישט געקאָנט, ווייל אַלץ איז געווען פול מיט בלוט און שמוץ. האָב איך זיי אַלע אַריינגעלייגט אין אַרין קבר-אחים אויפן הייליקן אָרט אין שוירוש, ביים טויער. זייט דעמאָלט, דאַכט זיך, איז קיין ייד מער אויפן שוירושער הייליקן אָרט נישט אַרייפגעגאַנגען.

דאָס איז די געשיכטע פון די פאַר בויבערקער יידן וואָס איך האָב געוואָלט. איצט וואַלט איך געוואַלט דערציילן אַ ביסל מיין אייגענע געשיכטע.

איך בין געווען אין יאַכטאַריוער לאַגער און מיין פרוי מיט די קינדער זיינען געווען אין געטאָ. איך האָב אין לאַגער אויסגעפונען, אַז מיין פרוי מיט די קינדער לעבן, האָב איך אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צו אַנטלויפן פונעם לאַגער. עס איז מיר געווען זער שווער. דריי מאָל בין איך שוין געווען אין דרויסן ביי נאַכט, און אַלע דריי מאָל האָב איך מיך געמוזט אומקערן, דאָ איז צו שפעט און עס האָט באַלד אָנגעהויבן צו טאָגן, און דאָ זיינען געווען אַנדערע סיבות צוליב וועלכע איך האָב נישט געקענט אַנטלויפן.

אין אַ שיינעם טאָג, אין מיטן העלן טאָג, ווען מ'איז געאַנגען עסן מיטאַג, האָב איך אַלץ איבערגעלאָזט און בין אַוועק און בין געקומען צו מיין פרוי. ווען איך זאָל וועלן אַלץ דערציילן, ווי אזוי איך בין אַהין געקומען, וואַלט עס

(איכה)

ויציבנו כמטרה לחץ

האָב איך אויסגעפונען, אז מיינע קהינס געפינען זיך ביים פויער, נאָר דער גוי האָט מורא געהאַט, אז איך זאָל מיך צופיל דרייען דאָרט, מען זאָל זיי נישט אנטדעקן. יעדנפאלס, זיי זיינען ביי דעם גוי מער נישט לאנגגעבליבן, זיי זיינען באַלד אריין אין וואַלד אַריין. און אזוי האָבן מיר געלעבט אין וואַלד, ווי עס זיינען די גאַנצע צייט געווען אַ ביסל בויבערקער, אַ ביסל פרעמישליאנער און אַ ביסל פון די דערפער, משה פאָנד ווייסט זער גוט ווי אזוי מיר האָבן געלעבט אין וואַלד אַלע יאָרן. יאָסל פאָגעל האָט דאָ גערעדט. ער האט מיין נאָמען נישט דערמאָנט. איך האָב יאָסל פאָגעל אַ מאָל געמאַכט פון טויט לעבעדיק. ווייל ער איז אויסגעגאַנגען פון הונגער און איך האָב אים אוועקגעפירט צו אַ גוי און דער גוי האָט אים געהאַלטן אַ פאָר וואָכן און האָט פון אים צוריק געמאַכט אַ מענטש. ער איז צוריק געקומען אין וואַלד אַריין ווי אַ נייגעבוירענער, און מיט דעם כוח האָט יאָסל פאָגל טאַקע איבערגעלעבט. פאַר וואָס ער האָט דאָס נישט דערמאָנט ווייס איך נישט, מן-הסתם האָט ער פאַרגעסן. איך וויל נאָך צוגעבן אַ פאָר ווערטער וועגן הערש נאס. ווי געזאָגט, ווען איך בין געקומען אין וואַלד אַריין, האָב איך

געדויערט זער לאַנג, נאָר איך וועל עס מאַכן בקיצור. איך האָב געטראָפן מיין פרוי ביי אַ גוי באַהאַלטן. איך האָב מיין פרוי גענומען אין שוויזשער וואַלד אַריין און דאָרט זיינען מיר געווען אַלע צוזאַמען. ווען איך בין געקומען אין וואַלד אַריין איז נאָך קיינער נישט געווען, חוץ הערש נאס, חנה יענטעס זון, פון בויבערקע, מיט צוויי קינדער, אַ שוויזשער פאַר-פאָלק און מיין שוואַגער מיט זיין פרוי מיט די קינדער. אז איך בין צוגעקומען צום וואַלד, האָב איך געדענקט, אז איך וועל דאָרט טרעפן משה קארטנ'ס זין, ווייל זיי זיינען מיינע קהינס, נאָר איך האָב זיי נישט געטראָפן. זיי זיינען דעמאָלט געווען ביי אַ פויער באַהאַלטן. ווען איך בין דורכגעגאַנגען דורך דעם גוי וווּ זיי זיינען געווען פאַרשטעקט, (איך האָב דעם פויער זייער גוט געקענט, האָב איך געבעטן דעם פויער, אז ער זאָל מיר געבן אַ ביסל וואַסער, ווייל איך בין געגאַנגען מיט מיין פרוי מיט די קינדער, האָט דער פויער מיר געזאָגט: אַנטלויף, דו קענסט דאָ נישט שטיין, אַהער דאַרף באַלד צוקומען אַן אוקראַינער, און איך האָב מורא דער אוקראַינער זאָל דיר נישט כאַפן. איך האָב געזען, אז די זאך איז עפעס נישט קשר, נאָר אז ער האָט מיר געהייסן גיין אין געגאַנגען, שפּעטער אַ טאָג,

זיי געטראפן און מיר זיינען געווען אין איינעם א קורצע צייט אין וואלד, איינמאל, ווען מיר זיינען געזעסן צוזאמען, זיינען דורכגעגאנגען גוים פון סטאק מיט צוויי אוקראינישע פאליציאנטן האבן איך באלד געזען, אז עס איז שלעכט, ווייל זיי האבן אונדז געזען, בין איך אוועק צו א באקאנטן גוי אויסער דעם וואלד – דאס איז געווען אין די סטאקער וועלדער, צווישן סטרילקע – און האבן געבעטן דעם גוי, ער זאל מיר זאגן, צו ער ווייסט ווער עס איז דא נעכטן דורכגעגאנגען. האט דער גוי געזאגט אז ער ווייסט: עס זיינען דורכגעגאנגען צוויי סטאקער אוקראינישע פאליציאנטן, וועלכע דינען אין לעמבערג, און זיי זיינען אהיים געקומען אויף אורלויב און מיט זיי זיינען געגאנגען נאך א פאר שקצים. זיי זיינען געגאנגען קלויבן מאלינעס און זיי זיינען געווען אויף זייער וועג אהיים.

ווי כ'האב דאס דערהערט, איז מיר געווארן פינסטער אין די אויגן. איך בין צוריקגעלאפן אין וואלד אריין. עס איז שוין געווען ארום עלף א זיגער ביי נאכט. אזוי ווי איך בין געקומען אויפן ארט ווו איך בין געזעסן מיט מיין פרוי מיט די קינדער, מיט מיין שוועסטער און מיט מיין שוואגער, האבן איך זיי געזאגט: פאקט איך, ווייל מיר קענען דא מער נישט זיצען, ווייל דא זיינען נעכטן פאר נאכט דורכגעגאנגען א באנדע אוקראינער און זיי וועלן זיכער קומען אונדז הרגענען. נישט ווייט פון מיר איז געזעסן הערש נאס, חנה יענטעס זון, מיט די קינדער און נאך א פאר פאלק. איך בין צוגעלאפן צו זיי און האבן זיי אויך דערציילט דאס זעלבע: אנטלויפט פון דאנען, מיר קענען דא מער נישט זיצן. הערש נאס האט שוין געהאט פארלויבן דעם מוט, די פרוי מיט אנדערע צוויי קינדער האט מען שוין געהאט געהרגעט. און דאס פאר פאלק האבן אים אָנגעהויבן פארדרייען דעם קאפ און זיי זיינען געבליבן זיצן ביז אין דער פרי. איך גראדע האב מיך געפאקט און הערש נאס האט ארויסגעשיקט איין יינגעלי נאך וואסער, און אזוי ווי דאס יינגעלע איז נאך ארויס פונעם געדיכטן וואלד, זיינען שוין די דייטשן געווען ארום אונדז, – 10-15 דייטשע פאליציי און א-20 אוקראינישע פאליציי מיט עטלעכע הינט, און מ'האט שוין ארומגענומען אונזער לאגער אין וואלד. אזוי ווי כ'האב מיך נאך אויפגעהויבן צוגיין, איז געווארן אזא געשיסעריי איבער אונדזערע קעפ, אז פון די בימלעך זיינען געפאלן שטיקער. איך האב געגעבן א געשריי: אנטלויפט! יעדער איז אנטלאפן פאר זיך, מיין פרוי מיט איין קינד זיינען אנטלאפן פאר זיך און איך מיט מיינעם א קינד און מיט מיין שוועסטערס א קינד בין אנטלאפן אין אן אנדער וועג – איך האב נישט געוואוסט ווו איך לויף. יעדענפאלס, איך בין אוועקווייט און בין אראפ אין א טיפעניש, אין וואלד. פלוצלונגע איך, אז איך האב געבן מיר נאך מיין שוועסטערס קינד, אבער מיין קינד פעלט מיר. בין איך צוריק געלאפן א פאר שפאן און האבן אים געפונען ליגן אין די גראָן. ער איז געווען פאר שראָקן פאר חלשט. איך האב אים געגעבן א שלעפ אראפ און אזוי זיינען מיר דאָרט געלענען. עס האט זייער גערענגט דעמאלט און דאס געשיסעריי איז געווען געפערלעך. איך האב געווארט אומ-

געדולדיק ווייל כ'האב דאָרט איבערגעלאָזט די פרוי מיטן קינד. ארום צוועלף א זיגער, אז עס איז געווארן גאנץ שטיל בין איך צוריק געגאנגען אויף דעם ארט. קודם בין איך געגאנגען אויף מיין פלאץ ווו איך בין געווען. איך האב דאָרט איבערגעלאָזט מיינע שטיוול, האבן די פויערים, וועלכע זיינען מיטגעקומען מיט דער פאליציי, אָפגעשניטן האלבע שטיוול וועלכע האבן געטויגט און די אנדערע האלבע האבן זיי איבערגעלאָזט. אזוי האבן זיי אוועקגענומען אונדזערע דעקעס און אלץ וואָס מיר האבן דאָרט צוריקגעלאָזט. קומענדיק צו דעם פלאץ ווו הערש נאס איז געווען מיט די קינדער מיטן אנדערן פאר פאלק, האבן איך געטראפן הערשן ליגען טויט, געשאסן, דאָס מיידל פונעם אנדערן פאר פאלק איז געווען געשאסן, און דער יונגערמאן פון צוואנציק יאָר איז געווען – איך ווייס נישט פאר וואָס – מיט זיין אייגענעם רומען צו געבונדן די הענט פון הינטן און געשאסן אין קאפ. הערש'ס מיידל האבן איך נישט געזען. אַרויס געוויזן האט זיך נאך דעם, אז דעם מיידל איז געלונגען ווי ס'איז צו אנטלויפן און זי איז געבליבן לעבן און זי לעבט היינט. איצט וויל איך נאך צוגעבן, אז איך מיט מיין פאמיליע זיינען מיר אוועק פון שווייזש אין געטא אריין קיין פרעמישליאן, און מיין מאמע מיט די קינדער און מיין שוואגער – זיין נאָמען איז געווען יענקל ווינטער איציק ווינטער'ס זון פון בויבערקע – זיינען אוועק אין געטא אריין קיין בויבערקע. מיין שוואגער האט אויסגעפלאַנט, אז איך זאל גיין קיין פרעמישליאן און ער וועט גיין קיין בויבערקע. איך האב געהערט, אז ווי ער איז נאך געקומען קיין בויבערקע אין געטא אריין, איז ער באלד קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, באלד האט מען געמאַכט די אַקציע און מ'האט אים אוועקגענומען קראַנקערהייט, מיט מיין מאמען, מיט דריי שוועסטער, און איך ווייס זיכער אז מ'האט זיי אוועק-געפירט קיין בעלזעץ און מ'האט זיי דאָרט פארברענט.

גרשון שליידער
דער זון פון משה לייב שליידער

אָנגעקומען שווער צו דערציילן זיין געשיכטע. אָבער איך גלייב אז שפעטער מיט יאָרן וועלן מענטשן קענען עפעס ארויסלייענען פון צווישן די שורות, און אפשר וועלן זיי זיך קענען פאַרשטעלן וואָס עס איז ארויפגעפאלן אויף אַ יישוב כּון אַ פּאַר מיליאָן יידן, וועלכער איז אין גאַנצאָן אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד, אויף וועלכער די מענטשן זיינען געווען איינגעוואַרצלט הונדערטער יאָרן.

מיין ברודער הירש האָט איבערגעלעבט די מלחמה. אין יאָר 1945 זיינען מיר אוועק קיין קראָקע, ווייל מיר האָבן נישט געוואָלט בלייבן מיט די קאָמוניסטן. אין קראָקע זיינען די פּוילישע כּוליאַנעס באַפּאַלן אַ יידיש הויז און האָבן דערהרגעט מיין ברודער הירש, אין דער בעסטער צייט פון זיין יונגן לעבן, מיט נאָך צוויי יידישע יונגע לייט, זבולון גראַדער פון כאַניטשיוו, 20 קילאמעטער פון בויבערקע, און זיין שוואַגער הירש האַכבערג, אויך פון כאַניטשיוו. ימח שמים של הפאליאקן, ווער עס וועט אַרויפברענגן זייער נאָמען אויף זיינע ליפן זאָל זיי תמיד שעלטן, ווייל זיי האָבן מיט־ געהאַלפן די דייטשן אויסצוהרגענען די יידן.

מוינע (משה) ערליך (ניו־יאָרק)

אנטלאפן פונעם טויט לאגער

איך מוינע ערליך, אַ זון פון בערל ערליך, אַן אייניקל פון סענדער ערליך פון סטרילקע, וועל דערציילן בקיצור ווי אזוי איך האָב איבערגעלעבט די צייט פון היטלערן, ימ"ש. איך וועל נאָר דערציילן פון דער צווייטער אַקציע, ווען עס איז פאַרגעקומען די צווייטע אַקציע בין איך געווען קראָנק אויף טיפּוס. אין מיטן דער נאכט, האָט מען מיך אויפגעוועקט און מ'האט מיר געזאָגט אז די שטאָט איז געוואָרן ארומגערינגלט דורך דייטשן. האָב איך מיך אָנגעטאָן און האָב אָנגעהויבן לויפן דורך דער זאָמלינע צום הייליקן אָרט (בית־עולם). אויפן וועג האָב איך דערזען דייטשן, בין איך געלאָפן דורכ'ן וואַסער אויף דער דאָלינע. דאָס וואַסער איז געווען פאַרפּוירט. ס'איז געווען ווינטער. לויפנדיק אויפן "הייליקן אָרט" בין איך אַריין אין אַ גרוב. דער גרוב איז אַ פנים געווען טיף גענוג. איך האָב פאַרלוירן מיין באַווסטזיין, און האָב נישט געוואוסט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר. ווען עס איז געוואָרן אַ ביסל ליכטיקער, בין איך צו זיך געקומען – איך ווייס נישט ווער ס'האָט מיך אויפגעוועקט. איך האָב מיך מיט אַלע כוחות אַרויס געראַטשקעט פון דעם גרוב און בין געגאַנגען אין דער ריכטונג קיין לאַנקע. אין לאַנקע בין איך אַריין אין סטרילקער וואַלד אַריין. דאָרט האָב איך געהאַפּט צו קומען צו באַקאַנטע פּויערים, אפשר וועל איך מיך קענען אויסבאהאַלטן.

אין וואַלד האָב איך געטראָפן גרשון שליידער, יאָשע שליידערס ברודער, אַ זון פון משה לייב שליידר, און מיט אים צוזאַמען בין איך געגאַנגען צו אַ באַקאַנטע פּויערטע. קומענדיק צו דער פּויערטע, האָט זי אונדז געגעבן מילך צו טרינקען און זי האָט אונדז געזאָגט: "מ'האָט אַלע יידן אויסגעהרגעט, איר האָט נישט וואָס צוריקצוגיין אין שטאָט אַריין". מיר האָבן אָבער נישט

הערש קארטן ז"ל

ישראל קארטן (ניו־יאָרק)

דיע ערשטע וואַלד מענטשן

איך בין ישראל קארטן, דער זון פון משה קארטן פון שוירזש. איך בין געווען דער ערשטער פון די פאַר ווינדערס פונעם שוירזשער וואַלד, וועלכעס עס איז מיט דער צייט געוואָרן אַ יישוב, אין וועלכן עס זיינען איבערגעבליבן אַריבער ה'נדערט יידן פון בויבערקע, שוירזש און פון אנדערע שטעטלעך פון דער סביבה, וואָס זיינען געבליבן לעבן.

וואָס איך דערצייל דאָ איז נישט פאַר כבוד וועגן. איך זוך נישט קיין כבוד. דער גרעסטער כבוד פאַר מיר איז דאָס איך בין געבליבן לעבן. איך וויל דאָ נאָר דערמאָנען אַ מענטשן וועלכער איז געווען פון די ערשטע גרינדער פונעם וואַלד־יישוב, און ער לעבט געבעך מער נישט. דאָס איז געווען מיין ברודער הירש קארטן, אַ זון פון משה קארטן פון שוירזש. איך בין אַרויס געגאַנגען מיט אים אין דעצעמבער 1942 אין וואַלד אַריין און מיר זיינען דאָרט אָפּגעלעגן אין שניי צוויי חדשים, און דערמיט האָבן מיר געלייגט דעם פינדאָמענט פאַר אַ פּלאַץ וווּ עס האָבן געקאַנט איבערלעבן מער ווי ה'נדערט יידן.

אַלע מענטשן וועלכע האָבן גערעדט פאַר מיר האָבן דערציילט זאכן וועלכע מען קען נישט באַשרייבן. מ'קען די זאכן נישט נאָכדערציילן און מ'קען דאָס נאָר נישט פאַרשטיין, אז מען זאָל קענען וויסן דייטלעך וואָס עס האָט פאַסירט. יעדער איינער פון די מענטשן, וועלכע האָבן גערעדט, איז שטאַרק אָנגעווייטיקט און עס איז אים

מבקשים לחם (איכה)

אלואיל

ארבעט, ווען די מענטשן האָבן זיך אויסגעשטעלט צו צוריקגיין אין לאַגער אַריין אזוי ווי איך בין געווען דער ערשטער אין דער פינפטער גרופע, האָט מען באלד געזען אז איך בין נישטאָ, האָט מען אָנגעהויבן צו שיסן. מען האָט מיר אַרומגעזוכט אָבער מ'האָט מיך נישט געפינען.

אין מיטן דער נאַכט, האָב איך געעפּענט דאָס טירל און בין אַרויס פונעם לאַקאמאַטיוו. איך האָב געוויסט ווי איך בין און אין וועלכער ריכטונג איך קען גיין צום סטרילקער וואַלד. מיין פּלאַן איז געווען צו קומען קודם צום קבר-אחים פון די קדושים אין וואַלאָווע. איך בין געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט; איך בין נישט געגאַנגען, איך בין געלאָפּן. איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אויף פּורן, פון הינטן. פאַר טאָג בין איך געקומען צום גרוב הינטער וואַלאָווע. דאָס ערשטע איז געווען, צו זאָגען קדיש נאָך די אלע וואָס כ'האָב געקענט און געדענקט. נאָך דעם בין איך אַריין אין וואַלד אַריין, און דורכ'ן וואַלד בין איך געגאַנגען פון איין גי' צום צווייטן, ממש ווי אין פסוק שטייט "ויתהלכו מגוי אל גוי", ביז איין פויער האָט מיר געזאָגט, אז דאָרט-און-דאָרט געפינען זיך יידן, איך זאָל אהין גיין. די יידן זיינען געווען, די ברידער קארטן אדער די קארטענעס-ווי מ'האָט זיי גערופן. אַ דאַנק די קארטנס בין איך געבליבן לעבן.

מיין ברודער איז אוועק פונעם לאַגער עטלעכע טעג שפעטער און מיר האָבן זיך געטראָפּן אַ וואָך שפעטער. אויך ער איז געגאַנגען פון איין גי' צום צווייטן און זיי האָבן אים באַלערענט ווי אזוי ער קען מיך געפינען. זינט דעמאָלט האָבן מיר געלעבט אין וואַלד צוזאַמען מיט די קארטנס ביז צו דער באַפרייאַונג.

געהאַט ווי צו גיין, זיינען מיר געגאַנגען ביי נאַכט אין שטאַט אַריין. גרשון איז ביי נאַכט געשטאַרבן, ער האָט דעם מאָרגן מער נישט דערלעבט.

איצט אַ פאַר ווערטער וועגן דער דריטער אַקציע, וועגן דער ליקווידאַציע. מען האָט צוזאַמענגענומען אלע איבערגעבליבענע יידן פונעם שטעטל אויפן פּלאַץ פאַר דער שול, און דאָרט האָט מען אָנגעהויבן צו סאַרטירן, רעכטס - צום לאַגער און לינקס - צום אויסשיסן. אין מיטן איז געשטאַנען אַ קאַסטן און יעדער, וועלכער האָט עפּעס געהאַט, זילבער-זאכן נאָלד-זאכן, האָט געמזט אלץ אַריינזאָרפן אין קאַסטן אַריין. איך, האָב געהאַט אַ פאַר רינגלעך פון מיין מאמען. איך האָב אלץ אַריינגעוואָרפן, אָבער איין רינגל האָב איך מיר איבערגעלאָזט. אין לאַגער איז דאָס מיר זייער צונויף געקומען. איך האָב דערפאַר געקויפט ברויט.

אין לאַגער אַריין האָט מען אונדז געפירט אויף די לאַסט-אויטאָס, וועלכע זיינען געווען פול מיט די קליידער פון אונדזערע קדושים, וועלכע די רוצחים האָבן מיט אַ פאַר שעה צוריק אויסגעשאַסן אין וואַלאָווע. פון הינטן זיינען געזעסן צוויי מיליציאַנטן וועלכע האָבן אונדז באַגלייט. זיי האָבן געריסן די נעט און פאַטשעווקעס פון די פאַר-בלוטקטע קליידער און האָבן אַרויסגענומען געלט און ווערטזאכן און מיר זיינען געזעסן אין אַ לאַסט-אויטאָ פאַר זיין און מיר האָבן צו דעם אלעמען זיך צוגעקוקט. האָב איך געזאָגט: "דאָרט זיצן נאָר צוויי מענטשן און מיר זיינען אזוי פיל לאַמיר זיך וואָרפן אויף זיי און אַנטלויפן"! אָבער די מענטשן האָבן מורא געהאַט.

אין לאַגער אַריין זיינען מיר געקומען אין מיטן דער נאַכט. גאַנץ פרי האָט מען אונדז אַרויסגענומען אויף אַן אפּעל און מ'האָט געהייסן זיך מעלדן, ווער עס איז אַ בעל-מלאַכה. אזוי ווי איך האָב געוויסט ווי מ'קלאַפט מיט אַ העמערל און ווי מען זענט מיט אַ זעג, האָב איך מיך געמאַלדן אלס אַ מעכאַניקער. האָט מען מיך אוועק געשטעלט אין אַ באַזונדערער זייט און מ'האָט מיך גענומען צום קלעפּערזאָווער באַנהויף אין לעמבערג. מיין אַרבעט איז געווען צו צונעמען אלטע לאַקאמאַטיוון, וועלכע מ'האָט געשיקט קיין דייטשלאַנד צום איבערגיסן אויף וואָפּן.

די בריגאַדע אין וועלכער איך האָב געאַרבעט, האָט געהייסן שווייס-צוג-בריגאַדע. דאָרט בין איך געווען זיבן וואָכן. איך האָב מיך אָפּט געטראָפּן מיט מיין ברודער, מאַטל ערליך, און מיר האָבן צוזאַמען געמאַכט פלענער צו אַנטלויפן. מיר האָבן זיך אויך אָפּגערעדט ביי וועלכע פויערין מיר וועלן זיך טרעפן, אויב מ'וועט נישט אַנטלויפן אינאיינעם. צוזאַמען אַנטלויפן האָבן מיר נישט געקאַנט, ווייל מיר האָבן געאַרבעט אויף פאַרשידענע פלעצער.

די ערשטע פּראָגע וועגן אַנטלויפן איז געווען, ווי באַקומט מען אַנדערע קליידער, ווייל מיינע קליידער זיינען געווען מיט פאַסן, ווי פון אַ קרימינאַליק, און מיט אָנומער 8473 פון פאַרנט און פון הינטן. אזוי ווי כ'האָב שוין געהאַט די נייע קליידער, האָב איך מיך באַהאַלטן אין אַ לאַקאמאַטיוו אויף דעם פּלאַץ וווּ מ'וואָרפט אַריין די קוילן און כ'האָב מיך פאַרמאַכט פון אינעווייניק. אַרום פינף אַ זיגער נאָך דער

מחללי רעב (איכה)

טובים היו חללי הרב

משה נאס (ניו-יארק)

ווי אזוי א שטאט איז פארשניטן געווארן

מעגלעך געמאכט, אז דינעמען פון די קדושים זאלן פארשריבן ווערן אין יזכור-בוך, וועלכער ווערט ארויסגעגעבן דורך דעם יזכור-קאמיטעט פון ישראל.

מיין גאָמען איז משה נאס, דער זון פון נפתלי נאס און משה שוחטס אור אייניקל, פון בויבערקע. בויבערקע איז געווען א שטאט פון פינף טויזנט איינוווינער, א יידישע שטאט. זי יידן זיינען אומגעבראכט געוואָרן אויף א בארבראישן, אוממענטשלעכן אויפן, אין וואָלאָוע דורך די מערדע-רישע נאַציס און זייערע משרתים שקלאפן אוקראינער און פאָליאַקן, דעם 13-טן אַפּריל 1943.

איך וועל פרוּבירן דאָ פאַרצושטעלן די יידישע שטאָט בויבערקע פונעם יאָר 1938.

אין בויבערקע האָבן די יידן פאַרנומען דעם אויבן-אַן אין מסחר, אין די אינטעלעקטועלע פרייע פראָפּעסיעס, ווי אַדוואָקאַטן און דאָקטוירים. פון די יידישע אַדוואָקאַטן זאָלן דערמאָנט ווערן: יודל האָלענדער, דר. טוניס און דר. שרענצל. פון די יידישע דאָקטוירים מוזן דערמאָנט ווערן

אין גאָמען פון דעם בויבערקער יזכור-קאמיטעט וויל איך, אַלס וויצעפּרעזידענט פון דעם קאָמיטעט, באַדאַנקען מר' אברהם פישער און מר' יוליוס האַבער פאַר דער איבערגע-געבענער אַרבעט, מי און כּוּחַ, צו זאַמלען די מאַטעריאַלן וועלכע זיינען געווען, כדי צו שאַפן דעם יזכור-בוך, וועגן דער אַמאָל געוועזענער שטאָט בויבערקע.

די איבערגעגעבענקייט און די אַרבעט פון די מענטשן, דארפן פאַרשריבן ווערן אין דעם ספר, וויל אָן זייער אַרבעט, אָן זייער מי וואָלט דאָס שרייבן פונעם בוך נישט צושטאַנד געקומען.

מיין שווער, ר' אברהם פישער, האָט אין משך פון איבער אַ יאָר צייט געזאַמלט געלט, און אויך אַליין געגעבן געלט, געמאכט פאַרזאַמלונגען, צונויפגערופן מענטשן, צונויפגערופן די איינצלנע איבערגעבליבענע און געשאַפן דאָס מאַטעריאַל און צונויפגעקליבן די געמען פון די אַלע, וועלכע זיינען אומגעבראכט געוואָרן, דורך די דייטשע און אוקראינישע רוצחים. אברהם פישער און מר' יוליוס האַבער האָבן עס

דר. בליי און דר. כץ. דר. בליי איז אויך געווען דער דירעקטאר פונעם שטאטישן שפיטאל.

שבת זיינען יידן געגאנגען דאווענען אין דער גרויסער שול, אין שולכ'ל אין בית-מדרש, אין דער בעלזער קלויז, און אין דער טשאַרסקעווער קלויז. די בעלי-מלאכות האבן זיך געהאט א באזונדערע קלויז די "ד-חרוצים" קלויז. כאטש בעלי-מלאכות האבן זיך געפונען אין אלע אנדערע שולן. שבת האט מען געקאנט זען יידן גיין צום דאווענען און פונעם דאווענען. יידן זיינען געגאנגען שבת נאך מיטאג זאגן פרק, ברכי נפשי, אָדער סתם אַריינכאַפן א פאַר קאַפיטלעך תהילים. פאַרנאכט, זיינען יידן געגאנגען צו שלוש-סעודות, צו זאָגן אתקינו סעודתא, ביי אַ מאַרגנירטן העריגאון א טרוגק בראַנפן. אין בויערעקע האט מען געקאנט זען דעם ריכטיקן שבת. אלע געשעפטן זיינען געווען פאַרמאַכט און פאַרשלאָסן. די יוגנט איז געגאנגען אין די פאַריינן, אין די פאַרשידענע צייטטישע אָרגאַניזאַציעס, ווי אחוה, ביתר, גורדוניה, הפועל המזרחי און השומר-הצעיר. מען האט געהאלטן רעפעראַטן, מ'האט געחלומט און מ'האט געהאַפּט זוכה צו זיין צו באַקומען א סערטיפיקאַט, כדי עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל.

אין בויערעקע האט זיך געשאפן א הכשרה וועלכע האט צוגעגרייט יוגנט, בחורים און מיידלעך, צו פאָרן קיין ארץ-ישראל.

מיין פאָטער ע"ה, וועלכער האט געשטאַמט פון מאגעראַוו א מאגעראַווער חסיד, איז זייער אָפט געפאָרן צום מאגעראַווער רב'ן. איך האב - אחוץ אין דער אלגעמיינער שולע, אויך געלערנט אין חדר, קודם ביים קאָזע-בערדל דערנאָך ביי נתנאלי מלמד און דערנאָך ביי מרדכי יאָסלען. אין בויערעקע איז אויך געווען א בית-עם, אין וועלכן ס'איז געווען א "תרבות-שול", אין וועלכער פסח-לעב (דערנאָך, אין ישראל, דער ראש העיר פון לוד) איז געווען דער העברעישער לערער. אויך האב איך געלערנט העברעיש אין דער העברעאישער שולע.

שפעטער האט זיך אויך געעפּענט אין בויערעקע א האַנדלס-שולע און צווישן אנדערע האב אויך איך געלערנט אין דער האַנדעלס-שולע. ליידער איז אין 1938 עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן שטאַרק פאַרערגערט געוואָרן. יידישע געשעפטן זיינען געוואָרן באַקאָטירט, אוקראַינער האבן געעפּענט זייערע אייגענע געוועלכער און סאַוון - די גוים האבן געפירט א פראָפּאגאַנדע און פאַרשפּרייט פלוגבלעטער מ'זאל נישט קויפן ביי יידן. אין דער לופט האט מען געפילט, אז מ'שטייט פאַר עפּעס אַן ענדערונג.

דעם ערשטן יולי 1939 איז דייטשלאַנד איבערפאלן פוילן. יידישע יונגעלייט וועלכע האבן געקאנט אנטלויפן, זיינען געלאָפן צו דער רוסישער גרענעץ. איך מיט מיין עלטערן ברודער, בעריש, זיינען אנטלאָפן קיין קאָזיווע, ביי טאַרנאָפּאָל. דאָרט האבן מיר זיך דערוואוסט וועגן דעם אָפּמאַך, וועלכע רוסלאַנד האט געמאַכט מיט דייטשלאַנד אזוי אז בויערעקע איז געבליבן אי רוסישע הענט. אַזוי זיינען מיר צוריק געפאָרן קיין בויערעקע. דאָרט האט זיך

אַנגעהויבן א קאַפיטל פון לעבן אונטער רוסישער הערשאפט. צו ערשט האבן די רוסן געלאָזט די יידן פירן זייערע געשעפטן, אָבער באלד האבן יידן געמוזט פאַרמאַכן זייערע געשעפטן און ס'האבן עקזיסטירט נאָר אוקראַינישע סאַוון און קאָאָפּעראַטיוון.

אזוי ווי איך האב געענדיקט בוכהאלטעריע אין שולע, האב איך באַקומען א באשעפטיקונג אין שטייער-אַמט ביי די רוסן. שפעטער האט מען אַנגעהויבן אויסצופאַרשן וועגן יעדנ'ס פאַרגאַנגענהייט און דערפון האט מען זיך דערוואוסט אז מיין פאָטער איז געווען א סוחר, האט מען מיר אָפּגעזאַגט פון מיין שטעלע.

אזוי האבן די סאָויעטן אַנגעהויבן אויסצווישן די רייכערע יידן און זיי האבן זיי ביסלעכווייז, אוועקגעשיקט קיין סיביר, מיין עלטערער ברודער, וועלכער איז געווען א סוחר, איז אוועקגעשיקט געוואָרן קיין באַסאַראַביע, דאָרט האט ער געאַרבעט שווער אין בויען לופטפּלעצער. איך האב באַקומען א שטעלע אלס בוכהאלטער אין דעם סטרילקער קאָאָפּעראַטיוו. שפעטער האב איך אויך באַקומען אַרבעט אין דעם וואַלאָווער קאָאָפּעראַטיוו. אזוי ווי כ'האב מיך אויסגעצייכנט אין די אַרבעטן, האב איך באַקומען א שטעלע אלס הויפט-בוכהאלטער אין סאַוון (פאַריין) אין אונדזער שטעטל בויערעקע. און דעם סאַוון האב איך געאַרבעט ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד, אין 1941.

דאָנערשטיק, דעם 2 טן יולי 1941, האבן דייטשע עראָפּ-לאַנען און דייטשע באַמבערס באַמבאַרדירט בויערעקע. די רוסן האבן אויף א דעמאָראַליזירטן אופן אוועקגעוואָרפן זייערע וואָפּן און זיינען אנטלאָפן. איך האב געוואוסט אַז ס'וועט זיין נישט גוט, נאָר אזוי ווי כ'האב נישט געוואלט איבערלאָזן מייער עלטערן אויף הפקר, בין איך געבליבן מיט זיי אין בויערעקע. און דאָ הייבט זיך אַן אַ ניי קאַפיטל פון לעבן אונטער דעם נאַצישן רעזשים.

דעם 2-טן יולי 1941 האבן די דייטשן אַריינגעמאַרשירט צו אונדז אין שטאָט אריין. שוין דעם ערשטן טאָג האבן די אוקראַינער געמאַכט א שרעקלעכן פאַנגראָם אויף יידן, אין וועלכן ס'זיינען אומגעבראַכט געוואָרן 42 יידן, אין דער שטאָט גופא, אויף די וועגן און אין די דערפער. יידן זיינען מיט שטעקנס דערשלאָגן געוואָרן און פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט דורך אוקראַינישע רוצחישע הענט. באלד האט זיך געשאפן אַן אוקראַינישע מיליץ. יידן ווערן באַפוילן אַנצוטאָן ווייסע אַרמבענדער מיט בלויע מגן-דודס אויף דער רעכטער האנט. אוקראַינישע פאַליציאַנטן, די אזוי גערופענע מיליץ, האבן זיך געלאָזט אין יידישע הייזער רויבן וואָס ס'איז זיי נאָר געקומען צו דער האנט. די דייטשן האבן געשאפן א יודענראַט, וועלכער האט זיי געהאַלטן צונויפֿ-צוטרייבן יידן צו צוואַנגסאַרבעט. יידן האבן געטאָן אלע סאַרט אַרבעטן. איך האב קודם געאַרבעט ביי צעוואָרפן הייזער, דאָן האב איך געאַרבעט אין וואַלאָווער וואַלד אין די גרעסטע קעלטן און פרעסט. שפעטער האב איך געאַרבעט ביי דער באַן ביי אויפלאָדן און אויסלאָדן וואָגנען מיט האַלץ.

ציפינו אל גוי לא יושע

וועל איך דאָרט נישט קענען אויסהאַלטן. איין טאָג, בין איך אַוועקגעפאַלן און האָב מער נישט געקאַנט גיין. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז איך בין קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס. ברענענדיק אין גרויסער היץ, בין איך געלעגן אויף שטרוי אין גרויסער דורשט. מיין גליק איז געווען וואָס פּערציק ביז פּופּציג פּראָצענט פון דער באַפּעלקערונג פונעם לאַגער זיינען קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס. ווייל געוויינטליך, אז ס'זיינען געווען ווייניק קראַנקע, האָט מען יעדן טאָג געשאַסן 15-10 טיפּוס-קראַנקע. ליגענדיק אַזוי אויפ'ן שטרוי אין גרויסער היץ, האָט זיך מיר גע'חלומט, אז איך בין אין דער היים, אין אונדזער שטעטל, און איך גיי אַרויף אויף דער זאַגערע און ביים הייליקן אָרט זע איך אן אלטן זקן, מיט אַ ווייסער באָרד. ער שטייט אויף פון דער ערד און שטרעקט אויס זיין האַנט צו מיר און וויל מיר עפּעס געבן. איך, אין חלום, האָב מורא און צי זיך צוריק און ער זאָגט צו מיר: "האָב קיין מורא נישט, דו וועסט זיך געזונט". אויף מאַרגן האָב איך אויפגעוואַכט און האָב מיך געפילט בעסער. דעם יודענראַט איז עס געלונגען אויסצוטריושן די קראַנקע מענטשן פאַר געזונטע און מ'האָט מיך געבראַכט אין שפיטאַל פון אונדזער שטאָט. אַזעלכע פאַרהאַנדלונגען האָט דער יודענ-ראַט אָפּט געמאַכט, באַזונדער'ס ווען מ'האָט באַצאָלט געלט. אַזוי איז שמשון כאַמיידעס נישט לאנג געבליבן אין לאַגער, ווייל זיינע עלטערן האָבן באַצאָלט אַ גרויסע סומע געלט,

אין אַפּריל 1952 איז אַריינגעקומען, צו אונדז אין שטוב אַריין, אַ יידישער פּאַליציאַנט פונעם יודענראַט, מיטן נאָמען הערש גאָטליב, און האָט פאַרלאַנגט, אז איך זאָל גיין מיט אים אין יודענראַט. אוווי כ'האָב געהאַלטן אין מיטן דאָוונען, האָב איך אים געזאָגט, אז איך וועל גיין מיט אים וויבאלד איך וועל האָבן געענדיקט דאָס דאָוונען. איך האָב אָבער פאַרשטאַנען, אז ער וויל מיך אַוועקנעמען, און אַוועקפירן אין לאַגער אַריין. איך האָב אויסגעטאָן די תּפּילין און האָב אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. יידישע פּאַליציאַנטן האָבן מיך געשלאָגן איבער דעם קאַפּ. איך האָב מיך אָבער אַרויסגע-ריסן און בין אַנטלאָפן. ס'האָט מיר גאַרנישט געהאַלטן, איך האָב געמוזט ווידער אַ היים קומען. צוויי וואָכן שפּעטער האָט דער יודענראַט געשיקט אַן אוקראַינישן פּאַליציאַנט, מיט אַ געלאָדן געווער צו אונדז אין שטוב אַריין און מ'האָט מיך אַרעסטירט און גענומען אין שטעטישן קרימינאַל אויף דער זאַגערע. דאָרט האָט מען מיך איינגעשפּאַרט אין אַ צעל וווּ איך האָב געפונען משה בן, זעליג ב'צ'ס א זון. אוווי זיינען מיר געזעסן צווישן באַנדעראַוועס, פאַרברעכער, וועלכע מ'האָט געכאַפט. אין דער נאַכט וואָס מיר זיינען געזעסן אין קרימינאַל, האָט מען אונדז אַזוי צעשלאָגן, אז מיר האָבן צוויי וואָכן דערנאָך נישט געקאַנט זיצן, אָדער ליגן אין דעם לאַגער, אין וועלכן מ'האָט אונדז אַוועקגעפירט דעם נעכסטן טאָג. דעם נעכסטן טאָג האָט מען אונדז געפירט אויף אַ פּור אין הערמאַנאווער לאַגער. אויף דער פּור בין איך געווען מיט משה בן, זעליג ב'צ'ס זון, שמשון כאַמיידעס, וואָלף ווייזער און שלמה יאַקל. אין הערמאַנאווער לאַגער האָב איך געאַרבעט אַלס שטיינברעכער, צוגרייטנדיק שטיינער פאַר אַן אויטאָ-סטראַדע פון לעמבערג קיין קיעוו. די אַרבעט איז געווען זייער שווער. מענטשן זיינען געפאַלן פון די כּוחות, ווייל צו עסן האָט מען געגעבן ביינער פון געפייגערטע פּערד, וועלכע זיינען געפאַלן פונעם שלעפּן די שטיינער. הערש שלומפּער, זינולס א זון האָט זיך געוואָרפן אונטער דירעדער פון אַ צוג, כדי זיך נישט צו מוטשען. דער צוג איז דורכגעגאַנגען און האָט אים גאָר צוקאַליטשעט, אָבער ער איז געבליבן לעבן. זענענדיק דאָס אן אוקראַינישער פּאַליציאַנט, איז ער צוגעגאַנגען און האָט אים דערשאָסן. די אוקראַינער, וועלכע האָבן אונדז געהיט ביי דער אַרבעט, האָבן זיך געלערנט שיסן אין צילן איבער אונדזערע קעפּ. קוילן זיינען געפלוין איבער די קעפּ, ביי די אויערן. אוווי האָבן די גוים געוואָלט באַווייזן, אז זיי זיינען גרויסע ספּעציאַליסטן צו צילן. ס'זיינען אויך געווען פאַלן, אז זיי האָבן טאַקע געטראָפן און א ייד איז געשאַסן געוואָרן. אָבער אַ יידיש לעבן האָט גאָר קיין ווערט נישט געהאַט. איך האָב געאַרבעט און איך האָב געזען, אז איך פאַרליר די כּוחות פון טאָג צו טאָג. מיין מאַמע, חנטשי, האָט געהאַט מוט און איז געקומען מיך זען. זי איז געוואָרן געבראַכט פון לייביש יאגעט און חיים פון סאַקאַליווקי אויף אַ פּור און זי האָט מיר געבראַכט איר לעצט שטיקל ברויט, מיט דער האַפּענונג אז זי וועט מיך קענען ראַטעווען און איך וועל בלייבן לעבן. אַזוי האָב איך געאַרבעט אין לאַגער ביז סעפטעמבער 1942. טאָג-טעגליך האָב איך געזען ווי מענטשן פאַלן פון די כּוחות און די וועלכע קאָנען מער נישט אַרבעטן זיינען געשאַסן געוואָרן. איך האָב געזען, אז לאנג

כדי אים צו באפרייען. אויך אנדערע, וועלכע האָבן געהאַט געלט, האָבן זיך באפרייט פון דעם לאַגער.

אין אָקטאָבער 1942 האָט מען מיין יינגערן ברודער שלום אַוועקגענומען אין קאַרעוויטשער לאַגער, דורך דעם אויפ־טראַג פונעם יודענראַט. מ'האַט מיך אויך געוואָלט נעמען, דער יודענראַט האָט זיך געפונען אין חיים פישערס הויז, ווען מיין מאַמע איז געקומען מיטגעבן אים אַ ברויט, האָט לייבעלע קאַמיונקער איר געגעבן אַ בריקע מיטן פוס, אַז זי איז אראָפֿ געפאלן פון אַלע שטיגן, און זי האָט דאָס ברייט נישט געקאָנט מיטגעבן. מיך האָט מען דעמאָלט באפרייט, ווייל איך בין נאָר-וואָס געווען צוריקגעקומען פון דעם הערמאַנאָווער לאַגער. קענענדיק די באדינונגען אין לאַגער, האָב איך אַן אויפהער געשיקט בריוו צו מיין יינגערן ברודער און האָב אים באַלערנט ווי זיך אויפצופירן, ער זאָל זיך היטן די כוחות, ער זאָל נישט פאַרלייזן דעם מוט, ווייל אויב מ'פאַרלירט דעם מוט פאַרלירט מען אַלץ, מ'פאַרלירט אויך די כוחות און מ'איז בכלל פאַרלוירן. מיינע בריוו און מיינע באַלערונגען אויפ'ן גרונט פון אייגענער דערפארונג און איבערלעבענישן, האָבן אויף אים געהאַט אַ גרויסע השפעה און האָבן אים אַ סך געהאַלפן און האָבן אים געלערענט ווי אַזוי ער זאָל זיך אויפפירן, כדי זי צו דערהאַלטן ביים לעבן. עס איז מיר אויך געלונגען אים צוריקצוברענגען אַהיים אין שטאָט אַריין.

אין דער צייט וואָס איך בין געווען אין הערמאַנאָווער לאַגער אונטער דער לייטונג פון דעם לאַגער-פירער היינץ, איז אין בויערעקע פאָרגעקומען די ערשטע אַקציע, דעם 18טן אויגוסט 1942. ביי דער אַקציע האט מען געטריבן 1500 יידן, פרויען און קינדער, צו פוס, צו דער באַן. דאָרט האָט מען זיי אויפגעלאָדן אין וואַגאָנען. געהייסן האָט עס, אַז מ'פירט זיי אַוועק "איבערוידלען" אין אַן אנדערן פלאַץ, אָבער ליידער האָט מען זיי אַוועקגעפירט קיין בעלזעץ, און ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוואָסט האָט מען זיי דאָרט אומגעבראַכט.

די לאַגע פון די יידן אין געטאָ איז ערגער געוואָרן פון טאָג צו טאָג. מענטשן זיינען געפאלן אין די גאַסן. יידן זיינען אַרומגענומען מיט געשוואַלענע קעפּ, מיט געשוואַלענע פיס, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן. דער יידישער געטאָ איז געווען אַרומגענומען און פאַרשלאָסן. משה שאפּל'ס זון איז געשאָסן געוואָרן פאַרן נעמען אַ שטיקל ברעטל צו דערוואַרמען אַ ביסל עסן. גדליה צימער איז געשאָסן געוואָרן פאַר'ן טויער פון דעם געטאָ, ווייל ער האָט געבראַכט אַביסל בולבעס פון לאַנקע. טאַג-טעגלעך זיינען געפאלן מענטשן, טאַג-טעגלעך האָט מען באַגראָבן 10-15 מענטשן אין אַ מאַסן-קבר. מענטשן זיינען אַרומגענומען געשוואַלן און זיינען געפאלן אין מיטן גאַס. מענטשן האָבן געבעטן אויפן טויט, ווייל זיי האָבן זיך נישט געקאָנט אַזוי פיל מוטשען.

גלייך מיט פיל אנדערע האָב איך אויך געמאַכט אין אונדזר הויז אַ בונקער, דאָס הייסט אַ באַהעלטעניש אויפן בוידעם. דער בונקער איז געווען פֿיין פאַרמאַסקירט און ער האָט געראַטעוועט מיין פאַמיליע ביי דער ערשטער אַקציע.

אין דער צייט וואָס איך בין געווען אין לאַגער האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין בונקער און זיינען אַזוי דורכגעגאַנגען די ערשטע אַקציע. די צווייטע אַקציע וועלכע איז פאַרגעקומען דעם 8טן דעצעמבער 1942 האָב איך מיט מיין פאַמיליע זיך באַהאַלטן אין דעם דאָזיקן בונקער. מיר זיינען דאָרט געזעסן און מיר האָבן געהערט די ווילדע שיסערייען פון דרויסן. דייטשן זיינען אַרומגעלאָפּען און געכאַפּט יידן, ביי אונדז אין שטוב האָט זיך געפונען אַ פאַמיליע פון סטרעליסק, דער מאַן איז געווען אַן עלטערער מענטש. ער האָט נישט געקאָנט אַרויפגיין אויפן בוידעם. זיין פרוי, חנטשי האָט זי געהייסן, האָט נישט געוואָלט איבערלאָזן איר מאַן אליין און איז אַזוי געבליבן מיט אים, גרייט אז די דייטשן זאָלן זיי אַוועקנעמען. אַרום 6 אַזויגער, ווען ס'האַט זיך באַוואַקט, האָב איך מיך אַרונטערגעלאָזט פון דעם בוידעם, זען וואָס ס'טוט זיך אין שטוב. ווען איך בין אַרונטערגעקומען האָב איך געהערט עמיצין קרעכצן אין שטוב, פּרענעדיק ווער דאָס איז, האָב איך באַקומען אַן ענטפער "דאָס בין איך, חנטשי, כ'האַב מיך באַהאַלטן און זיי האָבן מיך געשאָסן. איך בין געווען זער דערשראָקן. כ'האַב נישט געוואָסט וואָס ס'טוט זיך מיט מיר. כ'האַב נישט געקאָנט פאַרשטיין: "די דייטשן האָבן זי געשאָסן און זי רעדט צו מיר אַ טויטע". שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן, אז איר מאַן האָט מען אַוועקגענומען און זי האָט זיך באַהאַלטן אונטער דעם בעט. ווען די דייטשן זיינען געקומען נאָך אַ מאָל זוכן, האָבן זיי אויף איר געשאָסן אין אויג אַריין. די קויל איז דורכגעגאַנגען

על נפש-עולליך (איכה)

פשעי אדום (עמוס)

אלואיל

נאכדעם האָט מען אנגעהויבן סאַרטירן די מענטשן. ייִנגערע מענטשן האָט מען אַוועקגעשטעלט לינקס, עלטערע, פֿרויען און קינדער רעכטס. איך בין סאַרטירט געוואָרן צווישן 159 ייִנגערע מענטשן.

די עלטערע האָט מען אַוועקגעפֿירט נישט וויסנדיק ווי אַהין און מיר זיינען געשטאַנען און געוואַרט צו זען וואָס וועט זיין אונדזער גורל. נאָכדעם ווי מ'האַט צוריקגעבראַכט די פֿאַרבלוטקטע קליידער פֿון די עלטערע, פֿון אונדזער טייערסטע און ליעבע, האָט מען אונדז מיט קלעפֿ אַרויפֿגעטריבן אויף די לאַסט-אויטאָס, אויף וועלכע ס'האַבן זיך געפֿונען די קליידער פֿון אונדזער עלטערן, פֿון אונדזערע שוועסטער און ברידער. און אזוי האָט מען אונדז אַוועקגע-פֿירט אין יאַנאַווער לאַגער אַרײַן, קיין לעמבערג. צווישן די 159 בין איך געווען מיט מיין ברודער שלום. אין לאַגער אַרײַן איז מען דורכגעפֿאַרן דורך צוויי אייזערנע טויערן. צווישן די צוויי טויערן האָט מען זיך אָפֿגעשטעלט און מ'האַט אונדז געהייסן זיך אויסטאָן און אָפֿגעבן אלץ וואָס מ'האַט. געלט און ווערטפֿולע זאַכן. דעם 14-טן אַפֿריל האָט מען אונדז אַרויסגעפֿירט אויף אַן אָפֿעל. ביי אַכט טויזנט יידן זיינען געשטאַנען אויסגעשטעלט אויפֿן פֿלאַץ. דאָ האָט מען ווידער אָנגעהויבן סאַרטירן די מענטשן. קודם האָט מען אַרויסגענומען די פֿאַרווונדעטע און קאַלעטשעטע פֿונעם לאַגער און מ'האַט זיי געפֿירט צו דעם קאַסטן ביי די דראָטן. זיי האָבן מן-הסתם פֿאַרשטאַנען וואָס מ'גייט מיט זיי טאָן, האָבן זיי אָנגעהויבן זיך צוצולויפֿן. דייטשן זיינען פֿאַרווילדעוועט זיי נאָכעלאָפֿן מיט געהייקעט און געשאָסן אויף זיי ווי מ'שיסט

דורך דעם אויג אין זי איז געבליבן לעבן, כאָטש די דייטשן האָבן געטראַכט אז זיי האָבן זי געשאָסן אויף טויט.

אין אָנפֿאַנג האָט דער יודענראַט געגרינדעט אין בויבערקע אַ פֿאַלקס-קיד וווּ מ'פלעגט געבן יידן אַ ביסל זופֿע און מ'האַט זיי דערמיט אַ ביסל דערכאַפֿט דאָס חיות. אָבער שפּעטער האָט זיך דער יודענראַט אַרויסגעוויזן זע-ר-זער פֿאַסקוד-נע. אין דער צייט ווען יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן אין די גאַסן, האָט דער יודענראַט און די יידישע פֿאַליציאַנטן מיט-האַלפֿן די דייטשן ביים אַרויסשלעפֿן יידן פֿון די באַהעלטענישן. אויך נאָך דער אַקציע, ווען יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער, האָבן זיי געמאַכט זאבאוועס און געגעסן און געטרונקען, ווייל יידן זיינען אומגעבראַכט געוואָרן און ווייל יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן. יידישע פֿאַליציאַנטן, ווי שפּערלינג, חיה מאַן'ס איידעם, ווי הערש גאַטליב און אַנדערע מיטגלידער פֿונעם יודענראַט און פֿאַליציאַנטן, ווי חיה מאַן'ס זון, לייביש מאַן, האָבן זיך גאַר מיאוס אַרויסגעוויזן און זיי האָבן מיטגעהאַלפֿן די דייטשן אין זייער שמוציקער אַרבעט ביים אַרויסשלעפֿן די יידן און טרייבן זיי צו דער פֿאַרניכטונג.

ס'האַט זיך דערנענטערט דער 13-טער אַפֿריל 1943. אין דער פֿרי האָבן איך געהערט אַ ווילד שיסעריי. ווען איך בין אַרויסגעלאָפֿן האָבן איך געזען, אז דער געטאָ איז געווען אַרומגערינגלט מיט דייטשיש מיליטער, מיט דייטשער זשאַנדאַרמער, און דייטשן אין העלמעטס האָבן מיר נאָכגעשאָסן מיט מאַשינגעווער. ס'איז מיר נאָך געלונגען אַרייַנצולויפֿן אין שטוב און זיך באַהאַלטן מיט מיין פֿאַמיליע אין בונקער. אין דעם באַהעלטעניש האָבן מיר געקענט הערן די שיסערייען און די געוויינען און געשרייען פֿון די יידן, וועלכע מ'האַט אַרויסגעשלעפֿט פֿון די שטיבער. כ'האַב געהערט ווי מ'האַט אַרויסגענומען הערש ענגעלבערג'ס טאָכטער, און איך האָב געהערט ווי זי האָט געוויינט פֿאַר איר מוטער זאָגנדיק: "מאַמע איך בין נאָך אַזוי יונג, איך וויל נאָך לעבן". אָבער אירע געשרייען האָבן ליידער נישט געהאַלפֿן. מ'האַט זי אַוועקגעפֿירט גלייך מיט אַנדערע. מיט אַ פֿאַר שעה שפּעטער האָט מען אויסגעפֿונען אונדזער בונקער און מ'האַט אונדז אַרויסגענומען. ווייל די דייטשן האָבן געהאַט שוועריקייטן אין געפֿינען אונדז, האָט מען אונדז צוגעשטעלט מיטן פֿנים צו דער וואַנט, כדי אונדז צו שיסן. על-פֿי-ננס איז אָנגעקומען אַן אָפיציר און האָט אָנגעהויבן שרייען לאָס, לאָס, לאָס יודען! און מ'האַט אונדז געטריבן צום פֿלאַץ פֿאַר דער שול. גייענדיק צו דער שול האָבן איך געזען ווי נתן ראָק, שלום ראָק'ס זון, איז אַרויסגעקומען פֿון אַ קאַמער, וועלכער די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן. זיינע קליידער זיינען געווען האַלב פֿאַר-ברענט, אָבער ווי די דייטשן האָבן אים דערזען האָבן זיי אים געשאָסן. ווען מיר זיינען געקומען אויפֿן פֿלאַץ פֿאַר דער שול, האָבן איך, דאַכט זיך, געזען כמעט די גאַנצע שטאַט יידן, יעדער איינער איז געזעסן אויף דער ערד. אין מיטן פֿלאַץ זיינען געשטאַנען צוויי קאַסטנס, און די דייטשן האָבן באַפוילן, אז יעדער וועלכער האָט פֿאַפֿירן, פֿאַטאַגראַפֿיעס ווערטפֿולע זאַכן, זאָל זיי אַרייַנלייגן אין די קאַסטנס - פֿאַפֿירן אין איין קאַסטן און ווערטפֿולע זאַכן אין אַנדערן.

אלואיל הפיל פור הוא הגורל לפני המן (אסתר)

באפעל "מיצען אפ". בראמבאוער האט זיי אריינגעזעצט אין א בונקער. איינעם האט ער באפרייט, אבער אויף דעם צווייטן - אברהם דייקסלער - בצלאל דייקסלערס זון - האט ער אויסגעטראכט, אז ער האט באליידיקט דאס דייטשע פאלק. האט מען דעם דאזיקן בחור, נעבעך, אויפֿ- געהאנגען ביי די פיס און מ'האט אים פאר אונדזערע אויגן לעבעדיקערהייט צעשניטן אויף שטיקער. זענענדיק דאס, האב איך מיר נישט געקענט פארשטעלן אז אין צוואנציקסטן יארהונדערט זאל דאס קענען פאָרקומען ביים דייטשן פאלק - ביי אַזאַ קולטורעל און ציוויליזירט פאלק. איך האב געדענקט אז דאס איז אַ ביזער חלום. איך האב געדענקט אז איך ליג אין בעט, אז מיינע עלטערן לעבן נאָך, און געהאַפּט, אז איך וועל מיך אויפכאַפּן פון דעם שרעק- לעכן חלום, נעבען מיינע עלטערן. אָבער ליידער, זיינען די זאַכן געווען צו רעאל, אין איך האב באַלד געזען, אז ס'איז נישט קיין חלום אָדער מיראַזש, נאָר אז עס איז אַ ווירקלעכ- קייט אַן אמת, אַ שרעקלעכער אמת.

מיין ברודער שלום האט געאַרבעט אין דער שווייס- בריגאדע. די שווייס-בריגאדע פלעגט אַרויסגיין אין שטאַט אַריין און דאַרט האט ער געאַרבעט אַלס אַ שווייסער. די בריגאדע האט געהייסן שווייס-צוג-בריגאדע. אַרויסגייענדיק פונעם לאַגער פלעגט ער תמיד מיטברענגן אַ ביסל ברויט וואָס האט אונדז אַ ביסל אַרויסגעהאַלפן אין אונדזער נויט, מ'זאל נישט געשוואַלן ווערן פון הונגער.

אויף ווילדע חיות. אזוי האבן די דייטשן זיי אויסגעשאַסן מיט אַ סאדיסטישן געלעכטער. נאָכדעם איז געקומען הויפט- שטורמפירער געבאָוער און האט אויסגעקליבן מיך צו דער שוואַרצער אַרבעט אין דער ד.א.וו. דאָרטן האָב איך געאַרבעט ביי בויען און טראָגן ציגל אויף אַלייטער, און די דייטשן זיינען געשטאַנען און געשלאָגן מיט נאָהייקעס. אויב איינער האָט זיך אָפּגעשטעלט האָט מען אים גענומען און מ'האָט אים מאַסאַקרירט און צושלאָגן פאַר אונדזערע אויגן. אזוי אַז מיר זאָלן זעען און מורא האָבן. די טויט-צעשלאָגענע אַרבעטער, האָט מען ביים מיטאָג צוריקגעטראָגן אין לאַגער אַריין. נאָך עטלעכע טעג האָב איך באקומען מיין נומער 8313 וועלכן איך האָב געטראָגן פון פאַרנט און פון הינטן מיט אַ געלער לאַטע. אזוי בין איך אויטאָמאַטיש געוואָרן אַ נומער. עסן האָבן מיר באקומען דריי מאָל אַ טאָג. אין דער פרי - שוואַרצע קאווע מיט אַ פערטל ברויט; צום מיטאָג - אַ זיפּע פון קאַרטאָפּל-שאַלעכץ, וועלכע האָט געריסן אין האַלדז און מ'האָט זי נישט געקענט נעמען צום מויל; מייסטנס האָט מען זי אויסגעגאַסן. צום נאַכטמאַל האָט מען וידער באקומען די זעלבע זיפּע, מיט אַ ביסל קאווע. פון אזא עכן האָט מען לאנג נישט געקענט אויסהאַלטן ביי אַ זאָ מערדע- רישער אַרבעט. איין טאָג איז מיר געלונגן צו קריגן אַ פאַרבינדונג מיט אַ בריגאַדיר פון אַ טישלעריי-מאַשין (זיין נאָמן איז געווען לינק). וועלכן איך האָב געגעבן אַ פאַר רייט-הויזן וועלכע זיינען ווערט געווען טויזנט זאַטעס און ער האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר דעם שאַר-פירער, אַז איך בין אַ סטאַליאַר, אַ ספּעציאַליסט. איך פאַרשפּאַר צו זאָגן, אז איך האָב נישט געקענט די מאַשין ביי וועלכער איך האָב געדאַרפט אַרבעטן, איך האָב אַפילו קיין באַגריף נישט געהאַט ווי מ'גייט צו איר צו. די אַרבעט אין דער פאַבריק איז שוין געווען אויסצוהאַלטן. קודם איז נישט געווען קיין שיסעריי, און אויך האָט מען נישט געשלאָגן ביי דער אַרבעט. נאָך אַ גאנץ טעניקע אַרבעט, וועלכע האָט זיך געענדיקט 6 אַ זייגער ביי נאַכט, נישט קענענדיק מער שטיין אויף די פיס, האָבן מיר געקריגן וויטאַמינען, אין דער פאַרם פון טראָגן האַלץ פון דער באַן-סטאַציע אין לאַגער אַריין. אויב מ'איז געגאַנגען פאַמעלעך, פלעגט דער הויפטשטורמפירער ווילהאַוז אַרויסגיין אויפ'ן באַלקאן און אונדז באַשיסן מיט זיין מאַשין-געווער, אזוי אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ געלויפּעריי, אז מענטשן זיינען צעטראָטן געוואָרן און צעבלויטיקט געוואָרן. די "וויטאַמינען" זיינען געווען איינע פון די געפּפּער- ליכסטע זאַכן אין לאַגער. זיי זיינען פאַרגעקומען פון 6 פאַר נאַכט ביז 11 אַ זייגער באַנאַכט. איך בין צוגעטיילט געוואָרן צום באַראַק נור 6, וווּ איך פלעג שלאָפן, אין דער הויך, מיט מיין ברודער שלום, אויף דער פערטער פריטשע. אָפּגעמאַטערט פון אַ גאנץ-טעניקער אַרבעט האָב איך געזאָרגט צוצוקויפן אַ פערטל ברויט פאַר אונדז. איך האָב פאַרקויפט מיינס אַ רעקל און דאָס האָט מיר געהאַלפן אַ שטיקל צייט צוצוקויפן אַ ביסל ברויט. איין מאָל, גייענדיק אין דער ד.א.וו. אויף מיטאָג, האָב איך געזען ווי שאַרפירער בראַמבאָוער האָט אַרויסגענומען צוויי מענטשן פון דער בריגאדע, וועלכע איז געגאַנגען פאַר אונדז. באַשולדיקט האָט ער די צוויי אַז זיי האָבן צו שפּעט אויסגעפירט דעם

איך און מיין ברודער שלום פלעגן תמיד עסן נאכטמאל צוזאמען. מיר פלעגן שלאפן אין איינעם. ער פלעג תמיד ווארטן מיט אומגעדולט, ביז איך בין צוריקגעקומען פון דער ד.א.וו. איין טאג האט מען געמאכט ארעוויזע אין דער שווייט-צוג-בריגאדע און מ'האט געפונען געווער, רעוואל-ווערן. האט מען זיי אוועקגעזעצט ביי די בונקערס און ס'האט געהייסן, אז מ'וועט אלע אויסשיסן. דורכגייענדיק פון דער ד.א.וו. האט מיין ברודער צו מיר צוגעווארפן א פאָר זלאָטעס און האט געזאָגט, איך זאל זיך נישט זאָרן, איך זאל נאָר בעטן גאָט, אז די קויל וועלכע עס וועט אים טרעפן זאל באַלד פון אים מאַכן אַ סוף, אזוי אז ער זאל זיך נישט באַדאַרפן מוטשן. אָבער ס'איז געשען אַ נס, נישט די גאַנצע בריגאדע איז פאַרניכטעט געוואָרן. מ'האט אַרויסגענומען פינף מענטשן וועלכע מ'האט אומגעבראַכט. די איבריגע האט מען געלאָזט לעבן; מיין ברודער איז געבליבן צווישן די לעבעדיקע.

איך האָב דורך געלעבט מיט מיין ברודער די "ביעגיס", דאס הייסט ווי ווילהאם האט אַרויסגענומען שוואַכערע מענטשן און האט זיי געהייסן לויפן. ס.ס.-לייט פלעגן די לויפנדיקע אונטערשטעלן פיס און ווער ס'האט זיך פאַרטשעפּט און איז געפאַלן האט מען אוועקגעפירט צו די זאַמדן, דאָרט האט מען אים געשאָסן.

כמעט יעדען שבת האט מען אונדז געפירט צום באָדן אויף דער שפיטאלאנא גאס. אין מיטן באָדן פלעגט אַן ס.ס.-מאַן אַריינפאַלן מיט אַנאַהייקע און אָנהייבן שלאָגן אונדז אויף די נאַקעטע לייבער, ביז מיר זיינען געוואָרן צובלוטיקט. דערפאַר האט דאָס באָד, צו וועלכן מיר זיינען געפירט געוואָרן, אויך נישט געהערט צו די אָנגענומענע זאַכן.

איין נאַכט, ווען מיר זיינען געווען ביי אונדזער "וויטאמין"-אַרבעט ביי דער באַן-סטאציע, האָבן מיר באַגעגנט יידן, וועלכע מ'האט אויסגעלאָדן פון וואַגאָנען און געפירט אין לאַגער אַריין. ס'זיינען געווען פרויען מיט קינדער און עלטערע מענטשן. מיינסטן-טייל זיינען זיי געווען נאַקעט, אַן קליידער. די יידן האט מען געבראַכט פון בוריסלאָוו, פון סטרי, פון סאַמבאָר. מ'האט זיי אוועקגעפירט אויף די זאַמדן און מ'האט זיי אוועקגעזעצט אויף דער ערד, נעבן די באַראקן, נעבן פרויען-לאַגער. אויפן צווייטן טאָג האָב איך געזען ווי די דייטשן היינ, שאַמבאַק און צילער, האָבן אין פאַרשידענע סאַדיסטישע פּאָזן געשאָסן די מענטשן. מ'האט געשאָסן די מענטשן אין די געשלעכטס-אַרגאַנען; אזוי האט מען די אלע מענטשן אומגעבראַכט.

צו די גרעסטע סאַדיסטן האט געהערט איין פאַרברעכער מיטן נאָמען היינ, אַן ס.ס.-מאַן, וועלכער האט אַן יעדער סיבה אויסגעשאָסן ביי דער קיך כמעט אַ גאַנצע בריגאדע פון מוילאַרעס, פון מויערער, וועלכע האָבן זיך געמוזט אויסטאָן נאַקעט און זיי זיינען געפאַלן ביי זיין סאַדיסטישן געלעכטער. זיינע פאַרברעכער-שע מעשים זיינען נאָר דעמאָלט אַפּ-געשטעלט געוואָרן, ווען אַקסער האט אַראָפּגעבראַכט ווילהאָוז אין אַן אויטאָמאָביל און האט ביי אים צו-גענומען דאָס געווער.

נאָך דער צווייטער סערגענאַציע, אין מאי 1943, אין וועלכער טרוינטער יידן זיינען אוועקגעפירט געוואָרן אויפן זאַמד און דערשאָסן געוואָרן, האט דער לאַגער-פירער,

ווילהאָוז, כדי אונדז צו באַרוייען געזאָגט: "איר דאַרפט קיין מורא נישט האָבן, מער קיין אַקציעס וועלן נישט פאַרקומען, און ווייננדיק מיט זיין האַנט אין דער ריכטונג פונעם זאַמד-באַרג האַט ער זיך אויסגעדרוקט: "היער איסט אייער היי-מאַט, היער קענען זי פופציג יאָרע לעבן".

נאָך זיין צוואַנג, האט מען צו די פּיאַסקעס אוועקגעפירט אונטער די קלאַנגען פון דעם "טאַנגאַ שמייערטיש" - דער טאַנגאַ פונעם טויט - פרויען וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער ד.א.וו. און מיט געזאָגט פון דער "התקוה" האָבן זיי געשריען צו די דייטשן, אז די וועלט וועט זיי באַצאָלן פאַר שלאָגן, פייניקן און הרגענען אומשולדיקע פרויען, און אז דער סוף פון דער דייטשער ממשלה איז גאַנצעט. און מיט אַ געווייזן און מיט דעם התקוה-געזאַנג, האט מען די פרויען דורכגעפירט דורך דער שטאַט אויף די פּיאַסקעס וווּ די מערדערשע דייטשן האָבן זיי אויסגעשאָסן.

הויפטשטורמפירער ווילהאָוז איז אוועק, און אויף זיין פלאַץ איז געקומען הויפטשטורמפירער וואַרצוג. דאָס לעבן אין לאַגער איז אונטער וואַרצוגן פאַרבעסערט געוואָרן. דאָס טעגלעכע שיסן האט זיך אָפּגעשטעלט. די זופע איז בעסער געוואָרן. וואַרצוג האט געזאָרגט דערפאַר, אז דאָס עסן זאל זיין בעסער. ער האט געגרינדעט צוקערייען פאַר די מענטשן אין לאַגער, וווּ מ'האט געקאָנט קויפן סאַדאַ-וואַסער, לעמאַנאַד און ברויט. ער האט אַפילו איינגעפירט אַ זונטיק זאָל מען אַיינאַרדענען טעגן און שפּילן. און ס'האט זיך געדאַכט, אז דער לאַגער איז פאַרביטן געוואָרן אין אַ גן-עדין, אין דער צייט ווען אונדזערע טעג און שעה'ן זיינען געווען געציילטע. ווי ס'האט זיך אָבער באלד ארויסגעוויזן, איז דאָס געווען אַ נייע שיטה אַ נייער סיסטעם, דאָס וואַרצוג-סיסטעם.

דאָס איז געווען דעם 19-טן אָקטאָבר 1943. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין דער מאָרגנדיקער שיכט, וועלכע האט זיך אָנגעהויבן אַרום פיר אַ זייגער אין דער פרי, אין דער סטאַליאר-פאַבריק. איך האָב מיך דעם טאָג נישט גע-זעגנט מיט מיין ברודער, ווייל איך בין אויפגעשטאַנען דריי אין דער פרי. אַרום גיין אַ זייגער בין איך געוואָרן געוואָרן אין דער סטאַלעריי וועגן דער פאַררעטערשער ליקוויר-דירונג פון די שטעטישע בריגאדן, וועלכע וואַרצוג האט געפלאַנט.

איינמאָל אַרויסגייענדיק צו דער אַרבעט גאַרמאַל, ווי יעדן טאָג, האט וואַרצוג באַזאָרגט אז יעדער מאַן פונעם לאַגער זאל באַקומען אַנייעם אַנצוג, נייע שטייגל און אַ נייעם מאַנטל, אזוי אז דער מאַן פונעם לאַגער האט געטראַכט אז ער גייט אויף אַ נייער אַרבעט. און אזוי האט מען אויפגעלאָדן די מענטשן אויף לאַסט-אויטאָס און מ'האט זיי אַרויסגעפירט צו די זאַמדבערג און דאָרט האט מען זיי אויסגעשאָסן. די מענטשן פון שומאַנס בריגאדע זענענדיק אז זיין האָבן נישט וואָס צו פאַרלירן האָבן אויף דעם סטשעלעצקי-פלאַץ זיך געוואָרפן אויף די ס.ס.-לייט און האָבן פרובירט זיך צו ראַטעווען און צו אַנטלויפן. ס'האט זיך אָנגעהויבן אַ גרויס שיסעריי און אין דעם געטוימל זיינען אַ סך מענטשן דערשאָסן געוואָרן. אויך אַ סך ציווילע פון דער גאַס זיינען אומגעקומען. איך האָב געדענקט, אז מיין יינגערער ברודער שלום איז

מיט אנדערע אנטלאפן פונעם סטשעלעצקי-פלאץ און ער לעבט. אבער דאס איז געווען א חלום. עטלעכע וואכן שפעטער, ווען איך בין געגאנגען קריג קליידער, איז מיר אריינגעפאלן אין מיין הענט דאס רעקל פון מיין ברודער, וועלכער איז אזוי יונג אומגעקומען פון דער מערדערשער היטלערישער קויל. דאס רעקל פון מיין ברודער איז געווארן דורכגעווינט מיט טרערן, טרערן וועלכע איך האב נישט פארגאסן בשעת איך האב פארלוירן מיין פאמיליע.

אין לאגער איז געווען אן אויפזעהר, א ייד פון זשאלקווע. ער האט געהייסן שלאסער, א נידעריקער, אן איידעלער יונגערמאן. ער האט זיך בארימט פאר'ן שטורמפירער צילער, אז ער קען פארויס זאגן וואס די צוקונפט וועט ברענגען. צילער האט אים דערפאר ריכטיק אנגעשלאגן מיט זיין בייטש. שלאסער האט אים אבער געזאגט אז אויב ס'וועט זיך באווייזן, אז ער זאגט אים נישט דעם אמת, וועט ער אים מעגן אויפן ארט דערשיסן. ער האט געזאגט דעם שטורמפירער צילער, אז זיין ברודער, וועלכער באדארף זיך איצט געפינען אויפן פראנט, געפינט זיך אין לעמבערג אין א שפיטאל. שלאסער האט אים אויך געזאגט אין וועלכען שפיטאל זיין ברודער געפינט זיך און האט אים געהייסן צופארן אהין און אויסרופן אין קארידאר דעם נאמען צילער, וועט זיין ברודער זיך צו אים אָנרופן. נאך האט ער אים געזאגט, אז ווען ער, צילער, וועט א היים קומען, וועט ער טרעפן א בריוו פון זיין שוועגערין, וועלכע וועט צוגרענען וועגן איר מאן, זיין ברודער.

צילער, פארשטייט זיך, האט אים נישט געלייבט, ער האט אים אויסגעלאכט. ער איז געווען זיכער, אז זיין ברודער געפינט זיך אין פראנקרייך. ער איז אבער דאך געפארן אין דעם שפיטאל אריין וועלכן שלאסער האט אים אנגעוויזן און האט אויסגעפינען אז ס'איז גענוי ריכטיק ווי שלאסער האט אים געזאגט. שלאסער איז געווארן זער פאפולער און צילער האט אים דערפאר געמאכט אלס אן אויפווייזער אין לאגער.

ווען מיין ברודער איז נעלם געווארן אויפן סטשעלעצקער פלאץ, בין איך געגאנגען צו שלאסער און האב אים געפרעגט וועגן מיין ברודער. שלאסער האט מיר געזאגט, אז מיין ברודער איז אומגעקומען דורך א מערדערשער, היטלערישער קויל, און ער האט זיך לאגן נישט געמוטשעט.

אין טאג, ארויסגייענדיק פונעם לאגער, האט מען אונז פארהאלטן. מ'האט אנגעהויבן צו ווכן, צי יעדער איינער געפינט זיך אויפן אפעל. מ'האט אויסגעפינען אז צוויי לאגער מענטשן פעלן, זיי זיינען א פנים אנטלאפן. אזוי ארומוואנדלעך האט מען געפינען צוויי מענטשן וועלכע זיינען נישט געווען רעגיסטרירט אין לאגער. די צוויי זיינען צעריסן געווארן פון ווארצונג הינט.

מיט א פאר טעג שפעטער האט מען געכאפט פינף מענטשן, וועלכע זיינען אנטלאפן פונעם לאגער. דער גוט הארציקער האפטשטורמפירער ווארצונג האט געהייסן אויפשטעלן נעבן דער קאנשטובע פינף סלופעס. צו די סלופעס האט מען צוגעבונדן די מאסאקריטע-צושלאגענע פינף מענטשן, און אזוי צוגעבונדן צו די סלופעס זיינען זיי געהאנגן מיט אן אויפשריפט, אז יעדער וועלכער וועט זיך

פרובירן צו אנטלויפן וועט אומקומען מיט אַזאַ טויט. אזוי זיינען זיי געהאנגען א פאר טעג אין רעגן און אין קעלט, ביז זיי זיינען אויסגעגאנגען פון הונגער.

אין טאג האט זיך דער גרויסער סאדיסט היינז געווענדעט צו דעם אויפזעהר שלאסער און האט פון אים פארלאנגט, ער זאל אים זאגן וואס ס'וועט געשען מיט די יידן וועלכע זיינען נאך פארבליבן אין לאגער. האט אים שלאסער געענטפערט, אז אין איין שיינעם פרימארגן וועט צוקומען דער גוט הארציקער ווארצונג אויף א ווייס פערד און וועט זאגן: "קינדער גייט אַהיים". אבער ליידער האט זיך די ווירקלעכע קייט גאנץ אנדערש באוויזן. דאס לעבן אין לאגער האט זיך בארוויקט אבער נישט אויף לאגן.

אין טאג האט מען ארויסגעגעבן א באפעל, אז די אלע וועלכע האבן געווינט אין דער ד.א.וו. (אויסער דעם לאגער) מוזן זיך אריינציען צוריק אין לאגער אריין. מיר האבן געדענקט, אז אויף דעם צווייטן טאג וועט פארקומען די ליקוידאציע. ס'האט זיך געשאפן א גרויסע פאניקע. נאך דעם טאג ווען מ'האט די ד.א.וו. ארבעטער אריבערגעפירט אין לאגער האב איך מיך ארויסגעגעבן, פון דער פאבריק. איך האב געזען, ווי א סך אנדערע לאגער-לייט דרייען זיך און ווכן א וועג ווי אזוי צו אנטלויפן. די וואך איז פאר-שטארקט געווארן. איך האב געהערט א גרויס שיסעריי, ווייזט אויס, אז א טייל לאגער-לייט האבן געפרוהט זיך דורכצורייסן פונעם לאגער אויסמיידנדיק די וואך. כ'האב געזען ווי די ס-ס-לייט זיינען ארויסגעלאפן ווילד מיט געווער אין האנט און ווער ס'איז אריינגעפאלן אין זייערע הענט האבן זיי געשאסן. א סך לאגער-לייט, וועלכע ס'איז געלונגען זיך דורכצורייסן דורכ'ן פייער זיינען ווידער אריינגעלאפן אין דער פאבריק. א סך פון די לאגער-מענטשן זיינען אזוי אומגעקומען, ווי די ברידער באבאד, א גרויסער פוטבאליסט שטייערמאן, פון לעמבערג.

אויפן צווייטן טאג איז ק'ן ליקוידאציע נישט פארגעקומען, ס'האט זיך באוואקט. ס'איז אבער געווען א שטילקייט פאר א שטורעם. נאך דעם ווי איך האב פארלוירן מיין ברודער האב איך מער נישט געלייבט, אז איך וועל בלייבן לעבן. איך האב פארלוירן דעם מוט. א פאר טעג איידער די ליקוידאציע איז פארגעקומען, האב איך געפרוהט מיט א פריינט, בחו'ע האמער, צוצושטעלן א לייטער ביים הויז פון די עלעקטראמאנטערן, אויף דעם גלאז פון די מויערן האבן מיר ארויפגעלייגט א זאק, און פון דער צווייטער זייט האבן מיר באדארפט זיך אראפלאזן מיט אן עלעקטרישן קלאץ. אבער מיר האבן באמערקט, אז די ס.ס.-לייט האבן דאס אנטדעקט. אזוי איז דער אינציקער וועג, וועלכן מיר האבן נאך געהאט, אויך פארמאכט געווארן. מיר האבן דעם וועג געמוזט אויפגעבן. אזוי זענען מיר צוגעגאנגען אַנגרייטן אַנייעם פלאץ. פרייטיק נאך מיטאג, האבן מיר באדארפט ארויס-פארן קיין לעמבערג מיט איין ס.ס.-מאן צו ברענגען רערן פון א פאבריק. מיר האבן געפלאגט צו הרגענען דעם ס.ס.-מאן אויפן וועג, און פון דאָרט אנטלויפן.

ס'איז געווען פרייטיק 5 א זייער און דער פרי, דער אפעל איז געווען א פארשפּעטיקטער. טרעפנדיק מיין פריינט בחו'ע האמער, האב איך אים געזאגט אז עס געפעלט מיר נישט דער

פארשפעיטקטער אפעל. ער האט מיר געזאגט אז ער האט גערעדט מיט דעם אינושינער, וועלכער האט באדארפט מיט אונדז אנטלויפן, און יענער האט אים פארזיכערט, אז היינט וועט גאר נישט פארקומען. א ביסל שפעטער האב איך געטראפן א אנדערן לאנדסמאן וויינבערגער, ער איז געווען א צושיידער אין בויבערקע. אזוי ווי איך בין מיט אים געשטאנען און גערעדט האבן מיר געהערט א געשריי פון פרויען. מיר האבן געהערט ווי טירן עפענען זיך און דייטשע ס.ס.-לייט, אין העלמעס, מיט אויטאמאטיש געווער אין דער האנט, לויפן אריין אין לאגער. וויינבערג לאזט אראפ דעם קאפ און זאגט: "דאס איז דער סוף, באלד וועלן מיר באקומען א באפעל "הינלעגן" און זיי וועלן אונדז אלע אויסשיסן". דאס בלוט האט מיר אנגעהויבן יאגן אין קאפ אריין, איך האב געזען אז איך האב גאר נישט צו פארלירן. איך בין געלאפן צו די עלעקטרישע דראטן, דאס עלעקטרישע ליכט האט נאך געברענט; ארום פופציק לאגער-מענטשן האבן זיך געווארפן צו די דראטן. כדי מיר לייכטער צו מאכן האב איך אוועקגעווארפן מיין ברויט-זאק מיט מיין מענשאקע, און האב מיך געווארפן אויף די דראטן. יעדער האט געריסן די דראטן, ווי ער האט געקאנט, מיט די הענט, מיט די ציין. דאס בלוט האט גערווען, אבער מ'האט גאר נישט געפילט. אזוי זיינען מיר דורך די ערשטע דראטן; ביי די צווייטע דראטן האב איך מיך פארטשעפט מיט מייע קליידער. די ס.ס.-לייט האבן אונדז פון ווייטנס באשאסן אבער מיר זיינען געלאפן אין די בלאטעס אין דער ריכטונג פון דעם קלעפערטאוער באנהויף צוזאמען מיט אנדערע פריינט פונעם לאגער. צווישן אונדז האבן זיך אויך געפונען מיידלעך, זיי האבן אין די בלאטעס פארלירן זייערע שיך. די קוילן זיינען געפלוין פארביי די אויערן, מענטשן ארום מיר פאלן, און מיר דאכט זיך אז איך בין פארוואנדעט, ווייל ס'איזט זיך בלוט פון מייע הענט.

נאך א שעה לויפן האב איך זיך צו געראטשקעט צו בושאכאוויצער וואלד. אפגעריסן, צעבלוטיקט, הונגעריק, אויסגעמוטשעט בין איך צוגעקומען צו דעם וואלד. ס'זאגט זיך אזוי א וואלד, אבער אין דער אמתן איז עס געווען א קליין וועלדעל. מיר האבן זיך געמוזט דעקן נעבן די ביימער, כדי מ'זאל אונדז נישט זען. אין דער רעכטער זייט פונעם וועלדל איז געווען א דייטשע ווילע. און מיר האבן געקענט הערן פון דער ווילע געזאגט און געלעכטער פון דייטשן. אין דער לינקער זייט איז געווען א פראכאוויטע און מיר האבן געהערט שיסערייען. פון לינקס געפינט זיך דער שאסע, אויף וועלכן מיליטערישע אויטאס זיינען ארומגעפארן און מיר האבן געמוזט זיך דעקן, כדי מ'זאל אונדז נישט באמערקן. ויצנדיק אונטער די ביימער, אויסגענעצט פונעם רעגן, הונגעריק פון א נאנצן טאג, הערן מיר זיך צו די גוואלדא-ווע שייסערייען פון וועלכע עס זיינען דערטרונקען געווארן אין א ים פון בלוט טויזנטער אומשולדיקע מענטשן, די שענסטע בלומען פון דער יידישער יוגנט, אינושעניערן, מוזיקער, מאלער, שריפטשטעלער און אנדערע קינסטלער און ספעציאליסטן.

ביי נאכט האב איך באשלאסן ארויסצוגיין פון דעם וועלד-דעל און איך האב מיך געלאזט אין דער ריכטונג פון

בויבערקע. דערצו האט מען געמוזט דורכגיין דורך לעמבערג. מייע פריינט, וועלכע זיינען געווען מיט מיר האבן מיך געווארנט און געראטן, אז איך זאל נישט גיין. אבער איך האב זיך צו זיי נישט צוגעהערט. זיי האבן מיר געזאגט, אז אלע גאסן זיינען פארשטעלט, און אז איצט איז נישט די צייט צו אנטלויפן. איך האב געזען אז איך האב נישט וואס צו פארלירן און מ'טאר מער נישט ווארטן. און אויב ס'איז מיר באשערט צו לעבן וועל איך אויך בלייבן לעבן אויף דעם וועג. מייע פריינט האבן מיר נאכגעגעבן און מיר זיינען געגאנגען מיט דעם ריכטונג פונעם שאסע. מייע פריינט, דערנענדק א פאליציי-אויטא, זיינען צוריקגעלאפן אין וועלדל אריין. איך, און א לעמבערגער פריינט מיטן נאמען נעבל, האבן זיך באהאלטן אונטער א בוים, און ווען דער אויטא איז אריבער האבן מיר זיך געלאזט אין שטאט אריין קיין לעמבערג מיטן שאסע. ס'איז שוין געווארן טונקל, די נאכט האט זיך צוגערוקט. מיר האבן זיך געקויפט צוויי ברויט און האבן זיך געלאזט צו דער גרינער שראנק כל זמן מ'קען נאך גיין. איידער דער "קערפוי" האט זיך אנגעהויבן. דער וועג פון לעמבערג קיין בויבערקע האט גענומען $6\frac{1}{2}$ שעה.

נאך זעקס און א האלבע שעה זיינען מיר געווען אין שפילשטינע, א דאָרף, דריי קילאמעטער פון בויבערקע. מיר האבן אבער באשלאסן, אז קיין בויבערקע האבן מיר נישט וואס צו גיין. ס'איז אויף אונדז געפאלן דער פחד פון דער אוקראינישער פאליציי, אדער די אוקראינישע זשאנ-דארמער. איך האב אפגעדייט לינקס און דער ריכטונג פון דעם פוילישן דאָרף וואָלאָוע. די נאכט איז געווען א פינצטערע, א שטארק פינצטערע. און מיר האבן פאר-בלאנדזשעט אויסמיידנדיק דאס דאָרף, טרעטנדיק אין די בלאטעס אין וואלד. איך האב נאך באדארפט צוהערן די פארווארפן פון מיין פריינט נעבל, וועלכער האט מיר געזאגט, אז באלד וועט טאג ווערן און מיר וועלן אריינפאלן צו די דייטשן אין די הענט. ער האט מיך באשולדיקט, אז איך האב אים פארפירט און אז איך ווייס נישט ווי צו גיין. ווען ס'איז טאג געווארן האב איך מיך אריינשטירט און געזען ווי איך געפין זיך, און איך בין אנגעקומען צו מיין באקאנטן פוילישן גוי אין וואָלאָוע. ווען איך בין אריינגע-קומען האט דער גוי אויף מיר געעפענט א פאר דערשרא-קענע אויגן און האט מיך געפרעגט פון וואנען איך האב מיך דא גענומען. מ'האט דאך שוין לאנג אויסגעהרגעט אלע יידן און ס'געפינען זיך מער נישט קיין יידן. ווי ער האט געזען אז איך בין צעריסן און צעבלוטיקט, האט ער מיר געוואלט געבן ברויט און מילעך. ברויט האבן מיר געהאט, מיר זיינען אבער געווען דורשטיק, האבן מיר זיך אנגעטרונקן מיט מילך און מיר זיינען אוועק און דער ריכטונג פונעם וואלד. אין וואלד האבן מיר געטראפן גוים, וועלכע האבן אונדז געווארנט, אז מיר זאלן אכטונג געבן, ווייל אין וואלד געפינען זיך פארטיאזנער און אויב מיר ווייסן נישט זייער לאזונג וועלן זיי אונדז שיסן. גייענדיק אזוי אין וואלד זיינען אונדז פלוצלונג אקעגן געקומען די קארטענס און מאטל ערליך. איך קען נישט באשרייבן די רירנדיקע סצענע פון דעם באגעגניש, מען איז ארויף געפאלן איינער אויף דעם אנדערן און מ'האט

די פארטיזאנער קומען ארויס פונעם וואלד

עס שטייען, פון רעכטס: משה נאס, חיים גימפל, מלכה (בת בני) לרר, א. ביטמן (דער איידם פון גרשון ליינוואנד), ישראל קארטן עס ויצן, פון רעכטס: חיים קארטן, משה ערליך, דער פויער וועלכער האט זיי די נאנצע צייט געהאלפן.

יישוב שווייזש, אבער ליידער האבן איך זיך דערווייט פון אן אלטן גוי, וועלכן איך האב בענענט, אז דאס איז ראמאנוב. דא האבן איך געמוזט שנעל ארויס אין וואלד אריין, ווייל ראמאנוב איז געווען איינער פון די געפערלעכסטע דערפער אין דער אומגעגנט, א דארף וואס האט אויסגעהרגעט די יידן נאך איידער די דייטשן זיינען אריין. ווען איך בין אריין צוריק אין וואלד אריין האבן איך שוין געוויסט אין וועלכער ריכטונג איך דארף גיין.

נישט לאנג נאך דעם ווי די יידישע יינגלעך האבן געשאסן קריניצקין, האבן די דייטשן און די אוקראינער געמאכט אן אבאלאוע – אן איבערפאל – אויף דעם שווייזשער וואלד. נאך א דאנק דעם לעשניטשע פון דעם שווייזשער וואלד איז קיין יידיש לעבן נישט פארלוירן געגאנגען. מיר זיינען דעמאלט אנטלאפן אין אן אנדער וואלד, קיין סטאלאווטש. ווען מיר זיינען אהין געקומען, האבן מיר געטראפן פארברענטע בונקערס. ווי עס זעט אויס האבן די דייטשן געפרוהט פארניכטן דאס הייפל איבערגעבליבענע יידן אין די וועלדער.

דאס ביסעל עסן וואס כ'האב מיר געבראכט פון וואלאווע איז באלד אויסגעגאנגען. און אן א געווער האט מען קיין ווערט נישט געהאט אין וואלד. אזוי ווי כ'האב געזען אז איך קען מיר נישט העלפן, בין איך אריבערגעגאנגען צו דער סטרילקער פארצעלאציע צו א גוי מיטן נאמען ניקאלא יעקמישע, וועמען איך האב טובות געטאן ווען איך האב געארבעט אין דעם סטרילקער קאאפעראטיוו. דער גוי האט מיר אפגעטראטן זיין אייגן בעט. דורך אים איז מיר געלונגען צו שיקן בריוו צו באקאנטע גויים; ער האט מיר באזארגט א ביסל געלט און איך האב מיר געקויפט א געווער מיט א רעוואלוער און מיט א סך עסן בין איך צוריקגעקומן אין וואלד אריין.

כ'האב זיך אויך דערווייט, אז אין סטרילקע שטייט א באטאליאן פון רוסישע געפאנגענע, וועלכע זיינען אָנגעטאן אין דייטשע מאנדירן. זיי האבן געהערט, אז מיר געפינען זיך אין וואלד האבן זיי געוואלט זיך אַנשליסן צו אונדז. זיי האבן געהאט געווער און אנדערע וואפן.

געוויינט. אויך האבן איך דאָרט געטראפן איטשי דבורה'ס און אנדערע לאַנדסלייט, וועלכע האבן מיר געהאלפן די ערשטע פּאַר טעג מיט אַ ביסל וואַרמע זופּע.

און דאָ האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אַ ניי לעבן, אָדער בעסער געזאָגט אַ קאַמפּף פאַר לעבן און פרייהייט. דער 19-סטן נאָוועמבער 1943 בין איך אַנטלאָפן פונעם יאַנאווער לאַגער אין לעמבערג. אין וואַלד אַריין בין איך געקומען איין טאָג נאָכדעם – דעם 20-סטן נאָוועמבער 1943. די מענטשן וועלכער האָבן זיך געפינען אין וואַלד זיינען באַשטאַנען פון 2 קלאַסן יידן. איין קלאַס יידן, וועלכע האָבן געהאַט באַקאַנטע גויים אין שווייזש און אומגעבונג און האָבן זיך פון זיי געברענגט לעבענסמיטל און פון דעם האָט מען געלעבט. דער צווייטער קלאַס איז באַשטאַנען פון יידן מיט געווער און וואָפן, וועלכע האָבן געלעבט פון איבערפאַלן, דאָס הייסט זיי האָבן געלעבט פון די לעבענסמיטל וועלכע זיי האָבן גערויבט ביי די גויים אין דער אומגעגנט.

די זעלבע יידן זיינען אויך צוויי וואָכן שפּעטער אַריבער-געגאַנגען צו אַ גוי מיטן נאָמען קריניצקי. מ'איז געווער געוואָרן, אז דער דאָזיקער קריניצקי האָט אויסגעגעבן אַ יידן צו די דייטשן, און די דייטשן האָבן דעם ייד געשאָסן. זיינען אַכט יידישע בחורים מיט געווער אַריבערגעגאַנגען צו דעם קריניצקי, זיי האָבן אים קודם גוט צעשלאָגען און דערנאָך האָבן זיי אים געשאָסן. זיין פרוי האָבן זיי געזאָגט, אז יעדער גוי וועלכער וועט אויסגעבן יידן וועט האָבן דעמזעלבן סוף. די טאָט פון די יונגע לייט האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין דער געגנט. די טאָט האָט געראַטעוועט אַ סך יידן, וועלכע זיינען נאָך געלעבן באַהאַלטן ביי גויים. ווייל גויים, וועלכע האָבן געלויבט, אז זיי וועלן באַקומען אַ באליוונג פאַר אויסגעבן אַ ייד האָבן מורא באַקומען דאָס צו טאָן, און זיי האָבן געפרוהט אויסצובאַהאַלטן די יידן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר זייער אייגן לעבן. איך, נישט האָבנדיק קיין געווער, אָפּגעריסן, נישט האָבנדיק קיין געלט און נישט האָבנדיק קיין באַקאַנטע גויים אין שווייזש, האָב מיר געליגן אַ באַיאָנעט און מיט דעם באַיאָנעט האָב איך מיך געלאָזט גיין קיין וואַלאָווע, דאָרט וווּ איך האָב געהאַט באַקאַנטע גויים. אין דרויסן איז געווען ווינטער, אַ שניי, אַ גרויסע קעלט. כ'האָב זיך מיטגענומען אַ רוקזאַק און בין געקומען צו באַקאַנטע גויים ביי נאַכט. די גויים האָבן מיר געהאַלפן. זיי האָבן מיר געגעבן גרויסן און אנדערע עסנוואַרג, מיט וועלכע איך האָב מיר אָנגעפילט מיין רוקזאַק. אָבער דאָ אין דאָרף בין איך אָפּגעשטעלט געוואָרן דורך אַ וואַך, וועלכע איז אַרומגעפאַרן רייטנדיק אויף פערד, וועלכע האָבן מיך געוואַלט פאַרהאַלטן. איך האָב אַרויסגעכאַפט מיין באַיאָנעט און בין אַנטלאָפן אין וואַלד. פון שרעק האָב איך פאַרלוירן מיין וועג און איך האָב אַ נאנצע נאַכט געבלאָנדזשעט אין וואַלד. די נאַכט איז געווען אַ פינצטערע, כ'האָב נישט געוויסט וווּ איך געפין זיך. איך האָב געבלאָנדזשעט אין וואַלד גרוב-אריין גרוב-ארויס, מיין העמד איז געווען נאַס פון שווייס, פון לויפן, און ווען איך בין געבליבן שטיין, איז דאס העמד צוגעפרוירן געוואָרן צו מיין לייב. אזוי בין איך געגאַנגען אַ נאַנצע נאַכט. אין דער פרי האָב איך געהערט דאָס האַווקען פון אַ הונט. איך האָב געמיינט דאָס איז דער

המשחית

אלואיל

דעם שטראס פון ביידע זייטען פונעם וואלד האָבן מיר געזען אז אַ קליינע אָפטיילונג פון דייטשן פאַרט צוריק אויף לאַסט־אויטאָס. מיר האָבן זיי באַשאַסן פון ביידע זייטן אומדער־וואַרט. זיי זיינען אַראָפּגעשפרונגען פון די אויטאָס און האָבן אָנגעהויבן לויפן, נישט וויסנדיק דוהיין. די דייטשן זיינען אויסגעשאַסן געוואָרן. מיר האָבן ביי זיי צוגענומען די קליידער און וואָס ס'איז נאָך וויכטיקער, דאָס געווער, און מיר זיינען צוריק אין וואַלד אַריין. דאָס איז געווען דער ערשטער פּאַל, אז מיר האָבן געהאַט אַ מעגליכקייט צו קעמפן מיט דייטשן, אין דער צייט ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זיך צוריקציען, אין דער ריכטונג פון לעמבערג. שפּעטער זיינען מיר אַריין געגאַנגען אין שווייזשער דאָרף אַריין און דאָ האָבן מיר געהאַט אַ קאַמפּף אויך אין דאָרף - מיט אַן אָפטיילונג פון דער דייטשער אַרמיי. די אָפטיילונג איז פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט טאַנקען און אַרטילעריע און מיר האָבן געמוזט זיך צוריקציען אין וואַלד אַריין, ווייל קעמפן קעגן אַרטילעריע און טאַנקען האָבן מיר נאָך נישט געקענט.

דאָ אין וואַלד איז צו אונדז געקומען איטשי קאַרטען און האָט אונדז געזאָגט, אז די רוסן געפינען זיך שוין אין בויבערקע און אז מיר קענען פריי אַהינגיין. איך, וועלכער בין געווען דער איינציקר בויבערקער אין דער פאַרטיזאַנקע, בין געווען דער ערשטער פאַטרול, וועלכער האָט געפירט די פאַרטיזאַנקע קיין בויבערקע. אין בויבערקע האָב איך געטראָפן מאַנעק קרויטהאַמער אין פוילישן קלויסטער. איך האָב אויך געטראָפן מוינע ערליך. מיר האָבן איבערגענומען די שטאָט. די אַלע גוים וועלכע האָבן איבערגענומען די יידישע הייזער זיינען אַנטלאָפן אָדער זיי האָבן זיך באַהאַלטן.

איך האָב דאָס איבערגעגעבן אונדזערע מענטשן. אויפן נעכסטן טאָג בין איך געקומען מיט איטשי קאַרטען צו דער סטרילקער פאַרצעלאַציע. פון דאָרט האָבן מיר באַדאַרפט אריבערגענומען די רוסישע געפאַנגענע אין דייטשע מונדיין מיט געווער אין וואַלד אַריין. אָבער ליידער זיינען זיי מיט אַ טאָג צוריק אַוועקגענומען געוואָרן פון די דייטשן. אזוי האָבן מיר פאַרלוירן די מעגליכקייט צו באַקומען נאָך אַ פאַר הונדערט מענטשן צו די פאַרטיזאַנער.

מיין לעבן איז פאַרבעסערט געוואָרן. איך בין נישט מער געווען דערזעלבער מענטש. איך האָב געהאַט אַ געווער, איך האָב געהאַט אַ רעוואָלוער, יעדער איינער איז געוואָרן מיין פריינט. יאָסל פאַגעל האָט מיר אויפגענייט אַ רעקל. יעדער איינער וועלכער האָט מיך פריער נישט געוואָלט קענען איז געוואָרן מיין בעסטער פריינט. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ פאַרטיזאַנקע און איך בין דאָרט געוואָרן אַ מיטגליד. דער פריער פון דער פאַרטיזאַנקע איז געווען איינער וואָס מ'האַט לכתחילה געגלויבט אז ער איז אַ פאַליאק, אָבער ווי ס'האַט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז ער געווען אַ ייד אַ געוועזענער אוניבערויטעט פראָפעסאָר.

אין דער פאַרטיזאַנקע האָבן זיך געפינען יידן און פאַליאקן מיט געווער. דאָס לעבן אין דער פאַרטיזאַנקע איז געווען גאַנץ אַנדערש. איך האָב קיין זאָרג נישט געהאַט וועגן עסן. די פאַרטיזאַנקע האָט געקעמפט מיט אוקראַינישע באַנדעס. מיט אַ פאַר וואָכן פריער האָבן מיר געהערט, אז ס'וועט פאַרקומען אַן אָבלאווע אין שווייזשער וואַלד. מיר זיינען אריבער אין כאַניטשאַווער וואַלד אַריין מיט אונדזערע וואָפן. אין כאַניטשאַווער וואַלד זיינען געווען פיל מער יידן ווי אין שווייזשער וואַלד. אין דרויסן איז געווען קאַלט. אַנשטאָט צו זיצן אין וואַלד זיינען מיר אַריין אין פוילישן דאָרף אַריין. די פאַליאקן וועלכע האָבן מורא געהאַט פאַר איבערפאַלן פון די אוקראַינער, האָבן זיי אונדז אַריינגעלאָזט און גוט אויסגענומען.

אין מיטן דער נאַכט האָט אונדז אויסגעוועקט אַ גרויס שיסעריי. די אוקראַינער האָבן אַרומגענומען כאַניטשעוו. זיי האָבן אָנגעצונדן דאָס דאָרף אַרום־און־אַרום. מיר האָבן זיך געפינען אַרומגענומען פון אוקראַינער, וועלכע האָבן געברענט און געהרגעט פאַליאקן, און מיר זיינען אין דער מיט. אַלע פאַליאקן וועלכע האָבן געהאַט וואָפן האָבן צוזאַמען מיט אונדז געקעמפט קעגן די אוקראַינער ביז אין דער פרי. די אוקראַינישע באַנדערקאָוצעס האָבן אַפילו געהאַט קאַנאָנען.

אין דער פרי האָט זיך באַראַיקט. די אוקראַינער האָבן זיך צוריקגעצויגן, און מיר יידן האָבן זיך צוריקגערוקט אין וואַלד אַריין. מיר האָבן געזען אַ שרעקלעך בילד. די אוקראַינער האָבן חרוב געמאַכט אַ האלבן דאָרף. זיי האָבן איבערגעלאָזט פאַרברענטע הייזער, פאַרברענטע בהמות און פאַרברענטע פערד און פאַרברענטע מענטשן. מיר זיינען צוריקגעגאַנגען אין שווייזשער וואַלד אַריין.

דער פראָנט דערנענטערט זיך. דייטשיש מיליטער הייבט אָן צוריק צו גיין. אונדזער פאַרטיזאַנקע האָט גענומען אַנטויל אין קאַמפּף קעגן דער דייטשער אַרמיי. אונדזער אָפטיילונג פון דער פאַרטיזאַנקע איז אַריבערגעגאַנגען קיין סטאָק. אויף

מיר האבן זיך איינגעארדענט. מיר האבן אפילו געוואלט באקן ברויט. אבער דעם צווייטן טאג האט זיך אנגעהויבן דער נענטערן דייטשיש מיליטער. קודם האבן מיר געמיינט, אז ס'איז א קליינער פאטרויל. מיר האבן אויפגעשטעלט מאשין-געווער נעבן יהושוע דרייער, נעבן רוסישן קלויסטער און אויף דער קאזנע. אבער באלד האט זיך ארויסגעוויזן אז א גרויסע קראפט דייטשן מיט טאנקען און ארטילעריע קומען נאענטער און מיר האבן זיך צוריק געצויגן אויף דער קאזנע. א סך מיטגלידער פון אונדזער פארטיזאנקע האבן פארלוירן זייער לעבן אין דעם קאמפף מיט די דייטשן. פון דער קאזנע, ליפנדיק דורך דער צענעלני, זיינען מיר ווידער אריין אין וואלד אריין, אין דער דעמבינע. דאס וואלד איז אבער צו קליין. דער אנפירער פון דער פארטיזאנקע האט געגעבן א באפעל אז מיר מוזן זיך צוריקציען אין שוירזשער וואלד אריין. מיר האבן באדארפט דורכגיין דורך שפילטשינע, מיר האבן אבער נישט געוואלט אין וועלכע הענט שפילטשינע געפינט זיך. האבן מיר אלזא ארויס-געשיקט א פאטרויל קיין שפילטשינע. דער פאטרויל האט אויסגעפונען אז אין שפילטשינע געפינען זיך די רוסן. די רוסן האבן אונדז איבערגעשיקט קיין פרעמישלאן. דאָרט האט מען ביי אונדז צוגענומען דאָס געווער און מ'האט אונדז געגעבן פאפירן אז מיר זיינען געווען פארטיזאנער. די אלע יידן וועלכע זיינען געווען אין דער פארטיזאנקע זיינען געוואָרן פאליציאנטן ביי די רוסן. איך האב באקומען א שטעלע אין וואַיען-קאמאט (קריגס קאמיסאריאַט) אין פרעמישלאן. די שטעלע האט מיר געהאלפן אז איך זאל נישט באדארפן גיין צום רוסישן מיליטער. די רוסן האבן זיך גאָרנישט גערעכענט מיט דעם אז ס'זיינען כמעט נישט געבליבן קיין יידן, זיי האבן מאַביליזירט די יידישע איבער-געבליבענע יינגלעך און האבן זיי אוועקגעשיקט אין פראַנט אַריין. א סך יידן וועלכע האבן אזוי פיל מיטגעמאַכט אין די שווערע צייטן פון דער מלחמה און האבן ענדלעך איברגעלעבט די נאַצישע עמלקים זיינען געפאלן אין רוסישן פראַנט. אזוי האט פארלוירן זיין יונג לעבן ירוחם שליידער, שוין נאך דער באפרייונג, אלס א רוסישער סאלדאט אין פראַנט.

אויך אין די לעצטע שעה'ן פאר דער באפרייונג איז אומגעקומען עקיבא וואסערס זון, משה וואסער, וועלכער איז געווען אין יאגאווער לאגער ער האט דאָרט א סך

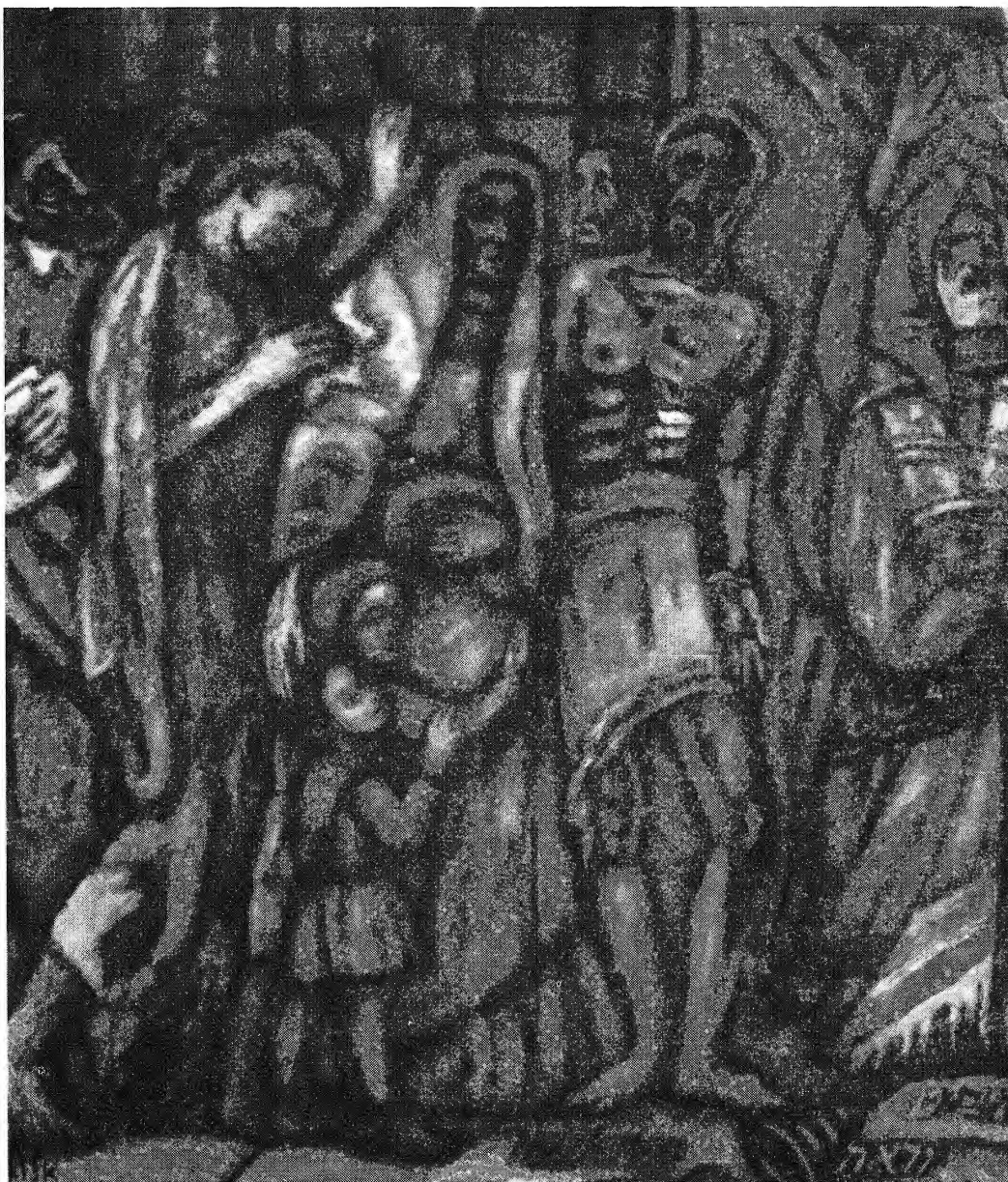
מיטגעמאַכט, ער האט אבער נישט זוכה געווען באפרייט צו ווערן. די לעצטע מינוט איז ער אומגעקומען. די איבערגעבליבענע יידן האבן געלעבט צוזאַמען אין בויערקע. זיי האבן איינגעזען אז זיי האבן דאָרט מער נישט וואָס צו טאָן. אין איין שיינעם טאג האבן זיי זיך אלע אויפגעהויבן און אוועקגעפאָרן, אלס פוילישע בירגער, קיין פוילן, קיין קראָקע, און פון דאָרט שפעטער קיין דייטשלאַנד. פון דייטשלאַנד איז א טייל פון זיי געפאָרן קיין ישראל – די אנדערע קיין אַמעריקע.

מיין חלום איז געווען צו פאָרן קיין ישראל. אין קראָקע האב איך געאַרבעט אין דער עלייה ב'. די טויערן פון ישראל זיינען געווען פאַרמאַכט. יידן זיינען געזעסן אין די ד.פ. קאַמפּס. איך, ווייל איך בין געווען אין דער פאַרטיזאַנקע, האט מען מיך באַשעפטיקט מיט איבערפירן יידן איבער דער גרענעץ. מ'האט אויסגעאַרבעט פאַרשידענע פאַפירן און איך מיט מיינע פאַרטיזאַנער פאַפירן האב איבערגעפירט יידן פון קראָקע קיין סלאָוואַקיי, קיין בראַטיסלאַו. אונדזער אויפגאַבע איז געווען אריבערצופירן יידן אויך אויף אן אומלעגאַלן אופן קיין ישראל. מיך האט די ציוניסטישע ארגאַניזאַציע נישט געלאָזט פאָרן קיין ישראל, ווייל זי האט געטענהט אז זי דאַרף מיך האָבן דאָ אין פוילן, ביי דער אַרבעט אין דער עלייה ב'. איך האב פארלוירן מיין געדולט. מער האב איך נישט געוואלט בלייבן אין פוילן און נישט אין דייטשלאַנד. איך האב זיך רעגיסטרירט צו פאָרן קיין אַמעריקע. ס'איז מיר געלונגען צו באקומען פאַפירן און צו קומען מיט דער "מאַרין פלעטשער", מיט אן אַמעריקאַנער מיליטערישער שיף אין יאָר 1947 קיין אַמעריקע.

אינטערעסאַנט, ווען איך בין געווען אין יאָר 1962 אין ישראל, האב איך באַגעגנט אַ פרוי מיטן נאָמען כהן, וועלכע האט מיך דערקענט און האט מיר געדאַנקט פאַר דעם וואָס איך האב זי איבערגעפירט די גרענעץ פון פוילן קיין בראַטיסלאַו (פרעשבורג). דאָס איז פאַר מיר געווען אַ גרויס דערלעבניש, ווייל די פרוי כהן איז געווען איינע פון הונדערטער פרויען און מענער, וועלכע איך האב איבערגעפירט פון קראָקע קיין פרעשבורג. און האב זיך נישט פאַרגעשטעלט, אז נאָך 17-18 יאָר וועל איך ערשט ריכטיק פילן דעם טעם פון דער אַרבעט פאַר דער עלייה ב'.

(דערקלערונגען צום בילד פון זייט 218)

בכל דור ודור כמו רשעים שביקשו לכלות את עם ישראל. אי-אפשר לשכוח את השואה הגדולה של טבח שש מאות ריבוא מישראל, כי גדולה השרפה ששרפה את בית ישראל. ומי הם יצורי-אנוש אלה שהובלו למות על-ידי היטלר ימ"ש והרעים שקדמו לו בדברי הימים? הריהם הקרובים והאהובים עליו ביותר. והאמן, כשניגש לביצוע תמונת-הקיר הגדולה שלו, החליט להעלות לגג עיניהם של היהודים בני דורו את דמויות הנאהבים והנעימים שנשחטו ונשרפו על-ידי העומדים עלינו לללותנו. אלה דמויות בני משפחתו — אותם הוא זוכר מילדותו. יהודי עיירתו הם. קרוביו, עצם מעצמו ובשר מבשרו הם, שהעלו על המוקד. קרוביהם של כל היהודים באשר הם שם, המסתכלים בתמונה זו.

בכל דור ודור

כי לא אחד בלבד עמד עלינו לכולתנו
אלא בכל דור ודור עומדים עלינו לכולתנו
והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם

(דערקלערונגען צום בילד געפינט זיך אויף זייט 217)

MILLET-BERNSTEIN SHIRLY

commemorates

WILLIG DAVID, Son of LEIB WILLIG and wife
 WILLIG CHAVAH, Daughter of SHMIEL TUNE
 WILLIG SHMIEL, Son of DAVID WILLIG
 WILLIG CHANAH, Daughter of DAVID WILLIG

NASS MORRIS and BERNARD

commemorate

FAND HERSH, Father
 FAND (NASS) CHANA GOLDE, Mother
 NASS SCHULIM, Brother   NASS SARA, Sister
 NASS SOLOMON, Uncle and 1 child
 FAND WOLF, Uncle   STERN HERSH, Uncle
 MENCZ MARCUS, Uncle   STERN YITA, Aunt
 MENCZ REIZL, Aunt and 3 children
 NASS BRONCIE, Aunt and 2 children
 NASS SARA, Aunt and 2 children
 NASS LEAH, Aunt and 2 children
 HORNING MOISHE, Uncle
 HORNING HUDEL, Aunt and 2 children
 GINSBERG JACOB, Cousin with daughter
 GINSBERG SIME, Cousin with three children

ROCK JONAS

commemorates

ROCK RIVKE, Sister
 ROCK CHAYEH, Sister
 KUTZEN ZISHE, Brother-in-law
 ROCK FEIGE, and 2 children

SAFRAN HERSH

commemorates

SAFRAN SIME, Mother
 SAFRAN (FUCHS) RUCHTCHE, Wife
 SAFRAN CHANAH GITEL, Daughter
 SAFRAN CHAIM L. Son
 SAFRAN CHAYEH HENIE, Daughter
 SAFRAN JEHOASHUA, Uncle and entire family
 HORSHWSKY ZALMAN, Uncle and entire family
 NASS ROCHEL, Aunt and family
 NASS SCHLOIME, Uncle and family
 NASS HERSH, Uncle and family

SCHLEIDER JOSEPH

commemorates

SCHLEIDER MOISHE LEIB, Father
 SCHLEIDER SURCHE, Mother
 SCHLIDER GERSHON, Brother
 SCHLEIDER MINIE, Sister
 SCHLEIDER FRIEDA, Sister
 KARTEN HENIE, Sister
 KARTEN JACOB, Nephew
 KARTEN DVOIRELE, Niece

SMITH RUBIN

commemorates

STERN-SCHMIER TAUBE, Sister and 3 children

PROGRESIVE BOIBERKER YOUNG MENS**BENEVOLENT SOCIETY**

commemorates

ALL BOIBERKE LANDSLEIT SLAIN BY THE
 NAZIS IN BOIBERKE AND ELSEWHERE

TURKISH Mrs. ESTHER

commemorates

EHRE SUMER, with Wife and children
 HORWITZ MOSES, with Wife and children
 HORWITZ CHASKEL, with Wife and children
 DAM MEIER, with Wife and children
 DAM LIPE, with Wife and children
 EHRE MOSES, with Wife and children
 EHRE MENDEL, with wife and children
 HORVITZ CHAYE, with entire family
 HORVITZ RIVKA, with husband and children
 WIND YISRUEL-MENDL, and entire family

ZWEBEN FLORENCE

commemorates

ZWEBEN AVROMTCHI, Father
 ZWEBEN ISIDOR, Brother
 ZWEBEN ROISE, Sister-in-law
 ZWEBEN JACOB, Nephew
 ZWEBEN DAVID, Brother
 ZWEBEN NANCY, Niece
 ZWEBEN ROISE, Niece
 ZWEBEN ITCHE, Nephew
 ZWEBEN HELEN, Sister
 ZWEBEN SARAH, Sister
 ZWEBEN SAM, Nephew
 ZWEBEN JANEK, Brother-in-law
 ZWEBEN MUNDEK, Brother-in-law

ZUCH HERMAN

commemorates

ZUCH FAMILY

ZUCH MALVINA

commemorates

MOHL FAMILY
 ERDEN FAMILY

ZIPORA PERLSTEIN

commemorates

ROCK JONAS (the only survivor of the Rock
 Family), who died recently in New-York.

KARTEN ALTER, Son
KARTEN SARAH, LEIBEL
KARTEN ABRAHAM, Cousin and entire family
KARTEN ISIDORE

KARTEN-GROSSBERG JULIA

commemorates
GROSSBERG MOISHE, Father
GROSSBERG BINA, Mother
GROSSBERG ROIZE, Sister
REICHBACH REISELE, Aunt and 6 children
SCOWRON FRIDA, Aunt and 2 children
LICHTER MAITE, Aunt and her husband
LICHTER AVRUM, Cousin
LICHTER LIPE, Cousin
LICHTER ITCHE, Cousin

KARTEN ISIDORE

commemorates
KARTEN MOISHE, Father
KARTEN DVOIRE, Mother
KARTEN SHLOIME, Brother with wife and children
KARTEN FRADL, Sister and 3 children
SCHILDKRAUT JOSL, Brother-in-law
KARTEN HERSH, Brother and 2 children
SCHILDKRAUT HENIE, Aunt and 3 children
SORGEN FISHEL, Uncle and 2 children
STERZER ELCIE, Aunt
SORGEN FRIDE, Aunt
HERMAN SARAH, Cousin and 2 children
KARTEN PESHE, Cousin and 3 children

KARTEN ITCHE

commemorates
KARTEN HENIE SCHLEIDER, Wife
KARTEN YANKEL, Son
KARTEN DVOIRE, Daughter
KARTEN MOISHE, Father
KARTEN DVOIRE, Mother
KARTEN SHLOIME, Wife and 6 children
KARTEN FRADL, with Husband and 3 children
KARTEN HERSH, Brother
SORGEN FISHEL, Uncle and entire family
HERMAN SARAH, Aunt and family
KARTEN MALKE, Aunt and family

KESSLER MOSES

commemorates
KESSLER SARAH, Mother
KESSLER BEILE, Sister
KESSLER ESTHER, Sister
SCHMIR SHLOIME, Cousin and family
SCHMIR YITTE, Cousin and family
GETREU CHANAH, Aunt and family

KRATTER EMANUEL

commemorates
KRATTER LEITCHE, Aunt

KRATTER MARVIN

commemorates
KRATTER-ROTH, MEHMEL, Great aunt and her
two daughters

KRATTER MAX

commemorates
KRATTER YISROEL, Father
KRATTER CHANAH, Mother
KRATTER REISEL, Sister, brother-in-law and 4
children
KRATTER JOINEH, Brother, sister-in-law and 7
children
KRATTER SHLOIME-JOSEF, Brother, sister-in-law
and 3 children
KRATTER SHERKE, Sister, brother-in-law and 1
child

MARCUS BERNARD

commemorates
MARCUS LEIBISH, Father
MARCUS SARAH, Mother
MARCUS CHANAH, Sister
MARCUS GENYA, Sister

MARCUS SAM

commemorates
MARCUS MALCIE, Sister-in-law
MARCUS SHYMON, Nephew
MARCUS CHANAH, Niece
FRANKFURTER ESTHER, Sister
FRANKFURTER JACOB, Nephew
FRANKFURTER MIREL, Niece
GRAEBEL ROISE, Sister
GRAEBEL FROYIM, Nephew
GRAEBEL BERNARD, Nephew

MESSING-SOPOLSKY GITEL

commemorates
MESSING EFROYIM, Father
MESSING DORA, Step mother and children
MESSER MARCUS, Relative
MESSER JACOB, Relative and children
MESSER ISAK, Relative and children
HELPER ELKIE, Relative and entire family

MOHL MILTON

commemorates
MOHL FAMILY
ERDEN FAMILY

CHAYIM SIMCHE ben YIZCHACK with wife and
child
HERSH ben LEIB with wife CHINKE Daughter
ESTER and children
MOSHE ben LEIB with wife FEIGE and children
SHMELKE ben LEIB with wife and child
LEIB ben SIMCHE
MENDL ben DAVID with wife
CHAYE bath DAVID with husband
DWOJRE bath DAVID with husband
YOINE ben MOTL
LAYE bath MECHL
REYSEL bath MECHL
MECHL ben ELY WOLF
ELY WOLF, The father

FISCHER CHAYIM

commemorates
FISCHER SARAH, Mother
FISCHER PEARL, Wife and child
RAPP BEILE, Sister, Husband and 2 children
HERBST MARCUS, Uncle, wife and 5 children
SHNAPP LIPKA, Aunt and 6 children
PELTZ SARAH, Aunt and 8 children
FISCHER SHLOIME, Uncle wife and 2 children
BELLER HERSH, Father in law, wife and 6 children
GALLER MENACHEM, Brother in law, mother, wife
and child

FISHER Dr. ISIDOR

commemorates
FISHER CHAYE, Sister-in-law
FISHER RACHEL, Niece
FISHER SHERKE, Niece
FISHER YSRUEL LEIB, Nephew
FISHER MINDL, Sister with husband CHAYM
FISHER MOISHE, Nephew
FISHER YSRUEL LEIB, Nephew

FISCHER MOISHE

commemorates
HERBST BERIL Friend, and his entire family

FLUSS SELIG

commemorates
FLUSS HENIE, Mother
WYNTER ROSHE, Sister
WYNTER YANKEL, Brother in law
FLUSS SYME, Sister
FLUSS KEILE, Sister
STERZER ELKA, Aunt
STERZER AARON, Uncle
FRADEL MENDL and children

FOGEL JOSEPH

commemorates
VOGEL HELLA, Wife
VOGEL MANYA, Daughter
VOGEL HERSH, Brother
WERBNER SHEINDEL, Sister and family
KLEIN PEPY, Sister and family
MANTEL YSRUEL
SHILDKRAUT PINIE, with wife and children
SHILDKAUT SAMUEL, with wife and children

GEWANTER NATHAN

commemorates
ALL OF HIS RELATIVES

GIMPEL ISRAEL and MAYER

commemorate
GIMPEL SUMER, Father
GIMPEL SHPRINTZE, Mother
GIMPEL ETHEL, Sister
BIMPEL DWOIRE, Sister
GIMPEL HINDE, Sister with husband and children
GIMPEL TAUBE,
SCHACHTEL LEIB, Brother-in-law and children
HOLTZMAN MORDCHE, Nephew

HABER ABRAHAM and JULIUS

commemorate
TANNENBAUM PESHA, Niece and children
TANNENBAUM MORDCHE, Nephew
HOLTZMAN CHANCHE, Niece and her children
HOLTZMAN MORDECHE, Nephew

HAUSTOR WILLIAM

commemorates
LANGROTH NACHMAN, Relative
SCHILDKAUT ROCHEL, Relative and her children

HELPER SIDNEY

commemorates
TENENBAUM PESHE, Sister and children

KARTEN CHAYIM

commemorates
KARTEN MOISHE, Father
KARTEN DVOIRE, Mother
KARTEN SHLOIME, Brother
KARTEN SHMUEL, Brother
KARTEN-KRAUTHAMER, FRADEL, Sister
KRAUTHAMER JOSHE, Brother-in-law
KARTEN HERSH, Brother
KARTEN DVOIRE, Daughter

JEWISH VICTIMS OF THE NAZI HOLOCAUST FROM THE BOIBERKER AND SURROUNDING COMMUNITIES WHO ARE HEREWITH COMMEMORATED BY RELATIVES IN THE UNITED STATES

BAUM MORRIS

commemorates

BAUM LEIBISH And his family

BERGWERK MR. and MRS. SAMUEL

commemorate

BERGWERK JONE HERSH, Father

BERGWERK HENIE, Mother

BERGWERK ESTHER, Sister

BERGWERK HUDEL, Sister

BERGWERK MARIAM, Sister and all their children

BERGWERK GITEL, Sister

BERGWERK MOISHE JIDAH, Brother

KRYNIKOF AARON, Brother

KRYNIKOF ETHEL, Sister

KRYNIKOF ETHEL, Sister

KRYNIKOF SAMUEL, Nephew

KRYNIKOF PERL, Niece

BIER SAM

commemorates

RENER RUVEN, Relative

RENNER MALKE, Relative

RENNER JOSEL, Relative

RENNER YANKEL, Relative

RENNER CHAIM, Relative

GREEN MOISHE, Relative

GREEN FEIGF, Relative and her family

GREEN MEIER DAVID, Relative

GREEN MALKE, Sister

BOIBERKER SICK AND BENEVOLENT SOCIETY

commemorates

ALL BOIBERKER LANDSLEIT SLAIN BY THE NAZIS IN BOIBERKE AND ELSEWHERE

EHRENZWEIG HERMAN

commemorates

EHRENZWEIG FISHEL, Father

EHRENZWEIG-GROSS SIME, Mother

EHRENZWEIG GOLDE, Sister

EHRENZWEIG ROIZE, Wife

KATZ MENDEL, Uncle

KATZ MANIE, Cousin

KATZ DORA, Cousin

Allweil

על שבר בת עמי

(Lamentations)

EHRlich MOISHE

commemorates

EHRlich SENDER, Grand father

EHRlich BERL, Father

EHRlich SARAH, Mother

EHRlich LEIZER, Brother

EHRlich AVROHOM, Brother

EHRlich ROISE, Sister

EHRlich BRONIA, Sister

EHRlich CILKA, Sister

EHRlich LEIBISH, Cousin

EHRlich CHAJTSHE, Cousin

ENGELBERG JULIUS

commemorates

ENGELBERG HERSH, Brother and his family

FEDER CHASYA

commemorates

LOSER ben YIZCHACK and wife YITTE

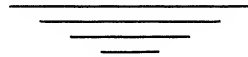
MANES ben YIZCHACK with wife ELKE and two

children

DAVID ben YIZCHACK

PEARL bath YIZCHACK with husband and children

JEWISH VICTIMS OF THE NAZI HOLO-
CAUST FROM THE BOIBERKER
AND SURROUNDING COMMU-
NITIES WHO ARE HEREWITH
COMMEMORATED BY RE-
LATIVES IN THE
UNITED STATES

intended for him of course. We were sure that he would say: "Well during this night a real Miracle happened at the Shrine of Reb Meyer Baal Haness."

Attending the services at the Beth Sefer Realli in Haifa, where my three children attended classes, Julius and his brother Sam had a real treat, for they met at the services Meyer Dingot, who was their teacher at the Public School in Boiberke. When we met him he was teaching English at the Beth Sefer Realli. Naturally they were all delighted to meet after an absence of a quarter of a century.

We all sent a delightful evening at Dingot's house, where he and the guests exchanged reminiscences. The following day Dingot related how when the war broke out in 1914, he was still teaching in Boiberke; later he was drafted into the Austrian army, was captured by the Russians, and after the war found himself in Harbin, Manchuria.

At first he thought of returning to Boiberke, but he soon realized that it was no longer part of Austria, since Poland became a sovereign state. But at the same time the press brought

the news that Great Britain was to get the Mandate over Palestine, and he was hesitating between Palestine and America. He wrote to New York to his Bolechover landsman Bernard Semel to send him papers and passage money. However just as he began to fill out his papers for America, something snapped in him and he decided then and there to go to Palestine.

He had no trouble adjusting and having learned English while in Harbin, he secured a position as a teacher of that language. The Beth Sefer Realli, a high school in Haifa where Dr. A. Biram was Director, was Dingot's home for more than thirth-five years.

His wife who was much more Pole than even he was, at first was reluctant to go to Palestine, once she got there she became one of the most ardent lovers of Eretz Israel.

Later, when he received his Doctorate, Dingot, who was never interested while in Boiberke in anything that smacked of the Jewish religion, became a pious Jew. He lived a ripe old age. When he passed away while still teaching, he left as a legacy to the State of Israel his only son, who is a successful and able physician in Israel.

Allweil

"למה לנצח תשכחנו" (Lamentations)

the red blanket, but not Beril. The secretary of the Kibbutz, Zvi Neumann, also a Galitzianer landsman, (I believe he comes from Tlumach) at first invited us to have a bite and then directed us to walk to Mount Gilboa, where Beril and the sheep were resting. As Sam Marcus and Morris Walter marched ahead of us, Julius began to relay to me what he learned in Boiberke at the Cheder of Efroyim "Melamed" (the teacher). Julius recalled that Efroyim was about only Melamed (teacher) in Boiberke who loved to teach his pupils the history of the Prophets, but many fanatics in Boiberke would never entrust their children to Efroyim, since they didn't want their young children at an early age to learn about the Prophets. Julius learned about the Prophets in Yiddish, and since he had a wonderful memory, while we walked towards Mount Gilboa, he began to recite the lamentation of David when he was informed that his friend Jonathan and King Saul his father, were slain by the Philistines.

"Thy beauty, O Israel, upon thy high places is slain;
How are the mighty fallen;
Tell it not in Gath,
Publish it not in the streets of Ashkelon;
Lest the daughters of the Philistines rejoice,
Lest the daughters of the uncircumcised triumph.
Ye mountains of Gilboa,
Let there be no dew nor rain upon you,
Neither fields of choice fruits;
For there the shield of the mighty was vilely cast away,
The shield of Saul, not anointed with oil.
From the blood of the slain, from the fat of the mighty,
The bow of Jonathan turned not back,
And the sword of Saul returned not empty.
Saul and Jonathan, the lovely and the pleasant
In their lives, even in their death they were not divided;
They were swifter than eagles,

They were stronger than lions,
Ye daughters of Israel, weep over Saul,
Who clothed you in scarlet, with other delights,
Who put ornaments of gold upon your apparel.
How are the mighty fallen in the midst of the battle;
Jonathan upon thy high place is slain;
I am distressed for thee, my brother Jonathan;
Very pleasant hast thou been unto me;
Wonderful was thy love to me
Passing the love of women.
How are the mighty fallen,
and the weapons of war perished;

Reaching Mount Gilboa, we met Beril and his flock of sheep, and in the course of our conversation, we discovered that Beril was in the process of compiling material for his book on sheep breeding, which today is the manual on the subject in Israel.

We returned to Beth Alpha to pick up our car and left for Tiberias. We stayed there overnight being anxious to return to Haifa the same day for the Friday eve services, and wishing also to visit the same day the Northern part of Palestine the Moshav or village of Metulla, we rose very early and started out. En route, Julius expressed the desire to visit at the Shrine of Reb Meyer Ball Haness, or Reb Meyer the Miracle worker. Reaching the Shrine, we tried though it was still dark to look into the inner chamber. By pushing the gate the chain from inside loosened so that we were able to push our way in. Julius lit a match and we observed a copper basin filled with oil and some cotton little candles swimming in the oil. We lit all these tiny cotton candles, and Julius asked us to empty our pockets of all silver coins and placed same at the edge of the basin. Our chaffuer, the well known Kopel Rosenberg, contributed the largest amount of the silver coins. We pulled the chain and closed the gates and left the shrine lighted up. We imagined how the sexton would feel when he opened the place later that morning and found it glowing with light and the silver coins,

At the meeting which we held on June 24, 1962, in the meeting room of the Boiberker Sick & Benevolent Society, individual receipts were handed out to those who donated to the fund on March 25th. These receipts were brought from the Boiberker committee in Israel.

When we organized our committee in the United States on September 11, 1960, our intention was to collect donations from Boiberker in America in order to place the Free Loan Fund for the Landsleit in Israel on a sound basis, and also to assist in publishing the Yizkor-book, in which the story of the Boiberker ghetto, where more than 6000 Jews were slain by the Nazis, is to be told. It was explained that the committee in the United States would be a temporary one, as we do not believe in committees which consume time and effort for something which no longer exists.

At our first meeting, we made clear that of all collections for the two projects, not one dollar should be deducted for expenses in connection with calling meetings of the committee or of arranging the Yahrzeit for the martyrs who were slain in the ghetto of Boiberke. Since such meetings entail expenses, our good-hearted Boiberker Sam Marcus, Moishe and Abe Fischer undertook to cover all expenses from their own pockets. We are fortunate that all notices in the Yiddish press as well as on the radio announcing the meetings were given to us gratis.

On June 1, when I returned from Israel, I rendered a report, telling of the Yahrzeit (Memorial) which we attended on April 8th at the Culture House which Abraham Fischer had erected in the colony Raanana. There we met more than 100 Boiberker Landsleit who came from all parts of Israel to honor the martyrs. It was good to see that a financial report of the committee in Israel was enclosed to each of their members together with the invitation to the Yahrzeit meeting. The report shows how much money they received from the committee in the United States as well as from Boiberker landsleit in Israel. I was told that such reports are rendered annually. It prevents suspicion that some of funds may not be expended in the best interest for which they were collected.

At the conclusion of my remarks about Boiberker on the American scene, I took the

liberty of correcting as to the name Boiberke which the great Yiddish writer, Sholem Aleichem, used a similar name Boiberik in his writings, like he used the names like Yehupitz and Kasrilowky, making them the butt of much of his humor. I felt it was high time to take the town of our birth from the comic fiction world and explain that in reality, such a town as Boiberke actually existed and that our cradle stood there. Today our town is Judenrein (without Jews) but its Jewish history extends back at least five centuries. According to historic records Jewish merchants visited the Annual Fairs of Boiberke since the year 1469, when the village of Boiberke was proclaimed a township.

As a matter of fact, when I wrote "The Odyssey of an American Zionist," several years ago, and since the story in the book begins with the town of my birth, I tried to emphasize the existence of Boiberke which is situated in Eastern Galicia, less than an hour's train ride from Lemberg (Lwow), the then capital of the Austrian Province of Galicia.

It isn't possible to evaluate one's good deeds until they are authenticated by reliable and responsible sources. This happened at the funeral of my cousin Julius or Yidel Marcus, when the Reverend who eulogized him told of how Julius, who was in the milk business, would instruct his drivers who served retail milk stores on the lower East Side, in New York to take along a dozen or more bottles of milk each morning and leave same at the doors of some Rabbis who could ill afford to purchase enough milk for their large families. While listening to the eulogy it reminded me of Julius' visit in 1934 to Palestine in company of his younger brother Sam and a friend, Morris Walter. At that time I was also in Palestine and arranged for the four of us to tour the country.

One day, on a Thursday two weeks before Rosh Hashanah, we visited the Kibbutz Beth Alpha where we expected to meet our Boiberker landsleit who took part in organizing the Kibbutz and were members of the place. We asked a young lady the whereabouts of Beril Beker and she told us with a smile to go to look at the small little houses whose doors by the way, stood open, and where we would see a red blanket, that would be Beker's room. We found

Poland; he, too, was permitted to return, and eventually he was helped by the Jewish Agency for Israel to emigrate to the State of Israel. There, two of our townsmen helped him acquire a horse and wagon, enabling him to make a living by peddling. But when his horse fell dead and he needed another one, the Boiberker landsleit in Israel tried to raise 600 pounds for another horse. After listening to the story, I asked Kruvi how much the old time Boiberker in Israel were ready to raise among them. His reply was, whatever they could, they will raise among themselves. I advanced 300 pounds and told him that we expect two other Boiberker from America to visit Israel shortly for the celebration and that I intended to collect their share from them. I did collect from Herman Zuch and Abe Fischer their share when they arrived in Israel.

Several days later, we met in Haifa with a large group of Boiberker who resided in that city. From them I learned that they planned to organize themselves into a Boiberker Society to help Boiberker immigrants who were coming to settle in Israel, and would need assistance. That's how the Boiberker Free Loan Society was organized in Israel.

When we revisited Israel two years later, we learned that the old time Boiberker had already organized the Fund with their own meager few pounds. When the culture house which Abraham Fischer build in Raanana was officially opened, about 100 Boiberker landsleit from all over Israel came to the opening and there we learned that the Free Loan Fund which they organized must have monetary assistance, otherwise it cannot exist. Abe and I, promised our assistance. We undertook to secure help from our Boiberker in the United States. As soon we returned we interested Sam Marcus, Samuel Bergwerk and Adolf Gross in this project. At a meeting on September 11, 1960, we organized ourselves into a committee and collected \$1,525.00 on the spot. The treasurer Sam Marcus left for Israel and handed to the committee \$2,000.00, advancing \$475 out of his pocket.

At our second meeting on November 6, of the same year, Marcus rendered a detailed report and also handed individual receipts which the Committee in Israel issued for distribution among the donators in New York. We collected an additional \$490. After reimbursing

Marcus his \$475, the treasury had a balance of \$15.00.

At our third meeting on April 30, 1961, which was also the Yahrzeit for the victims who were slain by the Nazis in the Ghetto of Boiberke, we collected \$985.00, to add to the balance of \$15. When I brought the \$1,000 to the committee in Israel, they advised me that they were operating the Free Loan Fund with 4000 Israeli pounds and the rest was put away for the Memorial (Yizkor) book which we intend to publish as soon we gather all material. Since it appeared that it would take a long time before we can actually publish the book, I told the committee that I feared that the Israeli pound would be devaluated by then and therefore, it would be advisable to invest the money, which was on deposit in the bank in Tel Aviv for something that was fixed to the dollar. However, we needed more money to accomplish this, so I advanced to the committee in Israel 450 American dollars which I had with me.

Upon my return, we had a meeting of our inner committee. After I rendered my report I told Abe Fischer who together with his brother Moishe, had bought 350 copies of my book, "The Odyssey of an American Zionist," in the Hebrew language to be given on graduation day to the graduates of the public school in Raanana, in which the Fischers are very much interested, it would be a fine thing if they would buy an additional 100 copies of the 200, which I had donated to the Boiberker committee in Israel in the names of my brothers Samuel and Abraham Haber. The committee in Israel has sent one copy to each family of Boiberke who resides in Israel as a gift. (It turned out that they are getting donations for these books, and this money is also added to the Free Loan Fund in Israel.) Abe Fischer draw a check for \$350.00. With this I was repaid the major amount of the loan which I advanced, and the balance of \$100.00 was repaid to me from the collection on the Yahrzeit day of March 25, 1962. We actually collected \$1,060.00 that day, but when I reached Israel to my grandsons Bar Mitzvah I handed to the committee in Israel in the middle of April 1962, \$960.00. With this act, the loan of \$450, which I made to the committee on July 7, 1961, was fully repaid to me.

Memorial Stone on Mount Zion, Jerusalem.

Mindlin, whom I knew, as he was employed in that office for more than a quarter of a century, but he too turned me down. Finally, I called on my American Zionist friend, Charles Passman, who at the time represented in Jerusalem the American Jewish Joint Distribution Committee, and he got me the visa. The next morning, in less than an hour and a-half, I was in Cyprus. In a double barbed wire camp there were already more than 8,000 of our brethren, and by the time the State of Israel was proclaimed 15 months later there were 33,000. After visiting with my niece and her children, I began looking around for Boiberker landsleit in Cyprus, but to my sorrow I could not find any.

Returning to Jerusalem, Dr. Shraga Kallay suggested that since I still had the money from the Relief fund, I should give \$50.00 to a Rabbi in Israel who had once occupied a similar post in Boiberke. He had a large family and could use a little extra money.

When I said goodbye to Dr. Kallay, he remarked, 'I am sure there are Boiberker in Eretz Israel who could use a little money, but as you know they were always too proud to accept aid even if it came their own landsleit.' Twelve years later, when they organized with their meager few pounds the Boiberker Free Loan Society in Israel, I convinced myself that Dr. Kallay was right.

Returning to New York 1947, I rendered a report of my journey and handed to the Relief committee the \$425.00 which I had left of the \$500.00 they gave me to distribute to fellow Boiberker landsleit wherever I might meet them.

We realized that to keep up the Relief Committee was a waste of time and effort and money. It was suggested to dissolve, and the balance in the bank should be donated to the United Jewish Appeal. Which we did. After thirty years of good work in behalf of the poor in Boiberke, it was much wiser to give it up.

The last officers of the Boiberker Relief were; President, Anna Paget-Rabinowitz; Vice President, Henie Katz-Lusthause, Ray Paget-Hornik, and Mrs. Kugel; Treasurer, Abraham Haber; Finance Secretary, Florence Zweben;

Among the active women workers for the Relief Committee were Anna Spitzbard-Chapman, representing what was left of the Boiberker Ladies Aid Society, Clara Helfer, Lodie Herbst, Dora Paget, Adell Gross, Mrs. Julius Katz, Mrs. Samuel Bergwerk, as well as Haim Shnuer, Moishe Brenner, Mrs. Raucher, Pearl Schwartz and several others whose names are missing.

I thought then that the chapter Boiberker in the United States was closed as far as Relief for the townpeople was concerned, since there weren't any of them left in Boiberke. However, in April 1958, that was ten years after the Relief Committee was dissolved, we came to Israel to the celebration of its Tenth Anniversary, I was visited by a fellow Boiberker in Israel, Uri Kruvi, (Krauthammer). He called on me to say he had a mission to get some money to help a townsman, Shmuel Joizip Shames' son, who had been deported by the Communists when they entered our town at the beginning of the war, to deep Russia. After the war, Russia made a pact with Poland and many Jews were permitted to return to

The day of December 25th 1946, after the Congress closed I was on my way to Marseilles in order to board a ship for Haifa. Since we had to wait from December the 25th to January 1st, we remained in Nice. There I began to look for Boiberker landsleit and the Gabbi of the local Shul called out after the services whether there are any Boiberker landsleit. He gave them the address of the hotel where I stayed. The next morning, a tall gentleman called at the hotel and introduced himself as the grandson of Chaskel Milet, who was engaged in Boiberke in bying up calves from the peasants around Boiberke. Chaskel had a son in America by the name of Shmuel who was by profession a brush maker and later he was a grocery store keeper in New York. The man who called on me actually lived in another small town in Galicia, in Wymyk, also near Lemberg. Since he could not get a job in his town, and when he learned that the French government has sent a commission to Poland to engage Poles for mining coal in French at a fairly decent wage, he joined the group and left for French. Working in the coal mines was not pleasant, he began to look around to find friends. Since he was tall, dark and handsome, he made friends with some members of the Monarchist party. He soon learned the language of the country and the new friends especially the women folks, befriended him to the extent that at one time they put him up as a candidate opposing the one time Prime Minister Leon Blum. When Hitler invaded France this young man had to flee and was hidden near Nice, where he caught rheumatism which could be seen on one of his hands. He asked me for \$25.00 which I gave him and he promised that he would send me the whole story of his life in France among the so-called Monarchist of the land, which would be very much interesting for publication but he never did, and no one else ever since heard from him.

From France we sailed to Palestine in order to secure my visa to Cyprus. In the meantime, while I waited in Jerusalem, the British being extremely reluctant to issue visas for the D. P. Camps in Cyprus, I visited our Boiberker landsman, Dr. Shraga Kallai, or as he was known in Boiberke, Feivel Schleider. Replying to my inquiry whether there are in Palestine any Boiberker who need monetary assistance, he informed me that he only know of an elderly

woman who took care of her grand children while her daughter went to work. But he would communicate with her and would let me know. Her answer was that she would not accept any help even from her Boiberker landsleit.

While still waiting for my visa to Cyprus, I also met our Boiberker Moshe Wind, from whom I learned that a lady to Jerusalem recently from Boiberke with her son and daughter. Naturally I was anxious to meet her and inquire about our family in that town, and we called on her. She was the wife of Se'muel Zigler.

Zigler I remember as a firewood merchant who for a substantial sum he and his family were hidden in the home of a friendly Christian on the outskirts of Boiberke during the Nazi invasion. One day, when this Christian returned from town he told Zigler's wife that he had witnessed something he would never forget. The Jewish committee of Boiberke who were ordered by the Nazis to deliver a certain number of Jews for work in Germany (in reality they were to be transported to the gas chambers), dragged through the streets of the town my niece's boy, age 15 and he cried "I am still young and I want to live." They locked him up in a small stable but he broke the door and escaped. Unfortunately he went in the wrong direction, was caught again, and this time was shipped with others to the gas chambers.

The Jews of Europe, Boiberker among them, by that time were aware what is awaiting them from the Nazi beasts. Those who had means and could find a Christian friend, tried to save themselves (and very few did). The Nazis at first bribed these Christians by giving them sugar and salt, which were scarce, to reveal where Jews were hiding. Later they threatened the Christians with the death penalty if they refused to tell where the Jews are.

The wife of Shmuel Zigler ended her story about Boiberke by saying "my own husband went from the hiding place to the house in our town to fetch some warm clothes and while carrying the clothes, he was shot by the Nazis." Thus, each one of us had a victim; no one could escape the Nazi terror."

I had to wait a fortnight in Jerusalem for my visa to Cyprus. I tried my luck on a Sunday morning when there was the only clerk who had charge of issuing the visas. His name was

and grandfather. They were both musicians and played at weddings in Boiberke and elsewhere. The father played the clarinet and the grandfather played the cello. But on Saturdays they used to go from house to house in Boiberke collecting fresh white bread (or Chales) for the poor of the town.

When Hersh settled in New York, he tried to be help to the Boiberker townspeople here in America in a more modern way. He would do the correspondence on his Yiddish typewriter for families in Boiberke, especially in cases where a townsman might tend to forget his family left behind in Boiberke. Thus he helped to hold together families which otherwise might have drifted apart. Hersh helped others, unfortunately he could not help himself in the same family respect. He died young and mourned by all who knew him.

Hersh Gross was also known as the founder of the musical band in New York, which was known for several decades as the "Boiberker Kapelie".

The Boiberker Relief committee in the United States was dedicated to the raising of funds for "Maoth Chitim," matzos for Passover and prior to every Jewish New year it sent money for the neediest in the town. Which usually meant for the poor. This we kept up until the year 1936, when complaints began to reach New York that the committee in Boiberke was showing partiality in distributing the funds received from the United States. When the complaints persisted, Sam Herbst upon learning of a Boiberker lady who was about to visit the town, appealed to her that during her stay in Boiberke she should look into the matter. She promised to keep her mission secret, as it was nobody's intention to accuse anyone of the committee in Boiberke. Upon the lady's return to the United States it was decided, on the basis of her report, that henceforth all gifts were to be sent direct to the needy individuals in Boiberke. This procedure remedied the situation and put a stop to the complaints.

At a meeting in the home of Lena Gross-Turkel in New York, the Boiberker ladies assumed the responsibility of charge of the Relief Organization, and the following officers were elected:

President, Lena Gross Turkel;
Vice president, Lena Baumgarten;

Financial secretary, Florence Zweben;
Recording Secretary, Ray Paget-Hornik;
Co-Treasurers, Anna Paget-Rabinowitz and Chaya Eisenstein.

Also present at the meeting were: Helen Katz-Lusthaus; Jeanne Meth-Philips; Anna Spitzbard-Chapman; The two other Paget Sisters and the sister of Chaya Eisenstein;

The relief committee was active until the outbreak of World War II (September 1939), when all communications with Boiberke was cut off. But the secretary, Florence Zweben, received several requests from Boiberker who fled the town and found themselves in neutral lands. The secretary with the assistance of Mrs. Julius Katz and her sister Mrs. Samuel Bergwerk, who helped to make food parcels for the needy who fled from Boiberke.

The secretary tried to find out Boiberker wherever possible and offer them assistance. When I left for the 21th World Zionist Congress where I represented American Zionists which took place in Basle, Switzerland during December 1946, the Relief committee gave me \$500.00 to distribute among Boiberker wherever I find then on my way to the Congress. Since I was to visit the D. P. camps in a part of Europe as well as on the Island of Cyprus and also in Palestine, I would be in a position to extend help immediately.

At the Zionist Congress in Basle I met many young men and women whom the Congress committee brought over from the D. P. Camps to serve as ushers. Among them I couldn't find any of our landsleit. Two young men were from the D. P. Camps at Chino Chitto near Rome and from them I learned that my niece and her two children had already been transferred from Chino Chitto to the Camp in Cyprus. They were passengers on the S. S. Bracha Fuld. The British captured the ship in Palestinian waters and shipped the passengers to Cyprus. I resolved that some day I should visit the Camp in Chino Chitto in Italy. But the opportunity to do so did not present itself until some 18 months later when, in the War of Independence of 1948, my son-in-law was wounded and I rushed to Israel only to be stranded for several days in Rome, and from there I visited Chino Chitto where more than a thousand of young men and women waited to be shipped to the new State of Israel.

Officers of the Progressive Boiberker Young Men's Benevolent Society. From left to right: Samuel Bergwerk (Correspondent Secretary); Sydney Helfer (President); Meir Gimpel (Ex-President); Herman Ehrenzweig (Vice President).

Helfer, who were to visit Boiberke. On their stop in Vienna, they met a fellow Boiberker Hersh Gross. He informed them that there was a large group of Boiberker halutzim in Vienna on their way to Palestine. They had ship tickets from Trieste to Palestine but they were lacking the rail fare from Vienna to Trieste. Gross urged that they take off some money from the \$5000. which they carried with them for Relief in Boiberke and assist these young halutzim, men and women, to reach Palestine where they could be useful in the rebuilding the Jewish National homeland.

And indeed, Palestine did gain immeasurably. In later years, we learned how wise had been the decision to assist the first large group of Boiberker halutzim.

Of the original large group, Dr. Michael Zohari, became a full professor at the Hebrew University in Jerusalem and a member of the Israel Academy; Feivel or Dr. Shrage Schleider-Kallay became the inspector of the State of Israel School System; Abraham Zuch was for 38 years librarian at the Tel Aviv Municipal Library; Lonick, or Arie Alweil, became an outstanding artist and art teacher in the Herzliya Gymnasium in Tel-Aviv; Chaim Schein-Zohari is already on pension from the government public school system; Moshe Wind, who came several months before the first large

group, was a supervisor of building the Hebrew University on Mount Scopus, and for the past few years the supervisor of building the Yad Vashem Memorial Institute in Jerusalem.

Mordechai Galler, the son of the late Rav of Boiberke, is a leading member of the Tnuva-Export Council.

Beril Becker, of the Kvutza Ramath Yohanan and his younger brother Arie, of the Kibutz Mishmar Haemek, are two outstanding experts on sheep breeding, (Beril has written several books on that subject); Peishe Kramer Molcho, is still with the Ruthenberg Electric Company. And the late Morris or Moishe Leib Zuch, was one of the builders of the Kibutz Bath Alpha. All in all, I should say that it was a very considerable return for the comparatively small investment. I am certain that others of that original group contributed in equal measure to Israel's growth.

From Vienna Haber and Helfer proceeded to Boiberke, where they met with the local committee to which they handed over the \$5,000, less the money which they expended for the train tickets for the Boiberker halutzim to Trieste.

In connection with the interest which Hersh Gross took in the Boiberker halutzim who were stranded in Vienna, it is worth-while noting that he followed in the footsteps of his father

house, the Jews had to take it lying down. This couldn't happen today in Jerusalem.

In the summer of 1914, I again visited the town of my birth. No sooner was I ready for my return to the United States, when the war broke out. Although I was a citizen of the United States, I found myself pinned down like a butterfly on a collectors board, unable to take one step that would lead me closer to security. With the Russian army drawing nearer to Boiberke every day the future looked grim indeed.

Remaining in Boiberke all through the first month of the war, I saw hundreds of wagons with Jewish families and some of their belongings passing through or rather, fleeing through the town on their way to Bohemia, Hungary, or Upper Austria including Vienna. They had ample reason for their flight as the Russians, under the command of the Czar's Uncle, Nicholas Nicholewitch, were arresting Jews right and left. Soon most of the Jewish inhabitants of Boiberke had fled. Only at the last moment before the Russian army entered Boiberke, did I receive permission to leave the town. When I reached the United States, I began to realize that the Jews in the United States would be called on to help them to rebuild the Jewish institutions and Jewish life which the Russians had destroyed.

Several months before the United States entered World War I in April, 1917, a group of Boiberker Landsleit of the Maskilim (enlightened men) type, met to discuss the best method of honoring one of the most renowned intellectuals of Boiberke, Chaim Aaron Hafner, a Yiddish as well as a Hebrew scholar. At the suggestion of his closest friend, Joseph Margoshes, who at the time occupied a prominent position in the field of Yiddish journalism, it was decided that a fitting tribute to Hafner would be to organize a society in his name to consist of intellectual landsleit, who originated from Boiberke and other places in Galicia.

The first president of the society was Israel Greenblatt and the secretary was Levy Haber. Among the members were the following: Joseph Margoshes, Louis Haber, Michael Halver, Otto (or Obadiah) Panzer and his younger brother Choone, Bezalel Shell, Shayeh Herbst, Abraham Shticker, Simche Baer, Abraham Zlatkes, Moishe Fischer and his youngster

Max, Pincus Fischer and his brother Abraham.

At first the meetings were held in private homes and business places. Later they were held in the then well-known wine and mead tavern of Kalman Rosenbluth on Attorney Street on the lower East Side of New York.

The meetings were always conducted on a high level. The members discussed subjects of current importance and engaged in a play of words of Biblical interest. In this dialogue Aaron Hafner would most of the time propound the subject and the first to answer was Obadiah Panzer. On other occasions, Panzer would put the questions and Hafner would give the answer. Chaim Hafner's society was at the time the only one of its kind in the Galician quarters in New York.

Obadiah Panzer was by trade a printer, a vocation which he learned from Abraham Fruchter in his printing shop in Boiberke. This was one of several trades which were considered of a higher social standing in those days. Watchmaking was another trade which in those days was held in high regard. As soon as he knew the printing trade, Panzer left for a larger city in Galicia, but several weeks before Purim in 1897, he returned to Boiberke and organized a dozen youngsters into Purim players. They performed the Biblical play "Joseph and His Brethren." He took the role of Joseph and his younger brother took the role of Benjamin. On Purim eve they went from house to house of our town and performed to the delight of old and young. We youngsters would follow them for hours on end.

A year later, in 1918, while the cannons of war were still belching flame, our town folks in New York, members of the Progressive Boiberker Young Men's and members of the Boiberker Sick and Benevolent Society, as well as two or three members of the Boiberker Women's Aid Society, and several none affiliated individuals, gathered to organize the Boiberker Relief Committee in New York.

Some months after the armistice, one of our Boiberker, my good friend Julius Engelberg, went to Europe on a business trip and also paid a visit to Boiberke. Upon his return he reported that it was urgent to send help, as the need is great. We sent some money and undertook in addition to raise \$5000. This money was handed to two Boiberker, Samuel Haber and Benjamin

the largest ever received there, it reflected badly on the Commissioner's competence in controlling his own political domain.

The commissioner threatened to levy taxes on the beth-hamidrash and he issued personal threats against my father, which must have been of a dire and drastic nature. The outcome of that meeting with the Commissioner resulted in my father's decision to resign his post of honor in the beth-ha-midrash, a position which he had held for more than thirty years, uproot himself and move from his native Boiberke to the town of Berzian, where one of our sisters lived.

In the summer of 1912, I attended the meeting of the Zionist Actions Committee held in the Zionist headquarters in Charlottenburg, in Berlin, Germany. There I learned from Adolf Stand, a member of the Committee as well as a member of the Parliament in Vienna, that his friend Dr. Gershon Zipper was touring the towns in Eastern Galicia, showing slides of pictures which he made while he visited Palestine. At the same time he was trying to collect 100,000 kronas (\$20,000) to build a high school in Jerusalem. Upon reaching Lemberg on my way to Boiberke, I met Dr. Zipper and after showing me the slides, he also showed me the list of the contributors to the fund. He explained that a good many Jews in Boiberke were interested in helping to build the high school and had pledged a sum towards the fund, but could not fulfill the pledge in its entirety. He asked me to collect the balance from the Boiberker in the United States.

When I returned to the United States, I learned that the Progressive Boiberker Young Men's, were having a lecture. I attended the event and succeeded in collecting the balance which the town of Boiberke owed on the pledge to Dr. Zipper.

Before returning to the United States, I spent a week in Boiberke. I had previously learned in Vienna that there was prosperity in towns of Eastern Galicia, Boiberke included. Since no oil was discovered in these towns, I was anxious to learn where the prosperity came from, as no new industries had been established. In Boiberke I was told that several small banks had been established by newlyweds with the dowries they had received. They were not even among the wealthiest of the town. The banks were

first established with own small means. They made contact with the banks in the capital city of Galicia, Lemberg (Lwow), where the small bankers could discount notes from the borrower at 8% interest, while in Boiberke they received 12%. On the other hand the bank of Lemberg discounted these notes in Vienna at 6%. In a good many instances the Vienna banks discounted these notes in Switzerland for as little as 5%. Since the 12% interest was too high and against the law of the land, many of these small bankers Boiberker included, were arrested and fined heavily. Others fled to the United States.

I also recall how on the Saturday I was in Boiberke, while the Jews were emerging from the synagogue, we witnessed a scene which I shall never forget. One of the oldest and most prominent Jews in Boiberke, Berish Leib Krieg, who used to lend money to the peasants from villages around Boiberke on collateral which consisted of clothing, bedding, on all other things including even spare wagon wheels. These items had been accumulated in his warehouse for many decades, he never sold these collateral's and kept it for the borrower or their heirs to redeem. On this Saturday the authorities which consisted of Poles, sent horse and wagons to his place which was situated in the center of the town and began loading the hundreds of items and carting them off to the police station. This act by the Polish officials carting away of the collateral items from the warehouse on a Saturday, was nothing but the act of anti-Semitism on the part of the Polish authorities, as they could have postponed the confiscation for a day or two. I lived through the same kind of desecration of the Jewish Sabbath thirty-five years later in Jerusalem, under the British Mandatory government. There, on a Saturday morning, when I emerged from the Jeshurun Synagogue, I noticed a huge military truck. Men in uniform were unloading barbed wire in order to make a fence around the building where the English had the officers club, across the street the Synagogue. I took the liberty of asking the British officer in charge why they were desecrating the Jewish Sabbath, as the worshippers would soon emerge from the services. The answer, as I expected, was that an order was an order. This proved again that wherever the Jews weren't masters of their own

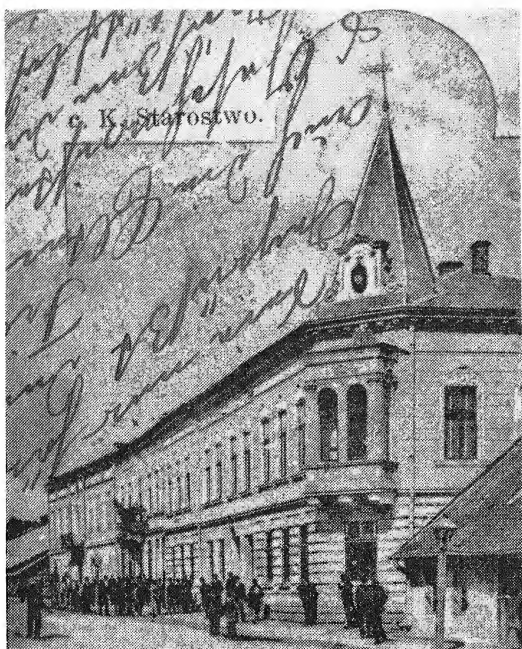

From left to right; Chaim Fischer, Bernard Marcus, Morris Wechsler, Marcus Ehrlich, Harry Safran, Itche Karten, Herman Ehrenzweig, Morris Ehrlich, Joe Vogel, Chaim Karten, Morris Nass, Selig Fluss, Joseph Schleider, Leibish Yaged. Sitting: Gitel Zeibart, Mrs. Harry Safran, Mrs. Marcus Ehrlich, Mrs. Itche Karten, Mrs. Joe Vogel, Mrs. Selig Fluss, Mrs. Joseph Schleider, and Chaim Fischer's young boy.

headed the parade astride a big white horse flanked by one or two aides. Their greatest glory each year was on August 18th, the birthday of the Austrian Emperor Franz Joseph I, whom many Jews of Galicia admired and loved as a friend of the Jews. On that day Nissan Katz, would be attired in an expensive new uniform, which he could ill afford to pay for. He and his unit would pass in review before the Austro-Hungarian Consul General in New York and from there they would proceed to the "Dukler Mogen Avrohom Shul" on Attorney Street (on the lower East Side), where the Cantor would chant a Mishebirach for the Emperor. Some days later, Nissan Katz would proudly display a letter of thanks from the Austrian Ambassador in Washington. But the turnover in the regiment was high. As soon as a recruit received his United States citizenship, he would discard the uniform and ultimately,

with few members remaining in the ranks, the entire organization disbanded and disappeared.

In the summer of 1909, two days after the election to the Austrian Parliament in Boiberke, at which Dr. Gershon Zipper was the candidate on the Jewish National ticket, I arrived in Boiberke. There I learned that the previous day, my father had been called to the office of the District Commissioner. He was asked why he, as the Gabbai of the Beth-midrash, had permitted the place of worship to be used for mass-meetings in connection with the election to the Parliament. Father pointed out that the Jews in Boiberke had to use the only place available to them, adding that the Beth-midrash was not merely a synagogue, a house of worship, but a place for learning and study. It was as well a gathering place for the Jewish community—in fact, the only one open to them. Since the vote total which Dr. Zipper received in Boiberke was

The Town-Hall in Boiberke

In the years from 1890 to the outbreak of World War I in 1914, the immigration of Jews from Eastern Europe was at its peak. Every day ships loaded with new Immigrants arrived at the port of New York. No wonder that countless Benevolent societies were emerging from the newly arrived element. The immigrants were eager to organize societies in the name of the townships from where they stemmed. Most of them made sure that before the name of the township the words "The first," appeared. But when the younger set of Boiberker gathered to organize, they preferred under the guidance of Rubin Graebel, to put in front of the name of the town, the word "Progressive." and that's how the name was given on the 17th of May 1908, when a group of Boiberker boys organized the "Progressive Boiberker Young Mens Benevolent Society."

They approached me to be one of the founders but when I learned the purpose, I was reluctant because at that time a cousin and business partner of mine, Louis Kratter, and I were members of the then outstanding Zionist society in greater New-York, "The Austro-Hungarian Zionists of greater New York." We believed that since the main purpose of these new societies was to acquire cemetery and this subject have taken the major time at their

meetings, we Zionists believed that it was more important to work for the establishment of a Jewish Commonwealth in ancient Palestine. And for this it was necessary to devote our time and effort to collect funds for the Jewish National Fund, which acquired land in Eretz-Israel, which has led to the proclamation of the State of Israel in our days.

In later years, we began to realize that even young folks have to prepare burial ground for young and old.

The group who gathered on May 17th to organize the society consisted of: Max Glantzer, Hertz Fischer, Rubin Graebel, (my school mate in Boiberke), Julius Engelberg, David Gewanter, and several others. They elected Max Glantzer as president, Julius Engelberg as Financial secretary and Hertz Fischer, as the protocol secretary. Two years later, Simche or Sam Herbst, joined the society and for several decades he and Rubin Graebel were the guiding spirit of the society.

The present officers are; Max or Meyer Gimpel, ex-president, Sidney Helfer, president, Herman Ehrenzweig, vice president, Irving Herbst, financial secretary and treasurer, and Samuel Bergwerk, corresponding secretary.

Although my cousin and I did not join the organization, we took an active part whenever we were called on. We shared their joys as well as their sorrows. The society, in a small measure, from time to time is active in behalf of the State of Israel.

It is of interest to note that Boiberker townspeople were always eager to organize groups or societies. The very Nissan Katz, who earned a living as a house painter and was one of the organizers in 1901 of the "Boiberker Sick & Benevolent society", decided to organize former Jewish soldiers who had served in the Austrian army into a group in New York. In this effort he was assisted by another fellow Boiberker Naftali Haber, who had also served in the Austrian army and who was by trade a carpenter. In no time at all, they attracted a good many others from Galicia who had served in the Austrian army before they came to America. They dressed in regular soldier's uniforms and paraded in the streets and especially in the park of the lower East Side.

Katz who had been a sergeant in the Austrian army, became the head of this unit. He always

house wives of Boiberke from morning to late in the night, six days a week.

I sat near him, and in reply to my question, he told me he arrived in New York several years ago. One of his sons (If I am not mistaken was a pants operator,) who came to this country some years previously, sent for him and the other members of the family. He told me that he did not lack for food and clothing and could even spare a few cents for the poor, but that he was praying constantly to God to forgive him his sins. "What sins could you have committed in your life", I asked, "slaving from morning to night in Boiberke merely for a dry piece of bread? This you call sinning"? "Oh Joel (this is my name), you do not understand", he told me; "the sin is to eat the bread your son earned by desecrating the Sabbath". Simche lived to a ripe old age, respected by all who knew him.

Here is an interesting story which my late brother Samuel, who was older than I, told me some years ago. One Saturday afternoon, he came to the lower East Side in New York to observe the Yahrzeit of our mother, (this must have been in the year 1900.) On Rivington Street he encountered a fellow Boiberker who used to be a cattle driver in Boiberke. In the winter he used to drop in to our house to warm up. When my brother met him on Rivington Street, he was dressed in a dark suit and a dirty hat and his chest was ornamented with a golden watch and chain which in those days was usually purchased from a pedler on payments of a dollar a week. When my brother asked him, Mordchy Hersh, how are things with you, you look prosperous? his reply was, "everything would be all right but the food isn't as good as in Boiberke. The meat, isn't meat, the beer isn't beer." My brother looked at him and thought, "here is a man who perhaps had a piece of meat once a week on the Sabbath in Boiberke and a glass of beer only if by chance someone treated him, and here he has plenty of everything but is complaining." Nevertheless, he lived out his years as a successful fruit pedler in New York. Not only did he have plenty of food and clothing, he also could spare a dollar for the poor.

I have already mentioned that among the founders and officers of the strictly Sabbath observing Jews "Am Kedoshim of Boiberke" who immigrated in the early 1890's, was one

Abraham, or as he used to be called, Avromele Paget. He was known as the ablest Mohel among the Boiberker as well as among other Galicians on the lower East Side in New York. It was a real pleasure to meet him on Saturdays and Holidays walking with his high hat to the Synagogue. On the high holidays he prayed Musaf in one of the outstanding small Shuhls and worshipers even from other Shuhls would come to hear his fine voice. He was respected and loved by all who knew him.

Abraham Paget attained a ripe old age and was buried among the Boiberker landsleit on the Mount Zion cemetery in Long Island, New York.

I have also mentioned Moishe Gottlieb, who had to flee from Boiberke, the town of his birth, never to return. There was another Moishe from Boiberke in America who also had to flee never to return for fear of arrest. This was Moishe Yaaker. He on orphan grew up in our town at the home of a relative by the name of Malke Greenblatt. Moishe Yaaker was by trade a house painter, but a good one, whose work was always appreciated. In 1897, several weeks before Pesach, he was engaged by Rochel Erden, the wife of the wealthiest Jew in our town, David Erden, to paint her rooms, for a certain set price. Moishe made a good job and finished it three days before Pesach. Rochel Erden, satisfied with his work, complimented him and handed him the pay, but Moishe found that she had taken off a dollar from the price they had agreed upon. When he asked her for the additional dollar, she began to shout, called him names and threatened him if he didn't leave her house she would have him arrested. Whereupon he took his pail of paint and splashed it over the new painted walls. He was smart to leave town at once. Rochel screamed and cried. Here it was three days before Pesach, and there were no painters to do the job over. I recall during the entire Pesach Holiday, the town had nothing else to talk about except the Rochel Erden-Moishe Yaaker incident. When I met him several years later in New York and reminded him of the incident, Yaaker told me that if she only insulted him by calling him names, he probably would have left the house with a course on his lips. But when she also cursed his relatives where he grew up, that was more than he could bear.

Officers of the Boiberker Sick and Benevolent Society. From left to right,
Sitting: Morris Paget (President), Hersh Schnitzer (Vice President).
Standing: Morris Zipper (Chairman Welfare Committee),
Hersh Zeiger (Treasurer), Joe Kronenthal (Financial Secretary).

would not begin the services until Gottlieb sat in his place. I also recall the night after the fasting on Yom Kipur, the local band under the leadership of Chaim Gross, or Chaim Kleneter, (he played the clarinet) would come to Moishe Gottlieb's house and played their instruments, and the younger set of the town would stand at the windows to listen to the fine music.

Moishe Gottlieb felt that the streets of New York weren't for him. He left for Palestine and when his wife, Roisele, came from Boiberke to join him, they settled in Jerusalem.

In 1912, when I was on a visit to Boiberke, I was told that Gottlieb's oldest son, Josel, who was known as a Moshke, always against the Jewish National Movement, had returned from a visit to his parents in Jerusalem, and as a real Meragel would tell the folks in Boiberke that he found Palestine dirty and filthy. No drinking water to speak of, the roads and highways the worst he had ever seen in his life. He said he

would rather stay under the Polish regime in Boiberke than settle in that poor country which is called Palestine and is under the Turkish graft regime.

Josel and his family remained in Boiberke and his so-called Polish friends didn't lift a finger when they were slaughtered by the Nazis in the Ghetto of Boiberke. On the other hand, his parents lived in Eretz Israel until they reached a ripe, old age and they were respected by all who knew them.

On a Saturday afternoon, if I am not mistaken it was on Decoration Day, May 30, 1905, I was on the lower East Side in New York, attending the place of worship of our Boiberker landsleit. I saw a man sitting at a table and reading the Psalms of David. As I looked at the man he lifted up his eyes and recognized me, although I hadn't seen him since I left the town of my birth. It was Simche the water carrier. He earned a meager living by carrying water to the

Brenner. The last two also house painters, in later years were among the founders of several institutions in the Galician quarters in New York. Moishe Brenner was for more than five decades the guiding spirit of the Boiberker Sick and Benevolent Society. The first president was Israel Fiebert and the secretary was Levy Haber. The present officers are, Alex Schwartz, ex-president; Morris Paget, president; Hersh Schnitzer, vice president; Hersh Zeiger, treasurer; Joe Kronenthal, financial secretary; and Morris Zipper, Chairman Welfare Committee.

In 1891, there came from Boiberke Chaim Aaron Hafner, an intellectual, who was known in Boiberke as well as in the entire area as the best wedding jester, (Badchen). After a sojourn in New York of a year or two, he could not adjust himself to the environment and returned to Boiberke. Since his economic condition did not improve, again he was compelled to immigrate to the United States where besides being the jester at weddings of his fellow Boiberker, he gave private lessons in the Bible to the growing youngsters of his friends. He also began to write in Yiddish as well as in Hebrew periodicals. When the Yiddish weekly "Dos Yiddische Wochen Blatt," which was published by the Galician landsleit in New York, made changes in its management, Hafner became its editor. I recall one evening when I visited him in his tiny office on Rivington Street on the lower East Side in New York, I found him writing the editorial for the weekly by candlelight, as there was no money to pay the gas bills.

In 1895, our oldest brother, Yitzchok Leib, arrived in New York. He was followed at intervals of about two years, first by brother Samuel, then brother Leizer, then brother Abraham and finally I too came to the United States. It was the same with many families from Boiberke and elsewhere.

Just as the 19th century was drawing to a close, another fellow Boiberker, Shmuel Schleider, an intellectual who at the time Dr. Herzl summoned the first World Zionist Congress in 1897, was one of the founders and first president of Zionist society "Ahavath Zion" in Boiberke, left the town for the new World. He came with the intention of saving up some money and to return to Boiberke. After a sojourn of less than two years he left the United States, but before leaving he used to visit the missionary

houses on the lower East Side. There he, who knew the Bible and the entire history of ancient Jerusalem, would dispute with the missionaries, who were no match for him; more than once he would be thrown out bodily from the missionary houses.

In 1899, another interesting individual from Boiberke arrived in New York. His name was Efrayim Messer. In Boiberke he was known as "Froyim Boziak" (this was his nick-name). Messer was known as the best carpenter in town, the furniture which Efrayim made was known not only in Boiberke but in the entire area. Newlyweds prided themselves that their furniture was made by Moishe Hersh Perlmutter, where Efrayim Messer worked. He had a great interest in the youngsters of his town. On Purim in 1896, he made a huge grager (noisemaker) and strolled through the street of Boiberke, followed by us youngsters. When we reached the Beth Hamidrash, each time the reader of the Megillah would mention the name Haman, Efrayim would let loose his noisemaker (grager) and we kids had a great time. In fact even the elders in the Beth Hamidrash enjoyed as well. The following Purim he made himself a pair of stilts and since he was a tall man we kids would cry out in amazement feeling sure that when stood up in his stilts he would touch the heavens. Efrayim Messer did it all to bring joy to the children of the town of his birth.

One of the most interesting of the Boiberker landsleit whom I met in the summer of 1903, was Moishe Gottlieb, who was the actual leader of the Jews in our town. He had to flee from Austria to escape arrest. When I met him on Rivington Street, on the lower East Side of New York, he walked with his head bowed down so low that the 6 ft. in statue in Boiberke was this time hardly recognizable, and I felt truly sorry for him.

During the week days when the landsleit were working at the sweat shops, he had no one to converse with. He used to go to the shoe shop of Yoisip Raucher on Pitt Street, also in New York. There he would sit on the low shoe maker stool and watch Raucher making shoes, while they chatted about Boiberke.

Observing the scene in the shoe shop once I was reminded of the role Moishe Gottlieb had played in Boiberke. I recall how the Chazan in the Boiberker Shul where Gottlieb worshipped

managed to procure steamship tickets for their families, either through the small private banks which existed in those days, or through pedlars on the instalment basis. Those families whose children had reached the working age considered themselves the luckiest. An additional few dollars could be added to the earnings of the heads of families. Since the schools were free and there were day schools for the children and night classes for the adults, they acquired the English language, and were happy to make the New World their permanent home.

On the other hand, a number of Boiberker small merchants, and also what we call white collar workers, came to America only to remain a few years, save up some money and return to Boiberke, to open stores, (naturally) in competition with the local storekeepers. Frequently they used up the money they had saved and were compelled again to leave for the New World. This time most of them brought over their families and they too made this their permanent home.

FIRST BOIBERKER ARRIVALS

Since there is no record of the first arrivals, I tried to get information by leafing through a pamphlet at the New York Public Library, issued in 1898, by Dr. Michael Singer, who was then the representative in America of Dr. Theodor Herzl. This pamphlet led me to a source on the Lower East Side of New York, where I learned that in March 1898, two fellow Boiberker, Moishe Spitzbard, the son of Kalman, an intellectual of the town, and Abraham Fruchter, son in law of Mordchi Itzik Stein, organized the Yehudah Halevy Zionist Society in New York. Spitzbard then held a responsible position in Yarmelowskies Bank on New York's lower East Side, while Fruchter was negotiating at the time for an important post with the Standard oil interests. Since they organized the Yehudah Halevy Zionist Society in 1898, they must have been in the United States for a number of years at that time. I presumed therefore that they were among the very first Boiberker who immigrated to the United States.

Recently I met a schoolmate of mine, with whom I had attended public school in Boiberke, by the name of Mendel or Emil Bromberg (on his mother's side). Speaking of old-time Boiber-

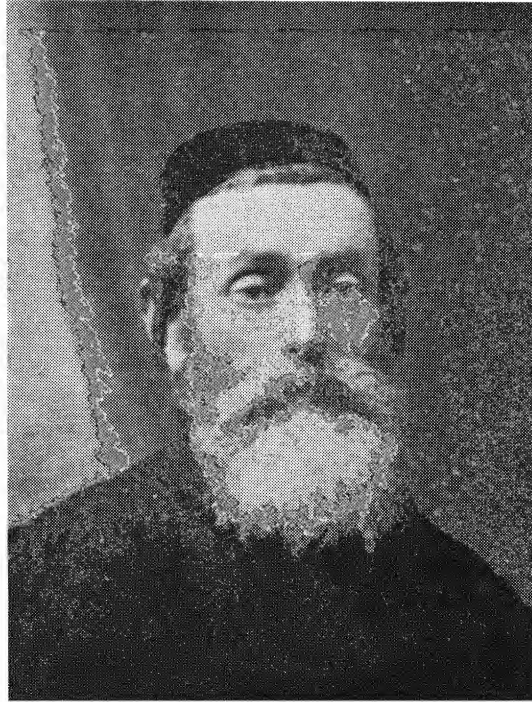
ker in the United States, he advised me that as early as in 1882, his mother's brother, Itche Bromberg, was married to a girl from Rohatin, another small town in Galicia. They left for the United States right after the wedding, which indicates that Itche Bromberg was the first Boiberker who emigrated to America.

In 1890, another of Emil Bromberg's uncles, Yehudah Halweil or Yide Kokler came to New York. After a sojourn of several years, he returned to Boiberke, but again he couldn't better his economic condition and when he learned that the Brazilian Government had sent a commission to Galicia to lure working people to Brazil, he joined the group and went there. However, he couldn't stand the hot climate of the country and returned again to Boiberke. This time he tried hard to remain there, but again he couldn't better his economic condition. By this time he had very little money, not even enough to pay his passage to the United States. He managed however to go to England, settled in London and brought over his family. Several years later he immigrated to the United States where he settled for good.

During those years many other Boiberker immigrated to America. Among them were Isaac Korn and Yidel Geier, who later brought over his father Moishe, who was known in Boiberke as Moishe Heker. The last three established themselves in the butcher business.

Between the years 1890-1897, the immigrants from Boiberke included several who were determined to remain strict Sabath observers. Abraham Paget, Hersh Schneider and his brother Dovid, Shmuel Josel Fechter, Shloime Drezen, and several others. They organized themselves into a Sabath observing group, "Am Kedoshim of Boiberke". In later years, when their numbers dwindled, they joined the then outstanding Galician Synagogue on the lower East Side in New York, the "Dukler Mogen Avrohom Shuhl," which is still in existence.

In 1901, a large group of Boiberker gathered at the home of a fellow Boiberker, Nissan Katz, by trade a house painter, and organized the "Boiberker Sick and Benevolent Society" for the purpose of acquiring burial grounds and to pay to its members weekly sick benefits. Among the founders were Nissan Katz, Israel Fiebert, Levy Haber, David Moishe Krieg, Hersh Zeiger, Jonah Stein, Leon Meerson and Moishe

David Haber, Minister (Gabby) of the Beth Hamidrash of Boiberke for more than thirty years.

JULIUS HABER

BOIBERKER LANDSLEIT ON THE AMERICAN SCENE

During the latter part of the 19th century many Jews of eastern Galicia, including many from our township of Boiberke, sought to better their economic condition by emigrating. Most of them went to the United States, where they knew that able-bodied men willing to work could earn a fairly good living.

There was a valid reason for their eagerness to leave Boiberke. The town was situated in eastern Galicia, a province of the Austria-Hungarian Empire, which had its industries in other provinces, chiefly in Bohemia (now Czechoslovakia) and Upper Austria. Galicia was predominantly an agricultural land, a field where the Jews played a minor role. Although Boiberke was a large district embracing more than 90 villages, it was in many respects backward. It was only four European miles away from Lemberg (Lwow), then the capital of Galicia. Lemberg at the end of the 19th

century already had a population of 160,000, among them more than 45,000 Jews and it was growing fast. Jews of Boiberke who wanted to purchase anything of value could be in Lemberg in one hour by train. This naturally, was detrimental to the economic growth of Boiberke.

That was why many of our townspeople were eager to leave for the New World. A number of craftsmen, including tailors, shoemakers, carpenters and cabinet makers, somehow scraped together passage money, by disposing of some their belongings and by borrowing from friends and relatives. Arriving in the New World, they found work in New York, mostly in their own trades. They worked hard and long hours, since the trade unions were still in their infancy and could render little assistance. They managed from time to time to send money to their families whom they had left in Boiberke. Eventually they

In 1880 there was a population of 4,391 in Boiberke, of whom 1,480 were Jews. Ten years later, there was a population of 4,939, of whom 2,395 were Jews. In 1910, at the last national census of Austria, there was a population of 5,628 in Boiberke, of whom 2,502 were Jews. That meant that the Jewish population in Boiberke made up 44% of the inhabitants of the town.

After the first world war, when the Province of Galicia became part of the sovereign state of Poland, the Jewish population dwindled to no more than 33%.

At the time of the popular election to the Austrian parliament in Vienna in 1907, Boiberke was part of the 34th election district, which comprised Rozdol, Zidatchow, Ruda-Hotchiska Burshtin and Bolshwetz.

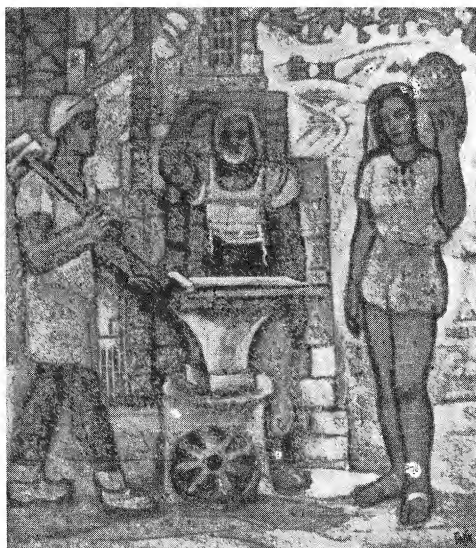
The candidate on the Jewish National ticket, Dr. David Maltz, received only 1,260 votes in Boiberke proper, and was defeated, naturally, in the election. But at the same time the election

campaign brought out many potential leaders for the town. The Polish authorities were displeased because Jewish leaders preached to an independent Jewish nationalism to the Jewish population, instead of merely the faith of Moses. The Polish authorities, with the help of the Chassidic Rabbis who had a considerable hold on the Jews of Boiberke would have preferred simply, religion.

In the first part of the 19th century, Jews of the Berzianer District found themselves under the influence of the Chassidic movement, most of them under the influence of the dynasty of Reb Meyer'l of Premishlan and Rabbi Brandwein of Stretin. There were many Chassidim in Boiberke who were followers of these Chassidic Rabbis.

A short time before the first world war, there emerged in the town a fairly good leadership which served as well the zionist movement.

* * *

of 18. They were settled on four parcels of land and had eight houses, eight stalls, 11 pieces of farm equipment, 17 horses and 16 cows.

In 1818 a moderately wealthy Jew, Eliahu Ben Shlomo, of the city of Stanislaw in Eastern Galicia, organized a Free Loan Fund to lend money without interest to the needy Jews of his town. His entire capital was 600 florins (\$240.00). He began a campaign to organize such societies throughout many of the towns in that area of Galicia. Poor Jews who did not have any collateral to put up received a loan of three florins, but they had to provide two signatures of Jews of means in their locality. Whoever paid the weekly installements on time could borrow up to 18 florins.

Eliahu Burshtein was the first to visit Boiberke and hold mass meetings to organize such Free Loan Societies.

In 1849 a Jew from Eretz Israel, by the name of Israel Abramowitch, came to Boiberke to collect money for the Jewish settlements in Eretz Israel. Since several other such emissaries had taken money from the towns of Galicia for Israel, the authorities of Galicia wanted to have a check on such collections. They issued an order that each town was to appoint a prominent to supervise the fund. In Boiberke the man so chosen was David Leiter. In all of Eastern Galicia Jews were permitted to collect only 3000 Florins annually or \$1,200.

In 1859 the Austrian authorities permitted Jews to live in villages and to buy farm land, and many Jews settled in the villages around the town of Boiberke. Most of these Jews opened small stores and taverns to supply the peasants with their needs.

In 1868 the Jews in Galicia were made equal before the law and had their own representatives in the municipalities. In Boiberke there were eight Jews in a municipality of 24.

On the basis of the law of the communities of 1890, Boiberke had elected Abraham or Avrohm Dugie Lewinsohn as president of the Jewish Community. The Rabbi of the town was Ha'Rav Simche Witeles. In the Boiberke District there were five Jewish communities: Boiberke, Brozdowitz, Mikolayew and Strelisk.

From 1901 to 1914, the head of the Jewish community in Boiberke was David Hollander. His assistant was Meyer Zuch.* The other members of the committee were Moishe Fogel,

Itzchok Landau, Shmuel Taubes, Yehuda Hersch Wind, and Abraham Lewinsohn.

In the years 1910 to 1914, the following additional men served on the committee: Yehoshua Ehre, Leizer Fuchs, Henoch Probst, grand father of the painter Arie Alweil Leib Hauster, Marcus Wind, Yitzchok Alweil, Mechel Matizes and Simche Lothringer.

In 1914, several months before the outbreak of World War I, elections to the Jewish community were held in Boiberke and the following were elected: Hersch Shwadron, Itzchok Landau and Yehudah Hersch Wind.

In the election of 1901-1910, Abraham Yitzchok Beller, David Leib Mantel and Yitzchok Lutzer were also elected. Yitzchok Haber was employed as the secretary of the Jewish community in Boiberke until 1914.

Morris Diamant was teacher of the Jewish religion in the public school, and the cantor was Yehudah Haber.

In Boiberke proper there were few modern intelligentsia. In 1870 a physician by the name of Wilhelm Roth arrived in Boiberke. By the end of the 1890's another physician by the name of Solomon Urich had settled in Boiberke, and the prominent physician Wolf Lechowitch, settled in the town in the early years of the present century.

The first Jewish lawyers to settle in Boiberke were Dr. Kahane, Dr. Isidor Diamant and Dr. Yoachem Rosenthal. Later came Dr. Abraham Shrentzel and before the World War I, Dr. David Rothfeld and Dr. Yaacov Shrentzel.

Before the Herzl Zionist movement was founded there were already in Boiberke two Zionist activists, Mechel Matizes and Shmuel Schleider. They joined the movement to collect money for the settling of Jews in Eretz Israel.

With the appearance of Dr. Theodor Herzl on the Zionist scene, there was also organized in Boiberke a Zionist society by the name of "Ahavath Zion". Shmuel Schleider was its first president.**

After Ha'Rav Simche Witeles, Ha'Rav Benjamin Galer, served as the spiritual leader of Boiberke.

* Two sons of Meyer Zuch live in the United States, and one lives in Israel.

** Shmuel Schleider lost his life in World War I at the battle on the Piave. Of his children, two sons, Leo, Heini, and one daughter, Lola are in the United States. One daughter, Vicky, lives in Melbourne, The mother was deported to the gas chambers.

In July 1773 a rare case occurred in Boiberke in connection with the marriage taxes.

A Boiberker inkeeper's 14 year old son was married to a 12 year girl. Since the pair were not of legal age, they could not, according to the law, be prosecuted. However, their parents were prosecuted and paid a large fine. This should have warned the Jewish community about paying all taxes, even if they considered them to be unjust. Nevertheless, there were other Jewish families in similar cases who still tried to avoid paying the unjust taxes. In 1778 an employee named Simon Sokolsky sent word to the government that there were in Boiberke 12 such weddings of minors that the head of the Jewish community had not reported. He also informed the authorities that the head of the Jewish community hadn't reported the correct number of Jews in the national census. The informer sent his report direct to Vienna with the result that the Jewish community of Boiberke had to pay a heavy penalty.

After Poland was liquidated, the Austrian government began to collect the taxes which the Jewish Communities of Galicia still owed to Poland and among them, Boiberke owed as much as 126 Florins.

In addition to all these taxes, the Jewish communities had to buy war bonds for the war of 1794-1799. Another edict was issued that every Jew who was nine months behind in payment of taxes should be expelled from Galicia. This went so far that in 1789, the district commissioner of Berzian, of which Boiberke was a part, issued a decree to expel 1,050 Jews, many of them from Boiberke.

In 1791 there was a census among the Jewish population of the Berzianer District, which showed that there were 11,766 Jews. Of these Jews 1,780 were engaged in small business and trades, 486 among them in Boiberke.

In 1804 a tourist by the name of Mr. Rohrer visited Boiberke and he reported that Boiberke impressed him as a real Jewish town. He stated that with the exception of a few rich individuals, all the Jews of Boiberke were quite poor. While the tourist was in the hotel, the hotel keeper told him that he himself exported to Danzig 2,000 pieces of material for making sacks (manufactured in Boiberke), and that he made a profit of 30 kreitzer (12 cents) on each piece of material.

The textile industry put a good many Jews in Boiberke on a fairly sound economic basis. Within a short time, the entire textile trade was owned by the Jews.

In 1782 public schools for Jewish children were established, but when the authorities became convinced that the Jews would not send their children, in fear that they would not live up to the strict Jewish tradition in secular schools, Jewish communities were directed on the 27th of May, 1786, to organize their own schools. The Jews did not obey the order of the authorities, and the Jewish leaders were held responsible that the Jewish children up to the age of 13 must attend school or be taught privately.

Every Jewish community, Boiberke included, had to have public schools for their children, and the authorities issued an order not to permit anyone to marry unless they could declare in sworn statement that they had learned the German language (the language of Austria) which was taught in these schools.

In 1787 the government appointed a director for the entire Jewish school system, His name was Hertz Homberg, a former pupil of Moses Mendelssohn.

In 1788 a school for-boys was organized in Boiberke whose teacher was Aaron Herf. He received 150 zlotys a year as his salary.

Emperor Joseph II, instituted reforms, among which was a decree that the Jews in Galicia begin farming, and a year later the first Jewish farm-colony was founded.

According to the plans, the Berzian District was supposed to get 69 families for the new farm scheme, of which eight families were to come from Boiberke. Until the end of 1793 the Berzianer District lived up to the decree and had the required families on the farm; from Berzian there were 10 families, Kozowe 5, Podhaice 9, Bursitin 7, Chodorow 3, Rozdol 5, Strelish 4, Premishlan 6, Rohatin 12, and Boiberke 8 families.

For the next ten years, until 1803, these families built farms on 49 parcels. They included 98 men, 83 women, 91 boys and 80 girls, up to the age of 18. The colonies had 66 houses, 66 barns, 124 horses, 88 oxen, 147 cows and 66 pieces of farm equipment.

The 8 families of Boiberke consisted of 11 men 11 women, 17 boys and 12 girls up to the age

taxes to the community, and they complained to the authorities. An order was subsequently issued by the authorities stating that the Jews of the surrounding area should gather and decide how the taxes were to be levied. No one should have to pay more than his fair share.

It is of interest to note that the leader of the Jewish community held his post only for one month; each month another individual was named. In addition there were Gabbis who occupied themselves with other responsibilities of the town.

Once a year elections were held not without the Rabbi; his presence was required. Nine persons were elected and they were to choose among themselves five electors who in turn chose the paid communal workers of the town.

The Boiberker Jewish community grew very satisfactorily, so much so, that the Vice Finance Minister, Yezhi Pshendowsky, issued a circular on November 24, 1722 declaring that all leaders of the Jewish Communities were to gather in Boiberke on June 10, 1723, to discuss the taxes which these town had to pay and to settle all disputes among the Jewish communities.

In 1755 there again were complaints to the authorities that the taxes were not levied justly and the government ordered that a final meeting should take place in Boiberke to make adjustments.

At the national census in 1765, Boiberke, together with the other small towns and villages, had 840 Jewish adults and 68 children over one year of age. The taxes which these Jews paid to the treasury was 1680 zlotys. The Jews of Boiberke had 71 houses and the Christians had 219 houses.

According to the census, the Jews of Boiberke were engaged in such trades as the operation of the beer brewery, small stores, import-export, as well as crafts. In these years the Sejm (Congress) in Warsaw ordered the Jews not to trade in horses, oxen, skins, hides, or wine.

Among the Rabbis of the period of whom there is some knowledge, an outstanding figure was Rabbi Simche ben Yaacov, who was Rabbi in Boiberke in the second part of the 18th century. His father was Rabbi in Lemberg.

In the early years several agitators of the Shabbethai Zevi movement, including Moishe Kaminer of Zholkew, Elisha Shor of Rohatin, and Fishel of Zlotchow, travelled among the towns of Eastern Galicia in behalf of their cause.

Thus visiting Boiberke, where they expected to get followers. But it is not known if they succeeded in gaining even one follower for their movement in Boiberke.

The followers of the Shabbethai Zevi movement in later years joined the new Frankists movement, which sought to convert Jews to Christianity. After the famous debate which took place in Lemberg in 1759, the Frankists visited many towns in Galicia and converted a number of Jews to Christianity, but we do not find that any Jew of Boiberke was converted. In Lemberg itself, more than 500 Jews were converted in a short time.

UNDER THE AUSTRIAN REGIME

In the early years of Austrian sovereignty, Boiberke was attached to the District of Lemberg, and after 1780, Boiberke belonged to the Berzianer District.

Drastic changes in the Jewish communities took place after the Austrian Queen, Maria Theresa, issued the Judenordnung. In each community a committee of six Jews was established, however, their rights were few. They had to issue rules in accord with the demands of the Austrian government.

One of these rules was the imposition of taxes on Sabbath candles. Eligibility to vote was based on the payment of taxes. The head of a family who had paid for a year before the election for 10 candles for the Sabbath, could read and write in German, and had a good name, had the right to vote for candidates for the Parliament of Vienna and for the Landtag (Assembly) in Lemberg.

Every Jew, both man and woman, was compelled to pay the candle tax, except those who were farmers, solidiers, widows of soldiers and also other widows. Unmarried men and women, as well as store clerks and servants, did not have to pay candle taxes.

According to the figures of 1806, every family of Galicia paid the following tax each year:

On Kosher meat	15 Florins,	or	\$6.00
On Sabbath candles	6 "	"	\$2.40
Tolerant Tax	2 "	"	.80
Extra Tax	5 "	"	\$2.00

---

or a total of \$11.20
This amount was paid annually by each family of Boiberke.

In 1502, Boiberke was again invaded by the Turks, and once more most of the houses were burned. This was repeated in 1518-19 and this time King Alexander had to forego taxes for eight years.

In the second half of the 16th century the town was leased to Stanislaw Wenglensky. Since the town still suffered from invasions, the new King, Zigmunt August, also had to forego collecting taxes.

In 1569 the King permitted the establishment of a second fair (Yarid) each year and the market day was changed from Tuesdays to Sturdays.

On April 18, 1643 King Wladislaw IV presented half of Boiberke, as well as all the villages around, to the Nobleman, Stanislaw Kowalsky, as a gift for his entire life. In 1649 Jan Kazimiezh, the new King, freed Boiberke from all taxes, as the town was suffering from an invasion by the Cossacks. Under such circumstances the town could not grow and make progress. Most of the inhabitants were farmers, but there were also textile merchants, as well as shoemakers, bakers, butchers and blacksmiths.

All these businesses belonged to the Mayor, who in turn leased them to the merchants and trades people. In addition, he also had in his possession the taverns and the beer brewery, which brought him a substantial income.

As of the year 1765, the net income to the Mayor was 1324 zlotys and the expenses to keep up his office, 346 zlotys.

In 1687, the Saymek, or Congress in Warsaw, advised the deputies from Boiberke and Yanow that the townships could again forego all taxes, since the townships had suffered from fires which had destroyed all their houses.

In order again to help Boiberke to better its economic conditions, King August III permitted the town to have four fairs each year instead of two. Each fair lasted for several days, and the benefit to Boiberke was considerable.

In 1773 Boiberke, along with all of Galicia, was annexed by Austria. In the early years Boiberke belonged to the Zlotchower District; later the town was made part of the Berzianer District.

In 1780 the Austrian government liquidated all taxes the town owed to the previous government (Polish), and Boiberke had to be sold to Kazimiezh Krashinsky.

In the elections to the Parliament of Vienna, the town of Boiberke was included in the election district with the cities of Chodorow, Bolechow, Kalush, Doline, and Rozniatow. In the election to the Landtag (state Assembly) Boiberke, Chodorow and all the villages around the town elected one representative.

On the initiative of Hipolite Tchaikowsky, the owner of the large estate, Weisses Hoff, textile factories were established in Boiberke in the second half of the nineteenth century. This gave the town a main business which was also useful for export purposes.

The district of Boiberke at that time included 95 settlements, 81 villages and several small towns, among them Brozdowitz, Strelisk, Chodorow, Mikolayev and Wibranowka.

According to the new law of 1868, the town had a committee of 24 members: Ten Roman Catholics (Poles), Six Greek Catholics (Ruthenians) and eight Jews. These proportions remained constant all through the Austrian reign. In 1890 there were 4,939 inhabitants and 704 houses in Boiberke. In 1910 the population was already 5,628. But at the first census after Poland became a sovereign state, after World War I, Boiberke had a population of only 4,391.

THE JEWISH COMMUNITY IN BOIBERKE

When the town was founded in 1469, there weren't any Jews in Boiberke but as the new town, with its annual fair (Yarid) became known throughout Europe, many Jewish merchants found their way there. The only Jewish community in that area was in Lemberg (Lwow).

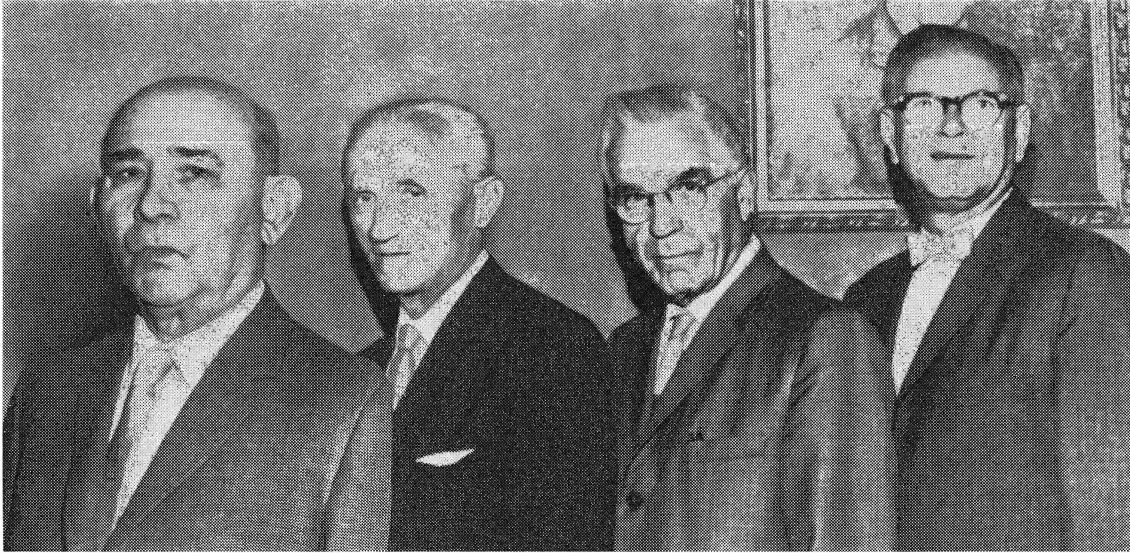
It was known that there were Jews in Boiberke in the 16th century and that they organized a Jewish Community. This Community was attached to the much larger Community of Lemberg.

The first documents in which the Jewish Community of Boiberke was mentioned was dated the 17th of December 1625. In that document from the Sejm (or Congress) of Poland, of which Boiberke was a part, it is noted that since the city and other nearby towns had been burned, they should all forego taxes for five years.

The four fairs during the year helped Boiberke to better its economy.

In 1717 the Boiberker Jewish community paid 473 zlotys in taxes. But the Jews there were not pleased with the method for portioning

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

From Left to Right: Samuel Bergwerk (Secretary), Julius Haber (Chairman), Abraham Fisher (Vice Chairman), Sam Marcus (Treasurer)

DR. N. M. GELBER'S

HISTORY OF BOIBERKE (EXCERPTS)

TRANSLATED FROM THE YIDDISH *By* JULIUS HABER

Boiberke was of the oldest towns in Eastern Galicia. It was a large village until 1469. On May 17th of that year, Kazhimiezh Yagelonsky, to whom the village belonged, changed it into a town. This took place at the same time as several other nearby villages were also turned into towns, among them Komarne, Alesk and Gologure.

In order to assist the growth of the new town Boiberke was permitted to have two large fairs each year which lasted for several days, and also to have a market day every Tuesday.

The jurisdiction of the town was in the hands of the Mayor, who received 1,324 zlotys yearly for his services. The Mayor held his position for life and when he could no longer carry on his functions, he left his office to his heirs, not necessarily male. At one time, Anna Hinka succeeded her father as Mayor of Boiberke.

At that time in Poland, it was unusual for a Mayor to hold his post for life. In addition to Boiberke, the towns of Brody, Mikolayov, Gliniany, Grudek and Shtchezetz, also had the same kind of law allowing the electing or appointing of the Mayor for life. This arrangement lasted as late as 1765. In the documents of the courts of that time, the office of the Mayor was listed as the "Advocatus".

Boiberke was first recognized with the official status of a city or town in 1469. Thanks to the yearly fairs, the town made swift progress, so much so, that nearby Lemberg complained that Boiberke competed with her in business.

In these early years Boiberke was overrun by the Turks, as well as other nations, who burned many houses in the town. As a result the inhabitants could not pay their taxes and in 7414, the King, Kazimiezh, had to forego all taxes for a period of ten years.

We shall always remember those who died as martyrs for “*Kiddush Hashem*” (Sanctification of God’s name). Let the young generation remember and see to it that this never happens again.

There is no consolation. The only comfort be found in the hope that out of this monstrous

holocaust there will emerge a new world which will fight against man’s inhumanity towards man and the future generations will never know hate and brutality.

* * *

(Explanation to Allweil's picture on page 6)

IN THE DAYS of the Exodus the Children of Israel crossed the sea dryshod, and in due course they found themselves attacked by Amalek.

In our own times Amalek stole furtively about our people in Europe, snatching whatever he might steal like a jackal; while the ghettos festered and the furnaces smoked. When the Nazi Moloch had been brought low, Amalek went on circling about the Jews, trying to prevent them from crossing the sea once again to our land. And yet the seas were crossed. The redeemed reached their own shores, and sing the Lord a new song. They came from shame and rapine, from death camps and gas chambers. They came back from very death, from all that Egypt and Amalek, the Germans and their assistants, had done to them.

From the Book Amos

Before long the Poles came back. We were regarded as second degree citizens. Jews were pushed out from their positions. For the youth there was no future in Poland. Our people emigrated wherever they could, to America, to Canada, to South Africa, to South America and, of course to Eretz Israel, then Palestine. The *Chalutz* movement flourished. The best part of the youth left, thus impoverishing our ranks. For those remaining, Eretz was a reason to exist, something to work for.

Antisemitism was increasing steadily over Poland. Jews encountered discrimination everywhere. They could get no jobs in Government or in private industry. All doors were closed to them, regardless of ability or qualifications for the job. It is most noteworthy that we had very talented people. You should know that the people of Boiberke had fine men and woman with high aspirations, with wonderful ideas and ideals. Some were fine scholars other were good teachers and many others were particularly

capable, talented in abstract studies such as mathematics and philosophy.

The slogan of the non jewish population was: "Jews go to Palestine". Jewish shopkeepers and tradesman were assessed with such extrordinarily high taxes that they had to sell out in order to pay the taxes. On the other hand they were boycotted by the National Polish organizations.

In spite of all this, our people were a benevolent society. They always helped each other out and never did anyone starve, or go into bankruptcy. There were "Gemiluth Hassadim" (Benevolence) and money lending societies, so that a poor man could continue to make a living. No needy person was ever turned away and no one would ever remain without means to prepare "Shabes". One did not know a "Friday Evening Meal" without having a stranger (Oreah) at the table to share it.

The Jewish youth were badly hit. They were barred by means of a numerus clausus, from the Universities. Those admitted were not allowed to sit on the same benches with their Polish fellow students. Fighting was a daily occurrence between Polish and Jewish students and many Jewish youth had to seek admission to colleges abroad. Very few could avail themselves of this. The situation became hopeless and Jewish youth was desperate.

They established their own organizations and their own sports clubs. They knew that there was no future for Jewish youth in Poland but there was no place to go. All the countries closed their boundaries and would not let them in.

Their fate was sealed with the arrival of the Germans at the outbreak of World War II. Jewish Boiberke, where our ancestors had lived for centuries, was utterly destroyed by the greatest devastation any people ever suffered. Jewish Boiberke does not exist anymore.

Boiberke itself still exists but the Jewish community there exists no longer. It is gone. A great culture has been buried for ever. There is a pain and bitterness in our hearts which never can be healed.

There is no forgiving. One cannot forgive the cold-blooded murder of parents, brothers, sisters, relatives and friends. There is no vengeance for the murder of a small child. "Such a vengeance—vengeance for the blood of a small child? Even the Satan has not created it!"

Jews lived in Boiberke for hundreds of years, almost from its very inception. It was surrounded by beautiful scenery of colorful fields and forests. Prior to World War I the Poles, Ukrainians and Jews nicely convived and life was pleasant and easy. All studied in the same school. The language of instruction was Polish, but from the third grade all studied Ukrainian and German as well. Jewish children studied prayers Bible and Talmud in the afternoons and evenings at the "Heder".

THE FIRST WORLD WAR

The outbreak of World War I in August 1914 brought an abrupt end to this idyllic life. Early in September Boiberke was invaded by the Russian army. The town was first looted and then in great part burned down to the ground. Whoever could, fled panic-stricken before the Cossaks reached the town, but many remained and suffered humiliation, hunger, and privation. The Russians did not like the Jewish and treated them as "Austrian spies", and limitations were imposed on their movements. Furthermore, before the Russians were forced out by the reinforced Austro-German army, they dragged away as hostages to Russia all the male Jewish population, old and young, whoever they could get hold of.

The fight around the town left scores of decaying bodies of dead soldiers lying for days in the fields. Because of this and because of hunger and lack of shelter an epidemic, first dysentery, then typhoid, and finally cholera broke out, and hundreds lost their lives. There was no help. There were no physicians no medicines and no food.

It did not take long time for things to become normal again. Refugees started coming back from Vienna, Budapest and Prague. Life almost began pulsating again in Boiberke. Youngsters went back to school. A youth organization "Hashomer Hatsair" was formed by Arie Allweil, who had then returned from Vienna; Most Jewish boys and girls belonged to the many kevtzoth of the "Hashomer Hatsair". We studied Hebrew, we learned Jewish history we studied Jewish songs and took hikes. We joined "Hechalutz" and prepared for aliyah to Eretz Israel.

And I will Plant them upon the land

(Amos)

SUDDEN PEACE

In 1918 peace came to us almost suddenly. But in our corners fighting started again, this time between Poles and Ukrainians, both of whom claimed ownership and sovereignty of the country. At the beginning the Ukrainians took over. They treated the Jews fairly. They gave us permission to organize a militia for self defence and even supplied us with rifles and machine guns. We were proud to wear a blue-white armband with the Magen-David, while patrolling the streets of Boiberke. For a short time we enjoyed a kind of Jewish autonomy.

The Ukrainian rule came very soon to an end and after fierce fighting the Poles took over and we became overnight Polish citizens, after having been Austrian citizens most of our lives and Ukrainian citizens in the interim.

The good days did not last long. In 1920 the Russians came back as the Red army. Again we had to suffer hunger and privation because there was no chance to earn a living or a possibility of getting any food.

A Soccer Team in Boiberke

SAM MARCUS — New-York

YOU SHOULD KNOW IT

These lines are written particularly for the younger generation of those who once lived in Boiberke and who now live abroad and understand neither Hebrew nor Yiddish and will, therefore, not know what this book is all about. But it is in their interest and for their benefit that they should know. This book not only commemorates our kinfolk who were all so inhumanly killed by the Nazis, but it also reveals what happened in Europe in the twentieth century, in the years 1939-1943. Not only did a European nation degenerate into a barbaric state to become cannibals and massacre a whole people, but also sons of many other nations gave a hand to it and in certain cases

were even worse than the Germans. The world knew about all that and did nothing to prevent or to stop it.

You should know all this and see to it that nothing of the kind ever happens again anywhere. You should also know about that town called Boiberke—how it looked prior to World War II—and make acquaintance with the background and ways of life of your parents and grandparents in their old little town. This might lead to a greater mutual understanding.

Your parents or grandparents came from a small town in eastern Galicia called Boiberke, very near (18 miles) Lemberg (Lvov), the capital of Galicia.

ARIEH ALLWEIL

(Explanation to the picture see page 10)

REMEMBER AMALEK

C O N T E N T S

Sam Marcus — You should know it	7
Dr. N. M. Gelber — History of Boiberke (excerpts) translated by Julius Haber . . .	11
Julius Haber — Boiberker Landsleit on the American scene	17
— Commemorations of Jewish victims of the Nazi holocaust	34

Editor:

Dr. SHARAGA FEIVEL KALLAY

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

IN U. S. A.

Samuel Bergwerk Julius Haber Abraham Fischer Sam Marcus

IN ISRAEL

Uri Kruwi Zeew Shilo Zipora Perlstein Haim Zohari Michael Zohari Moshe Wind

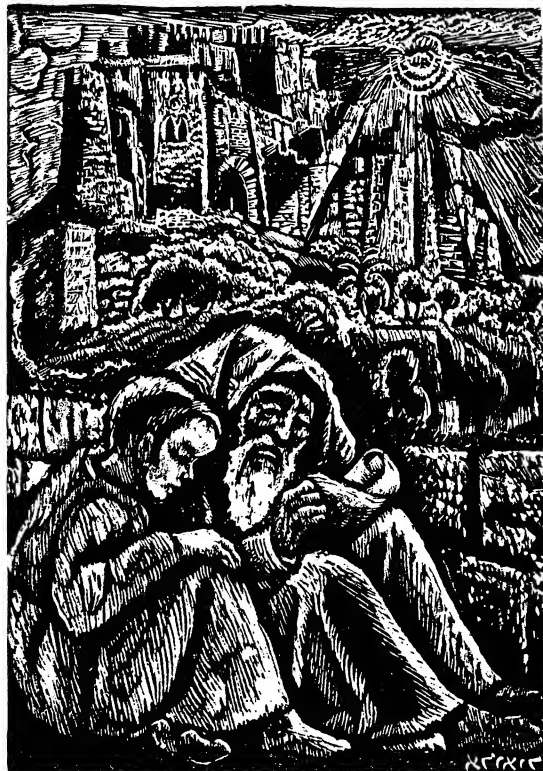
Pictures: ARIEH ALLWEIL

Layout: ALLWEIL-KALLAY

Printing: Sivan Pres Ltd. Jerusalem

BOIBERKE

MEMORIAL BOOK

Arieh Allweil

Lamentations

BOIBERKE MEMORIAL BOOK

Kallay
+ P & W
(Bobrka)
1964